بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

BÜYÜK KUR'AN TEFSİRİ
(Hulâsatü't - Tefasir)

BU TEFSİRİN HAZIRLANMASINDA FAYDALANILAN KAYNAKLAR

1- AHKAM'UL-KUR'AN, İmam Şafii
2- AHKAM'UL-KUR'AN, İmam Ebubekr Ahmed er-Razi el-Cessas
3- AHKAM'UL-KUR'AN, İmam Kurtubî
4- EL-BURHAN Fİ ULUM'İL-KUR'AN, Bedruddin Zerkeşî
5- EL-BAHR'UL-MUHİT, Ebu Hayyan
6- CELALEYN TEFSİRİ, Celaluddin Mahalli, İmam Suyutî
7- CEVAHİR'UT-TEFSİR, Tantavî Cevherî
8- CAMİ'UL-BEYAN, İbn Cerir et-Taberî
9- ED-DURR'UL-MENSUR Fİ'T-TEFSİRİ Bİ'L-ME'SUR, İmam Suyutî
10- EL-ESAS F'İT-TEFSİR, Said Havva
11- ENVAR'UT-TENZİL, Kadı Beyzavî
12- FETH'UL-BEYAN, Sıddık Hasan el-Buharî el-Kanucî
13- FETAVA İBN-İS-SALAH Fİ'T-TEFSİR, Ebu Amr Osman b-Abdurrahman eş-Şehrazarı
14- FİZİLAL'İL-KUR'AN, Seyyid Kutub
15- FETHU'UL-KADİR, Muhammed bin Ali eş-Şevkanî
16- HAK DİNİ KUR'AN DİLİ, Elmalılı Hamdi Yazır
17- HULASAT'UL-BEYAN, Konyalı Mehmet Vehbi Efendi
18- EL-İTKAN Fİ ULUM'İL-KUR'AN, İmam Suyutî
19- İRŞAD'UL-AKL'İS-SELİM İLÂ MEZEYA'L-KUR'AN'İL-AZİM, Ebusuud Efendi
20- KEŞŞAF, Zemahşeri
21- İŞARET'ÜL-İCAZ, Bediüzzaman Said Nursi
22- MEHASİN'UT-TEVİL, Cemaluddin Kasımî
23- MENAHİL'UL-İRFAN, Abdulazim Zerkanî
24- MEALİM'UT-TENZİL, Hüseyin bin Mesud el-Begavî
25- MEFATİH'UL-GAYB, Fahruddin Razî
26- EL-MUNTEHAB Fİ TEFSİR'UL-KUR'AN, Lecnet'ul-Kur'an Ves-Sünne
27- RUH'UL-BEYAN, İsmail Hakkı el-Bursevî
28- RUH'UL-MEANÎ, Alusî
29- ES-SİRAC' UL-MUNİR, Hatib Şirbinî
30- SA'LİBİ TEFSİRİ, İmam Nevevî
32- TEFSİR'UL-KUR'AN'İL-AZİM, İbn Kesir
33- EL-TEFSİR'UL-KAYYIM, İbn Kayyım el-Cevzî
34- TEFSİR'UL-MENAR, Reşid Rıza
35- TEFSİR'UL-MERAĞİ, Muhammed Mustafa el-Merağî
36- TEFSİR'UL-AYAT'İL-AHKAM, Muhammed Ali es-Sabunî
37- TENVİR'UL-MİKBAS, İbn Abbas'tan mervi
38- UMDET'UL-KARİ, Bedruddin Aynî
39- ZAD'UL-MESİR Fİ İLM'İT-TEFSİR, İbn'ul-Cevzi
40- Ebu Kasım Hüseyin bin Muhammed er-Ragıb El-İsfehanî'nin Tefsiri

Bu kaynaklardan başka sahih hadis kitaplarının tefsir bölümlerinden de büyük ölçüde istifade edilmiştir.

BÜYÜK KUR'AN TEFSİRİ
(Hulâsatü't - Tefasir)

Cilt: 10

ALİ ARSLAN
(Tekirdağ Eski Müftüsü
İstanbul Eski Merkez Vaizi)

Arslan Yayınları'nın yayınladığı bu eser
Okusan KültürHizmetleri tarafından organize
edilmektedir.

BÜYÜK KUR'AN TEFSİRİ
(Hulâsatü't - Tefasir)

© Copyright Arslan Yayınları

Arslan Yayınları Adına
Sahibi:
Mehmet Arslan
Dağıtım

OKUSAN

KÜLTÜR HİZMETLERİ

Redaksiyon:
Dücane Cündioğlu

Yazı İşleri:
Hikmet Kurtuluş

Dizgi:
Teknografik Matbaacılık

Montaj ve Baskı:
Gündoğdu Matbaacılık ve Ambalaj Sanayii

Film:
Mustafa Dinsever

ARSLAN YAYINLARI UMUMİ NEŞRİYAT no. 25
Temel Eserler serisi: - 2/10

ARSLAN YAYINLARI
Binbirdirek, Su terazisi sok. No: 2/2 Kat: 3
Sultanahmet/İstanbul
Tlf: 512 73 30 – 526 30 52 – 511 32 65

Tefsirde kullanılan Kur'an-ı Kerim metninin Copyright Tenvir Neşriyata aittir. Kullanımda bize gösterdikleri anlayışa teşekkür ederiz.

İSRA SÛRESİ

Sûre: 17

سُورَةُ الْاِسْرَاءِ مَكِّيَّةٌ وَمِائَةٌ وَاِحْدٰى عَشْرَ اٰيَةً

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سُبْحَانَ الَّذِىٓ اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ
الْاَقْصَا الَّذِى بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاؕ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ
(١) وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِىٓ اِسْرَٓائِلَ
اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِى وَكِيلًاؕ (٢) ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ
نُوحٍؕ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (٣) وَقَضَيْنَآ اِلٰى بَنِىٓ اِسْرَٓائِلَ
فِى الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِى الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا (٤)
فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ اُولٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَآ اُولِى بَاْسٍ شَدِيدٍ
فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِؕ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا (٥) ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ
الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَفِيرًا
(٦) اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَاۚ
فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُوٓءُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ
كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا (٧)

MEÂL

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

1 — Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye bir gece kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah, her eksiklikten münezzehtir! O gerçekten işitendir, görendir.

2 — Biz Musa'ya Kitab (Tevrat)ı verdik ve onu İsrailoğulları'na; «Benden başkasını vekil edinmeyin» diye hidayet rehberi kıldık.

3 — Ey Nuh ile birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin soyu! Kuşkusuz ki o (Nuh) çok şükreden bir kuldu.

4 — Kitapta İsrailoğulları'na şu hükmü verdik: «Muhakkak ki siz yeryüzünde iki kez fesat çıkaracaksınız ve büyük bir kibirle kibirleneceksiniz!»

5 — Onlardan ilkinin zamanı geldiğinde üzerinize oldukça kuvvetli olan kullarımızı gönderdik. Onlar evlerin arasında (sokaklarda) dolaşarak sizleri aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir va'd idi.

6 — Sonra onlara karşı size tekrar galibiyet verdik. Servet ve oğullarla gücünüzü artırdık. Sayıca sizi daha çok kıldık.

7 — İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük ederseniz yine kendinize kötülük etmiş olursunuz. Artık sonuncu va'd (cezalandırma) geldiğinde yüzlerinizi kara etsinler, daha önce girdikleri gibi, yine mescide (Kudüs'e) girsinler ve ele geçirdikleri her şeyi tahrip etsinler diye (başınıza öyle kulları musallat edeceğiz).

(17) İSRA SURESİ

GİRİŞ

Bu sureye aynı zamanda, *«Beni İsrail»* veya *«Sübhan»* Suresi de denilmektedir. İbn Merduveyh'in İbn Abbas'tan ve İbn Zübeyr' den rivayet ettiğine göre, Mekke döneminde nazil olmuştur. Surenin tüm ayetlerinin Mekkî olduğu görüşü cumhura aittir. *«Gunyan»*ın sahibi bu hususta icma olduğunu söylemiştir.

Bazı alimler, (26, 32, 33, 57, 73 ve 80.) ayetlerin Medine döneminde nazil olduğunu söylemişlerdir. Surenin ayetleri cumhura göre 110, Kufelilere göre ise 111 ayettir. İmam Ahmet ile Tirmizi'nin Hz. Aişe'den rivayet ettiklerine göre, Hz. Peygamber bu sure ile Zümer Suresi'ni her gece okurdu.

İbn Mesud'dan rivayet olunduğuna göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: *«İsra, Kehf, Meryem, Taha ve Enbiya sureleri ilk inen şerefli surelerdendir. Onlar benim öğrendiğim ilk surelerdendirler. Aynı zamanda bu surelerin peşpeşe gelmesinin nedeni de budur»*. (Buhari, İbn Durays, İbn Merduveyh)

Celâleddin Suyutî, İsra Suresi ile Nahl Suresi arasındaki münasebeti açıklarken şunları söylüyor: «Bu sure ile Nahl Suresi arasındaki münasebet şudur: Cenab-ı Hak, Nahl Suresi'nin son ayetinde şöyle buyurmaktadır: *«Ancak Cumartesi, onun hakkında ihtilâfa düşenlere farz kılındı»*. Bu surede ise Cenab-ı Hak, Cumartesi ehline Tevrat'ta göstermiş olduğu düzeni zikretmektedir».

İbn Cerir, İbn Abbas'tan şunları rivayet etmektedir:

«Tevrat'ın tamamı, İsra Suresi'nin onbeş ayetindedir. Cenab-ı Hak Tevrat'ta İsrailoğulları'nın isyanını, fesad çıkarmalarını, mescidlerinin tahrib edilmiş olduğunu ve insanları Hz. Muhammed'in aleyhine kışkırttıklarını, onu Medine'den çıkarmaya teşebbüs ettiklerini ve ondan ruhun mahiyetini sorduklarını zikretmektedir. Sonra Cenab-ı Hak İsra Suresi'ni Hz. Musa'nın dokuz mucizesi ve Firavun'a olan hitabıyla sonuçlandırmaktadır. Yine Cenab-ı Hak, Firavun'un İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarmak istediğini, fakat bu isteği sonucunda helâk olduğunu, bunun ardından da İsrailoğulları'nın, Firavun'un servetine mirasçı olduklarını haber vermektedir. Bu bir târizdir ki, Firavun'a isabet eden şey, Hz. Muhammed'e (s.a) karşı gelen bu yahudilere de isabet edecektir. Yani Firavun, Hz. Musa ve yandaşlarının başına ne getirmek istediyse, Medine ve civarındaki yahudiler de Hz. Muhammed'in (s.a) başına aynı şeyleri getirmek istiyorlardı. Bu surenin başında Mescid-i Aksa'nın tahrip kıssası olduğundan dolayı, sure Rasûl-ü Ekrem'in, gecenin çok küçük bir bölümünde, Allah'ın izniyle Mescid-i Haram'dan etrafı mübarek kılınmış olan Mescid-i Aksa'ya götürülmesi (İsra) hadisesinden söz edilerek başlamaktadır. Ki böylece Kudüs'ün, Rasûl-ü Ekrem'in oraya ayak basmasıyla birlikte yeniden şereflendirildiği ve daha önceleri yapılmış olan tahribatın da tamir edildiği belirtilmiş olsun».

Bu surenin kelimeleri 1533'tür. Harfleri Hazin'e göre 6460, Tenvir'ul Mikbas'a göre 6400'dür. (1)

(1) Mecma'ut-Tefasir, cilt: 4, sh: 2

(1) *«Kendisine ayetlerimizden bir kısmını...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Mezkûr ayet, İsra hadisesini ortaya koyan tek ayettir.

«Subhan» kelimesi isimdir veya *«Sebbeha»* fiilinin masdarıdır ve *«Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih et!»* anlamındadır.

«İsra» kelimesi *gece yürüyüşü* demektir. Leys, gecenin ilk saatlerinde yürümek ile ilgili olarak *Esra* fiilinin kullanıldığını, gecenin sonunda yürümek ile ilgili olarak da *sera* fiilinin kullanıldığını söylemektedir. İsm-i faili cumhura göre umum ifade eder ve ne geceye ne de gündüze tahsisi yoktur.

Ayette Hz. Peygamber hakkında, *«Abd»* (Kul) kelimesi kullanılmıştır. Çünkü onun Allah'a yaptığı ibadetler katışıksızdı. Bu hususta kâmildi. Ubudiyet, ariflerin de dedikleri gibi vasıfların en şereflisi, mertebelerin en yücesidir. Mahluklar bu mertebe ile iftihar ederler. Meselâ bir şair şöyle demiştir:

«Bana sadece, *«Leylâ'nın kulu»* de!
Çünkü bu isim benim için isimlerin en yücesidir».
Ebu'l-Kasım Süleyman el-Ensarî şöyle der:

«Hz. Peygamber yüce derecelere, yüksek mertebelere çıktığında, Allah ona; «*Ey Muhammed! Seni neyle şereflendireyim?*» dedi. O da, «*Beni ubudiyetle zatına nisbet etmekle şereflendir*» deyince, Allah Teâlâ bu ayeti nazil etti».

Bir hadiste, «*Bana Allah'ın kulu ve rasûlü deyin*» diye buyurulmuştur.

Bazı müfessirler burada «*abd*» (kul) kelimesinin kullanılıp, «*Habib*» (sevgili) kelimesinin kullanılmamasını müslümanların Hz. Peygamber hakkında aşırılığa başlamamaları nedeniyle açıklamışlardır. Nitekim hıristiyanlar Hz. İsa hakkında aşırılığa kaçmışlardı.

Bazı müfessirler Allah Teâlâ'ya işaret eden gaib zamirinin Hz. Peygamber'den başka hiç kimseye isnad edilmediğini söylemişlerdir.

«*El-Mescid'ul-Haram*», Kâbe'nin etrafında ve avamın havassı tarafından görülen mesciddir. Çünkü Hz. Peygamber gece yolculuğuna çıkartıldığında Mescid-i Haram'ın odalarından birinde bulunuyordu.

Buhari, Müslim, Tirmizi ve Nesei, Enes b. Malik kanalıyla Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

«*Ben Hicr'de (başka bir rivayette hatimde) uyku ile uyanıklık arasında iken, bana bir zat geldi. Şuramı (gırtlağının altındaki göğüs başına işaret etti) şurama kadar (göbeğine işaret etti) yardı. Kalbimi çıkardı, yıkadı, yerine koydu. Sonra bana katırdan* küçük, merkepten büyük bir binek getirildi. Bembeyazdı. İsmi Bu*rak'tı. Ona bindim*».

Bazı rivayetlerde ise şöyle bildirilmektedir:

«Hz. Peygamber'e Cebrail ile Mikâil beraber gelmişlerdi. Peygamber (s.a), onlar geldiğinde amcası Hamza ile Cafer'in arasında, Hicr-i İsmail'de uzanmış yatıyordu. Melekler onu alarak, Zemzem kuyusuna vardılar. Onu sırtüstü yatırdıktan sonra Cebrail, göğsünü başından sonuna kadar alet olmaksızın açtı. Kan akmıyordu. Hz. Peygamber, bir acı duymuyordu. Sonra Cebrail, Mikâil'e: *«Bana Zemzem suyundan bir leğen doldur, getir»* dedi. Mikâil de o suyu getirdi. Cebrail Hz. Peygamber'in kalbini çıkardı, üç kez yıkadı. Sonra yerine koydu. İman ve hikmetle doldurmuştu. Üzerine kudret mührünü vurdu. Sonra onu mescidin kapısına götürdü ki Burak orada durmaktaydı. Eğerliydi, gemliydi. Hz. Peygamber ona bindi.

Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in *«İsra»*ya giderken, *«Hicr»* de olduğu rivayetiyle, *«Zemzem ile makam arasında»* bulunduğu rivayeti çelişmemektedir.

Bazılarına göre, Mescid-i Haram ile Mekke'nin sınırları (yani Mekke'nin 20 - 30 km²'lik çevresi) kastedilmektedir. Çünkü bu sınırlar haram topraklar olarak kabul edilmektedir. Bu sınırlara, Mescid-i Haram da denilmiştir. Çünkü Mescid-i Haram da bu sınırların içindedir. *Haram*'a Mescid-i Haram denilmesinin nedeni, oranın her yerinde secde edilebilir olması ve her noktasının mahremiyet mânâsı arzetmesidir.

İSRA VE MİRAC

Bu olay, bütün hadis kitaplarında ayrıntılarıyla anlatılmış, İslâm'ın ulaştığı her yerde sahabilerden rivayet edilmiştir. Bu noktadan, bu olay mütevatir bir mahiyet arzeder.

Nakkaş, Mirac hadisini rivayet eden yirmi sahabi adı saymıştır.

Sahih-i Buhari'de Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«Bana uzun boylu, merkepten büyük, katırdan alçak olan bir binek getirildi. Gözün görebildiği en son noktaya kadar atım atabilecek evsaftaydı. Ona Beyt'ul-Makdis'e gelinceye kadar bindim. Onu peygamberlerin bineklerini bağladıkları halkaya bağladım ve sonra mescide girdim. Orada iki rekât namaz kıldıktan sonra, mescidden çıktım. Cebrail bana iki kab getirdi. Biri şarap diğeriyse süt doluydu. Ben sütü seçtim. Cebrail bana, «Sen fıtratı seçtin» *dedi. Sonra beni göğe götürdü».* (Bu hadisin devamı Buhari ve Müslim'de vardır).

Buhari ve Müslim'de olmayıp, Acurî ve Semerkandi tarafından rivayet edilen hadislerden biri de Ebu Said el-Hudri'den gelmektedir.

Mezkûr ayeti okuduktan sonra Ebu Said el-Hudri Hz. Peygamber'in yolculuğa çıkartıldığı geceden kendilerine bahsederek, şöyle dediğini söyledi:

«Bana bir binek getirildi. Binekten daha çok katıra benziyordu. Daima sallanan iki kulağı vardı. O peygamberlerin binmiş olduğu Burak'tı. Ona bindim ve yola çıktım. Ayakları gözlerin görebildiği en son noktaya kadar uzanıyordu. Sağımda, *«Ey Muhammed! Biraz durur musun? Sana bazı sualler soraym»* diye bir ses duydum. Ben yola devam ettim, ona yönelmedim. Bu sefer solumdan gelen bir ses, *«Ey Muhammed! Biraz durur musun?»* dedi. Ben yine yoluma devam ettim, ona yönelmedim. Sonra önüme, dünyanın ziynetlerini takınmış ve ellerini havaya kaldırmış bir ka-

dın çıktı ve bana, *«Biraz bekler misin? Sana bir şeyler soracağım»* dedi. Ona da yönelmedim. Sonunda Beyt'ul-Makdis'e geldim. Hayvandan indim. Onu peygamberlerin bineklerini bağladıkları kulpa bağladım. Sonra mescide girerek, orada iki rekât namaz kıldım. Cebrail bana; *«Ey Muhammed! Ne işittin?»* diye sordu. Dedim ki sağımdan, *«Ey Muhammed! Biraz durur musun? Sana bazı sualler sorayım»* diye bir ses işittim. Ama ben yoluma devam ettim ve ona yönelmedim. Cebrail, *«O, yahudilerin münadisiydi. Eğer durmuş olsaydın, ümmetin de yahudileşirdi»* dedi. Hz. Peygamber, sol tarafından da aynı sesi işittiğini söyleyince, Cebrail, *«O da hıristiyanların münadisiydi. Eğer dursaydın, senden sonra senin ümmetin de hıristiyanlaşırdı»* dedi. Hz. Peygamber daha sonra önüne çıkan kadından bahsetti ve ona da yönelmediğini söyledi. Cebrail, *«O dünyadır. Eğer dursaydın dünyayı ahirete tercih etmiş olurdun»* dedi. (Hz. Peygamber devamla şöyle anlatıyor:)

Sonra bana iki kap getirildi. Birinde süt, diğerinde şarap vardı. Bana denildi ki; *«Al bunlardan birini iç! Hangisini istiyorsun?»* Ben sütü aldım ve içtim. Cebrail bana; *«Sen fıtratı seçtin. Eğer şarabı seçmiş olsaydın, ümmetin senden sonra sapıtacaktı»* dedi. Sonra insanoğullarının ruhları kendisinde yücelen bir miracı bana getirdiler. Öyle ki gördüklerimin hepsinden daha iyiydi. Bakmaz mısınız, insan sekeratta iken gözünü dikip ona bakar? Böylece o bizi yücelere doğru götürdü. Birinci göğün kapısına vardığımızda Cebrail, *«Kapıyı açın»* dedi. *«Sen kimsin?»* diye sordular. O, *«Ben Cebrail'im»* deyince onlar, *«Yanındaki kim?»* diye sordular. Cebrail; *«Yanımda Muhammed var»* deyince onlar, *«Muhammed peygamber olarak gönderildi mi?»* dediler. Cebrail; *«Evet, gönderildi»* deyince, kapı açıldı ve bana selâm verdiler. Orada göğsü koruyan meleği gördüm. İsmi İsmail'di. Beraberinde yetmişbin melek vardı. Her birinin yanındaysa yüzbin daha vardı.

Hz. Peygamber (s.a) bunları söyledikten sonra, *«Rabbinin as-*

kerlerini ondan başkası bilemez» ayetini okudu. (Daha sonra Hz. Peygamber şöyle devam etmiştir:)

Sonra beşinci göğe vardım. Baktım ki İmran'ın oğlu Harun oradadır. Kavmi tarafından sevilen Harun... Onun etrafında ümmetinden birçok kimseler gördüm. (Hz. Peygamber bu meyanda Harun'un özelliklerini şöyle belirtti):

«Sakalı çok uzundu. Neredeyse göbeğine varıyordu.

Sonra orada Hz. Musa'yı gördüm. Bana selâm verdi ve sevindi.

Hz. Peygamber, Hz. İsa'yı da gördüğünü söyleyerek onu şöyle tasvir etmiştir: *«Çok gür saçlı biriydi. Eğer onun sırtında iki gömlek olsaydı, yine de kılları dışarı çıkardı».»*

Bir rivayette, Mirac'a çıktığı zaman Hz. Peygamber'in Ebu Talib'in kızı Fahite veya Hind Ümmühani'nin evinde bulunduğu kayıtlıdır.

Neseî, İbn Abbas'tan, Ebu Ya'la Müsned'inde, Tabarani, Mu'cem'ul-Kebir'inde Ümmühani hadisini şöyle rivayet etmektedir.

«Hz. Peygamber yatsı vaktinden sonra Ümmühani'nin evinde uyuyordu. Oradan Mirac'a çıkarıldı. Aynı gece dönüş yaptı. Ümmühani'ye hadiseyi anlatarak şöyle dedi: *«Bana peygamberler göründü. Onların önünde namaz kıldım».*

Daha sonra Hz. Peygamber, Mecsid-i Haram'a gitti ve bu olayı Kureyşlilere anlattı. Kureyşlilerden bazıları hadiseyi çok mübalâğalı gördükleri için el çırpıyorlardı. Bazıları da elini başına koyup, inkâr ediyordu. Nitekim bazı müminler bu yüzden irtidat

etmişlerdi. Bazı kimseler Hz. Ebubekir'e giderek onu bu hadiseden haberdar ettiler. Hz. Ebubekir ise, *«Eğer Muhammed söylemişse, doğrudur»* dedi. Onlar, *«Yani sen onu bu hususta da mı tasdik ediyorsun?»* dediklerinde Hz. Ebubekir *«Ben onun bundan daha uzak görünen şeylerini bile kabul ediyorum. Ben onun sabah-akşam göklerden getirdiği haberleri tasdik ediyorum»* diye cevap verdi.

HZ. EBU-BEKİR'E «SIDDIK» LÂKABI NE ZAMAN VERİLDİ?

İşte bu olaydan sonra Hz. Ebubekir'e *«Sıddık»* lâkabı verilmiştir.

Kureyşlilerin içinde, Beyt'ul-Makdis'i (Kudüs'ü) bilenler vardı. *«Peki»* dediler: *«Madem ki sen Kudüs'e gittin. O halde bize Kudüs'ün özelliklerini anlat»*. Kudüs Hz. Peygamber'in gözlerinin önüne getirildi. Hz. Peygamber de Kudüs'e bakarak onlara Kudüs'ün özelliklerini, kapı ve pencerelerini, duvarlarını, mihrabını, tavan ve tabanını, her şeyini bir bir anlattı. Onlar *«Muhammed bu hususta isabet etti»* dedikten sonra, *«Bizce mühim olan deve kervanımızdan bize haber ver. Peki onları da gördün mü?»* diye sordular. Hz. Peygamber şöyle dedi:

«Evet, ben filan kabileye ait kervanın yanından geçtim. Kervan er-Ravga denilen yerdeydi ve hatta develerini kaybetmişler, onu arıyorlardı. Onların yüklerinin arasında su dolu bir çanak vardı. Ben de susamıştım. Onu alarak suyu içtim ve olduğu gibi tekrar yerine koydum. Döndükleri zaman kervandakilere sorun acaba, su çanakta mıydı?»

Kureyşliler, *«Bu bir alâmettir»* dediler.

Hz. Peygamber şöyle devam etti:

«Ben filan kabilenin kervanının yanından da geçtim. Falan, falan kimseler vardı. Onların bindikleri develer benden ürktüler. O ikisine bu durumu sorun!»

Kureyş, *«Bu da bir alâmettir»* dedi ve sonra Hz. Peygamber'e kervandaki azık ve yüklerin mahiyetlerini sordular. Kervan, Hz. Peygamber'in gözünün önüne getirildi. O da onlara tüm bunların cevabını verdi:

«Kervan filan gün güneşin doğuşuyla birlikte gelecektir. İçinde şu şu adamlar vardır. Kervanın önünde kül renkli bir deve vardır. Sırtında ise dikilmiş iki çuval bulunmaktadır».

Kureyşliler, *«Bu da başka bir alâmettir»* diyerek o gün kervanı karşılamak üzere es-Seniyye denilen yere çıktılar. Güneşin doğuş zamanını beklediler. Güneş doğduktan sonra kervan gelmezse, peygamberi yalanlayacaklardı. İçlerinden biri, *«İşte güneş doğdu»* dedi. Başka biri de, *«İşte kervan da geldi. Kül renkli deve önde, aralarında Muhammed'in sözünü ettiği kimseler de var»* dedi. Ancak onlar buna rağmen iman etmeyerek, *«Bu apaçık bir sihirdir» dediler.* Allah onlara lânet etsin, ne zaman anlayacaklar?

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre, Ümmühani şöyle demiştir: *«Hz. Peygamber'in yatakta olmadığını görünce meraklandım. Oysa benim yanımda uyuyordu. Kureyşlilerden bazılarının onu alıp götürmüş olacaklarından korktum».*

Deniliyor ki; o gece Abdulmuttalib oğulları Hz. Peygamber'i aramak üzere yola çıktılar. Hz. Abbas, *Zi Tuva* denilen yere ka-

dar gitti ve «*Ya Muhammed, ya Muhammed!*» diye bağırdı. Hz. Peygamber (s.a) ona cevap verdi. Abbas, «*Neredesin ey yeğenim! Kavmini yorgun düşürdün*» dedi. Hz. Peygamber (s.a), Beyt'ul-Makdis'e gittiğini söyleyince, Abbas «*Bu gece mi?*» diye sordu. Hz. Peygamber,«*Evet, bu gece*» dedi. Abbas: «*Oğlum! Sana hayrdan başka bir şey isabet etti mi?*» diye sorunca (Delirdin mi? demek *istiyor)*, Hz. Peygamber, «*Bana hayrdan başka bir şey isabet etmedi*» dedi.

«İSRA HADİSESİ» HANGİ YILDA VE NEREDE OLDU?

İsra'nın Ümmühani'nin evinden mi, Mescid-i Haram'dan mı başladığı ve İsra'nın hangi yılda olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.

Nevevî, İsra olayının nübüvetten 10 yıl 3 ay sonra vuku bulduğunu söylemektedir.

El-Feteva'da, nübüvvetin 5 veya 6. yılında vukû bulduğu belirtilmektedir.

Şifa'nın şerhinde, İsra olayının nübüvvetin 12. yılında meydana geldiği kesin bir şekilde tesbit edilmiştir.

İbn Hazm, bu hususta icma olduğunu söyleyerek, Fetava'daki görüşü kabul etmiştir. Şöyle ki:

«*Hz. Hatice beş vakit namaz kılmadı ve hicretten 3 yıl önce vefat etti*».

Bazılarına göre İsra, hicretten bir yıl beş ay önce vaki olmuştur. Bazıları ise bir yıl üç ay önce demişlerdir.

Şerik Ebi Nemire, *«İsra Hz. Peygamber'e vahiy gelmezden önce olmuştur»* demişse de, birçok alim, Şerik'in hatalı olduğunu söyleyerek onu tenkid etmişlerdir.

Hafız Abdullah, *«el-Cem' beyne's-Sahiheyn»* adlı eserinde Şerik'in bu hususla ilgili hadisini uzun uzun naklettikten sonra; *«Bu hadis, bu lafızla Şerik'in Enes'ten gelen rivayetidir. Onda bilinmeyen fazlalıklar vardır. Bu lafızlar sadece bu hadiste vaki olmuştur»* der.

Bazı muhaddisler, İsra hadisini Enes'ten rivayet etmişlerdir. Nitekim İbn Şihab, Sabit el-Bunanî, Katade gibi meşhur imamlar da bunların arasındadır. Ancak bunların hiçbirinde, Şerik'in rivayetinde sözü edilen şeyler mevcut değildir. Zaten Şerik aynı zamanda hadis hâfızı da değildir.

İsra'nın hangi ay ve hangi gecede vuku bulduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. Nevevî, *«Fetava»* da İsra'nın *«Rebiulevvel»* ayında vaki olduğunu söylerken, Müslim şerhinde Kadı İyaz'a uyarak, İsra'nın *«Rebiulahir»* ayında vuku bulduğunu söylemiştir. Receb ayında vuku bulduğu da öne sürülmüştür.

Bazıları *«Ramazan»* bazıları *«Şevval»* ayında vuku bulduğunu söylemişlerdir.

İbn Mulakkin'in Vakidi'nin rivayetinden naklettiğine göre, İsra cumartesi günü, ayın 27. gecesinde vuku bulmuştur.

Bazıları ise cuma gecesi vuku bulduğunu; zira cumanın da, İsra'nın da faziletli olduğunu söylemişlerdir. Ancak Cebrail, Hz. Peygamber'e İsra gecesini takip eden ilk günde öğle namazını öğretmek için kıldırmıştır. Eğer İsra cuma gecesi vuku bulsaydı,

onun farzı öğle namazı değil cuma namazı olurdu. Bu görüşü Muhammed b. Ömer es-Sefirî öne sürmüşse de bunda nazar vardır. El-Umerî Zatuşşifa şerhinde *«Cuma ve cenaze namazları beş vakit namazdan sonra farz oldu»* demiştir.

El-Minhac şerhinde Allame İbn Hacer el-Mekkî şöyle demektedir:

«Cuma namazı Mekke döneminde farz oldu. Fakat adet tam olmadığından veya cuma ancak açık olarak kılınabileceğinden Mekke'de cuma namazı kılınmamıştır. Hz. Peygamber (s.a) Mekke'de iken, Medine'de cumayı ilk kıldıran kimse Esad b. Zürare' dir. O; *«Medine'den bir mil uzakta bulunan bir köyde ilk cuma namazını kıldık»* demiştir.

Ed-Dumeyrî, İbn'ul-Esir'den şöyle rivayet etmektedir: *«Bence en sahih görüş, İsra'nın pazartesi gecesi olmasıdır»*. İbn'ul Münzir de bu görüşe katılmıştır.

Bazı kimselere göre, İsra Rebiülevvel ayının yedinci gecesinde vuku bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a) o zaman 51 yaşında (51 yıl, 9 ay, 28 gün) idi (el-Bahr'dan naklen).

El-Cürmî'den nakledildiğine göre, İsra Rebiülahir ayının 27' sinde vuku bulmuştur.

Es-Sefirî'nin cumhurdan rivayet ettiğine göre, İsra gecesi gecelerin en efdalidir. Hatta bazı alimlere göre bu gece, Kadir gecesinden bile üstündür. Bazı alimler Kadir gecesinin ümmete nispeten, İsra gecesinin ise Hz. Peygamber'e (s.a) nisbeten efdal olduğunu söylemişlerdir.

Ancak bu görüş reddedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'e nis-

peten efdal olan, ümmetine nispeten de efdaldir. Bu bakımdan bu gece (İsra gecesi) en efdal gecedir. Ne var ki, İsra gecesinde bir ibadet teşrii kılınmış değildir. Oysa Kadir gecesinde Kıyamet'e değin ibadet esası vardır.

İSRÂ UYKU HALİNDE Mİ OLMUŞTUR?

İsra olayının Hz. Peygamber (s.a) uyku halinde iken mi, yoksa uyanıkken mi vuku bulduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.

Hasan Basri'ye göre İsra olayı Hz. Peygamber uyku halindeyken vuku bulmuştur. Nitekim Hz. Aişe ile Muaviye b. Ebi Süfyan da aynı görüştedirler. Ancak *Bahr*'da yer aldığına göre bu görüşün Hz. Aişe'ye isnadı sahih değildir. Çünkü Hz. Aişe İsra olayı vuku bulduğu dönemde küçük bir kızdı ve Hz. Peygamber'in hanımı da değildi. Muaviye ise o dönemde iman etmemiş olup, kâfirdi.

İsra'nın uyku halinde vuku bulduğuna dair delil, şu ayettir: «*Sana gösterdiğimiz o rüyayı insanları denemek için yaptık*». (İsra: 60)

«*Rüya*» kelimesi *Uyku*'ya mahsus bir durumdur. Şerik'in rivayet ettiği hadiste de bunu destekleyen rivayetler vardır. Ancak cumhur-u ulema İsra'nın ruh ve bedenle uyanıklık halinde iken meydana geldiği görüşündedir. Çünkü «*Rüya*» kelimesi «*uyanıkken görmek*» anlamında da kullanılmıştır.

Vahidî, bu ayetteki rüyanın uyanıklık halindeki bir rüya olduğunu söylemiştir. Şerik'in rivayet ettiği hadise ise güvenilemez.

İmam Nevevî, Şerik'in rivayetindeki, *«Hz. Peygamber uyku halinde iken İsra vuku bulmuştur»* şeklindeki sözü hakkında şöyle demektedir:

«Şerik'in rivayetinin bir yerinde, «Ben uyku ile uyanıklık arasında iken *Kabe'nin yanında bulunuyordum»* denilmiş olması nedeniyle bazı kimseler, bunu *«İsra, uyku halindeki rüyadır»* görüşüne delil almışlardır. Fakat burada delile mesned olabilecek bir şey yoktur. Belki bu, meleğin Hz. Peygamber'in yanına geldiği ilk dakikalarda idi. Nitekim hadiste, olayın rüya halinde olduğuna delâlet eden bir şey yoktur. Cumhura göre bu olay ruh ve bedenle uyanıklık halinde iken vuku bulmuştur. Zaten bu olay uyku halinde gerçekleşmiş olsaydı, Kureyş kâfirleri bu olay karşısında şaşkınlığa düşüp, bunu muhal saymazlardı. Çünkü bir insan uyku halindeyken kendini göklerde görebilir, doğudan batıya gidebilir. Hiç kimse de bunun muhal olduğunu öne sürmez. Üstelik *«Abd»* (kul) kelimesi ruh ile bedeni birlikte içeren bir kelimedir. Nitekim ayette *«Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir»* buyurulmaktadır.

Kadı Ebubekir ile Begavi'nin de içinde bulunduğu bir grup, İsra'nın uyku halinde vuku bulduğunu söyleyen alimleri tasdik etmektedirler. Ancak onlar karşı görüşte olanları da (yani uyanıkken vuku bulduğunu söyleyenleri de) tasdik ederler. Her iki görüşü de tasdik (tashih) etmelerinin nedeni, İsra'nın iki kez vuku bulduğuna (Biri peygamberlikten önce, diğeri de sonra) inanmış olmalarıdır. İsra, Hz. Peygamber'in (s.a) ruhunu beşer gücünün tahammül edemeyeceği bir olaya alıştırmak, ona bu hadiseyi kolaylaştırmak için geceleyin vuku bulmuştur. Nitekim İsra Suresi'nin 60. ayeti de buna işaret etmektedir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a) nübüvveti akabinde ruh ve bedeniyle İsra'ya gitmiştir. El-Keşte *«İşte hak budur. Ancak bu şekilde rivayetlerin arası telif olunabilir»* demektedir.

El-Mazerî, Müslim şerhinde dördüncü bir görüş öne sürmekte ve bununla zahirde birbiriyle çelişen rivayetleri telif etmeye çalışmaktadır. O, şöyle demektedir:

«Hz. Peygamber'in İsra olayı, Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar uyanıklık (yakaza) halinde iken vuku bulmuştur. Bu, gözüyle gördüğü bir rüyadır. Daha sonra Hz. Peygamber'in şerefli ruhunun Mescid-i Aksa'dan yücelere çıkışı, kalbî nazarla olmuştur. Bu yüzden kâfirler ilk kısma itirazda bulunmuşlarsa da ikinci kısma itirazda bulunmamışlardır. Yani kâfirler İsra'ya itiraz etmişler ve fakat Mirac'a itiraz etmemişlerdir.

Ekseri ulemaya göre, Mirac da İsra gibi ruh ve bedenle olmuştur. Buna, gökleri yırtmak ve yırtılan yeri tekrar perçinlemek gerekir tarzında muhaldir denilemez. Çünkü onların bu muhaliyet için öne sürdükleri delil, örümcek ağından daha çürüktür. Ayette Hz. Peygamber'in İsra olayında herhangi bir şeye bindiğinden bahsedilmemektedir. Ancak rivayetlerde Hz. Peygamber'in İsra'ya *Burak* üzerinde gittiği sabittir.

«Mescid-i Aksa» ile *Beyt'ul-Makdis* kastedilmektedir. Bu mescide *«Aksa»* (uzak) denilmesinin nedeni Hicaz'a nisbeten uzak olmasıdır. O en uzak mesciddi. Ziyaret edilen Mescid-i Haram'a nisbeten de en uzak olan mesciddir. Çünkü Mescid-i Haram ile Mescid-i Aksa arasında 40 gecelik bir mesafe vardır.

Bazı alimlere göre, onun arkasında daha başka bir ibadet yeri olmadığı için *en uzak mescid* denilmiştir.

İbn Atiyye, el-Aksa ile ism-i tafdil sigasının değil de sadece uzaklık anlamının kastedilebileceğini söylemiştir. Zira Beyt'ul-Makdis haddizatında ziyaretçilere de uzaktı.

Bazıları ise *el-Aksa* ile, kir ve habis şeylerden en çok uzak bulunan yer anlamının kastedildiğini iddia etmişlerdir.

RASÛLULLAH BURAK'A BİNDİ Mİ?

Cebrail'in Hz. Peygamber'i (s.a) İsra'ya götürürken Rasûlullah'ın Burak'a binip binmediği hususunda da ihtilaf edilmiştir.

Bazı kimselere göre, Cebrail Hz. Peygamber'in terkisine binmiştir. Ancak sahih görüş binmediği, belki onun rikâbını tuttuğu, Mikâil'in de Burak'ın başını çektiği şeklindedir.

Hz. Peygamber'in göklere Burak ile çıkıp-çıkmadığı ihtilaf konusu olmuştur.[1]

Bazı müfessirlere göre, Hz. Peygamber Burak ile göklere çıkmıştır. Ancak sahih olan görüş, Hz. Peygamber'in önüne Mirac'ın konulduğu ve onun da böylece Mirac'a çıktığıdır.

Bu mesele ile ilgili olarak uydurulan en meşhur yalanlardan biri de şudur:

«Hz. Peygamber (s.a) Beyt'ul-Makdis'teki taşın üzerine çıkıp, semaya yükselmek istediği zaman, Burak'a bindi. Taş Hz. Peygamber'e yönelip ona yetişebilmek için göğe doğru yükseldi. Fakat melekler taşı tuttular. Taşın bir tarafında, Hz. Peygamber'in mübarek ayağının izi vardır. Bir tarafında ise meleklerin parmak izleri. Bu taş boşlukta durmaktadır. Onun, gökleri her taraftan tutan Allah'tan başka tutanı da yoktur».

Bu yalan, halen cahil kimselere göre, adeta olmuşcasına kabul görmektedir. Nitekim hac farizasını ifa etmek üzere gittiği-

mizde, Mescid-i Aksa'yı da ziyaret etmiştik. Bize oyulmuş bir taş göstererek onun o boşlukta duran taş olduğunu söylediler. Oysa taşın altında duvar ve toprak vardı.

MİRAC'TA RASÛLULLAH'IN BİNEKLERİ

El-Alâî, tefsirinde şöyle demektedir:

«Hz. Peygamber'in (s.a) İsra gecesinde beş bineği vardı. *Birincisi Burak'tı* ve Hz. Peygamber ona Beyt'ul-Makdis'e kadar binmişti. *İkincisi Mirac*'tı onunla birinci semaya kadar yolculuk yapmıştı. *Üçüncüsü* yedinci semaya kadar yolculuk yaptığı meleklerin kanatları *dördüncüsü* yedinci semadan Sidret'ul-Munteha'ya kadar yolculuk yaptığı Cebrail'in kanadı, *beşincisi* ise, Sidret'ul-Münteha' dan Kab-ı Kavseyni'ye kadar yolculuk yaptığı Refref'lerdir.

Muhtemelen, «*Binmek*»teki hikmet, Hz. Peygamber'in (s.a) kerametini izhardır. Aksi takdirde Allah Teâlâ, onu dilediği yere göz açıp kapamaktan daha az bir sürede bineksiz götürmeye muktedirdir.

Bazı müfessirlere göre, Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadarki mesafede sadece *Burak* vardı. Mescid-i Aksa'dan Allah'ın izin verdiği yere kadarki mesafe için de *Mirac* vardı.

Hz. Peygamber'in çıkılacak on noktası vardı. Yedisi gökler, sekizincisi Sidret'ul-Munteha, dokuzuncusu kalemlerin seslerinin işitildiği Musteva, onuncusu ise Arş'tı. En doğrusunu Allah bilir.

Bu konudaki garip rivayetlerden biri de el-Keşfiyye taifesinden şu işittiğimdir. Mesuliyet ravinin boynuna olsun!

«Ruhun iki cesedi vardır. Biri, gayb âlemindedir ve lâtiftir.

Unsurların orada bir etkisi yoktur. Diğeri, şehadet âlemindedir ve kesiftir. Elementlerden müteşekkildir. Hz. Peygamber (s.a) Mirac'a gittiği zaman unsurlardan oluşan cesedinin tüm elementlerini yeryüzüne bıraktı. Kamer feleğine varıncaya kadar tüm unsurları atmıştır. Beraberinde kalan sadece lâtif cesediydi. İşte Hz. Peygamber bu lâtif cesedle Allah'ın dilediği yere kadar gitmiştir. Sonra Hz. Peygamber geri geldiğinde yeryüzünde bıraktıklarının tümü kendisine döndü. Yine biraraya gelmiş ve hiçbir unsur kendisinden ayrılmamış oldu.»

Hayatım adına yemin ederim ki bu söz bir hurafeden başka bir şey değildir, ne şer'an ne de aklen hiçbir mesnedi de yoktur. (1)

Zahire göre Hz. Peygamber'in gidip-gelmede katettiği mesafe normal uzunluğunda kalmıştır. Sa'lebî, tefsirinde, *Burak'ın özellikleri* bölümünde, bunu şöyle açıklamaktadır: «*O bir vâdiye geldiğinde ön ayakları uzar, arka ayakları kısalırdı, bir gediğe geldiğinde ise arka ayakları uzar, ön ayakları kısalırdı. Mesafe oldukça uzaktı*».

Hakaik'ul-Hakaik'te nakledildiğine göre, Mekke ile Allah'ın Hz. Peygamber'e vahyettiği yer arasındaki mesafe 300.000 senelikti. Bazıları bu mesafenin 50.000 sene olduğunu söylerken, bazıları da daha değişik rakamlar vermektedirler.

İsra meselesinde bazı fakih ve sûfilerin velilerin kerameti olarak tesbit ettikleri gibi, «*Tayy-i Mekân*» sözkonusu değildir. Hanefi alimler bunu tesbit ettiklerini iddia eden kimselerin cahil olduklarını söylemişlerdir. Bazı alimler ise bunu tesbit edeni tek-

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 15, sh: 10

fir etmişlerdir. Ancak *tekfir* için açık bir delil yoktur. Bu, Hz. Peygamber'in gece yolculuğuna çıkarılmasına gösterilen aşırı ihtimamdan mütevellittir. Çünkü gece halvet ve hassaslaşma zamanıdır. Nitekim bir kral geceleyin huzuruna, sadece en yakınını çağırır. Nitekim Allah Teâlâ peygamberlerinin çoğunu geceleyin çeşitli mucizelerle şereflendirmiştir. Gece adeta gündüzün aslı gibidir.

İbn'ul-Cevzi şöyle der:

«Hz. Peygamber bir lâmba gibidir ve lâmba da ancak geceleyin yakılır. Yine o bir dolunaydır. Dolunay da geceleyin doğar.»

Mezkûr ayette Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa'nın içine girdiğine dair herhangi bir nass yoktur. Bu konudaki bilgileri sahih rivayetler getirmektedir.

Üstad Ahmed Mustafa el-Merağı, tefsirinde İsra ve Mirac ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

«Bu ayette zikredilen sadece İsra olayıdır. Mirac olayı ise burada sözkonusu edilmemektedir. Bunun açıklaması Necm Suresi'nde verilecektir.»

ALİMLERİN İSRA VE MİRAC HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İsra olayının yeri, zamanı, ruh ve cesedle birlikte mi yoksa sadece ruhla mı vuku bulduğu hususlarında ihtilaf edilmiştir:

1. Bir grup alime göre, İsra Mescid-i Haram'da vuku bulmuştur. Diğer bir gruba göre, Ümmühani'nin evinde başlamıştır.

2. Alimlerin çoğuna göre İsra, ruh ve bedenle ve uyanıklık halinde vuku bulmuştur. Bu alimlerin delilleri şunlardır:

a) Ayetteki tesbih ve taaccüb ancak önemli durumlarda olur. Şayet İsra olayı uykuda vuku bulsaydı bu o kadar önemli bir durum sayılmazdı.

b) Eğer İsra uyku halinde gerçekleşseydi, Kureyşliler Hz. Peygamber'i yalanlamaya yeltenmezler, müslümanlardan bir grup da irtidat etmezdi. Nitekim Hz. Peygamber'e Ümmühani; *«Bunu halka söyleme! Seni yalanlarlar»* demez, Hz. Ebubekir de bunu tasdik ederek ortaya çıkmazdı. Çünkü Ebu Hureyre'den gelen bir hadiste, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu bildirilmektedir: *«Kendimi Hîcr-i İsmail'de gördüm. Kureyş benden İsra'yı soruyordu. Beyt'ul-Makdis ile ilgili bazı şeyler sordular ki ben hepsini tam anlamıyla görmemiştim. Orada hiçbir zaman çekmediğim bir üzüntü içine girdim. Allah Teâlâ, Beyt'ul-Makdis'i kaldırıp gözlerimin önüne getirdi. Onların bana sorduklarına ,ona bakarak cevap veriyordum».*

c) *«Kulunu»* ifadesi, İsra'nın ruh ve cesedle olduğuna delâlet eder.

d) İbn Abbas, İsra Suresi'nin 60. ayetindeki rüyayı Hz. Peygamber'e İsra gecesi gösterilen göz rüyası şeklinde yorumlamıştır.

e) Bu süratli bir şekilde cereyan eden olay, haddi zatında mümkündür. Nitekim Kur'an rüzgârların Hz. Süleyman'ı kısa zamanda çok uzak yerlere götürdüğünü bildirmektedir. Ayrıca Kur'an Hz. Süleyman'ın vezirlerinden Kitab'tan bir ilmin sahibinin Belkıs'ın Yemen'in en uzak noktasında bulunan tahtını Şam'ın en uzak yerine getirdiğini bildirmektedir. Öyle ki bu olay göz açıp-

kapayıncaya kadar olmuştur. Madem ki insanların bir kısmı için bu tür olaylar mümkün olabilmektedir, o halde hepsi için de mümkün olabilir.

3. İsra'nın ruhen vuku bulduğunu söyleyen alimlerin delilleri ise şunlardır:

a) Muaviye b. Ebi Süfyan'a İsra olayı sorulduğunda o İsra için, *«Sabit bir rüya idi»* demiştir.

(Ancak bu görüş, daha önce de belirttiğimiz gibi Muaviye'nin o zamanlar iman etmediği ve kâfir olduğu dikkate alınacak olursa zayıf düşer. Çünkü Muaviye'den böyle bir haber gelirse kabul edilmez).

b) Hz. Ebubekir'in ailesinden olan biri, Aişe'nin şöyle dediğini nakletmektedir: *«Hz. Peygamber'in bedeni kaybolmuş değildir. Onun sadece ruhu götürüldü».*

(Fakat bu görüş, Hz. Aişe'nin o dönemde küçük bir çocuk olduğu, Hz. Peygamber'in ise hanımı olmadığı düşünülecek olursa, geçerliliğini yitirir.)

c) Hasan Basrî, İsra Suresi'nin 60. ayetinde geçen *«Rüya»* tabirini, *«O uyku halinde görülmüş bir rüyadır»* şeklinde yorumlamıştır. Nitekim İbn Abbas da *rüya* kelimesinin uyku halinde iken görülen rüyalara mahsusen kullanıldığını söylemiştir.

Ebu Cafer et-Taberî, şöyle demektedir:

«Bizim katımızda doğru olan görüş şudur: Allah Teâlâ, kulu Muhammed'i (s.a) Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kullarına nasıl haber vermişse öyle götürmüştür. Nitekim bu hususta rivayetler, birbirlerini teyid etmektedir. Yani Allah Teâlâ, Hz. Pey-

gamber'i «*Burak*'a bindirerek onu Mescid-i Aksa'ya götürdü. Hz. Peygamber orada nebi ve rasullerin imamı olarak namaz kıldı. Allah Teâlâ ona ayetlerinden göstereceklerini gösterdi.

Hz. Peygamber'in bu yolculuğu bedeniyle değil, ruhuyla yaptığını iddia eden kimselerin bu sözüne bir anlam vermek mümkün değildir. Çünkü böyle olsaydı onun risaletine ilişkin delil olacak bir husus bu rüyada görülmez ve bu rüya onun risaletine hüccet de olmazdı. Üstelik müşrikler de bunu yalanlamaya kalkışmazlardı. Çünkü herkes rüya görebilir. Ayrıca Allah Teâlâ ayetinde, «*Kulunu*» tabirini kullanmaktadır, «*Kulunun ruhunu*» değil. Hiç kimseye Allah'ın sözlerini aşma yetkisi verilmemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'den rivayet edilen açık deliller, ardısıra gelen haberler, onun *Burak* adlı bineğe bindiğine delâlet ederler. Eğer *İsra* ruh ile olsaydı, Burak'a binmenin ne anlamı olabilirdi? Zira binekler sadece bedenleri taşır, ruhları değil!»

Kısaca özetlemek gerekirse cumhur-u ulemaya göre, Hz. Peygamber Mekke'den Kudüs'e ruh ve bedeniyle birlikte, Burak'a binerek gitmiştir. Mescid'in kapısına vardığında bineğini bağlamış, mescide girmiş ve onun kıblesinde «*Tahiyyat'ul-Mescid*» namazı olarak iki rekât namaz kılmıştır. Mirac olayından sonra, yine Burak'a binerek henüz gece iken Mekke'ye dönmüştür.

MİRAC HAKKINDAKİ BAZI GÖRÜŞLER

Bazı alimler, Hz. Peygamber'in yedi kat göğe uyanıklık halinde, ruh ve bedeniyle birlikte çıktığını söyleyerek, şu iki delili öne sürmüşlerdir:

a) İsra ayeti bu konuda bir delildir. Çünkü ayette «*kulunu*» tabiri kullanılmaktadır. Bu tabir ise, ruh ve bedenin birlikteliği-

ne delâlet eder. Bu bakımdan İsra'nın ruh ve bedenle birlikte vuku bulması gerekir.

b) Buhari, Müslim vb. Muhaddislerin sahih eserlerinde naklettikleri hadisler, Hz. Peygamber'in (s.a) Mekke'den Kudüs'e gittikten sonra oradan yüce göklere seyahat ettiğine, sonra Musteva'ya ulaşarak orada kalemlerin gıcırtısını işittiğine delâlet eder.

Bazı alimler ise, İsra'nın ruh ve bedenle olduğunu kabul ettikleri halde, Mirac'ın sadece ruhla olduğunu iddia etmişlerdir. Delilleri şunlardır:

1. Bu sınıra ulaşacak bir hız, aklen kabul edilemez.

2. Eğer bu sahih ise, mucizelerin en büyüğü sayılır. Fakat bu takdirde, mezkûr mucizenin insanlar toplanmışken vuku bulması gerekirdi ki herkes nübüvvet iddiasının doğru olduğuna açıkça kanaat getirebilsin. Hiç kimsenin göremeyeceği bir zamanda bu mucizenin vuku buluşu hikmet sahibi Allah'ın hikmetine uygun düşmediği gibi, bir anlamı da yoktur.

3. Bedenle ulvî âleme çıkmak, belirli tabakların üstüne varmak muhaldir. Çünkü orada, yani atmosferin dışında hava yoktur. Dolayısıyla canlı bir bedenin orada yaşaması, nefes alması mümkün değildir.

4. Mirac olayı aklen oldukça uzak birtakım unsurları muhtevidir. Meselâ:

a) *Karnın yarılıp zemzemle yıkanması.* Oysa su ile yıkanan şeyler maddi necaset mahiyetindedir. Kalpteki fasid inançlar, düşük ahlâk gibi manevî (mücerred) şeylerin temizliğinde bunun tesiri olmaz.

b) *Burak'a binilmesi.* Oysa bineğe gerek yoktur. Çünkü ulvî âlem bu tür vasıtalardan münezzehtir.

c) *Allah'ın elli vakit namazı farz kılması ve Hz. Peygamber' in durmadan Allah ile Hz. Musa arasında gidip gelmesi.* Bunun Hz. Musa'nın şefkatinden dolayı olduğu öne sürülmektedir ki bu caiz değildir. Nitekim Kadı Ebubekir Bakıllanî, bunun caiz olmadığını ve amel edilmezden önce hükmün neshini iktiza ettiğini, bunun da Allah için muhal olan *beda*'yı (bilgisizliği) gerektirdiğini ifade etmiştir.

d) Hiçbir müslüman, peygamberlerin ulvî âlemde bedenleriyle diri olduğunu söylemiş değildir. Ulvî âlemdeki hayat ruhî bir hayattır, bedenî değil. Onlarla konuşmak, onlara hitap etmek, onların önünde namaz kıldırmak bedenî olaylar değil, ruhî olaylardır. Bundan başkasını aklen kabul etmek mümkün değildir.

Sonuç itibarıyla, Mirac olayının bedenen değil, ruhen olduğu isbat edilmiştir.

Burada aklen uzak sayılan itirazları cevaplandırmak mümkündür. Şöyle ki;

«Bu bir mucizedir. Allah Teâlâ ise sünnetini başka bir sünnet ile değiştirmeye muktedirdir. Bu, diğer peygamberlerin mucizeleri gibidir. Meselâ Hz. Musa'nın asası yılana dönüşebilmiştir. Sonra kısa bir süre içinde eskiden olduğu gibi, tekrar asa haline kavuşmuştur.

Hadisin durumuna gelince, nübübbeti tasdik hususunda hiçbir fonksiyonu olmayan bazı garip hadiseleri kapsaması nedeniyle, (namazların elli vakitten beş vakite düşmesi hususundaki karşılıklı konuşma gibi) bu hadisin reddini gerektirir. Nitekim Kadı

Ebubekir Bakıllanî, bu görüştedir. Ancak hadis hafızları, bu hadisin senet itibarıyla sahih olduğunu tesbit etmişlerdir.

BİR HATIRLATMA VE ÖĞÜT

Bu iki önemli olayın (İsra ve Mirac) üzerinde biraz durup, konunun özünü teşkil eden bazı maddeleri tesbit edelim.

1. Bu iki seyahat (İsra ve Mirac) hicretten bir yıl önce vuku bulmuştur. Allah Teâlâ burada, müminleri mümin olmayanlardan, doğruyu sahtelerden ayırmayı dilemiştir. Bu noktada mümin olan, doğru olan zatı hicret yurduna yapılacak seyahatta, sohbetine layık görmüştür. Onu büyük yükleri, zor teklifleri göğüslemeye namzet bulmuştur. Cihad sırasında en tembel kimseleri bile peşinden sürükleyecek olan rasûlünü, yüce davette hizmetkâr kılmaya uygun görmüştür. Doğu ile batıyı yutacak olan bir devletin inşasında, onu bu göreve layık kılmıştır.

2. Allah Teâlâ, peygamberine fiili bir ders olsun diye, göklerde veya yerlerdeki azamet ve celaline onu vakıf kılmıştır. Çünkü görmek suretiyle yapılan eğitim, eğitimin en faydalısıdır. Hz. Muhammed her ne kadar medreseye gitmemiş, herhangi bir muallimin önünde diz çökmemiş, uzak ülkelere seyahat etmemiş, ilmi vasıtalarla göğe çıkmamış ise de, Rabbi en büyük ayetlerde ona gösterdiği şeylerde onu buna muvaffak kılmıştır. Bizim zihnimizin, hakikatine ancak hayal ve vehm suretiyle varabileceği o yüce âlemlere onu muttali kılarak, bunu telafi etmiştir. Biz Hz. Peygamber'in Mirac'a vardığı noktalara nasıl ulaşabiliriz. Oysa ilmin çoğu bizden saklıdır. Biz sadece az bir ilme sahip olmuşuz. Nite-

kim bir ayette, «*Size ilimden çok az şey verilmiştir*» diye buyurulmuştur.

3. Her gün ortaya çıkan değişik icatlar ve onlar vasıtasıyla uzun mesafelerin katedilmesi, uçaklar sayesinde okyanusların birkaç saatte geçilmesi, bir kıtadan başka bir kıtaya kısa bir sürede gidilmesi, bizi bu iki seyahat hakkındaki rivayetlere inanmaya mecbur bırakmaktadır. Muhal olmayan işler, meydana gelmesi kolay olan durumları tasdike zorlamaktadır.

4. Peygamberlerin ruhaniyeti, bedenlerinin kesafetine galebe çalar. Bizim hayalimizle sabit olan amelî mâniler, hava boşluğundan dolayı en yüce cemaate varmak, göklerin yüce tabakalarına yükselmenin muhal görülmesi, işte tüm bunlar cürümler ve his âleminde görülen cisimlere göredir. Fakat peygamber ve meleklerin ruhları için, beşer aklının sınırlayamadığı bazı hususlar vardır. Onların durumları bizim idrâk alanımızın dışındadır. Bize en uygun olan, bu hususlaki araştırmaları uzatmamak, tesirlerinin sayılmasına, derinleştirilmesine gitmemektir.

5. Hadislerde Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere gökler âleminde imam olup namaz kıldırdığı bildirilmektedir. Bu, Hz. Muhammed'in şeriatlerin sonuncusu olan bir şeriatle geldiğine delâlet eder. Diğer şeriatlerin sahipleri, riyaseti Hz. Muhammed'e verip, ona tabi olmuşlardır.

6. Burada üzerinde uzun uzun düşünülmesi gereken ince bir nokta vardır ki o da şudur: Tüm peygamberler kendilerini peygamber olarak gönderen Rablerinin yakınında Melekut'u âlâ âleminde ittifak halindedirler. Acaba o peygamberlerin ümmetlerine, peygamberlerinin izinden gitmek düşmez mi? Onların en son gelen şeriata uymaları ve onu tatbik etmeleri gerekmez mi? Nitekim beşer yönünden de en son yapılan kanunlar, öncekileri meri-

yetten kaldırmıştır. Bütün kanunları, önceki ilahî kanunları meriyetten kaldıran en son ilahî sisteme uymak gerekmiyor mu? (1)

Sıddık Hasan Han (öl. 1307), *«Feth'ul-Beyan»* adlı tefsirinde, İsra hakkında şunları söylemektedir:

«Hz. Peygamber'in İsra'ya gitmesi bedenen ve uyanıklık halinde iken olmuştur. Daha önce uyku halinde de vuku bulmuştu. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) uyku halinde Mekke fethini H. 6. yılda görmüş, 8. yılda da fiilen fethetmiştir.

Hz. Peygamber'i önce Beyt'ul-Makdis'e götürüp, oradan yüce gökleri gezdirmenin ve doğrudan Mekke'den götürmemenin hikmeti şudur. Beyt'ul-Makdis tüm mahlûkatın toplanma yeridir. Hz. Peygamber (s.a) Kıyamet Günü'nde ümmetine kolaylık olsun ve mübarek izinin bereketiyle orada haşre dursunlar diye, oraya ayağını basmıştır. Beyt'ul-Makdis peygamberlerin de toplandığı bir yerdir. Hz. Peygamber orayı ziyaret etmekle onları şereflendirmek istemiştir. Beyt'ul-Makdis'teki alâmetleri söyleyip, Mekke müşriklerine risaletini tasdikletmek istemiştir. Bu son sebep daha zahirdir. Allah gerçeği en iyi bilendir.

Selef'ten ve Halef'ten alimlerin çoğu, İsra'nın ruh ve bedenle birlikte gerçekleştiğini kaydetmektedirler. Bazı alimler buna mukabil, yukarıda da naklettiğimiz üzere İsra'nın sadece ruhla olduğunu söylemişlerdir. Hz. Aişe, Muaviye, Hasan Basri, İbn İshak ve Huzeyfe b. Yeman —ki Taberî nakleder— bu görüştedir. Sahih hadisler ise diğer görüşü doğrulamaktadır. Kur'an'ı tevil etmeye, benzeri hadislerin lâfızlarını muhalif mânâya çekmeye ge-

(1) Merağı, Tefsir, cilt: 15, sh: 5-10

rek yoktur. Böyle bir yorumu, Allah hakkında muhalin olmadığını kavramaktan aciz kimseler öne sürebilirler ancak. Şayet bu olay sadece bir rüyadan ibaret olsaydı —ki nitekim ruhla olmuştur diyenler, onun mücerred bir rüya olduğunu ifade etmektedirler— İsra'dan bahsettiğinde kâfirler Hz. Peygamber'i yalanlamazlardı. Çünkü insan uykuda daha uzakları da görebilir.

Müfessirlerden Suyuti, İbn Kesir gibi alimler, İsra hakkındaki bütün hadisleri —değişik lâfızlarıyla birlikte— zikretmişlerdir. Alimler bu hususta ne demişlerdir? Miraç'tan sonra Hz. Peygamber'in doğruluğuna delâlet eden ayetleri şerh etmişlerdir. Ancak biz bunda fazla bir yarar görmediğimiz için ve zaten onlar hadis kitaplarında bulunduğundan dolayı burada onları tekrarlamaya gerek görmedik. Mescid-i Haram'ın, Mescid-i Aksa'nın fazileti hakkında da hadisler rivayet edilmiştir. Ne var ki tefsir kitaplarında hedef Kur'an lâfızlarıyla ilgili tefsiri nakletmektir. Nüzul sebeplerini nakletmek ve ayetlerden istinbat edilen şer'i meseleleri ortaya koymak tefsirde esastır. Bundan ötesi ihtiyacın gereği değildir. (1)

BİR TETİMME

İsra hadislerinden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber (s.a) birinci gökte Hz. Adem'i, ikinci gökte, Hz. İsa ile Hz. Yahya'yı, üçüncü gökte Hz. Yusuf'u, dördüncü gökte Hz. Harun'u, beşinci gökte Hz. İdris'i altıncı gökte Hz. Musa'yı, yedinci gökte Hz. İbrahim'i görmüştür. Yedinci gökten sonra, Sidret'ul-Münteha'ya vardığı, orada bir sis içine girdiği, secdeye kapandığı ve kendisine şöyle denildiği kaydedilmektedir:

(1) Sıddık Hasan Han, Feth'ul-Beyan, cilt: 15, sh: 322-325.

«Gökleri ve yeri yarattığım günde sana ve ümmetine 50 vakit namazı farz kıldım! Sen ve ümmetin bu elli vakit namazla meşgul olun».

Hz. Peygamber, Hz. Musa'nın yanına vardığında o kendisine, *«Rabbin sana ne kadar namaz farz kıldı?»* diye sorar ve Hz. Peygamber de *«50 vakit»* der. Hz. Musa ise şöyle der:

«Ne senin ne de ümmetinin bunu yerine getirmeye gücü yetmez. Sen Allah'a müracaat et de bu emri hafifletsin».

Hz. Peygamber, Rabbine müracaat ettiğini, O'nun her müracaatta on tanesini kaldırdığını ve Hz. Musa ile Allah arasında vakitler beşe inene kadar gidip geldiğini söyler. Hz. Musa bunun üzerine kendisine şöyle der:

«Git, daha hafifini iste! Çünkü İsrailoğulları'na iki vakit namaz farz olmuştu onu bile yerine getiremediler».

Hz. Peygamber, yine Rabbine müracaat ederek *«Tahfif et ya Rabbi!»* der. Allah Teâlâ ise şöyle cevap verir:

«Gökleri ve yeri yarattığım gün sana ve ümmetine beş vakit namazı farz kıldım. Bu beşin her birisi on ettiğinde elli vakit olur. Sen ve ümmetin bu farzı yerine getirmelisin!»

Hz. Peygamber şöyle diyor: *«Anladım ki bu Allah'ın farz kıldığıdır. Bunun üzerine Musa'nın yanına döndüm. O bana yine gitmemi söylediyse de, anladım ki bu Allah'ın farz kıldığıdır ve ben de gitmedim».*

Bu rivayetler İsra hadislerinde bildirilmektedir. Nitekim bir hadiste, Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle dediği nakledilmektedir:

«Cebrail ile Kudüs'e doğru yola çıktığımızda, yolda bir mevkide, «İn ve namaz kıl» dendi. Ben de inip namaz kıldım. Cebrail, nerede namaz kıldığımı bilip bilmediğimi sordu. Ben bilmediğimi söyleyince, o bana Medine'de namaz kıldığımı ve hicretimin buraya olacağını söyledi. Sonra bir ara bana, «İn ve namaz kıl» dedi. İndim ve namaz kıldım. Bana nerede namaz kıldığımı bilip bilmediğimi sordu ve ardından bana Allah'ın Musa ile konuştuğu, Tur-i Sina'da namaz kılmış olduğumu söyledi. Sonra yine bir ara bana, «İn ve namaz kıl» dedi. İndim ve namaz kıldım. Nerede namaz kıldığımı bilip bilmediğimi sordu. Sonra da Hz. İsa'nın doğum yeri olan «Beyt'ul-Lahm»da namaz kıldığımı söyledi. En sonunda Beyt'ul-Makdis'e vardım. Peygamberlerin hepsi toplanmıştı. Cebrail beni öne geçirdi. Onlara İmam oldum».

Bazı rivayetlerde bildirildiğine göre, Hz. Peygamber Cebrail'e şöyle sorar:

«Ben hangi göğe varırsam sevinip, yüzüme gülerler? Ben bir kişi gördüm. Selâm verdim. Selâmımı aldı. O kimdir?»

Cebrail de şöyle cevap verir:

«O cehennem hâzini olan Malik'tir. Yaratıldığı günden beri hiç gülmemiştir. Eğer bir kimsenin yüzüne gülecek olsaydı, o kişi yine sen olurdun».

Bazı rivayetlerde de Hz. Peygamber'in şöyle dediği bildirilmektedir:

«Altıncı kata varıp Musa'yı gördüğümde ona selâm verdim. Selâmımı aldı, sevindi. Bana *«Salih kardeşe, salih peygambere merhaba»* dedi ve onu geçtikten sonra ağladı. Niçin ağladığını sorduğumda; *«Benden sonra bir genç, peygamber olmuş, onun üm-*

metinden cennete girenler, benim ümmetimden cennete girenlerden daha çok, onun için ağlıyorum» dedi.

Bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Sidret'ul-Munteha'nın yanında dört nehir gördüğü, ikisinin batınî, ikisinin zahirî nehirler olduklarını, Cebrail'e bunların ne olduğunu sorduğu, Cebrail'in de batınî nehirlerin cennetteki iki nehir, zahirî nehirlerin ise Nil ile Fırat olduğunu söylediği bildirilmektedir.

Bazı rivayetlerde ise şöyle anlatılmıştır:

«Birinci gökte Adem'i gördüm. Onun sağında ve solunda birer karartı vardı. Sağına baktığında gülüyor, soluna baktığında ağlıyordu. Ben onun kim olduğunu ve niçin böyle yaptığını Cebrail'e sordum. Cebrail, onun Adem, sağ ve soldakilerin ise evlâtları olduğunu, sağdakilerin cennetlikler, soldakilerin cehennimliklerden teşekkül ettiğini, sağına baktığında sevincinden güldüğünü. soluna baktığında üzüntüsünden ağladığını söyledi».

Bazı rivayetlerde Ebu Zer'in Hz. Peygamber'e *«Sen Rabbini gördün mü?»* diye sorduğu, Hz. Peygamber'in de *«O bir nurdur. Ben onu nasıl görebilirim ki?»* diye cevap verdiği bildirilmektedir. (Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in cevabı, *«Benim gördüğüm bir nurdu»* şeklindedir.)

Said b. Müseyyeb'ten gelen rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a) Beyt'ul- Makdis'e vardığında orada, Hz. İbrahim'i, Hz. Musa'yı ve Hz. İsa'yı görmüştür. Kendisine süt ve şarap dolu iki bardak getirilir. O süt dolu bardağı aldığında Cebrail kendisine şöyle der: *«Sen fıtratı seçmiş oldun. Şayet sen şarabı seçmiş olsaydın, ümmetin senden sonra dalâlete düşerdi».*

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in şöyle dediği bildirilmektedir:

«Ben altıncı gökte İbrahim'i (a.s) gördüm. Sırtını el-Beyt'ul-Mamur'a dayamıştı. Çok güzel bir zattı. Onun kim olduğunu sorduğumda, «*Atan Halil'ur-Rahman'dır*» denildi. Kavminden birkaç kişiyle birlikteydi. Selâm verdim, selâmımı aldı. Ümmetimin iki grup olduğunu gördüm. Bir grubun üzerinde bembeyaz elbiseler vardı. Adeta beyaz kâğıt gibiydiler. Bir grubun üzerinde ise kül rengi elbiseler vardı. Ben Beyt'ul-Mamur'a girdim, beyaz elbiseliler de benimle birlikte içeri girdiler, fakat diğerleri giremediler. Onlar da hayr üzerindedirler. Ben ve beraberimdekiler Beyt'ul-Mamur'da namaz kıldık. Sonra çıktık. Beyt'ul Mamur'da her gün yetmiş bin melek namaz kılıyor ama Kıyamet Günü'ne kadar bir daha orada namaz kılma fırsatı bulamıyorlardı. Sonra Sidret'ul-Münteha'ya vardık. Orada *Selsebil* diye bir çeşme gördüm. Ondan biri kevser ,diğeri rahmet olmak üzere iki nehir akıyordu. Rahmet nehrinde yıkandım ve Allah geçmiş ve gelecek günahlarımın hepsini affetti. (Bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Mirac'tan sonra Beyt'ul-Makdis'e indiği, onunla birlikte peygamberlerin de geldiği, Hz. Peygamber'in onlara imam olduğu kayıtlıdır).

BİR FAYDA

Hafız Ebu'l-Hattab Ömer b. Dahiyye, «*et-Tenvir fi mevlidi Sirac'ul-Münir*» adlı kitabında Enes kanalıyla İsra hadisini zikrederek onun üzerinde güzel ve yararlı bir konuşma yapmıştır:

«İsra hadisindeki rivayetler şu sahabîlerden gelmiştir.

1. Ömer b. Hattab

2. Hz. Ali
3. İbn Mesud
4. Ebu Zer
5. Malik b. Sa'saa
6. Ebu Hureyre
7. Ebu Said el-Hudri
8. İbn Abbas
9. Şeddad b. Evs
10. Ubey b. Ka'b
11. Abdurrahman b. Kurt
12. Ebu Habbe el-Ensari
13. Ebu Leyla el-Ensari
14. Abdullah b. Amr b. el-As
15. Cabir b. Abdullah
16. Huzeyfe el-Yemani
17. Bureyde
18. Ebu Eyyub el-Ensari
19. Ebu Umame
20. Samure b. Cündüb
21. Ebu'l-Hamra
22. Kusay b. Rumî
23. Ümmühanî
24. Hz. Aişe
25. Hz. Esma

Bu sahabilerin bazısı hadiseyi kısa olarak, bazısı da uzun olarak rivayet etmişlerdir. Bazılarının rivayetleri sahih hadisin şartlarına uygun değilse de müslümanlar İsra olayı üzerinde icma etmişlerdir. Bundan ancak zındıklar ve mülhidler yüz çevirmişlerdir. *«Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Fakat Allah, kâfirler istemese de nurunu tamamlayacaktır». (1)*

İsra ve Mirac olayının anlatımında, İbn Kesir'deki hadislerden seçmeler yaptık.

Mescid-i Aksa'nın çevresinin mübarek kılınması, onun peygamberlerin kıblesi, mabedi olmasıdır. Çevresindeki nehir ve ağaçların çok olması da oranın bereketli bir yer olduğu şeklinde anlaşılabilir. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *«Allah Teâlâ, el-Arif'ten Fırat'a kadar olan arazileri bereketli kılmış, Filistin topraklarını ise takdis etmiştir».*

Bazı alimlere göre, oranın bereketli olması yeryüzünün tüm nehirlerinin peygamberlerin bineği diye anılan oradaki bir taşın altından çıkması nedeniyledir. Bunun doğru olup olmadığını en iyi Allah bilir. Fakat bizce bu rivayet zayıf ve mesnedsizdir.

Mescid-i Aksa Hz. Peygamber'in ziyaret edilmesini teşvik ettiği üç mescidden, Deccal'in giremediği dört mescidden birisidir.

Deccal bütün yeryüzünü gezecektir. Ancak şu dört mescide giremeyecektir: Medine Mescidi, Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa, Tur Mescidi (Müsned-i Ahmed).

Mescid-i Aksa'da bir rekât namaz kılmak, kişiye birkaç rekât

(1) Ibn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 4, sh: 239-280

namaz sevabı kazandırır. Nitekim rivayet olunduğuna göre, cariyesi Meymune Hz. Peygamber'den, Beyt'ul-Makdis toprakları hakkında bilgi istediğinde, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«Orası mahşer topraklarıdır. Oraya gidin ve orada namaz kılın. Çünkü orada kılınan bir rekât namaz bin rekât namaza tekabül eder». (Müsned-i Ahmed, Ebu Davud, İbn Mace)

Yani, orada kılınan bir rekât namazın, başka bir yerde (meselâ Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi hariç) kılınan bin rekât namaz kadar sevabı vardır.

İmam Ahmed'in Hz. Peygamber'in hanımlarından birinden naklettiği bir rivayette Meymune (veya o eşi) Hz. Peygamber'e *«Ya Rasûlallah! Bizden biri oraya gitme gücüne sahip değilse ne yapmalıdır?»* diye sorar. Hz. Peygamber ise şöyle cevap verir:

«Herhangi biriniz oraya gitme gücüne sahip değilse, oraya bir yağ göndersin ki o yağ çıralara konarak orada yakılsın. Oraya yakmak üzere yağ gönderen kimse orada namaz kılmış gibidir». (Bu hadisin bir kısmını Ebu Davud da rivayet etmiştir.)

Mescid-i Aksa yeryüzünde inşa edilen ikinci mesciddir. Nitekim Ebu Zer, Hz. Peygamber'e yeryüzünde ilk kurulan mescidin hangisi olduğunu sorduğunda, onunla Hz. Peygamber arasında şöyle bir konuşma geçer.

Hz. Peygamber:

— İlk mescid Mescid-i Haram'dır.

Ebu Zer:

— Sonra hangisidir?

Hz. Peygamber:

— Mescid-i Aksa'dır.

Ebu Zer:

— İkisi arasında inşa bakımından ne kadarlık bir süre bulunmaktadır?

Hz. Peygamber:

— Kırk senelik bir süre vardır. Nerede namaz vakti girerse, orada namaz kıl. Çünkü fazilet ondadır.

Hz. Yakub, Mescid-i Aksa'yı Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşasından 40 yıl sonra yapmıştır. Daha sonra Hz. Süleyman Mescid-i Aksa'yı yenileyerek, atasının yaptığı işi tamamlamıştır.

«Ona ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye» cümlesi İsra olayının sebebini teşkil etmektedir. Yani Hz. Muhammed'i göklere yükseltip götürmemizin sebebi ona ayetlerimizden bir kısmını göstermek içindir. O, bu semavi seyahat sırasında birçok harikulâdelikler görmüştür. Çünkü o Beyt'ul-Makdis'te bulunan taşın üzerinden semaya çıkmıştır. Her gökte bir peygamber ile biraraya gelerek onlarla görüşmüştür. Cennet ve cehennemin hallerine muttali olmuştur. Sayılarını ancak Allah'ın bilebileceği miktarda melekler görmüştür.

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber Mirac Gecesi'nde, Allah'ın memleketinde alaca atlara binmiş ve erkekler suretinde silahlarını kuşanmış uzunluğu bin yıllık bir mesafe kadar

olan atının üzerinde, aynı şekilde olan bir diğerinin arkasına takılmış, başı - sonu görülmeyen mahlûklara rastladı. Cebrail'e onların kim olduklarını sorunca, Cebrail; «*Sen Rabbinin ordularını, O'ndan başkası bilemez ayetini okumadın mı?*» der. Hz. Peygamber ise, «*Onları inip-çıkarken görüyorum. Onlar geçip-gidiyor. Fakat ben nereden geldiklerini ve nereye gideceklerini bilmiyorum*» der.

Hz. Peygamber, Beyt'ul-Makdis'de peygamberlerin önünde, onlara namaz kıldırmıştır.

«*El-Akaik*» adlı kitapta şöyle denilmektedir:

«*Hz. Peygamber onlara iki rekât namaz kıldırdı. İlk rekâtta Kâfirun, ikinci rekâtta ise İhlas surelerini okudu*».

Bazılarına göre Hz. Peygamber onlara namazda değil, duada imam olmuştur. Zikredildiğine göre, peygamberler yedi saf teşkil ettiler. Üç saf sadece rasûllerden (diğerleri nebilerden) müteşekkildi. Melekler de onlarla beraber Hz. Peygamber'in arkasında namaza durdular. Bu Hz. Peygamber'in bir özelliğiydi. Nitekim Kadı Zekeriyya Ravda şerhinde bu hususu böyle ifade etmiştir. Bunun hikmeti ve sebebi şudur: Böylelikle Hz. Muhammed'in tüm varlıkların imamı ve önderi olduğu bilinsin!

Hz. Peygamber'in (s.a) peygamberlerin ruhlarına mı, yoksa ruhlarıyla birlikte bedenleri de mevcutken mi onlara imam olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in onlara bu namazı, Mirac'a çıkmazdan önce mi, sonra mı kıldırdığı hususunda da ihtilaf edilmiştir.

Ibn Kesir, —daha önce de belirttiğimiz gibi— imamlığın Mi-

rac'tan sonra olduğunu söylemiştir. Kadı İyaz ve diğer siyer alimleri imamlığın Mirac'tan önce olduğunu söylemişlerdir.

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber her gökte iki rekât namaz kılmış ve orada bulunan melekler de onun arkasında namaza durmuşlardır.

Hz. Peygamber'in gidiş-gelişinin —vasıta ne olursa olsun— ne kadar zamanda vuku bulduğu tayin edilebilmiş değildir. Ancak nasıl olursa olsun, o gecede olan olaylar, kâinatın en acaip ve en garip hadiselerindendi.

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in İsra'dan yatağına döndüğünde yatağını henüz soğumamış olarak bulduğu kayıtlıdır. Bazılarına göre Hz. Peygamber'in imamesinde bir ağaç dalcığı vardı ve döndüğünde o dalcık sanki yeni takılmışcasına sallanıyordu. Yani gidip-gelmesi o kadar kısa bir an içinde olmuştu.

Bazı alimler İsra'nın, Mirac'tan ayrı olduğunu söylemişlerdir. Ancak ayetin zahirinden ikisinin de aynı gecede olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in önce Beyt'ul-Makdis'e, oradan da göklere gitmesinin nedeni şu olabilir: Onun şerefli makamlara tedricen varması hedef edinilmişti. Çünkü Beyt'ul-Makdis'in şerefi onun Mirac'ta vardığı huzurun şerefinden azdı. Hz. Peygamber'in (s.a) sakinleşmesi maksadıyla da böyle olması muhtemeldir. Çünkü Mirac'ta olan harikulâdelikler İsra'da yoktu. Mahşer toprakları onun gidip-gelmesiyle şereflensin diye de götürülmüş olabilir.

Bazılarına göre önce Beyt'ul-Makdis'e götürülmesi meleklerin çıkış yaptıkları gök kapısının Beyt'ul-Makdis'teki taşın karşısında olması nedeniyledir.

Ancak bu görüş çok zayıftır.

Ka'b'ul-Ahbar'dan şöyle rivayet edilmektedir:

«Allah Teâlâ'nın birinci gökten Beyt'ul-Makdis'e açılan bir kapısı vardır. O kapıdan her gün 70.000 melek iner ve Beyt'ul-Makdis'e gelerek orada namaz kılanlar için af talebinde bulunurlar. İşte Hz. Peygamber bu nedenle oraya götürülmüş ve oradan göklere çıkarılmıştır ki onun çıkışı istiva üzerinde olsun».

Başka bir rivayete göre mescidin direkleri şöyle demişlerdir:

«Ey Rabbimiz! Her peygamberden bir nasibimiz oldu. Bizim Hz. Muhammed'e iştiyakımız vardır. Onunla buluşmayı bize nasip eyle».

İşte bu nedenle Beyt'ul-Makdis'e doğru İsra olayı vuku bulmuştur. Daha sonra da oradan göklere çıkılmıştır.

Bu konuda daha birçok görüşler vardır. Ancak bunların zayıf ve mesnedsiz oldukları bilinmelidir.

«Ayetlerimizden» tabiriyle Allah'ın tüm ayetlerinin Hz. Peygamber'e gösterilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Allah'ın ayetleri sonsuzdur. Şayet *«Ayetlerimizi»* tabiri kullanılmış olsaydı, o zaman tüm ayetlerin gösterildiği anlaşılırdı.

Bu noktada bir itiraz öne sürülmüştür:

«Hz. İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtu gösterilmişken, nasıl olur da Hz. Peygamber ayetlerin sadece bir kısmını görebilir?» Nitekim Hz. İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunun gösterildiği En'am Suresi'nin 65. ayetinde ifade edilmektedir.

Oysa, *«Habib»* ile *«Halil»* arasında fark vardır.

Cevap olarak denilmiştir ki:

«Allah Teâlâ'ya izafe edilen ayetlerin bir kısmı, göklerin ve yerin melekûtundan daha şerefli ve daha büyüktür. Nitekim Kur'an'da *«Andolsun ki o Rabbimin en büyük ayetlerini gördü»* buyurulmuştur.»

El-Haffacî'ye göre böyle bir sual varid olamaz. Çünkü Hz. İbrahim'in gördükleri delil ve hüccetleri içeriyordu. Bu hiçbir zaman Mirac'a denk olamaz.

İbn Atiyye, ayetin —muhtemelen— şöyle anlaşılabileceğini söyler: *«Biz Muhammed'i ayetlerimizden bir ayet olarak insanlara gösterelim diye İsra'ya götürdük»;* yani Hz. Muhammed, Allah'ın bir insana bu şekilde lütufta bulunabileceği hususunda bir ayet, bir mucize olsun diye böyle yaptık.

Bu yorumla daha önceki sual ortadan kaldırılmış olur. Ne var ki bu yorum da gayet uzaktır. Üstelik, ayette Hz. Peygamber'in İsra Gecesi'nde Rabbini gördüğüne dair bir işaret yoktur. Ayrıca Allah için *«ayetlerinden bir ayetti»* tabiri kullanılamaz. Allah'ın bir ayet olduğu da söylenemez.

ALLAH'IN CEMALİNİ GÖRMEK

Rüyetullah'ı ispata çalışan alimler başka deliller getirmişlerdir. Bu husus rüyetle ilgili ayetlerde tafsilatıyla anlatılacaktır.

Mezkûr ayet (İsra: 1), Mirac hususunda delil değildir. Sadece İsra hususunda delildir. Çünkü, *«Ayetlerimizden bir kısmını»* ibaresini sadece İsra sırasında vuku bulan mucizelere hamledebiliriz. Hatta bazı müfessirler, ayetlerde Hz. Muhammed'in Rabbini

gördüğüne dair, mutlak bir nassın olmadığını söylemişlerdir. İşte bu noktadan hareketle şöyle denilmiştir:

«Beyt'ul-Makdis'e kadarki gece yolculuğu (İsra) kesindir. Kitab'la sabittir. Bunu inkâr eden kâfir olur. Fakat Mirac böyle değildir. Onu inkâr eden kâfir değil bid'atçi olur. Adeta Allah Teâlâ, Mirac'ı, İsra gibi açıkça belirtmemekle kusurlu anlayışa sahip olan kimselere merhamet etmiştir».

Hazin tefsirinde şöyle denilmektedir:

«Ayette Mescid-i Aksa'ya gidişin zikredilip, Mirac'ın zikredilmemesinin faydası şudur: Şayet Hz. Peygamber'in göklere yükseltildiği zikredilseydi, onlar daha çok inkâr edeceklerdi. Ancak Allah Teâlâ en önce Rasûlünü Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya geceleyin götürdüğünü haber vermiştir. Böylelikle Hz. Peygamber'in Mescid'i Aksa'ya gitmiş olmasının doğruluğu ortaya çıktı. Çünkü Hz. Peygamber Mekkelilerin istedikleri alâmetleri onlara haber vermiştir. Onlar bunu tasdik ettikten sonra, Mirac ortaya kondu. Böylece İsra, Mirac'ın bir mukaddimesi olmuş oldu.

Bu husus rivayetlerde apaçık görülüyorsa da, ayette buna delâlet eden bir şey yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, ayetinde Mirac hadisesini zikretmemiş, sadece İsra hadisesini zikretmiştir.»

Bazılarına göre, açıklamadan sonra işaret etmek yeterlidir.

Ayet-i kerimede *«Esra»* fiili gaib sigası olarak getirilmiş, daha sonra *«Bârekna»* fiili nefs-i mütekellim mea'l-gayr olarak zikredilmiştir. Bu bereketlerin ve ayetlerin tâzimi içindir. Çünkü ayette zamir raci olduğu noktanın büyüklüğüne delâlet ettiği gibi,

ona izafe edilenin büyüklüğüne de delâlet eder. Nitekim *«Büyüğü büyük yapar»* denilmiştir.

Bazı müfessirler bu farklı tabirler için özel bir hususu öne sürmüşlerdir. *«Kulunu geceleyin götürdü»* tabiri Hz. Peygamber' in şehadet âleminden, gayb âlemine götürülmesine delâlet eder. Bunu *gayb* tabiriyle ifade etmek en münasibidir. *«Çevresini bereketli kıldığımız...»* ibaresi, bereketlerin indirilmesine delâlet eder ve böylece de indirenin azametine uygun düşer. Azameti ifade eden zamir bu hususu ortaya koymada yeterlidir.

«O gerçekten işitendir, görendir» cümlesindeki zamirin Allah'a raci olması durumunda —ki zahir olan budur ve çoğu müfessir bu kanaattedir— *«Bi abdihi»* ifadesindeki gaib zamirine mutabık olsun diye böyle yapıldığı anlaşılır. Çünkü ayetin anlamı; *«Onu yaklaştırdı, ona bu ikramı ona mahsusen yaptı. Allah onun durumlarına muttalidir, onu bu makama müstehak bilmektedir»* şeklindedir.

Ebu'l-Beka'nın nakline göre, eğer bu zamir Hz. Peygamber'e raci ise, ayetin anlamı *«Muhammed bizim kelâmımızı dinlemekte, bizim zatımızı görmektedir»* şeklinde olur.

Çelebi'ye göre bu ihtimal uzak değildir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: *«Bu şerefle şereflendirdiğim kulum ancak buna lâyıktır. O emir ve yasaklarımı dinler ve onlarla amel ederdi. İbret nazarıyla mahlûkata bakar, ibret alır, kendisine gösterdiğimiz ayetlerimizi görücüdür»*. Nitekim bir ayette, *«O göz kaymadı ve hududunu da aşmadı»* buyurulmuştur.

Bazı müfessirlere göre, *«Abdihi»* kelimesindeki zamir, *«Lınuriyehu»* fiilinin sonundaki Hz. Peygamber'e raci olduğundan, onun da Hz. Peygamber'e raci olması uygundur. Bu, mutabakatın hasıl olması içindir.

Bazılarına göre nimetlerin ve yaklaşmanın Hz. Peygamber'in özelliklerine işaret etmesi için zamirin de ona raci olması gerekir.

Es-Semî ve *el-Basir* sıfatlarının Allah'ın dışındakilere atfen kullanılması memnu değildir.

Tayyibî'ye göre bu zamirin böyle iki mânâya muhtemel bir şekilde getirilmesi, Hz. Peygamber'in Rabbini gördüğüne ve onun kelâmını işittiğine delâlet eder. Nitekim bir hadis-i kudside *«Beni nimle işitir, benimle görür»* buyurulmuştur.

İbn Atiyye'ye göre son cümle, Hz. Peygamber'i yalanladıkları için kâfirlere bir tehdid-i ilâhidir. Yani *«Ey peygamberi yalanlayan sizler! Allah, ne söylediklerinizi işitmekte, ne yaptıklarınızı da görmektedir. İşte O buna göre sizlere ceza verecektir».*

(2) *«Biz Musa'ya Kitab verdik ve onu...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Kitab» ile kastedilen *Tevrat*'tır. Bunun İsra olayının anlatımı sonrasında getirilmesi, Kur'an bahsine bir mukaddime gibidir. Kur'an ile Tevrat arasındaki ortak noktalar şunlardır:

Tevrat Hz. Musa'ya Tur'a giderken verilmiştir. Tur'a gitmek Hz. Musa'nın miracı yerindedir. Çünkü orada kendisine Allah Teâlâ ile konuşma şerefi bahşedilmiştir. Hz. Musa orada *el-Kelim* sıfatıyla müşerref oldu ve orada Allah'ın cemalini görmek istedi.

İşte Kur'an ile Tevrat ve bu iki kitabın indiği peygamberler arasındaki farklılık bunlardır. İstenildiği takdirde, *«Kulunu ge-*

celeyin götürdü» ibaresiyle, *«Musa'ya Kitab'ı verdik»* veya *«İsrail oğulları'na hidayet olsun diye»* cümlesiyle, *«Daha kuvvetli olana hidayet eder»* cümlesi arasında karşılaştırmalar yapılabilir.

«Vekil» kelimesi *kefil* anlamındadır. Yani *«benden başka işlerinizi kendilerine havale edeceğiniz rabler edinmeyin!»*

İbn'ul-Cevzi'ye göre, Allah için *«Vekil»* sıfatının kullanılmasının nedeni, kullarının işlerini O'nun idare ediyor olmasıdır.

(3) *«Ey Nuh ile birlikte (gemide) taşıdığımız...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Zürriyet» kelimesi ya mukadder bir fiilin mefulüdür veya nidadır. Yani, *«Ya zürriyete men hamelna mea Nuh»*.

Bazı alimlere göre, *«Zürriyete»* kelimesi *«Vekilen»* kelimesinin bedelidir. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: *«Beni bırakıp ta Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın zürriyetini Rab edinmeyin»*. Yani *«Üzeyr'i, Hz. İsa'yı ve benzerlerini ilâhlar edinmeyin!»*

Zürriyet tabirinde nehyin sebebine üç yönden işaret vardır:

1. Ecdadının kurtulmasındaki nimeti hatırlatmak

2. Kendi acizliklerini ve taşınmaya muhtaç olduklarını vurgulamak

3. Onların atalarından daha aciz olduklarını; zira onlardan doğup meydana geldiklerini belirtmek.

«Kuşkusuz ki o çok şükreden bir kuldu»; yani Hz. Nuh çok şükreden bir kuldu.

Selman-ı Farisî'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Nuh bir elbise giydiğinde veya bir yemek yediğinde Allah'a hamdederdi. İşte bundan dolayı kendisine, *«Çokça şükreden kul»* denilmiştir. (İbn Cerir, İbn'ul-Münzir, Beyhaki, Hakim. Ayrıca Hakim bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.)

Abdullah b. Ahmed, *«Zevaid-i Zühd»* adlı eserinde İbrahim kanalıyla şunu rivayet etmektedir: *«Hz. Nuh'un şükrü, yemeğin başında besmele getirmesi, yemeğini bitirdikten sonra da «Elhamdulillah» demesidir».*

Muaz b. Enes'ten rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«Allah'ın Nuh'a «şükreden kul» demesinin nedeni şuydu: Nuh sabahladığı ve akşamladığı zaman; «Subhanallahi hiyne tumsune ve hiyne tusbihune ve lehu el-hamdu fissemevati vel'ard ve aşiyyen ve hiyne tuzhirun» (Rum: 16-17) derdi.» (İbn Merduveyh)

Hz. Aişe'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«Hz. Nuh helâdan her çıkışında; «Yemeklerin lezzetini bana tattıran, onlardaki menfaati içimde bıraktıran, onun eziyet ve tortusunu beden çıkartan Allah'a hamdolsun» diye dua ederdi» (Beyhaki). Bu zikir Hz. Nuh'un şükrünün cümlesindendi. Bu cümlede Hz. Nuh ile beraber kurtulmuş olanların kurtulma sebebi Hz. Nuh'un şükretmiş olmasıdır. Yine aynı cümle Hz. Nuh'un soyundan gelen insanlığı şükretmek hususunda ataları Nuh'a uymaya teşvik etmektedir. Ayrıca küfrün en büyük mertebelerinden olan şirkten kaçınmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bazı müfessirlere göre ayetin sonundaki *«innehu»*daki zamir

Hz. Musa'ya racidir. Yani şükreden kul, Musa'dır. Bu takdirde cümle sebep bildirmektedir. Ya Kitab'ın verilmesinin sebebidir —yani Kitab'ın Hz. Musa'ya verilmesi onun çok şükreden bir kul olmasındandır—, ya da Hz. Musa'nın hidayet vesilesi oluşu çok şükretmesindendi. Bu ise «*Cealnahu*»daki zamirin Hz. Musa ve Rab edinme hadisesine nehye raci olursa böyledir. Fakat burada düşünme sonucunda uzaklık olduğu görülecektir.

2. ve 3. ayetlerden şu hulâsa çıkmaktadır:

«*Ey Nuh ile birlikte gemide taşıdığımız kimselerin soyu! Benden başkasını kendisine güvenilen ve dayanılan bir Rab edinmeyin! Gerçekten Nuh çok şükreden bir kuldu*».

(4) «*Kitab'ta İsrailoğulları'na şu hükmü...*»

Bu Ayetin Tefsiri

«*Kadayna*» fiili İbn Cerir'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre, «*Bildirdik*» anlamındadır.

Ragıp el-İsfehanî, *Müfredat* adlı eserinde, «*Kitap'ta İsrailoğulları'na şü hükmü verdik*» ibaresi ile ilgili olarak, «*Onlara bildirdik, onlara kesin bir vahy vahyettik*» anlamını vermektedir.

Birçok müfessir, «*Kada*» masdarında vahy mânâsının mutazammın olduğunu söylemektedir. Onlara vahyetmekle onlara haber vermek kastedilmektedir.

Bazılarına göre ayetteki «*İlâ*» harf-i ceri «*Alâ*» anlamındadır. Bu görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Yani, «*Onların üzerine hükmettik*».

«Kitab» ile ya *Tevrat* ya da *Kitab*'ın cinsi kastedilmiştir. Nitekim kıraat alimlerinden Ebu'l-Aliye *«elKitab»* yerine çoğul olarak *«el-Kutub»* kelimesini kullanmıştır. Bu takdirde birincisi Tevrat'a ikincisi Levh-i Mahfuz'a raci olmuş olur.

İbn Münzir ile Hakim, Tavus'tan şöyle naklederler:

«Ben İbn Abbas'ın yanındaydım. Yanımızda Kaderiyye'den bir kişi bulunuyordu. İbn Abbas'a, bazı kimselerin kaderin olmadığını söylediklerini nakletti. İbn Abbas, topluluğun içinde böyle birinin bulunup bulunmadığını sordu. Ben de ona, *«Bulunduğu takdirde ona ne yapacaksın?»* dedim. İbn Abbas, *«Eğer onlardan biri topluluğun içinde varsa onun başını keserim»* dedi ve mezkûr ayeti okudu.

İsrailoğulları'nın fesad çıkaracakları *«arz»* ile ya yeryüzü ya da Şam ile Beyt'ul-Makdis kastedilmektedir. Bu iki görüş de müfessirler tarafından öne sürülmüştür.

«Letufsidunne» fiili malûm okunursa, İsrailoğulları'nın yeryüzünde iki fesad çıkaracakları, mecrur okunursa onların aleyhinde iki fitnenin meydana geleceği anlaşılır. Süddi'nin kendi hocalarından naklettiğine göre, bu fesadlardan biri Hz. Zekeriyya'nın öldürülmesidir. Bu görüş, İbn Abbas ile İbn Mesud'dan da rivayet edilmiştir.

«İsrailoğulları kralları öldüğünde tahtı ele geçirmek için mücadele ettiler. Bir kısmı, diğer bir kısmını kılıçtan geçirdi. Hz. Zekeriyya'yı dinlemediler. Allah Teâlâ ona, *«Kavminin arasına gir. Senin dilinden onlara vahyedeceğim»* dedi. Bunun üzerine Hz. Zekeriyya kendisine vahyedilenleri tebliğ ettiğinde, onu öldürmek için üzerine saldırdılar. Hz. Zekeriyya ellerinden kaçıp, kurtuldu. Bir ağaç açıldı, içine girdi. Şeytan yetişip elbisesinden bir parçayı

dışarıda bıraktırdı ve o parçayı göstererek, İsrailoğulları'na, «*İşte Zekeriyya buradadır*» dedi. Onlar da ağacın ortasına hızar koyup Hz. Zekeriyya'yı ortadan biçtiler.»

Bazılarına göre Hz. Zekeriyya'nın öldürülmesinin nedeni, onların Hz. Meryem'i itham etmeleriydi.

Bazılarına göre, Hz. Meryem bakire kaldığında onlar, «*Efendimizin kızını Zekeriyya zâyi etti. Onu zina edecek hale soktu*» dediler ve sonra ağacın içinde saklanmışken Hz. Zekeriyya'yı hızarla biçtiler.

İbn İshak'a göre, birinci fesad, Hz. Şaya'nın (a.s) öldürülmesidir. Bu zat Hz. Musa'dan sonra peygamber olarak gönderilmiştir. Onlara vahyi tebliğ ettiğinde kendisini öldürmek istemişlerdi. O kaçtı fakat sonra yakalanarak öldürüldü. Yani aslında ağacın içinde öldürülen Hz. Zekeriyya değil, Hz. Şaya'dır. Çünkü o öldürülmedi, eceliyle vefat etti.

Zemahşeri, *Keşşaf* adlı tefsirinde şöyle der:

«Fesadların ilki Hz. Zekeriyya'nın öldürülmesi, Ermiya'nın hapsolunmasıdır. İkincisi ise, Hz. Yahya'nın öldürülmesi ve Hz. İsa'nın da öldürülmeye teşebbüs edilmesidir.

Bu yorum, Hz. Zekeriyya'nın Hz. Yahya'dan önce öldürülmesi durumunda geçerlilik kazanır. Bu İbn Asakir tarafından «*Şam Tarihi*»nde, Hz. Ali'den nakledilen bir rivayettir. Buna Ermiya'nın hapsedilmesinin de aynı zamanda vuku bulduğu ibaresini eklemek doğru değildir. Çünkü Ermiya Buhtunnasr döneminde yaşamıştır ve onunla Hz. Zekeriyya arasında 200 yıllık bir süre vardır.

Bazılarına göre, ilk fesad Tevrat'ın tağyir ve tahrif edilerek,

onunla amel edilmemesi, Hz. Ermiya'nın hapsedilmesi ve yaralanmasıdır. Çünkü Hz. Ermiya onlara va'zederek, Hz. Muhammed'in (s.a) geleceğini müjdelemiştir. Hz. Ermiya, Tevrat'ın müjdesinden sonra, Hz. Muhammed'i (s.a) ilk olarak müjdeleyen kimsedir.

İkinci fesad ise Hz. Zekeriyya ile Hz. Yahya'nın öldürülmesidir. Hz. Zekeriyya'nın normal olarak eceliyle yatağında öldüğünü söyleyen bir kimse, ikinci fesadın Hz. Yahya'nın öldürülmesi olduğunu kabul etmiş demektir. Hz. Yahya'nın öldürülmesinin sebepleriyle ilgili olarak değişik görüşler ortaya atılmıştır.»

İbn Abbas'tan şöyle nakledilir:

«Hz. Yahya'nın öldürülmesinin nedeni, kralın nikâh düşmeyen bir kadınla evlenmek istediğinde, Hz. Yahya'nın onu bu işten vazgeçirmeye çalışmasıdır. Kral evlenmek istediği kadına, ne istiyorsa onu kendisine bayramda vereceğini va'detmişti. Kadının annesi ona, bayramda Hz. Yahya'nın kanını istemesini söyledi. O da kraldan Hz. Yahya'nın kanını istedi. Kral bunu kabul etmeye yanaşmadı. Kadın diretince o da bir leğen istedi ve Hz. Yahya'yı orada boğazlattı. Kanından bir damla yere düştü. O kan onun içinde 70.000 kişi öldürülünceye değin durmadan kaynadı».

Rebi b. Enes şöyle anlatır: «Hz. Yahya (a.s) çok güzel bir kimseydi. Kralın hanımı kendisine zina teklifinde bulundu. O da Allah'ın peygamberi olduğundan bu tekliften uzak durdu. Kadın da kızına, «*babandan Yahya'nın başını iste*» dedi. Kız da bunu isteyince Kral, Hz. Yahya'nın başını kendisine verdi».

Cübbai şöyle demiştir: «*Allah Teâlâ İsrailoğulları'nın yeryüzünde iki fesad çıkaracaklarını Kur'an'da beyan etmiştir. Ancak*

bunun zamanı ve şekli bildirilmediğinden bu hususta kesin bir yorum öne sürmek sözkonusu olamaz».

(5) *«Onlardan ilkinin zamanı geldiğinde...»*

Bu Ayetin Tefsiri

O fesadlardan ilkinin zamanının gelmesiyle, ona karşılık azap vermenin zamanının gelmesi kastedilmektedir.

İsrailoğulları'nı birinci fesadları sebebiyle mahv-u perişan eden şiddet sahibi o kavmin hangisi olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.

İbn Abbas ve Katade'den gelen bir rivayete göre, bu Cezireli Talût ve ordusudur.

İbn Cübeyr ve İbn İshak'ın rivayetlerine göreyse onlar Babil Kralı Sencarib ve ordusudur.

Bazı müfessirlere göre bu kavim Amalika kavmiydi.

Süheyli, *«el-A'lam»* adlı eserinde, onların Buhtunnasr ve ordusu olduğunu söylemiştir. Buhtunnasr, o dönemde Kiyanî krallarından Herasif'in genel valisiydi. İsrailoğulları Ermiya'yı yalanlayıp, yaraladıkları ve onu hapse attıkları zaman, Allah işte bunları İsrailoğulları'na musallat etmişti. Onlar İsrailoğulları'nı yakalamak için şehri sokak sokak dolaşıp araştırmışlardı.

Ragıb el-İsfehanî, *«Câsu»* fiilinin ülkenin içlerine girerek her tarafı kontrol etmek anlamına geldiğini söylemiştir.

«Hilâl» kelimesi ise, Ebussuud Efendi'ye göre, *«Helâl»*in çoğuludur. Tıpkı *Cebel*'in çoğulunun *Cibal* şeklinde gelmesi gibi.

Kadı Beyzavî, *«Hilâl»* kelimesinin müfred isim olduğunu söylemiştir.

Cumhur'a göre, İsrailoğulları'na musallat olan bu ordu, Beyt' ul-Makdis'i yıkmış ve korkunç bir katliam yaparak, İsrailoğulları'ndan geri kalanlarını esir almış, Tevrat'ı da yakmışlardır.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, bunların hiçbirisi vuku bulmamıştır. Ancak ordular ülkenin her tarafını taramış ve herhangi bir karşı koyma görmeden, savaş olmaksızın çekilip gitmişlerdir.

Bu ordu, Tevrat'ı yakıp, Mescid-i Aksa'yı yıktıktan sonra İsrailoğulları arasında bulunan alimleri öldürmüşlerdir. Onların İsrailoğulları'ndan 70.000 esir aldıklarına dair rivayetler de vardır.

(6) *«Sonra onlara karşı size tekrar...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Kerre» kelimesi *galebe* anlamındadır. Bu kelime aslında dönüş ve şefkat anlamını ifade ediyorsa da, mecazen *galebe çalmak* mânâsında kullanılmıştır.

Bazı müfessirlere göre İsrailoğulları'nın galibiyetleri ile mağlûbiyetleri arasında 100 yıllık bir süre vardır. Onlar mağlûp olduktan sonra tevbe ettiler. Ve daha önce işledikleri günahları terkettiler. Allah Teâlâ da onlara yüz yıl sonra galibiyet ihsan etti.

Bunun nedenleri hususunda ihtilaf edilmiştir. Rivayet olun-

duğuna göre, Erdeşir Behmen b. İsfendiyar b. Keştasaf b. Behrasef kral olduğu zaman tahtı dedesinden aldı. Allah onun kalbine İsrailoğulları'na karşı bir şefkat ihsan etmiştir. Onların Buhtunnasr tarafından Babil'e getirilmiş olan esirlerini, tekrar Beyt'ul-Makdis'e gönderdi. Danyal'ı onlara kral tayin etti. Şam topraklarındaki Buhtunnasr'ın adamlarına galebe çalarak, oraya yerleştiler.

Bazıları, bu galebenin eserlerinden ilkini onların Buhtunnasr'ı öldürmüş olmaları olarak gösteriyorlarsa da, bu rivayet sabit değildir.

Buhtunnasr daha önce İsrailoğulları'ndan Tevrat'ı okuyan 40.000 kişi öldürmüştü. Onların bir kısmını da Babil'e götürmüştü. Bu kral Buhtunnasr'ın yerine geçtikten sonra, İsrailoğulları'ndan bir kadınla evlendi. Bu kadın, kraldan İsrailoğulları'nı ülkelerine iade etmesini istedi. O da hanımının sözünü tuttu. Onlar Şam topraklarına geri döndüklerinden bir süre sonra, kendilerine peygamberler gönderildi.

Bazı müfessirler, bu galebenin tekrar verilmesini, Hz. Davud'un Calut'a musallat kılınarak, onun öldürülmesi olarak yorumlamışlardır. Ancak *«Mescid'e girsinler»* cümlesi bu yorumu çürütmektedir. Çünkü *«Mescid»* ile *Beyt'ul-Makdis* kastedilmiştir. Calut'u öldürüp, kendisine peygamberlik verildikten sonra Hz. Davut Beyt'ul-Makdis'i inşa etmeye başlamıştır. Ne var ki o inşaatı tamamlayamamış ve bu işi oğlu Hz. Süleyman ikmal etmiştir. Bu bakımdan Hz. Davud'dan önce bir mescid olmadığı için onların mescide girmeleri mümkün değildir.

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir: *«Burada «mescid» ile kastedilen, bina değil, onun arazisidir»*. Ayrıca *«Girdiler»* fiilindeki

zamir Hz. Davud'a değil, İsrailoğulları'na racidir. Gerçek şu ki, sözkonusu mescid Hz. Davud'dan önce de vardı.

«*Nefiran*» kelimesi ile, Ebu Müslim'in dediğine göre, kişinin onunla beraber savaşa giden aşireti, aile efradı kastedilmektedir.

Zeccac *Nefir* kelimesinin *Nefer* kelimesinin çoğulu olabileceğini söylemiştir. Bu takdirde mânâ; «*Toplanıp düşmana karşı çıkmak isteyen askerler*»dir. Süheyli'ye göre *Nefir* kelimesi çoğul isimdir.

(7) «*İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Allah Teâlâ bu ayette insanları, ihsana teşvik etmekte ve onları kötülükten alıkoymak maksadıyla tehdit etmektedir.

Hz. Ali'nin «*Ben kimseye ihsan da etmedim, kötülük de yapmadım*» dedikten sonra bu ayeti okuduğu rivayet edilmiştir. Yani «*Başkasına yaptığım iyilikler de, kötülükler de sonunda bana geri gelir*» demek istemiştir.

«*Fe leha*» ibaresindeki «*Lâm*» harfinin, «*alâ*» anlamında olduğunu söyleyenler de olmuştur. Yani işlediğiniz kötülük kendi aleyhinizedir.

Bazılarına göre bu harf istihkak anlamındadır. Yani kötülük yaptığınız takdirde, nefsiniz ona müstehak olur.

Zemahşerî, *Keşşaf* adlı tefsirinde «*lâm*» harfinin ihtisas için olduğunu söylemiştir. Yani kötülük yaparsanız, bu nefsinizin bir özelliğidir. Ancak bu yorum kişinin kötülüğünün günahkâr olma-

yana da sirayet ettiğine dair gelen rivayetlere ters düşmektedir. Buna şöyle cevap verilebilir: *«İsrailoğulları'ndan olan bu kimselerin kötülükleri başkalarına sirayet etmemiştir».*

Fakat bu zorlama bir yorumdur. Bu yorumun yapılmasına da gerek yoktur. Çünkü sevap ve ikab burada uhrevîdir ve hiç kimseye de sirayet etmezler.

Bazılarına göre, buradaki *«lâm»* harfi menfaat içindir. Yani eğer kötülük yaparsanız, bu nefsinizin menfaatinedir.

İyilik ile kötülüğün genel bir anlamda ele alınması bazı müdekkik alimler tarafından desteklenmiştir. Bu alimlere göre iyilik, kişi ve başkaları için güzel sayılan durum, kötülük ise bunun tersidir. Gerçekten de bu yorum en uygun ve en mükemmel yorumdur. Buna göre, *ihsan (iyilik)* kelimesinin ayette tekrarlanmasına karşın, *isaet, (kötülük)* kelimesinin tekrarlanmaması, *iyilik* tarafının galip olduğuna işaret eder. Çünkü iyilik işlendiğinde tekrarlanması uygun olur. Ama aksi uygun değildir.

«Artık sonuncu va'd (cezalandırma) geldiğinde, yüzlerinizi kara etsinler diye»; yani sizi mahzun etsinler, yüzlerinizden kötülüğün belirtileri okunsun diye.

Onların ikinci kez fesad çıkarmalarından maksat, Hz. İsa'yı öldürmeye kalkışmalarıdır. Allah Hz. İsa'yı onlardan kurtarmıştır. Onlar Hz. Zekeriyya ile Hz. Yahya'yı öldürünce, Allah onlara İran ve Bizans ordularını musallat kıldı. Onlar da İsrailoğulları'nı esir ettiler, öldürdüler.

«Mescid'e girsinler» ibaresiyle Beyt'ul-Makdis'e ve etrafına girmeleri kastedilmektedir. Tıpkı ilk fesadı çıkardıkları zaman girmiş oldukları gibi.

Ayrıca onlar İsrailoğulları'nın ülkesinde galebe çaldıkları her şeyi helâk etsinler diye gönderilmiştir.

عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَّرْحَمَكُمْ ۚ وَاِنْ عُدْتُّمْ عُدْنَا ۘ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكٰفِرِيْنَ
حَصِيْرًا ﴿٨﴾ اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِيْ لِلَّتِيْ هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِيْنَ
الَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ الصّٰلِحٰتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَبِيْرًا ﴿٩﴾ وَّاَنَّ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ
بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ﴿١٠﴾ وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَآءَهٗ
بِالْخَيْرِ ۭ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُوْلًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ
فَمَحَوْنَآ اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَآ اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوْا فَضْلًا
مِّنْ رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوْا عَدَدَ السِّنِيْنَ وَالْحِسَابَ ۭ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنٰهُ
تَفْصِيْلًا ﴿١٢﴾ وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنٰهُ طٰۗىِٕرَهٗ فِيْ عُنُقِهٖ ۭ وَنُخْرِجُ لَهٗ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتٰبًا يَّلْقٰىهُ مَنْشُوْرًا ﴿١٣﴾ اِقْرَاْ كِتٰبَكَ ۭ
كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيْبًا ﴿١٤﴾ مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا
يَهْتَدِيْ لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۭ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ
اُخْرٰى ۭ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِيْنَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُوْلًا ﴿١٥﴾ وَاِذَآ اَرَدْنَآ
اَنْ نُّهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِيْهَا فَفَسَقُوْا فِيْهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ
فَدَمَّرْنٰهَا تَدْمِيْرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُوْنِ مِنْۢ
بَعْدِ نُوْحٍ ۭ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوْبِ عِبَادِهٖ خَبِيْرًۢا بَصِيْرًا ﴿١٧﴾

8 — Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder. Fakat siz dönerseniz eğer, biz de (sizi cezalandırmaya) döneriz. Biz cehennemi kâfirleri kuşatan bir yer yaptık.

9 — Kuşkusuz bu Kur'an en doğru yola iletir. Salih amellerde bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.

10 — Ahirete iman etmeyenlere gelince, onlara elem verici bir azabı (müjdeler).

11 — İnsan hayr(ı elde etmek) için dua ettiği gibi, şerri de (istediğinde) dua eder. İnsan pek acelecidir.

12 — Biz geceyi ve gündüzü birer ayet (delil ve alâmet) kıldık. Rabbinizin nimetlerini araştırmanız ve ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için gece ayetini silip, yerine aydınlatıcı olarak gündüzün ayetini getirdik. Biz her şeyi apaçık anlattık.

13 — Her insanın amelini boynuna doladık. Kıyamet Günü'nde onun için açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız.

14 — «Kitabını oku. Bugün hesap sorucu olarak nefsin sana yeter» (deriz).

15 — Kim hidayet yolunu seçerse, bunu ancak kendisi için seçmiş olur. Kim de doğruluktan saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez. Biz bir peygamber göndermedikçe (hiçbir kavme) azap edecek değiliz.

16 — Biz bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin (zenginlik sebebiyle şımarmış) elebaşılarına emrederiz. Böylece onlar orada kötülük işlerler. Artık o ülke helâke müstehak olur. Biz de orayı darmadağın ederiz.

17 — Nuh'tan sonra nice nesilleri helâk ettik. Kullarının günahlarını bilici ve görücü olarak Rabbin yeter!

(8) *«Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Hasiran» kelimesi İbn Abbas'ın rivayetine göre, hapishane anlamındadır. Kuşatan yer anlamına da gelir.

Ayetteki hitap İsrailoğulları'nadır. Allah Teâlâ, ikinci fitneden sonra tevbe edip günahlardan uzaklaşmaları halinde onları affedebileceğini beyan etmektedir. Allah Teâlâ onlara vermiş olduğu va'di yerine getirmiş, ikinci mağlubiyetten sonra sayılarını çoğaltarak, zillet ertesi kendilerine izzet bağışlamıştır. Onlara kendi aralarından hükümdar ve peygamberler göndermiştir. Yani; *«Ey İsrailoğulları! Eğer bana karşı gelir ,emrimin aksini yapar ve peygamberlerimi öldürmeye yeltenirseniz, biz de kullarımızı üzerinize musallat ederek sizi öldürür, esir eder, üzerinize zillet damgasını vururuz!»*

İsrailoğulları Allah'a karşı gelmişler, emrinin aksini yapmışlardır. Allah Teâlâ da onlara bu yaptıklarının cezasını vermiştir. Nitekim onlar Hz. Peygamber'i yalanlayınca, hatta onu öldürmeye bile yeltenince, Allah Hz. Muhammed'i (s.a) onlara galip getirdi. Beni Kureyza tamamen öldürülmüş, Beni Nadir ise sürülmüştür. Geri kalanlar da haraca bağlanmıştır. Zelil oldukları halde haraç vermektedirler. Artık Arabistan'da hiçbir güçleri kalmamıştır.

«Biz cehennemi kâfirleri kuşatan bir yer yaptık» cümlesindeki *«Hasir»* kelimesi Hasan Basri'ye göre, yere yayılan sergi demektir. Çünkü Araplar küçük yer sergilerine *hasir* diyorlardı. Yani Allah Teâlâ, cehennemi kâfirler için kuşatıcı bir yer, hapishane yapmıştır. Nitekim bir ayette, *«Onlar için cehennemde yastıklar, üzerlerinde de örtüler vardır»* diye buyurulmuştur.

İbn Abbas ve bazı alimlere göre mânâ şöyledir: *«Cehennemi onlara bir hapishane yaptık ki o onları ihata etmiştir ve onların oradan kurtuluş imkânları yoktur»*. Kısacası Allah onlara kendilerine dünyada iken bildirdiği azabı verecek ve o azap onları Ahiret'te kuşatacaktır. Onlar o azaptan ebediyyen kurtulamayacaklardır.

(9-10) *«Kuşkusuz bu Kur'an en doğru yola...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i (s.a) İsra ve Mirac ile, Hz. Musa'yı Tevrat ile şereflendirdiğini, Tevrat'ı İsrailoğulları'na rehber kıldığını beyan ettikten sonra onların Tevrat ile amel etmediklerini açıklamış, sonra da onların dünya ve Ahiret azabına çarptırıldıklarını bildirmiştir. Şimdi de ikinci defa Kur'an'ı övmüştür Kur'an'ın en doğru yola ilettiğini beyan ettikten sonra, Hz. Muhammed'e, *«Salih kullarıma büyük sevap ve ecri, kâfir kullarıma da elem verici azabı müjdele»* diye emretmiştir.

Allah Teâlâ bu ayette, Kur'an'ın üç özelliğini vurgulamaktadır:

1. Kur'an'ı kendisine rehber edinen kimseyi, Kur'an onu yolların en doğrusuna, en sağlamına iletir. Bu yol tüm dinleri silen İslâm'dır. Bu dinin esaslarından biri de sadece Allah'a kulluk etmek, O'na tevekkül etmek, O'nun ehad olduğunu bilerek, O'na ortak koşmamak, O'nun mülkün ve melekûtun sahibi olduğunu ikrar etmektir. O vahiddir, diri olandır. Doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Hiç kimseye ihtiyacı yoktur, ama herkes ona muhtaçtır.

2. Kur'an, Allah'a ve Rasûlü'ne iman eden, salih amellerde bulunan, Allah'ın emrini yerine getiren, yasaklarından kaçınan mümin kullarına Kıyamet Günü'nde büyük bir mükâfatı ve kendileri için önceden göndermiş oldukları salih amellerin yeterli olduğunu müjdelemektedir.

3. Allah Teâlâ; haşrı inkâr eden, dünyada sevap ve ikabın olmadığını söyleyen, günah işlemekten çekinmeyen kullarını da elem verici azapla müjdelemiştir. Bu azap onların inkârından ve günahlardan nefislerine çirkinlikler bulaşmalarından ötürüdür. Bu kimselere ehli kitap da dahildir. Çünkü onların bir kısmı bedenî azabı ve sevabı inkâr etmektedirler. Bazıları ise, ateşin kendilerine sayılı birkaç gün dokunacağını söylemişlerdir. Azabı müjdelemek tehekkum kabilindendir. Yani Allah Teâlâ bu tabiri onlarla alay edercesine kullanmaktadır. Nitekim başka bir ayette, *«Onlara elem verici bir azabı müjdele»* diye buyurulmuştur.

(11) *«İnsan hayr(ı elde etmek) için. .»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani insanoğlu çoğu zaman kendisi, çocuğu veya malı aleyhinde şerr duası yapar. *«Ya Rabbi beni kahret, Ya Rabbi bana lânet et»* der. Allah Teâlâ'dan nasıl afiyet, selâmet istiyorsa, aynı şekilde öfkelendiği zaman da şerri için dua eder. Oysa Allah hayr du-

asını kabul ettiği gibi şerr duasını da kabul etse, helâk olacaktır. Ancak Allah fazlı ve ihsanı nedeniyle insanın şerr için yaptığı duayı kabul etmez. Nitekim bir ayette (Yunus: 11) Allah Teâlâ insanların hayra ulaşmak için acele ettikleri gibi, kendisinin de onları şerre ulaştırmakta acele etmesi halinde, hemen ecellerine hüküm verileceğini bildirmiştir.

Sahih bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *«Sakın kendiniz ve mallarınız aleyhinde bedduada bulunmayın. Şayet Allah'ın duaları kabul ettiği bir ana rastlarsanız, helâk için yaptığınız duayı da kabul eder».*

Mezkûr ayetin sebeb-i nüzulu ile ilgili olarak şöyle rivayet bildirilmiştir:

«Hz. Peygamber (s.a) hanımı Hz. Sevde'ye bir esir vermişti. Bu esir geceleri inliyordu. Ona acıyan Hz. Sevde, niçin inlediğini sordu. O da ellerine ve boynuna takılan ipin canını acıttığını, bu yüzden inlediğini söyledi. Hz. Sevde bağlı olduğu ipleri biraz gevşetti. Ancak Hz. Sevde yatarken, esir kaçıp gitti. Sabah olunca Hz. Peygamber onu huzuruna çağırdı ve mesele Hz. Peygamber'e anlatılınca, Hz. Peygamber (s.a); *«Ya Rabbi! Sevde'nin elini kes»* diye bedduada bulundu. Bunun üzerine Hz. Sevde ellerini kaldırdı. ve Allah'ın ellerini keseceğini bekleyip durdu. Daha sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *«Ben Rabbimden, azaba müstehak olmayan aile efradım hakkındaki duamı rahmete çevirmesini istedim. Çünkü ben bir beşerim. Her beşerin öfkelendiği gibi öfkelenirim. Sevde elini indirsin».* »

Ayetin anlamı şöyle de anlaşılabilir. İnsanoğlu bir şeyde hayr olduğu inancıyla elini kaldırıp, onu ısrarla isteyip durur. Oysa o şeyin gerçek mahiyetine vakıf değildir. O belki de kendisi için belâ ve şerr nedeni olacaktır. Bu şekilde hareket etmesinin sebe-

bi insanın aceleci bir yapıya sahip oluşu, eşyanın zahirine bakarak onların aldatıcı özelliğine dikkat etmemesidir. Bu onun eşyanın hakikat ve esrarını tam mânâsıyla araştırmamasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ ayetin sonunda insanın aceleci olduğunu vurgulamıştır. Öyle ki insan kalbine geleni hemen ister. Gelecek zararın karşısında kör gibidir.

Bu ayet Kur'an'ın insanları en doğru yola çağırmasına mukabil, insanların en eğri en çıkmaz yollara dalıp durdukları gerçeğine işaret etmektedir. Bu ayet insanoğlunun önemli bir psikolojik hususiyetine dikkatleri çekmektedir. Gerçekten de biz insanlar sıkıldığımız, öfkelendiğimiz veya bir güçlükle karşılaştığımızda hemen beddua ederiz. Güçlüklerden sabırla ve metanetle kurtulmak için çaba göstereceğimiz yerde, aceleci davranır, bir an önce kurtulmak isteriz. Bu isteğimiz olmayınca da ümitsiz ve kötümser bir ruh haleti içerisinde, *«Allah'ım canımı al da beni bu sıkıntıdan kurtar»* diye bedduada bulunuruz. İşte Kur'an mezkûr ayette bu davranışın yanlış olduğunu ortaya koymaktadır.

(12) *«Biz geceyi ve gündüzü birer ayet...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani biz gece ile gündüzü dünya ile Ahiret'in elverişli ameller hususunda iki delil kılmışızdır. Onların dinde delil oluşlarına gelince, biri diğerinin tam tersidir. Yani biri kapkaranlık, diğeri aydınlıktır. Birbirlerini peşisıra takip etmektedirler. İşte bu husus gece ile gündüzü tedvir eden, onları güzel bir ölçüyle takdir eden bir Fail-i Muhtar'ın varlığına dair kuvvetli bir delildir.

Onların dünyada insanlar için elverişli olmalarına gelince, insanoğlunun hiçbir maslahatı onlar olmaksızın gerçekleşemez. Şayet gece olmasa insan sükunet ve rahatı bulamaz. Yine eğer gün

düz olmazsa insanoğlu çalışamaz, kazanamaz, kısacası hiçbir şeyi doğru dürüst yapamaz.

«Gecenin ayetini sildik» cümlesindeki *«ayet»* kelimesinin *gece* kelimesine izafesi, beyan içindir. Yani geceden ibaret olan ayeti alâmeti sildik. Geceyi karanlık kıldık. Silinmiş bir levhada bir şeyin apaçık görünmemesi gibi, onu da bir şey açık olmayacak şekilde karanlık kıldık.

Bazılarına göre gecenin ayetinin silinmesi onun ışıkla karanlığının silinmesidir. Bu yorum tercih edilebilir niteliktedir. Çünkü *«Mahv»* (silmek) kelimesi hakiki anlamına hamledilmiş olmaktadır ki o da sabit olan bir şeyi silmek, kazımak demektir. Hakiki mânâyı zaruret olmaksızın terketmek uygun değildir. Ancak burada ilk yorumun kuvvetli oluşuna da delil vardır. Bu delil, *«Gündüzün ayetini aydınlatıcı kıldık»* cümlesidir.

Bazılarına göre zulmet (karanlık) asıldır, nur (ışık) ise ondan peydah olmuştur. Buna göre, gece ışıktan hali olarak yaratılmıştır. Kastedilen şudur: Allah Teâlâ zamanı kapkaranlık bir gece olarak yaratmış, sonra onun bir kısmını ayette zikredilen faydadan ötürü gündüz kılmıştır. Bu bakımdan gecenin silinmiş, gündüzün ise aydınlatıcı kılınmış olmasını, birbirlerine zıddiyetleri nedeniyle mecaza hamletmek gerekmez. Çünkü zamanın bir kısmı karanlık bırakılmış, bir kısmı da aydınlatıcı kılınmıştır.

Alusî, bunları naklettikten sonra, bu yorumun zorlama olup, konum itibariyle münasip düşmediğini ve güvenilir yorumun Zemahşeri'nin *Keşşaf* adlı tefsirinden nakledilenin olduğunu söylemektedir.

«Yerine aydınlatıcı olarak gündüzün ayetini getirdik»; yani gündüzleyin insanlar etraflarını görürler. Veya gündüzü görmeyi

kolaylaştırıcı kıldık. Bu takdirde görmenin gündüze nispet edilmesi mecazidir. Çünkü adi sebebe isnad edilmiştir. Hakiki fail Allah Teâlâ'dır.

Gecenin ayetinin (ayın) silinmesi yaratılmış olduğu günde kendisine verilen nurun ondan alınmasıdır. Nitekim İbn Cerir ile İbn Münzir bu ayet ile ilgili olarak, İbn Abbas'tan şunu rivayet etmektedirler: *«Ay güneş gibi parlaktı ve gecenin ayetiydi. Sonra ondan silindi. Ayda görülen siyahlık, o silintinin izidir».*

Abd b. Humeyd ve bazı alimler, İkrime'den şöyle rivayet etmektedirler:

«Allah Teâlâ güneşin nurunu 70, ayın nurunu da 70 parça kıldı. Ayın nurundan 69 parçayı silerek, onu güneşin nuruna ekledi. Böylece güneş 139 parçaya, ay ise 1 tek parçaya sahiptir».

İbn Ebi Hatim'in, Muhammed b. Ka'b el-Kurzî'den rivayet ettiğine göre, Allah Teâlâ gecede bir güneş, gündüzde bir güneş yarattı. Sonra gecenin güneşini sildi. İşte ayda görülen leke bundandır.

Said el-Makberî'den rivayet olunduğuna göre, Abdullah b. Selâm Hz. Peygamber'e ayda görülen siyah lekelerin nedenini sordu. Hz. Peygamber de cevap olarak, mezkûr ayeti okumuş ve görülen siyahlığın o silinmeden mütevellit olduğunu söylemiştir. (Beyhaki: Delail'un-Nübüvve, İbn Asakir)

Zayıf bir senetle İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayette şu cümleler yer almaktadır: *«Allah arşının nurundan iki güneş yarattı. Cebrail'i gönderdi. Cebrail ayın yüzünde kanadını gezdirdi. Ay o zaman güneş halindeydi. Bu silinti üç kez tekrarlandı. Böylece aydan ışık giderildi ve onda bir nur kaldı. İşte «Biz gece ile*

gündüzü birer ayet kıldık» diye başlayan ayet bunu anlatmaktadır». (İbn Merduveyh, İbn Ebi Hatim)

Bu hususta daha birçok rivayetler nakledilmişse de zayıf görüldüklerinden buraya almadık. Bu tür rivayetleri tafsilatıyla görmek isteyenler, Suyuti'nin Durr'ul-Mensur (4. cilt) ve İbn Kesir'in «Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim»inin yedi ciltlik baskısının 4. cildine bakabilirler.

İmam Fahruddin Razi, ayın silinmesi hakkında iki görüşün olduğunu söylemektedir:

1. Onun ışığı kayboluncaya kadar peyderpey eksilir.

2. Onda esas bir leke vardır.

Birinci vecih daha uygundur. Çünkü her iki fiilin de başında bulunan *lâm* harfi, *sildik* ve *kıldık* fiillerine racidir. Gece ayetinin silinmesi, ancak Allah'ın fazlından istemeye tesir eder. Eğer biz ayın silinmesini ayın ışığının artma ve eksilmesine hamledersek mesele böyle anlaşılır. Çünkü bu ayetin oluş sebebi, ayın oluşunun değişik durumlarına bağlı olarak değişiktir. Tecrübe ehli şu noktayı tesbit etmişlerdir. Nurun miktarlarında ayın ahvalinin değişikliği, bu ahval ve maslahatında büyük tesir yapar. Tıpkı med-cezir olayında denizlerin hali gibi.

Ayrıca ayın nurunun artma ve eksilmesiyle aylar meydana gelir. Aylar vasıtasıyla yıllar meydana gelir ki arabî yıllar ayın görülmesine dayandırılmıştır. Nitekim ayette de yılların sayı ve hesabının bilinmesi için böyle olduğu beyan edilmiştir.

Amidî, *Ebkâr'ul-Efkâr* adlı eserinde, ayda görülen lekelerden ötürü birtakım sözleri naklederek, bunları reddetmektedir. Mese-

lâ, ayda görülen lekelerin hakiki değil hayal olduğunu söyleyenlerin bu görüşünü, *«Eğer hayal olsaydı, aya bakanlar değişik hayaler görürlerdi»* diyerek reddetmiştir. Yine, ayda bulunan siyahlığın güneş tarafında olmayan yönde bulunduğunu söyleyenlerin sözünü Amidî şöyle reddetmiştir:

«Eğer siyahlık gerçekten güneşe karşı olan tarafta değil de öbür tarafta olsaydı, bu siyahlık ayın değişik taraflarında görülmezdi. Oysa siyahlık ayın değişik yerlerinde görülmektedir.»

Siyahlığın ayın yüzü olduğunu; zira ayın insan yüzünün suretiyle tasvir edildiğini, iki gözü, iki kaşı, burnu ve ağzı olduğunu söyleyenlere ise Amidî şöyle cevap vermiştir:

«Bu uzak bir iddia olmakla birlikte, tabiat fiilinin faydadan muattal oluşunu da gerektirmektedir. Çünkü kaşların yararı, gözleri akan terden korumaktır. Burun koklamaya, ağız ise gıdaları mideye göndermeye yarar. Ay için ise böyle bir şey sözkonusu değildir».

Rivayet ehlinden bazıları ayın yüzünde kelime-i tevhidin, bazıları da *Cemil* kelimesinin yazılı olduğunu, bazıları da görülen siyahlığın nedeninin bu yazıdan kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Ancak bu iddiaların hiçbiri sağlam delillere dayanmamaktadır. Nitekim sadece ayda değil her şeyde mânen kelime-i tevhid yazılıdır. Yine her yerde mânen *«Cemîl»* kelimesi yazılıdır. Fakat bu bizim bildiğimiz yazı stiliyle değil, mânen yazılıdır.

Astronomlara göre ayda da tıpkı dünyada olduğu gibi, dağlar, tepeler, ağaçlar, denizler vardır. Bu rasathanelerde görülmektedir. Aynı lekesiz yerleri denizler, lekeli yerleri ise, engebeli, dağlı, tepeli arazilerdir. Ayrıca şu iddiayı öne sürmüşlerdir: *«Aya giden bir kimse yerküresine baktığı zaman, biz ayı nasıl görüyorsak o*

da dünyayı öyle görür». Bu noktadan hareketle ayın da dünya gibi canlılarla mamur olması ihtimalinin uzak olmadığını, hatta çok uzakta oldukları için görülmemelerine rağmen tüm yıldızların da aynı şekilde olabileceklerini söylemişlerdir. Çünkü küçük olmasına rağmen yeryüzü canlılarla mamur edilirken, kocaman yıldızlarda canlılar yaratmamak Allah'ın hikmetine uygun düşmez.

Eski tefsirlerde bu türden birçok bilgiler yer almaktadır. Bizim bu tefsiri yazdığımız tarih olan H. 1406/M. 1987'den önce hem Amerikan hem de Sovyet kozmonotları aya çıkmışlardır. Bu kozmonotlar aya gidip, onun yerküresi gibi toprak olduğunu bizzat müşahade etmişler ve modern iletişim araçlarıyla aya ayak basışları tüm dünyaya gösterilmiştir. Böylece ayda canlı olmadığı hatta orada yaşama imkânı bulunmadığı ortaya konmuştur. Ayın ışığı güneşten gelmedir. Çünkü o da dünya gibi güneşin uydularından biridir.

Mevlâmız trilyonlarca para harcayıp ay ve diğer yıldızlara sunî uydular gönderen insanlara, bu parayı yeryüzünde açlık ve kıtlıktan dolayı kırılan insanların refahına harcamayı nasip etsin. Bu tefsirin yazıldığı yıllarda, *Yıldızlar savaşı* diye bir mesele gündeme getirilmiştir. Şayet bu savaş vuku bulursa, yeryüzünde yaşayan insanoğlunun hiçbir ferdi sağlam kalmayacaktır. Belki de böyle bir savaş ayet ve hadislerde zikredilen Kıyamet'in kopması demek olacaktır. Allah Teâlâ imanımızı muhafaza eylesin, iz'an nasip etsin. İnsanlığı önce cahiliyet, imansızlık ve mutlak ilhaddan, sonra da gelişmiş çağdaş teknolojinin aleyhte kullanılmasından korusun.

«Allah'ın nimetini araştırmanız için»; yani Rabbinizden rızık isteyesiniz diye. Çünkü rızkın aranması gece olmaz. Burada *rızık* yerine *«fazl», kesb* yerine *«İbtiga»* kelimeleri kullanılmıştır. Ve ardısıra kişinin normal sebepleri talep etmekten başka rızkın kaza-

nılmasında bir fonksiyonunun olmadığı bilinsin diye Allah'ın Rububiyet sıfatı zikredilmektedir.

«Ve ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için»; yani gece ayetinin silinmesinin nedeni yılların sayısını ve hesabını bilmenizdir. Allah Teâlâ, gece ayetini silmiş ve gündüz ayetini de parlak ve gösterişli kılmıştır ki dinî ve dünyevî maksatların temel noktasını teşkil eden yılların sayısı, ayların, gece ve gündüzün hesabı bilinsin. Bunlara bağlı olarak diğer menfaatler kavranılsın. Çünkü eğer zamanın tümü meselâ hep gece olsaydı veya hep gündüz olsaydı bunların hiçbiri bilinmezdi. Nitekim bu husus Kasas Suresi'nin 72 ve 73. ayetleri ile Yunus Suresi'nin 5. ayetinde açıkça beyan edilmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır, tefsirinde bu ayetle ilgili şöyle demektedir:

«Litebtegu hitabının muhatapları beşeriyyet cinsi ise, bundan anlaşılır ki kürre-i arz üzerinde insan cinsi ayın silinmesinden sonra vücuda gelmiş ve gece ile gündüzün ayrılması beşer hayatının feyzinin sebeplerinden birisi olmuştur.

Bu yoruma göre mânâ şu olur. Bunların böyle yapılması şu hikmetler içindir:

Siz hayata mazhar olup göz ve kalp gözü sahibi insanlar olasınız da bunları yapan ve sizi yetiştiren Rabbinizin büyüklüğünü anlayarak çalışasınız. Fakat şerr ve noksan için değil, O'nun lütf-u kereminden hayırlı kâr ve terakki istemek için çalışasınız. Ve senelerin sayısını ve hesabını bilesiniz. Geceleriyle, gündüzleriyle, aylarıyla yıllarıyla zamanı ölçerek, önünüzü, sonunuzu ve Ahiret'i hesap edesiniz de sonra olacak şeyleri aceleyle istemeyesiniz. Ve dünyaya güvenip Ahiret'teki hesabı unutmayasınız diye bunları

böyle yaptık. Ve her şeyi tafsil ettik de ettik. Yani tekvin âleminde her şeyi ayırdedip gündüz ayetiyle gösterdiğimiz gibi Kur'an'da da din ve dünyanıza hayr ve şerrinize bağlı bir şeyi ayetlerle beyan ettik. Bu suretle Kur'an ayeti gündüz ayeti gibidir. Bunun karşısında geçmiş kitaplar ise, silinmiş ay veya gece ayeti gibi neshedilmişlerdir.» (1)

«*Hesab*» ile kiralama, alışveriş gibi muamelelerde cari olan hesabın cinsi kastedilmektedir. Bazılarına göre, zahir ve uygun olan gece ile senelerin sayısının ve hesabının bilinmesidir. Çünkü şer'i yıllar ile şer'i hesab mutlaka gece veya ay ile bilinmektedir. Nitekim bu husus Bakara Suresi 189. ayette beyan edilmiştir.

Bilindiği üzere yıllar ya güneşe ya da aya göre hesaplanır. Ki bunlara şemsî veya kamerî yıllar denmektedir. Bu iki hesaplama biçimiyle amel edilir. Şayet ayetlerin birinin sene-i şemsiyyeyi diğerinin de sene-i kameriyyeyi açıkladığı öne sürülecek olursa, bunda hiçbir mahzur yoktur. Şer'i ahvalin sadece kamerî aylara dayanması bir zarar vermez. *Hesab* kelimesinden önce, *aded* kelimesini takdim etmek, ilk noktadan hesabın bağlı bulunduğu yerin senelerin içinde bulunan vakitlerden ibaret olmasıdır. Yahut senelerin sayısına bağlı olan ilmin icmalî kısmıdır. Çünkü senelerin sayısına bağlı olan bilgi, hesabın tafsilatlı olarak bağlı bulunduğu bilginin icmalidir. Ya da birinci ilmin bağlı bulunduğu nokta mertebelerin en yükseğidir. Veya sayı hesapta hasrın mürekkebe nisbeten bulunduğu noktaya inmektedir. Çünkü hesap misallerin tekrar edilmesiyle ayrı olan kemiyet sahibi bir şeyin sayımıdır. Onların belli bir grubuyla muayyen bir sınır meydana gelir. Onun özel bir ismi ve bağımsız bir hükmü olur. Sayı ise sadece misallerin tekrarıyla saymak demektir. Onda herhangi belli bir sınır meydana gelmediği gibi, buna özel bir isim de verilmez.

(1) Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini, Kur'an Dili, cilt: 5, sh: 3170-3171.

«Biz her şeyi açık açık anlattık» cümlesindeki *«Küll»* kelimesi mukadder bir fiilin mefulüdür. Yani gece ile gündüzü ayet kılmamızdan ve onların eklerinden olan dünyevî ve dinî yararlardan başka gerek dünyanızda gerekse ahiretinizde muhtaç olduğunuz her şeyi Kur'an'da açıkça beyan ettik.

Bazı müfessirlere göre *«Küll»* kelimesi *«el-Hisab»* kelimesi üzerine atıftır. Yani sizler yılların sayısını, hesabını ve her şeyi bilesiniz diye gece ayetini sildik gündüz ayetini de aydınlatıcı kıldık.

Bu takdirde *«Fassalnahu tafsilan»* ifadesi *«Şey»*in sıfatı olur. Ancak bu yorum mânâ bakımından uzaktır. Bu ayet, her şeyin Kur'an'da açıkça anlatıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim Nahl Suresi'nin 69. ayeti bu hususta bir delil teşkil eder. Böylece Kur'an'ın en doğru yola ilettiği gerçeği de apaçık ortaya çıkmış olmaktadır.

(13) *«Her insanın amelini...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Her insan» ile mükellef olan her insan kastedilmektedir. *«Tayr» (Nasip)*, kişinin kendisinden sadır olan hayr ve şerrden meydana gelen davranışlardır. Sanki o amel gayb/kader yuvasından uçup kula gelmiştir.

Zemahşeri *Keşşaf* adlı tefsirinde şöyle demektedir:

«Cahiliyye döneminde halk kuşlarla fal açar ve buna *«zecr»* derdi. Sefere çıktıklarında veya bir kuş gördüklerinde, onu uçurtmaya çalışırlardı. Şayet kuş sol taraftan sağa doğru uçarsa bunun bereketli olduğuna, sağ taraftan sol tarafa uçarsa bunun

uğursuz olduğuna inanırlardı. Bu nedenle Araplar bu olaya *tetayyur* adını vermişlerdir. İşte Araplar hayr ve şerri kuşa nisbet ettiklerinden dolayı Allah Teâlâ burada istiare (mecaz) yoluyla *Tayr* kelimesini kullanmıştır. Nitekim Araplarda *«Allah'ın tayrı, senin tayrın değildir»* diye meşhur bir söz vardır. Yani, hayr ve şerrin meydana gelmesinde Allah'ın takdiri sözkonusudur, yoksa uğurlu veya uğursuz sayılan kuş değil.

Cahiliyye döneminde bu olay o kadar yaygındır ki sadece kuşlar değil, geyik ve diğer hayvanlar da bereket ve uğursuzluk hususlarında istimal edilirlerdi».

Bazıları ayeti, *«tayr»*dan kastedilenin ezelî takdirde kulun payına düşen şeklinde olduğunu söyleyerek yorumlamışlardır. Yani her insana ezelde taksim ettiğimiz pay ve nasibi onun için ayrılmaz kılarız.

«Unuk» (Boyun) kelimesi betahsis zikredilmiştir. Çünkü onun üzerinde, gerdanlıkta bulunan süs te, bukağılar gibi felaket aleti de apaçık ortadadır. Ayrıca boyun, insan azalarının arasında açıkta duran bir azadır Üzerinde ne varsa ortaya çıkar. Yücelik ve şeref ona nispet edilir. *Boyun* anlamındaki *«Unuk»* kelimesi bazen bir toplumun önderi anlamında da kullanılır. Yani her mükellef insanın bukağısını ondan ayrılmayacak şekilde onun boynuna geçirmiştir.

Huzeyfe b. Esid'ten rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«İnsanın kendisinden yaratıldığı meni damlası kadının içinde kırk gün kırk gece uçup durur. İnsanın hiçbir kılı, derisi, damarı, kemiği yoktur ki oraya girmesin. Hatta tırnak ile et arasına bile girer. Kırk gün ve gece geçtikten sonra Allah onu kadının

rahmine indirir. Kırk gün ve kırk gece kadının rahminde durur. Sonra kırk gün ve gece çiğnemlik et haline gelir. Dört ay tamamlandığı zaman Allah onun yanına rahimler meleğini gönderir. Rahimler meleği eli üzerinde onun etini, kanını, kıllarını, derisini yapar. Sonra Allah ona suret verir. Melek şöyle der: *«Ey Rabbim! Onun suretini nasıl yapayım? Fazla mı, eksik mi, erkek mi, dişi mi, güzel mi, çirkin mi? Saçları düz mü kıvırcık mı, boyu kısa mı uzun mu, teni beyaz mı, esmer mi, sırtı düzgün mü eğri mi olsun?»* Melek daha sonra Allah'ın emrettiğini yazar ve der ki, *«Ey Rabbim! Said mi, şaki mi?»* Eğer said ise, melek ecelinin sonunda ona saadeti üfler. Şaki ise, ecelinin sonunda ona şekaveti üfler. Sonra Allah Teâlâ onun eserini, rızkını, musibetini, taat ve masiyetle olan amelini yazmasını emreder. Melek de Allah'ın bu hususta verdiği emri yazar. Sonra melek, *«Ey Rabbim! Bu yazılan Kitab'ı ne yapayım?»* diye sorar. Allah da cevaben, *«Onu, üzerinde hükmedeceğim vakte kadar onun boynuna tak»* der. İşte mezkûr ayet bu olaya işarettir». (İbn Merduveyh)

Mücahid'den rivayet edilen şu hadis de bunu teyid etmektedir: *«Doğup dünyaya gelmiş hiçbir çocuk yoktur ki, onun boynunda said ve şaki olduğuna dair yazılı bir kâğıt asılı olmasın».* (Ebu Davud: Kitab'ul-Kader, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim).

Ayetin son kısmı *insan* ile kastedilenin mükellef olan insan olduğunu ortaya koymaktadır. Kıyamet Günü'nde hesaba çekilmek için haşrolunan insanın kitabı çıkarılır ki kastedilen amellerinin yazılı olduğu sayfalardır.

Ebu Ubeyde ile İbn Münzir'in Harun'dan rivayet ettiklerine göre, mânâ şöyledir: *«Her insanın amelini boynuna geçiririz. O Kıyamet Günü'nde bir kitab okur. O kitab insanı (veya o insan kitabı) açık olarak bulur ki onu okuyabilsin».* Bu cümle bunun unutulmamış ve hazırlanmış bir durum olduğuna işaret eder.

Hasan Basri'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle buyurmuştur:

«Ey Ademoğlu! Senin için bir sahife yayıldı. Sana iki melek, koruyucu olarak verildi. Biri sağında, diğeri solundadır. Ölünceye kadar onlar seninle beraberdirler, Öldükten sonra defterin dürülür ve kabirde boynuna asılır. Ta Kıyamet'e kadar! Kıyamet gelince de sana gösterilir». (İbn Cerir)

(14) *«Kitabını oku. Bugün hesap sorucu...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Nefs» ile kastedilen insanoğlunun azalarıdır. Çünkü başka ayetlerde de varid olduğuna göre insanoğlu dünyada iken yaptıklarını inkâr ettiğinde onu azaları (eli, ayağı, gözü, kulağı, burnu v.s.) kendi aleyhine şahitlik yaparlar. Mukatil'den rivayet edilen bu yorum, ayetin zahiriyle çelişmektedir.

Hasan Basri'den gelen bir rivayete göre, o bu ayeti okuduğunda; *«Ey Ademoğlu! Vallahi seni nefsinin hasibi kılan, gayet insaflı bir harekette bulunmuştur»* demiştir.

Ayetin zahirine bakılırsa, Kıyamet Günü'nde mümine de kâfire de şu söz söylenir: *«Kitabını oku. Bugün nefsin senin aleyhinde şahit olarak yeter de artar».*

İbn Ebi Hatim'in Süddi'den rivayet ettiğine göre, Kıyamet Günü'nde kâfir için bir kitap çıkarılır. Kâfir der ki: *«Rabbim! Sen kullara zulmedici olmadığına dair hüküm verdin. Bu yüzden beni kendi hesabımı kendimin bulacağı bir şekilde kıl».* O zaman ona; *«Kitabını oku. Nefsin hesap görücü olarak yeter»* denir. An-

cak bu rivayet bu durumun sadece kâfirlere mahsus olduğu anlamına gelmez. Kıyamet Günü'nde okur yazar olmayan kimse de kitabını okuyabilecektir.

Rivayet olunduğuna göre, mümin önce günahlarını okur. Onun iyilik ve sevapları kâğıdın arka kısmındadır. Mahşer ehli onu görür. Fakat mümin günahlarını okurken, kâğıdın arkasında yazılı iyiliklerini göremez. Mahşer ehli ona bakar ve günahlarını tamamen okuduktan sonra helâk olacağını zanneder. O bir de görür ki sahifenin altında; «*Senin bu günahlarını sana affettik*» yazılıdır. O zaman yüzü güler, sevinci artar. Sonra iyiliklerini okur, nuru fazlalaşır. Aile efradına dönerek «*Alın kitabımı okuyun! Çünkü ben gerçekten hesabıma kavuşacağımı sanmıştım*» (Hakka: 19-20) der. Kâfire gelince, o önce iyiliklerini okur. Onun günahları kitabın arkasında yazılıdır. Mahşer ehli onu görmektedir. O günahlardan Allah'a sığınırlar. Kâfir hasenatını tamamen okuduktan sonra, kitabın sonunda, «*Senin bu iyiliklerinin hepsini sana reddettik*» denilir. Nitekim «*Onların yapmakta oldukları her işin önüne geçtik. Böylece onu savrulmuş toz zerreleri kıldık*» (Furkan: 23) buyurulmuştur. Onun yüzü simsiyah kesilir. Üzüntüsü artar. Sonra günahlarını okur, belâ üzerine belâ eklenir. Mahrumiyetinin artışı ve şekavetin kabarmasıyla dönerek şöyle der: «*Kitabı sol eline verilen kimse, «keşke bana kitabım verilmeseydi»*» (Hakka: 25)

Bu ayetin nazmının keyfiyeti hakkında İmam Fahruddin Razi üç vecih olduğunu söylemektedir:

1. «*Biz her şeyi apaçık anlattık*» ibaresi şu mânâları içerir. İnsanoğlunun muhtaç olduğu tevhid, nübüvvet ve haşra ilişkin deliller açıklanmıştır. Her şey zikrolunduğuna göre, mazeretler de ortadan kalkmış demektir. Nitekim Kıyamet'te herkesin amel defteri mutlaka boynunda asılı olacaktır.

2. Allah Teâlâ onların din ve dünyaları için yararlı olan her şeyi verdiğini açıklamakla, nimetlerin her çeşidiyle onlara in'amda bulunduğunu ihsas ettirmektedir. Bu da onların Allah'a hizmet ve taatle meşgul olmalarını gerektirir. Kıyamet Günü herkes söz ve davranışlarından hesap verecektir.

3. Allah Teâlâ mahlûkatı sadece kendisine kulluk etmeleri için yarattığını beyan etmiştir. Güneşin, ayın, gecenin ve gündüzün ahvalini beyan etmekle, bu şeylerin de insanların kendilerinden yararlanarak Allah'a ibadet edebilmeleri için olduğunu göstermektedir. İşte bu nedenle Allah Teâlâ Kıyamet'te herkese isyan mı, itaat mı ettiğini soracaktır.

(15) *«Kim hidayet yolunu seçerse bunu...»*

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu ayet, Velid b. Muğira hakkında nazil olmuştur. Çünkü Velid, Mekkeli müşriklere *«Muhammed'i inkâr edin, yalanlayın. Günahınız benim boynuma olsun»* demiştir.

Bu ayet, Nisa Suresi'nin 85. ve Nahl Suresi'nin 25. ayetlerine ters düşmemektedir. Bu ayette hiçbir günahkârın başkasının günah yükünü taşımayacağı bildirilirken, diğer iki ayetten de insanoğlunun başkasının iyiliğinden yararlanabileceği ve kötülüğünden de zarar göreceği vurgulanmaktadır. Fakat bu mânâlar birbirine ters değildir. İki ayette (Nisa: 85, Nahl: 25) kişinin gerçekte kendi iyiliğiyle yarar, kendi günahı sebebiyle de zarar gördüğü bildirilmektedir. Kişinin işlediği iyilik ile kötülüğün cezası yine kendisine döner. Ona yardımcı olana, iyilik veya kötülüğün aslı değil, yardımcı olmasından ötürü cezası varmaktadır. Dalâlet de böy-

ledir. İnsanları sapıtanların günahı sapıklığın değil, sapıtmanın günahıdır.

Bu ayet-i kerimeye dayanarak Hz. Aişe, İbn Ömer'in rivayet ettiği şu hadisin sıhhatini tenkid etmiştir. *«Ölü, ailesinin kendisine ağlaması nedeniyle azap görür»*. Görüleceği üzere İbn Ömer' den gelen bu rivayet kişinin başkasının suçu nedeniyle azap görebileceğini vurgulamaktadır. Oysa mezkûr ayet bunun tam tersine delâlet etmektedir.

Buna şöyle bir cevap verilmiştir: *«Bu hadiste bildirilen hüküm ,ölünün, ailesine kendisinden sonra ağlamalarını vasiyet etmesi halinde geçerlidir. Bu takdirde o azap, saptırmanın karşılığı kabilinden olur»*.

Bazıları İbn Ömer'in rivayet ettiği hadiste geçen *«ölü»* tabirini *«ölmek halindeki kişi»* olarak yorumlamışlardır. Azap ile kastedilen de dünyevî azaptır. Yani sekerat haline giren bir kişi, kendisi için ağlayan yakınlarının bu davranışından elem duyar. Bu nedenle onların ağlamaması gerekir.

Hz. Aişe, yine bu ayete dayanarak, diyet-i akile hususunda fakihlerin görüşüne de şiddetle karşı çıkmıştır. Cevap olarak, bunun başlangıç yolu üzerinde vaki olan bir teklif olduğu, aksi takdirde yanılan kişi fiilinden dolayı muaheze edilemezken, başkasının nasıl muaheze edilebileceği söylenmiştir.

MÜŞRİK ÇOCUKLARI AZAP GÖRÜRLER Mİ?

Cübbaî bu ayeti, müşrik çocuklarının azap görmeyeceklerine dair delil göstermektedir. Çünkü müşrik çocuklarının azap görecekleri iddia edildiği takdirde, onlar ataları yüzünden muaheze edilmiş olacaklardır ki bu da ayetin zahirine ters düşmektedir.

Bazı alimler, bu ayetin müşrik çocukları hakkında nazil olduğunu söylüyorlarsa da bu doğru değildir. Nitekim İbn Abdilberr *Temhid* adlı eserinde Hz. Aişe'den zayıf bir rivayet nakletmektedir: Hz. Hatice, Hz. Peygamber'e müşriklerin çocuklarının durumunu sorduğunda, o *«onlar babalarındandır» (Yani babalarıyla birlikte cehenneme gideceklerdir)* diye cevap verir. Bir zaman sonra Hz. Hatice aynı soruyu Hz. Peygamber'e bir kez daha sorar. Hz. Peygamber; *«Allah onların ergenlik çağına geldiklerinde neler yapacaklarını daha iyi bilir»* der. İslâmiyet iyice yerleştikten sonra Hz. Hatice tekrar aynı soruyu sorar ve mezkûr ayet nazil olur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *«Onlar fıtrat üzerindedirler»* (veya *«Onlar cennettedirler»)* diye buyurur.

Bu mesele ihtilaflıdır ve birçok görüşler öne sürülmüştür. Bazı alimlere göre müşriklerin çocukları babalarına tabi olarak ateştedirler. Bu alimler, Hakim Tirmizi'nin, *«Nevadır'ul-Usul»* adlı kitabında Hz. Aişe'den naklettiği bir hadisle istidlâl etmektedirler. Hz. Aişe Hz. Peygamber'e müslümanların çocuklarının durumunu ve nerede olacaklarını sorar. Hz. Peygamber (s.a) *«Cennettedirler»* diye cevap verir. Daha sonra müşriklerin çocuklarının durumunu sorar ve Hz. Peygamber *«Ateştedirler»* der. Hz. Aişe; *«Ey Allah'ın Rasulü! Onlar henüz amel işleyecek zamana ulaşmadılar. Kalemler onların aleyhinde henüz yazı yazmadı ki»* deyince Hz. Peygamber (s.a), *«Rabbin onların ne yapacaklarını daha iyi bilir. Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah'a yemin ederim ki, istersen sana onların ateşteki çığlıklarını bile dinletebilirim»* der.

İbn Abdilberr bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Zayıf bir hadis ise delil değildir. Yani bir hüküm zayıf hadise bina edilemez. Daha önce zikredilen hadiste, Hz. Peygamber (s.a) müşriklerin çocukları hakkında, *«Allah onların neler yapacağını daha iyi bilir»* demiştir. Ancak bu sözde onların cehennemde olacaklarına dair bir açıklık yoktur. Çünkü Allah'ın onların neler yapacağını

daha iyi bilmesi *Baliğ* oldukları takdirde neler yapacaklarını daha iyi bildiği anlamındadır. Oysa onlar *Baliğ* olmadan ölmüşler ve sorumluluk çağına henüz ulaşmamışlardır. Ceza ise ergenlik çağına gelenler içindir.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Sa'd b. Cesame Hz. Peygamber'e *«Ey Allah'ın Rasûlü! Biz gece-gündüz müşriklerin bazı çocuklarını telef ediyoruz»* der ve Hz. Peygamber de *«O çocuklar da müşriklerdendir»* diye buyurur. (Buhari, Müslim)

Bu görüşün tersini savunanlar bu hadisi, *«Köle edinmek türünden dünyevî hükümlerde onlardandırlar»* şeklinde tevil etmişlerdir.

Ebu Hanife'nin de dahil olduğu bir grup alim ise müşriklerin çocuklarının akibeti meselesinde tevakkuf ederek, onların cennetlik mi cehennemlik mi oldukları hususunda susmuşlardır.

Bazıları onlardan bazılarının cennete, bazılarının da cehenneme gireceğini öne sürerek, Hakim Tirmizi'nin *Nevadir'ul-Usul* adlı eserindeki şu hadisle istidlâl etmişlerdir.

Abdullah b. Şeyda'dan rivayet olunduğuna göre, bir kişi Hz. Peygamber'e gelerek müşriklerin küçükken ölmüş olan çocuklarının durumunu sorar. Hz. Peygamber bir süre başını eğerek düşündükten sonra *«Soru soran nerededir?»* der. O da, *«İşte buradayım ya Rasûllullah!»* deyince Hz. Peygamber, *«Allah cennet ve cehennemlikler arasında hüküm verdiği zaman, geriye müşriklerin çocuklarından başkası kalmadı. Bu çocuklar feryad edip, «Ey Rabbimiz! Bize elçilerin gelmedi ve biz de bir şey bilmiyorduk» dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onların ne işleyeceğini bildiğinden onlara vazifeli bir melek gönderir. Melek, «Ben Rabbinizin*

elçisiyim, size geldim» der. Onlar da meleğin peşine takılarak ateşe kadar onun arkasından giderler. Melek, «Rabbiniz bu ateşe girmenizi emrediyor» der. Bir kısmı ateşe girer ve gerideki arkadaşlarının görmedikleri bir yerden çıkarlar. Sonra da Allah'ın dergâhına yakın olan bir zümreye katılırlar. Melek tekrar geride kalanlara gider ve «Rabbiniz bu ateşe girmenizi emrediyor» der. Yine bir grup ateşe girer ve geride kalanların görmedikleri bir yerden çıkarak, diğer arkadaşlarının yanına konulurlar. Sonra melek yine gelir ve onlara «Rabbiniz ateşe girmenizi emrediyor» der. Onlar «Ey Rabbimiz! Senin azabına bizim gücümüz yetmez» deyince, Allah emreder, elleri ve ayakları bağlanarak ateşe atılırlar».

Bazı müdekkikler, müşriklerin küçükken ölmüş çocuklarının cennet ehlinden olduğunu ve bu görüşün sahihliğine kanaat getirdiklerini söyleyerek şu delilleri öne sürmüşlerdir:

a) Bu ayet, —daha önce Cübbai'den de nakledildiği gibi— onların cennetlik olduğuna delâlet eder.

b) Hz. İbrahim hadisi bunun doğruluğuna delâlet eder. Çünkü Hz. Peygamber, *«İbrahim'i cennette gördüm. Çevresinde çocuklar vardı»* dediğinde, kendisine *«Müşriklerin çocukları da var mıydı?»* diye sorulur, o da, *«Onlar da vardı»* diye cevap verir. (Buhari.)

c) Hakim Tirmizi'nin *«Nevadir'ul-Usul»* ünde ve İbn Abdilberr Enes'ten şöyle rivayet eder: «Hz. Peygamber'e müşriklerin küçükken ölen çocuklarının durumunu sorduğumda bana, *«Onlar cennet ehlinin hizmetçileridir»* dedi.»

d) Mezkûr ayet te (İsra: 15) onların cennetlik olduğuna delâlet eder. Çünkü ayet, sorumluluk öncesi azaba düçar olunmayacağını ifade etmektedir. Çocuk sorumluluk taşımadığından, Hz.

Peygamber'in, *«Onlar cennet ehlinin hizmetçileridir»* sözü baliğ olana kadar onları iltizam etmektedir.

MÜSLÜMAN ÇOCUKLARI CENNETTE MİDİRLER?

Müslüman çocuklarının cennette olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Bazı güvenilir olmayan kimseler bu hususta tevakkuf etmişlerdir. Delilleri ise Hz. Aişe'den gelen şu hadistir:

«Ensar'dan bir çocuk ölmüştü. Ben, *«Cennet onun olsun. O cennetin serçelerinden biridir. Çünkü kötülük işlememiş ve kötülük çağına ulaşmamıştır»* dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber; *«Ey Aişe! Yoksa bundan başkası mı olacaktı? Allah cennet için bir halk yaratmıştır, onlar daha babalarının sulbünde iken, Allah onları cennet için yaratmıştır. Yine cehennem için bir halk yaratmıştır, onlar daha babalarının sulbünde iken Allah onları cehennem için yaratmıştır»*.

Bazı alimler bu hadise cevap olarak şunu söylemişlerdir: «Hz. Peygamber, Hz. Aişe'yi kesin delil olmaksızın mutlak şekilde hüküm vermekten men etmiştir. Tıpkı, *«Ben onu mümin olarak görüyorum»* diyen Sa'd b. Ebi Vakkas'ın sözünü, *«Yoksa o müslim miydi?»* diyerek reddetmiş olduğu gibi».

Hz. Peygamber'in bu sözünü, *«müslümanların çocukları cennettedir»* hükmünü bilmediği bir zamanda söylemiş olması muhtemeldir. Bildikten sonra onların durumunu şu hadisiyle açıklamıştır: *«Bulûğ çağına gelmeden üç çocuğu ölen hiçbir müslüman yoktur ki Allah çocuklarına olan fazlı ve rahmetiyle onu cennete sokmasın»*.

Kadı Beyzavî mezkûr ayet ile ilgili olarak şöyle demiştir:

«Bu ayet günahın, Allah'ın fiilinden olmadığına delâlet eder. Şayet öyle olsaydı, kulları günahtan dolayı cezaya çarptırılması sözkonusu olmazdı. Tıpkı başkasının günahından dolayı, kimseyi muaheze etmediği gibi onları da muaheze etmezdi. Ayrıca günahın tamamen kaldırılması gerekirdi. Çünkü günahkâra *«günahkâr»* demek, sakınma imkânı olduğu halde kendi isteğiyle günah işlemesinden ileri gelmektedir. Bu yüzden çocuklara *«günahkârdır»* denilemez.»

Kadı Beyzavi'nin bu görüşü, *cebr* ve *tefviz*in olmadığını söyleyenlere değil, cebriyyeciler aleyhinedir.

«Biz peygamber göndermedikçe (bir kavme) azap edecek değiliz»; yani hakka ileten, sapıklıktan alıkoyan, delilleri tebliğ eden bir peygamber göndermedikçe hiç kimseye azap etmeyiz. Böyle bir azabın bizden sadır olması sahih ve müstakim değildir. Hatta bizim baliğ hikmetler üzere bina edilen adetimize göre bu şekilde azap vermek muhaldir.

Bu ayet, akıl sahibi olmaları dolayısıyla peygamber gönderilmeyen kimselerin de sorumlu tutulacaklarını öne süren Mutezile'yi susturmaktadır. Çünkü bu ayet, risalet öncesi mutlak azabı kaldırmaktadır. Yani *«İnsanlar akılları dolayısıyla nübüvvet öncesi de sorumludurlar, vacipleri terkettiklerinden dolayı, nübüvvet öncesi davranışlarından dolayı da azaba düçar olmaları gerekir»* diyenlerin bu görüşünü mezkur ayet iptal etmektedir.

İsfehanî, *«Mahsul»* şerhinde, nübüvvet öncesi *«vücub-u aklî»* nin yokluğuna bu ayetle delil getirenlerin aleyhine bazı itirazlar serdetmiştir.

1 — Rasul'den maksad akıldır.

2 — Eğer biz «*Rasul*»den maksadın gönderilen peygamber olduğunu kabul etsek bile ayette risalet öncesi yapılan kötülüklerin azabı nefyolunduğundan, burada mutlaka azabın nefyi gerekmez.

3 — Biz bunu kabul ediyoruz. Ancak ayette nübüvvet öncesi tüm günahların azabının nefyine delâlet edecek yine bir karine yoktur.

4 — Delâlet olduğunu kabul etsek bile, muahezenin yokluğu, istihkakın yokluğunu gerektirmez. Çünkü muahezenin zikredilmeyişi mağfiret sebebiyle de olabilir.

İsfehani bu itirazlara sırasıyla şöyle cevap vermiştir:

1 — «*Rasül*» tabirinin gerçek anlamı «*Gönderilen*» ve «*Allah'tan haber veren peygamber*»dir. Kelâmda asıl olan gerçek mânâya almaktır.

2 — Şanı yüce olan zât, mübaşeretin yokluğu ile mutlak azap vermenin yokluğunu ifade etmiştir.

3 — Kelâmın takdiri şudur: «*Biz hiç kimseyi azaba düçar edici değiliz, ta ki peygamber göndermedikçe*».

Bundan her insanın azaba düçar edilmesinin yokluğu gerekiyor. Matlub olan da budur. Çünkü hasım bunu savunmaktadır.

4 — Ayet, nübüvvet öncesi azabın olmadığına delâlet etmektedir. Bu da zahirde nübüvvet öncesi vücubun olmadığına delâlet eder. Vücubun nübüvvet öncesi olduğu, günahkârlara olan azabın da mağfiretle giderildiği iddia edilecek olursa, açıklama yapılmalıdır.

Bu ayetle sadece Mutezile'nin istidlâl etmediği bilinmektedir. Bu hususta Hanefiler'den bir grup da Mutezile'ye katılmıştır. Bu grup, Maturîdîler ile Semerkand'ın alimleridir. Maturîdîler her ne kadar Mutezile gibi *«Husn-Kubh»* meselesinde akıl hakimdir demiyorlarsa da, aklın *«Husn-Kubh»*u bilmekte bir araç olduğunu söylemektedirler. Onlar Allah'a iman ve tazimin aklen vacip olduğunu söylemişler ve yine akla göre şen'i bir şeyi Allah'a nispet etmeyi haram kılmışlardır. Ebu Hanife'den rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: *«Allah Teâlâ peygamber göndermeseydi yine de Allah'ı bilmek insanların boynuna vacip olurdu».*

Hanefi alimlerden çoğu, aklın Allah'ın delillerinden olduğunu ve şeriat gelmezden önce akılla istidlâlin vacip olduğunu söyleyerek, Hz. İbrahim'le ilgili ayetleri delil olarak öne sürmektedirler. Nitekim Hz. İbrahim, babasına ve kavmine, onları apaçık bir delâlette gördüğünü söylemiştir. Hz. İbrahim burada kendisine vahyedildiğinden bahsetmemektedir. Ayrıca Hz. İbrahim, yıldızlarla delil getirerek, Allah'ın varlığını bununla ispata çalışmış ve bunu kavmine delil olarak göstermiştir. Peygamberlerin tamamı böyledir. Kavimlerine akli delillerle karşı koyarak, mücadele etmişlerdir. Nitekim bir ayette cehennem ehli, *«Eğer biz söz dinleseydik, akletseydik cehennem ehlinden olmazdık»* demektedirler. Yani onlar söz dinlemedikleri ve akıllarını kullanmadıkları için cehenneme girmişlerdir. Şayet onlar *Yaratıcı*'nın bilinmesi hususunda akıllarını kullanmış olsaydılar, *—Şeriat gelmezden önce—* cehennemlik olmazlardı. İşitmek yoluyla elde edilen (sem'î) bilgiler delil olmazlar, ancak akli isdidlâlle delil olabilirler. Nübüvvet iddiasından sonra, mucize ancak akli bir delil ile sabit olur. İçte ve dıştaki [enfüsî-afakî] mevcut deliller, *Yaratıcı*'nın varlığına, mucizenin Allah'tan olduğuna delâletinden daha fazla delâlet ederler. Mucizenin bilinmesinde akıl kâfi bir delil olduğuna göre, Allah'ın varlığının bilinmesinde daha da kâfi bir delildir. Ayrıca kâfirleri İslâm'a çağırmak tüm ümmete vaciptir. Allah'ı inkâr edenlere kar-

şı, ayet ve hadislerin delil getirilemeyeceği herkesin malûmudur. (Çünkü onlar zaten Allah'a inanmıyorlar ki ayet ve hadisleri delil kabul etsinler.) Bu nedenle onları ikna için sadece akli deliller öne sürülmelidir. O zaman onlara denilir ki; *«Eğer insanlara peygamber gelmezden önce, Allah'ı bilmek ve Allah'a iman etmek vacip olsaydı, o zaman peygamber gelmezden önce kâfirlerin azaba düçar olmaları gerekirdi. Çünkü Allah şirki affetmeyeceğini açıkça bildirmiştir. Dolayısıyla zaruri vücub sözkonusu değildir».*

Fahruddin Razi, bu ayet yoluyla getirilen delillerin zayıf olduğunu açıkladıktan sonra, *«Vücub-u akli»*yi ispat etmiş ve iki vecih ortaya koymuştur.

a) Rasûl kelimesini akıl ile tefsir etmek,

b) Umumu tahsis etmek. Yani peygamber göndermezden önce azap verilmesinin anlamı, şeriatle vücubiyeti bilinen amellerdir. Çünkü bu ameller şeriat gelmezden önce bilinmezler.

Fahruddin Razî sonunda kendi görüşünün şöyle olduğunu söylemektedir: *«Mücerred akıl, iyinin işlenmesine kötünün terkedilmesine sebeptir. Ancak mücerred akılla Allah Teâlâ üzerine bir şeyin gerekliliğine hükmetmek memnudur».*

FETRET EHLİNİN DURUMU

Ebu Mansur Maturîdî ve takipçileri, bu ayeti dünyada helâkin ve azabın yokluğuna hamletmişlerdir. Onlara göre, iman ve tevhidi terkettiklerinden dolayı fetret ehli* de azap göreceklerdir.

(*) Fetret ehli, iki peygamber arasında olanlardır. Birinci peygamber onlara gönderilmemiş; onlar da ikincisine yetişmemişlerdir.

İmam Nevevi bu görüşü benimseyerek, Müslim şerhinde şöyle demiştir: *«Arapların bulunduğu putperestlik üzerinde iken, Fetret devrinde gelen kimse ateştedir».*

Bu, çağrı ulaşmadan önce azaba düçar etmek değildir. Çünkü fetret ehline, Hz. İbrahim'in ve diğer peygamberlerin çağrısı ulaşmıştır.

Anlaşıldığına göre İmam Nevevî, önceki peygamberlerin çağrısını işiten kimseye, ona gönderilmiş olmasa bile, o peygamberlere iman etmesinin vacip olduğunu söylemek istemiştir. Bu bakımdan İmam Nevevi'nin onların fetret ehli olduğunu söylemesiyle, çağrının onlara ulaştığı hükmü arasında bir tenakuz sözkonusu değildir. Şayet daha önceki peygamberlerin onlara da gönderildiğini söyleseydi o zaman iki görüş arasında tenakuz olurdu ki o bunu söylememiştir.

Onların mutlaka azap göreceklerini savunan bazı kimseler, Muaz b. Cebel'den rivayet edilen şu hadise dayanmışlardır:

«Kıyamet Günü'nde; deli olduğu halde, fetret döneminde iken veya çocuk olduğu halde ölen kimseler getirilir. Deli; *«Ey Rabbim! Eğer bana akıl verseydin, akıl verdiklerinin arasında hiç kimse aklıyla benden daha mesut olamazdı»* der. Fetret döneminde ölen kişi; *«Ey Rabbim! Eğer bana bir peygamber gönderseydin, peygamber gönderdiğin kimseler arasında hiç kimse bu hususta benden daha mesut olamazdı»* der. Küçük çocukken ölen kimse ise, *«Ey Rabbim! Eğer bana bir ömür verseydin, ömür verdiğin kimseler arasında hiç kimse benden daha mesut olamazdı»* der. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara, *«Gidin cehenneme girin»* der. Şayet cehenneme girseydiler hiçbir zararları olmazdı. Onlar cehenneme doğru giderken ateşten kıvılcımlar çıkıyordu. Onlar bu kıvılcımların Allah'ın yaratmış olduğu her şeyi yok edeceğini sandılar ve

süratle dönüp, *«Ey Rabbimiz! İzzetin adına yemin ederiz ki cehenneme gitmek istedik ama üzerimize ateşten kıvılcımlar sıçradı. O kıvılcımların her şeyi helâk edeceğini sandık»* derler. Allah onlara yine, *«Gidin cehenneme girin»* der ve onlar dönerler. Ancak her defasında da aynı olay olur. Sonunda Allah Teâlâ, *«Sizi ilmim üzere yarattım ve sizi ilmime göndereceğim. Ey ateş onları tut»* der ve ateş onları tutar. (Hakim Tirmizi: Nevadir'ul-Usul, Tabarani, Ebu Nuaym.)

Bazı rivayetler ise onların bir kısmının azaba düçar olacağını, bir kısmının ise olmayacağını ortaya koymaktadır. Meselâ, Ebu Hureyre'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«Kıyamet Günü'nde dört sınıf kimse masum oldukları hususunda delil getireceklerdir.

1. Sağırlar
2. Deliler
3. İhtiyarlar
4. Fetret döneminde ölenler

Sağır kimse: *«Ey Rabbim! İslâm geldi ama ben hiçbir şey işitmiyordum. Onun için tabi olmadım»* der.

Deli; *«Ey Rabbim! İslâm geldi ama çocuklar bana fışkı atıp duruyordu (yani aklım yoktu)»* der.

İhtiyar; *«Ey Rabbimiz! İslâm geldi ama ben ihtiyarlık dolayısıyla hiçbir şeye akıl erdiremeyecek hale gelmiştim»* der.

Fetret devrinde ölen: *«Ey Rabbim! Senin bana rasûlün gelmedi ki»* der.

Bunun üzerine Allah Teâlâ, onlardan kendisine itaat edeceklerine dair söz alır ve kendilerine elçi gönderir. Elçi onlara *«ateşe girin»* der. Kim ateşe girdiyse ona kuvvetli bir serinlik gelir. Girmeyenler ise ateşe doğru çekilirler». (İmam Ahmed, İbn Raheveyh, İbn Merduveyh, Beyhaki.)

Enes b. Malik'ten rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«Kıyamet Günü'nde dört sınıf insan getirilir: Çocuk, deli, fetret döneminde vefat eden kimse ve ihtiyar. Onların hepsi de hüccetlerini getirirler. Allah Teâlâ, cehennem boynuzlarından birine; *«Çık ortaya»* diye emreder. Onlara da, *«Ben kullarıma yine kullarımdan olan peygamberler gönderiyordum. Ben ise bugün size gönderilmiş elçiyim»* der. Allah Teâlâ bunun üzerine onlara, *«şu boynuza girin»* diye emreder. Onlardan üzerinde şekavet yazılı olan; *«Ey Rabbim! Bizi buraya mı sokuyorsun? Oysa biz bundan kaçıyorduk»* der. Kendisi için saadet yazılı olan ise, gider ve boynuza girer. Allah Teâlâ; *«Siz beni gördüğünüz halde bana isyan ettiniz. Demek ki peygamberlerimi yalanlama hususunda daha da şiddetli olacaktınız»* der. Böylece bunlar cennete, isyan edenler de çehenneme girerler.» (Kasım b. Esbah, Bezzar, Ebu Ya'la ve İbn Abdilberr: Temhid adlı kitabında.)

Bu türden birçok rivayetler vardır. Müşrik çocuklarının hatta müminlerin çocuklarının bir kısmının cennette, bir kısmının da cehennemde olduğunu söyleyenler bu rivayetlere dayanmışlardır. Ancak bu rivayetlerin sahih olup-olmadığı hususunda düşünmek gerekir. Nitekim Alusî, bu tür rivayetlere yer verdikten sonra şöyle demektedir:

«Kalbin meylettiği husus şudur: Allah'ın marifetinde, vahdaniyetinde, çocuktan münezzeh olduğunda akıl hüccettir. Elbette, şeriat varid olmazdan önce, peygamberlerin gönderilmesi, kitapların indirilmesi Allah'ın bir rahmetidir. Bunlar akılla kavranamayacak noktaları açıklamak içindir. Meselâ ibadetlerin, cezaların öyle çeşitleri vardır ki, akıllar onları çözemez. Bu yüzden nakil gelmiştir. Şayet akıl tek başına yeterli (hüccet) olsaydı Allah Teâlâ peygamberlerini göndermezdi. Bu bakımdan akıl yeterlidir şeklinde bir itiraza mahal yoktur.

Fetret döneminde yaşayıp, akıllı olan, delil getirmeye gücü yeten bir kimsenin, Rabbini tanımaması hususunda herhangi bir özrü olamaz. Çünkü peygamberlerden birinin çağrısı mutlaka ona yetişmiştir. Nitekim peygamberlerin çağrısını işitmeyen bir kimse dünyada yoktur. Ancak peygamberlerimize iman, çağrının kendilerine yetişmediği kimseler için vacip değildir. Çünkü akıl bu hususta herhangi bir mecal sahibi değildir».

İmam Gazali bu hususta şöyle demektedir:

«Hz. Peygamber'in bi'setinden sonra insanlar birkaç sınıfa ayrıldılar. Bir sınıf vardır ki peygamberlerin çağrısı onlara ulaşmamıştır. Bu yüzden nübüvvetten haberdar değillerdir. Onlar kesinlikle cennet ehlidirler. Diğer bir grup vardır ki, Hz. Peygamber'in çağrısı onlara ulaşmıştır. Mucizenin onun elinde zuhur ettiğine şahit olmuşlardır. Onun ahlâkından, yüce sıfatlarından haberdardırlar. Ne var ki Hz. Peygamber'e yine de iman etmemişlerdir. Tıpkı aramızdaki kâfirler gibi. Onların cehenneme girecekleri kesindir. Üçüncü bir grup vardır ki, Hz. Peygamber'in çağrısı kendilerine ulaşmış, ondan haberdar olmuşlardır. Fakat bu herhangi birimizin Deccal'i işitmesi gibidir. Biz Hz. Peygamber'in kadrini böyle bir şeyden tenzih ederiz. Ben bu kimseler için cenneti uma-

rım. Çünkü onların kulağına, iman etmeleri hususunda teşvik edici herhangi bir söz gelmemiştir».

Gazali'nin birinci sınıf hakkında, cennet olduğunu söylemesi ve sonuncu sınıf için de cenneti umduğunu ifade etmesi, onların iman etmeleri halindedir. Eğer bunlar iman etmemiş kimselerse, akibetleri hakkında ihtilaf edilmiştir. Geniş bilgi için Alusi'nin «*Ruh'ul-Meani*» (cild: 15, sh: 40-43) adlı tefsirine bakılabilir.

(16) «*Biz bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde...*»

Eu Ayetin Tefsiri

«*Mutrefiha*» ile o ülkenin önderleri, zenginlik içinde yüzen küstahları kastedilmektedir.

«*Onlara emrederiz*»; yani onlara taatte bulunmalarını emrederiz. Bu görüşü Taberi, İbn Abbas'tan ve Said b. Cübeyr'den nakletmiştir. Yani onlara gönderilen peygamberler vasıtasıyla kendilerine taati emrederiz.

Allah Teâlâ mutref olanlarına emrettiğini söylüyorsa da emir hepsine racidir. Çünkü *Mütrefin* fısk ve delâlet hususunda onların önderleri ve rehberleridir. Diğer insanlardan sadır olan günahları, işte bunlara tabi olmalarındandır.

Ebu Hatim, Ebu Zeyd'den şöyle hikâye etmektedir: «*Kur'an'da geçen «Emerna», «onları çoğaltırız» anlamındadır*». El-Farisî de bu yorumu tercih etmiştir. Ebu Ubeyde, bu yorumun sıhhatli olduğuna, şu hadisle delil getirmiştir: «*Malın en hayırlısı helâl*

para ile çokça doğuran kısraktır». (İmam Ahmed, İbn Ebi Şeybe, Tabaranî.)

İbn Abbas, Ebu Osman en-Nehdi, Süddî, Zeyd b. Ali ve Ebu Aliye, «*Emerna*» lâfzını «*Emmerna*» şeklinde okumuşlardır. Yani «*biz bir ülkeyi harab etmek istediğimizde, o ülkenin şımarmış olan ileri gelenlerine ülkenin başına geçmelerini emrederiz, onları emir kılarız*».

«*Kavl*» kelimesi azap anlamındadır. Yani azap onlar üzerinde vaki oldu. Veya isyanlarından ötürü azaba düçar oldular.

«*Tedmir*» bir şeyi eserleriyle, etkileriyle beraber yok etmek demektir. Binaları yıkmak, izlerini silmek suretiyle yok etmektir.

Bu ayet, o ülke halkının tamamen helâk olduğuna işaret etmektedir. Hepsinin tümden helâk edilmelerinin nedeni fıskın hepsinden çıkmış olmasıdır. Halk, önderlerin (Mütrefin) peşinden gitmiştir. Hele bu önderler bir de kötü alimlerden olursa.

Yani; «*Biz bir ülkeyi helâk etmek istediğimiz zaman onların ileri gelenlerine emrederiz de onlar orada fısk yaparlar. Diğerleri de onlara tabi olur ve böylece hepsi birden azaba düçar olurlar.*»

Bazıları, hepsinin helâk olmasının onların ileri gelenlerinin arkasından gitmelerinden kaynaklanmayabileceğini, zira başka bir ayette; *Öyle bir fitnèden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere isabet etmez*» buyurulduğunu söylemişlerdir.

Hz. Zeynep binti Cahş'tan şöyle bir sahih hadis nakledilmiştir:

«Hz. Peygamber (s.a) bir gün kuşkulu olarak odama girdi. «*Lâ ilâhe illallah*» diyordu. «*Yaklaşan bir şerden vay Arapların haline! Bugün Ye'cüc ve Me'cüc'ün surundan şu kadar bir delik açıldı.*» Hz. Peygamber bu sözleri söylerken şahadet parmağını baş parmağına bitiştirmişti ve aradaki halkayı gösteriyordu. Hz. Zeynep; «*Ey Allah'ın Rasûlü! İçimizde salih kimseler olduğu halde mi helâk olacağız?*» diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a); «*Evet, habaset çoğaldığı zaman öyle olacaktır*» buyurdu.»

BİR KARN (KUŞAK) KAÇ SENEDİR?

(17) «*Nuh'tan sonra nice nesilleri helâk...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Nuh'tan sonra birçok kavmi helâk ettik. «*Karn*», Ragıp el-İsfehanî'nin dediğine göre, aynı dönemde yaşayan insanlardır. Abdullah b. Ebi Evfa bir «*Karn*»ın 120 yıl olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Kasım Muzeni, bu sürenin 100 yıl olduğunu merfuen rivayet etmiştir.

Bir rivayette Hz. Peygamber'in bir kimseye bir «*Karn*» kadar yaşaması için dua ettiği, o kimsenin de 100 yıl yaşadığı bildirilmektedir. Böylece «*Karn*»ın 100 yıl demek olduğu anlaşılmaktadır.

Kelbî bir «*Karn*»ın 80 yıl, İbn Sirin ise 40 yıl olduğunu söylemiştir.

Yani Nuh'un döneminden sonra nice kavimleri (Ad, Semud

vb.) helâk ettik. Onların ardından gelen ve Kur'an'da söz edilen veya edilmeyen kavimler gibi.

Özellikle Hz. Nuh'un adı bildirilmiş ve «*Adem'den sonra...*» denilmemiştir. Çünkü Hz. Nuh, kavminden eziyet gören ilk peygamberdir. Azap onun kavmini mahvetti. İşte bunda müşrikler için bir tehdit vardır. Hz. Nuh kavminin hali apaçık ortada olduğundan, helâk olmuş kavimler bahsinde Kur'an onlardan bahsetmemiştir. Hz. Nuh'u zikretmesi, onun kavminin zikrine de işarettir:

«*Kullarının günahlarını bilici ve görücü olarak Rabbin yeter*»; yani Allah'ın bilgisi onların zahirlerini de batınlarını da kapsamaktadır ve bundan dolayı onlara azap verecektir.

Önce «*Habir*» ve sonra «*Basir*» sıfatı zikredilmiştir. Çünkü ilmin bağlama noktası zahir amellerin başlangıcı olan niyet ve itikadlardır. Bu da varlık bakımından zahir amellerden öncedir. İtibar, kalpte olanadır. Nitekim, «*Allah sizin suretlerinize ve amellerinize değil, kalplerinize ve niyetlerinize bakar*» buyurulmuştur. Ayrıca amellerin meydana gelmesi ve tamamlanması niyete bağlıdır. Müminin niyetinin amelinden daha hayırlı olduğuna dair rivayetler de vardır. Veya «*ilim*» anlamındaki «*Habir*» gözle görülmeyen şeylere bağlanmak için «*görmek*» anlamındaki «*Basir*»den önce zikredilmiştir.

مَنْ كَانَ يُرِيْدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهٗ فِيْهَا مَا نَشَآءُ لِمَنْ نُّرِيْدُ ثُمَّ
جَعَلْنَا لَهٗ جَهَنَّمَ ۚ يَصْلٰىهَا مَذْمُوْمًا مَّدْحُوْرًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ اَرَادَ
الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ
سَعْيُهُمْ مَّشْكُوْرًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُّمِدُّ هٰٓؤُلَآءِ وَهٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ
عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُوْرًا ﴿٢٠﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ
عَلٰى بَعْضٍ ۚ وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجٰتٍ وَّاَكْبَرُ تَفْضِيْلًا ﴿٢١﴾ لَا
تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُوْمًا مَّخْذُوْلًا ﴿٢٢﴾
وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوْٓا اِلَّآ اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا ۚ
اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَآ اَوْ كِلٰهُمَا فَلَا تَقُلْ لَّهُمَآ اُفٍّ وَّلَا
تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيْمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ
مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَّبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيٰنِيْ صَغِيْرًا ﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ
بِمَا فِيْ نُفُوْسِكُمْ ۚ اِنْ تَكُوْنُوْا صٰلِحِيْنَ فَاِنَّهٗ كَانَ
لِلْاَوَّابِيْنَ غَفُوْرًا ﴿٢٥﴾ وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهٗ وَالْمِسْكِيْنَ
وَابْنَ السَّبِيْلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيْرًا ﴿٢٦﴾ اِنَّ الْمُبَذِّرِيْنَ
كَانُوْٓا اِخْوَانَ الشَّيٰطِيْنِ ۭ وَكَانَ الشَّيْطٰنُ لِرَبِّهٖ كَفُوْرًا ﴿٢٧﴾

18 — Kim bu çarçabuk geçeni (dünyayı) dilerse, dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını orada hemen veririz. Sonra ona cehennemi (yurt) kılarız. Onu kınanmış ve mahrum bırakılmış olarak cehenneme sokarız.

19 — Kim de Ahiret'i diler ve bir mümin olarak kendine yaraşır bir çaba ile (Ahiret için) çalışırsa, onların çabaları makbuldür.

20 — Hepsine, onlara da bunlara da (dünyayı isteyenlere de Ahiret'i isteyenlere de) Rabbinin ihsanından (ayırd etmeksizin) veririz. Rabbinin ihsanı kesilmiş değildir.

21 — Bak! Biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır. Elbetteki Ahiret dereceler ve üstünlük bakımından daha büyüktür.

22 — Allah ile birlikte başka ilâh edinme! Aksi takdirde kınanmış ve kendi başına terkedilmiş olarak oturup kalırsın.

23 — Rabbin yalnız kendisine kulluk etmenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri-veya her ikisi de senin yanında yaşlanırsa, onlara «öf» bile deme. Onları azarlama. İkisine de güzel söz söyle!

24 — Acıma dolayısıyla onların üzerine alçak gönüllülük kanadını ger ve de ki: «Ey Rabbim! Onlar küçüklüğümde beni nasıl yetiştirmişlerse, sen de onları esirge!»

25 — Rabbiniz kalplerinizdekini daha iyi bilir. Eğer siz iyi olursanız muhakkak ki Allah, (kötülükten yüz çevirip) tevbe edenleri çok bağışlayandır!

26 — Akrabaya, yoksula ve yolcuya haklarını ver. İsraf ederek saçıp savurma!

27 — Zira saçıp savuranlar şeytanların dostları olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.

(18) *«Kim bu çarçabuk geçeni...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani, kim bu ameliyle sadece dünyayı isterse veya sadece hemen geçip-giden hayatı arzu ederse, biz o acele giden dünya nimetlerinden hemen vermek istediğimizi veririz. Ancak onun tüm isteklerini değil, bizim istediğimiz kadarını veririz. Bu da bizim dilediğimizin hemen verilmesini isteyen kmselere mahsustur.

Ebu İshak el-Fezarî'ye göre mânâ şöyledir: *«Bu da helâk etmek istediğimiz kimse içindir»*. Ancak bu yorum, Kur'an'ın ibaresine muvafık değildir.

Kıraat alimlerinden Nâfi' *«Neşau»* kelimesini *«Yeşau»* olarak okumuştur. Bu takdirde zamir Allah'a racidir. Her iki kıraatte mutabık olur. Bazıları *«Yeşau»* daki zamirin *«Men»*e raci olduğunu söylemiştir. Bu takdirde Allah'ın dünyada hemen istediklerini verdiği kimseler, Firavun ve Nemrud gibilerdir. Allah Teâlâ, bunlara istediklerini istidrac maksadıyla hemen vermiştir.

«Sonra ona cehennemi (yurt) kılarız»; yani cehennemi onun yerine geçiririz. O cehennemin sıcaklığını tadar. Veya cehenneme girer. Çünkü ayetteki *«Yesla»* fiili ya cehennemin sıcaklığını çekmek ya da cehenneme girmek mânâsındadır. Ayetin sonundaki

«Mezmum» kelimesi *Yesla*'nın failine hâl olur. Yani cehenneme yerilmiş olduğu halde girecektir. *«Medhur»* kelimesi kovulmuş, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış demektir. Yani kovulduğu Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldığı halde cehenneme girecektir.

GENEL OLARAK ALLAH'IN KULLARI İKİ KISIMDIR

Görüldüğü üzere Allah Teâlâ kullarını iki kısma ayırmaktadır:

1. Dünyayı arzu edenler

2. Ahiret'i arzu edenler

Dünyayı arzu edenler 18. ayette, Ahiret'i arzu edenlerse 19. ayette sözkonusu edilmektedirler.

Bu ayetin öz olarak anlatmak istediği şudur: Kim dünyayı ister ve dünya için çalışırsa, kim Ahiret'e inanmaz, herhangi bir sevabı ummazsa, kim amellerinden ötürü Rabbinin azabından korkmazsa, Allah ona dünyada dilediği kadar rızık verir. Geniş bir maişet bahşeder. Ancak sonra Ahiret'te Rabbinin huzuruna çıktığında, Rabbi onu yerilmiş ve kovulmuş olarak cehenneme sokar.

Bu ceza üç maddeyi içerir:

1. Bu ceza süreklidir. Buna, *«Sonra ona cehennemi (yurt) kılarız. Onu kınanmış ve mahrum bırakılmış olarak cehenneme sokarız»* ifadesi işaret eder.

2. İhanet dolayısıyla onu tahkir sözkonusudur. Buna *«Mezmum»* kelimesi işaret eder.

3. Allah'ın rahmetinden sürekli bir şekilde uzaklaştırılma, mahrum olma sözkonusudur. Arada ona bir rahat olmadığı gibi sonunda bir kurtuluş da yoktur. Buna da *«Medhur»* kelimesi işaret eder.

«Limen nuridu»; yani dünyayı elde etmek her kâfire de müyesser olmaz. Nice kâfirler vardır ki dünya için, dinden yüzçevirirler, sonra dinden de dünyadan da yoksun ve mahrum kalırlar.

Mezkûr ayet, kâfirler için ilâhi bir tehdid niteliği taşımaktadır. Çünkü onlar dini çoğu kez dünya uğruna terkederler ve dünya da çoğu kez ellerinden kaçar.

SEVAP VE MÜKÂFATIN ŞARTLARI

(19) *«Kim de Ahiret'i diler ve bir...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Allah Teâlâ burada Ahiret hayatını isteyen ve Ahiret için çalışan kişinin, Allah'a itaat etmiş, O'nun rızasını aramış, O'nun sevabını ve büyük mükâfatını tasdik etmiş olduğunu vurgulamaktadır. Allah böyle bir kimseye çalışmasının karşılığını ve sevabın en güzelini verir. Bu, kişinin huzur-u ilâhî'ye takdim ettiği salih amelin karşılığıdır. Allah onun günahlarını affederek, onu Firdevs cennetlerine koymuştur.

Görüldüğü gibi mükâfat için de üç emir şart koşulmaktadır:

1. Kişi ameliyle Ahiret sevabını ve nimetini talep edecektir. Şayet bu niyet yoksa, o kişi amelinden hiçbir yarar görmez. Nitekim bir ayette *«Kişiye ancak çalıştığının karşılığı vardır»* buyu-

rulmuştur. Ayrıca bir hadiste «*Ameller niyetlere göredir...*» buyurulmuştur. Bu da kalbin Allah'ın marifetiyle nurlandırılmasının ancak amel eden kişinin ameliyle Rabbinin taatini kastetmesi halinde mümkün olabileceğini gösterir.

2. Kişi kendisini Ahiret'te sevap elde etmeye ulaştıracak bir amel işlemelidir. Bu da ancak kulu Allah'a yaklaştıran ibadet ve taatleri yapmakla hasıl olur. Yoksa putlara, yıldız ve meleklere tapmak gibi bâtıl amellerle olmaz.

3. Bu ameli işlerken mümin olmak şarttır. Çünkü salih ameller, iman varsa sevabı gerektirir.

Amelleriyle Ahiret yurdunu isteyen, Ahiret yurdundaki daimi nimetleri talep eden ve aynı zamanda Ahiret'e uygun şekilde çalışan, yani Allah'ın emirlerini yapıp, nehiylerinden kaçınan kimsenin çalışması ancak sevab gerektirir. Bu kayıtla, kâfirler arasından birtakım fikirleri din gibi ortaya çıkarıp, bu fikirler doğrultusunda kulluk yapmaya çalışan kimseler dışta tutulmuş oluyor. Yani amelde niyet ve ihlasa itibar edilir. Kişi sahih bir imanla bu amelleri yaparsa eğer, onun çalışması kendisine Allah katından ecir getirir.

AMEL HANGİ ŞARTLARDA YARAR SAĞLAR?

Ayette, hâl cümlesiyle amellerde imanın bulunmasının gerekliliği ortaya konmaktadır. Bu nedenle imansız bir irade ve amelin bir yararı yoktur. Gerçek şudur ki, Ahiret yurdunun istenmesi, onun için çalışılması ve sevabın hasıl olması, ancak imandan neş'et eder.

Mütekaddiminden bazı alimler şöyle demişlerdir: «Kimin be-

raberinde şu üç haslet yoksa onun ameli kendisine bir yarar sağlamaz.

1. Sabit iman

2. Sadık niyet

3. Sağlam amel»

«Ulaike» lâfzı, Ahiret için güzelce çalışan ve mümin olan topluluklara işaret etmektedir.

«Meşkûr» kelimesi onun Allah katında makbul olduğu anlamındadır.

Bazı müfessirler, *«Say»* lâfzının *«Yaptı»* ile tabir edilen her fiili, her ameli kapsadığını söylemişlerdir. Böylece önce geçenlerin hepsini kapsamaktadır.

Ayetin sonundaki *«Say»*, daha önce geçmiş olan *«Saa»* fiilinden anlaşılan *«Say»*dan başkadır. Bazıları ise aynı olduklarını söylemiştir.

«Say» Ragıb el-İsfehanî'nin de dediği gibi aslında koşmak ile yavaş yavaş yürümek arasındaki yürüyüştür. Ancak hayr veya şerr cinsinden her hususta ciddiyet mânâsında *say* kelimesi kullanılmaktadır. Fakat bu kelime daha çok hayırlı fiillerde kullanılır.

(20) *«Hepsine, onlara da, bunlara da...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Allah Teâlâ her iki grubun da durumunu açıkladıktan sonra

dünyevî rızkın bu gruplardan sadece birine mahsus olmadığını, mezkûr ayetle beyan etmiştir. Yani Allah, dünyayı da Ahiret'i de isteyen bu grupların her ikisine de rızık verir ve rızıklarını genişletir. Çokça çocuk verir, dünya ziyneti bağışlar. Allah'ın vereceği rızık tükenmez. Mümin veya kâfir tüm kullar bu rızıktan nasiplerine düşeni alırlar. Hepsi de O'nun mahlûkudur ve amel yurdundadırlar. Bu ömrün izalesini illetin kaldırılmasını ve dünya metaının onlara salâhlarının gerektirdiği miktarda varmasını iltizam eder. Sonra o iki grubun ahvali değişir. Dünyayı isteyen grup cehenneme, Ahiret'i isteyen grup ise altlarından ırmaklar akan cennetlere gider.

«Kullen» kelimesi *«Numiddu»* fiilinin mefulüdür. Yani dünyayı isteyenlere de, Ahiret'i isteyenlere de verdiklerimizi artırırız ve onlara kesintisiz bu rızıklar ulaşır.

«Haulaî ve Haulaî» ibaresi, ayetin başında geçen *«Kullen»* kelimesinin bedelidir. Adeta şöyle denilmek isteniyor: *«Kâfirlere de, müminlere de, isyan edenlere de, itaat edenlere de rızıklarını veririz. İsyan edenin günahı rızkının kesilmesinde bir fonksiyon icra etmez».*

«Rabbinin ayetlerinden» ifadesi, rızkın sadece ve sadece Allah'ın lütuf ve ihsanı olduğuna işaret etmektedir. Bu ihsandan hiç kimse menedilmemiştir. *«Mahzuren»* kelimesi memnu (men edilmiş) anlamındadır.

«Rabbinin atiyelerinden» ifadesiyle rızk ve dünyevî mertebeler gibi dünyada verilen ihsanlar kastolunmuştur. Çünkü Ahiret'te kâfirlerin hiçbir nasibi yoktur.

Zeccac, Allah'ın verdiği atiye ile O'nun müslüman veya kâfir tüm kullarına rızık vermesinin kastedildiğini söylerken, Hasan Basri, Allah'ın günahkârlara dünyada rızık verdiğini söylemiştir.

İbn Abbas ise «*Atiyye*»nin anlamının, dünyayı isteyene de, Ahiret'i isteyene de Allah'ın rızık vermesi olduğunu söylemiştir.

(21) «*Bak! Biz insanların kimini kiminden...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Yani dünyada her iki gruba da verdiklerimize bir bak! Nasıl bir kısmını diğerinden üstün kılmışız. Bir mümine rızkımızdan çok gönderirken, diğerini bundan alıkoymuşuzdur. Yine bir kâfire rızkımızdan çokça verirken ,diğerine vermemişizdir. Bunun elbette hikmetleri vardır.

Bunun hikmetlerini Allah Teâlâ En'am Suresi'nin 165. ve Zuhruf Suresi'nin de 32. ayetlerinde izah etmiştir.

«*Bak*» emrindeki hitap ya Hz. Muhammed'edir, ya da düşünen ve öğüt alan herkesedir. Bu cümle, daha önce sözü edilen ilahî bağışın takrir ve tavzihidir. Yani, «dikkat et! biz ihsanlarımızda kullardan bazısını diğerinden üstün tutarız. Kimisi zengin, kimisi fakirdir. Kimisi kuvvetli, kimisi zayıftır. Bazısı sağlam, bazısı hastalıklıdır. Bazısı akıllı, bazısı ahmaktır».

Tüm bunlar ilahî hikmetin doruklarıdır ve insan aklı bunları kavramaktan acizdir.

«*Ve le'l-Ahiretu*» ibaresindeki «*lâm*» harfi ya ibtida, ya da kasem harfidir. Yani Ahiret derece olarak da, üstünlük olarak da dünyadan daha büyüktür. Bunun nedeni Ahiret derecelerindeki üstünlüğün dünya derecelerindeki üstünlüğe nispet edilmesinin, Ahiret'in dünyaya nisbet edilmesi gibi oluşundandır. Dünya Ahiret'e nispet edildiği noktada, herhangi bir miktarı sözkonusu bile

değildir. Bu bakımdan Ahiret, dereceler ve fazilet yönünden daha büyüktür.

Bazı müfessirlere göre kastedilen, müminlerin cennete, kâfirlerin ise cehenneme gitmesidir. Böylece müminlerin kâfirlerden üstün olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kısacası Ahiret'teki üstünlük ve dereceler dünyadakilerden çok daha büyüktür.

Rivayet olunduğuna göre yüce derecelerin ehli; *«Biz göğün ufkunda bir yıldızı gördüğümüz gibi illiyyin ehli de o şekilde görülür»* demiştir. Yani illiyyin ehlinin dereceleri daha yüksek ve âlidir. (Buhari, Müslim.)

Gerek dünya, gerekse Ahiret nimetleri, Allah'ın lütfunun sonsuzluğunu göstermektedirler. Servet, mevki, makam, sağlık ve hayat güzelliği bakımından insanlar arasındaki farkların ilahî takdirin bir tecellisi olması, dünyada mutlak eşitliğin imkânsızlığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte mezkûr ayetten anlaşıldığına göre insanlar Ahiret'te de eşit durumda olmayacaklardır. Aksine dünyadaki amellerine göre Ahiret'te de derece derece olacaklardır. Ancak 18. ayetten de anlaşılacağı üzere servet ve mevki gibi dünyevî imkânlar Allah nezdinde mutlak bir değer ifade etmediği için dünya hayatını sırf bunların peşinden koşarak geçirenler Ahiret'te üstün derecelere ulaşma hakkını kaybedeceklerdir.

TEVHİDİN EBEDÎ HAYATTAKİ ROLÜ

(22) *«Allah ile birlikte başka ilâh edinme...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetin başındaki hitap Hz. Peygamber'e olmakla birlikte asıl kastedilen onun ümmetidir. Bu hitabın, düşünmeye, ibret almaya müsait her mükellef kimseye yapılmış olması da mümkündür.

Bazı müfessirler ayete şöyle mânâ vermişlerdir: *«Her mükellef kimseye de ki: Allah ile birlikte başka ilâh edinme!»*; yani *«böyle bir çirkin davranışta bulunma ki kınanmış olarak oturup kalmayasın»*.

«Oturmak» burada *«Olmak»* anlamında kullanılmıştır. Bu anlamı Ferra da, Zemahşeri de ifade etmişlerdir.

Bazılarına göre oturmak, hayırların kazanılmasına güç yetirememekten kinayedir. Çünkü kişi ayakta olmakla kesbeder, oturmakla bundan aciz kalır.

Bazı müfessirlere göre de, kınanmış ve terkedilmiş herkesin durumu, pişman olarak ve düşünerek kendisinden sadır olan ifrat ve tefritleri dikkate alarak oturmaktır. Eğer bu yorum doğru kabul edilirse *Ku'ud* hakiki anlamında kullanılmış olur. Nitekim Ebu Hayyan, tefsirinde bunu mümkün görmektedir. Yani Allah'tan gelen mahrumiyet ve meleklerden, müminlerden veya akıl sahiplerinden terkedilmekle sen oturmuş olursun. Çünkü sen muhtaç olanı ilâh edinmişsin, ona uygun olmayan vazifeleri ona nispet etmişsin ve onu Allah'a ortak koşmuşsun! Oysa seni yaratan sana rızık veren, sana in'amda bulunan Allah Teâlâ'dır.

(23-24) *«Rabbin yalnız kendisine kulluk...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

İbn Cerir ile İbn Münzir, Ali b. Ebi Talha kanalıyla, *«Kada»* fiili-

nin «*emretti*» anlamına geldiğini İbn Abbas'tan rivayet etmektedirler. Şayet «*Kada*» fiili kaderin benzeri olan ilahî kader anlamına gelirse «*hulf*» lâzım gelir. Çünkü o takdirde Allah'ın takdirinin zıddı ortaya çıkmış olur. Oysa Allah'ın kaza ve kaderi neyse o olur.

Bazı müfessirler, «*Kada*»nın burada nesh ihtimali taşımayan kesin emir mânâsını ifade ettiğini söylemişlerdir.

Ancak bu müfessirlere, Allah'ın bütün emirlerinin O'nun kaza ve kaderiyle olduğu ve tahsise gerek bulunmadığı söylenerek itiraz edilmiştir. Yani kazadan kaderin benzeri olan kaza kastedilirse eğer bu böyledir .Yok eğer «*Kada*» ile lugavî anlam kastediliyorsa (kesinlik ve kat'ilik gibi) o takdirde bu itiraz irad edilemez.

Allah'tan başka bir kimseye ibadet edilmeyeceğinin mutlak oluşu fikri Ibn Abbas'a aittir. Çünkü kaza ile ilgili tafsilat yapılmaksızın rivayet edilen menkulat içerisinde bu görüş vardır. Mesela Ibn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre; «Allah Teâlâ, «*Rabbin ondan başkasına ibadet etmemenizi tavsiye etti*» ayetini Hz. Peygamber'in dili üzerine indirmiştir. «*Vesa*» fiilinin başında *vav* harfi vardır. Ancak o *vav*'dan önce bir ikinci *vav* daha bulunmaktadır. *Vav*lardan biri *sad* harfine bitişmiş ve insanlar «*Ve vesa*» yerine «*Ve kada*» okumuşlardır. Şayet ayet *Kada* üzerinde inzal edilseydi hiç kimse Allah'a şirk koşmazdı». (Ebu Ubeyde, İbn'ul-Meni, İbn Münzir, İbn Merduveyh). Bu rivayetin benzerini bir grup Said b. Cübeyr kanalıyla, İbn Ebi Hatim de Hatim kanalıyla rivayet etmiştir.

«*Ve kada*» ibaresi İbn Mesud'dan «*Ve vesa*» kıraati şeklinde rivayet edilmiş, Ubey b. Ka'b da bu kıraati söylemiştir. Şayet bu rivayet doğru ise, İbn Abbas'tan gelen rivayet çok acaip olur.

Çünkü *Kada* fiilini *emr* üzere hamletmekle mahzur ortadan kalkar.

Bazıları *Kada*'nın emir üzere hamledilmesinin *mecazi* olduğunu, bazıları ise *hakiki* olduğunu öne sürmüşlerdir. Ragıb el-İsfehanî, ister fiil isterse söz olsun *Kada* fiilinin bir emrin uygulaması demek olduğunu söylemiştir. Bunlar ilahî de, beşerî de olabilir. Yani *Kada* fiili ilahî emirlerde de, beşerî emirlerde de (beşere atfen) kullanılabilir.

Bazı müfessirlere göre bu emir sadece mutlak talep anlamındadır ki böylelikle Allah'tan başkasına ibadeti terketme talebini de kapsamış olsun. Allah Teâlâ bu ayette kendisinden başkasına kulluk yapılmamasını emretmiştir. Zira ibadet tazimin doruk noktasıdır. İbadet ise azametin doruk noktasında bulunan, insanlara büyük nimetler veren zata lâyıktır. Allah'tan başka hiç kimse bu sıfatları haiz değildir.

Bu ve benzeri ayetler Ahiret için çalışmanın tafsilatını, güzel amelleri bildirmektedir.

ANA VE BABAYA KARŞI NASIL DAVRANMALI?

«Allah anaya-babaya iyi davranmanızı emretti» ki bu sayede Allah da sizinle beraber olsun. Nitekim bir ayette, *«Allah sakınanlarla ve muhsinlerle beraberdir»* buyurulmuştur.

Allah Teâlâ, anaya-babaya iyi davranmayı şu nedenlerle emretmiştir:

1. Ana-baba çocukları üzerinde şefkatlidir. Çocuklarına iyi-

likleri ulaştırmak için çırpınıp-dururlar. Onlardan zararları uzaklaştırmak için uğraşırlar. İşte bu nedenle çocukları da onlara iyilik etmek, şükretmek zorundadırlar.

2. Çocuk, ana-babasının bir parçasıdır. Nitekim Hz. Peygamber, «*Fatma benden bir parçadır*» buyurmuştur.

3. Ana-baba çocukları henüz zayıf, aciz iken onlara in'amda bulunurlar. Çocuklarının da onlara yaşlılıkları zamanında teşekkür ederek nimetlerine karşılık vermeleri gerekir. Nitekim şair, yaşlılığında kendisine karşı gelen çocuğu hakkında şöyle demiştir:

«Sana küçükken yiyecek verdim
Sen delikanlı iken senin geçimini ben sağladım
Sana verdiğimle içerdin
Gece seni hastalıkla daralttığında, uykusuz ve sağa sola kıvranarak o geceyi geçirdin.
O gece sanki sen değil de bendim hasta olan,
İki gözüm iki çeşme ağladım,
Öyle ki neredeyse öleceğim sandım.
Oysa ölümün tayin edilmiş bir zamanı olduğunu biliyordum.
Sen baliğ olduğun, hakkında bir şeyler umduğun zaman,
İşte o zaman sen, mükâfatımı kabalık ve sertlik olarak verdin.
Sanki sen bana in'amda bulunmuşsun,
Sanki sen bana ihsanda bulunmuşsun, ben değil.
Benim babalık hakkımı gözetmediğin zaman,
Bari bana bir komşu kadar davransaydın!»

Kısacası Allah Teâlâ hariç, kişi üzerinde onun ana-babasının hakkından daha büyük hak olmaz. Bu nedenle Allah Teâlâ önce kendi nimetine, sonra da ana ve babanın nimetlerine şükretmeyi

emretmiştir. Daha sonra da ana-babaya yapılacak iyiliği şöyle açıklamıştır:

«Onlardan biri veya her ikisi de senin yanında yaşlanırsa, onlara «öf» bile deme! Onları azarlama! İkisine de güzel söz söyle!» yani *«anan ile baban senin himayende iken yaşlılık dönemlerine ulaşırlarsa, veya yaşlılık dönemlerinde senin himayene girerlerse —ki sen de ömrünün başında onların himayesinde idin— onlara şefkat göstermen gerekir. Onlara kendisine in'amda bulunan kimseye şükreden kişinin yaptığı gibi davranmalısın. Bu da şu beş hususta onlarla beraber olman şeklinde tecelli eder:*

1. Onlardan biri veya her ikisi de eziyet içinde bulunduklarında, onlara sırtını çevirmemeli, aksine sabırlı davranmalısın. Bu davranışından ecir ummalısın. Çünkü onlar da küçükken sana sabır göstermişlerdi.

2. Onlara kırıcı sözler söyleyerek, yaptığın iyilikleri başlarına kakmamalısın. Onları terslemek veya sözlerini reddetmek şeklinde, onlara karşı çıkmamalısın. Usandığını az da olsa onlara belli etmemelisin.

3. Onlara güzel sözler söylemelisin. Hürmet ve tazim içinde onlarla konuşmalısın. Güzel edep neyi gerektiriyorsa o şekilde davranmalı, iyi ahlâkın öğrettiği şekilde onlara söz söylemelisin. *«Anacığım, babacığım»* demeli, isimleri ile onları çağırmamalısın. Onların huzurunda sesini yükseltmemeli, yüzlerine dikkatli bir şekilde bakmamalısın ki rahatsız olmasınlar.

Ebu Heddac bir gün Said b. Müseyyeb'e şöyle der: *«Kur'an'da emredilen anaya-babaya yapılacak iyiliğin hepsini anladım ve fakat «Onlara güzel söz söyle» emrinin anlamını kavrayamadım. Buradaki güzel söz nedir?»* Said b. Müseyyeb; *«O, günahkâr bir kö-*

lenin sert efendisine söyleyebileceği bir sözdür» dedi. Yani ana ile babayı sert bir efendi, kendini de günahkâr bir köle yerine koymalı ve o şekilde konuşmalısın.

4. Onlara karşı alçakgönüllü davranmalısın. Allah'a karşı gelmedikleri noktalarda onlara itaat etmelisin. Bu da senden gelen bir merhamet ve şefkatin sonucudur. Çünkü onlar kendilerince insanların en fakiri, en acizi olan bir kimseye, yani sana muhtaç olmuşlardır ki bu da acziyetin en son noktasıdır.

«Acıma dolayısıyla»; yani anaya-babaya göstereceğin alçakgönüllülük onlara duyduğun şefkat ve merhamet hislerinden ötürü olmalıdır. Sadece görevini yapmak için ve insanların seni kınamasından çekindiğin için böyle davranmamalısın. Kendi kendine onların sana daha önce yaptıkları iyilikleri hatırlamalı ve sadece şefkat ve merhamet hisleriyle hareket etmelisin!

Allah Teâlâ ayette, anaya-babaya saygılı davranan evlâdın halini yavrusunu kanatları altına alan bir kuşun haline benzetmiştir. Çünkü kuşlar kanatlarını yavrusunun üzerine gerer. Allah Teâlâ da adeta *«Onlar sen küçükken seni nasıl bağırlarına basmışlarsa sen de onları bağrına bas»* demek istemiştir.

5. Allah'a onlara bâkî rahmetiyle rahmet etmesi için dua ve niyazda bulunmalısın. Bu da onların sen küçükken sana olan rahmet ve şefkatleri nedeniyle olmalıdır».

Kısacası Allah Teâlâ, evlâda, ana-babası ile ilgili olarak çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Allah'ın tevhid ile birlikte onlara yapılan iyiliği zikretmesi, ana-babanın fazileti için yeterlidir. Öyle ki ikisini aynı kaza ve kader ipine geçirmiştir.

Ana-babaya iyilik hususunda birçok hadis rivayet edilmiştir. Burada birkaç tanesini zikredeceğiz.

Bir kimse Hz. Peygamber'e gelerek, beraber cihada gidebilmek için izin istediğinde, Hz. Peygamber ona ana-babasının sağ olup olmadığını sordu. O da sağ olduğunu söyleyince, Hz. Peygamber *«Onlar hakkında cihad et» (yani git onlara hizmet et)* dedi.

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *«Hiçbir evlât babasının hakkını ödeyemez. Ancak babasını köle olarak görür de satın alıp azad ederse, o zaman babasının hakkını ödemiş olur».* (Müslim)

İbn Mesud'dan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber'e *«Allah ve Rasûlü'nün katında hangi amel daha sevimlidir?»* diye sorulduğunda, şöyle buyurdu: *«Vaktinde kılınan namaz». «Sonra hangisi?»* diye sorulduğunda *«Ana-babaya itaat etmek»* dedi. Yine *«sonra hangisi?»* diye sorulduğunda, *«Allah yolunda cihad etmek»* dedi.

Ana hakkı, baba hakkından önce gelir. Nitekim rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber'e insanlar arasında güzel sohbete kimin daha lâyık olduğu sorulduğunda, *«Ananın»* dedi. *«Sonra hangisi?»* diye sorulduğunda, Hz. Peygamber yine, *«Ananın»* dedi. Sonra tekrar sorulduğunda, Hz. Peygamber yine *«Ananın»* dedi. Soran kişi, sorusunu dördüncü kez tekrarladığında Hz. Peygamber *«Babanın»* diye cevap verdi. (Buhari, Müslim)

Ana ile babanın hakkı, onlara karşı saygı sadece hayatta oldukları zamana mahsus değildir. Nitekim rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber'e *«Anam ile babamın iyiliğinden benim boynumda bir şey kaldı mı ki, ölümlerinden sonra onu yerine getireyim?»* diye sorulur ve Hz. Peygamber şöyle cevap verir:

«Evet dört şey kalmıştır:
Onlar için dua etmek,
Onlar için mağfiret dilemek,
Onların verdiği sözler varsa, onları yerine getirmek,

Onların hayattaki dostlarına ikramda bulunmak, akrabaları na sıla-i rahim yapmak.

İşte onların ölümlerinden sonra senin üzerindeki hakları bunlardır.» (İbn Mace)

Özet olarak söylemek gerekirse, Allah Teâlâ, ana-babaya karşı gelen insanları dehşete düşürecek şiddette tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeler, ana ve babalarına karşı gelen kimselere adeta şuurlarını kaybettirir. Çünkü Allah Teâlâ, önce tevhidi, kendisine ibadeti, sonra ana-babaya iyiliği emretmiştir. Daha sonra ise, onların durumlarını gözetmek hususundaki emrin sınırlarını daraltarak, ana-babaya *«öf»* bile denmemesini emretmiştir. Üçüncü olarak, ana-babaya alçak gönüllü davranmayı ve adeta onların ayakları altına serilmeyi emir buyurmuştur. En sonunda da ana-babaya dua etmemizi, rahmet dilememizi tavsiye ederek meseleyi hitama erdirmiştir.

Tüm bunlar Allah Teâlâ'nın, ana-babaya olan rahmetinin vahdaniyetinin bir sonucudur. Ana-babaya iyi davranmak hususunda gevşeklik gösterilmesi yasaklanarak, aşağıdaki ayet inzal edilmiştir:

ALLAH HER ŞEYİ BİLİR

(25) *«Rabbiniz kalplerinizdekini daha iyi bilir...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani «ey insanlar! Rabbiniz içinizde olanı daha iyi bilir. Anababanıza hürmet edip etmediğinizi, onlara şefkat ve merhamet gösterip göstermediğinizi, onların emrine itaat edip etmediğinizi Allah sizlerden daha iyi bilir. Onların üzerinizdeki haklarını hafife alıp almadığınızı, onlara karşı gelip gelmediğinizi sizden çok iyi bilir. Bu yaptıklarınıza göre size mükâfat veya ceza verecektir. Kalbinizde ana-babanıza karşı sakın kötü duygular beslemeyin. İçinizde onlara karşı gelmek gibi bir niyet olmasın. Siz niyetlerinizi islah eder, onlara itaat etmek, gönüllerini almak niyetinde olursanız, Rabbinizin size emrettiği itaatı yerine getirmiş olursunuz. Niyetinizin iyi olmasına rağmen, istemeden bir hata yaparsanız, Allah niyetinizin güzelliğine bakarak sizi affeder. Çünkü Allah günahından tevbe eden kişiyi çokça affedici, günahtan taate dönen kimseden ise razıdır».

Bu ayet-i kerime ana-babası hakkında güzel duygular besleyen kimseler için ilâhî bir müjde niteliğindedir. Yine aynı şekilde onlara karşı gelmeyi düşünen, haklarını niyetinin bir tezahürü olarak çiğneyen kimseler içinse ilâhî bir tehdittir. Allah Teâlâ anababaya iyilik yapılmasını emrettikten sonra, kendilerine iyilik yapılacak olan üç sınıf kimseyi de aşağıdaki ayette zikretmiştir.

KİMLERE YARDIM ETMEK GEREKİYOR?

(26) *«Akrabaya, yoksula ve yolcuya...»*

Bu Ayetin Tefsiri

İnsanın akrabası baba veya ana tarafından, veya evlenmek suretiyle tesis edilen dünürlük müessesesindeki kayınpeder, kayınvalide, kayınbirader ve baldız gibi yakınlardır. Onların hakkı, kendilerine sıla-i rahim yapmak, onlara sevgi göstermek, onları za-

man zaman ziyaret edip, kendileriyle iyi geçinmeye gayret etmektir. Akrabalar içinde, nafakası kişinin boynuna farz olanları ve olmayanları vardır.

«Miskin» (yoksul) ise ihtiyaç sahibi kişi demektir.

«Yolcu» ile de dinî bir gayeyle yola çıkmış, seferi olan kimseler kastedilmektedir. Yolcunun da, yoksulun da ihtiyaçlarının görülmesi, onlara yardım edilmesi gerekir. Yolcuya, yolunun sonuna gidebilecek kadar, yoksula da ihtiyacının karşılanacağı kadar yardım edilmelidir.

Allah Teâlâ bu üç sınıf insana yardım edilmesi hususunda kullarını teşvik ettikten sonra bu yardımda takip edilecek yolu da belirtmiştir. *«İsraf ederek, saçıp-savurma»;* yani «ey insanoğlu! Allah'ın sana vermiş olduğu malı, ona isyan yolunda harcama, malı ona lâyık olmayan kimselere verme! O malı ancak ona müstehak olan kimselere ver!» Nitekim müminlerin bu hususdaki tavırları Kur'an'da şöyle belirtilmiştir: *«Onlar harcadıkları zaman ne israf ederler, ne de cimrilik yaparlar. Harcamaları ikisi arasında orta bir yoldur».* (Furkan: 67)

Bazılarına göre bu ayet muhtaç olan yakınların nafakasının karşılanmasının vacip olduğuna delâlet etmektedir. Akrabalar her ne kadar ana baba gibi asıl veya çocuk gibi fer değillerse de, burada kelâm tahsisten sonra tamim kabilindedir. Çünkü *«Akrabalar»* lûgat yönünden ana-babayı da kapsamaktadır. Ancak burada örfen ana-baba akrabalar arasına girmez. Bu nedenle örfe göre yapılan vasiyette eğer akrabalar sözkonusu ediliyorlarsa, ana-baba buna dahil değildir denmiştir.

Bazılarına göre burada *«Akrabalar»* ile Hz. Peygamber'in ak-

rabaları kastedilmektedir. Nitekim Süddi'den böyle rivayet edilmiştir.

İbn Cerir'in rivayet ettiğine göre Ali b. Hüseyin Şamlı birine şöyle demiştir:

— Sen Kur'an'ı okudun mu?

O şöyle cevap verir:

— Evet.

— Peki İsra Suresi'nde «*Akrabaya hakkını ver*» ayetini okudun mu?

Şamlı şöyle der:

— Allah'ın haklarının verilmesini emrettiği akrabalar sizler misiniz?

Ali Zeynelabidin b. Hüseyin şöyle cevap verir:

— Evet, kastedilen biziz.

Şii muhadislerin Cafer-i Sadık'tan rivayet ettiklerine göre, Hz. Peygamber'in akrabalarının hakkı, onları tazim etmek ve onlara humustan vermektir.

Bu ayette tahsisi destekleyen mutlak bir karine yoktur. Her ne kadar bazıları Hz. Peygamber'e hitap edilmesinin bir karine olduğunu söylemişlerse de bu tartışma götürür bir iddiadır. Yine Ebu Said el - Hudri'nin bu ayet nazil olduğunda Hz. Peygamber'in (s.a) Hz. Fatıma'yı çağırarak, ona Fedek arazisini verdiğini bildi-

ren rivayeti (Bezzar, Ebu Ya'la, İbn Ebi Hatim, İbn Merduveyh) hitabın sadece Hz. Peygamber'e tahsis edilmesine delâlet etmez. Ayrıca bu rivayet şüphelidir. Çünkü bu sure Mekke'de nazil olmuştur. Fedek hadisesi ise Medine'de cereyan etmiştir. Hatta Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fatıma, Fedek arazisinin babasının mirası olarak kendisine verilmesini Hz. Ebu Bekir'den istemiş ama halife olan Hz. Ebubekir: *«Biz peygamberlerin mirasçıları yoktur. Bizim bıraktığımız tüm ümmetin malıdır»* hadisiyle istidlal ederek Fedek arazisini Hz. Fatıma'ya vermemiştir.

İSRAF VE TEBZİR HARAMDIR

«İsraf ederek saçıp savurma» cümlesi, malı, ona müstehak olmayanlara vermeyi yasaklamaktadır. Çünkü *«tebzir»*, *malı* hakkı olmayan yere harcamaktır. (İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Tabaranî, Hakim ve Beyhaki.) Hakim bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

Ragıb el-İsfehanî *«Müfredat»* adlı eserinde, tebzirin lûgat anlamının tohum ekmek olduğunu, sonra malın zayi edilmesi anlamında istiare olarak kullanıldığını söylemektedir.

Maverdî, tebzir ile israf arasında fark bulunduğunu söylemiştir. Çünkü israf kemiyet bakımından sınırı aşmak, bu hakların miktarını bilmemek iken, tebzir hak bakımından sınırı aşmak, keyfiyeti bilmemek, onun ölçüsünü kaçırmak demektir. Bu iki durum da dinen yerilmiştir. Fakat ikincisi (tebzir) daha çok tenkid edilmiştir.

Zemahşerî ise, tebzirin bu ayette *«malı uygun olmayan yere sarfetmek»* anlamına geldiğini söylemiştir.

(27) *«Zira saçıp-savuranlar şeytanların...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Mezkûr ayet daha önce yasaklanan tebzirin illetini ortaya koymaktadır. Çünkü tebzir yapanlar, israf edenler, şeytanların dostlarıdır.

«İhvan» kelimesi *«Ahi»*nin çoğuludur. Burada ana-baba bir kardeş değil, isyan bakımından birbirine benzeyen kardeşler kastedilmiştir. Bu kimseler kötülük bakımından —ki tebzir de bunlardan biridir— şeytanların benzerleridir.

«Kardeş» kelimesi burada dost, tâbi anlamında mecazen kullanılmıştır. Yani tebzir/israf yapanlar şeytanların dostları ve etbaıdırlar. Gerek tebzir, gerekse günaha girmek hususunda onların ardından giderler. Çünkü cahiliyye döneminde müşrikler deveyi keserler ve onun üzerine kumar oynarlardı. Mallarını gösteriş olsun diye günah ve eğlencelere harcarlardı.

«Kardeş» burada *karın* mânâsında da olabilir. Yani onlar şeytanlarla birlikte birbirlerine bağlıdırlar. Bu mânâya göre, ayet tehdit ifade etmektedir.

«Kefûren» kelimesi mübalağa ifade eden bir sigadır. Yani şeytan Allah'ın nimeti konusunda son derece nankördür. Oysa Allah kuvvet ve kudreti mahlûkata, ibadetlere, helâl yerlere sarfetmeleri için vermiştir. Şeytan ise onları birçok günaha, yeryüzünde fesad çıkarmaya, insanları dalâlete götürmeye uğraşmaktadır. İnsanları küfre teşvik etmekte ve onlara verilen nimetleri inkâr etmelerine yardımcı olmaktadır.

Bu cümle aynı zamanda yukarıda sözü edilen illetin tamamla-

yıcısıdır. Yani niçin mal saçıp-savurulmamalıdır? Çünkü saçıp-savuranlar şeytanların dostlarıdır da ondan! Dahası, Şeytan da Rabbine çok nankörlük yapmış ve ona karşı gelmiş bir mahlûktur.

BU BÖLÜM İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRMELER

24. ayette sözü edilen anaya-babaya rahmet ile dua içerisindeki rahmetin kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi, bu rahmetin sadece müslüman ana-babaya mahsus olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Bazılarına göre bu ayet umumiyet ifade eder ve fakat sonradan, *«kâfirler için af talebinde bulunma»* ayetiyle nesh edilmiştir.

Bazıları ise bu ayetin yine umumiyet ifade ettiğini söylemişler ama neshin bulunmadığını öne sürmüşlerdir. Çünkü ayetteki istiğfar ölümden sonrası için bir yasak getirmektedir. Yani, *«Ana ile baban kâfir olarak ölmüşlerse, artık onlar için af talebinde bulunma»*. Ancak bu ayette sözü edilen rahmet ölümden öncedir, Allah'ın anaya-babaya olan rahmetlerinden biri de onlara hidayet vermesidir. Bu bakımdan onlara dua etmek, onları imana iletmeyi gerektirir. Ayetin neshi meselesine gelince; bunu Buhari (el-Edeb'ul-Müfred), Ebu Davud, İbn Cerir ve İbn Münzir birçok kanaldan İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir.

EVLÂDIN, ÖLÜMLERİNDEN SONRA ANA ve BABASINA RAHMET OKUMASI VACİP MİDİR?

Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre, evlâdın ana ve babasına

rahmet okuması vaciptir. Emir tekrarı ifade etmediğinden, kişinin hayatında bir kez rahmet okuması vücubiyeti kaldırır.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *«Allah'ın rızası, ana-babanın rızasındadır»*. (İbn Abbas, Hakim.) Yani ana-baba razı olursa Allah da razı olur. Allah'ın öfkesi, gazabı ana-babanın gazabındadır. Yani onlar evlâda öfkelenir, gazaba gelirlerse, Allah Teâlâ da o evlâda aynı şekilde öfkelenir.

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«Eğer Allah Teâlâ, öf kelimesinden daha küçük bir şey olsaydı, onu da ana-babaya yapmayın diye emrederdi».

Bu bakımdan ana-babaya karşı gelen bir evlât, istediği kadar ibadet etsin onlardan helâllik dilemedikçe ve helâlliklerini almadıkça cennete giremez. Ana-babaya şefkat gösteren, onlara karşı gelmeyen evlât da ne kadar kötü amel işlerse işlesin —Allah dilemedikçe— küfre girmedikçe cehenneme sokulmaz.

İbn Ömer, annesini omuzlarına almış olduğu halde Kâbe'yi ziyaret ve tavaf eden bir kimseyi görür ve o kimse kendisine; *«Böyle yapmakla annemin hakkını ödemiş olur muyum?»* diye sorar. İbn Ömer ise, *«Hayır»* der: *«Sen böyle yapmakla, onun seni doğururken çektiği sıkıntının, acının bir tanesinin bile karşılığını ödemiş sayılmazsın. Ancak sen iyilik yapıyorsun. Allah da senin bu küçük iyiliğine karşılık çok sevap verecektir»*.

BABANIN, EVLÂDININ MALI ÜZERİNDEKİ HAKKI

Ravisi meçhul olan bir senedle Cabir'den nakledilen bir rivayete göre adamın biri Hz. Peygamber'e gelerek, *«Ey Allah'ın Ra-*

sulü! Babam malımı haksız yere aldı» der. Hz. Peygamber de *«Git, babanı getir»* buyurur. Bu esnada Cebrail gelir ve *«Ey Muhammed!»* der: *«Allah'ın sana selâmı var. Buyuruyor ki, ihtiyar sana geldiğinde, kalbinde söylediği ama kulakların işitmediği bir şeyi kendisine sor».* İhtiyar Hz. Peygamber'in huzuruna gelince, Hz. Peygamber; *«Oğlun niçin seni şikâyet ediyor? Sen onun malını almak istiyor muşsun»* dedi. İhtiyar *«Ey Allah'ın Rasûlü! Ona sor bakalım ben onun malını hala ve teyzelerinden veya kendi nefsimden başka bir yere sarfetmiş miyim?»* dedi. Hz. Peygamber, *«Güzel de sen bunları bırak; bana kalbinin söyleyip kulakların işitmediği şeyi haber ver»* dedi. İhtiyar, *«Ey Allah'ın Rasulû! Allah seni bize yakin ve iman bakımından sürekli ikram etmektedir. Ben nefsimde bir şey söyledim ki kulaklar onu işitmemiştir. «Ama sen bunu nereden duydun?»* diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *«Söyle de dinleyeyim»* dedi. İhtiyar ise, (daha önce zikrettiğimiz) *«Sana küçükken yiyecek verdim»* mısraıyla başlayan şiiri okudu. Şiir sona erince Hz. Peygamber, çocuğun yakasına yapışarak ona, *«Sen ve malın babana aitsiniz»* dedi.» (Beyhaki: Delail'un-Nübüvve, Tabarani: Mu'cem'Ul-Evsat ve Mu'cem'us-Sağir.)

Beyhaki'nin Enes'ten rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *«Kulun anne veya babası ölür. O onlara karşı gelen biriydi. Fakat onların ölümünden sonra durmadan dua ediyor, onlar için af talebinde bulunuyordu. Sonunda öyle bir raddeye geldi ki Allah onu anasına-babasına itaatkâr bir evlât olarak yazdı».* Yani daha önce de belirttiğimiz gibi ana-babaya itaat sadece onların hayatta olmalarına bağlı değildir. Bu onların ölümlerinden sonra da geçerlidir. (Daha önce İbn Mace'den nakledilen hadis hatırlanmalıdır.)

Evzai şöyle rivayet etmiştir:

«İşittiğime göre, hayatlarında ana-babasına karşı gelen bir

kimse onların ölümlerinden sonra onların bir borçlarını öder, onlara istiğfarda bulunur ve onlara küfrettirmezse, defterine o kimsenin ana-babasına itaatkâr olduğu yazılır. Kim ana ve babasına onlar hayatta iken itaat eder ama onlar öldükten sonra onların borçlarını ödemez, onlara istiğfar etmez ve onlara küfredilmesine sebep olursa, defterine o kimsenin ana-babasına isyan eden bir kimse olduğu yazılır».

Evzai ile İbn Ebi Dünya'nın, Muhammed b. Numan kanalıyla rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: «*Her cuma gününde ölmüş ana-babasının kabirlerini ziyaret eden kimsenin günahları affedilir ve o ana-babasına itaatkâr bir kul olarak yazılır*».

Müslim'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer Mekke yolunda birine rastlar ve ona selâm vererek kendisini merkebine bindirir. Sonra da başındaki sarığı onun başına koyar. İbn Dinar, İbn Ömer'e «*Allah seni islah eylesin! Bunlar bedevîdir. Az bir şeye de razı olurlar. Niçin bu kadar ikramda bulundun?*» diye sorar. İbn Ömer: «*Bu kişinin babası, babamın (Hz. Ömer'in) dostuydu. Ben Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim: İtaatkârlığın en büyüğü, çocuğun babasının sevdiklerini sevmesi onları ziyaret etmesidir*» diye cevap verir.

İbn Hibban, Ebi Bürde'den şöyle rivayet etmektedir:

«Medine'ye vardım. Yanıma İbn Ömer geldi ve niçin geldiğini bilip bilmediğimi sordu. Ben «*Hayır*» deyince, Hz. Peygamber'den «*Babasını kabrinde ziyaret etmek isteyen kimse, onun arkadaşlarını ziyaret etsin*» hadisini işittiğini söyleyerek, şöyle dedi: «*Babamla senin baban arasında kardeşlik ve sevgi vardı. İşte bundan dolayı sıla-i rahim yapmak istedim*».

BÜYÜK GÜNAHLAR VE ANA - BABAYA KARŞI GELMENİN BÜYÜK GÜNAHLAR ARASINDAKİ YERİ

Ana-babaya karşı gelmenin büyük günahlardan olduğu, üzerinde ittifak edilen bir husustur. Ekserî ulemaya göre kâfir veya mümin ana-babaya karşı gelmek büyük bir günahtır.

Rivayet edilen *Hasen* bir hadiste, Hz. Peygamber'e büyük günahlar sorulur ve o şöyle buyurur:

«Allah'a şirk koşmak,
Bir mümini haksız yere öldürmek,
Savaştan kaçmak,
İffetli kadına zina isnad etmek,
Büyü yapmak,
Yetim malı ve faiz yemek,
Müslüman anaya-babaya karşı gelmek».

Burada ana-babanın *müslüman* olduğunun vurgulanması, bunun daha çirkin bir davranış olmasından ötürüdür. Yoksa kâfir olan ana-babaya karşı gelmenin büyük günahlardan olmadığını söylemek için değildir. Veyahut hadis galib olana göre varid olmuştur. Yani Hz. Peygamber bu hadisi söylediği zaman müslümanların ana-babalarının çoğu müslümandı.

El-Huleymî'ye göre, ana-babaya karşı gelmek büyük bir günahtır. Bununla birlikte sövmek gibi haller de varsa bu çok daha çirkin bir durum olur. Eğer karşı gelmek, onlara itaat etmekle birlikte durumlarından hoşlanmamak, sürekli susarak onlarla konuşmamak şeklinde ise, bu küçük günahlardandır. Şayet bu durumlar ana-babasını rahatsız ediyor ve onlar da emir ve nehiyleri terkediyorlarsa, bu yüzden de kendilerine büyük zararlar dokunuyorsa bu büyük günahlardan olur.

El-Huleymî'nin bu tafsilatı zayıf bir görüşe dayanmaktadır.

Bir kimsenin hangi durumlarda ana-babaya karşı gelmiş olacağı hususunda, alimler arasında ihtilaf vardır. Nitekim Alusî bunun sınırını tesbit maksadıyla el-Belkinî'den uzun uzadıya nakiller yapmaktadır. Biz özet olarak şöyle diyebiliriz:

Ana-babaya karşı gelmek, onlara eziyet etmektir. Öyle ki bu bir başkasına yapılmış olsa, haram kabul edilir ve küçük günahlardan sayılır. Ancak ana-babaya karşı yapılmış olduğundan, bu büyük günahlardandır.

ANA VE BABANIN İZNİ OLMADAN SEFERE ÇIKILIR MI?

Babaya ağır gelen bir yolculuğa çıkmak hususunda babaya karşı gelmek de böyledir. Bu yolculuk aynı zamanda evlâda farz da değildir. Çünkü uzun bir zaman kaybolmak hususunda babasına karşı gelmiştir. Bu kaybolma yararlı bir ilim veya helâl bir ticaret için de değildir. Evlât ana-babasına söver veya söver ve vurur. Eğer bu suçu başkalarına karşı işlerse, büyük bir günah işlemiş sayılmaz, ama ana-babaya karşı işlediği için büyük günahlardan birini işlemiş olur. Böyle bir evlât babasına karşı gelmiş demektir.

Evlâdın ana-babasından alacağını istemesi ana-babaya karşı gelmek demek değildir. Ancak başkasına karşı yapıldığı takdirde haram olan şeyler ana-babaya karşı yapılırsa büyük günaha dönüşür. Fakat kişinin başkasından alacağını istemesi haram olmadığından, bunu ana-babasından istemesi de onlara karşı gelmek demek değildir.

Ana-babasından şikayet etmesi veya caiz bir talepte bulunması, evlâdı ana-babasına karşı gelen kimseler sınıfına sokmaz. Çünkü bazı sahabe çocukları babalarını Hz. Peygamber'e şikayet etmişlerdir ve Hz. Peygamber de onlara *«Ana-babanızı şikayet etmeyin»* dememiştir. Şayet böyle bir şikâyet haram olsaydı, Hz. Peygamber onları bu haramı işlemekten alıkoyardı.

Ana-babaya sözle karşılık vermek de büyük bir günahtır. Şayet bu başkalarına karşı yapılsaydı sadece haram olurdu. Şayet başkalarına yapıldığında haram sayılmıyorsa —ki *«öf»* kelimesi *böyledir*— bu gibi davranışlar küçük günahlardandır.

«Onlara «Öf» bile deme» ifadesi, bunun büyük günahlardan olmasını gerektirmez. Çocuğun ölmesine veya azalarından birinin telef olmasına sebep olan cihad gibi seferlere ana-babanın izni olmaksızın çıkılması halinde günah işlenmiş olur. Nitekim Abdullah b. Amr b. el-As Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir.

«Bir kimse gelerek Hz. Peygamber'den cihad için izin istedi. Hz. Peygamber ona ana-babasının sağ olup olmadığını sordu. O sağ olduklarını söyleyince, *«Öyleyse sen onlara hizmetle cihad et»* diye buyurdu». (Başka bir rivayette *«Sen onların yanına git. Senin cihadın onlara hizmet etmektir»* denilmiştir.)

«Bir kimse Hz. Peygamber'e *«Hicret hususunda sana biata geldim. Ağlayan ana ve babamı geride bıraktım»* der. Hz. Peygamber de; *«O halde git ağlattığın gibi onları güldür»* diye buyurur.

Ebu Said el-Hudri'nin rivayet ettiğine göre, bir kimse hicret ederek Hz. Peygamber'in yanına gelir ve Hz. Peygamber ona Yemen'de annesinin veya herhangi bir yakınının bulunup bulunmadığını sorar. O kimse ana ve babasının olduğunu söyleyince, Hz. Peygamber, *«Onlar sana izin verdi mi?»* diye sorar. O *«Hayır»* de-

yince, Hz. Peygamber; *«O halde git onlardan izin iste. Eğer sana izin verirlerse cihada çık. Aksi takdirde onlara itaat et»* der. (Ebu Davud) Ancak bu hadisin senedinde sika olup olmadığı tartışılan bir ravi vardır.

Baba kâfir olduğu takdirde cihad ve benzeri seferlerde onun iznine ihtiyaç yoktur. Babanın hür ve köle olması farketmez. Ancak evlâdın nafile hac hususunda izin istemesi ve alması şarttır. Farz olan hac hususunda, eğer deniz yolculuğu varsa ve o yolculukta mutlak bir tehlike sözkonusu değilse, fıkhın zahirinden anlaşılan, bu konularda ana ve babadan izin almak vacip değildir.

Öğrenilmesi vacip olan ilim veya farz-ı kifaye olan bilgi için yolculuğa çıkmaya gelince, bunda herhangi bir yasak yoktur. Ana ve babanın bu hususlarda çocuğunu menetmesi sözkonusu değildir. Velev ki aynı beldede ilim tahsil etmek mümkün olsa bile. Çünkü yolculukta kalbin daha saflaşması, gitmek istediği hocanın daha bilgin olma ihtimali vb. durumlar sözkonusu olabilir. Şayet bunlardan hiçbiri sözkonusu değilse o takdirde çocuğun izin istemesi gerekir.

Babanın geçimi çocuğa ait ise ve onun sefere çıkması durumunda bu geçimin zayii sözkonusu ise, babası evlâdının sefere çıkmasına mani olabilir.

Babanın sadece irşad maksadıyla söylemiş olduğu bir söze muhalefet etmesi, evlâdı asi durumuna sokmaz. Ancak muhalefet etmemesi evladır.

Bazı müdekkikler, ana-babaya karşı gelmenin tarifini şöyle

yapmışlardır: *«Anneye veya babaya örfen kolay olmayan bir eziyete sebebiyet veren davranış».*

VALİDEYNİN EMRİYLE HANIMI BOŞAMAK GEREKLİ MİDİR?

Babanın aklen eksik olmasına rağmen bazı emir ve yasaklarda bulunması halinde, evlât bunlara karşı gelirse bu asilik değildir. Buna binaen evlât sevdiği bir kadınla evliyse ve babası da onu boşamasını emrederse, (namus meselesi olmayıp, durup dururken böyle bir istekte bulunursa) ve evlâdı da onun bu dediğini yapmazsa günahkâr olmaz. Ancak efdal olanı babanın emrine imtisalen boşanmaktır. Nitekim İbn Hibban, *«Sahih»*inde şöyle rivayet etmektedir.

«Bir kimse Ebu Derda'ya gelir ve der ki *«Babam durmadan beni bir kadınla evlenmeye teşvik etti. Şimdi de boşanmamı istiyor. Ne yapayım?»* Ebu Derda ise şöyle cevap verir. *«Sana anne-babana isyan etmeni emredemem. Hanımını boşamanı da söyleyemem. Ama istersen sana Hz. Peygamber'den dinlediğimi söyleyeyim: «Baba cennet kapılarının en ortasıdır». İstersen bunu hıfzet, istersen bırak!».* »

Rivayet olunduğuna göre İbn Ömer şöyle demiştir:

«Nikâhımın altında bir kadın vardı ve babam Ömer ondan hoşlanmıyordu. Benden onu boşamamı istedi. Fakat ben onu dinlemedim ve gidip meseleyi Hz. Peygamber'e anlattım. Hz. Peygamber bana *«Onu boşa»* dedi.» (Tirmizi, İbn Mace, Neseî, Ebu Davud, İbn Hibban)

Akli dengesinin zayıflığı ve zayıf görüşlülüğü nedeniyle baba-

dan gelen emirlerin kabul edilmemesi evlâdı günahkâr yapmaz. Yani bu emirler akıllı kimselere arzedildiğinde onlar bu emirlerin yanlış olduğunu ve bunlara karşı çıkmakta ana-babaya eziyetin olmadığını söylerlerse bu gibi hususlarda ana-babasına karşı gelen evlât suç işlemiş olmaz.

Anne ile babaya tazimin emredilmesinin nedeni, kişinin onlar sayesinde vücuda gelmesidir. Onların çocuklarına olan nimet kadar hiçbir nimet çocuğa gelmez. Bu bakımdan, *«Aslında anne ile baba kendi zevkleri için çocuk edindiler. Böylelikle o çocuğun afet ve korkular âlemine ayak basmasına neden oldular. Onların çocuğun üzerinde ne nimetleri olabilir?»* diye itirazda bulunulamaz.

Anlatıldığına göre felsefe ile zehirlenen bir kimse, babasını döver ve der ki; *«Beni bu fesad âlemine sokan, ölüme, fakirliğe ve kötülüğe maruz bırakan odur».*

Ebu'l-Ûlâ el-Maarrî'ye —ki çocuğu yoktu— şöyle sorarlar: *«Kabrinin üzerine ne yazalım?»* O da şöyle yazılmasını ister: *«Bu babamın benim aleyhimde işlemiş olduğu bir cinayettir. Ben bu cinayeti hiç kimse için işlemedim».*

İskender'e *«Senin üzerinde hocanın mı, babanın mı hakkı daha çoktur?»* diye sorarlar. O da şöyle cevap verir: *«Hocamın hakkı daha çoktur Çünkü o beni eğitirken, her türlü şiddet ve zahmete katlandı. Babama gelince, o cinsi ilişkinin lezzetini aradı ve beni kevn ve fesad âlemine çıkardı».*

Bu tür iddialar, itiraz olarak öne sürülemez. Çünkü farzedelim ki baba ilk başta cinsi ilişkinin lezzetini aramış olsun. Ancak çocuğun dünyaya geldiği andan itibaren baliğ oluncaya kadar, ba-

bası tüm himmetini ona ulaştırmak, ona tüm iyilikleri vermek ve kötülükleri ondan uzaklaştırmak için çırpınıp durur.

Şöyle de denilmektedir:

«Eğer bu fesad ve kevn âlemine sokmak, keder ve üzüntülere maruz bırakmak, ana-baba hakkını siliyorsa, o zaman Allah'ın insan üzerindeki hakları da silinmelidir. Çünkü gerçek fail Allah'tır. Nitekim denilebilir ki, Allah insanı bu fesad ve kevn âlemine getirdi, onu ölüme maruz bıraktı, fakir oldu, çeşitli hastalıklara yakalandı. O halde Allah'ın kulları üzerinde hakkı yoktur. Takdir edilecektir ki böyle bir itiraz yapılamaz».

وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّنْ رَّبِّكَ تَرْجُوْهَا فَقُلْ لَّهُمْ
قَوْلًا مَّيْسُوْرًا ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُوْلَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا
كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوْمًا مَّحْسُوْرًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ
يَّشَآءُ وَيَقْدِرُ اِنَّهٗ كَانَ بِعِبَادِهٖ خَبِيْرًا بَصِيْرًا ﴿٣٠﴾ وَلَا تَقْتُلُوْٓا
اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ اِنَّ قَتْلَهُمْ
كَانَ خِطْاً كَبِيْرًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهٗ كَانَ فَاحِشَةً وَسَآءَ
سَبِيْلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِيْ حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ
مَظْلُوْمًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطٰنًا فَلَا يُسْرِفْ فِّي الْقَتْلِ
اِنَّهٗ كَانَ مَنْصُوْرًا ﴿٣٣﴾ وَلَا تَقْرَبُوْا مَالَ الْيَتِيْمِ اِلَّا بِالَّتِيْ هِيَ
اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهٗ وَاَوْفُوْا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْـُٔوْلًا ﴿٣٤﴾
وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوْا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيْمِ ذٰلِكَ خَيْرٌ
وَّاَحْسَنُ تَاْوِيْلًا ﴿٣٥﴾ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنَّ السَّمْعَ
وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْـُٔوْلًا ﴿٣٦﴾
وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُوْلًا
﴿٣٧﴾ كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهٗ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوْهًا ﴿٣٨﴾

28 — Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti (rızkı) beklemek için onlardan yüz çeviriyorsan, bari kendilerine gönül alıcı bir söz söyle!

29 — Elini boynuna bağlanmış kılma. Büsbütün de açma. Sonra kınanır (pişmanlıktan) hasret çekekalırsın.

30 — Muhakkak ki Rabbin rızkı dilediğine yayar (dilediğine de) az verir. Kuşkusuz o kullarından haberdardır ve onları görür.

31 — Yoksulluk endişesiyle çocuklarınızın canına kıymayın. Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur.

32 — Sakın zinaya yaklaşmayın. Çünkü o bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur.

33 — Allah'ın haram kıldığı bir cana haksızca kıymayın. Zulmen öldürülen kimsenin velisine yetki verdik. O (veli) kısasta ileri gitmesin. Muhakkak ki kendisine yardım edilmiştir.

34 — Yetimin malına yaklaşmayın! Ancak rüşdüne erene kadar, en güzel şekilde (onu koruyun). Sözü yerine getirin. Muhakkak ki verilen söz sorumluluğu gerektirir.

35 — Bir şeyi ölçtüğünüzde tam ölçün ve doğru bir terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonuç bakımından daha güzeldir.

36 — Hakkında bilginin bulunmadığı şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül onların hepsi ondan sorumludur.

37 — Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma.
Çünkü sen ne yeri yarabilir ne de boyca dağlara erişebilirsin!

38 — Tüm bunlar hepsi kötü olan ve Rabbinin nezdinde hoş karşılanmayan şeylerdir.

(28) *«Eğer Rabbinden umduğun bir...»*

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Zeyd'e göre bu ayetin nüzul sebebi şudur: Bazı kimseler durmadan Hz. Peygamber'den kendilerine bir şey vermesini istiyorlardı. Ancak Hz. Peygamber onlara bir şey vermek istemiyordu. Çünkü onların o malı boş yere sarfettiklerini biliyor ve ecir almak için onlardan sürekli yüz çeviriyordu. Onlara fesada yardımcı olmamak için bir şey vermiyordu. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

Ata el-Horasanî bu ayetin ana-baba konusuyla alakasının olmadığını söyleyerek, Muzeyne kabilesinden bazı kimselerin Hz. Peygamber'e geldiklerini, Hz. Peygamber'in *«Yanımda sizi bindirecek bir şey yok»* dediğini, onların bu yüzden gözlerinin yaşlarla dolduğunu ve bu ayetin nazil olduğunu bildirmiştir. Sonra da, ayetteki *rahmet* kelimesinin *ganimet* anlamında kullanıldığını açıklamıştır. (1)

«Onlardan» zamiri bazı kimselere göre, yakınlara, yoksullara ve yolcularadır. Bazı müfessirlere göre ise, kim olursa olsun Hz. Peygamber'den yardım isteyen herkese racidir.

---

(1) Kurtubi, Ahkâm'ul-Kur'an, cilt: 10, sh: 248-249

«Turidanne» fiili a-r-d kökünden gelir ve aslında yüz çevirmek mânâsındadır. Çünkü Hz. Peygamber, yanında olmayan bir şeyin kendisinden istenmesi halinde mübarek yüzünü çevirir ve susardı. İşte bu ayet te böyle bir durumda nazil olmuştur.

«Rabbin» ifadesindeki hitap zamiri hem Hz. Peygamber'e hem de ümmetine racidir.

İbn Abbas, Mücahid ve İkrime'den rivayet olunduğuna göre, ayetteki *«Rahmet»* kelimesi *«rızk»* anlamındadır. (İbn Cerir)

Zemahşeri'nin Keşşaf'ta izah ettiğine göre, Hz. Peygamber'in *«yüz çevirmesi»*, onlara yiyecek temin edebilmek maksadıyladır.

«İbtiğâ» kelimesi, *«intizar»* (beklemek) şeklinde yorumlanmıştır.

Ayetteki *«i'raz»*ın onların istediklerini vermemekten kinaye olması da mümkündür. Nitekim Ata el-Horasanî'den rivayet olunduğuna göre, Huzeyme kabilesinden bazı kimseler binek istemek üzere Hz. Peygamber'e geldiklerinde, Hz. Peygamber onlara, *«Sizi bindirecek bir bineğim yoktur»* diye buyurur. Onlar da gözyaşları içinde oradan ayrılırlar. Hz. Peygamber'in kendilerine öfkelendiği için binek vermediğini sanırlar. İşte bunun üzerine bu ayet nazil olur. (Said b. Mensur, İbn'ul-Munzir.)

Ancak bu yorum zahir ve vazıh değildir. Çünkü bu sure Hicret'ten önce nazil olmuştur. Yani Mekki'dir. Bu ayet te Mekke döneminde nazil olmayan ayetler içine dahil değildir.

«Meysur» kolaylık anlamına gelir ve ism-i mefuldür. Yani, *«onlara yumuşak ve kolay bir söz söyle, kendilerine güzel va'dlerde bulun!»*

Hasan Basri'ye göre ayetin anlamı, «*Elbette, hay hay vereceğim. Bugün yanımızda bir şey yok. Ama gelirse sizin hakkınızı saklayacağım de*» şeklinde yorumlanmıştır. Yani «*kolaylıkla duayı kapsayan bir söz söyle. «Allah sizi zengin etsin, Allah size kolaylıklar versin» gibi.*»

İbn Zeyd'e göre bunun anlamı, «*Allah bize de, size de rızık ihsan etsin, bize de size de bereket versin*» demektir.

Bu ayetten anlaşıldığına göre, dilencilere bir şey verilmese bile dua etmekten geri kalmamak gerekir. Ancak İmam Malik'ten nakledilen bir rivayete göre, dilenciye bir şey verilmediği takdirde, dua da edilmemesi gerekir. Çünkü bu dilenciye ağır gelir ve o bunu işitmek istemez. Aynı şekilde kulakları olmayan bir kimseye Allah'ın ismini zikretmek de uygun değildir.

Alusî, İmam Malik'in bu görüşünü «*Hayatım üzerine yemin ederim ki, bu uzak bir yorumdur*» diyerek reddetmiştir.

Bazı müfessirlere göre, bu ayette ilk mânâ dolayısıyla, isteyen kimseden i'raz etmenin yasak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ayetin anlamı şöyledir: «*Eğer onlardan yüzçevirmek istiyorsan, (hiç değilse) kendilerine güzel bir söz söyle*».

Bazı rivayetlerde Bilâl, Süheyb, Mehca ve Habbab gibi sahabilerin Hz. Peygamber'in yardımlarıyla geçindikleri, Hz. Peygamber'in onlara verecek bir şeyi olmadığı zaman mahcubiyetinden dolayı, söyleyecek bir şey bulamadığı, yüzünü başka bir tarafa çevirdiği bildirilmektedir. Hz. Peygamber onların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için durmadan Allah'a dua ederdi.

İşte bu ayet Hz. Peygamber'e (s.a), bu tür kimselere bir şeyler veremiyorsa da, «*Allah bize de size de bol rızık versin. Allah*

sizleri mesut ve müreffeh kılsın» şeklinde sözler söyleyerek onların gönüllerini alması hatırlatılmaktadır.

CİMRİLİK YAPANIN HALİ NASILDIR?

(29) *«Elini boynuna bağlanmış kılma...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayette cimrilik ile savurganlık, temsili bir anlatımla ifade edilmektedir. Allah Teâlâ ifrat ve tefritten vazgeçilmesini isteyerek orta yolun en güzel, en hayırlı yol olduğunu vurgulamaktadır.

İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *«Normal yürüyen; yani ne israfa ne de cimriliğe sapmadan hareket eden kimse fakir olmaz».* (İmam Ahmed)

İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiğine göre; *«Nafakada orta yolu tutmak, hayatın yarısıdır».* (Beyhakî)

Enes merfu olarak Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir: *«Tedbir hayatın yarısı, sevgi aklın yarısı, üzüntü ihtiyarlığın yarısıdır. Çoluk çocuğun azlığı ise iki zenginlikten biridir».*

Denildiğine göre, *«iffetle beraber olan güzel tedbir, israfla beraber olan zenginlikten daha güzeldir».*

«Sonra kınanır, (pişmanlıktan) hasret çekekalırsın» cümlesi israfın ne kadar kötü bir şey olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci nehiyden anlaşılan israfın ne kadar çirkin bir şey olduğunu bu cümle gözler önüne sermektedir. Yani Allah hakkında kınanır, pişman olur, üzülürsün. Veya öyle bir hale gelirsin ki yanında hiç-

bir şey kalmaz! Nitekim İbn Cerir ile İbn Ebi Hatim'in İbn Abbas'tan naklettikleri rivayet de bu mânâdadır.

Bazı müdekkiklere göre, bu son cümle hem israfın hem de cimriliğin ne kadar kötü olduğunu ortaya koymaktadır. Yani nehiy her ikisine de aittir.

«Kınanırsın»; yani cimrilikle kınanırsın. Çünkü cimri bir kimse her yerde kınanır.

«Hasret çekekalırsın»; yani israf ettiğin için sonunda pişman olursun.

Zemahşeri, *Keşşaf* adlı tefsirinde şöyle bir hadis nakletmektedir:

«Hz. Peygamber (s.a) otururken yanına bir çocuk gelerek, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Annem senden bir giyecek istiyor»* der. Hz. Peygamber, çocuğa sonra gelmesini söyler. Çocuk da annesine giderek, Hz. Peygamber'in sözlerini nakleder. Kadın çocuğuna, *«Git, Hz. Peygamber'e de ki: Annem sırtındaki elbiseyi istiyor»* diye söyler. Çocuk da gidip bunu Hz. Peygamber'e iletir. Hz. Peygamber eve girer, sırtındaki elbiseyi çıkarır ve çocuğa verir. Böylelikle Hz. Peygamber çıplak kalır. Hz. Bilâl ezan okuduktan sonra cemaat Hz. Peygamber'i bekler. Ama Hz. Peygamber namaza gelemez. İşte bunun üzerine mezkûr ayet nazil olur.

Bu rivayetin nüzul sebebi olmasına, ayetin Mekki olması mânidir. Üstelik bu ayet, Mekke döneminde değil de, Medine'de nazil olup, istisna edilen ayetlerden de değildir. Bu hadisin sabit olmaması da muhtemeldir. Çünkü Veliyyuddin Irakî, bu hadisi, hadis eserlerinden hiçbirinde görmediğini ifade etmektedir. Yani

hadis bu lâfızla bulunamamıştır. Muhtemelen başka lâfızlarla rivayet edilmiş olmalıdır*.

İbn Ebi hatim, bu hadisin bir benzerini el-Münhal b. Amr'dan rivayet ediyorsa da, ne bu hadiste ne de diğer hadislerde Hz. Bilâl'in ezan okuduğu, Hz. Peygamber'in evden çıkamadığı ve ayetin bunun üzerine nazil olduğu hususları varid olmamıştır.

Denildiğine göre, Hz. Peygamber Akra' b. Habis'e yüz deve, Uyeyne b. Hasın'il-Fezarî'ye de yüz deve verir. Bunun üzerine Abbas b. Murdas adlı bir kişi gelerek şu şiiri okur.

«Benim ganimetim, kölelerin ganimeti Uyeyne ile Akra' arasında mı paylaşılacaktır?
Ne Uyeyne'nin babası Hasın, ne de Akra'nın babası Habis, benim babam Murdas'a hiçbir toplantıda üstün olamamıştır.
Ben bu iki kişiden az değilim,
Bugün parçalanan artık hiçbir zaman yükselemez!»

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) Hz. Ebubekir'e *«Buna yüz deve ver de, dilini benden kes»* diye emreder. Bu kimseler kalbi İslâm'a ısındırılmak istenen kimselerdi. Bunun üzerine mezkûr ayet nazil olur.

Ancak bu surenin Mekke döneminde nazil olması ve bu ayetin istisna edilen ayetlerden olmaması, bu rivayetin zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.

Ebu'l-Hakem'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber'e

(*) Zemahşeri'nin **Keşşaf** adlı tefsirinde geçen hadislerin tahricini yapan İbn Hacer Askalanî de, bu hadisin kaynağını bulamadığını söylemiştir. (Bkz. İbn Hacer, el-Kâfi, sh: 99 Keşşaf'ın sonunda)

Araf'tan metrelik bir bez gelir. Hz. Peygamber cömert bir insan olduğundan onu insanlar arasında taksim eder. Bedevîlere Hz. Peygamber'in kumaş paylaştırdığı haberi ulaşınca, onlar da Hz. Peygamber'e gidip, ondan birşeyler istemeye karar verdiler. Fakat gittiklerinde, kumaşın bitmiş olduğunu gördüler. İşte bu ayet, bu olay üzerine nazil olmuştur. (Said b. Mensur, İbn'ul-Munzir, Ata b. Yesar)

(30) *«Muhakkak ki Rabbin rızkı dilediğine...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Mezkûr ayet, önceki ayetin sebebidir. Hz. Peygamber'e (s.a) adeta şöyle denilmektedir:

«Şayet yanında yiyecek olmadığı için onlardan yüz çevirmek zorunda kalırsan, o takdirde kendilerine güzel söz söyle ve bu yüzden de kendini üzme! Çünkü bu, senin Allah katında bir değerinin olmayışından değildir! Rızkın anahtarları Allah'ın yed-i kudretindedir. O, rızkı dilediğine genişletir, dilediğine de daraltır. Dilemesi, hikmeti neyi gerektiriyorsa öyle yapar. Başından geçen bazı sıkıntılı anlar, seni bazı zamanlar onlardan yüz çevirmeye itebilir. Bu sadece senin iyiliğin içindir».

«Kuşkusuz O, kullarından haberdardır ve onları görür»; yani rızkın geniş olmasının hangi kulu ıslah, hangi kulu ifsad ettiğini çok iyi bilir. Yine O, fakirliğin hangi kulu ıslah, hangi kulu ifsad edeceğini de iyi bilir. O, kullarının tedbir ve siyasetlerini görmektedir. Biz senden de, tüm mahlûkattan da daha çok kullarımızın maslahatını bilir, tedbirlerini görürüz.

(31) *«Yoksulluk endişesiyle çocuklarınızın...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«İmlak», İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, fakirlik demektir. Yani çocuklarınızı fakirlikten dolayı öldürmeyin!

Allah Teâlâ bu ayetinde, ister erkek olsun, isterse kız, fakirlikten dolayı çocukların öldürülmesini yasaklamaktadır. Nitekim rivayetlere göre bazı Araplar, cahiliyye döneminde geçimlerini temin edemeyecekleri korkusuyla, kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Ayet aslında bu davranışı yasaklamaktadır. Nitekim rivayet edildiğine göre *«Evlât»* kelimesi sadece kız çocuklarını içermektedir. *«Ölüm»*le de onların diri diri toprağa gömülmeleri kastolunmaktadır.

«Haşye» kelimesi tazim ile karışık olan korkudur. Yani kişi haşyet etmekle hem korkar, hem de tazimde bulunur.

Rağıb el-İsfehanî, *Müfredat*'ında bunun kişinin korktuğu şey ile birlikte olan ilimden kinaye olduğunu söylemiştir. Bu kelime çoğu kez böyle kullanılır.

Şii bir müfessir bu ayetin, *«Allah'tan başkasına sakın kulluk yapmayın»* ayetine atıf olduğunu söylemiştir.

«Biz onların da sizin de rızkınızı veririz» cümlesi Allah Teâlâ tarafından kullarına verilmiş ilâhî bir va'd, ilâhî bir teminattır. Bu ayetten anlaşıldığı gibi, rızıklar teminat altına alınmıştır. Onların, *«onların rızkını biz veriyoruz»* şeklindeki iddiaları da böylece çürütülmüş olmaktadır. Allah Teâlâ adeta şöyle demek istiyor: *«Size rızkı ben veriyorum, onlar değil. O halde fakirlikten korkmayın»*.

Mezkûr ayet-i kerimede şöyle bir incelik vardır: *«Çocuklara*

raci olan zamir, muhatapların zamirinden önce zikredilmiştir». Böylelikle bu ayet En'am Suresi'ndeki benzer ayetin tam aksini ilân ederek, rızkın gelmesinde esas sebebin çocuklar olduğunu ortaya koymaktadır. En'am Suresi'nde çocukların zamiri daha sonra getirilmiştir. Çünkü oradan muhataplara ait zamirin daha önce getirilmesini gerektiren ayetler vardır.

Bazı müfessirlere göre, orada kişileri çocuklarını öldürmeye iten unsur, kesin olarak fakirliktir. Burada ise fakirlik endişesidir. (Yani fakirlik kesin olarak vuku bulmuş değildir). Bu yüzden orada muhatap zamiri çocuklara raci olandan önce, burada çocukların zamiri muhatap zamirinden önce zikredilmiştir.

«Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur» cümlesi diğer bir sebebi bildirmektedir. Allah Teâlâ bu cümle ile yasaklanan durumun aslında büyük bir tehlike, çirkin bir davranış olduğunu beyan etmektedir. Çünkü yapılan işlemde insan neslinin kesilmesi, beşer nev'inin ortadan kaldırılması sözkonusudur.

İSLÂMDA ZİNA SUÇU

(32) *«Sakın zinaya yaklaşmayın. Çünkü o...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Zinaya yaklaşmak, zinaya sebebiyet verebilecek yakın veya uzak başlangıçlarını fiilen yapmaktır. Meselâ kişi göz kırpar, konuşur, el sıkışır, öper... işte bunları yapmak suretiyle dahi zinaya yaklaşmayın!

Rağıb el-İsfehanî'ye göre zina, şer'î bir akid (nikâh) olmaksı-

zın kadınla yapılan cinsî münasebettir. Çocukların öldürülmesiyle, haram kılınan kişiyi öldürmek ifadeleri arasında *«Sakın zinaya yaklaşmayın»* denilmesinin nedeni, Fahreddin Râzî'nin de dediği gibi, zinanın çocukların öldürülmesi itibarıyla vuku bulmasındandır. Çünkü zina, neslin zayi edilmesi demektir. Nesli kesilen (yani belli olmayan) kimse ölü hükmündedir.

Zina, çirkinliği açık olan bir cürümdür. O ne kötü bir yoldur. Çünkü zina ile soylar birbirine karışır. Zina nedeniyle fitneler çoğalır, iyi münasebetler kopar.

Ebu Hureyre'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber; *«Kişi mümin olduğu halde zina etmez»* buyurmuştur. (Buhari, Müslim.)

Başka bir rivayette, *«Kişi zina ettiğinde, iman ondan çıkar. Başının üstünde bir gölgelik gibi durur. Eğer tevbe ederse ona geri döner»* buyurulmuştur.

Tüm alimler, zinanın en büyük günahlardan biri olduğunda, kesin bir kötülük ve fuhuş sayılacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim sahih bir hadiste *«Kişinin komşusunun hanımıyla zina etmesi en büyük günahlardandır»* diye buyurulmuştur.

Huleymi'ye göre zina, komşunun hanımıyla, nikâh düşmeyen bir akrabayla, ramazan ayında yabancı bir kadınla veya Harem-i Şerif'in sınırları içerisinde yapılırsa fuhuş ve büyük günah sayılır. Aynı şekilde üvey anne ile, gelinle veya yabancı bir kadınla zoraki yapılırsa, zina yine büyük bir günahtır. Ancak haddi gerektirmeyen bir şekilde vuku bulmuşsa küçük günahlardandır.

Huleymi'nin bu tasnifi zayıf bir delile dayanmaktadır ve reddedilmiştir. Çünkü ayet zinayı mutlak olarak fahiş bir fiil olarak

nitelemektedir. Ancak onun en fahiş şekli komşunun hanımıyla ve kişinin kendisine mahrem olan yakınıyla olanıdır. Nitekim Hakim Nisâburî, sahih olduğunu söyleyerek Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis nakletmektedir: «*Mahremlerinden biriyle zina yapan kimseyi öldürün*». Bu hadis mahremle yapılan zinanın ne kadar galiz bir fiil olduğunu ortaya koymaktadır.

Evli bir kimseyle yapılan zina, bakireye göre daha çirkindir. Çünkü cezaları farklıdır. Yaşlı bir insanın zinası yine aynı şekilde genç bir insanın zinasından daha çirkindir. Çünkü yaşlının aklı kemâle ermiştir. Hür ve alim bir kimsenin zinası, —o kemâlde olduğundan— köle ve cariyenin zinasından daha çirkindir.

ZİNA LİVATA'DAN DAHA KÖTÜDÜR

Zinanın livatadan daha çirkin olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Nitekim İmam Gazali, *İhyau Ulum'iddin* adlı eserinde «*Zina livatadan daha çirkindir. Çünkü zina şehveti, o kişiyi iki taraftan da zinaya davet etmektedir*» demiştir. Bu yüzden zina çoğaldıkça zararı daha da çoğalır. Öyle ki nesepler zina nedeniyle birbirine karışır.

Bazılarına göre zina çirkinlik bakımından şirkin hemen ardından gelir. Ancak sahih olan görüş, şirkin ardından katlin, onun ardından da zinanın geldiği şeklindeki görüştür.

Gıybetin, İslâm'da yapılan otuz zinadan daha şiddetli olduğunu bildiren hadisler, İbn Hacer Heytemî'nin de dediği gibi, asılsızdır.

Nitekim rivayet olunduğuna göre; «*Gıybet zinadan daha şiddetlidir*». (Tabaranî, Beyhaki) Ancak bu hadisi açıklayanlar da

vardır. İbn Ebi Dünya ile Ebu Şeyh, Cabir ve Ebu Said'den şöyle rivayet etmektedirler: *«Gıybetten sakın. Çünkü gıybet zinadan daha şiddetlidir. Kişi zina eder ve tevbe eder. Ancak gıybet sahibi, gıybet edilen onu affetmedikçe affolunmaz».* Bundan da anlaşılıyor ki, gıybetin zinadan şiddetli oluşu mutlak değildir. Pişmanlık, fiili terketmek, bir daha o fiile dönmeme azmini içeren tevbe, kişi henüz ölüm haline gelmemişse, güneş batıdan doğmamışsa, bu tevbe zinanın günahını tek başına siler, götürür. Ancak gıybetin günahı böyle değildir. Kişi tevbe etse bile, o tevbe ile birlikte hakkında gıybet edilen kimsenin onu affetmesi gerekir. İşte gıybet bu yönüyle zinadan daha şiddetlidir fakat mutlak değildir.

Bu rivayetten anlaşıldığına göre, zinadan tevbe edebilmek için zina edilen kadından helâllik alınması gerekmez. Alimlerin çoğu bu görüştedir. Bununla beraber zina insanoğlunun haklarıyla ilgilidir. Çünkü o, namus ve nesiller üzerinde işlenmiş bir cinayettir.

Alimlerin, *«zina ile Ademoğlu'nun bir hakkı bağlı değildir»* şeklindeki sözleri mal bakımındandır. Gidip zina edilenden helâllik istenmesinin şart olmaması onun insanoğluyla ilgisi mutlak olmayan haklardan olmasına delâlet etmez. Ancak helâllik istememek, helâlliğin üzerine terettüp eden daha fazla utanma ve fitnelerden dolayıdır. Çünkü kadının kocası veya bir yakını, kadının zina ettiğini işittiğinde zanî erkeği veya kadını yahut her ikisini de hemen öldürmeye kalkışabilir. Bu yüzden zinada kocanın ve yakınların helâlliğinin alınması nasıl şart koşulabilir? Oysa Hüccet'ul-İslâm İmam Gazâlî, *«Minhac'ul-Abidin»* adlı eserinde bir tafsilat münasebetiyle şöyle der:

«Bu şekilde şart koşulmaması gayet güzel ve tetkik edilmiş bir durumdur. Haramda olan günaha gelince; eğer kişinin ailesi hakkında kendisine hainlik yapılmışsa, ondan helâllik istemenin

hiçbir makûl yönü yoktur. Olayı açığa vurmak doğru değildir. Çünkü böylesine bir açıklama fitneye sebebiyet verir. Kendisiyle Allah arasında kalmak suretiyle, kişinin Allah'a yalvarması daha doğrudur ki böylece Allah onu o kişiden razı kılsın, bu hıyaneti karşısında kişiye çok hayr versin. Eğer fitne ve heyecandan eminsen —ki bu da çok nadir olur— o zaman kendisinden helâllik istersin».

ZİNANIN ÇİRKİN SONUÇLARI

Rivayetlerden anlaşıldığına göre, zinanın sonuçları çok çirkindir. Şöyle ki;

1. Kişiyi ateşe ve şiddetli azaba götürür.

2. Kişiye fakirlik verir, yüzündeki nuru söndürür, ömrünü kısaltır.

3. Zina eden kişinin zürriyetinden, onun benzeri öç alır. (Yani yaptığı, soyuna yayılır). Nitekim denildiğine göre; *«Zina edenin soyundan en az birisinden öç alınır»* diye krallardan birisine bir söz söylenir, o da bunu kızıyla denemek ister. Kızı da gayet güzeldir. Kızını bir gün bir kadınla beraber dışarıya gönderir ve kadına, kızına ilişmek isteyen biri olursa, mâni olmamasını emreder. Kızına da yüzünü açmasını söyler. Kadın da kralın kızını çarşı pazar dolaştırır. Ancak kimin yanından geçseler, kimse hayasından ötürü dönüp de kıza bakmaz. Şehri tamamen dolaşırlar ama yine de kıza bakan olmaz. Bunun üzerine saraya dönmek isterler ve saraya girecekleri sıra bir kişi kızı kolundan tutar, sonra da bırakıp gider. Kadın, kızı kralın huzuruna getirir ve olduğu gibi başlarından geçeni anlatır. Kral şükür secdesine kapanarak şöyle der: *«Allah'a hamdolsun ki ömrümde sadece bir ka-*

dını öptüm. Bu da benden kısas olarak alındı. Allah'tan soy ve sopumuzu korumasını dileriz».

İbn Merduveyh'in rivayetine göre, Ubey b. Ka'b mezkûr ayeti şöyle okumuştur: *«Sakın zinaya yaklaşmayın. Çünkü o bir hayasızlıktır. Allah'ın azabını gerektirir, kötü bir yoldur. Ancak bundan tevbe eden müstesnadır. Muhakkak ki Allah çok bağışlayan ve çokça merhamet edendir».* Hz. Ömer'e Ubey b. Ka'b'ın bu ayeti böyle okuduğu söylenildiğinde, o Ubey'in yanına gider ve bunun nedenini sorar. Ubey, *«Ben bu ayeti Hz. Peygamber'den işittiğimde, sen Mekke'de henüz alışveriş yapıyordun»* dedi. Şayet bu rivayet sahih kabul edilecek olursa, Ubey'in bu kıraatı Hz. Peygamber ile Cebrail arasında Kur'an'ın yapılan son müzakeresinden öncedir.

İSLÂM'DA KISAS

(33) *«Allah'ın haram kıldığı bir cana...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani müslüman olduğu veya müslümanların öldürülmeyeceğine söz verdikleri için, öldürülmesi haram olan bir nefsi haksızca öldüremezsiniz.

«Bi'l-Hakkı» ibaresi İbn Mesud'dan rivayet edilen şu hadisle tefsir edilmiştir: *«Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim de Allah'ın Rasûlü olduğuma şehadet eden bir kimsenin kanını akıtmak helâl değildir. Bu ancak üç şeyle helâl olur. Bir kimseyi öldürmüşse, evli ya da dulla zina yapmışsa veya irtidat etmişse...»* (Buhari, Müslim)

Hadisteki sınırlama, şu şekilde bozulmaktadır: Bir kimse nefsi müdafaa sebebiyle kendisine saldıran kimseyi öldürürse, o kişi öldürülmez. Nitekim hadis şârihleri, hadiste cinayet işleyen kimsenin kastedildiğini söylemişlerdir. Burada söylenen olayda ise herhangi bir kasıt yoktur.

Doğru olan, hadisteki hasrın, hakiki hasr olmadığıdır. Nitekim Şafiiler, tembellik sebebiyle namazı terkeden kimsenin katlinin mübah olduğunu söylemişlerdir. Tüm imamlara göre, livata yapan kimselerin katli mübahtır.

«Haksız yere öldürülenin velisi» ile ya varisi ya da varisi yoksa devlet başkanı (İmam) kastolunmaktadır. Bazı müfessirlerin *«Velisi sadece varisidir»* şeklindeki ifadesi, galibe göredir. Çünkü çoğunlukla herkesin bir varisi vardır. Ancak nadiren rastlanıldığı gibi varis yoksa, İmam varisin yerine kâim olur.

«Sultanen» kelimesi tasallut, istilâ etmek anlamındadır. Yani varis (veli) katili ya kısas ederek öldürür ya da diyet alır. Ölüme yanlışlıkla sebebiyet verilmişse, sadece diyet alınır. Yanlışlıkla öldürülen kimse de haksızca öldürülmüş olur. *«Ümmetimden hatanın sorumluluğu kaldırılmıştır»* hadisi yanlışlıkla bir kimseyi öldürenin günahkâr olmadığını ortaya koyuyorsa da, daha önceki anlam ile yanlışlıkla öldürülenin haksızca öldürülmüş sayılacağına işaret edilmiştir.

Yanlışlıkla vuku bulan öldürmede, keffaretin gerekliliği tam tesbit edilemediğinden ve başkasının ölümüne sirayet eden durumlardan sakınılmaması nedeniyledir. *«Veli»*yi varis ile açıklarsak, o vakit kadının da kısasta rolü olabilir. Yani öldürülen adamın varisi, kızı veya kızkardeşi ya da annesi olursa, kısası o tatbik ettirebilir.

Kadı İsmail'e göre, *«Veli»* kelimesi müzekker olduğundan dolayı kadınlar bu hükme dahil değildir.

Veli, katl (kısas) meselesinde aşırı gidemez. Yani meşru hududun dışına çıkmaz. Meselâ katil bir kişiyse, bir yerine iki kişi öldürülemez. Cahiliyye döneminde olduğu gibi, bir kişi yerine birkaç kişi öldürülemez. Çünkü cahiliyye döneminde bir kişi öldürüldüğünde, o kabile onun katilini öldürmekle kalmaz, onunla birlikte başkalarını da katlederlerdi. (Bu yorum İbn Cübeyr'e aittir.)

İbn'ul-Munzir aynı yorumu Ebu Salih kanalıyla İbn Abbas'tan nakletmekte ve ayrıca şunu eklemektedir: *«Sadece katili öldürmeyip, başkalarını da öldürmek suretiyle aşırı gitmesin»*.

Bu görüş Zeyd b. Eslem'den de rivayet edilmiştir. Nitekim Beyhaki'nin *«Sünen»*inde Zeyd b. Eslem'den rivayet ettiğine göre, cahiliye döneminde insanlar; soylu veya lider olmayan (sıradan) bir kimse, soylu olan bir kimseyi öldürdüğünde, onu değil, o kişinin kabilesinden soylu birini öldürürlerdi. İşte Allah Teâlâ bu adeti yasaklamaktadır.

«Veli kısasta ileri gitmesin» cümlesinden, onun öldürmekten öteye gitmemesi (öldürdükten sonra bedenine işkence yapmaması, azalarını kesmemesi) de kastedilebilir.

Taberi'nin bir rivayetine göre, öldürmekte ileri gitmemek ile, katili öldürdükten sonra cenazesini tahrip etmemesi kastolunmaktadır.

Bazılarına göre, ifade diyetin meşru olduğu yerde katili öldürmekte aşırı gitmesin, anlamındadır.

İbn Ebi Hatîm'in Katade'den rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: *«Demirle öldüren kimse, demirle, ağaçla öldüren kimse ağaçla, taşla öldüren taşla öldürülür ve öldürenden başkası da öldürülmez»*. Ancak bu görüş, üzerinde ittifak edilmiş bir görüş değildir. Ayrıca sadece ağır ve kesici bir aletle öldürmek kısası gerektirir.

«Muhakkak ki kendisine yardım edilmiştir» cümlesi daha önce geçen yasaklamanın sebebidir. Zamir ise veliye racidir. Yani veli Allah tarafından yardıma mazhar olmuştur. Allah Teâlâ onun için kısas ve diyeti vacip kılmış ve hakimlere de hakkını alması için ona yardım etmelerini emretmiştir. Bu bakımdan o hakkının ötesini talep edemez. Kendisine yardım edenin emrinin dairesinden çıkamaz.

Mücahid'den rivayet olunduğuna göre zamir, maktule racidir. (İbn Cerir, İbn'ul-Munzir, İbn Ebi Hatim). Bu takdirde ayetin anlamı şöyledir: *«Allah veliye dünyada kısas ve diyet suretiyle, Ahiret'te de sevapla yardım etmiştir. O halde veli de aşırı gitmesin»*.

Zamirin velinin aşırı gitme fiiline de raci olması mümkündür. Yani Allah Teâlâ kısası, tazir cezasını, günahı onun şanında aşırı gidene yüklemiştir.

Bazı müfessirlere göre, *«Yusrifu»* fiilinin zamiri katile racidir. Yani birini öldürecek olan, katlde aşırı gitmesin. Çünkü biz veliye katili katletme veya diyet alma yetkisini vermisizdir.

Dahhak'tan rivayet olunduğuna göre bu ayet, *katl* hususunda inen ilk ayettir. Daha önce katlin şirkten sonra en büyük günah olduğu bildirilmişti. Kasten yapılan katlin, büyük günahlardan olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Yanlışlıkla ölüme sebebiyet ver-

mek ise, büyük günahlardan olması bir yana, günah bile değildir!

YETİMİN HAKKI

(34) *«Yetimin malına yaklaşmayın! Ancak...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Mezkûr ayet, yetimin malını korumak, çoğaltmak yollarıyla yetim malına yaklaşılabileceğini ortaya koymaktadır.

*«Eşudde»*nin tekili *«Şedd»*dir. Şedd ise kuvvet demektir. Ayrıca genç bir insanın kuvvetinin yerleştiği çağa da denir.

Bazılarına göre, *«Eşudde»*, *«Şiddet»*in çoğuludur. Basra alimlerinden bazıları *«Elank»* (kalay) kelimesi gibi bunun da tekili ve çoğulu olmadığını söylemişlerdir.

Yetimin ergenlik çağının en kuvvetli noktasına gelmesi demek, akıl ve rüşd nedeniyle, artık malının maslahatlarını gözetebilir çağa gelmesi demektir. Yetimin malını durup dururken yemek büyük günahlardandır.

İbn Abdisselâm, *«el-Kavaid»* adlı eserinde şöyle demektedir:

«Şar'i, yalancı şahitliğin ve yetim malı yemenin büyük günahlardan olduğunu kesin bir hükümle bildirmiştir. Eğer çok mal sözkonusu ise, bunun büyük günahlardan olduğu açıktır. Yok eğer bir üzüm, bir hurma gibi kıymetli olmayan mallar sözkonusu ise onun yine büyük günahlardan olduğunu söylemek gerekir ki insanlar bu mefsedetin her çeşidinden sakınsınlar. Bu mesele, şara-

bın bir damlası gibidir. Her ne kadar bir damla ile mefsedet tahakkuk etmiyorsa da bu açıdan şarabın bir damlası bile haram kılınmıştır.

Yetimden yenilen malın, dinarın dörtte birine tekabul etmesi halinde büyük günahlara dahil olacağı söylenerek bir kural da konabilir. Doğrusu şudur: Ayetler ve bu hususta gelen hadisler mutlak olarak varid olmuşlardır. Azının da, çoğunun da günah olduğu hiç kuşkusuz ortadadır. Yani azı da çoğu da büyük günahlar kapsamına girer. Bunu tahsis etmek ise ancak sem'i bir delille mümkün olabilir. Böyle bir delil yoksa eğer, tahsis makbul değildir. Görünen odur ki, azının da, çoğunun da —büyük günah olması hasebiyle— yenilmesi arasında bir fark yoktur. Bunu yapan kimse şiddetli bir tehdidi hakeder. Adet bakımından yenilmesine müsamaha edilen bir miktarın yenilmesinin büyük günahlardan sayılmaması uzak bir ihtimal değildir.

AHİDDEN MAKSAD NEDİR?

«Ahid» ile Allah'ın emirlerini yerine getirmek üzere O'na vermiş olduğumuz ve kullara verdiğimiz sözler kastolunmaktadır. *«Ahid»* tabirine tüm akidler de girer. *«Ahid»* ile sadece Allah'ın bizi sorumlu tuttuğu vazifelerin kastedilmiş olması da mümkündür. *«Ahdi ifa etmek»*, onun gereğini yerine getirmek, getirdikten sonra bunu korumak, bozmamaktır.

«Mes'ulen» kelimesi, *«ahidden sorulacaktır»* veya *«ahdin sahibinden sorulacaktır»* anlamına gelir. Bu kelimenin *«Matlub»* anlamına gelmesi de mümkündür. Ahdin bu mânâya gelmesi ise mecazidir. Çünkü matlub olan ahid değil, onu bozmamaktır. Ahdi yerine getirmemek de sahih hadislerin ifadesine göre büyük

günahlardandır. Nitekim Hz. Ali'den gelen bir rivayete göre ahdi ifa etmemek büyük günah sayılmıştır.

Şeyhulislâm el-Alai'ye göre, Hz. Peygamber ahdi yerine getirmemeyi büyük günah olarak nitelemiştir.

Bazı müdekkiklere göre, ahdi ihlâlin büyük günah sayılması şüphelidir. Çünkü *ahd* şer'i bir sorumluluktur. Bu sorumlulukların bir kısmı büyük, bir kısmı ise küçük günahlardandır. Bu hususta mükellefin haline bakılır. Ahdi ihlâlin büyük günah olduğunu söyleyen kimsenin kasdı, ahdi imama biat ile yorumlamak olabilir. Bunu ihlâl ise biatı bozmaktır. İmama karşı şüphe, tevil ve gerekli bir durum olmaksızın ona karşı çıkmaktır ki bu da büyük günahtır. Ancak bu yorum, uzak bir ihtimal olarak görülmektedir!

İSLÂMDA ÖLÇÜ VE TARTI

(35) *«Bir şeyi ölçtüğünüzde tam ölçün ve...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Kıstas» kelimesi, Dahhak'tan gelen bir rivayete göre *«Kapan»* anlamına gelmektedir.

Zeccac'a göre, küçük ya da büyük her mizana *kıstas* denir.

Leys, *«kıstas»*ın en doğru mizan demek olduğunu söylerken, İbn Ebi Hatim, Katade'den *«Kıstas»* ile kastedilenin adalet olduğunu rivayet etmektedir. Hasan Basri'den gelen rivayete göre kıstas, demir terazi anlamına gelmektedir.

İbn Dureyd'e göre bu kelimenin aslı Rumcadır ve daha sonraları Arapçalaşmıştır. Çünkü kelimenin maddesi, Arapçada yoktur.

Bazıları bu kelimenin Arapça kökenli olduğunu öne sürerlerken, bazıları da, (İbn Cerir'in nakline göre) bu kelimenin Arapçalaştırıldığını ve Rumcada mizan anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Bazılarına göre «*Kıstas*» iki kelimeden mürekkeptir.

a) Kıst, (adalet)

b) Tas, (terazi kefesi)

Burada «*t*» harflerinden biri hazfolunmuştur. Çünkü terkib tahrif yeridir. Yani aslı, «*Kısttas*» iken, «*Kıstas*» olmuştur. Ne var ki bu yorum zorlamadır.

Bu kelimenin Rumca olduğunu savunanların görüşü, Kur'an'ın Arapça olarak indirildiğini beyan eden ayetlere ters düşmez. Çünkü bu kelime Arapçalaştırıldıktan ve fasih bir kelime olarak kullanıldıktan sonra artık Arapça olarak addedilir. Bu bakımdan kelimenin Arapçalaştırılmasını inkâr etmenin veya tağlibi iddia etmenin ya da maksadın Arapça üslub olduğunu söylemenin hiçbir gereği yoktur.

Müstakim kelimesi adil, doğru, düz anlamına gelir. Ayette, «*Tarttığınız zaman müstakim bir teraziyle tartın*» denilmeyerek sadece, «*Müstakim bir teraziyle tartın*» denilmiştir. Çünkü terazi *müstakim* olduktan sonra, artık kesin olarak eksik tartı düşünülemez. Ancak ölçek öyle değildir. Ölçekte çoğu kez hile yapılır.

Ölçeği tam anlamıyla kullanmak ve doğru bir teraziyle tartmak, bu dünyada hayırlıdır. Çünkü insanların böyle kimselerden alışveriş yapmaları teşvik edilmekte ve bu kimselerin övülmelerine sebebiyet vermektedir. Sonuç bakımından daha güzeldir. Çünkü Ahiret'te bunun sevabı vardır.

«*Tevilen*» kelimesi *tef'il* babından gelir ve bir şeyi (ilmin) aslına irca etmek demektir. Nitekim, «*Onun tevilini Allah'tan başkası bilemez*» ayetinde tevil kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Veya bu kelime, bir şeyi fiilen aslına irca etmek anlamına da gelebilir. Nitekim «*Onun tevili geldiği gün*» ayetinde kelime bu anlamda kullanılmıştır.

Bazı müfessirlere göre ayetin anlamı şöyledir:

«Böyle (doğru olarak) tartmak ve ölçmek haddi zatında hayırlıdır. Çünkü emanettir. Kemal sıfatı olur ve dünyada da sonuç bakımından hayırlıdır. Çünkü insanları böyle kimselerle alışveriş yapmaya teşvik etmekte bu tür esnafların övülmesini sağlamaktadır. Bu da kişiyi dünyada zenginliğe, Ahiret'te felaha, sevaba götürür».

Bazı kimselere göre *tevil* kelimesi mânâ ve tercüme demektir. Yani bu, mânâ ve tercüme bakımından daha güzeldir.

Ölçü ve tartıyı doğru tutmak, tüm ümmetin icmaıyla farzdır. Onu eksik yapmak büyük günahlardandır. Nitekim bu hileyi yapan kimseler hakkında birçok ayet ve hadis varid olmuştur. Bunun azıyla çoğu arasında hiçbir fark yoktur.

Metre de, ölçek ve terazi gibidir. Bu hususta hile yapmak, diğerlerinde hile yapıldığı takdirde neyi gerektiriyorsa onu gerekti-

YALAN VE YALANCI ŞAHİTLİK

(36) *«Hakkında bilginin bulunmadığı şeyin...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani söz ya da fiil hakkında bilginin olmadığı şeylerin ardına düşme. Yani bilmediğin hususlarda hüküm vermekten kaçın.

Bu ayet hakkında müfessirler birçok görüşler belirtmişlerdir.

Bazı alimler, «burada Allah tarafından insanların atalarını taklid ederek veya heva ve hevese takılarak Allah ve peygamberlerle ilgili konularda konuşmamaları, hüküm vermemeleri gerektiği beyan olunmaktadır» demişlerdir.

İbn Cerir ile İbn'ul-Munzir'in Muhammed bin el-Hanefiyye' den rivayet ettiğine göre, burada yalancı şahitlik yasaklanmaktadır.

Bazı müfessirlere göreyse burada, iftira etmek, namuslu erkek ve kadınlara çamur atmak kastedilmektedir. Nitekim, Muaz b. Enes'ten rivayet olunduğuna göre, şöyle buyurulmuştur: *«Bir mümin hakkında onda olmayan şeyi arkasından söyleyen ve bununla onu kötülemek isteyen kimseyi Allah cehennem üzerindeki bir köprüde, söylediklerinin sorumluluğunu tamamen çıkarıncaya kadar durdurur».* (Beyhaki: *«Şu'ab'ul-İman»* Ebu Nuaym *«Hilyet'ul-Evliya».)*

Bazı müfessirler burada yalanın kastedildiğini söylemişlerdir. Delilleri İbn Cerir'in Katade'den rivayet ettiği şu sözdür: *«İşitmediğin halde «işittim», görmediğin halde «gördüm» deme».*

Fahruddin Razi, bu ayette genel anlamın kastedilmesinin daha uygun olduğunu; zira lâfzın da genel bir anlam ifade ederek, tüm bu mânâları kapsadığını, dolayısıyla nefsi kayıtlamanın anlamının olmadığını söylemiştir.

KIYAS VE ZANLA HÜKÜM

Kıyasın olmadığı görüşünde olanlar bu ayeti delil göstermişlerdir. Çünkü onlara göre kıyas zannın ardına takılmak, zanla hüküm vermek demektir.

Hanefî alimler ise bu görüşte olanlara şöyle cevap vermişlerdir:

«Selef birçok yerde zanla hükmetmek ve amel etmek hususunda ittifak etmiştir. Meselâ cenaze namazı bunlardandır. Kişiyi müslüman kabrine gömmek, müslümanı ona varis kabul etmek gibi şeylerin hepsi zan üzeredir. Çünkü onun kesin olarak müslüman olduğunu bilemeyiz. Namazda kıbleye yönelmek de, zandan başka bir anlam ifade etmeyen işaretlerle olmaktadır. Müslüman kesmiştir diye kesilen eti yemeye yine zanla hükmedilir. Çünkü kesenin müslüman olduğunu kesinlikle bilemeyiz. Şahitlerin dinlenmesine dayanarak, telef edilen eşyanın veya işlenen cinayetin üzerinde hüküm vermek de zannîdir. Kısaca insanoğlu şöyle bir baksa, sefere çıkmanın, kâr talebinde bulunmanın, muamelatı özel vakitlerde yapmanın, dostlara güvenmenin, düşmanın düşmanlığını bilmenin, kısaca dünyada muteber olan bütün amellerin zannî olduğunu görür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a), *«Biz zahire göre hükmederiz. Allah gizliliklerin velisidir»* buyurmuştur. Binaenaleyh kesin bir ilim olmaksızın bir şeyin ardından gitmemek, inançlar manzumesine dahildir. Bazen zanna da ilim denilebilir. Nitekim bir ayette, *«Mümin kadınlar size hicret edip geldiklerinde onları*

imtihan edin. Allah onların imanını daha iyi bilir» (Mümtehine: 60) diye buyurulmuştur. Yani o kadınların mümine olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. O kadınların mümine olup olmadıkları sadece kendi şahadetleriyle bilinebilir ki bu da zan ifade eder».

Kıyası isbata çalışan kimseler, şöyle de demişlerdir:

«Deliller kıyasla amel etmenin gerekli olduğunu gösterdikleri gibi şu delil de aynı sonuca delâlet eder: *«Allah'ın herhangi bir meseledeki hükmü nass yerindeki hükmüne eşit olduğu şeklinde bir zan hasıl olursa, o zanna göre amel etmekle kişi mükelleftir. İşte burada zan, hüküm yerine vaki olmuştur. O hüküm ise malûm ve mutlaktır».* » (1)

«Çünkü kulak, göz ve gönül, onların hepsi ondan sorumludur»; yani bu âzâların her biri, kendisinden sorulur. Şöyle ki; *«Sahibin seni Allah tarafından yaratıldığın yerde mi yoksa başka yerlerde mi kullandı?»* Bu soru, azalar hitaba uygun hale getirildikten sonra onlara yöneltilir.

İmam Razi bu ayet ile ilgili olarak iki bahsin olduğunu söyler:

Birincisi: Bilgi ya duyular ya da akıl yoluyla elde edilir. Duyular yoluyla elde edilen ilme, kulak, göz ve akıl ile işaret edilmiştir. Çünkü insan işittiği, gördüğü bir şeyi haber verir.

İkincisi: Akıl yoluyla elde edilen bilgi bedihi ve kesbi olmak

(1) Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Alusî, Ruh'ul-Meâni, cilt: 15, sh: 72, vd., Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 5, sh: 587, vd.

üzere ikiye ayrılır. İşte akli ilimlere de gönül anlamına gelen «*Fuad*» kelimesiyle işaret edilmiştir.

İkinci bahis ayetin zahirinin bu azaların sorumluluğuna delâlet ettiğini gösterir. Burada da birçok vecihler vardır.

1. Burada kulağın, gözün ve gönlün sahibi kastolunmaktadır. Soru ona sorulur. Çünkü soru ancak akıl sahibine sorulabilir. Azalar ise akıllı değildir. Aksine akıl sahibi olan ve anlayan insanoğludur. Burada muzaf mukadderdir. Yani kulağın, gözün ve gönlün sahibinden sorulacaktır. «Niçin helâl olmayanı dinledin? Niçin bakılması haram olana baktın? Niçin helâl olmayan şeye azmettin?» diye..

2. O toplulukların hepsi kulaklarından, gözlerinden ve gönüllerinden sorulacaklardır. Onlara, «*Kulağınızı taatte mi, masiyette mi kullandınız?*» diye sorulacaktır. Diğer azalar için de aynı soru sorulacaktır. Onların bu azalar hususunda sorguya çekilmelerinin nedeni bu duyuların nefsin bir ayeti olmasıdır. Nefis onların amiridir. Yani onları kendi maslahatları üzere çalıştıran nefistir. Eğer nefis onları hayırda çalıştırmış ise, sevap alır. Günah üzere çalıştırmışsa azabı hakeder.

3. Allah Teâlâ'nın azalara hayat vereceği Kur'an'la sabittir. Onlar insanın aleyhinde şahitlik yaparlar. Nitekim, «*O gün onların dilleri, elleri, ayakları onların işlemiş oldukları, onların aleyhinde şahitlik ederler*» diye buyurulmuştur. Bu nedenle Allah'ın azalarda hayat, akıl ve konuşmayı yaratması hiç te uzak bir ihtimal değildir. (1)

Kurtubi bu ayet hususunda özetle şöyle demektedir:

(1) Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 5, sh: 580

«Bu ayet-i kerime yalancı şahitliği, iftirayı ve benzeri yalan ve düşük sözlerin söylenmesini yasaklamaktadır. Ayrıca bu ayet (İbn Huveyzî Mendad'ın dediği gibi) uzmanlık ile hükmetmeyi de içermektedir. Çünkü *«Hakkında bilginin bulunmadığı şeyin ardına düşme»* ifadesinden anlaşıldığına göre kişi, hakkında bilgisi olduğu şeyin ardına düşebilir. İnsanın bildiği veya galib zanla keşfettiği ile hükmetmesi caizdir. Çünkü uzmanlık zann-ı galibin bir çeşididir. Bazen mecazen ona *ilim* de denilir. Uzman (kâif, eksper) bir çocuğu aralarında benzerliğe dayanarak babasına ilhak edebilir. Tıpkı bir fakihin fer'i meseleleri asli meselelere benzetme yoluyla ilhak ettiği gibi. Nitekim Hz. Aişe'den gelen sahih bir hadiste şöyle denmiştir:

«Allah Rasûlü sevinçli bir halde odama geldi ve bana dedi ki; *«Görmüyor musun bir mücezziz, Zeyd b. Harise ile Usame b. Zeyd' in başları bir kürk ile kapatıldığı halde onların ayaklarına bakarak, «bu ayaklar birbirindendir» dedi.»*

Yunus b .Yezdi'nin hadisindeki *«Mücezziz»*, kaif yani eksper/ uzmandır.

İmam Ebu Abdullah el-Mazeri'nin dediğine göre, cahiliye döneminde insanlar Usame'nin nesebine dil uzatıyorlardı. Çünkü Usame çok esmerdi. Babası Zeyd ise pamuktan daha beyazdı. (Ebu Davud bu hadisi, Ahmet b. Salih'ten rivayet etmiştir.)

Kadı İyaz şöyle diyor:*«Ahmed'in ifadesine göre, Zeyd b. Harise'nin rengi bembeyazdı. Usame ise çok esmerdi. Zeyd b. Harise aynı zamanda Beni Kelb'ten gelen saf bir Araptı».*

Cumhur-u Ulema, çocuğun nesli hususunda ihtilaf olduğunda *Uzman*'a başvurulacağını söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber sözü

edilen hadiste mücezzizin sözüne sevinmiştir. Eğer bu bâtıl olsaydı Rasûlullah sevinmezdi. Batıl onun hoşuna gitmezdi.

Ebu Hanife, İshak b. Rahevye, Sevri ve talebeleri bu hadisi delil olarak getirmemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber *Lian* hadisinde bu benzetmeyi ilga etmiştir.

Uzmanın sözüne itibar edileceği görüşünde olanlar, bunun hem hür hem de cariye kadınlar hakkında mı, yoksa sadece cariyelerin çocukları hakkında mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Şafii ilk görüşü savunmuştur. İbn Vehb'e göre, İmam Malik de aynı görüştedir. Ancak Maliki mezhebinin meşhur olan görüşüne göre bu husus sadece cariyeler hakkındadır. Ancak İbn Vehb'in rivayeti daha sahihtir. İmam Şafii de bunu söylemiştir. Çünkü bu babta aslolan hadis ancak hürler hakkında varid olmuştur. Nitekim Usame de, babası Zeyd de hür idiler.

Bu alimler bir uzmanın sözüyle yetinilip yetinilmeyeceği veya bir ikinci uzmana daha ihtiyaç olup olmayacağı hususunda da ihtilaf etmişlerdir.

Bazılarına göre, iki uzman gerekir; zira bu bir tür şahitliktir. Bazıları ise sadece bir uzmanın yeterli olduğunu söylemişlerdir. İmam Malik ile İmam Şafii'ye göre, iki uzman gereklidir.

(37-38) *«Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Kurtubî bu iki ayette beş mesele olduğunu söyler:

Birinci Mesele: «Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma» cümlesi, insanı kibir ve gururdan menetmekte, tevazuyu emretmektedir.

«*Merah*» kelimesi çok sevinmek demektir. Bazılarına göre bu kelime kibirli kibirli yürümek demektir. Bazıları insanın haddi aşması anlamına geldiğini söylemişlerdir. Katade kibirli yürümek demiştir. Bazılarına göre, saldırganlık ve haddi tecavüzdür. Bazıları mutlak sevinç, hareketlilik demişlerdir. Ancak bu yorumların hepsi birbirine yakın yorumlardır. Ne var ki bu yorumlar, biri *Zemm*, biri de *Medh* bildirmek üzere ikiye ayrılırlar. Kibir, haddi tecavüz, böbürlenmek ve aşırılık, yerilmiştir. Sevinmek, enerji dolu olmak ise övülmüştür. İşte Allah kendisini bunlardan biriyle nitelemiştir.

Tembellik şer'an kınanmış bir haldir. Çalışkanlık ise yine şer'an övülmüştür. Nitekim Allah'ın düşmanlarına ve zalimlere karşı olan kibir de övülmüştür.

İbn Cabir b. Atik'ten rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«*Gayretin bir kısmı vardır ki Allah'ı gazaba getirir, bir kısmı da vardır ki, Allah onu sever. Yine Allah'ın sevdiği kibir vardır, sevmediği kibir vardır. Allah'ın sevdiği gayret, din hususundaki gayrettir. Allah'ın hoşlanmadığı gayret ise, din dışında gösterilen gayrettir. Allah'ın sevdiği böbürlenme, kişinin savaş ederken, sadaka verirken böbürlenmesidir. Allah'ın hoşlanmadığı böbürlenme ise, bâtıl böbürlenmedir*». (İbn Hibban, Ebu Davud)

İkinci mesele: İnsanoğlunun ihtiyacı olmadığı halde sırf eğlence için av hayvanlarını öldürmesi meselesi de bu ayete dahildir. Çünkü böyle bir avlanmada hayvana boşu boşuna anlamsız yere azap etmek sözkonusudur. Kişinin soğuk bir günde dinlenmesi, eğer bu dinlenme ilim tahsil etmek, namaz kılmak gibi sebeplerle yorgunluğu atmak, rahatlamak içinse (yani tembellikten ötürü değilse) bu ayetin kapsamına dahil değildir.

Üçüncü mesele: «Çünkü sen ne yeri yaratabilir, ne de boyca dağlara erişebilirsin»; yani ne toprağın (arzın) içine girerek orada ne olduğunu bilebilir ne de uzunluk bakımından dağlara erişebilirsin.

«Tahrika» «hark» kökünden gelir ve yerin en dibi demektir. Yani azâmet ve kibirle yürümekle yeri delemez, azâmetinle dağlara erişemezsin. Kendi kuvvet ve kudretinle bu mertebeye ulaşamazsın. Aksine sen aciz bir kulsun. Üstünden ve altından Allah tarafından kuşatılmış birisin. Her tarafından kuşatılan bir şey ise zayıf demektir ki bu halde iken gurur sana yakışmaz.

«Yerin delinmesi» ile mesafeyle onu katetmek değil, onu delmek kastolunmuştur. El-Ezherî, *«Sen yeryüzünü katedemezsin»* şeklinde ayete mânâ vermiş ve en-Nuhas, Ezheri'nin bu yorumunun daha zahir olduğunu ifade ederek, fiilin geniş sahra demek olan *Hark*'tan alındığını söylemiştir. Nitekim *«filan falandan daha ahraktır»* demek sefer ve izzet yönünden ondan daha çok ve geniş demektir.

Rivayete göre, Yemen Kralı Sebe, askerleriyle yeryüzünün doğusunu, batısını, dağlarını, yaylalarını çiğnemiş, başka kralları öldürmüş, esir etmiş ve bundan dolayı kendisine *«Sebe»* adı verilmiştir. Tüm insanlar ona itaat etmek zorunda kalmıştır. Kimsenin elde edemediği bu zaferi kazanınca bu nimete şükretmeyi uygun buldu ve doğduğu zaman güneşe secde etmekten daha etkilisini göremedi. Çevresindekilere *«Sizler de güneşe secde edin»* diye emretti. İşte güneşe tapmak ilk olarak böyle başladı. Kibir, gurur budur. Allah bizi ondan korusun!

Dördüncü mesele: «Tüm bunlar hepsi kötü olan ve Rabbinin nezdinde hoş karşılanmayan şeylerdir» (İsra Suresi, ayet: 38) ayetindeki *«Zalike»* daha önce sözü edilen, yani Allah'ın emrettiği

ve nehyettiği konulara işaret etmektedir. Çünkü bu kelime tekile de, çoğula da, erkeğe de, dişiye de kullanılır.

«Seyyie» ile mekruh olan, Allah'ın emretmediği, razı olmadığı şeyler kastolunmaktadır. Nitekim,*«Rabbin kendisinden başkasına kulluk yapmamanızı emretti»* diye başlayan ve bu ayete kadar olan kısımda Allah Teâlâ, bazı emir ve nehiyleri zikretmektedir. O halde tüm bunların hepsine, emredilenlerin de yasak kapsamına girmemesi için *«Seyyie»* denilemez.

Ebu Amr bu kelimeyi *«Seyyieten»* şeklinde okumuştur. Yani Allah'ın ve Rasûlü'nün yasakladığı şeyler mekruhtur. Bu kıraate göre kelâm, *«O sonuç bakımından daha güzeldir»* tabirinin yanında belirmiş, sonra *«Bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme»* denilmiş ve en sonunda da tüm bunların birer kötülük olduğu bildirilmiştir.

Bazı müfessirlere göre, *«Sakın çocuklarınızı öldürmeyin»* cümlesinden buraya kadar olan tüm durumlar kötülük kapsamına girer. Bu alimler *«Kullen»* kelimesini sadece yasaklar anlamına alarak, bunlarda hiç iyilik olmadığını söylemişlerdir. Bu takdirde *«Mekruhen»* kelimesi *«Seyyie»*nin sıfatı değil, bedelidir. Yani, tüm bunlar hem günah hem de mekruhturlar.

Bazılarına göre, ayetin sonundaki *«Mekruhen»* kelimesi *«Kâne»*nin ikinci haberidir ve *«Kulle»*nin lâfzına hamledilmiştir. *«Seyyie»* ise tüm bu zikredilen şeylerdeki mânâya hamledilmiştir.

Bazıları *«Mekruhen»* kelimesinin *«Seyyie»* kelimesinin sıfatı olduğunu söylemişlerdir. Yani, *«Seyyie»*nin müennes oluşu mademki mecazendir, o halde müzekker bir kelime ile vasıflandırılması caizdir. Ne var ki Ebu Ali el-Farısî bu görüşü zayıf bulmuştur.

RAKSIN HÜKMÜ

Beşinci mesele: Alimler bu ayetle (37) raksın ayıplanarak, kötülenmesine hükmetmişlerdir. Ebu'l-Vefa b. Akil, Kur'an'ın raksın yasak olduğunu nassen bildirdiğini ve *«Sakın yeryüzünde böbürlenerek dolaşma»* diye buyurduğunu söylemektedir. Burada kibir ve gurura kapılanlar yerilmektedir. Raks ise kibir bakımından daha şiddetli olduğundan, o da bu yasağın kapsamına girmiştir. (1)

(1) Kurtubi, Ahkâm'ul-Kur'an, cilt: 10, sh: 262, vd.

ذٰلِكَ مِمَّآ اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ ۭ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ
اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى فِيْ جَهَنَّمَ مَلُوْمًا مَّدْحُوْرًا ﴿٣٩﴾ اَفَاَصْفٰىكُمْ
رَبُّكُمْ بِالْبَنِيْنَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰۗىِٕكَةِ اِنَاثًا ۭ اِنَّكُمْ لَتَقُوْلُوْنَ قَوْلًا عَظِيْمًا ﴿٤٠﴾
وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِيْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُوْا ۭ وَمَا يَزِيْدُهُمْ اِلَّا نُفُوْرًا
﴿٤١﴾ قُلْ لَّوْ كَانَ مَعَهٗٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُوْلُوْنَ اِذًا لَّابْتَغَوْا اِلٰى ذِي
الْعَرْشِ سَبِيْلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰى عَمَّا يَقُوْلُوْنَ عُلُوًّا كَبِيْرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ
لَهُ السَّمٰوٰتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيْهِنَّ ۭ وَاِنْ مِّنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ
بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَّا تَفْقَهُوْنَ تَسْبِيْحَهُمْ ۭ اِنَّهٗ كَانَ حَلِيْمًا غَفُوْرًا ﴿٤٤﴾
وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُوْرًا ۙ
﴿٤٥﴾ وَّجَعَلْنَا عَلٰي قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا ۭ
وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْاٰنِ وَحْدَهٗ وَلَّوْا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ نُفُوْرًا
﴿٤٦﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُوْنَ بِهٖٓ اِذْ يَسْتَمِعُوْنَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى
اِذْ يَقُوْلُ الظّٰلِمُوْنَ اِنْ تَتَّبِعُوْنَ اِلَّا رَجُلًا مَّسْحُوْرًا ﴿٤٧﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ
ضَرَبُوْا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوْا فَلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ سَبِيْلًا ﴿٤٨﴾ وَقَالُوْٓا
ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَّرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًا ﴿٤٩﴾

39 — Bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmettendir. Allah ile beraber başka ilâh edinme. Yoksa kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın.

40 — Rabbiniz erkek çocukları sizin için seçti de, kendisi meleklerden dişiler (kız çocukları) mı edindi? Gerçekten siz büyük bir söz söylüyorsunuz!

41 — Andolsun ki biz, düşünüp öğüt alsınlar diye bu Kur'an'da (ikaz ve ihtarları) türlü türlü şekillerde anlattık. Fakat bu onlara daha da kaçıp uzaklaşmaktan başka bir yarar sağlamıyor.

42 — De ki: «Eğer onların söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilâhlar olmuş olsaydı, o takdirde arşın sahibine (Allah'a ulaşmak için) bir yol ararlardı.»

43 — O onların söyledikleri şeylerden münezzehtir, çok yüce bir ululukla uludur.

44 — Yedi gök, yer ve onlarda bulunanlar, onu tesbih ederler. Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihlerini anlayamazsınız. O çok halimdir ve çok bağışlayandır.

45 — Kur'an okuduğun zaman, seninle Ahiret'e inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz.

46 — Onu anlamamaları için kalplerine kabuklar ve kulaklarına ağırlıklar koyduk. Sen Kur'an'da yalnız Rabbini yadettiğinde, onlar canları sıkılmış bir vaziyette geri dönüp giderler.

47 — Onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini ve kendi aralarında fısıldaşırlarken o zalimlerin; «Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz» dediklerini biz çok iyi biliriz.

48 — Senin için ne türlü benzetmeler yaptıklarına bir bak. Bu yüzden saptılar. Artık bir yol bulmaya da güç yetiremezler.

49 — Dediler ki: «Biz bir kemik yığını ve ufalanmış bir toprak olduktan sonra mı, gerçekten biz yepyeni bir hilkatte mi diriltileceğiz?»

(39) *«Bunlar Rabbinin sana vahyettiği...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Bunlar» ifadesiyle bu sûrede sözü edilen sorumluluklar kastedilmektedir. Yani bu sorumluluklar Rabbinin sana hikmetten vahyettiğinin bir kısmıdır veya o türdendir.

«Hikmet» ilâhi nizamın ilimleri veya Allah Teâlâ'nın bizâtihi bilinmesi demektir. Yani Allah sana bunları, amel edebilesin diye haber veriyor.

HİKMETTE TEVHİDİN ROLÜ

«Hikmet» ile, fesadın bulaşmadığı kuvvetli hükümler de kastolunabilir. Nitekim Zemahşeri tefsirinde, *«Zalike»* (bunlar) kelimesinin 22 ve 39 arasındaki ayetlerin hepsine raci olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ bunlara *hikmet* demiştir. Çünkü bunlar fesadın hiçbir şekilde bulaşmadığı kuvvetli bir kelâmdır.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, bu 18 ayet Hz. Musa'nın levhalarında da vardı ve onların başı *«Allah ile başka bir ilâh edinme»* ayetiydi. Allah Teâlâ Kur'an'da, *«Biz Kur'an'da her şeyden mev'ize yazdık»* ifadesi, Tevrat'taki 10 emre işaret eder. Ayet-

lerin başında da sonunda da şirkten kaçınılması emredilmiştir. Çünkü tevhid, hikmetin başı ve özüdür. Tevhidi kaybeden kimseye hikmetin de ilmin de bir yararı olmaz. Velev ki allame-i cihan olsa, velev ki başı göklere değse! Nitekim filozofların hikmet dolu kitapları onlara hiçbir zenginlik getirmemiştir. Onlar Allah'ın dininde, hayvanlardan daha sapık durumdadırlar. (1)

İbn Cerir'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre, Tevrat'ın tamamı İsra Suresi'nin 15 ayetinden ibaretti. Daha sonra İbn Abbas İsra Suresi'ni 22. ayetten 39. ayete kadar okudu. (Suyuti, ed-Durr' ul-Mensur.) Bu rivayet Kur'an'a medih olmak üzere, Keşşaf'ta zikredilenden daha üstündür.

«Sakın Allah ile başka ilâh edinme» cümlesi daha önce geçen 22. ayetteki cümlenin naziridir. Allah Teâlâ'nın bu ayetlerin başında ve sonunda bu cümleyi getirmesinin nedeni —Zemahşeri' nin de dediği gibi tevhidin hikmetin başı ve sonu olmasıdır. Bu cümle önce 22. ayette getirilmiştir. Şirkin dünyadaki sonuçlarından olan kınanmış ve mahrum bırakılmış olmak ise ayetin sonunda zikredilmiştir. Nitekim 39. ayette de, *«Yoksa kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın»* diye buyurulmuştur.

ÜSLUB DEĞİŞİKLİĞİNİN NEDENLERİ

Bu 18 ayette hitaplar bazen çoğul, bazen de tekil olarak getirilmiştir. Ehli tahkikten birisi, bunun nedeni ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

«Bu üslub değişikliği hakkında benim hatırıma 9 vecih gelmektedir.

(1) Zemahşeri, Keşşaf, cilt: 3, sh: 180

1. Bu değişiklik ilâhî teklifin üç kısma ayrıldığına işaret etmektedir:

a) En mühim kısımdır. Bu kısımla ümmete iki kez hitap edilmiştir. Bir defasında kendilerine açıkça, ikincisinde peygamberlerine yapılmış, fakat yine onlar kastedilmiştir.

b) Tevhid cidden en mühim kısımdır. Fakat mertebesi birinci kısımdan daha azdır. Allah Teâlâ burada da açıkça ümmete hitap etmektedir. Bu da yedi emri içerir.

- Anaya-babaya mutlak ihsan etmek. Çünkü onlara ihsan etmemek, anaya-babaya karşı gelmenin en şiddetli mertebesidir.
- Evlâtları öldürmemek
- Zinaya yaklaşmamak
- Haksız yere bir kimsenin canına kıymamak
- En güzeli müstesna, yetimin malını kullanmayı terketmek
- Verilen sözü (ahdi) yerine getirmek
- Doğru ölçmek ve tartmak.

c) Bu kısım, birinci ve ikinci kısımlardan mertebe olarak daha aşağıdadır. Allah Teâlâ burada da dolaylı olarak ümmete hitap etmektedir.

Bu da onbir hususu içerir.

- Anaya-babaya *«öf»* bile dememek

- Onlara şiddetle davranmayı terketmek. Çünkü onlara *«öf»* bile demek, onlara şiddetli davranmak, anaya-babaya karşı gelmenin en hafif mertebesidir. Onlara mutlak ihsanda bulunmak ise bunun hilafınadır.

- Onlara yumuşak söz söylemek

- Rahmet kanadını üzerlerine germek

- Onlara rahmet duası etmek. Bu son üç kısmın terkedilmesi, mutlak ihsanı terketmek gibi değildir.

- Yakınlara, yoksullara ve yolda kalmışlara hakkını vermeyi terketmemek. Açıkça görülüyor ki bu üç sınıfın hakkını vermemek, önce zikredilen ikinci kısımdaki emirleri terketmekten daha hafiftir.

- İsrafı terketmek

- En kolay (güzel) sözü söylemek

- İnfakta adaleti terketmemek

- Bilinmeyen hususların ardına düşmemek

- Yeryüzünde böbürlenerek yürümemek.

Bu son beş hususa riayet etmemek, ikinci kısımda zikredilen emirlerin terk edilmesi gibi olmaz.

2. Tehlikeli günahların yasaklanmasında ümmet ile Peygamber'e birden hitap edilmiştir. Tehlike yönünden daha küçük olanlarda hitap değiştirilmiş, günahların, günahı işleyenin büyüklüğü-

ne göre değiştiği ima edilmiştir. Nitekim *«Ebrar'ın haseneleri, mukarreblerin seyyieleridir ve mukarrebler de büyük bir tehlike üzerindedir»* diye meşhur bir söz vardır. Fakat şirkten nehyederken bu nokta gözetilmemiştir. Bu da şirkin en büyük günah olduğuna işaret eder. Yani şirkin büyüklüğü hususunda artış ve değişiklik tasavvur edilmemektedir.

3. Bazı günahlar yasaklanırken, bazı emirler verilirken hitabın güzelleştirilmiş olması, o günahların işlenmesinden ve taatlerin terkedilmesinden doğan fitnenin sadece zulmedenlere mahsus olmadığına işaret eder.

4. Gerek emirlerde, gerekse yasaklarda hitabın genelleştirilmesi, her mükellefin o yasaklardan kaçınmasının gerekli olduğu gibi, başkalarını da ondan men etmesinin gerekli olduğuna işaret eder. Eğer gücü yettiği halde men etmezse, kendisi de o suçu işlemiş gibi olur. Emredilenlerin her ferde vacip olması gibi, terkedeni icbar da her ferde vaciptir. Şayet kişi gücü olduğu halde icbarı terkederse, kendisi de vacibi terketmiş gibi olur. Hitabın tahsis edildiği yerler vardır. Buradaki tahsis, bunun önceki emirlere kadar önemli olmadığını gösterir. Çünkü özel hitap ile gelen sorumlulukların bir kısmında icbar vacip ise de, bu vacibin terkedilmesi halinde, bunun terkinin büyük günahlardan olmaması umulur.

5. Hitabın tahsis edildiği yerlerde, bu tahsis taatin sadece bazı fertlerde olabileceğini gösterir. Çünkü onun hakkını gereği gibi yerine getirmek ancak salih ve muttakiler tarafından yapılabilir —ki bu tür kimselerin sayısı da azdır—.

6. Ümmeti kastedildiği halde Peygamber'e hitab eden sorumlulukları, ancak Peygamber'in (s.a) hakkıyla yerine getirebileceği anlaşılır. Veya Peygamber'in ışığından yürüyen, izini takib eden,

sünnetine tâbi olan, ahlâkıyla ahlâklanan kimseler de bu emirleri hakkıyla yerine getirebilirler. Bunun dışında açıkça ümmete yapılan hitaplar bu mesabede değildirler. Çünkü ümmetin çoğu bu tür emirleri yerine getirebilir.

7. Çocukların öldürülmesi, zinaya yaklaşılması, haram bir nefsin öldürülmesi, yetim malının haksızca kullanılması türünden fiillerde getirilen yasaklamalarla ilgili hitap Hz. Peygamber'e (s.a) yönelik değildir. Bu da gösterir ki, Hz. Peygamber bu ahlâk dışı fiiller hakkında kendisine *«yapma»* diye emir gelmese bile, o filleri işlemez. Çünkü onun fıtratı, ahlâkı, karakteri kendisini bu tür fiilleri işlemekten alıkoymaya kâfidir. Anaya-babaya ihsanda bulunmak, ölçüyü-tartıyı doğru yapmak hususunda Hz. Peygamber'e hitab edilmemiştir. Bu da, emrolunmasa bile Hz. Peygamber'in bunu kendiliğinden yapacağına işaret eder. Çünkü anne ve babası Hz. Peygamber'in yanında yaşlılık dönemlerine erişseydiler, Hz. Peygamber onlara ihsan ederdi. Çünkü ihsanı terketmek katı kalplilikten ve merhametsizlikten ileri gelir. Hz. Peygamber'in karakteri ise böyle şeylerden imtina eder. Ölçü-tartıda hile yapmak da böyledir. Hz. Peygamber'in ahlâkı zaten böyle şeyler yapmasına engeldi. Fakat şirk hususunda Hz. Peygamber de hitaba dahildir. Çünkü karakter ve ahlâkın tevhid-şirk hususunda bir dahli yoktur.

8. Allah Teâlâ, tazim maksadıyla rasûlüne çocuk öldürmek, haksız yere cana kıymak gibi fahiş davranışlardan nehyedici tarzda bir hitapda bulunmamıştır ki, nehyden önce Hz. Peygamber (s.a) acaba bunları yapıyor muydu şeklinde bir vehme yer kalmasın. Yine, *«Verdiğin sözü yerine getir ve ölçüyü-tartıyı doğru tut»* şeklinde Hz. Peygamber'e hitab edilmemiştir ki, Hz. Peygamber'in daha önce bunları terkedip-terketmediği hususunda bir zan oluşmasın. Şirkten nehy hususunda Hz. Peygamber'e hitap edilmişse de, bunda böyle bir zan yoktur. Çünkü Rasûlullah'ın gece gündüz

tüm vakitlerde insanları Allah'ın birliğine davet ettiği herkesin malûmuydu.

9. *«Bilmediğinin ardına düşme!»*, *«Yeryüzünde böbürlenerek yürüme!»* gibi Hz. Peygamber'e (s.a) yapılan hitapların sadece Rasûlullah'a gelen dinde bulunması muhtemeldir. Diğer dinlerde varsa da, bu meselenin açıkça belirtilmediği ve nassla ortaya konmadığı da düşünülebilir. Ancak bu hususlar Kur'anî nassla ortaya konularak, bu durumun onun dininin özelliklerinden olduğunun bilinmesi için veya bu tür durumları nassla ortaya koymanın onun kitabının özelliklerinden olduğunun ortaya çıkması için hitap sadece Hz. Peygamber'e yapılmıştır. Nitekim bu hususu, bu maddenin başında zikredilen ifadelerden sonra *«Bunlar sana vahyettiğimiz hikmetlerdendir»* cümlesi açıkça ortaya koymaktadır. (1)

(40) *«Rabbiniz erkek çocukları sizin için...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu hitap, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyen kimselere yöneliktir. Ayetin başındaki hemze, istifham-ı înkarî'dir. Yani «acaba Allah sizi kendisinden daha üstün mü kılmıştır ki, iddianıza göre üstün evlât sayılan erkekleri size tahsis etmiş de, yine iddianıza göre düşük ve hasis sayılan kızları kendisine ayırmış?»

Dikkat edilecek olursa ayette, *«Kızlar»* anlamındaki *«Benat»* yerine, *«Dişiler»* anlamındaki *«İnas»* tabiri kullanılmıştır. Bu, onların iddialarına göre dişilerdeki düşüklüğü izhar içindir.

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz. Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 15, sh: 79-80

Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, tefsirinde şöyle demektedir:

«Allah Teâlâ melekleri zikrettikten sonra, ikinci bir küfürlerine işaret etmek için «*Benat*» yerine «*İnas*» tabirini kullanmıştır. Bu ikinci küfürleri, canlılarda en düşük sıfat sayılan dişilikle melekleri vasfetmeleridir. Nitekim başka bir ayette, «*Rahman'ın kulları olan melekleri dişiler kıldılar*» diye buyurulmuştur. Ey siz meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyenler! Bâtıl yolunuz nedeniyle günah hususunda ve akıllar kaziyesini yıkmakta ulaşılmaz, büyük bir söz söylediniz. Böyle bir sözü, zerre kadar aklı olan kimse söylemez. Siz Allah'ı süratle zail olan ve çeşidinin bâki kalmasından ötürü doğurmaya ve doğurulmaya muhtaç olan varlıklar kabilinden kılmış oldunuz. Oysa Allah'ın benzeri hiçbir şey yoktur. O Vahid ve Kahhar'dır. Zatıyla bâkidir. Allah'a hoşunuza gitmeyen ve evlâtların en düşüğü gördüğünüz kız çocuklarını nisbet ediyorsunuz. Kendinize erkek çocuklarını nisbet etmekle de, kendinizi O'ndan üstün tutuyorsunuz. Üstelik O'nun kulu olan melekleri dişilikle vasıflandırıyorsunuz! Acaba bu sözünüzden daha korkunç, daha dehşet verici bir söz düşünülebilir mi?

Kısaca ayetin özü şudur: Müşrikler meleklerin Allah'ın kulları olduklarına inanıyor ve erkek çocuklarının kendilerine verildiğini iddia ederek, bundan dolayı gururlanıyorlardı. İşte bu ayet-i celile onların bu düşüncesini reddetmekle kalmamakta, ayrıca çocuklar arasında cinsiyetlerine göre bir ayırım yapılmasını da kabul etmemektedir.»

(41) «*Andolsun ki biz düşünüp-öğüt alsınlar diye...*»

Bu Ayetin Tefsiri

«*Sarrafna*», tasrif kökünden alınmadır ve bir şeyi bir halden diğerine evirip-çevirmek demektir. Bu fiilin mefulü —bilindiği

için— hazfolunmuştur. Yani, biz bu mânâyı, bu ikaz ve ihtarı, meleklerin Allah'ın kızları olmadığını birçok şekilde anlattık.

«El-Kur'an» ile ya Kur'an'ın tamamı ya da meleklerin Allah'ın kızları olduğu iddiasını iptal eden kısımları kapsayan bölümler kastolunmaktadır.

Bunu Allah, onlar öğüt alsın, kalpleri mutmain olsun diye tekrar etmiştir. Çünkü tekrar dikkati celbeder ve kişiyi mutmain kılar. Fakat bu tekrar onları haktan uzaklaştırmaya daha çok sebebiyet verdi. Yani bir aksulamel (tepki) meydana geldi. Normalde nefsin itminanı, dikkatin çekilmesini gerektiren bu üslûb, onlarda tersine tesir meydana getirdi.

(42-43) *«De ki: Eğer onların söyledikleri...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Bu ayet, onların *«Melekler Allah'ın kızlarıdır»* şeklindeki iddialarının bâtıl olduğunu başka bir şekilde izah etmek hususunda gelmiştir. Ayetin sonundaki, *«O takdirde arşın sahibine bir yol ararlardı»* cümlesi iki şekilde mânâlandırılmıştır.

1. O takdirde (yani Allah ile başka ilâhlar olduğu takdirde) Arş'ın sahibi olan Allah'a galip gelmek için bir arayış içinde bulunurlardı.

2. O takdirde o ilâhlar yüceliğini ve kudretini bildikleri Arş'ın sahibi Allah'a yakınlaşmak ve itaat etmek için çareler arayıp duracaklardı.

Birinci görüş Said b. Cubeyr'e aittir ve bunu kendisinden İbn Ebi Hatim rivayet etmiştir. İkinci görüş ise Katade'ye aittir.

Bu ayet tıpkı, *«Eğer yer ile göklerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, mutlaka yer ile gök fesada uğrardı»* ayeti gibidir. Bu ayette kelâm ve mantık ilminde kullanılan *Burhan-ı Tamme* varid olmuştur.

Daha zahir olduğu için muhakkikler ilk yorumu tercih etmişlerdir. Nitekim bir sonraki ayet (43) ile bu yorum muvafık olmaktadır.

(44) *«Yedi gök, yer ve onlarda bulunanlar...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Tesbih» ile lisan-ı hâle işaret edilmektedir. Yani yedi gök, yer ve onlarda bulunanlar her şeyin mümkün olmasıyla, sonradan meydana gelmekte, Allah'ın varlığına, birliğine, kudretine ve imkânın tüm ihtiyaçlardan yüce olduğuna delâlet eder. Tıpkı eserin müessire, izin yolcuya delâlet ettiği gibi.

BÜTÜN KAİNAT ALLAH'IN NEZAHETİNE ŞAHİTLİK EDER Mİ?

«Ne var ki siz onların tespihlerini anlayamazsınız.» cümlesindeki hitap kâfir ve müşriklere yöneliktir, tüm insanlara değil. Binaenaleyh akıl sahibi birçok kimsenin eserlere bakarak Allah'ı bildiği söylenerek itiraz edilemez. Çünkü kâfirlerin kötülükleri daha önce ortaya konmuştu. Bundan sonra bütün kâinatın Allah'ın nezahetine şehadet ettiği belirtilmiştir. Eğer bu hitap kâfirlerden başkasını da kapsamış olsaydı, o zaman kelam birbirini tutmaz, nizamdan çıkmış olurdu.

«O çok halimdir ve çok bağışlayıcıdır» cümlesi beliğ bir şe-

kilde yapılan reddiyeyi tamamlamaktadır. Yani Allah Teâlâ halim olduğu için, sizi onun birliğine vardıran sahih nazarı terketmenize rağmen, sizi hemen cezalandırmaz. Şayet tevbe eder, dikkatlice kâinatın ayetlerine bakarsanız, o sizden sadır olan kusurları affeder. Çünkü o çok bağışlayıcıdır.

İbn'ul-Münir bu zeylin, yukarıdaki ifadenin müşriklere mahsus olduğuna mâni olduğu kanaatine kapılarak şöyle demiştir: *«Allah Teâlâ müşrikleri affetmez. Onların cehalet ve şirklerinden vazgeçmez»*. Bu takdirde hitap sadece müminleredir. Müminlerin cemadatın tesbihini anlamamaları —Allah daha iyi bilir— onun gereğiyle amel etmemelerindendir. Çünkü insanoğlu hakkıyla çevresine bakar, iç âlemini bununla kaplarsa, bu anlayış onu değil fuzulî şeyler yapmaktan, konuşmaktan, içmekten bile alıkoyar.

Günümüzde çokça yapılan gıybete devam eden bir kimse, gıybet yaparken Allah'ın öfkesinde kullanmakta olduğu dilin her zerresinin Allah'ı takdis ve tesbihle, O'nun azabından korkmakla meşgul olduğunu görse, ağlayacak hale gelir.

İbn'ul-Münir'in bu tevil ve tetkiki pek uygun değildir. Çünkü buna göre kelâm nizamdan çıkmış oluyor. (1)

*«Tesbih»*in burada mutlak şekilde Allah'ın imkânın levazimin-den münezzeh, hudusun tabilerinden yüce olduğuna delâlet etmesi de mümkündür. Bu delâletin sözlü ya da hâlî olması farketmez. Yani kelime hakiki mânâ ile mecazi mânâyı birarada ifade eden Umum'ul-Mecaz'dan olabilir. Bazılarının tesbihi sözle, bazılarının ki de halledir.

Ancak bu yorum, *«Siz anlayamazsınız»* hitabına uygun değil-

(1) Alusi, Ruh'ul-Meanî, cilt: 15, sh: 83

dir. Çünkü bu tür tesbihlerin bir kısmını müşrikler de, başkaları da anlamaktadırlar.

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir: Müşrikler onu düşünmediklerinden, istifade etmediklerinden dolayı *anlamaları* adeta *anlayamamaları* şeklinde ifade edilmiştir. Veya bir kısmını anlayamadıkları için hepsini anlayamamış sayılmışlardır.

Zahirilerden bazılarına göre, *tesbih* ile hakiki mânâ kastedilmektedir ve cemadat dahil her varlık Allah'ı lisanen (sözlü olarak) tesbih etmektedir. Nitekim Ragıb el-İsfehanî, «*Müfredat*» adlı eserinde bu görüşü benimsemiş ve Hazin ise bu görüşün en sahih olduğunu söylemiştir.

Ancak İmam Razi bu görüşe karşı çıkarak, tesbihin ilimle olacağını ve ilim de camid bir şeyde tasavvur edilemeyeceğini; zira akli bir şart olan hayatın onda olmadığını söylemiştir. Eğer bu hayat akli şart değilse, o zaman Allah'ın diri olduğuna dair ilim kapısı kapanmış olur.

TAŞ VE YEMEĞİN TESBİHİ

Ayrıca «*O çok halimdir ve çok bağışlayıcıdır*» cümlesi buna mânidir. Çünkü bu, zikredilen tesbihin mânâsını anlamamanın suç olduğuna delâlet eder. Şüphe yok ki cemâdâtın tesbihin lâfzını anlamamaları suç teşkil etmez. Çünkü suç, gafletten dolayı onların delâlet ettiğini anlamamaktır. Hadisleri ve rivayetleri tetkik eden kimse, Zahiriler'in görüşüne delil olabilecek birçok şey görür. Öyle ki kuvvet bakımından tevil kabul etmeyecek derecededir. Nitekim Hz. Peygamber'in elindeki taşın tesbihini duyması kesinlikle sıhhat bulmuştur.

Ebu Şeyh'in Enes'ten rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber'e tirit yemeği getirilir ve Hz. Peygamber *«Bu yemek tesbih ediyor»* der. Sahabe *«Ey Allah'ın Rasûlü! Sen onun tesbihini anlıyor musun?»* diye sorar. *«Evet»* diyen Hz. Peygamber, oradan birine *«Bu çanağı şu kimseye yaklaştır»* diye emreder. O da yaklaştırınca o kimse yemeğin tesbih ettiğini söyler. Başkasına yaklaştırılmasını söyler, o kişi de aynı sözleri söyler. Sonra Hz. Peygamber *«Onu geri ver»* deyince, orada bulunanlardan biri, *«Ya Rasûlallah! Sen bu yemeği burada oturanların hepsine yaklaştırsaydın olmaz mıydı?»* der. Hz. Peygamber *«Hayır, olmazdı. Eğer bir kişi «onun tesbihini işitmiyorum» deseydi, diğerleri «Bu onun günahındandır» derlerdi»* diye buyurdu.

İbn Merduveyh'in rivayet ettiğine göre, İbn Mesud şöyle anlatmaktadır:

«Biz (Hz. Muhammed'in ashabı) bu ayetleri bereket olarak kabul ederdik. Oysa siz onları korkutucu buluyorsunuz. Biz bir defasında Hz. Peygamber ile beraberdik. Yanımızda su yoktu. Hz. Peygamber; *«Arayın, kimin yanında fazla su varsa getirin»* dedi. Böylece Hz. Peygamber'e su getirildi. Onu bir kaba koydu. Sonra elini kaba soktu. Su elinin parmaklarından çıkmaya başladıktan sonra şöyle buyurdu: *«Haydi bakalım, mübarek temizleyiciye, Allah'tan gelen berekete (suya) gelin»*. Biz de gidip o sudan içtik. Abdullah b. Mesud, *«İçilirken biz suyun sesini ve tesbihini işitiyorduk»* demiştir.»

Dikkat edilecek olursa bu iki hadiste de suyun ve yemeğin tesbihinin işitildiği rivayet edilmektedir.

İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Nuh vefat edeceği zaman iki oğluna da şöyle der: *«İkiniz de «Subhanallahi ve bihamdihi» deyin. Çünkü bu söz her şeyin basıdır. Bu sözden ötü-*

rü Allah Teâlâ, her şeye rızkını verir». (İmam Ahmed, İbn Merduveyh)

Muaz b. Enes'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) hayvanlarının ve bineklerinin yanında duran bir topluluğun yanından geçerken onlara, *«Bu hayvanlara sağlamken binin, onları sağlamken bırakın. Onları yollarda, çarşılarda sohbet kürsüsü yapmayın. Nice nimet vardır ki biniciden daha hayırlıdır ve biniciden daha fazla Allah'ı zikretmektedir» diye buyurur.* (İmam Ahmed)

Bu iki hadisten anlaşıldığına göre, hayvanlar ve hatta tesbihatlar bile Allah'ı tesbih etmektedir.

KURBAĞAYI ÖLDÜRMEK YASAKTIR, ÇÜNKÜ O ALLAH'I TESBİH EDER

İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber kurbağaların öldürülmesini yasaklamış ve *«Onun bağırması, tesbihidir»* demiştir. (Neseî, Ebu Şeyh, İbn Merduveyh)

Enes b. Malik'ten rivayet olunduğuna göre Hz. Davud, kendi kendine hiç kimsenin onun yaradanını övdüğü gibi övmediği zannına kapılmıştı. O sırada bir melek indi. Hz. Davud mihrabta oturuyordu ve yanında da göl vardı. Melek *«Ey Davud! Kurbağanın bağırmasına onu anlayacak şekilde dikkat et»* dedi. Hz. Davud susup kurbağayı dinledi. Baktı ki kurbağa öyle bir sena ile Allah'ı medh-u sena etmektedir ki, kendisi bile öyle senada bulunmamıştır. Melek Hz. Davud'a; *«Onun ne dediğini anladın mı?»* diye sorunca Hz. Davud anladığını söyler. Melek onun ne dediğini sorunca, Hz. Davud onun ne dediğini şöyle nakleder: *«Ya Rabbi! Sen her ortaktan münezzehsin. Bunu hamdinle ikrar ederiz. Seni ilminin kapsadığı her yere kadar hamdederiz».* Daha sonra Hz. Davud

şöyle der: *«Beni peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, ben Allah'ı bu tarzda övmüş değilim»*. (İbn Ebi Dünya, İbn Ebi Hatim)

İmam Ahmed, *«Kitab'uz-Zühd»*ünde naklettiği uzun bir hadisin bir parçasında şunları rivayet etmektedir:

«Hz. Davud'a bir kurbağa şöyle der: *«Ey Davud! Sen kendi kendine «Ben bir saatte Allah'ı öyle zikrettim ki, benden başkası bu bir saatte benim gibi Allah'ı zikredemez» diyorsun. Oysa ben 70.000 kurbağa ile beraber bir ayak üzerinde durur ve Allah'ı tesbih, takdis ederim»*.

Bu hadislerden anlaşılıyor ki insanın dışındaki varlıklar da Allah'ı tesbih etmektedirler.

Kur'an'ın bu mucizesini tabiat ilmindeki ilerlemeler de artık daha iyi açıklamaktadır. Çünkü önceleri cansız ve hareketsiz olduğu sanılan varlıklar da dahil olmak üzere bütün cisimlerin atomlardan meydana geldiği anlaşılmıştır. Atom çekirdeğinin etrafındaki elektronlar hiç durmadan ve düzenli bir şekilde hareket etmektedirler. İşte bu dönüşleri ve düzenlî hareketleri, ilâhî kanuna en ufak bir sapma göstermeksizin boyun eğmeleri, Kur'an tarafından Allah'ı tesbih olarak nitelendirilmiştir de denebilir.

Nitekim bazı rivayetlerde, kuşların ötmesinin Allah'ı tesbih etmek demek olduğu bildirilmiştir.

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: *«Hz. Peygamber'den işittim: Kuş sabahladığı zaman Allah'ı tesbih eder. O günün yiyeceğini Rabbin'den ister»*.

Zühri kanalıyla Hz. Ebubekir'den rivayet olunduğuna göre,

Hz. Ebubekir'e kanatları gür bir karga getirilir ve o da şöyle der: *«Ben Rasûlullah'dan şöyle işittim, herhangi bir hayvan avlandığı zaman ,herhangi bir ot veya bitki dişlendiği zaman, herhangi bir ip koptuğu zaman bu mutlaka onun tesbihinin azlığından olmuştur.»*

GÖKLERİN TESBİHİ

Ebu Şeyh'in, Ebu Derda'dan, İbn Merduveyh'in İbn Mesud'dan İbn Ebi Hatim'in de Lut b. Ebi Lut'tan rivayet ettiklerine göre, göklerin tesbihleri şunlardır:

Birinci göğün tesbihi; *«Subhane Rabbiye'l-Âlâ»*

İkinci göğün tesbihi; *«Subhanehu ve Teâlâ»*

Üçüncü göğün tesbihi; *«Subhanehu ve bihamdihi»*

Dördüncü göğün tesbihi; *«Subhanallah, la havle ve la kuvvete illa bihi»*

Beşinci göğün tesbihi; *«Subhane nuhyi'l-Mevta ve huve alâ kulli şey'in Kadir»*

Altıncı göğün tesbihi; *«Subhane el-Melik'ul-Kuddüs»*

Yedinci göğün tesbihi; *«Subhanellezi mele semavati seb'i ve'l-Aradinis-sebi' izzeten ve vekara»*

Bu tür rivayetler sayılamayacak kadar çoktur. Bunlar toplam olarak güçlü bir mânâ meydana getirirler ve tesbihin lisanen olduğunu ispat ederler. Nitekim şeriata bağlı sufilerin görüşleri de

bu noktadadır. Onların görüşlerine göre, salik bazı makamlara vardığında, eşyanın tesbihini çeşitli dillerle işitmeye başlarlar. Hakikat ve gerçek ancak Allah'a malûmdur.

Suddi'den gelen bir rivayete göre, bir şey ilk kökü üzerinde oldukça/ölmedikçe, Rabbini tesbih etmektedir. Yani esasından koparılmadıkça, çıkarılmadıkça ölmemiş sayılır ve Allah'ı tesbih eder.

Katade bu ayetin tefsirinde şöyle demektedir: «*Gerek ağaçlar, gerekse hayvanlar olsun, kendisinde ruh bulunan her şey Allah'ı tesbih eder. Ağacın ruhu olması, ağaç kuruduğu zaman, insanların ağaç öldü demesindendir.* (Abdurrezzak, İbn Cerir, İbn'ul-Münzir)

Bazı müfessirlere göre her şeye hayat ve ilim verilmiştir. Ancak onun hakikatini Allah'tan başkası bilemez. Binaenaleyh bu âlemde her şey diridir, âlimdir. Fakat ilim ve hayat mertebeleri farklıdır.

Şarânî şeyhinden şöyle rivayet etmektedir: «*Her cemadat hitabı anlar, elem de duyar*».

Şeyh Muhyiddin Arâbî şöyle demektedir:

«*Bize göre cemadat ve bitki diye adlandırılan varlıkların ruhları vardır. Fakat keşfî idrakinden başka idraklere gizlidirler. Bizim nezdimizde hepsi diridir ve konuşmaktadır.*»

Yani, madem ki her şey tesbih ediyor, madem ki tesbih diri, akıllı, alim ve arif kimselerden sadır oluyor, o halde her şeyin kendisine göre hayatı, aklı ve ilmi vardır. Çünkü müezzinin sesi nereye kadar varırsa o saha içerisindeki toprak, taş, yaş ve

kuru ne varsa hepsi şahitlik eder. Şahitlik eden bir şeyin dili, aklı ve ilmi olması gerekir. Kısacası gökten gelen ilâhî nizam ve nübüvvet bu kabilden izahlarla doludur.

Bazı kimseler, «*Her şey Allah'ı tesbih eder*» ayeti ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in sıtma için yapmış olduğu duadaki şu cümlelerle istidlâl ederler: «*Ey sıtma! Sen eğer Allah'a iman etmişsen eti yeme, balı içme, ağızdan feveran etme! Bizi bırak Allah ile beraber ilâh olduğunu söyleyenlere intikal et. Onlara git. Çünkü ben şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur. O tektir, ortağı yoktur. Şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve rasûlüdür*».

Meşhurdur ki Hz Ömer, Mısır Nil'ine bir mektup yazmış ve akıllı insanlara yapılan hitapla Nil nehrine seslenmiştir. Zelzele olduğu bir zamanda Hz. Ömer, kamçısıyla toprağa vurarak «*Ben senin üzerinde adalet icra ediyorum*» demiştir.

Bu da yerküresinin (toprağın) hitabı anlayabileceğine delâlet eder. Yoksa Hz. Ömer gibi Hz. Peygamber'in yanında yetişmiş ve ikinci halife olmuş bir zat fuzulî konuşmaz.

Allah'ın kudretinin yüceliğini bilen, hiçbir şeyin Allah'ı acze düşüremeyeceğine inanan kimse, Hz. Peygamber'den gelenler her ne kadar zahirde onun bilgisine ters düşüyorsa da kusurun kendisinde olduğunu teslim eder. Çünkü insanın kabul ettiği o kadar çok fikir vardır ki aslında oyundan başka bir şey değildir.

(45) «*Kur'an okuduğun zaman, seninle...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Yani tesbih ve tenzihi içeren Kur'an'ı okuduğunda ondaki ah-

kâmı uygulamaya insanları çağırdığında, biz kudretimizle, seninle Ahiret'e inanmayanlar arasına perde gereriz.

«Ahiret'e inanmayanlar» ile daha önce sözü edilen müşrikler kastolunmaktadır. Çünkü müşrikler Allah'ın varlığına inanıyorlar ve fakat ölümden sonra dirilmeye, haşre, hesaba inanmıyorlardı.

Bu perde onların, senin nübüvvetini görmelerine mâni olmaktadır. Senin kadrinin Allah katında ne kadar yüce olduğunu göremiyorlar. İşte bu yüzden *«Siz sihirlenmiş birine uyuyorsunuz»* dediler.

«Mesturen» ism-i mefuldur ve fakat ism-i fail anlamına gelmektedir. Yani *«Perdelenmiş»* değil, *«Perdeleyen»* demektir. İsm-i meful olarak da anlaşılabilir. Yani insanın hissinden, gölgesinden perdelenmiştir. Veyahut o perdenin de kendisine mahsus bir perdesi vardır. Onun da perdesi vardır, ötekinin de. Böylece perdeler çoğalır. Ya da o perdenin perde olması muğlaktır. Onlar bilmediklerini bilmiyorlar. Yani onlarda cehl-i mürekkep vardır. İşte o perde ile Hz. Peygamber örtülmektedir.

(46) *«Onu anlamamaları için kalplerine...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Ekinne», *«kina»*nın çoğuludur ve *«perdeler, kabuklar»* demektir. Yani onların kalplerinin üzerine birçok perdeler gerer, kabuklar koyarız. Çünkü onların bu işin künhüne vakıf olmalarını hoş görmüyoruz. Bu işin Allah katından geldiğini bilmesinler diye böyle yapıyoruz. Yani okuduğun Kur'an'ın mânâsını anlamaktan onları menediyor, onun künhüne vakıf olmalarını engelliyoruz. Onların kulaklarına, işitmelerine engel ağırlıklar koyuyoruz.

Çünkü onlar Rasûlullah (s.a)'ın okuduklarını dinlerler ama onu düşünmezlerdi.

Bazı müdekkiklere göre bunlar onların cehaletin son noktasında olduklarını gösteren birtakım misallerdir. Onlar Hz. Peygamber hakkında cehaletin son noktasındalardı. Kur'an'ı anlamak hususunda kalpleri çok katıydı. Onu dinlemek adeta kulaklarını tırmalıyordu. Çünkü onlar onun ne dediğini tam anlamıyla bilmiyorlardı.

Bazı müfessirlere göre *«hicap»* (perde), kişiyi okunanı anlamaktan geri bırakan şeydir. Nitekim İbn Zübeyr ile İbn Ebi Hatim Katade'den şöyle rivayet etmektedirler: *«Ayetin metnindeki setredici hicap, onların kalpleri üzerinde setredici perdeler şeklindedir. Onlar Kur'an'ın ne dediğini tam olarak anlayamaz, ondan yararlanamazlar.»*

Cübbai'den gelen bir rivayete göre *«perde»* ile, onları Hz. Peygamber'e eziyet vermekten men eden şey kastolunmaktadır. Çünkü onlar, Hz. Pygamber Kur'an okuduğu zaman ona eziyet vermeye kalkışıyorlardı. Böylece Allah Teâlâ peygamberini onların şerrinden emin kıldı ve peygamberine şöyle dedi: *«Kur'an okuduğun zaman seninle onların arasına perde koyarız ve böylelikle onlar sana ulaşamazlar. Seni göremez ve sana eziyet edemezler».* Cübbai, *«perde ile Peygamber'e eziyet vermelerine mâni olan durum kastedilmiştir»* demektedir. Çünkü onlar Peygamber'e eziyet etmek istiyorlardı. Allah Peygamberi'ni onların tasallutundan emin kıldı. Peygamber Kur'an okuduğunda Allah onlarla Rasûlü arasına bir perde koyuyor ve onlar da Peygamber'e ulaşarak ona eziyet etmeye muvaffak olamıyorlardı. Alusi, Cübbai'nin bu yorumunun kendi nazarında zararsız bir yorum olduğunu söyleyerek onun yorumunu desteklemiştir.

RASÛLULLAH OKURKEN MÜŞRİKLER ONU GÖREMEZLERDİ

Bazı kimselere göre perde ile onların Rasûlullah'ı görmelerinin engellenmesi kastedilmektedir. Nitekim Hz. Ebubekir'in kızı Esma'dan rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir.

«Tebbet Suresi indiğinde Ebu Leheb'in hanımı elinde bir balta olduğu halde bize yönelerek feryad ediyor ve şu şiiri okuyordu:

«Bizi kınayanın davetinden uzaklaştık.
Onun dinine buğzettik, isyan ettik».

Yanında Hz. Ebubekir olan Rasûlullah, o sırada oturuyordu. Hz. Ebubekir Rasûlullah'a kadının kendilerine doğru geldiğini söyledi. Hz. Peygamber; «O beni göremez» dedi. O sırada Ümmü Cemil geldi, Hz. Ebubekir'in yanında durdu ve fakat Hz. Peygamber'i göremedi. Sonra Hz. Ebubekir'e; «Ey Ebubekir kulağıma geldiğine göre arkadaşın bana küfretmiş» dedi. Hz. Ebubekir; «Hayır, Kâbe'nin sahibine yemin ederim ki o sana küfretmedi» dedi. Ümmü Cemil geri dönüp «Kureyş, benim efendilerinin kızı olduğumu bilir» dedi». (Ebu Ya'la, İbn Ebi Hatim, Hakim, İbn Merduveyh ve Beyhaki)

Başka bir rivayette olayın devamı şöyledir.

«Hz. Ebubekir, Ümmü Cemil gittikten sonra, *«Ey Allah'ın Rasûlü! O seni göremedi»* der. Hz. Peygamber (s.a), *«Onunla benim arama Cebrail girdi»* diye buyurur».

İmam Fahruddin Razi bu ayet hakkında şöyle der:

«Hz. Peygamber Kur'an okumak istediği zaman, ondan önce üç ayet okurdu. *Birincisi* Kehf Suresi'nin; *«Onların kalbine perdeler gerdik»* ayeti, *ikincisi* Nahl Suresi'nin; *«Onlar o kimselerdir ki Allah kalplerini mühürlemiştir»* ayeti, *üçüncüsü* Casiye Suresi'nin *«Şu heva ve hevesini ilâh edineni görmedin mi?»* ayetidir. Bu ayetlerin bereketiyle Allah onu müşriklerin gözlerinden saklardı. İşte buradaki ayetten kastedilen budur».

Bazılarına göre Hz. Peygamber hazır, kâfirlerin duyuları da sağlam olduğu halde, onlar Hz. Peygamber'i göremezlerdi. Allah Teâlâ bunu, aralarına perde koymak suretiyle yaptığını söylüyor. Çünkü onların gözlerinde yaratılmış ve görmelerine mâni olan bir mânâdan başka *«örtülü perde»* anlaşılamaz.

Bazı müdekik müfessirler *«perde»*yi Hz. Esma'dan gelen rivayetteki gibi anlamayı, zevk-i selime uygun kabul etmemektedirler. Üstelik Kur'an'ın nazmı da buna izin vermez. Yani onlar ayette sözü edilen perdeyi bu tarzda görmeye mâni olan bir perdeye hamletmeyi kastediyorlar. Nitekim Cebrail'in perde olduğu şeklindeki rivayetle, Darekutni'nin İbn Abbas'tan naklettiği bir hadis, onların görememelerinin nedeninin, onların gözlerinde görmelerine engel olacak herhangi bir şey olması demek olmadığını göstermektedir. Görmemelerinin nedeni Cebrail veya öteki melek de olabilir.

Zemahşerî *Keşşaf* adlı tefsirinde şöyle demektedir.

«Bahsi geçen ayetler onların; *«Bizim kalplerimiz senin çağırdığına kapalıdır. Kulaklarımızda ağırlık vardır, bizimle senin aranda perde bulunuyor»* şeklindeki sözlerine binaendir. Bu takdirde ayetin anlamı şu şekilde olur: *«Biz sizin iddianıza göre Peygamber Kur'an okuduğunda onunla sizin aranıza perde koyarız».*

Fakat Şeyhülislâm bu görüşü benimsemeyerek şöyle demiştir:

«Bundan maksat onların Peygamber ve Kur'an hakkındaki cehalet ve noksanlıklarından ileri gelen inançlarıdır. Hz. Peygamber'i doğrulamaya mâni olan sıfatları ona yakıştırırlar. Onlar Kur'an'a «sihir», «şiir», «geçmişlerin masalları» demek suretiyle onu inkâr etmişlerdir».

«Vahdehu» kelimesi Zemahşeri'ye göre üç harfli (sülasi) bir fiilin masdarıdır. Bu *Vahade, Yehidu, Vahden* ve *Hiddeten* maddesinden gelmektedir. Hâlin yerine geçmiştir.

Bazılarına göre bu kelime *Evhade, Yuhidu* babından gelen bir masdardır. Sibeveyh ise *«Bu masdar değil, masdarın yerine konulmuş isimdir»* demektedir.

«Onlar canları sıkılmış vaziyette geri dönüp giderler» cümlesindeki *«onlar»* zamiri Ahiret'e inanmayan müşriklere racidir.

İbn Cerir, İbn Abbas'tan bu zamirin şeytanlara raci olduğunu nakletmektedir. Bu yorumun İbn Abbas'tan gelmesi ancak tevil yoluyla olabilir.

(47) *«Onların seni dinlerken neye kulak...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Kâfirler Hz. Peygamber Kur'an okuduğu zaman, onu kendisiyle alay etmek, onu ve Kur'an'ı hafife almak suretiyle dinlerlerdi.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber Kur'an okurken sağında ve solunda Abduddâr kabilesinden ikişer kişi durur ve onunla alay etmek için el çırpar, ıslık öttürürlerdi. Şiirle Kur'an'ı karıştırmaya çalışırlardı.

«*İz*» edatı, daha önce geçen «*a'lemu*» fiilinin zarfıdır. Şeyhülislâm'ın dediği gibi Allah Teâlâ bunu haber vermek suretiyle onları tekiden tehdit etmektedir. Diğer «*İz*» edatı, yine daha önce geçen fiilin zarfıdır. Yani, «*içinde hayr olmayanlardan olan onların dinlediklerini senin dinlediğinden daha iyi biliriz. Onların aralarında fısıldaşarak ne söylediklerini daha iyi biliriz*».

İlk «*İz*» edatının birinci «*Yestemiune*» fiilinin zarfı, ikinci «*İz*» edatının ise «*Yetenacevne*» fiilinin zarfı olması mümkündür. Yani onlar dinledikleri zaman, neyi dinlediklerini geçirmeksizin biliriz. Fısıldaştıkları zaman neyi fısıldaştıklarını da iyi biliriz.

Ancak ilk yorum daha zahir ve daha uygundur.

Müşrikler Hz. Peygamber'e mecnun derlerdi. Bu bakımdan ona «*büyülenmiş*» demektedirler.

Bazılarına göre «*Meshur*» kelimesi «*sihirlenmiş*» değil, «*sihir yapan*» demektir. Yani fail mânâsını ifade etmektedir.

Ebu Ubeyde'ye göre «*meshur*», «*Ona sihir verilmiştir*» veya «*O sihirbazdır*» demektir. Böyle demekle onlar; «*O bir beşerdir, yiyor, içiyor. Bizden farklı bir imtiyazı da yok ki ona tabi olalım*» demek istiyorlardı.

Ancak Ebu Ubeyde'nin bu yorumunda uzaklık vardır. İbn Kuteybe, «*Ebu Ubeyde'yi böylesine çirkin bir yoruma iteleyen nedir, bilemiyorum. Oysa selef bu ayeti zahir bir şekilde yorumlamıştır*»

demektedir. İbn Atiyye de bu yorumun bir sonraki ayete muvafık olmadığını söylemiştir.

(48) *«Senin için ne tür benzetmeler...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani, seni nelere benzettiklerine, senin için ne tür benzetmeler yaptıklarına bir bak! Bazen *«şairdir»*, bazen *«sihirbazdır»*, bazen de *«mecnundur»* diyorlar. Oysa bildikleri bu sözlerinin tam tersidir. Böyle söylemekle apaçık yoldan saptılar. Artık doğru yolu da bulamazlar. Yani herhangi bir insanın bile kabul edemeyeceği eksiklikleri Kur'an'a ve Peygamber'e nispet ettiler. Böylece de helâk oldular. Bâtıl olduğundan kimsenin şüphe etmeyeceği şeyleri iftira ediyorlar.

Yani onlar hak yoluna, doğru yola varamazlar. Bu ayet ile Rasûlullah'ın (s.a) teselli edilmesi, onun düşmanlarının ise tehdit edilmesi hedeflenmiştir.

(49) *«Dediler ki: Biz bir kemik yığını...»*

Bu Ayetin Tefsiri

El-Keşf'te buradaki üç sözün, *«Senin için ne türlü misaller getirdiler»* ayetinin açıklaması olduğu kayıtlıdır.

«İzam» kemik anlamına gelen *«Azm»*ın çoğuludur. *«Rufat»*

«İzam» kemik anlamına gelen *«Azm'ın* çoğuludur. *«Rufat»* bir şeyin kırılmış ve çürümüşüne denir.

İbn Cerir'in Mücahid'den rivayet ettiğine göre «*Rufat*» toprak demektir. Bu aynı zamanda Ferra'nın da görüşüdür.

İbn'ul-Münzir'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre «*Rufat*», «*gubar*» (toz) demektir.

El-Müberrid Rufat'ın dövülmek suretiyle parçalanmış her şeye dendiğini söylemiştir.

Ancak bu yorumların hepsi de birbirine yaklaşık mânâlardır.

Ayetin başındaki hemze, istifham-i inkârî harfidir. Yani onların haşrı inkâr etmek hususunda en üst noktaya çıktıkları belirtilmek isteniyor. Cahillikleri nedeniyle ayrılmış iki şeyin, beden ile ruhun, veya bedenin uzuvlarının, kurumuş/çürümüş iken birleşmelerini muhal görüyorlardı. Bu ayet onların ne denli cahil olduklarını ve nasıl saptıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

قُلْ كُوْنُوْا حِجَارَةً اَوْ حَدِيْدًا ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِيْ صُدُوْرِكُمْ
فَسَيَقُوْلُوْنَ مَنْ يُّعِيْدُنَا ؕ قُلِ الَّذِيْ فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ فَسَيُنْغِضُوْنَ
اِلَيْكَ رُءُوْسَهُمْ وَيَقُوْلُوْنَ مَتٰى هُوَ ؕ قُلْ عَسٰۤى اَنْ يَّكُوْنَ
قَرِيْبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوْكُمْ فَتَسْتَجِيْبُوْنَ بِحَمْدِهٖ وَتَظُنُّوْنَ اِنْ لَّبِثْتُمْ اِلَّا
قَلِيْلًا ﴿٥٢﴾ وَقُلْ لِّعِبَادِيْ يَقُوْلُوا الَّتِيْ هِيَ اَحْسَنُ ؕ اِنَّ
الشَّيْطٰنَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ ؕ اِنَّ الشَّيْطٰنَ كَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا
مُّبِيْنًا ﴿٥٣﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ ؕ اِنْ يَّشَاْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَّشَاْ يُعَذِّبْكُمْ ؕ
وَمَاۤ اَرْسَلْنٰكَ عَلَيْهِمْ وَكِيْلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضِ ؕ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيّٖنَ عَلٰى بَعْضٍ وَّاٰتَيْنَا
دَاوٗدَ زَبُوْرًا ﴿٥٥﴾ قُلِ ادْعُوا الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ فَلَا يَمْلِكُوْنَ
كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيْلًا ﴿٥٦﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ
يَبْتَغُوْنَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيْلَةَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ وَيَرْجُوْنَ رَحْمَتَهٗ وَيَخَافُوْنَ
عَذَابَهٗ ؕ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُوْرًا ﴿٥٧﴾ وَاِنْ مِّنْ
قَرْيَةٍ اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوْهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوْهَا
عَذَابًا شَدِيْدًا ؕ كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتٰبِ مَسْطُوْرًا ﴿٥٨﴾

50 — De ki: «ister taş olun, ister demir».

51 — «İsterse gönlünüzde büyüyen bir yaratık olun! (Bu yeniden diriltilmenizi güçleştirmez). Diyecekler ki: «Bizi tekrar kim (hayata) döndürecek?» De ki: «Sizi ilk defa yaratan». Bunun üzerine sana alaylı alaylı başlarını sallayacak ve «Ne zamanmış o?» diyecekler. De ki: «Yakın olması umulur».

52 — Sizi çağıracağı gün, kendisine hamdederek, çağrısına uyarsınız ve çok az kaldığınızı sanırsınız.

53 — Kullarıma, sözün en güzelini konuşmalarını söyle. Kuşkusuz ki şeytan aralarını bozar; zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır.

54 — Rabbiniz sizi(n hâlinizi) en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder, dilerse size azap eder. Biz seni onların üzerine vekil göndermedik.

55 — Rabbin göklerde ve yerde olanları en iyi bilendir. And olsun biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Davud'a da Zebur'u verdik.

56 — De ki: «Allah'ı bırakıp da (ilâh olduklarını) iddia ettiklerinizi çağırın. Onlar ne sizden bir zararı uzaklaştırabilirler ne de onu değiştirebilirler».

57 — Onların o yalvardıkları da Rablerine yakın olmak için vesile ararlar. O'nun rahmetini umarlar, O'nun azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı korkunçtur.

58 — Hiçbir ülke yoktur ki biz onu Kıyamet Günü'nden önce helâk edecek veya en çetin bir şekilde azaplandıracak olmayalım. Bu Kitap'ta yazılıdır.

(50) *«De ki: İster taş olun...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Müşrikler, insan azalarının kuruduktan, dağıldıktan ve âlemdeki diğer parçalara karıştıktan sonra onun sudan gelen kısımlarının dünyadaki sulara, toprak kısımlarının toprağa, havai kısımlarının havaya karışmasından sonra, tekrar biraraya getirilebileceğini tasavvur bile edemiyorlardı. Bunlara hayatın tekrar verilmesinin düşünülemeyeceğini söyleyerek itirazlarda bulunuyorlardı. Allah Teâlâ ise şöyle buyurdu: *«Bu itirazınız Allah'ın ilim ve kudretinin kemâlinden şüphe duyduğunuz takdirde geçerli olabilir. Eğer O'nun ilminin sonsuz, kudretinin ise sınırsız olduğunu kabul ederseniz, Allah'ın onları biraraya getirmeye, onlara can vermeye kâdir olduğunu da bilirsiniz. Allah'ın kudreti onlara akıl yerleştirmeye yeterlidir».*

Allah Teâlâ bu cevaba, adeta ikinci bir cevap daha ekleyerek şöyle buyurmuştur:

«Ey Muhammed! Onlara de ki: «Değil çürümüş kemikler, isterseniz kupkuru taş hatta daha sert olan demir ya da tasavvur edebildiğiniz, çok güçlü sandığınız daha başka bir varlık olun, Rabbiniz sizi tekrar biraraya getirir, âzâlarınızı birleştirir ve onlara can verir.»

Buradaki emir, ilzamî değildir. Yani *«muhakkak böyle olur»* anlamında değildir. Aksine bu emir ile kastedilen şudur: *«Eğer siz taş veya demir ya da çok daha kuvvetli bir şey olsanız bile, Allah'ın sizi yeniden diriltmesine, âzâlarınızı birleştirmesine ve onlara hayat vermesine mâni olamazsınız.»* Bu kişinin tıpkı, *«Sen benden mi almak istiyorsun? Oysa ben filânım»* demesine karşılık, karşısındakinin; *«Kim olursan ol. İstersen halifenin oğlu ol, ben senden yine de hakkımı isterim»* demesine benzer.

İbn Abbas, Mücahid, İkrime ve çoğu müfessirden gelen rivayete göre, insanoğlunun kalbinde/aklında büyüttüğü şey ölümdür. Yani insanoğlunun aklında ölümden daha korkunç, daha dehşetli bir şey yoktur. İsterseniz ölüm olun! Allah sizi yine de öldürür ve tekrar diriltip haşre gönderir.

Bazı müfessirlere göre, bu *«şey»* ile gökler, yerler, dağlar kastedilmektedir. Çünkü bunlar mahlûkatın en büyükleridir.

«Onlar, *«Eğer biz taş, demir veya ölüm, dağ veya gök olsak, o zaman bizi kim haşre gönderecektir?»* diye alaylarını sürdüreceklerdir. Fakat sen onlara de ki: *«Sizi ilk kez yaratan, sizi yeniden diriltecektir. Siz hiçbir şey değilken, bir vücuda sahip bulunmuyorken sizi yoktan O varetti. Yine sizi kudretiyle diriltecek olan O'dur. Sizi ilk kez yaratırken nasıl aciz kalmadıysa, sizi yeniden diriltmek hususunda da aciz kalmayacaktır.»* (1)

Onlar alaylı alaylı; *«iddia ettiğiniz şey ne zaman?»* derler. De ki: *«Yakın olması umulur!»* Çünkü gelmesi muhakkak olan bir şey yakın demektir.

(1) Hatib Şirbinî, es-Sirac'ul-Münir, cilt: 2, sh: 311-312

Allah Teâlâ bu ayette mahşerin (dirilişin) zamanını tayin etmemiştir. Çünkü yeniden dirilişin zamanı Allah'tan başkası tarafından bilinmesi mümkün olmayan gaybî bir husustur.

Bazı müfessirlere göre, onun yakın oluşu şu noktadan ileri gelmektedir; *«Dünya zamanından geçen daha fazladır, geri kalan ise daha azdır»*. Yani onun yakın olması beklenir.

İbn Cerir et-Taberî, bu ayet münasebetiyle şu hadisi zikretmektedir.

«Ölüm, Kıyamet Günü getirilir, adeta beyaz bir koç gibidir. Cennet ile cehennem arasında durdurulur ve denir ki: *«Ey cennet ehli! Siz bunu tanıyor musunuz?»* Cennet ehli, *«Evet, tanıyoruz»* derler. Sonra, *«Ey cehennem ehli! Siz bunu tanıyor musunuz?* denilir. Onlar da tanıdıklarını söyleyince, ölüm cennet ile cehennem arasında boğazlanır. Sonra da şöyle nida edilir: *«Ey cennet ve cehennem ehli! Ölümsüz bir ebediyet vardır»*.

Said Havva, *«el-Esas Fi't-Tefsir»* adlı eserinde bu hadis ile mezkur ayet arasındaki münasebetin pek açık olmadığını, sadece ölümün mahlûk olması bakımından bir ilişkinin kurulabileceğini söylemektedir. Yani bu hadis ile ayetteki büyüyen, ölümle yorumlanmıştır.

(52) *«Sizi çağıracağı gün, kendisine hamdederek...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Yevm» kelimesi mukadder bir fiilin mefulüdür. Yani; *«Sizi çağıracağı günü hatırlayın»*.

Bu kelimenin bir önceki ayette (51) geçen *«Kariben»* kelimesinin bedeli olması da mümkündür.

«Yed'ukum» fiili burada haşrolunmaktan kinayedir. Yani, *«sizi haşre göndereceği günü düşünün ki o gün haşrolunacaksınız.»* Burada çağırmak — icabet etmek hakiki anlamda değildir. Bu tıpkı; *«Ol deriz, o da oluverir»* ayeti gibidir. Burada ne hitap ne de muhatap vardır. Yukarıdaki ayette de sürate ve kolaylığa delâlet etmesi için *dua* ve *isticabe* kelimeleri kullanılmıştır. Çünkü, *«Ey Falan! Kalk!»* denildiğinde, bu süratli ve gecikmesiz bir emir olur. *Dua* ve *isticabe,* insanları hesap ve ceza için hazır etmeye delâlet eder. Nitekim efendi, kölesini kendisine hizmet veya onu teftiş etmesi için çağırır. Kıyamet Günü'nde artık hizmet yoktur. Zira sorumluluk kalkmıştır. Çağrı onların durumlarını tetkik içindir.

Ebu Hayyan'a göre mânâ şöyledir: *«O sizi kulaklarınızın işiteceği şekilde çağırır»* ki bu da sûra son üfürülüştür. Nitekim başka bir ayette, *«O gün münadi yakın bir yerden çağırır»* denilmiştir.

Rivayet olunduğuna göre, İsrafil (a.s) (başka bir rivayete göre Cebrail (a.s)) Beyt'ul-Makdis'in binek taşına çıkarak şöyle der: *«Ey çürümüş cisimler, âzâlar! Önceki halinize dönün!»*

Ebu Derda'dan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *«Kıyamet Günü'nde sizler, kendi isimleriniz ve atalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. Bu yüzden güzel isimler edinin».* (Ebu Davud, İbn Hibban)

Hadiste sözü edilen çağırmanın, kabirlerden çıkartılıp, haşrolunduktan sonra hesap için çağırma olması muhtemeldir.

«Bihamdihi» ifadesi kâfirlere raci olan muhatap zamirinin ha-

lidir. Yani Allah'ın kemâl-i kudretinden dolayı, O'na hamdeder olduğunuz halde, O'na icabet edersiniz. (Veya, nimetler karşısında Allah'a hamdetmenin gerekli olduğunu itiraf ettiğiniz halde, O'na icabet edersiniz.) Bunu Kıyamet'te inkâr etmek mümkün değildir. Çünkü orada bilgiler zaruridir.

Rivayet olunduğuna göre, kâfirler kabirlerinden *«Sübhanekella humme ve bihamdike»* dedikleri halde çıkarlar. (Abd b. Humeyd, İbn Cerir) Kıyamet Günü'nde kâfirlerin böyle demesi hiç te garip değildir. Ne var ki bu söz onlara hiçbir yarar sağlamaz.

Zemahşerî'ye göre burada mecaz vardır. Yani onların Allah'a hamdederek icabet etmeleri, haşre boyun eğmelerinin mübalağalı bir şekilde olmasından kinayedir. Meselâ, kendisine zor gelen bir işi yapmaktan kaçınan kimseye, *«sen o işi hamd ve şükür edip yapacaksın»* denilmesi de böyledir. Yani sen bu işe zorlanacaksın. Öyle ki sen bu işi, seve seve yapan bir kimse gibi yapmak zorunda kalacaksın. Dolayısıyla kâfirlere adeta şöyle denilmek istenmiştir: *«Sizler Allah'a hamdedenlerin haşre gelmek hususunda itaat ettikleri gibi, itaat ederek geleceksiniz»*.

İbn Cerir Taberî, *«Bihamdihi»* ibaresinin, birbirlerine atfedilen iki şeyin ortasında gelen bir kayd-ı itirazî olduğunu söylemiştir. Bu tıpkı, bir kimsenin tartıştığı kimseye, *«Allah adına, ben yanıldım»* demesi gibidir. İşte Rasûlullah da adeta onlara şöyle demiştir: *«O haşrın yakın olması umulur. Siz o zaman bugün inandığınızın tam tersiyle kalkacaksınız. Bu da Allah'ın hamdıyla benim haberimin doğruluğuna delâlet eder»*. Yani, bu haşr sizin itikadınızın tam tersi olacak. Hamd Allah'a mahsustur.

Alusî, bu tür yorumların zorlama olduğunu, Kur'an nazmından bu mânâların anlaşılmasının mümkün olamayacağını söylemiştir.

Bazı kimselere göre, buradaki hitap müminleredir. Kâfirlere hitap ise 51. ayetin son kelimesinde sona ermiştir. Müminler Allah'ın kendilerine yapmış olduğu ihsana hamd ederek, davete icabet ederler.

İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Lâ ilâhe illallah'ın ehli üzerinde, kabirlerinde, mahşerlerinde, herhangi bir korku yoktur.»* (Tirmizi, Tabarani). Yani Lâ ilâhe illallah ehli kabirlerden çıkıp, başlarından toprağı silker ve *«Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun»* derler.

Said b. Cübeyr'den rivayet edilen bir yoruma göre, ayetteki hitap hem kâfirlere hem müminleredir. Kâfirler de, müminler de kabirlerden çıkarlarken Allah'a hamd ederler.

Ayetin metninde geçen, *«Tezunnune»* (Zannedersiniz ki) ibaresi ya asıl anlamı üzerindedir ya da *«yakîn»* mânâsında kullanılmıştır. Onlar sanırlar ki kabirlerinde (veya dünyada) az bir zaman kalmışlardır.

Müfessirlerin Katade ve İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre, onlar ölüm ile diriliş nefhaları arasında durdukları süreyi az görürler. Çünkü o sırada azap kendilerinden uzaklaşır ve bunun için de *«Bizi kim mezarlarımızdan haşre gönderdi?»* derler.

Bazılarına göre, onlar haşr meydanında az durduklarını sanırlar. Çünkü onların durumları ve akibetleri cehenneme girmek olacaktır. Cehenneme girmemek için haşr meydanında daha çok kalmak isterler.

Fakat bu son yorum asıl mânâdan çok uzaktır.

MÜMİN DAİMA YUMUŞAK KONUŞMALIDIR

(53) *«Kullarıma, sözün en güzelini konuşmalarını...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Kullar» ile kastedilen müminlerdir. İzafetin kullanılması müminlere şeref vermek içindir. Onlar müşriklerle konuştukları zaman en güzel kelimeyi, en güzel sözleri kullansınlar. Onlara karşı sert ifadeler kullanmasınlar.

Bu ayet, tıpkı şu ayet gibidir: *«Kitap ehline karşı en güzel kelimeyle tartışın»*. Yani *«Ey Muhammed! Onlara de ki; «en güzel kelimeyi kullanın!»*

«Elletî» kelimesi ile *kelime* kastedilirse, kelime, kelâm mânâsında kullanılmış olur. Tıpkı şehadet kelimesi denildiğinde olduğu gibi. Çünkü *şehadet* tek kelime değildir, kelâmdır. Yani; *«kullarıma söyle en güzel kelâmı (en güzel ifadeleri) kullansınlar! Aksi takdirde şeytan aralarını bozar, kışkırtmada bulunur.»*

«Onlar» zamiri ile müminler ve müşrikler kastedilmektedir. Yani eğer müminler, müşriklere karşı sert sözler sarfederlerse, şeytan bu fırsatı değerlendirir ve bunu onların inatlaşmalarına, daha çok bozgunculuk yapmalarına yol açacak şekilde kullanır.

«Çünkü şeytan aralarına girer...»

Bu cümle önceki hususun illetidir. Yani, müminler niçin en güzel kelimeyi kullanacaklar? Çünkü şeytan sert sözleri aralarında fesadın ve şerrin yayılmasına vesile kılar.

«Zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır» cümlesi de bir önce-

kinin illetidir. Yani şeytan niçin onların arasında fesat çıkarır? Çünkü şeytanın insanlara karşı düşmanlığı çok eskiden beri vardır ve apaçıktır.

EN GÜZEL KELİME NEDİR?

İbn Ebi Hatim'in, İbn Sirin'den rivayet ettiğine göre, en güzel kelime *«Lâ ilâhe illallah»*tır.

İbn Cüreyc'e göre en güzel kelime, *«O, günahları affeder»* demeleridir (İbn Cerir, İbn'ul-Münzir).

Hasan Basrî, en güzel kelimenin, *«Allah sana merhamet etsin, Allah seni affetsin»* demeleri olduğunu söylemiştir (İbn Cerir).

İbn Hatim'in Katade'den rivayet ettiğine göre şeytanın *«Nez'i»*, onun kışkırtması demektir. Şeytan muhakkak kışkırtır. Zira o insanoğlunun ezeli düşmanıdır. (1)

(54) *«Rabbiniz sizi(n halinizi) en iyi...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Alusi'ye göre bu ayet, *«en güzel kelime»*nin tefsiridir. Bu ayet ile *«en güzel kelime»* arasındaki iki cümle ara cümlesidir.

Hitap müşrikleredir. Yani, *«Ey Müminler! Bu kelimeyi (veya benzerini) müşriklere söyleyin. Onların durumunu Allah'ın dilemesine bırakın. Onlara cehennem ehlinden olduklarını açıkça söy-*

(1) Şevkanî, Feth'ul-Kadir, cilt:3, sh: 227

lemeyin. Çünkü böyle söylemek, onları daha büyük kötülüğe iter. Bununla beraber sonuç, hepinizin meçhulüdür ve Allah'tan başka kimse, sonucu bilemez. Umulur ki Allah onları ileride imana iletebilir».

«Ev» (veya) edatı, hakiki bir infisal (ayrılık) anlamını ifade eder. Yani muhakkak ki Allah, sizi imana muvaffak kılmakla size merhamet edecektir veya küfür üzerindeyken sizin canınızı alarak sizi azaba düçar edecektir.

İbn'ul-Enbarî'ye göre, *«Ev»* (veya) kelimesi iki durumun da genişliği içindir. Yani Allah katında bu iki durum da geniştir. Allah hangisini dilerse onu yapar.

«Biz seni onların üzerine vekil göndermedik»; yani sana onları İslâm'a zorla sokma görevi vermedik. Seni sadece uyarıcı ve müjdeci olarak gönderdik. Onlarla iyi geçin, ashabına da söyle, onlarla iyi geçinsinler. Onların eziyetlerine tahammül etsinler, onlara karşı sert davranmasınlar.

Bu ayette tavsiye edilen davranış biçimi, savaş iznini veren ayetin inmesinden öncedir. Savaş emri indikten sonra bu durum tabii olarak ortadan kalkmıştır.

Bazı müfessirlere göre ayetin anlamı şöyledir: *«Eğer Allah dilerse sizi Mekke'lilerin ellerinden kurtarır. Yine eğer Allah dilerse onları size musallat kılarak, size azabı tattırır.»*

Daha önce de ifade edildiği gibi, bu ayetin *«kılıç ayeti»* ile neshedildiğini söyleyenler de vardır.

Bu ayetin nüzul sebebi olarak şu olay anlatılır. Müşrikler müslümanlara şiddetli eziyetler vermeye başlayınca, müslümanlar

bu hususu Hz. Peygamber'e iletirler. Yani müşriklere karşılık vermek için izin isterler. Bunun üzerine de mezkur ayet nazil olur.

Bazı rivayetlere göre de, müşriklerden biri Hz. Ömer'e söver, Hz. Ömer de onu öldürmeye kalkışır. Bu ayetin inmesiyle, Allah Teâlâ Hz. Ömer'den o kâfiri affetmesini istemiş oldu.

Ayetin özü şudur: *«Biz kâfirleri imana zorlama vazifesini sana havale etmedik. Seni sadece Allah'ın rahmetini müjdeleyici, azabından sakındırıcı olarak gönderdik. Bu yüzden kâfirlere hoşgörülü davran, ashabına da şöyle onlar da hoşgörülü davransınlar».*

(55) *«Rabbin göklerde ve yerde olanları...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani, Allah göklerde ve yerde olanların zahirî ve batınî durumlarını herkesten daha iyi bilmektedir. O dilediği kimseyi onların arasından risalet, velâyet için seçer. Onun hikmeti, bu işe ehil gördüğünün risalet, velâyet ve salih kulluk için seçilmesini gerektirir.

Bu ayet Mekkeli müşriklerin şu sözlerine bir reddiyedir: *«Ebu Talib'in yetiminin peygamber olması, Suheyb, Bilâl, Habbab gibi fakirlerin, ayak takımının onun ashabı olması ve peygamberliğin zenginlerden ve ileri gelenlerden birine verilmemesi, olmayacak bir şeydir».*

Onların; *«niçin bize melekler gönderilmedi?»* şeklindeki itirazlarını, Allah Teâlâ *«göklerde olanı en iyi Rabbin bilir»* demek; *«niçin bu Kur'an Mekke veya Taif'ten ileri gelen birine indirilmedi?»* itirazlarını da, *«yerde olanı en iyi Rabbin bilir»* demek suretiyle reddetmiştir.

PEYGAMBERLER BİRBİRLERİNDEN ÜSTÜN OLUR MU?

«Andolsun biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık»; yani nefsani faziletlerde, kudsi meziyetlerde üstün kıldık. Semavî kitapların indirilmesi sebebiyle bir kısmını diğerinden üstün kıldık, mal ve etbaın çokluğundan değil. Meselâ bir peygamber vardır ki (Hz. Süleyman gibi) zenginlik bakımından çok üstündür. Ancak diğer hususlarda ondan üstün peygamberler de vardır. Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed gibi. Meselâ Hz. İsa'nın etbaı Hz. Muhammed'in etbaından daha fazla olabilir. Fakat Hz. Muhammed, Hz. İsa'dan daha üstündür.

ZEBURDA AHKAM VAR MI?

«Davud'a da Zebur'u verdik» cümlesi Hz. Davud'un niçin üstün kılındığını beyan etmektedir. Yani *«biz Davud'u, ona krallık, saltanat vermekle değil, Zebur'u vermekle üstün kıldık».*

Bu ayet, Zebur'da Hz. Muhammed'in en son peygamber, ümmetinin de en hayırlı ümmet olarak yer almasından ötürü, onun en üstün peygamber olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Zebur' daki bu işaret Kur'an'da açıklanmıştır: *«Andolsun ki biz Zebur'da yeryüzünde salih kulları varis kıldığımızı zikrettik».*

Bazılarına göre bu ayet, telmih kabilindendir. Zebur kelimesi aslında Halil veya Kabul kelimeleri gibi ism-i meful veya masdardır. Zebur'da ahkâmdan bir şey yoktur.

Enes'ten rivayet olunduğuna göre, Zebur Allah'ın zikrinden, dua ve tesbihten ibarettir (İbn Ebi Hatîm).

İbn Cerir, Katade'den şöyle rivayet ediyor:

«Biz aramızda Zebur'un bir dua olduğunu, Allah'ın onu Davud'a öğrettiğini, hamd ve tesbihleri muhtevi olup, onun helâl, haram, farzlar, hudud gibi bahisleri içermediğini konuşmuştuk. Ben de durumun Katade ve Rebii'nin dediği gibi olduğunu söyledim. Çünkü biz Zebur'u gördük. Baktık ki Hz. Davud'un okuduğu hutbelerdir. Onlarla Mescid'de Rabbine hitap ederdi. Tamamı 150 hutbeden ibaretti. Onların her birine «*Mezmur*» denilmektedir. O hutbelerin bazılarında Hz. Davud düşmanlarını Rabbine şikâyet eder. O'ndan yardım ister, bazılarında da kendisini galip getirir, düşmanlarına karşı ona yardım ettiği için Rabbine hamd eder, onu tesbih eder.»

İmam Suyuti, ed-Durr'ul-Mensur adlı tefsirinde seleften bir cemaatten bize rivayetler nakletmektedir. Onlar Zebur'da gördükleri birtakım lâfızları zikrediyorlarsa da, onları nakletmenin bir yararı olmadığı için, buraya almadık. Çünkü Kur'an, içerdiği öğütlerle bizi Zebur ve diğer kitaplardan müstağni kılmıştır. (1)

Alusî, bazı rivayetlerin Zebur'da birtakım emir ve yasakların bulunduğuna delâlet ettiğini söylemektedir.

İbn Ebi Şeybe, Zebur'dan şöyle bir metin nakletmektedir:

«Muhakkak ki ben Allah'ım, benden başka ilâh yoktur.
Hükümdarların hükümdarıyım ben.
Hükümdarların kalpleri benim yed-i kudretimdedir.
Hangi kavim benim taatim üzerinde olursa,
Hükümdarlarını onların üzerine merhametli kılarım.
Hangi kavim kötülük üzerinde olursa,

(1) Şevkani, Feth'ul-Kadir, cilt:3, sh: 328

Hükümdarlarını onların üzerine azap vesilesi kılarım.
Kendinizi hükümdarlara sövmekle meşgul etmeyin.
Onlara değil bana tevbe edin.
Ki onların kalblerini size karşı şefkatle doldurayım.»

Emir ve yasakları muhtevi mezmurlar, Zebur'da oldukça çoktur. Nitekim Zebur'da gören bir kimseye bu durum apaçık görünür.

Zebur ve Tevrat arasındaki farklılıklar da açıktır. Bazı ayetlerin elif-lâm ile (marife) getirilmesi, aslına işaret etmek içindir. Özel isim olan bu kelimenin başına elif-lâm getirilmesinin bir sakıncası yoktur. Nitekim el-Abbas, el-Fadl kelimelerinin başında da elif-lâm vardır.

Bazı müfesirlere göre, «*Kullarım*» ifadesiyle kâfirler kastedilmektedir. Çünkü ayetlerin maksadı onları hakka davet etmektir. Allah Teâlâ onların kalplerini cezbetmek için bu kelimeyi kullanmıştır. Yani Allah Teâlâ adeta şöyle demek istemiştir:

«*Ey Muhammed! Benim kullarım olduklarını ikrar eden o kimselere de ki: En güzel kelimeyi, hak ve tevhide en çok delâlet eden Lâ ilâhe illallah kelimesini söylesinler.*»

Allah Teâlâ böylece, onların bâtıl bir yolda atalarını körü körüne taklid ederek yürümemeleri gerektiğini bildirmiştir. Çünkü böylesine bir taassub şeytandan gelmedir. Şeytan ise insanoğlu için apaçık bir düşmandır. Onun sözüne iltifat etmemek gerekir.

«*En güzel kelimeyi söylemek*», ona böyle inanmak demektir.

«*Rabbin göklerde ve yerde olanları en iyi bilendir*»; yani rabbiniz sizi daha iyi bilir. Dilerse hidayet etmek suretiyle size mer-

hamet eder. Dilerse küfür üzerinde iken canınızı almak suretiyle sizi azaba düçar kılar. Allah'ın dilemesi sizin için gaybtır. O halde hak dini aramak için çalışın. Bâtıl üzerinde ısrar etmeyin ki ebedî saadetten ve daimi hayırlardan mahrum kalmayasınız.

Daha sonra Allah, kendi rasûlüne hitaben; *«Biz seni onların üzerine vekil göndermedik. Durumu onlar aleyhine şiddetlendirme. Onlara sert ve kaba sözlerle hitap etme!»* diye emreder. Tüm bunlardan maksat yumuşaklık ve merhameti izhar etmektir. Yani davet anında merhametli/yumuşak davranmak gerekir. Çünkü hedefe varmak için bu en yakın yoldur.

İbn Sirin'e göre, *«Kullarım»* ile tüm mahlûkat kastedilmektedir. Çünkü hepsi kelime-i tevhide davet edilmektedirler.

(56) *«De ki Allah'ı bırakıp da...»*

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Cerir'in rivayet ettiğine göre bu ayet, şu nedenle nazil olmuştur:

«Araplardan bazı kabileler, meleklere tapıyorlar ve onlara *«Allah'ın kızları»* diyorlardı. Bu ayet o zaman nazil olmuştur. Onlar Allah'a, Hz. İsa'yı, annesini, Hz. Uzeyr'i, güneşi, ayı, yıldızları ortak koşarlardı. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

«Allah'tan başka ilâh edindiğiniz tüm bu mahlûkları çağırın. Ancak onlar kendi başlarına hiçbir şey yapamazlar. Sizden hastalıkları, fakirliği, kıtlığı vs. uzaklaştıramazlar. Sizden bunları alıp kendilerine tapmayanlara iletemezler. Veya onları götürüp, başkalarını getiremezler. İşte buna güç yetiremeyen kimseler ibadete müstahak olamazlar. Çünkü ibadete müstahak olmanın şartı, kâ-

mil kuvvettir ki zararları uzaklaştırabilsin, yararları getirebilsin. Kendisine ibadet edilen, bu kuvveti başkasından alıyorsa o kâmil bir kuvvete sahip sayılmaz!»

«*Zaemtum*» fiili, zanna yakın bilgi demektir. Bazen şüpheli söz yerine, bazen yalan mânâsına kullanılır. Nitekim İbn Abbas *Zaeme* fiilinin Kur'an'ın her tarafında yalan anlamını ifade ettiğini söylemiştir. Bu fiil kesin ve doğru söz anlamında da kullanılır.

Enes'ten rivayet olunduğuna göre, Demam b. Sa'lebe adında biri çölden gelerek Hz. Peygamber'e (s.a) şöyle der: «*Ey Muhammed« Senin elçin bize gelerek senin, seni Allah'ın gönderdiğini iddia ettiğini (tez'amu) iddia etti (zaeme)*». Hz. Peygamber de «*Doğru söylemiş*» dedi (Müslim).

Bu hadiste, Hz. Peygamber bedevinin iddia (zaeme) diye nitelediği haberi, tasdik etmektedir. Böylece anlaşılmaktadır ki «*zaeme*»yi doğru söz anlamında kullanmıştır.

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a) «*Cebrail şunu za'metti*», yani «*doğru söyledi*» demiştir.

Arap dilinde imam kabul edilen Sibeveyh, kitabında Za'eme'l-Halil, Za'eme Ebu Hatab gibi ifadeleri «*doğru söyledi*» anlamında kullanmıştır. Bunu ayrıca lûgat alimlerinden bir grup ta böyle nakletmiştir.

Ayetin zahirine bakılırsa, «*Ellezîyne*» ile, Allah'tan başka kendilerine tapılan akıllı varlıklar kastedilmektedir. Fakat Ebu Hayyan, burada akıllı varlıkların, akılsız varlıklar üzerine tağlib edildiğini söylemiştir. Yani burada, akıllı-akılsız kendisine tapılan putlar, heykeller, güneş, ay ve yıldızların hepsi kastedilmiştir.

Ebu Hayyan'ın bu görüşüne, «*Onların o yalvardıkları da Rablerine yakın olmak için vesile ararlar*» ayeti gölge düşürmektedir. Çünkü rahmeti ummak, azaptan korkmak ancak akıl sahipleri için bir anlam ifade eder. Meselâ Hz. İsa, Hz. Uzeyr gibi.

«*Madem ki putlar cansız/akılsız idiler, o halde onlar da elleziyne tabirinin şümuluna girmektedir*» demek ayetin zahirinin hilafınadır.

«*Dua*» kelimesi bazen —nida gibi— çağrı anlamında da kullanılır. Bazılarına göre, «*ya*» veya «*eya*» harflerine isim eklenmediği takdirde nidadır. Fakat dua ise, mutlaka ismin eklenmesi gerekir. Mesela dua edileceği zaman «*ya filan*» denir. Duanın nida, nidanın da dua yerine kullanıldığı zamanlar çoktur.

Yani, «*menfaatin celbinden daha evla olan zararın kaldırılması için o taptıklarınızı çağırın!*»

Kalpler zararı kaldırana, menfaati getirenden daha çok meyleder. Dolayısıyla göreceksiniz ki onların bu işi yapmaya güçleri yoktur. Onların kudretinin olmaması kemal-i kudretlerinin olmamasıdır. Bâtıl mabudlara ait kuvvetin Allah'tan geldiğini kâfirler de kabul ederlerdi. Çünkü onlar Allah'ı ve putların da Allah'ın mahlûku olduğunu inkâr etmiyorlardı. Bütün sıfatların Allah'tan geldiğini ve Allah'ın sıfat bakımından onlardan daha kuvvetli, daha mükemmel olduğunu da inkâr etmezlerdi.

Şöyle bir itiraz öne sürülemez: «*Biz kâfirleri putlarına yalvarıp dururken görüyoruz ve istediklerinin hiçbiri yerine gelmiyor. İşte bundan dolayı onların bir kuvveti yoktur denilmiştir.*» Çünkü aynı şekilde, biz müslümanların Allah'a yalvarıp durduklarını görüyoruz. Buna rağmen duaları kabul olunmuyor da denile-

bilir. Bu kabul olunmayış -hâşâ- Allah'ın kudret ve kuvvetinin olmadığı mânâsına alınamaz.

Rivayet tefsirleri de, ayetin metnindeki *«zarar»*, *«kıtlık»* mânâsına alınmıştır. Çünkü müşriklere şiddetli bir kıtlık isabet etmiştir. Öyle ki o kıtlık zamanında köpek etlerini ve leşleri yemeye başlamışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e gelerek kendileri için dua etmesini talep etmişler ve bu talep üzerine yukarıdaki ayet nazil olmuştur.

Ancak bu yorum ayetin mutlaka o duruma mahsus olmasını gerektirmez. Ayetin sebebi nüzulu da bu kapsama girebilir.

Bu rivayetle, onların mabudlarının mutlak güçlerinin olmadığı, o devirde yaşayan müşriklerce de teslim edilmiştir. Aksi taktirde onlar mabudlarını bırakıp da Hz. Peygamber'den yardım istemezlerdi. Ancak bu görüş üzerinde tartışma vardır.

CİN MÜSLÜMAN OLUR MU?

(57) *«Onların o yatvardıkları da Rablerine...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Abdullah b. Mesud'dan rivayet olunduğuna göre, müşrikler bir grup cinne tapıyorlardı. Fakat o cinler müslüman olunca, Allah Teâlâ bu ayeti gönderdi (Buhari).

Başka bir rivayetle, Katade kanalıyla yine İbn Mesud'dan rivayet olunduğuna göre, bu ayet bir grup cinne tapan Araplardan bir topluluk hakkında nazil olmuştur. O taptıkları cinler müslü-

man olmuşlardı. Onlara tapan insanlar ise, onların müslüman olduklarını anlayamamışlardı. Bunun üzerine mezkûr ayet indi.

İbn Mesud'dan gelen bir başka rivayete göre, müşrikler kendilerine cin denilen bir gruba tapıyorlardı. Onlar müslüman oldular. Fakat müşrikler hâlâ onlara ibadet etmeye devam ediyorlardı. Bunun üzerine mezkûr ayet indi.

Süddî, Ebu Salih'ten o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmektedir: «Bu ayette tapılması sözkonusu edilen Hazret-i İsa, annesi Meryem ve Hz. Üzeyr'dir. Yani hıristiyan ve yahudilerden bazılarının taptığı bu kimselerin ikisi peygamber, biri de sıdıkadır. Allah'a iman etmişlerdir. En yakın yolu arayıp durmaktadırlar».

Muğira'nın İbrahim'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbas bu ayet hakkında, *«Onlar Hz. İsa, Üzeyr, güneş ve aydır»* diyordu.

Mücahid, *«Hazreti İsa, Üzeyr ve meleklerdir»* demiştir.

İbn Cerir Taberi, İbn Mesud'un görüşünü benimsemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, *«Rablerine yakın olmak için vesile ararlar»* buyurmuştur. *«Yebtegune»* (Ararlar) fiili mazi halini ifade etmediğinden Hz. İsa Uzeyr ve melekler buna dahil değillerdir.

İbn Cerir, *«Vesile»*nin yaklaşmak olduğunu söylemiştir. Katade de aynı görüştedir.

«O'nun rahmetini umarlar, O'nun azabından korkarlar» ibaresi, ibadetin korku ve ümid hallerini beraberinde taşıdığı zaman tamam olacağına delâlet eder. Çünkü insan korku vasıtasıyla haramlardan kaçınır, ümitle de daha çok ibadet eder. *«Rabbinin azabı korkunçtur»* ifadesi, bu azaptan korkmanın uygun olduğuna,

onun meydana gelmesinden çekinmenin gerekliliğine delâlet eder. (1)

(58) *«Hiçbir ülke yoktur ki biz onu. .»*

Bu Ayetin Tefsiri

Allah Teâlâ, burada Levh-i Mahfuz'da yazmış olduğu hükmü beyan etmektedir. O hüküm hiçbir ülke, köy veya kasaba olmasın ki Allah onun ehlini helâk etmesin veya onlara şiddetli azap tattırmasın hükmüdür. Bu ya şiddetli azap ya kılıçtan geçirmek ya da Allah'ın dilediği belâlara onları maruz bırakması ile olur. Bu onların günahları sebebiyledir. Çünkü Allah, *«Biz onlara zulmetmedik, onlar kendi kendilerine zulmettiler»;* başka bir ayette, *«O durumunun sonucunu tattı. Onun halinin sonu hüsrandır»;* başka bir ayette, *«Nice ülkeler vardır ki Rabbinin ve peygamberlerinin emrine isyan ettiler»* diye buyurmuştur.

«Helâk» ile en kuvvetli görüşe göre normal ölüm kastedilmiştir. *«Azab»* ise öldürülmek veya musibetlere maruz kalmak suretiyle ölmektir.

Bazılarına göre, *helâk* lâfzı salihler, *azab* lâfzı ise asiler için kullanılmıştır.

Mukatil'den gelen bir rivayette şöyle denilmektedir:

«Ben Dahhak b. Muzahim'in kitaplarında bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak şunu gördüm:

Mekke'ye gelince, onu Hazeşliler yıkacaklardır. Medine'yi aç-

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim cilt: 4, sh: 320-321

lık, Asra'yı tufan mahvedecektir. Kûfe Türklerin eliyle, dağlar yıldırımlarla yıkılacaktır. Horasan'ın azabı ise çeşitlidir. Her şehrin adını veren Dahhak b. Muzahim, onun harap olma nedenini de zikretmektedir.» (1)

(1) Zemahşeri, Keşşaf cilt: 3 sh: 183

وَمَا مَنَعَنَآ اَنْ نُّرْسِلَ بِالْاٰيٰتِ اِلَّآ اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُوْنَ ؕ
وَاٰتَيْنَا ثَمُوْدَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوْا بِهَا ۚ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيٰتِ
اِلَّا تَخْوِيْفًا ﴿٥٩﴾ وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ ؕ
وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِيْٓ اَرَيْنٰكَ اِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ
وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُوْنَةَ فِى الْقُرْاٰنِ ؕ وَنُخَوِّفُهُمْ ۙ فَمَا يَزِيْدُهُمْ
اِلَّا طُغْيَانًا كَبِيْرًا ﴿٦٠﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا
اِلَّآ اِبْلِيْسَ ؕ قَالَ ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيْنًا ﴿٦١﴾ قَالَ اَرَءَيْتَكَ
هٰذَا الَّذِىْ كَرَّمْتَ عَلَىَّ ۖ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهٗٓ اِلَّا قَلِيْلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ
تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُوْرًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ
مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ
بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْ ؕ
وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطٰنُ اِلَّا غُرُوْرًا ﴿٦٤﴾ اِنَّ عِبَادِىْ لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ
سُلْطٰنٌ ؕ وَكَفٰى بِرَبِّكَ وَكِيْلًا ﴿٦٥﴾ رَبُّكُمُ الَّذِىْ يُزْجِىْ لَكُمُ الْفُلْكَ
فِى الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوْا مِنْ فَضْلِهٖ ؕ اِنَّهٗ كَانَ بِكُمْ رَحِيْمًا ﴿٦٦﴾

59 — Bizi ayetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan tek şey önceki ümmetlerin (onları) yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semud (kavmin)e açık bir mucize olmak üzere bir dişi deve verdik. Onlar ise ona (deveye) zulmedip (boğazladılar). Oysa biz ayetleri korkutmak için göndeririz.

60 — (Hatırla o zamanı) ki biz sana, «Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır» demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'an'da lânetlenen ağacı insanları denemek için meydana getirdik. Biz onları korkutuyoruz. Ama bu (korku), onlarda büyük bir azgınlıktan başka bir şeyi artırmıyor.

61 — Hani biz meleklere, «Adem'e secde edin» demiştik de İblis'in dışında hepsi secde etmişlerdi. İblis; «Ben çamurdan yarattığın bir kimseye secde mi ederim?» dedi.

62 — «Şu benden üstün kıldığına bir bak: Yemin olsun ki eğer, beni Kıyamet'e kadar yaşatırsan, pek azı dışında, onun zürriyetini kendime bağlayacağım» dedi.

63 — (Allah): «Git» Onlardan kim sana uyarsa, iyi bilsin ki cehennem hepinizin cezasıdır. Tam bir ceza!...» dedi.

64 — «Onlardan gücünün yettiği kimseleri sesinle sars (şaşırt). Süvarilerinle, yayalarınla onları yaygaraya boğ! Mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine va'dlerde bulun». Şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey va'detmez.

65 — «Benim kullarım üzerinde senin hiç bir ağırlığın (hakimiyetin) yoktur». Vekil (savunucu) olarak Rabbin yeter!

66 — Rabbiniz, fazlından aramanız için denizlerde gemileri sizin için yüzdürendir. Doğrusu o sizin için pek merhametlidir.

(59) *«Bizi ayetler (mucizeler) göndermekten...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Ayetler» ifadesiyle Kureyş'in Hz. Peygamber'den getirmesini istediği mucizeler kastolunmaktadır.

İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, Mekkeliler Hz. Peygamber'den (s.a) Safa Tepesi'ni altın yapmasını ve Mekke'nin etrafındaki dağları kaldırmasını, buraların ova haline getirilip, ziraate elverişli kılınmasını istemişlerdi. Bu isteğe karşı, Hz. Peygamber Allah'tan bu mucizeleri istemeye meylettiğinden dolayı şöyle buyuruldu: *«Onları kendi haline bırak. Dileyen iman etsin, dileyen istediği şekilde hareket etsin. İstersen onların taleplerini kendilerine verelim. Ancak buna rağmen küfre devam ederlerse, daha önceki ümmetlerin bu durumda geçirdikleri felaketi onların başına getirir, zürriyetlerini yeryüzünden sileriz»*. Bunun üzerine Hz. Peygamber; *«Hayır, ben onların kendi hallerinde bırakılmalarını isterim»* deyince, bu ayet nazil oldu (İmam Ahmed, Nesei, Hâkim, Tabaranî).

Yani bu ayette ilk ümmetlerin istediği mucizeler geldiği halde iman etmediklerine işaret edilmiştir. Yalanladıkları içindir ki onların istekleri yerine getirilmemiştir.

«Menaa» fiili başkasını alıkoymak (menetmek), onu yapmak

istediğinden cebren caydırmak anlamındaki *«men'i»* kökünden gelmektedir. Böyle bir durum, Allah hakkında muhal olduğundan, müfessirler fiilin burada sarf/çevirmek anlamında olduğunu söylemişlerdir. Yani, «bizi onların istedikleri mucizeleri göndermekten çeviren şey, önceki ümmetlerin istedikleri mucizeler geldiği halde, onları yalanlamaları ve kökünden silinip gitmeleridir. Bu durum onların da başına gelecektir». Azabın tehir edilmesindeki hikmet ya Hz. Peygamber'in şerefinin artmasının izharıdır, ya da müşriklerden doğup gelen müminlerin şanına önem vermek ve bunların içinde ileride iman edeceklerin durumunu nazarı itibara almaktır. Yahut bizim bilmediğimiz başka hikmetler söz konusudur.

Bazı müfessirlere göre ayetin mânâsı şudur:

«Biz, o müşriklerin senden istedikleri mucizeleri göndermeyeceğiz. Çünkü biz onların o mucizeler geldiğinde iman etmeyeceklerini biliyoruz. Nitekim senden önceki peygamberlerden de ümmetleri aynı şeyleri istediler ve o mucizeler geldiğinde iman etmediler. Bu yüzden onlara mucize göndermenin bir anlamı yoktur. Hikmet sahibi olan Allah'ın böyle faydasız şeyler yapması mümkün değildir».

Bu yoruma şu şekilde itiraz edilmiştir: *«Eğer bu geçerli bir sebep olsaydı, Allah Teâlâ önceki ümmetlere de mucize göndermezdi. Ayrıca ayetin nüzul sebebi, ilk yorumun daha doğru olduğunu ortaya koymaktadır».*

«Nitekim Semud (kavmin)e açık bir mucize olmak üzere bir dişi deve verdik»; zira onlar Hz. Salih'ten, taştan böyle bir deve çıkarılmasını istemişlerdi. Bu mucizeyi gördükleri takdirde iman edeceklerine söz verdikleri halde iman etmemişlerdir.

«Mubsiraten» kelimesi ism-i faildir ve devenin hâlini ifade etmektedir. Yani *«apaçık gören bir deveydi»*. Katade bu kelimeyi *«Mebsere»* şeklinde okumuştur ki bu takdirde anlam, o devenin ibret yeri, görünecek yer olduğuna delâlet eder. Zeyd b. Ali ise bu kelimeyi *«Mubsiratun»* olarak okumuştur. Yani o deve görücüydü.

SEMUD KAVMİ ARAPLARDAN MIDIR?

Semud kelimesi, yabancı bir dildendir. Ancak bazı müfessirler Arapça olduğunu söylemiştir. Semud, bir kabile ismidir. Yani, «o kabileye peygamberlerinden istedikleri mucizeyi verdik. Ancak onlar zulmederek, o mucizeyi inkâr ettiler. Onun Allah katından geldiğini veya Hz. Salih'in tasdik edilmesi için verilen o mucizenin gerçek oluşunu reddettiler. Ya da zalim olduklarından dolayı, onu inkâra kalkıştılar. Onun Allah katından olduğunu söyleyeceklerine, onu kestiler. Veya nefislerine zulmettiler. Deveyi kesmekle, kendilerini helâka maruz bıraktılar».

Allah Teâlâ'nın burada özellikle Semud kavmini zikredip, mucizeler geldiği halde iman etmeyen diğer kavimlerin zikretmemesinin nedeni, Mekkelilerin de Semud kavmi gibi Arap soyundan gelmiş olmalarıdır. Mekkeliler Semud kavmini tanıyorlardı. Çünkü memleketlerine yakın bir bölgede yaşamışlardı. Mekkeliler ticarî seferlerinde gidip gelirken, onların harabeleri yanından geçerlerdi.

DEVE TAŞTAN DİRİ Mİ ÇIKTI?

Deve canlı olarak taştan çıktığı ve *«ister taş olun ister demir»* ayetinin gerçekliğine açık bir delil teşkil ettiği için, Allah Teâlâ

böyle bir ifade kullanmıştır. Ancak ilk yorum Kur'an'ın nazmına daha yakındır.

«Oysa biz ayetleri korkutmak için göndeririz»; yani bu Allah'ın bir sünnetidir. O, mucize istedikten sonra inanmayanların kökünü silip süpürür.

Bu mucizelerin dışındaki Kur'an'ın diğer ayetleri, kendiliğinden meydana gelen mucizelerde (meselâ ayın ikiye bölünmesi gibi) Ahiret azabıyla korkutma varsa da, dünya azabıyla korkutma yoktur.

İbn Cerir'in Katade'den rivayet ettiğine göre, Allah ayetlerinden dilediği ile insanları korkutur. Dolayısıyla da insanlar, öğüt alır ve dönerler.

İbn Atiyye, Allah Teâlâ'nın ibret verici ayetlerinin üç kısma ayrıldığını söyler:

1 — Her şeyde geneldir. Nitekim şair, *«Her şeyde onun için bir ayet vardır. O'nun bir olduğuna delâlet eder»* demiştir. Burada alimlerin fikri sözkonusudur.

2 — Mutad olan kısım. Şimşek çakması, ay ve güneşin tutulması gibi. Burada da cahillerin fikri sözkonusudur.

3 — Adetleri yırtan (mucize) kısım. Peygamberliğin son bulmasıyla bu kısım da son bulmuştur. Fakat bu zamanda ancak onun mislini vehim etmek muteberdir.

Alusi, bu sözde kerametin unutulduğunu söylemektedir. Çün-

kü ehli sünnet, her asırda veli olan kimse için kerameti ispat etmiştir. (1)

Kısacası bu ayet ile kastedilen, kâfirlerin keyiflerince gösterilmesini istedikleri mucizelerdir. Nitekim İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'den Safa Tepesi'ni altın yapmasını istemişlerdi.

Ayetten anlaşıldığına göre, daha önce de bu tür mucizeler isteyen kavimler olmuştu ve onların asıl maksatları da inanmak değildi. Allah Teâlâ onların, kendi peygamberlerinden istedikleri mucizeleri verdi, fakat iman etmedikleri için de onları helâk etti. Bu Allah'ın bir kanunudur. Eğer Hz. Peygamber de müşriklerin istedikleri mucizeleri göstermiş olsaydı, onlar yine inanmayacaklardı. O takdirde önceki kavimler gibi onlar da helâk olacaklardı. Nitekim yukarıdaki ayette Hz. Salih'in kavmi olan Semud'un isyankâr tutumuna değinilmekte ve mucizeden maksadın korkutmak olduğu tasrih edilmektedir. Ki bu takdirde mucize imana vesile olabilir ve beklenen faydayı sağlayabilir.

ALLAH'IN İLMİ MUHİTTİR

(60 *«(Hatırla o zamanı) ki biz sana...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Allah Teâlâ'nın insanları ilmen ihata etmiş olması, ilminin onları ihata etmesidir. Kimin ne yaptığı, ne düşündüğü, nasıl hareket

(1) Alusi, Ruhul-Meanî c: 5 sh: 105

ettiği gibi konuların hepsinin bilgisi Allah'ın yanındadır. Bu yorum, birçok müfessir tarafından, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İnsanların ahvali, fiilleri, geçmişleri, gelecekleri, küfürleri, yalanlamaları, imanları, Allah'a gizli değildir.

ACABA RASÛLULLAH'IN RÜYASI NEDİR?

Bu ayette bahsi geçen rüyadan maksad, Rasûl-ü Ekrem'in İsra gecesi görmüş olduğu yer ve gökteki harikulâdeliklerdir (Buhari, Tirmizi, Nesei bu görüşü İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir).

«Rüya» kelimesi birçok alimin görüşüne göre, ister uykuda olsun ister yakazada mutlak görme mânâsındadır. Bazıları *«uyku halinde veya geceleyin yakaza halinde görmek mânâsına geliyor»* demişlerdir. Meşhur olan görüşe göre rüya kelimesi, uyku halinde görülen düş anlamındadır. *«Rasûl-ü Ekrem'in İsra'sı uyku halinde olmuştur»* şeklinde iddiada bulunanlar da bu noktaya dayanmışlardır. Fakat ayette onların bu fikirlerini reddeden noktalar vardır.

İsra'nın bedenen olduğunu savunan en sahih görüşe göre, İsra'ya burada *«rüya»* denilmiştir. Çünkü İsra'ya karşı çıkanlar ona rüya demişlerdir. Yani onların iddialarına binaen Cenab-ı Hak bu tabiri kullanmıştır. Tıpkı *«Alihe (mabud)»* dediklerinden dolayı Cenab-ı Hakk'ın aynı tabiri kullanması gibi. Nitekim bir rivayete göre İsra haberini veren Rasûl-ü Ekrem'e onlardan birisi: *«Belki bunu uykuda görmüşsündür»* demişti. Bu tabirin İsra konusunda rüyaya benzeme noktasından ileri gelmesi de mümkündür. Çünkü İsra'da da acaiplikler vardır, tıpkı düşlerde olduğu gibi. Veya İsra olayı geceleyin cereyan ettiği veya kısa bir zamanda gerçekleş-

miş olduğu için bu tabir kullanılmıştır. Ayetin mânâsı, bu takdirde şöyle olur: *«Sana ayan beyan gösterdiğimiz o rüya büyük bir mucize olmasına ve onun doğruluğuna dair burhan ve delillerin senin elinde bulunmasına rağmen onu bir deneme yaptık. Böylece insanlar onunla fitneye düştüler. Hatta müslüman olan bazı kişiler de dinlerinden döndüler».*

KUR'AN'DA LÂNETLENEN AĞAÇ

Kur'an'da lânetlenen ağaçtan maksat nedir? Buhari'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre bu, zakkum ağacıdır. Lânetlenmesinden maksat, bunu yiyen kâfirlerin lânetlenmesidir (Bu görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir).

Cenab-ı Hak ağaca *«lânetlenmiş»* vasfını vermekle onu yiyen kâfirleri kastetmiştir. Veya onun kendisini lânetlemiştir. Bu takdirde lânet kelimesi ile lûgavî mânâ kastedilmiş olur. O da uzaklık demektir. Bu ağaç rahmetin en uzak bir mekânında bulunduğu, cehennemin temelinde olduğu için hakikaten lânetlenmiş, uzak kılınmıştır.

İbn'ul-Munzir, İbn Abbas'tan rivayet ediyor ki: *«Bu ağacın lânetle vasıflanmasının nedeni, başındaki dalların şeytan başına benzemesinden ileri gelmektedir. Şeytanlar lânetlenmişlerdir.»*

«Onun insanlar için fitne oluşu» hakkında şu rivayet gelmiştir: Bu ağacın bahsi Saffat ve diğer surelerde nazil olunduğunda, Ebu Cehil ve diğer müşrikler: *«Baksanıza, Muhammed sizi taşları yakacak bir ateşle tehdit ediyor ve sonra da o ateşte ağaç bittiğini söylüyor. Halbuki zakkum bizim katımızda hurma ile kaymak demektir»* dediler. Bundan sonra Ebu Cehil bir cariyesine emrederek hurma ile kaymak getirtti. Ebu Cehil arkadaşlarına *«gelin*

zakkum yeyin» dedi ve bu sözüyle bazı zayıf imanlıları da şüpheye düşürmüş oldu. Bunlar akıllarının kaziyesine karşı mükabere yaptılar. Zira onlar gözleriyle görürlerdi ki *neama* adlı kuş ateşin korlarını yutuyor ve kıpkızıl kesilmiş demir parçalarını yiyordu. Bunlar kendisine hiçbir zarar da vermiyordu. Bir de semender denilen hayvanın tüyünden mendiller ediniyorlardı. Bu mendiller kirlendikleri zaman ateşe atıldığında kirleri gidiyor fakat kendileri sapasağlam kalıyordu. Ayrıca onların darb-ı meselleri arasında *«her ağaçta ateş vardır»* şeklinde bazı ifadeler vardı. Merh ve İfar adı verilen ağaçların dalları birbirlerine sürtüldüğünde, bu sürtünme sonucunda bir su çıkar ve o su, tıpkı bir gaz gibi ateşin yanmasına sebep olurdu. İbn Abbas; *«bu ağaçtan maksud, işte şu ayette zikredilen ağaçtır»* demiştir. İbn Abbas'ın işaret ettiği ayet ise şöyledir: *«Kötü (murdar) bir kelimenin örneği, kötü (murdar) bir ağaç gibidir. Onun kökü yerin üstünden koparılmış, yerinde durma imkânı kalmamıştır».* (İbrahim :26) O ağacın Kur'an'da lânetlenmesine gelince, bu kötü (murdar) şeklinde vasıflandırılmasından kinayedir. Bu ağaçtan gelen fitnenin nedeni, onlar bu ayeti dinlediklerinde, *«Bu bitkilere ne oluyor ki (bu bitkilerin özellikleri nedir ki) Kur'an'da zikrediliyorlar?»* demek suretiyle alay etmeleridir. Muhtemeldir ki ayetteki *«kuşatma»* ve *«kapsama»*dan maksat, kudretle kuşatma ve kapsamadır. Bu takdirde bu ayet, Rasûlullah'ı teselli etmek için gelmiştir. Yani Rasulullah'ın bunların istedikleri mucizeleri Cenab-ı Hak niye vermiyor diye düşünüp üzülmemesini sağlamak için bu ayet nazil olmuştur.

Ayrıca bunun bir diğer nedeni, kâfirlerin *«Eğer sen hak peygamber olsaydın, senden önceki peygamberlerin istenilen mucizeleri getirmeleri gibi, sen de mucizeleri getirirdin»* demeleridir. Cenab-ı Hak Rasûlü'ne adeta şöyle demektedir: *«Biz sana Rabbin hakkında; lâtiftir, insanları kapsamış ve kuşatmıştır. İnsanlar Allah'ın kudret kabzasındadır. Onun meşiyetinden çıkamazlar. Allah seni onlardan korur. Binaenaleyh, onlara önem verme! Allah'ın*

sana emrettiklerini tebliğe devam et. Görmez misin sana gösterdiğimiz o rüyayı insanlar için bir fitne (deneme) kıldık. O, şüpheleri uyandırdı. Halbuki bu senin durumunda herhangi bir zayıflık, herhangi bir gevşeklik meydana getirmemiştir.»

Bazıları (daha önce söylediğimiz gibi) *«ihata (kapsamak kuşatmak) burada ilmendir»* bazıları *«insanları kuşatmanın mânâsı, onları helâk etmektir»* demişlerdir. Bu takdirde *«insanlar»* Kureyş'ten kinaye olurlar. Bu helâkın zamanı da Bedir Günü'ydü. Cenab-ı Hak, *«helâk etmiştir»* tabirini kullanmıştır. Çünkü mutlaka olacak bir şey, sanki olmuş gibi takdim edilmektedir.

Bazıları, *«rüya kelimesi, Rasûlullah'ın Bedr'de kâfirlerin öldürülecekleri noktaları rüya âleminde görmesinden kinayedir»* demişlerdir. Nitekim bazı rivayetlerde bu husus açıkça belirtilmiştir. Ve sahih bir hadise göre Rasûl-ü Ekrem, Bedr kuyularına vardıkları zaman şöyle buyurmuşlardı: *«Allah'a yemin ederim, ben şu anda kavmin vurulup düşeceği noktaları görüyorum»*. Bununla beraber elini sözkonusu yerde bulunan muhtelif noktalara koyarak; *«İşte bu filanın yeridir Burası da falanın düşeceği yerdir»* diyordu. İşte bu açıkça göstermektedir ki Hz. Peygamber bu *«rüya»*yı uyku halinde görmüştü.

Rivayete göre Kureyşliler Bedr kuyusunda Peygamber'e gelen vahyi duyup işittiklerinde ve Peygamber'e Bedr'de onların düşüp ölecekleri yerlerin uyku halinde gösterildiğini duyduklarında güler ve alay ederlerdi. İşte fitneden maksat budur.

Bu müfessirler Hz. Peygamber'in rüyasını şöyle tevil ediyorlar: *«Peygamber, rüyasında Mekke'ye gireceğini gördü. Bu rüyayı ashabına söyledi. Böylece Mekke'ye girmek üzere gitti. Fakat müşrikler Mekke'ye girmesine mani oldular. Bu hadise Hudeybiye senesinde cereyan etti»*.

Bu görüşü Ebu Müslim'le Cübbai desteklemektedir. Fakat bu durum, surenin Mekke Dönemi'nde nazil olması halinde mümkündür ki onların Bedr'de helâk edileceklerine dair vahy ve bu rüya Mekke Dönemi'nde vaki olmuş olsun. Fakat bu tevil, zahirin hilafınadır.

BENİ-UMEYYE İLE RÜYANIN İLGİSİ NEDİR?

İbn Cerir, Sehl bin Sa'd'dan şöyle rivayet ediyor: *«Allah'ın Rasûlü rüya âleminde Beni Umeyye'nin, maymunların sıçraması gibi minbere sıçradığını görmüştür. Bu rüya Rasûlullah'ın hoşuna gitmedi. Ve Peygamber bu rüyadan sonra ölünceye kadar gülümsemedi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak bu ayeti indirdi.»*

İbn Ebi Hatim, İbn Merduveyh, Beyhaki *«Delâil»de* ve İbn Asakir, Said Bin Musseyeb'den şöyle rivayet ediyorlar: *Allah'ın Rasûlü Beni Umeyye'yi rüya âleminde minberler üzerinde gördü. Bu rüya Peygamber'in hoşuna gitmedi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak «Onlara verilen ancak dünyadır» şeklinde kendisine vahyetti. Ve Rasûlullah sevindi».*

İbn Ebi Hatim, Ya'la bin Mürre'den şöyle rivayet ediyor: «Allah'ın Rasûlü: *«Rüya âleminde Beni Umeyye'nin minberler üzerinde olduklarını gördüm. Onlar yeryüzünü mülklerine geçireceklerdir. Onları kötülük erbabı olarak göreceksiniz»* buyurmuş ve bu sözleri söylediği için üzülmüştür. Allah ta bu ayeti teselli olsun diye o zaman indirmiştir.

İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre, Rasûl-ü Ekrem şöyle buyurdular: *«Hakem Ebu'l As'ın çocuklarını minberler üzerinde gördüm. Sanki maymun gibiydiler».* Cenab-ı Hak bu sözlerden sonra yukarıdaki ayeti indirdi.

Bu ayette *«lânetlenmiş ağaç»*tan maksat, hakem ile çocuklarıdır. Bazı tefsir alimlerinin ibarelerinde *«lânetlenmiş ağaç»*tan maksat, *«Beni Umeyye'dir»* şeklinde geçmektedir.

İbn Merduveyh'in, Aişe validemizden rivayet ettiğine göre, Hz. Aişe Mervan Bin Hakem'e şöyle dedi:

«Rasûlullah'tan dinledim. Senin baban ve dedene; *«kesinlikle siz Kur'an'da lânetlenmiş ağaçsınız»* dedi».

Bu ayete binaen *«Allah'ın insanları kuşatması»*nın mânâsı, kaderleriyle onları çepeçevre sarması demektir. Bu takdirde bunun insanlar için fitne kılınmasının mânâsı onları belâ ve deneme kılması demektir (İbn Museyyib böyle tefsir etmiştir).

Bu, Beni Umeyye halifelerine nisbetle böyledir. Onlar ki işlediklerini işlediler, hakkın sünnetlerinden inhiraf ettiler, adaleti yerine getirmediler. Bunun arkası ise onların katında iş gören, habislikleri işleyen veya onlar ne durumda olurlarsa olsunlar, yardımcıları olanlara nisbetendir. Ayetin muhtemel mânâsı *«onların halifeliğini ve onların nefislerini ancak fitne olarak kıldık»* demektir. Böylece en şiddetli bir şekilde yerilmiş olurlar.

Buna binaen *«Nuhavvifuhum»* kelimesindeki zamir ya bütün müşriklere, ya da Beni Umeyye müşriklerine racidir. Masum kanı akıtmaları, masum ırz ve namusları ayaklar altına almaları, kendileri için helâl olmayan malları almaları, hakları sahiplerinden alıkoymaları ve ahkâmı tebliğ ve Allah'ın peygamberine gönderdiğinin aksiyle hükmetmeleri, onların lânete uğramasına sebep olmuştur.

Evet, onlardan öyle büyük kabahatler, öyle büyük rezaletler sadır olmuştur ki gece ve gündüzün devam ettiği müddetçe bun-

lar unutulamaz. Onların lânetlenmeleri ya Şia'nın iddia ettiği gibi özel olarak Kur'an'da belirtilmiştir, veya bizim dediğimiz gibi genel olarak açıklanmıştır. Zira Cenab-ı Hak: *«Gerçek şu ki Allah'a ve Rasûlüne eziyet edenlere, Allah dünyada da Ahiret'te de lânet etmiş ve onlar için aşağılatıcı bir azap hazırlamıştır»* (Ahzab, 57) diye buyurmuştur.

«İşte bunlar Allah onları lânetlemiş, böylece kulaklarını sağırlaştırmış ve basiret gözlerini de kör etmiştir.» (Muhammed 23)

Evet, daha nice ayetler vardır. Onların bu genel lânetlemenin kapsamına girmeleri neredeyse lânetleyenler listesinin birinci basamağını teşkil etmektedir. Evet, onlardan bir kişiyi özel olarak lânetlemek caiz değildir. Zira sünnet ve cemaat ehli açıkça şunu belirtmişlerdir: *«Firavun ve Nemrud gibi küfür üzerinde öldükleri kesin olarak sabit olmayan kâfirlere özel olarak lânet edilmezken acaba kâfir olmayan bir kişiye nasıl lânet edilecektir?»*

MUAYYEN BİR KİMSEYE LÂNET CAİZ DEĞİLDİR

Es-Sirac el-Belkınî *«Muayyen bir asiye lanet etmek caizdir»* diye iddia etmiştir. Ve bu iddiasını da Müslim ve Buhari'de geçen şu hadisle desteklemiştir: *«Kişi hanımını yatağına davet ettiği zaman hanım gelmekten çekinirse ve kişi kendisine öfkeli olarak yatarsa, sabaha kadar melekler o hanıma lânet ederler».*

Cevap olarak denilmiştir ki: *«Meleklerin lâneti geneldir.* Yani melekler *«kim kocasının yatağını terkederek gecelerse Allah ona lânet eder» demişlerdir».* Eğer Sirac Belkınî, Müslim'in; *«Rasûllullah, yüzüne dağ vurulmuş bir merkebin yanından geçtiğinde: «Kim böyle yaparsa Allah ona lânet etmiştir»* şeklindeki hadisiyle delil getirseydi daha açık olurdu. Çünkü bu hadiste muayyen bir kimseye açıkça lânet edilebileceğine işaret vardır. Sirac Belkinî'ye

uyan bazı kimseler de şu sahih hadisi delil getirmişlerdir: *«Yarab, Rail, Zekvan ve Esiye adlı kabilelere lânet et. Onlar Allah'a ve Rasûlü'ne isyan ettiler.»* Dikkat edilecek olursa bu hadiste, belli kavimlere lânet okunmuştur.

Fakat buna da cevap olarak denilmiştir ki: *«Rasûl-ü Ekrem onların hepsinin veya çoğunun küfür üzerinde öleceklerini bildiği için lânet etmiştir».*

Öyleyse ancak küfür üzerinde ölenlere lânet edilebiliyor. Bu da zoraki bir cevaptır. Gizli değildir ki ayeti Beni Umeyye ile tefsir etmek ayetin siyakına uygun değildir. Hadislerin sıhhatini ise Allah daha iyi bilir.

Bazı müfessirler, *«Lânetlenmiş ağaçtan maksat Ebu Cehil'dir. Zira o lânetliktir. Müslümanlar için bir fitne ve belâ idi»* dediler.

Bazılarına göre lânetlenmiş ağaçtan maksat Rasûlullah'ın aleyhine kışkırtmalarda bulunan yahudilerdir. Onlar Kur'an'da apaçık lânetlenmiştir. Onların fitneleri şuydu: Onlar peygamberin gelmesini bekliyorlardı. Peygamber geldikten sonra ise onu inkâra kalkıştılar ve *«Bizim beklediğimiz bu değildir»* dediler ve bu sözleriyle birçok kimsenin İslâm'a girmesine engel teşkil ettiler.

GENEL LÂNET OKUMAK

Beni Umeyye'yi genel olarak lânetlemek, Alusî'nin de işaret ettiği gibi, ehli sünnetin çoğuna ters düşen bir durumdur. Belki de bu tür hadisler ehli sünnet katında sahih görülmemişlerdir. Beni Umeyye arasında Ömer bin Abdülaziz gibi bütün ehli sünnetin, hatta Şia'nın bile kabul ettiği bazı kimseler vardır. Ehli Sünnet

katında en muteber tefsir olan Beyzavi'de *«Bu ağaç, Ebu Cehil'le, Hakem bin Ebu'l-As'la, şeytanla tevil edilmiştir»* denilmektedir. Yani bütün Beni Umeyye değil de onlardan Hakem bin Ebu'l-As tahsis edilmiştir. Beni Umeyye arasında Hz. Osman ve daha nice sahabeler bulunmaktadır.

İbn Kesir *«Lânetlenmiş ağaçtan maksad Beni Umeyye'dir denilmişse de bu hadis garip ve zayıftır»* diyor. Ve daha önce naklettiğimiz hadislerin çoğunun senedi için İbn Kesir *«cidden zayıftır»* kaydını koymaktadır.

Zayıf olduklarından dolayı İbn Cerir, *«Bu rüyadan maksat İsra gecesi, «lânetlenmiş ağaç» ise Zakkum'dur. Çünkü ehli tevilin hücceti derlenmiş ve bu hususta icma haline gelmiştir»* diyor. (1)

Ayetin sebebi nuzulü bahsinde gelen rivayetler birbirleriyle muaraza etmektedirler. Aralarını bulmak da mümkün değildir. Öyleyse en kuvvetlisi sıhhat bakımından hangisi ise onu nazarı itibara almak gerekir. O da bu ayetin İsra olayı hakkında nazil olduğuna dair serdedilen görüştür.

İbn Kesir, *«Bu noktada ehli tevilin hüccet birliği vardır»* der ve ağaç tefsirinde de, *«Zakkum ağacı bahsinde hüccet birliği vardır ve binaenaleyh bu tefsirlerden başka yorumlara itibar edilmez»* demiştir.

(61) *«Hani biz meleklere...»*

Bu Ayetin Tefsiri

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim cilt: 4, sh: 324

Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber'in kavminden ötürü büyük bir tehlike ve deneme içinde bulunduğunu beyan ettikten sonra bütün peygamberlerin de bu durumda olduğunu açıklamaya geçti. Bu eski bir adettir ve bunu İblis icad etmiştir. Yani ilk peygambere karşı çıkan odur. Bu kıssa (yani meleklerin Hz. Adem'e secde etmesi, İblis'in etmemesi Kur'an'ın yedi suresinde tekrar edilmektedir: 1 — Bakara, 2 — A'raf, 3 — Hicr, 4 — İsra, 5 — Kehf, 6 — Tâhâ, 7 — Sad.

(Bu ayetin tefsiri Bakara ile A'raf Suresi'nde geçmişti. Oraya bakılabilir.)

(62) *«Şu benden üstün kıldığına...»*

Bu Ayetin Tefsiri

İblis'in iki sözü arasında fiili Cenab-ı Hak kullandı. İkinci sözün birincisiyle bitişik olmadığını sezdirmek o sözün oradaki nedenin üzerine değil de başka bir şey üzerine bina edildiğini ilân etmek içindir. Yani Cenab-ı Hak, İblis'i en yüce makamdan tardettikten, ona lânet ettikten, İblis Allah'tan mühlet istedikten ve Allah tarafından kendisine mühlet verildikten sonra bu sözü söyledi.

«Eraeyteke» fiilinin sonundaki *kâf* hitab harfidir. Aynı fiildeki ta harfinin tekididir. Yani, *«şu benden daha üstün kıldığın zatı niçin benden daha üstün kıldığını —ki ben ondan daha üstünüm— bana haber verir misin?»*

Ferra'ya göre bu fiilin sonundaki kâf harfi zamirdir ve fiilin mefulu olur. Yani, nefsini gördün mü? Bu tıpkı ben şöyle yapacağım diye emrinin sonunu düşündün mü? sözü gibidir. Bu takdirde *«Hâzâ»* kelimesi mübteda, *«ellezi»* kelimesi onun haberidir ve is-

tifham harfi hazfedilmiştir. Yani *«Benden üstün kıldığın şu Adem midir?»*

Bazı müfessirler bu yorumu kabul etmekle beraber *«kâf, tekid için getirilen hitab harfidir»* dediler. Yani *«Bana haber ver, benden üstün kıldığın bu mudur?»*

Tekrim kökünden gelen *«keremte»* fiili *«tafdil»* (üstünlük) mânâsını ifade eder. Bu mânâların hangisi irade edilirse edilsin bu ayetteki ismi işaret, tahkir içindir. Yani Hz. Adem'i önemsemeyerek *«Şu mudur benden üstün kıldığın?»* denilmek istenmiştir.

«Andolsun beni Kıyamet'e kadar geciktirirsen, (bana mühlet verirsen) kesinlikle onun zürriyetini istilâmın altına alacağım» ifadesindeki *«geciktirmek»*ten maksad diri bırakmak veya ölümünü geciktirmek demektir. Ayetin metnindeki *«Ehtenikenne»* fiili, onları kuvvetli bir şekilde istilâ edeceğim demektir. (İbn Cerir ve başka müfessirler bu rivayeti İbn Abbas'tan naklederler. Ferra da buna kail olmuştur.)

Bu fiilin mânâsı *«onların temelini kazıyacağım»*, *«kışkırtmak suretiyle onları helâk edeceğim»* anlamına da gelebilir. Bu takdirde fiil, helâk mânâsına gelen *«Henk»* kökünden alınmış olur. Veya ağzın burun tarafındaki en yüksek tavanı mânâsındadır. (Teberi Cübbai ve bir cemaat bu tevili benimsemişlerdir.)

İbn Ebi Hatim İbn Zeyd'in, «ibare; *«Onları kesinlikle dalâlete götüreceğim»* mânâsını ifade ediyor» dediğini nakletmektedir. Zannederim ki İbn Zeyd'den gelen bu mânâ, ayetin mânâsının bir özetidir.

Buradaki ayet tıpkı şeytanın *«Andolsun, onlar için yeryüzünde her şeyi süslü püslü göstereceğim ve andolsun onların hepsini*

dalâlete götüreceğim» sözü gibidir. *«Onlardan az bir kimse müstesnadır»* sözünde kastedilenler de başka bir ayette istisna edilen halis kullardır. (Allah bizi onlardan kılsın.)

Ayetten anlaşılıyor ki lânetlik İblis, ya meleklerden işiterek veya levhi mahfuzu görerek veya meleklerin *«Sen yeryüzünde ifsat edecek, kanlar akıtacak bir kimse mi kılıyorsun?»* sözünden istinbat ederek veya kendi ferasetiyle bu durumu sezdiği için, tekidli bir şekilde bunu istemiştir. Bu *«az kimse»*lerin *«istisna edilmesi»* ferasetiyle de olabilir. Sanki o kendisiyle Hz. Adem arasında bir müşterek noktayı bu *«az»*ın istila edilmemesinde görüyor. Onun için ilk evvela bunu söylüyor.

Hasan Basri'den gelen bir rivayete göre *«O bunu zannetmiştir.»* Çünkü Adem'e vesvese yaptı ve onu aldattı. Ve olan da böylece olmuş oldu. Böylece Ademoğulları'nı Adem'e kıyas ederek bunu söyledi. Hasan Basri'nin bu görüşünde işkal vardır.

(63) *«Allah: Git! Onlardan kim sana uyarsa...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Buradaki *«gitmek»*ten maksad *«gelme»*nin tersi olan gitmek değildir. Belki Cenab-ı Hak, İblis'i, nefsinden gelen kuruntularla başbaşa bırakıyor, tıpkı sana muhalefet eden bir kimseye *«istediğini yap»* demen gibi ona bu sözü söylüyor.

Bazı müfessirler, *«izheb»* emrinin *«gelmek»* fiilinin tersi olan *«gitmek»* mânâsını ifade ettiğini söylemişlerdir. O zaman ayetin mânâsı tıpkı şu ayetin mânâsı gibi olur: *«Oradan çık! Kesinlikle sen tardedilmiş, uzaklaştırılmışsın».*

Bazı tefsirciler de *«Bu «gitmek»ten maksat onu kovmaktır.»*

demişlerdir. Fakat *«gelme»*nin tersi olan *«gitme»*nin burada kastedilmediğinin delili bunun arkasından gelen ilâhi tehdittir.»

«Onlardan kim sana tabi olursa, hakkı bırakırsa kesinlikle cehennem senin de onların da cezasıdır».

Görüldüğü gibi burada muhatap gaib olanlara galip gelmiştir. Çünkü gaib olanlar onun tabileridir. O da kendisine tabi olunandır. Tabi olunanın hakkı gözetilmiştir.

Zemahşeri *«Hitab burada İblis'e değil ona tabi olanlaradır»* demiştir. İbn Hişam, *«Zemahşeri'nin bu görüşü fasittir. Çünkü cevap veya haber bağlaçtan o zaman hali olur. Zira hitap zamiri bağlaç olamaz»* der. Fakat Zemahşeri tarafından İbn Hişam'a şu cevap verilmiştir:

«Bu ayet «Feyukalu Lehum» (olanlara denir) kelimesinin takdiriyle tevil edilmiştir. Yani onlara denir ki: Cehennem sizin cezanızdır.»

Fakat bu cevaba şu şekilde itiraz da edilmiştir: *«Eğer 'onlara denir' fiili takdir edilirse o vakit gaibten hitaba çıkmış oluyor.»*

Ayetin sonundaki *«Mevfuren»* kelimesi *«tastamam»*, *«hiçbir ferdi geri kalmaksızın»* demektir. Yani eksiksiz bir ceza ile cezalandırılacaksınız.

(64) *«Onlardan gücünün...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Şaşırtmakla hafife almak» mânâsını ifade eden *«istefziz»* emri tehdid içindir. Bundan sonra gelen emirler de böyledir. Çünkü

bu emirlerden hakikat kastedilemez. Zira Cenab-ı Hak fahişi, çirkini, uygunsuzu emretmez. Yani *«kandırabileceğin kimseleri kandır»* demektir. *«Sesinle»* yani *«Allah'ın masiyetine çağırmanla, vesvesenle kandırabildiğin kimseleri kandır!»*

İbn'ul-Munzir ve İbn Cerir Mücahid'den şöyle rivayet etmişlerdir:

«Ses, teganni, çalgı aletlerinin çalmak, lehiv (yani mânâsız konuşma ve hareketler) bâtıl sözler ve kıpırdanmalardır». Yani *«ses»* in mesabesinde olan bu vasıtalarla kandırabileceğin kimseleri kandırabilirsin.

«Eclib» fiili celb kökünden gelir ve *«bağırmak»* mânâsını taşımaktadır. Bu görüş Ebu Ubeyde'ye aittir. Zeccac'a göre *«eclib»*, *«derlemek»*, *«düşmana karşı askeri derli toplu hale getirmek»* mânâsına gelir.

İbn Arabi *«Kişiyi tehdid etmek ve aleyhinde derleme yakmak mânâsınadır»* diyor.

Ayetin metninde geçmekte olan *«Hayl»* kelimesi esasında *«at»* demektir. Fakat burada atlılar/süvariler kastedilmiştir.

Metindeki *«Recilike»* kelimesi de yayalar demektir. Ayetin zahirinden anlaşılıyor ki lânetli şeytanın, atlı ve yayaları (yani askerleri) vardır.

Bazıları *«Bu askerler cinlerden»*, bazıları da *«Cin ve insanlardandır»* dediler. (İbn Abbas'tan gelen rivayet, sonuncusudur.)

Mücahid ve Katade *«Onun atlıları ve yayaları, cinler ve insanlardan oluşur»* demiştir. Binaenaleyh Allah'ın masiyetinde sa-

vaşan her süvari, İblis'in süvarileridir. Allah'ın masiyetinde savaşan her yaya da onun piyadeleridir.

Başka alimler de «*Şeytanın ne süvarisi ne de piyadesi vardır*» derler. Bu tabirler düşünmeksizin şeytana yardımcı olup peşine takılan kimselerden kinayedir.

Bazıları «*Sesiyle onları aldatmak, süvari ve piyadeleriyle onlara hücum etmek, onların üzerindeki tasallutuna birer örnektir*» demiştir.

«*Onların mallarında onlara ortak ol*», yani onları, serveti uygun olmayan kaynaklar edinmeye sevket ve Allah'a isyana götürmek suretiyle mallarına ortak ol.

Bazıları «*mallarını zinaya sarfetmek hususunda onları teşvik etmek suretiyle onlara ortak ol demektir*» dediler.

Dahhak «*Onları bâtıl mabudlara kurbanlar kesmeye itmek suretiyle onların mallarına ortak ol demektir*» dedi.

Katade «*Sam, Bahire, ve Ham gibi fiilleri onlara işletmek suretiyle onlara ortak ol demektir*» dedi.

«*Evlâtlarında onlara ortak ol*» demek, onları haram sebeblerle evlât edinmeye teşvik suretiyle olur.

Bazıları «*çocukları savaşa teşvik etmek, fuhşiyatı kapsayan şeyleri öğrenmeye zorlamak, pis sanatları edinmek hususunda onları teşvik etmek şeklinde onlara ortak olur demektir*» dediler.

«*Şeytan onlara ancak gururu va'deder*» cümlesi, şeytanın

va'dlerinin hâlini açıklamak ve onun durumunu insanların gözlerinin önüne sermek için getirilmiş itirazî bir cümledir.

ŞEYTANIN VA'Dİ GURURDUR

Ayetin metninde geçmekte olan *«Gurur»* kelimesi *«sevabı var»* emrini vermek için yanlışı süslü püslü göstermek demektir. Yani karşıdaki insanın gafletinden istifade ederek onu şaşırtmaktır.

Ragıb el-İsfehanî Müfredat'ında bunun bir şeyden olan açık etki mânâsına gelen *«gar»* kökünden geldiğini söylemiştir. Yani şeytan onlara ancak aldatmanın ta kendisi olan bir sözle, va'd veriyor!

İmam Fahreddin Razi'ye göre şeytanın va'dinin gurur olmasının sebebi şudur: Şeytan insanı üç şeye çağırır: Şehveti yerine getirmeye, öfkeyi geçerli kılmaya, riyaset ve yükseklik talebinde bulunmaya... Hiçbir zaman şeytan insanları Allah'ın marifetine, hizmetine çağırmaz. İşte bu üç şey de hakikatte lezzet değildirler, belki elemlerin bertaraf edilmesidirler. Lezzet olarak kabul edilen şeyler dahi hasis lezzetlerdir. Orada eksik ve kâmil kişi, hatta insan ile köpek bile ortaktır. Bununla beraber onlar zevalin avlarıdır. Ancak çok zahmetler, büyük meşakkatlerle oluşurlar. Arkalarında ölüm, ihtiyarlık gelmektedir. Onlar ortadan gideceklerdir diye kalp daima bu korku ile meşgul edilmektedir. Kalpte, onun elden kaçırılmaması ihtirası vardır. Onu süslü göstermek ancak iki zıddın biraraya gelme iddiasından daha yalan olan bir tarzda mümkün olabilir ki o da gururdur.

(65) *«Benim kullarım üzerinde senin...»*

Bu Ayetin Tefsiri

*«Benim kullarım»*daki izafet, tazim içindir ve bu sözlerle ihlaslı kulların kastedildiğine delâlet eder. Nitekim başka bir ayette ihlaslı kullar tabiri geçmektedir. Allah'ın onlara vekil olması, onları şeytanın şerrinden koruması, onların Allah'a mahsus kullar olduğuna, şerefli mahlûk olduklarına delildir. Bir şeyin sevgisi birisine galip gelirse *«o onun kuludur»* denilir. Meselâ servet sevgisi galib olan kişiye *«altın ve gümüşün kulu»* denir. İşkembesine düşkün olan kişiye de *«işkembe doldurma kölesidir»* veya, *«karnının kölesidir»* denilir. İşte şeytana tabi olana da *«şeytanın kölesi/kulu»* denilebileceğine işaret eden bir mânâ anlaşılmaktadır. Allah'a itaat eden de *«Allah'ın kulu»* olur.

«Benim kullarım» tabiri *«senin onlar üzerinde herhangi bir tasallutun, hükmün yoktur»* hükmünün nedenini teşkil etmektedir. Hasım olan şeytan Allah'ın halis kullarına söz geçiremeyeceğini ikrar ettiği halde Cenab-ı Hak burada aynı mânâyı tekraren tekid için gündeme getiriyor.

«Vekil olarak Rabbin yeter»; onlar için vekil olarak Rabbin yeter. Onlar Allah'a tevekkül ederler ve ondan yardım isterler. Şeytanın vesveselerinden kurtulmak hususunda yardımını talep ederler, o da onları korur.

«Rabbin» tabirindeki hitap bir görüşe göre şeytanadır. Nitekim daha önceki cümlelerde de hitap şeytanaydı. Bu ayette *«Rab»* tabirinin, şeytana izafe edilen cümlede kullanılması işar ediyor ki şeytandan o kulları korumak hususunda Allah kâfidir. Yani Cenab-ı Hak onun onları idlâl etme gücünü selbetmiş oluyor.

Bazı tefsircilere göre bu hitap Rasûl-ü Ekrem'e veya mutlak anlamda insanadır. Sanki Cenab-ı Hak şeytanın durumu hakkında açıkladıklarını açıklayınca bu kalblerde bir korku oluşmasına sebep oldu. Bu sebeple Cenab-ı Hak *«Ey Peygamber»* veya *«Ey insanoğlu, vekil olarak Rabbin kâfidir. Şeytanın hilesini defeder ve sizi ondan korur»* demek suretiyle onlara teselli verdi. Bu ayet *«masum ancak Allah'ın koruduğu kimsedir. İnsan bizzat kendisini sapıklıktan koruyamaz. Aksi takdirde ayette «insan kendi nefsine kâfidir» denilecekti»* hükmüne delâlet eder.

Bu ayette iki sual vardır:

1 — Acaba İblis kendisiyle bu tehditleri konuşanın âlemlerin rabbi olan Allah olduğunu biliyor muydu, bilmiyor muydu? Eğer biliyorsa Cenab-ı Hakk'ın *«Kesinlikle cehennem sizin cezanızdır ve siz eksiksiz bir cezaya çarptırılacaksınız»* ayetiyle isyandan neden vazgeçmemiştir? Oysa bunu vasıtasız olarak Cenab-ı Hak'tan dinlemişti. Eğer *«bilmiyordu»* dersen *«bana haber ver, şu benden üstün kıldığın bu mudur?»* sözünü şeytan nasıl söyledi? Her kısımda kalbine (zannına binaen) ne gelirse onu söyledi. Fakat gerçek şudur ki şeytan kesinlikle konuşmakta olduğu zatın âlemlerin rabbi olduğunu biliyordu. Ancak şekavet ona galebe çaldı, böylece ilâhî tehdit onu isyandan menedemedi. Bunun için de onun yok olmasına, helâk olmasına, tuzaklar kurulduğunda, azabı gördüğünde ve yeryüzü geniş olduğu halde ona dar geldiğinde kendisine şöyle deniliyordu: *«Bugün Adem'e secde et, kurtulacaksın»*. Fakat buna rağmen yine de secde etmiyor ve *«Ben diri iken ona secde etmedim. Ölüyken nasıl secde ederim»* diye karşılık veriyor. Nitekim bu durum bazı rivayetlerde varid olmuştur. Şeytanın bu durumu Kıyamet Günü'nde azabın en şedidi ile azap gören kâfirlerin durumundan daha garip değildir. Çünkü onlar iman etmek için geri gönderilmelerini istiyorlar. Cenab-ı Hak da *«onlar geri*

gönderilseler de yasaklanan noktalara yeniden dönüş yapacaklardır» diyor.

ŞEYTAN ALLAH'IN RAHMETİNİ UMAR MI?

Deniliyor ki: Bu ilâhî tehdidle beraber, lânetlenmiş olan şeytanın kurtuluş ümidi vardır. Çünkü hikâye ediliyor ki, Mevlânâ Abdullah Et-Tusteri: Cenab-ı Hak'tan İblis'i kendisine göstermesini istedi ve İblis'i gördü.

İblis'e:

«Allah'ın rahmetini umuyor musun?» diye sordu. İblis de:

«Nasıl ummam! Cenab-ı Hak «Benim rahmetim her şeyi kapsar» buyurmuştur ve ben de eşyadan bir şeyim» der. Tusteri:

«Azap olasıca! Cenab-ı Hak ayetin sonunda kayıt getirmiştir» dedi. İblis:

«Rahmet olasıca! Amma da cahilmişsin. Bu kayıt senin içindir, onun değildir» diye cevap verdi.

Umulur ki Tusteri, mutlak olarak tehdidi getiren ayetler meşiyetle kayıtlıdır demek istiyor. Her ne kadar ayet sonunda bu kayıt yoksa da. Nitekim bazı Eş'ariler asi müminler için tehdit ayetlerinde böyle söylemişlerdir.

2 — Acaba Cenab-ı Hak, İblis'i niçin Kıyamet'e kadar diri bıraktı ve vesvese yapma imkânını ona verdi? Halbuki hakim, bir emri irade ettiğinde ve o emrin oluşuna engel olacak bir maninin oluşunu bildiğinde o maninin oluşu istikametinde çalışamaz.

Cevap olarak şöyle denir: Bu Ehli Sünnet mezhebine göre açıktır. Mutezile'ye göre Cübbai dedi ki: *«Cenab-ı Hak bildi ki, İblis'in vesvesesi ile kâfir olanlar, o olmasaydı da kâfir olacaklardı. Evet, durum böyle olunca İblis'in varlığında fazla bir mefsedet bahis konusu değildir».*

Ebu Haşim, *«İblis'in varlığında fazla bir mefsedet oluşu uzak bir ihtimal değildir. Ancak Cenab-ı Hak, halk üzerinde teklifi şiddetlendirmek için İblis'i bırakmıştır. Ta ki onlar bu şiddetli tekliften ötürü fazla sevaba nail olsunlar»* demiştir.

Bunu nakleden Alusî şöyle der: *«Ben de derim ki, İblis, Cenab-ı Hakk'ın irade ettiğine mâni olamaz. Allah neyi dilerse o olur, neyi dilemezse o olmaz. Allah mahlûkatı ilmine göre yaratmıştır. Haddi zatında nefsinde hakikat neyin üzerinde ise onu o şekilde bilmiştir. Allah hakikati daha iyi bilir».* (1)

(66) *«Rabbimiz fazlından...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Yuzci» fiili bir halden başka bir hale sevketmek mânâsına gelen *«izca»* kökünden alınmıştır. Burada icra kastedilmektedir. Yani, Rabbiniz, denizde sizin için gemileri yürütendir demek oluyor. *«İcra»* tabiri yerine *«izca»* tabirinin kullanılmasının hikmeti şu olabilir: İzca, cebren yürütmeye daha fazla delâlet eder. Ve nimet verme anlamına da en uygunu budur Yani Cenab-ı Hak sizin menfaatiniz için uygun rüzgârlarla ve aletlerle denizlerde gemileri sevkedendir. Bu da onun rızkından taleb etmeniz için böyle yapılmıştır.

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 15, sh: 115

Bu ayet tevhidin delillerinden bir kısmını hatırlatmaktadır. Ve kendilerine bir zarar dokunduğu zaman Allah'ı birlemelerinin zikredilmesine bir mukaddimedir. Cenab-ı Hak ezel ve ebedde sizin için rahim idi. Muhtaç olduklarınızı her şeyiyle size yaratmak suretiyle onların başlangıçlarından zor olanları size kolaylaştırmak tarzıyla size merhamet edendir.

Ayetin bu cümlesi daha önceki hükümlerin nedenini taşıyan bir zeyldir. Ebussuud Efendi'nin tefsirinde denildiği gibi *«rahim»* kelimesi buradaki rahmetin dünya rahmeti olduğunun anlaşılmasını sağlamak amacıyla getirilmiştir. Nimetin hakir nimetlere taksim edilen, acelece verilen nimet olduğunu bildirmek için getirilmiştir.

Bu görüşte Rahim'in anlamı, sadece dünyaya mahsus olduğu noktasına bina edilmiştir. Nitekim bu meşhur görüşe göre *«Ey dünya ve Ahiret rahmanı ve dünya rahimi»* denilmiştir.

Bazıları *«rahmin dünya ve Ahiret'e tahsis edilmesi bahis konusu değildir. O vakit «ey dünya ve ahiret rahmanı ve her ikisinin rahimi» rivayeti buna bina edilmektedir»* demişlerdir.

وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُوْنَ اِلَّآ اِيَّاهُ ۚ فَلَمَّا
نَجّٰىكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْ ۭ وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُوْرًا ﴿٦٧﴾
اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ يَّخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا
ثُمَّ لَا تَجِدُوْا لَكُمْ وَكِيْلًا ﴿٦٨﴾ اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُّعِيْدَكُمْ فِيْهِ تَارَةً
اُخْرٰى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّيْحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ
ثُمَّ لَا تَجِدُوْا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهٖ تَبِيْعًا ﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيْٓ اٰدَمَ
وَحَمَلْنٰهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنٰهُمْ مِّنَ الطَّيِّبٰتِ
وَفَضَّلْنٰهُمْ عَلٰي كَثِيْرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيْلًا ﴿٧٠﴾ يَوْمَ نَدْعُوْا
كُلَّ اُنَاسٍۢ بِاِمَامِهِمْ ۚ فَمَنْ اُوْتِيَ كِتٰبَهٗ بِيَمِيْنِهٖ فَاُولٰۗىِٕكَ
يَقْرَءُوْنَ كِتٰبَهُمْ وَلَا يُظْلَمُوْنَ فَتِيْلًا ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فِيْ
هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيْلًا ﴿٧٢﴾ وَاِنْ كَادُوْا
لَيَفْتِنُوْنَكَ عَنِ الَّذِيْٓ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهٗ ۡ
وَاِذًا لَّاتَّخَذُوْكَ خَلِيْلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَآ اَنْ ثَبَّتْنٰكَ لَقَدْ كِدْتَّ
تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ شَيْـــًٔا قَلِيْلًا ﴿٧٤﴾ اِذًا لَّاَذَقْنٰكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ
وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيْرًا ﴿٧٥﴾

67 — Size denizde bir musibet dokunduğunda, O'ndan başka tüm çağırdıklarınız kaybolup gider. Fakat O, sizi kurtarıp karaya çıkardığında yine yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu zaten nankördür.

68 — Karada da sizi yerin dibine geçirmeyeceğinden veya başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz? Sonra kendinize bir vekil de bulamazsınız.

69 — Ya da sizi bir kez daha denize gönderip, üzerinize bir kasırga yollayarak inkar etmenizden ötürü sizi (denizde) boğmayacağından emin misiniz? Sonra (bunlardan dolayı intikamınızı almak için) bizi arayıp-bulacak bir kimseyi de kendinize bulamazsınız.

70 — Andolsun ki biz Ademoğulları'nı şan ve şeref sahibi kıldık. Onları (çeşitli vasıtalarla) karada ve denizde taşıdık. Kendilerine temiz rızıklardan verdik. Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

71 — (Hatırlat) o günü ki her insan topluluğunu önderleriyle çağıracağız. Kimlerin amel defterleri sağından verilirse, işte onlar kıl kadar bir haksızlığa uğramaksızın amel defterlerini okurlar.

72 — Bu dünyada (kalbi) kör olan kimse, Ahiret'te de kördür. Ve yol bakımından da iyice şaşırmıştır.

73 — Onlar (müşrikler) sana vahyettiğimizden başkasını yalan yere bize isnad etmen için neredeyse seni saptıracaklardı. İşte o takdirde seni dost edinirlerdi.

74 — Eğer seni sebâtkar kılmasaydık, andolsun ki onlara birazcık meyledecektin.

75 — İşte o zaman, sana hayatında, ölümünde kat kat (sıkıntılarını) tattırırdık. Sonra bize karşı (seni savunan) bir yardımcı da bulamazdın!

(67) *«Size denizde...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Durr» kelimesi rüzgârın şiddetinden ve dalgaların korkunçluğundan ötürü meydana gelen boğulma korkusu demektir. Yani çağırdığınız, yararını umduğunuz her şey o anda sizin hatırlarınızdan silinir. Onları hatırlamazsınız. Ancak Cenab-ı Hak kalır. Onu hatırlarsınız. Ondan başkası silinir. O sadece zararı sizden uzaklaştırmaya muktedir olduğu için hatırınıza gelir.

Allah'tan başka çağırılanların kaybolup gitmelerinden maksat, o anda insanın fikrinden kaybolup gitmeleri demektir. Onlar insanın nazarından ve hissinden kaybolmazlar, fakat fikrinden kaybolurlar.

Bu ayetteki *«dua»* gerçek mânâsını ifade eder ve istisna da muttasil istisna olur. Bu takdirde dua ettikleri Cenab-ı Hak da dahil bütün çağırdıklarından ibaret olur. Zira onlar hadiseler başlarına geldiğinde hem Allah'ı hem de putlarını çağırıyorlardı. Yok eğer çağırdıkları sadece bâtıl mabudlarından ibaretse —ki onlar genellikle sadece o bâtıl mabudları çağırırlardı— bu takdirde istisna munkati olur, dua da ibadet ve iltica mânâsına yorumlanır. Nitekim ibarenin zahiri de buna delâlet eder.

Ebu Hayyan şöyle demektedir:

«Ayetin zahirinden istisnanın munkati olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ onların çağırdıklarının içine girmez. Yani kaybolup giden onların kendi mabudlarıdır. Onlar Allah'a ibadet etmedikleri için onların da fikrinde Allah kaybolup gitmez».

Fakat Ebu Hayyan'ın bu görüşü şu şekilde tenkid edilmiştir:

«Onların müşrik olmaları, Allah'a da tapmış olmalarını iktiza etmektedir. Fakat bu şirk koşma şeklindedir. Hatta onların «bu putlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz» şeklindeki sözleri Allah Teâlâ'nın onlar nezdinde de gerçek mabud olduğunu iktiza eder».

Ebu Hayyan bu itiraza karşı şöyle demiştir:

«Allah Teâlâ bu tür ibadeti nazar-ı itibar derecesinden düşürmüştür. Binaenaleyh onlar şer'an Allah'tan başkasına ibadet ederler. Hatta şöyle de denilmiştir: «Onlar lûgat bakımından da başkasına ibadet edicidirler». Çünkü ibadet lûgatte eğilmek, zillet göstermek demektir. Bu da Allah'a ortak koşmakla beraber tahakkuk etmez. Onların iddia ettiği tarzda olsa dahi».

Zemahşeri ayeti *«çağırdığınız bâtıl mabudlarınız sizi dalgalardan kurtarmaya güç yetiremediler. Fakat o durumda, kurtulmayı sadece Allah'tan bekliyordunuz»* şeklinde yorumlamıştır.

Bazılarına göre Zemahşeri'nin böyle yorumlaması, çağıranların sadece mabudlar oluşu noktasından ileri gelmektedir. El Keşf'te, bu şekildeki bir yorumun nedeninin şöyle de olabileceği belirtilmiştir: Onlar Allah'ı, ibadet ve sığınmak suretiyle çağırıyorlardı. Genişlik zamanlarında ise sadece bâtıl mabudlarını çağırıyorlardı.

Tetkik ve tahkik şudur ki bu mânâdan dalâl kelimesi, Cenab-ı Hakk'ı kapsamamaktadır. Çünkü ayetin mânâsı «Çağıranlar yok oldular, sizi kurtarmaya güç yetiremediler» demektir. Onların kaybolup Allah'ın hazır olduğu kastediliyor değildir. Belki onlar Allah'ın kendilerini kurtarmasını umdular.

Onların zannına göre bâtıl mabudları çağırmaları, Allah'ın onları mahrum bırakmasına sebeb olamaz.

ALLAH'IN ARAZ VE CEVHER ZİKRETMEKSİZİN İSPATI

Rivayete göre, bir kimse mudekkik imamlardan birisine şöyle sorar:

«Araz ve cevherleri zikretmeksizin Allah'ın varlığını bana ispat eder misin?»

Bunun üzerine o imam;

«Acaba sen hiç deniz yolculuğu yaptın mı?» der.

O da;

«Evet yaptım» deyince imam:

«Acaba şiddetli bir rüzgâr esti mi?» diye sorar.

O, *«Evet, esti»* diye cevap verir. İmam yeniden;

«Gemi neredeyse batacak bir duruma geldi mi?» diye sorar.

O da,

«Evet geldi» deyince imam tekrar;

«Acaba bu durumda «Ne gemide bulunan arkadaşlarımın ne de diğer mahlûkatın bana hiçbir faydası yok, beni bu durumdan onlar kurtaramaz» diye düşündün mü?» diye sorar.

O,

«Evet, böyle oldu» der. İmam yine sorar;

«Bunlardan başka kalbinin bağlandığı bir varlık kaldı mı?»

O kimse,

«Evet, kaldı» deyince imam:

«İşte o kalan nokta Cenab-ı Hak'tır» der ve o kişi de bunun üzerine teşekkür eder.

«Fakat O sizi kurtarıp karaya çıkardığında yine yüzçevirirsiniz»; yani biraz önce sadece anmakta olduğunuz Allah'ı anmaktan yüzçevirirsiniz. Veya Allah'ı birlemekten ya da Allah'ı birlemek suretiyle O'na teşekkür etmekten yüzçevirirsiniz.

«E'raddum» fiili uzunluğun karşıtı olan *«ard»* kökünden gelir ve nimeti inkâr etmeye daldıkça daldınız demek olur. Yani, nankörlükte ileri gittikçe gittiniz.

Ayetin sonundaki *«kefuran»* kelimesi mübalağa ifade eden bir sigadır. Yani insan çokça nankördür! Bu daha önceki yüzçevirmenin nedenidir. Niçin yüzçevirdiniz? Çünkü insan çokça nankördür. İnsandan maksat ya mutlak insandır insan cinsidir veya kâfir olan insanlardır. Yani *«Bütün insanlar çok nankördür»* denildiğinde kâfirlerin ve bu ayette muhatab olanların hâli anlaşılır.

(68) *«Kara tarafında sizi yerin dibine...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetin başındaki hemze inkâr bildirir. Yani böyle bir emniyet uygun değildir! *«Kara tarafı»*ndan maksat, insanoğlunun emin

olduğu yeryüzüdür. Cenab-ı Hak'kın sizi yerin derinliklerine batırıp götürmeyeceğinden emin misiniz? Yani emin olmamanız gerekir.

«Kamus» yazarına göre *«Yehsifu»* yere dalıp veya yere daldırıp kaybetmek mânâsına gelen hasf kökünden gelmektedir. Ayetin zahirine dikkat edilirse bu, lâfzın lûgat mânâsıdır.

«Kara tarafı» tabiri delâlet eder ki onlar sahile vardıklarında yüzçevirmişlerdir. Veya bu, bütün tarafların ve cihetlerin Allah'a nisbetle onun kahr ve saltanatına uğramada bir olduklarına dikkat çekmek içindir. İster deniz ister kara olsun, her tarafta helâk edici sebeblerden olan bir sebeb mevcuttur. Sadece deniz tarafı boğulmaya mahsus değildir. Eğer deniz tarafında boğulmak varsa kesinlikle bunun benzeri kara tarafında da vardır. O da yere batırmaktır. Çünkü biri su altına, diğeri de toprak altına daldırmaktır. Akıllı bir kimsenin bütün taraflarda, nerede olursa olsun Allah'tan korkması gerekir.

«Hâsiben» kelimesi taş demektir. Nitekim İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, *«Hâsib»* taş yağmurudur. Yani size öyle bir yağmur gönderecektir ki o yağmur size küçük taşlar atacaktır. (İbn'ul-Münzir).

Katade'den rivayet edildiğine göre *«Hâsib»* taş demektir. *«Sizin üzerinize taş göndermeyeceğinden emin misiniz?»* demek, içinde taşlar olan yağmur göndermeyeceğinden emin misiniz? demektir (İbn Cerir, Ebi Hatim).

Ferra bu kelimeyi *«taşları kaldırıp fırlatan rüzgâr»*, Zeccac ise *«içinde taş olan toprak»* şeklinde tarif etmişlerdir. Aynı zamanda bu kelime, kar ve dolunun serpintileri mânâsına da, kar ve dolu yağdıran bulut mânâsına da gelmektedir.

Zemahşeri, Ferra'nın tarifini tercih etmiştir. Zira bu tefsire göre, ayette herhangi bir mecazi mânâ bahis konusu olmaz. Bu takdirde ayetin mânâsı, eğer sizi yeri yarıp da oraya batırmak suretiyle helâk etmezse, içinde sizi recmetmek için taşlar bulunan rüzgârın esmesiyle helâk edecektir demektir ki bu tür bir helâk, denizde boğulmaktan daha şiddetlidir.

El Haffacî, *«Taş atan rüzgâr, şiddetli esen rüzgâr demektir»* dedi. Allah Teâlâ'nın burada rüzgârı zikretmesi onların denizdeyken rüzgârın kendilerini helâk etmesinden korktuklarına ve karaya çıktıktan sonra da unutuverdiklerine işaret eder. Cenab-ı Hak isterse aynı rüzgârı karada da sizi helâk etmek için estirebilir.

Ayetin sonunda gelen *«vekilen»* kelimesi *«kefil»* mânâsındadır. Yani işlerinizi teslim edeceğiniz ve sizi koruyacak herhangi bir kefil de bulamazsınız.

(69) *«Ya da sizi bir kez...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetin metninde geçmekte olan *«Tarc»* kelimesi *«Bir defa»* mânâsına gelir. Çoğulu Tarat ve Tiyer'dir. Bazen sonundaki *«ta»* harfi atılarak *«tare»* şeklinde okunur.

Burada *«geri dönmeyi»* Cenab-ı Hak zâtına nisbet etmektedir. Halbuki geri dönüş onların ihtiyaçlarıyladır. Ve onlara nisbet edilmesi gerekir. İnsanların diğer fiilleri gibi geri dönmeleri de her ne kadar Allah'ın mahlûku ise de seçiş kendilerine aittir. Aslında *«Sizin ikinci bir kez denize dönmeniz»* şeklinde tabir edilmeliydi denilirse cevap olarak deriz ki; Cenab-ı Hak onlarda kendilerini dönüşe zorlayıcı istek ve arzular halketmiş ve bu sebep-

le de *«Allah onları geri gönderdi»* denilmiştir. Ve bu tabir işaret eder ki, onların birinci defada karşılaştıkları azap o kadar şiddetlidir ki Allah onları ikinci kez denize göndermezse kendi istekleriyle dönemezler.

«Kasif» kelimesi şiddetle esen ve önünde bulunan ağaç ve benzerlerini deviren, şiddetli gürültüsü olan rüzgâr demektir. Nitekim İbn Cerir ve İbn'ul-Münzir İbn Abbas'tan *«Kasif, boğdurucu rüzgâr demektir»* şeklinde rivayet etmişlerdir.

Bazı müfessirlere göre, karada insan ve diğer varlıkları yok eden rüzgâra *hâsib*, denizde yok edici rüzgârlara *kasif* veya *asif* denilmektedir.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, O *«kasif»* kelimesini *«asif»le* tefsir etmiştir. Bu takdirde ikisi de aynı mânâyı ifade etmiş olmaktadır.

«İnkâr etmenizden ötürü»; yani birinci defa denizden kurtulduktan sonra yüzçevirmeniz sebebiyle veya daima âdetiniz olan nankörlükten ötürü Allah'ın sizi geminize isabet eden şiddetli bir rüzgâr sebebiyle denizde boğdurmayacağından emin misiniz?

Ayetin sonunda gelen *«Tebian»* kelimesi İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre *«yardımcı»* demektir. *«Bihi»* edatındaki zamir ya göndermeye veya boğdurmaya veya ikisine birden racidir. Sanki onlara şöyle denilmiştir: *«Sizden intikam alacağız ve yardımınıza da hiç kimse gelmeyecektir».*

(70) *«Andolsun ki biz Ademoğulları'nı...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani bütün insanları (müslümanları da kâfirleri de) şeref

sahibi kılmışız ve onlara birçok özellikler vermişiz ki saymakla bitmez!

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre; *«Allah insanları akılla şereflendirmiştir»*. Başka bir rivayette ise *«yemeği elleriyle yemekle, diğer hayvanlar gibi ağızlarıyla yemekten farklı kılarak onları şereflendirmiştir»* denilmiştir.

Dahhak bu ibareyi *«konuşmakla onları şereflendirdik»*, Ata ise, *«Onları endamlı yapmakla şereflendirdik»* şeklinde tefsir etmiştir. Zeyd b. Eslem *«yemek ve lezzetlerle onları şereflendirdik»* demiştir. Yeman'dan gelen rivayet *«suretlerinin güzelliğiyle onları şereflendirdik»* şeklindedir. İbn Cerir ise *«onları başka mahlûklara musallat kılmakla ve başka mahlûkları onlara müsahhar etmekle, Allah onları şereflendirmiştir»* demektedir.

Muhammed b. Kâb'dan gelen rivayete göre, *«Hz. Muhammed'i onlardan kılmak suretiyle Allah onları şereflendirmiştir.»* Başka bir görüşe göre ise de *«Cenab-ı Hak onların babası Hz. Adem'i kudret eliyle yaratmak suretiyle onları şereflendirmiştir»*.

Bir rivayette *«Maişetlerini ve Ahiretleri'ni tedbir etmekle Allah onları müşerref kılmıştır»* denilmektedir. Bazı görüşlere göre *«yazı yazmakla»*, bazılarına göre *«erkekleri sakalla, kadınları saç örgüleriyle»* şereflendirmiştir.

İbn Atiyye'nin yaptığı gibi *«Onları şereflendirmek ancak akılla olmuştur»* tarzında bu şereflendirmenin sebebini hasr altına almak yalnız bir iddiadır ve sarih akla ve nakle muhalefet etmektir. Bunun için İmam Şafii bu ayetle *«Ölümle Ademoğlu necis olmaz»* diye istidlal etmiştir.

İNSANIN BU ÂLEMDEKİ ÖZEL YERİ

Hulâsâ olarak deriz ki: Allah Teâlâ Ademoğlu'na lütuf ve ikramını bu ayette özetlemekte ve bu âlemdeki özel yerine işaret etmektedir. Belirttiğimiz gibi tefsircilere göre, insanın şan ve şerefi ve diğer varlıklardan üstünlüğü Allah'ın ona verdiği beden güzelliği, el, göz, kulak gibi organlarını daha becerikli bir şekilde kullanabilmesi, konuşabilmesi, gülüp ağlaması, okuyup yazması, başka birtakım mahlûkları kendi hizmetinde kullanabilmesi, aletler icad etmesi, olaylar arasındaki sebep ve sonuç alâkasının bağlantısını görmesi ve bu sayede geleceğe yönelik plan ve program yapabilmesi, iyiyi, kötüyü, doğruyu, yanlışı, güzeli, çirkini bilmesi, kısaca maddî ve bedenî, ahlâkî ve ruhî meziyetleri haiz olmasıdır.

«Onları karada ve denizde taşıdık» ifadesiyle kastedilen ya bildiğimiz gibi hayvanlara ve araçlara binmek suretiyle yolculuk yapmalarıdır, veya *«Onları iki kıtada durdurduk. Yerin onları yutmayacağı, denizin de onları boğmayacağı bir şekilde yarattık»* demektir. Fakat birinci tefsir daha uygundur. Zira taşımak insandan başka diğer hayvanlara sabit olmaz. Ama ikinci tefsirde hayvanlar da diğer canlılar da insanlarla ortaktırlar.

«Tayyibat» kelimesinden maksat, nimetlerin çeşitleridir. İster insanın sanatıyla isterse başkasının sanatıyla olsun, yiyecekler, giyecekler, sergiler ve diğer mefruşatın hepsi bu tabire girer.

İnsanları büyük bir üstünlük ve bu şereflendirme ile diğer yaratıkların çoğundan üstün kıldık. Yani bu üstün kılmak sadece onlara mahsustur. Onların dışında kalan birçok mahlûk, onların şereflendiği gibi şereflenmemiştir.

Ayetteki *«çok»tan* maksat, melekler dışında kalan mahlûklar-

dır. Tabii bu birçok müfessire göre böyledir ki onların arasında Zemahşeri de vardır. Zemahşeri'nin iddiasına göre ayet *«meleğin insandan üstün olduğunu»* açıkça ifade etmektedir. Fakat gerçek şudur ki bu ayet meleklerin insanoğlundan üstün olduklarına delil olamaz. Nitekim El Keşf'te; *«Ayetin siyakında görülen şudur ki Cenab-ı Hak insanları şükre teşvik etmekte, Allah'a ortak koşmamaya teşvik etmektedir»* denilmektedir. Allah Teâlâ karada ve denizde insana yaptığı güzel sanatını belirtiyor ve burada insanları gemi yapımına ve bunun üzerine terettüp eden faydaları elde etmeye ilettiğini beyan ediyor. Yani Cenab-ı Hak, diğer neviler arasında insan nevini insana mahsus olan birtakım sanatlarla üstün kıldığını ifade ediyor. Cenab-ı Hak böylece onları karada-denizde taşıdığını, temiz şeylerden kendilerine rızık verdiğini, mahlûkların çoğundan üstün kıldığını beyan ediyor. Fakat bu üstünlükten Allah'a daha fazla yakınlık veya derecenin büyüklüğü kastedilmemektedir. Meleğin mi insanın mı üstün olduğu hususunda yapılan münakaşa onlardan hangisinin Allah'a yakın olduğu ve hangisinin derecesinin daha üstün olduğu noktasından ileri gelmektedir. Çünkü buradaki hüküm sadece iman ehline değil, insan nevinedir. Yani insan, insan olmak hasebiyle şerefli kılınmıştır. Cenab-ı Hak bunun şerefli kılınmasının nedenlerini salihlerini de günahkârlarını da içerisine alacak şekilde zikretmiştir. Melekler isterse bunun içine girsin isterse girmesin, bu ayet Allah'a yakınlık konusunda herhangi birinin üstünlüğüne delâlet etmez. Binaenaleyh ihtilaf eden iki grubun da delili olamaz. Üstün kılmak Allah'a daha yakın olmak mânâsına alınsa bile, yine bu ayet meleğin beşerden üstün olduğuna delâlet etmez. Ancak mefhum itibariyle delâlet eder. Mefhumun hüccet olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. Mesela Ebu Hanife*«hüccet olmaz»* demiştir. Üstelik bu ayet birçok hususlarda insanın üstün olduğu gerçeğini belirtir. Fakat bu çokların karşılığı ya insanla eşit veya insandan daha üstündür ihtimalini taşıyor ki böylece Zemahşeri'nin düşüncesine kesin bir delil olamaz.

Meleklerin insanlardan üstün oluşu meselesine gelince, ehli

sünnet burada ihtilaf etmiştir. Bazıları *«Melekler daha üstündür»* demişlerdir ki bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Zeccac da Vahidi'nin *«El-Basit»* adlı eserinde rivayet ettiğine göre, bu görüşü benimsemiştir.

Bazıları tafsilat yaparak şöyle demişlerdir: *«Beşerden olan rasûller mutlaka üstündür. Sonra da meleklerden olan rasûller diğer beşer ve rasûllerden üstündürler. Sonra meleklerin umumu beşerin umumundan üstündür»*. İşte Hanefiler bu görüştedirler ve Şafii ile Eş'arilerin çoğu da bu fikre katılmaktadırlar.

Bazıları da umumileştirerek şöyle dediler: *«İnsanların kâil fertleri ,ister nebi ister veli olsun, üstündürler»*.

Bazıları da *«Meleklerden Mukarrebun taifesi mutlaka üstündür. Sonra beşerden gelen peygamberler, sonra beşerden gelen kâmiller, sonra meleklerin umumu beşerin umumundan üstündür»* demiştir. Nitekim İmam Razi bu görüştedir. Gazali'nin de kitaplarından birçok yerdeki sözleri bu görüşü iş'ar etmektedir.

İşte bundan anlaşılıyor ki *«Ehli sünnet beşeri meleklerden üstün görüyor»* şeklinde genel hüküm vermek doğru değildir.

(71) *«Hatırlat o günü ki her insan topluluğunu...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Cenab-ı Hak beşerin dünyadaki durumunu açıkladıktan sonra şöyle buyurdu: *«Hatırlat o günü ki her insan topluluğunu önderleriyle çağıracağız»*.

«Yevm» kelimesi mukadder bir fiilin mefhumudur. Bazı tefsircilere göre daha önce bahsi geçen *«Faddalna»* fiilinin mefulü de

olabilir. Beşerin Kıyamet Günü'nde diğer hayvanlardan üstünlüğü apaçıktır. Nahiv alimlerinden bazıları da böyle demişlerdir. Ancak onlar *«beşeri sevabla üstün kıldık»* kaydını koymuşlardır. Fakat bu görüş tartışmalıdır. Zira beşerden olan kâfirler o gün her şeyden daha aşağılıktırlar. Ancak denilebilir ki *«Beşerin bazı fertlerinin üstünlüğü nev'in üstünlüğünde kafidir.»* Mesela, *«Görmez misin, erkekler kadınlardan üstündür»* denildiğinde söz doğrudur. Halbuki kadınlardan bazı fertler vardır ki bazı erkeklerden mertebece daha üstündür. *«Üstünlük sevapladır»* demek de yerinde değildir. Zira melekleri bu genel hükümden çıkarmak doğru değildir. Çünkü beşer cinsi sevap alır, melekler almazlar. Nitekim bu ortaya konmuştur. Sonra sevapta cinler insanlarla ortaktırlar. *«Cinlerin müminleri de sevap alırlar»* diyenler vardır. Bazıları, *«cinlerin sevapları beşerin sevaplarından daha azdır, çünkü onlar cennette «Allah görünür» diyenlere göre Allah'ı göremezler»* demişlerdir. Bu cevap da beşerin sevap konusunda onlardan daha üstün olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

«İMAM»DAN MAKSAT NEDİR?

«İmam» kelimesi ile kastedilen akıllı olsun, olmasın insanların kendisine tâbi olduğu varlıktır. Yani Ademoğulları'ndan her grubu, kime uymuşsa (uydukları ister bir peygamber, ister dinde önder bir kişi olsun, ister bir kitap veya din olsun) onunla beraber onları çağırırız! *«Ey filanın tabileri, ey falan dinin ehli veya ey falan kitabın bağlıları, gelin»* diye onları çağırırız.

İbn Merduveyh'in Hz. Ali'den rivayet ettiğine göre Allah'ın Rasûlü bu ayet hakkında şöyle demiştir: *«Her kavm zamanındaki imamıyla çağrılır. Rablerinin kitabı, peygamberlerinin sünnetiyle çağrılırlar».*

İbn Ebi Seybe ve İbn'ul-Munzir, İbn Abbas'tan şöyle rivayet

etmişlerdir: *«İmam geneldir. İster hidayet isterse dalâlette imam olsun».*

İbn Cerir, El-Ufi tarikiyle İbn Abbas'tan şunu rivayet ediyor: «İmamlarından maksat, amellerinin yazıldığı kitaplardır. Onlara: *«Ey hayr kitabının ehli! Ey şer kitabının ehli! Gelin!»* denir.» (Bu yorum aynı zamanda Ebu'l-Aliye, er-Rebî ve Hasan Basri'den de rivayet edilmiştir).

Bazı kıraatlarda *«İmamihim»* kelimesi yerine *«Bikitabihim»* kelimesi yer almaktadır. Kitabın onlara *«imam» olması,* onlar hakkında o kitapta ister cennetle isterse ateşle hüküm verilsin, ona tâbi oluşları sebebiyledir.

Dahhak ve İbn Zeyd *«Onların imamları, üzerlerine inen kitaplardır»* demişlerdir.

İbn Ebi Hatim, İbn Merduveyh ve Hatib Bağdadî *«Tarih»*inde Enes'ten şöyle rivayet ediyorlar: *«Onların imamı, onlara Allah tarafından gönderilen peygamberleri demektir».*

İbn Atiyye rivayetlerdeki bazı noktaları nazarı itibara alarak *«İmam burada umumidir»* demiştir. Bazıları *«İmamdan maksat, onları akidelerine, fiillerine iteleyen kuvvetleridir. Düşünsel, yapısal kuvvet. Öfke kuvveti, şehvet kuvveti gibi. Bu şehvet ister para şehveti, ister emlâk şehveti, ister riyaset şehveti olsun...»* demişlerdir. Onlar buna tâbi olduklarından dolayı ona *«imam»* ismi verilmiştir. Fakat bu görüş, herhangi bir rivayette gelmemiş olmakla beraber, cidden uzak bir yorumdur.

Allame Zemahşeri *«Keşşaf»ta* şöyle demiştir: *«İmam kelimesinin, «Umm» kelimesinin cem'i olduğunu ve halkın Kıyamet Günü'nde annelerinin ismiyle çağırılacağını, bu çağrıdaki hikmetin*

Hz. İsa'nın hakkına riayet edilmesi, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in şerefinin izhar edilmesi ve zinadan gelen evlâdların rezil edilmemesi olduğunu söyleyen tefsir, tefsirlerin en gariblerindendir. Keşke bilseydim, onun lâfzının sıhhati mi en garibtir veya hikmetinin parlaklığı mı?» (1)

Zemahşeri'nin, bu tefsiri kabul etmeyişinin nedenleri şöyle sıralanabilir:

«Umm» kelimesinin çoğulu *«imam»* kelimesi değil de *«ummehat»* kelimesi olarak bilinmektedir. Şayi olan budur. Hz. İsa'nın hakkını gözetmek meselesine gelince, Hz. İsa'yı babasız yaratmak zaten kendisi için bir şereftir. Orada herhangi bir eksiklik yoktur ki halk ona uyularak annelerine nisbetle çağırılsın da o eksiklik cebredilsin. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in şerefinin izhar edilmesi, annelerinin ismiyle değil babalarının ismiyle çağırılırlarsa daha kâmildir. Çünkü babaları annelerinden daha hayırlıdır. Ayrıca *ehli beyt* bir halka gibidir. Hangi tarafının daha hayırlı olduğu bilinmemektedir. Zinadan gelen evlatların rezil olmalarına gelince; bir kere bu onlar için bir rezalet değildir, ancak anneleri için rezalet sözkonusu olabilir. İsterse anneleriyle isterse babalarıyla çağırılsınlar bu rezalet onların anneleri için bahis konusudur. Kendilerinin bu konuda herhangi bir günahları yoktur ki rezil olsunlar.

Zemahşeri'nin birinci nedeni açıktır ve o burada haklıdır. Çünkü *«ümm»*ün cemi *«ummehat»*tır ve asla *«imam»* değildir. Fakat Hz. İsa meselesindeki görüşü şu itiraza maruz kalabilir:

Eğer bütün insanlar babalarının adıyla çağırılırlar, Hz. İsa da annesinin adıyla çağırılırsa, bu belki bir eksikliği sezdirebilir

(1) Zemahşeri, Keşşaf, cilt:3, sh: 187

diye onun tazimi gözetilmiştir. Bu bakımdan insanlar annelerinin ismiyle çağırılabilirler. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in de tazimi gözetilmiştir. Çünkü annelerinin ismiyle çağırılmaları Rasûlullah'ın soyundan olduklarını açıklamaktadır. Eğer babalarına nisbet edilirlerse bu husus doğrudan olarak anlaşılmayacaktır. Annelerinin ismiyle çağırmak zinadan gelen insanlar için de bir örtüdür. Çünkü halk babalarının adıyla, onlar da annelerinin adıyla çağrılırlarsa mesele anlaşılacaktır. Çünkü onların dünyada nisbet edildikleri babalarıyla aralarında bir karabet yoktur. Böylece onlar teşhir edilmiş olurlar. Ama şer'an nisbet edilmedikleri ve dünyada babaları bilinmeyen kişilerin adıyla çağırılırlarsa yine de teşhir bahis konusu olur. Böylece Zemahşeri'nin itirazı birçok noktada yerinde değildir.

Onları çağıran ya Cenab-ı Hak'tır veya rivayetlerden anlaşıldığı gibi meleklerdir. Bu takdirde çağırma fiilinin Allah'a isnadı mecazî olur. Mücahid *«Ned'u»* yerine *«Yed'u»* kelimesini getirmiştir. Yani Allah veya melek çağırır. Hasan Basri de *«Ned'u»* yerine *«Yud'a»* ve ondan sonra gelen*«Kullu»* kelimesini de ötreli okumuştur. *«Ned'u»*nun sonundaki *vav*, cemi zamiri ve cem'an alâmeti de değildir. Kelimenin kendisinde olan bir harftir. Esasen *«elif»* iken, sonra *«vav»*a kalbedildi. Meşhur'a göre buradaki *vasl*, *vakf* yerine icra edilmiştir.

Müminlerin amel defterleri, kıymetli olduğundan, sahipleri şerefli ve içeriklerinin müjdeyi gerektirmesinden ötürü sağlarından verilir. Bu ayetin bu cümlesi iş'ar eder ki mahşere gelenler kitapları topluca verildiği için, kitaplarını teker teker değil, topluca okurlar. Bu hususta gelen haberlerin çoğu kitapların verilmesinin hali ne ise okumanın halinin de o olduğunu belirtmektedir. Nitekim Hz. Aişe'den şu rivayet gelmiştir:

«Kulun kitabı sağından verilir. O kendisine taraf olan yüzün-

de günahlarını okur. Arkada da halk bakarak onun iyiliklerini okur. Sonra şahifeyi çevirir, Cenab-ı Hak da yazıyı çevirir. Yine halk arkada hasenatlarını, sevaplarını okur ve «bu kulun hiçbir günahı yoktur» derler».

Muhtemeldir ki ayetin mânâsı, kitabı sağından verilen herkes tek başına kitabı okuduktan sonra arkadaşına verir ve *«İşte benim kitabım. Onu okuyun»* der. Bunun üzerine toplanırlar, o kitabı onlar da okurlar. O da onlarla beraber zevk duymak için kitabını tekrar okur. (Fakat bu tefsiri destekleyecek herhangi bir rivayet yoktur.)

«Fetilen» kelimesi, hurmanın çekirdeğinin yarığında bulunan kabuk demektir. Buna *fetil* denilmesinin sebebi adeta eğirilmiş ip şeklinde olmasındandır. Bazılarına göre *fetil,* parmakların arasında durmadan evirip çevirilen ip demektir. Bu tabir hakir ve kıymetsiz şeyler için misal olarak verilir. İnsanın zihnine şunlar geliyor: Kitabı sağından veren melekler said bir kimseye, haşre çağrıldıktan sonra varırlar. Onun kitabını sağından verirler. O, kitabını okur. Ve az bir hesap ile hesaba tutulur, sevinerek aile efradına dönüş yapar.

AMEL DEFTERLERİ NASIL DAĞITILIR?

Ukayli'nin Enes kanalıyla Rasûlullah'tan rivayet ettiğine göre, *«Kitapların tamamı arşın altındadır. Kıyamet Günü'nde Cenab-ı Hak bir rüzgâr gönderir, böylece o kitaplar insanların sağ ve sol ellerine uçup giderler. O kitaplardaki ilk yazı şudur: «Kitabını oku! Bugün senin üzerinde hesap görücü olarak nefsin yeter».*

Bu hadis, kitapları sağından verenin melek olmadığını ortaya

koyuyor. Ancak bu hadis araştırılmaya muhtaçtır. Çünkü sıhhatli olup olmadığı hususunda şüphem vardır. (1)

Alusi devamla İmam Ahmed'in Hz. Aişe'den rivayet ettiği şu hadisi getirir:

«Ben; «*Ey Allah'ın Rasûlü, Kıyamet Günü'nde dost dostunu hatırlayacak mıdır?*» diye sordum. Hz. Peygamber: «*Üç şey esnasında hatırlama yoktur*» buyurdu. Bunları saydı ve sonunda: «*Kitapların uçuştuğu anda dost dostu hatırlamaz*» dedi.»

Bu rivayet zahiri ile bahis konusu Ukayli'nin rivayetini destekleme..tedir.

Bu ayette, amel defterleri sağından verilenlerin durumundan bahsedildiği halde solundan verilenlere değinilmemiştir. Bu konu da Kadı Beyzavi şöyle demiştir:

«Yukarıdaki ayet göstermektedir ki amel defterleri solundan verilenler onun muhtevasına muttali olduklarında kendilerini utanç ve hayret bürür. O kadar ki dillerinde defterlerini okuyacak mecalleri kalmaz. Bunun üzerine Cenab-ı Hak şu gelen ayeti buyurdu»:

(72) «*Bu dünyada...*»

Bu Ayetin Tefsiri

AHİRET'TE KÖRLÜK VAR MI?

Yani o çağıranlardan şu çeşitli nimet ve çeşitli ikramların yeri olan dünyada kimin kalbi kör ise, kurtuluş yolunu bulmaya bir

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 11, sh: 122-123

türlü yönelmiyorsa, Allah'ın hukukuna riayet etmiyorsa, ona şükürde bulunmuyorsa, Allah'ın şanına yakışır şekilde inanıp amel etmiyorsa, o Ahiret'te daha kördür. O kendisini kurtaracak hiçbir noktaya varamaz. Ona yarar sağlayacak hiçbir noktayı elde edemez.

Ayetin metninde iki kez geçmekte olan *«A'ma»* kelimesi birincisinde fiil, ikincisinde ismi tafdil olabilir. Çünkü basiretin körlüğünden geldiği için bâtınî ayıplardan olur ve bâtınî ayıplardan da ismi tafdil gelebilir. Meselâ ahmak veya ebleh gibi. Ve dünyada yolunu şaşırtmaktan daha fazla Ahiret'te yolunu şaşırtır. Çünkü artık kabiliyet yoktur. Kaçırılan fırsatlar artık elde edilemez. İşte bu sıfatlara sahip olan kişi kitabı solundan verilmiş kişidir.

Ebu Müslim'den gelen bir rivayete göre ikinci *«A'ma»* kelimesi hakiki körlük mânâsını ifade etmektedir. O kelimede herhangi bir mecazi mânâ yoktur. Yani kimin dünyada kalbi körse o Ahiret'te de hakikaten kördür ve kör olarak haşrolunur. Bu da onun dünyadaki sapıklığının karşılığıdır. Tıpkı Cenab-ı Hakk'ın *«Onu Kıyamet Günü'nde kör olarak haşredeceğiz»* ayetinde olduğu gibi.

Ebu Müslim'den gelen diğer bir rivayete göre, körlük ona isabet eden korkunç üzüntüden ibaret olabilir. Sanki ayette şöyle denilmektedir: *«Kim bu dünyada sapık ise, o Ahiret'te cidden üzüntülüdür. Çünkü sadece kendisini üzüntüye garkeden şeylerden başka bir şey görmeyen bir kişi ile kör eşittir»*. Fakat Ebu Müslim'in bu rivayetinde uzaklık vardır. Düşünüldükten sonra bu husus görülmektedir.

Bazılarına göre ayetin tevili şudur: *«Kim bu dünyada ilâhî nimetleri görmez, onların haklarını gözetmezse (halbuki gözüyle görür), o kimse Ahiret hakkında daha kör ve yol bakımından daha sapıktır.»*

Bu yorum el-Firyabi ile İbn Ebi Hatim'in İkrime'den rivayet ettikleri şu habere dayanmaktadır:

«Yemen ahalisinden bazı kimseler İbn Abbas'a geldiler. Onlardan birisi İbn Abbas'a: *«Kim bu dünyada kör ise, o Ahiret'te de kördür»* ayetinin mânâsını sordu. İbn Abbas: *«Meseleye varamadım (66. ayetten 70. ayete kadar olan bölümü okuduktan sonra ilave etti). İşte bu nimetlerden (yani gözüyle gördüğü, müşahede ettiği bu nimetlerden) kör olan bir kimse Ahiret gözü ile görmediği emri hakkında daha kör ve yol bakımından daha sapıktır»* dedi.»

İbn Ebi Hatim ve Ebu Şeyh'in, Dahhak tarikiyle rivayet ettikleri başka bir yorumda İbn Abbas şunları söylüyor:

«Yer, gök, dağ, deniz, insan, hayvan ve benzerlerinden yaratmış olduğum kudretimi gördüğü halde bunlardan kör olan bir kimse, onun için Ahiret'te nitelendirdiğim, sıfatlandırdığım şeyleri görmekte daha kör ve yol bakımından daha sapıktır».

Ebu Şeyh, Katade'den bunun benzerini rivayet ediyor. Fakat bu iki tevil de cidden uzak tevillerdir. Fakat ikincisi birincisinden daha yakındır. Alusi *«İbn Abbas'ın böyle bir yorum yaptığını zannetmiyorum»* diyor. (1)

MÜŞRİKLER İMAN ETMEK İÇİN NELER İSTEDİLER?

(73) *«Onlar, (müşrikler) sana vahyettiğimizden...»*

Bu Ayetin Tefsiri

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 15, sh: 214

Bazı kimselere göre bu ayet Beni Sakif kabilesi hakkında nazil olmuştur. Onlar Hz. Peygamber'e: *«Sen Araplara karşı iftihar edeceğimiz bazı hasletleri bize vermedikçe senin dinine girmeyiz. Bizden 1/10 alınmayacak, savaşa çağrılmayacağız, namazda rükû ve secde etmeyeceğiz, hakkımız olan riba ve faizi alacağız. Bizim üzerimizde başkasına ait olan riba ve faiz ise, bize bağışlanacaktır. Ve bir sene Lat adlı putun adaklarından istifade edeceğiz. Mekke'yi Harem sahibi kıldığın gibi bizim «Vec» adlı vadimizi de haram ilan edeceksin. Eğer Araplar sana: «Niçin bunu yaptın?» diye sorarlarsa onlara: «Allah bana bunu yapmamı emretti» diyeceksin»* dediler.

Sa'lebi bu hadisi İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve fakat senedini zikretmemiştir. El-Irakî *«Bu hadisi hadis kitaplarında göremedik»* diyor. Zemahşeri de bu hadisi şu eklerle nakletmektedir: *«Biz Lat adlı putu ellerimizle kırmayacağız ve bizim vadimiz olan «Vec» Vadisi'ne herhangi bir kimsenin kastetmesini menedeceksin. Onun ağaçları da kesilmeyecektir».*

Ve Rasûlullah'a kitaplarını getirdiler. Hz. Peygamber şöyle yazdı: *«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlıyorum. Bu, Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Sakif Kabilesi'ne bir emirnamedir. Onlardan öşür alınmayacaktır. Onlar derlenip askere gönderilmeyeceklerdir».* Onlar: *«Buraya, rükû ve secde etmeyeceklerdir ibaresini de yaz»* dedilerse de Rasûlullah sükût etti. Sonra kâtibe: *«Sen yaz, bunlar rükû ve secde yapmayacaklardır»* dedi. Kâtip Rasûlullah'a baktı. Bu esnada Hz. Ömer ayağa kalkarak kılıcını çekti:

«Peygamberimizin kalbini yaktınız ey Sakif Kabilesi! Allah sizin kalbinizi ateşle yaksın» dedi. Onlar Hz. Ömer'e: *«Seninle değil sadece Muhammed'le konuşuyoruz»* dediler.

Rivayete göre Kureyşliler Hz. Muhammed'e: *«Rahmet ayetini azap ayeti, azap ayetini de rahmet ayeti yap ki sana iman edelim»* dediler. Bu teklif üzerine bu ayet nazil oldu. (1)

Onlar Rasûl-ü Ekrem'den üç şey istediler:

1 — Namazda rükû ve secde yapmamak,

2 — Putlarını kendi elleriyle kırmamak,

3 — Lat denilen puta tapmaksızın bir sene müddetle ona gelen adak ve hediyelerden istifade etmek.

Hz. Peygamber: *«İçinde rükû ve secde olmayan bir dinde hayır yok. Putlarınızı elinizle kırmaya gelince; o size verilmiştir. Lat adlı puta verilecek hediyelerden bir yıl istifade etmenizi ise menediyorum»* dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: *«Size ne oluyor ki Allah'ın Rasûlü'ne eziyet veriyorsunuz? Kesinlikle o Arap topraklarında putları bırakmayacaktır»* dedi. Onlar *«bu hususta durmadan Rasûlullah'a müracaat ettiler. Sonunda bu ayet indi»* dediler.

İbn İshak ve İbn Merduveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir:

«Ümeyye Bin Halef, Ebu Cehil ve Kureyş'ten bazı kimseler Rasûlullah'a gelerek: *«Gel, bizim putlarımıza elini sür. Biz de seninle beraber dinine girelim»* dediler. Hz. Peygamber de kavminin kendisinden ayrılmasını çok ağır bir şey olarak telakki ediyordu. Onların müslüman olmalarını istiyordu. Böylece onlar hakkında şefkata geldi. Cenab-ı Hak derhal bu ayetin *«Nasiran»* kelimesine kadar olan bölümünün indirdi». (İbn Merduveyh, El Kelbi tarikiy-

(1) Zemahşeri, Keşşaf, cilt: 5, sh: 188

le Bazan'dan, o da Cabir b. Abdullah'dan bunun benzerini rivayet etmiştir)

İbn Ebi Hatim, Cübeyr bin Nufeyr'den şöyle rivayet eder:

«Kureyşliler Rasûlullah'a gelerek: *«Eğer sen peygamber olarak bize gönderilmişsen, sana iman eden düşük insanları yanından uzaklaştır. Köleleri uzaklaştır ki biz senin arkadaşların olalım»* teklifinde bulundular. Bunun üzerine Cenab-ı Hak bu ayeti indirdi.»

Bazı rivayetlerde «Onlar Cenab-ı Peygamber'e: *«Rahmet ayetini bize azap ayeti yap. Bir azap ayetini de rahmet ayeti yap ki sana iman edelim»* diye teklifte bulundular. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu» denilmektedir.

Bu ayetin sebebi nüzulü konusunda daha birçok rivayet gelmiştir. Bazılarında Rasûlullah'a nisbeti doğru olmayan durumlar vardır. Tevil edilmeyecek kadar çirkin sözler bulunmaktadır. Bunlar o rivayetlerin uydurma olduğuna delâlet eder. Tefsir ise bu tip rivayetler üzerine bina edilmez.

Durum ne olursa olsun buradaki cemi zamiri kâfirlere racidir. Onlar ya Sakif veya Kureyş kâfirleridir. Yani, bize/bizim adımıza iftira uyduran kimsenin yerine girmeni senden istiyoruz. Çünkü sen onların heva ve heveslerine tabi olursan bunu bizim vahyimize dayanarak yaptığın sanılacaktır. Çünkü sen bizim peygamberimizsin. O zaman iftira edici bir kimse gibi olursun. Eğer bunu yaparsan onlar arasında bir dostluk ve sadakat olacaktır. Halbuki onlar Allah'ın düşmanlarıdır. Onların dostluğunu edinmen, Allah'ın dostluğundan ayrılmanın alâmetidir.

RASÛLLULLAH'I SABİT KILAN SEBEP

(74-75) *«Eğer seni sebatkâr kılmasaydık...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Yani üzerinde bulunduğun hak noktasında seni sabit kılmasaydık, verdiğimiz ismetle seni orada sebatkâr etmeseydik, kesinlikle onlara az bir şekilde de olsa meyledebilirdin. Bizim sana yapmış olduğumuz bu sebatkârlık olmasaydı, onlara az bir şekilde meyletmeye yaklaşabilirdin. Çünkü onların aldatmaları çok kuvvetli, hileleri pek şiddetlidir. Lâkin bizim ismet sıfatımız sana yetişti ve seni az bir şekilde dahi olsa onlara yaklaşmaktan menetti. Onlara meyletmen hiçbir şekilde bahis konusu değildir.

Bu ayet açıkça Hz. Peygamber'in Allah'a icabet edip de onların sözlerine hiç kanmadığına delildir. Böylece *«Peygamber onlara icabet etmek istedi, fakat ayetin nüzulü onu bundan caydırdı»* diyenlerin iddiaları çürütülmüş oluyor. Bu iddiada bulunan kişiler, muhtemelen bize kadar gelen birtakım rivayetlerin zahirlerine bakarak aldanmışlardır. Meselâ İbn İshak ve beraberinde bulunanların İbn Abbas'tan naklettikleri bir rivayette *«Rasûlullah'ın kalbi inceldi»* gibi tabirlerin zahirine bakarak aldandılar. Oysa Cenab-ı Hak *«onların icabetine neredeyse meyledecektin»* demiyor. *«Onlara neredeyse meyledecektin»* diyor. Bu tabirde Hz. Peygamber'in onlara icabet etmekten fersahlarca uzak olduğuna en kuvvetli deliller bulunmaktadır.

Bu ayet Rasûlullah'ın ismetinin Allah'ın tevfik ve inayetiyle olduğuna delâlet eder.

Katade, İbn İshak ve İbn'ul-Mesref *«Terkenu»* lâfzını *«Terkunu»* şeklinde okumuşlardır. Cumhur'un kıraatına göre *«Rekine»*

fiilinin diğerlerine göre «*Rakene*»nin muzarisidir. Yani birinci bab-tan gelmektedir. Bu takdirde mânâ şu olur: «*Onlara azıcık da olsa meyletmeye yaklaşsaydın sana hayatın ve ölümün katmerleşmiş azabını tattıracaktık*».

«*Hayat*»tan maksad dünyadır. Zira *hayat* lâfzından insanın zih-nine ilk olarak bu gelir. «*Memat*»tan maksat ise kabir azabı ile haşrden sonraki azaptır. Bazı müfessirlere göre «*hayat*»tan mak-sat Ahiret hayatıdır. Ölüm azabından maksat ise kabirde olan azabtır. Yani, «*Sen onların dediklerine meyletseydin kesinlikle se-nin için kabir azabını katmerli kılacaktık. Kıyamet Günü'nde de asiler için hazırlanan azabı katmerli kılacaktır*».

Bu şartlı cümlede Allah Rasûlü'nün mertebesinin yüceliği ifa-de edilmektedir ve Allah'a en yakın olan bir insanın tehlike bakı-mından en şiddetli bir noktada bulunduğuna da dikkati çekmek-tedir. Çünkü Rasûlullah'a (dikkat edilirse) eğer onlara azıcık mey-lederse azabın katmerlisi va'dedilmektedir. Fakat fiilimiz kalbî meylimizi tasdik etmedikten sonra kalbî meyilden ötürü bize aza-bın tatbik edilmesi kaldırılmıştır. Bunun bir vecihten benzeri Ra-sûlullah'ın hanımları hakkında gelen şu ayettir: «*Ey Peygamber hanımları! Sizden kim açık bir kötülük yaparsa ona azap katmer-leşecektir*».

Böyle bir azabın nedeni, gözde insanların, numune olabilecek kişilerin bir kötülük irtikâb etmeleri halinde başkalarının da ken-dilerine bakarak bu fiilleri işleyecekleri ve onları delil göstere-cekleri keyfiyetidir. Sanki onlar kötülük yolunu açmış oluyorlar. Nite-kim Hz. Peygamber; «*Kim bir kötü yol (bir çığır) açarsa, o çığırın günahı onun boynunda olduğu gibi Kıyamet'e kadar o yolda gi-denlerin günahı da yine ona aittir*» diye buyurmuştur. İşte buna binaen yüce insanların azabı, hatalarından ötürü katmerleşmek-tedir.

Bazı müfessirlere göre, «*Dif*» kelimesi azabın isimlerindendir. Yani sen onlara azıcık meyletseydin sana hayat ve mematın azabını tattıracaktık.

«*Lezaknake*» ibaresinin başındaki «*lam*» kasem harfidir. Yani, «*Andolsun sana tattırırdık ve sonra azabı senden uzaklaştıracak veya kaldıracak bir kimseyi de bize karşı bulamazdın*».

Katade'den rivayet edildiğine göre 73. ve 74. ayetler indikleri zaman Hz. Peygamber şöyle dua etmiştir: «*Ey Allahım, bir gözü açıp kapatacak kadar beni nefsime havale etme!*».

Her mümin için bu ayetleri okuduğu zaman diz üstüne çöküp bunu dikkatle izlemek ve korkmak, din hususunda daha fazla dikkat göstermek ve Rasûlullah'ın söylediği gibi dua etmek uygundur.

وَاِنْ كَادُوْا لَيَسْتَفِزُّوْنَكَ مِنَ الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوْكَ مِنْهَا وَاِذًا
لَّا يَلْبَثُوْنَ خِلٰفَكَ اِلَّا قَلِيْلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ
مِنْ رُّسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيْلًا ﴿٧٧﴾ اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوْكِ
الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ ؕ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ
كَانَ مَشْهُوْدًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَّكَ ۖ عَسٰٓى اَنْ يَّبْعَثَكَ
رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَّبِّ اَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَّاَخْرِجْنِيْ
مُخْرَجَ صِدْقٍ وَّاجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا ﴿٨٠﴾
وَقُلْ جَآءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ ؕ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ
زَهُوْقًا ﴿٨١﴾ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَّرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِيْنَ ۙ
وَلَا يَزِيْدُ الظّٰلِمِيْنَ اِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾ وَاِذَآ اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ
اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِهٖ ۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَـُٔوْسًا ﴿٨٣﴾
قُلْ كُلٌّ يَّعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ ؕ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبِيْلًا ﴿٨٤﴾
﴿٨٤﴾ وَيَسْـَٔلُوْنَكَ عَنِ الرُّوْحِ ؕ قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ
رَبِّيْ وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا ﴿٨٥﴾ وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ
بِالَّذِيْٓ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهٖ عَلَيْنَا وَكِيْلًا ﴿٨٦﴾

76 — Neredeyse seni o yerden (yurdundan) çıkarmak için zorlayacaklardı. O takdirde senin ardından kendileri de fazla kalamazlardı.

77 — Bu, senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimizin de adetidir. Bizim adetimizde hiçbir değişiklik bulamazsın.

78 — Güneşin (batıya) dönüp, gecenin karanlığı bastırıncaya kadar, (muayyen vakitlerde) namaz kıl. Fecr Kur'an'ını da! Çünkü Fecr Kur'an'ı meşhud (görülür)dur.

79 — Gecenin bir kısmında kalk ve sana mahsus bir fazlalık olmak üzere onunla (Kur'an'la) namaz kıl. Rabbinin seni övgüye değer bir makama göndermesi umulur.

80 — De ki: «Ey Rabbim! Beni (girdireceğin) yere doğrulukla girdir, beni çıkaracağın yerden doğrulukla çıkar. Bana tarafından yardım edici bir kuvvet ver!»

81 — De ki: «Hak geldi, bâtıl yıkılıp gitti. Kuşkusuz ki bâtıl yıkılmaya mahkûmdur».

82 — Biz Kur'an'da, müminlere şifa ve rahmet olan şeyleri indiriyoruz. Fakat (bu Kur'an), zalimlerin sadece hüsranlarını artırır.

83 — İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer, ona bir zarar dokununca da karamsarlığa düşer.

84 — De ki: «Herkes kendi mizacına uygun iş yapar. Ama kimin daha doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir.

85 — Sana ruh hakkında sorarlar: De ki: «Ruh Rabbimin emrindedir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir!»

86 — Andolsun ki dilersek, sana vahyettiğimizi gerçekten ortadan kaldırırız. Sonra bu durumda bize karşı kendin için bir vekil (koruyucu) de bulamazsın!

(76) *«Neredeyse seni o yerden...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetteki *«Onlar»* zamiri Mekkeliler'e racidir. İbn Abbas, Katade ve bazı müfessirlerden böyle rivayet edilmiştir. Ayetin metnindeki *«Yestefizzûneke»* fiili, *«seni korkutup, düşmanlık ve hilelerle tehdid edip Mekke arazisinden çıkarmak istiyorlar»* demektir.

«El-Arz» kelimesi, Rasûlullah'ın bu ayet indiği zaman içinde bulunduğu Mekke arazisidir diyenler tefsircilerin çoğunluğunu teşkil etmektedir. Yani onlar seni sıkıştırıyorlar ki oradan çıkarsınlar.

HİCRET HADİSESİ

Bu *«sıkıştırma»* Hz. Peygamber'in akrabalarıyla beraber Şi'b-i Ebi Talib'de üç seneye yakın muhasara edilmelerinden kinayedir. Bu hadise (El-Bahr'da yer aldığı gibi) ayetin inişinden sonra olmuştur ve Rasûlullah'ın muhacir olarak Mekke'den çıkmasına da sebep olmuştur. *«Onlar eğer seni böyle sıkıştırırlar ve sen de çıkarsan kendileri de senden sonra orada kalmayacaklardır».*

Bu ayet, onların tamamen helâk edileceğine dair ilâhî bir teh-

dittir. Rasûlullah'ın hicretinden az bir zaman sonra onların bir kısmını Bedir'de yok etmek suretiyle bu hadise tahakkuk etmiştir. Bedir'de öldürülenler onların ileri gelen reisleri idi. Malûmdur ki bir şeyin en çoğu, onun hepsinin yerine kâim olur.

İbn Ebi Hatim'in Süddi'den rivayet ettiğine göre, bu *«az zaman»* onsekiz aydı. Buradaki *«çıkartmak»*tan maksat, çıkmaya zorlamak mânâsına da gelebilir. Böylece Cenab-ı Hak onların her birisinin helâk olacağını tehdiden beyan buyurmuştur. Yani, eğer seni bulunduğun yerden çıkarırlarsa hepsi helâk olacaklardır!

Fakat onlar Rasûlullah'ı fiilen çıkarmadıkları ve Rasûlullah Allah'ın emriyle hicret ettiği için onların hepsi helâk olmamıştır. Bu tefsir Mücahid'den rivayet edilmiştir. Zira Mücahid diyor ki: *«Kureyşliler, böyle yapmak istediler ama yapamadılar. Çünkü Cenab-ı Hak onların hepsinin helâk olmasını, temelden silinip gitmelerini istemiyordu ki aralarında sonradan müslüman olanlar bulunsun. Onların zürriyetinden de müslümanlar yetişsin. Böylece Cenab-ı Hak onlar çıkartmazdan önce Rasûlü'ne «hicret emri» verdi. Rasûlullah da Kureyş'in zorlamasıyla değil Allah'ın izniyle Mekke'den çıkmış oldu».*

Varaka'nın Hz. Peygamber'e *«Keşke ben, kavmin seni hicrete zorladığı zaman genç olsaydım»* sözü de aynı mânâya hamledilir. Böylece ne ayet ne de bu hadis Rasûlullah'ın Kureyşçe nefyedilmek suretiyle çıkarıldıklarını ispat etmezler.

Zeccac'a göre *«Onların Rasûlullah'ı tehdid etmeleri, Dar'un-Nedve'de Rasûlullah'ı öldürmek için toplanmalarından ibarettir»*. Bu tevile göre *«el-Arz»* ile kastedilen mutlak yeryüzüdür. Sadece Mekke değildir.

Ebu Hayyan *«Bu dünyanın üzerinde olanlardan seni çıkarır-*

lar» şeklinde yorum getirmiştir. Bazı tefsir alimleri de gerek bu ayetteki *«onlar»* zamirinin gerekse bundan sonra gelen zamirlerin yahudilere raci olduğunu söylerler. Yani yahudiler seni bulunduğun yerden (yani Medine'den) çıkarmak isterlerdi. İbn Ebi Hatim, Beyhaki, İbn Asakir, Abdurrahman b. Ganem'den rivayet ederler ki, yahudiler Hz. Peygamber'e gelerek; *«Eğer sen peygamber isen Şam'a git. Çünkü o mahşer arazisidir, peygamberlerin yurdudur»* dediler. Rasûlullah da onların sözlerini doğruladı ve Tebük gazvesine çıktı. Maksadı Şam'a gitmekti. Tebük'e geldiğinde Cenab-ı Hak bu ayeti indirdi. Medine'ye dönmesini emretti ve *«Medine'de dirilip Medine'de ölecek ve oradan haşre gönderileceksin»* dedi.

Başka bir rivayete göre yahudiler, Hz. Peygamber'e: *«Ey Eb'el-Kasım! Şam mukaddes bir arazidir. O peygamberlerin arazisidir. Eğer oraya gidersen kesinlikle sana iman ederiz. Biz biliyoruz ki sen Rum ordularından korkuyorsun. Eğer peygambersen, hodri meydan! Şam'a git. Kesinlikle Allah seni diğer peygamberleri koruduğu gibi koruyacaktır»* dediler.

Bu şekildeki kışkırtmalar üzerine Hz. Peygamber, Tebük Savaşı'na çıktı. Zü'l-Huleyfe denilen yerde ordu kurdu. Ashabının tamamen toplanmasını beklerken bu ayet indi ve Rasûlullah tekrar Medine'ye döndü. Yahudilerden Beni Kurayza kabilesini tamamen kılıçtan geçirdi ve az bir zaman sonra da Beni Nadr kabilesini sürgüne mecbur bıraktı.

Fakat bu rivayet zayıftır. Zira ne bir siyer kitabında, ne de güvenilir başka bir rivayette varid olmuştur. Zü'l-Huleyfe denilen yer ise Şam yolunda değildir. Medine ile Cidde arasındadır.

Durum ne olursa olsun bu tevile binaen*«arazi»*den maksat Medine'dir. Bazıları *«Arap Yarımadası'dır»* demiştir.

«Bu ayet hicretten sonraki dönemde nazil olmuştur» diyen bir kimse de herhalde bu tür rivayetlere dayanmaktadır. El-Haffacî, bu mezhebin makbul olmadığını açıkça belirtmiştir.

Sonuç olarak şu bilgi ortaya çıkıyor: Hz. Muhammed'i (s.a) Mekke'den çıkmaya mecbur bırakmak için çalışan müşrikler daha sonra müslümanlarla yaptıkları savaşlarda bir hayli yıpranmışlardı. Nihayet Mekke'nin müslümanlar tarafından fethedilmesi üzerine orada da hakimiyetleri son bulmuştur. Ve böylece Kur'an'ın verdiği bu mucizevî haber de tahakkuk etmiştir.

ALLAH'IN ADETİ DEĞİŞMEZ

(77) *«Bu, senden önce gönderdiğimiz...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Sünnete» kelimesi mukadder bir fiilin mefuludur. Yani *«Biz bir sünneti böylece icra ettik (veya bir sünneti böylece sünnet olarak ortaya koyduk) ki peygamberini tehdid eden bir ümmeti onu aralarından çıkardıktan sonra helâk edeceğiz»*. Buradaki *«sünnet»*, Allah'ın Sünneti'dir. Fakat peygamberlere izafe edilmiştir. Çünkü Allah bu sünneti peygamberler için icra etmiştir. *«Sünnet»*in Allah'a ait olduğuna *«Allah'ın sünnetinde değişiklik bulamazsın»* cümlesi de delâlet etmektedir.

Ferra, *«Ayetin başındaki «sünnete» kelimesi harf-i cerrin hazfen düşürülmesiyle üstün okunmuştur»* der.

Ebu'l-Beka *«Mukadder bir fiilin mefulunbihi olabilir»* demektedir. Yani senden önce gönderdiklerimizin sünnetine tabi ol!

Ayetin sonundaki *«Tahvilen»* kelimesi tağyir/değiştirme de-

mektir. Yani adeti icra ettiğimiz bu kanunda herhangi bir bozulma bulamazsın, bunu herhangi bir kimse bozamaz.

*«Allah'ın âdetini değiştirenin bulunmadığı»*nın delili güneşten daha açık bir şekilde görülmektedir. Cenab-ı Hak, peygamberine yapılan kâfir hilesini ve peygamberine verdiği teselliyi zikrettikten sonra ona *«Rabbinin ibadetine yönel»* diye emretti. Ve *«Kalbini onlarla değil sadece Rabbiyle meşgul etmesini»* ferman buyurdu. Tabii bu da evvelâ ilahiyatla ilgili, haşrle, peygamberlikle ilgili hususları açıkladıktan sonra oldu. Ve böylece *«imandan sonra ibadetlerin en şereflisi olan namaz»*ı emrederek şöyle buyurdu:

(78) *«Güneşin batıya dönüp...»*

Bu Ayetin Tefsiri

BEŞ VAKİT NAMAZ

Tefsir alimlerine göre bu ayet beş vakit namazı ifade etmektedir. Şöyle ki: Güneşin batıya dönmesi (yani zeval vaktinden az sonra ve batıncaya kadar) öğle ile ikindi namazı, güneşin batmasından sonra akşam ve yatsı namazları vardır. Sabah namazı ise ayrıca zikredilmiştir. Ve bu namazın şahidi olduğu belirtilmiştir. Çünkü tefsircilerin açıklamasına göre —ki bu açıklama ileride gelecektir— gece melekleriyle gündüz melekleri sabah namazında buluşup hep birlikte bu namazın kılındığına şahid olduktan sonra gündüz melekleri kalır, gece melekleri ise semaya yükselip giderler. Burada kılınması emredilen namazdan maksat farz namazlardır. Ayetin metnindeki *«Düluk»* kelimesi gündüzün yarı dairesinden kaymaktır. Bu görüş, Hz. Ömer'den, oğlu Abdullah'tan ve bir rivayete göre İbn Abbas'tan, Enes'ten, Ebi Burze el-Eslemi'den, Hasan, Şabi, Ata ve Mücahid'den de rivayet edilmiştir. İma-

miler (yani Şiiler) bu görüşü Ebu Cafer, Ebu Abdullah ve başka imamlarından da rivayet etmişlerdir.

İbn Cerir, İshak bin Rahuviye «*Müsned*»inde, İbn Merduveyh de «*Tefsir*»inde, Beyhaki «*El-Marifet*»inde İbn Mesud ve Ukbe b. Amr'den rivayet ettiklerine göre, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: «*Cebrail bana tam gündüzün ortasında, güneşin batıya yöneldiği bir anda geldi. Öğle namazını önümde kıldı*».

Bazı kimseler de İbn Ebi Şeybe, İbn'ul-Munzir ve İbn Ebi Hatim'den geldiğine göre «*Duluk kelimesi, güneşin batışıdır*» demişlerdir. Bu Hanefiler'e göre Hz. Ali'den de rivayet edilmiştir.

İbn Merduveyh, Tabarani, Hakim ve İbn'ul Munzir bu yorumu İbn Mesut'tan rivayet etmişlerdir. Aynı zamanda Zeyd bin Eslem'den, Nehai'den, Dahhak ve Süddi'den de rivayet edilmiştir. Ferra ve İbn Kuteybe de bu mânâyı desteklemiş ve Zu'r Rumme adlı bir şairin şiiriyle de Duluk'un, güneşin batışı mânâsına geldiğine delil getirmişlerdir.

İLK KILINAN NAMAZ HANGİ NAMAZDIR?

Zevalde gündüz yarı dairesinden batıya doğru intikal vardır. Batışta ise ufuk dairesinden ufkun altına doğru intikal vardır. Hatta «*olmak*» mânâsına gelen «*delk*» kelimesinde de elin bir yerden diğer bir yere intikali mânâsı vardır. Genel kaide olarak başlangıcı «*dal*» ve «*lam*» harfleri olan her kelime sonu ne olursa olsun intikal mânâsına delâlet eder. Mesela «*Dulc*» veya «*Dulce*», geceleyin yürümek demektir. «*Delk*», ağır ağır yürümek, dilini çıkarmak, ayağı kayıtlı olan kişinin yürüyüşü gibi yürümek mânâlarına gelir. «*Delk*», midedeki maddelerin dışarı atılmasıdır. «*Velh*», aklın gitmesidir. Onlarda da manevi bir intikal vardır.

«Duluk» kelimesinde ilk tercih edilecek durum, İsra gecesini takip eden günde ilk kıldığı namazın öğle namazı olmasıdır. Sahih bir hadiste sabit olmuştur ki Cebrail, Rasûlullah'ı öğle namazında eğitmeye başlamış ve namazın keyfiyetini iki günde kendisine göstermiştir.

El-Muberrid *«Güneşin duluku zeval anından başlayıp batışına kadarki zamandır»* diyor. *«Güneşin dulukundan itibaren namaz kıl»* emri öğle ile ikindi namazını getirir.

Ayetin metnindeki *«Liduluki»*nin başındaki *lam* vakti belirtmek içindir. Yani *«duluk vaktinde namaza başla»* demek olur.

Aynı *«lam»*, *«sonra»* mânâsını ifade eden*«ba'de»* mânâsına da gelir. Ve aynı *«lam»*, yanında/katında mânâsını ifade eden *«inde»* mânâsına da gelir. El Vahidi *«Bu lam talil içindir»* diyor. Yani namazın kılınış sebebi, vaktin girişidir ve vaktin girişi namazın varid olmasının sebebidir.

Ayetin metnindeki *«Gassak»* kelimesi *«şiddetli karanlık»* demektir ki yatsı namazı zamanına işarettir.

İbn'ul-Enbari *«El-Vakt»* adlı eserinde İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyor:

«Naf'i bin Ezrak, İbn Abbas'a:

«Gassak nedir? Bana söyler misiniz?» diye sordu. O da:

«Gecenin zulmetiyle girmesi demektir» dedi ve buna dair Züheyr bin Ebi Sulman'ın bir şiirini okudu».

Nadr bin Şumeyl *«Gecenin gassakı ilk zamanıdır»* dedi ve

şairin bir şiirini delil olarak getirdi. Gecenin ilk zamanı Nadr'ın katında akşam namazının vaktidir. Bu, aynı zamanda Mücahid'den de rivayet edilmiştir.

Bazıları da *«Gecenin gassakından maksat akşam ile yatsı namazını kapsayan ve fecre kadar uzayan zamandır»* dediler. Tıpkı güneşin dulukundan maksadın öğle ile ikindi vaktini kapsayan müddet olması gibi.

Bu ayette beş vakit namaza işaret vardır. Şia'dan bir grup da bu fikre katılmıştır. Onlar hatta bu ayetle *«Öğle zamanı güneşin batışına kadar geniştir, akşam zamanı da gece yarısına kadar geniştir»* şeklindeki görüşlerine de delil getirmişlerdir. Bu, özürsüz olarak hazarda namazları cemetmenin delillerinden birisidir. Şia bu görüştedir ve bu görüşlerini El Ayyaşi'nin Ebu Ubeyde'den, Zürare'nin Ebu Abdullah'tan naklettikleri şu rivayete dayandırmaktadırlar:

«Allah dört vakit namazı farz kılmıştır. Vaktin evveli güneşin tam göğün ortasından batıya doğru kaydığı andadır. Ve gece yarısına kadar devam eder. O dört namazdan ikisi, güneşin kaymasından batışa kadar vakti olan namazlardır. Yalnız öğle, ikindiden önce olur. O dört namazın ikisinin de vakti güneşin batışından gece yarısına kadardır. Ancak akşam yatsıdan öncedir. Bu El-Murteza'nın da namaz vakitleri hakkında benimsediği bir görüştür.»

Fakat müfessirlerin çoğuna göre, güvenilir olan şudur: Güneşin batıya kayışı öğle vaktidir. Karanlığın çöküşü yatsı vaktidir. Bu iki vaktin arasında daimi bir şekilde namaz kılınsın diye emredilmemiştir. Belki her namaz Hz. Cebrail'in açıklamasıyla sabit olan vaktinde kılınır ki bu da sahih rivayetlerle sabit olmuştur. Nitekim namazların rekâtlarının adedi de Hz. Cebrail'in beyanıyla belirtilmiştir. Umulur ki Cenab-ı Hak namaz vakitlerinin

başlangıcı ile sonucunu belirtmekle iktifa etmiştir. Çünkü bu iki vakit arasında insan daima uyanıktır. Bu vakitlerin bir parçası diğerine bitişiktir. Yatsı ile sabah namazı bunun hilafınadır. Çünkü insanoğlu orada, onların ikisi arasında uyku ile meşguldur. Böylece onlar birbirlerinden ayrılmış olmaktadırlar. Ve bunun için de Cenab-ı Hak sabah namazının vaktini diğer namazların vaktinden ayırmıştır.

NAMAZDA CEM MESELESİ

Evet, bu ayet şiilerin iddia ettikleri gibi onların icraatının yani öğle ile ikindi namazını akşam ile yatsıyı birarada kılmalarının delili olamaz. Ancak bu ayete haber ve hadislerden delil getirilebilirse, olabilir. Hadis delil getirilmediği takdirde bu ayet iki namazın birarada kılınmasına değil, belki dört namazın bir arada kılınmasına delil getirilebilir ki, böyle bir nokta için bu ayeti delil göstermenin de ne denli makbul olduğu ortadadır. Bunun için de Şia'dan Ebu Cafer, hazerde namazları cemetmeye razı olmamıştır. Ancak şiileri destekleyen birtakım sahih hadislerin zahirleri vardır. Meselâ İbn Abbas'ın Müslim'de yer alan şu hadisi gibi: *«Allah'ın Rasûlü öğle ile ikindiyi Medine'de cemederek birarada kıldı».*

Başka bir rivayette bildirilir ki Hz. Peygamber *«Sekiz veya yedi namazı cemederek kıldı. Ne bir korku ne de sefer vardı».* Lakin yorumlarında ihtilaf edilmiştir: Bazı alimlere göre Rasûlullah yağmurdan ötürü onları birarada kılmıştır. Yağmurdan dolayı iki namazı takdim veya tehir ederek kılmak İmam Şafii'nin kavli kadimidir. Kavli cedidinde ise sadece takdim olarak birarada kılınabileceği ifade edilmiştir. O da Şafii fıkıh kitaplarında belirtilen şartlar tahakkuk ederse böyledir. İmam Malik *«Yağmurdan ötürü sadece akşam ile yatsı cemedilebilir»* demiş-

tir. Bu tevil mutekaddimin büyüklerinden bir cemaatin de meşhur bir yorumudur. Fakat bu İbn Abbas'tan gelen ve yine Müslim'de yer alan bir hadise göre, zayıftır. Zira o hadiste, *Rasûlullah öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı herhangi bir korku, herhangi bir yağmur bahis konusu olmadığı halde Medine'de cemetti»* denilmektedir.

«Yağmurdan maksat, çok yağmurdur» şeklindeki tevil pek makbul değildir. Bazıları da *«Bu bulutlu bir günde olmuş, Hz. Peygamber evvela öğleyi kılmış, sonra bulut ortadan çekilince ikindinin de ilk vaktinin girdiğini görmüştür. Böylece ikindiyi de kılmıştır»* demişlerdir. Fakat bu yorum da tartışmalıdır. Zira her ne kadar öğle ile ikindi hakkında bu şekilde az bir ihtimal bahis konusu ise de akşam ile yatsı hakkında böyle bir ihtimal bahis konusu değildir.

Bazıları da derler ki: *«Hz. Peygamber öğleyi ve akşamı en son kılınacak noktalara kadar tehir etmiş, onları kıldıktan sonra ikinci namazların (yani ikindi ile yatsı namazlarının) vakti gelmiş ve onları da böylece kılmış, sureten cem'i yapmış oluyor. Hakikaten yapmamıştır».*

Fakat bu yorum da tartışmalıdır. Zira bu da tahammül edilmeyecek şekilde zahire muhalefettir.

Ayrıca Abdullah b. Şakik'ten sahih bir şekilde rivayet edilen haber bu yorumu reddetmektedir:

«İbn Abbas bir gün bize ikindiden sonra bir konuşma yaptı. Konuşması, ta güneş batıncaya ve yıldızlar görününceye kadar devam etti. Halk zaman zaman «namaz, namaz» diye bağırıyordu. Beni Temim kabilesinden bir kişi geldi ve durmadan «namaz, namaz» diye bağırdı. Bunun üzerine İbn Abbas:

«Annen olmasın, sen bana sünneti mi öğretiyorsun? Ben Rasûlullah'ı gördüm ki öğle ile ikindiyi, akşamla yatsı arasını cemetti» dedi.

Abdullah bin Şakik der ki: *«İbn Abbas'ın bu sözü kalbimde vesvese meydana getirdi. Bunun üzerine Ebu Hureyre'ye gittim. Ve sordum. O da İbn Abbas'ın sözünü tasdik eyledi.»*

Bazıları *«Bu hadis hastalık ve benzeri özürler konusunda yapılan cemilere yorumlanmaktadır»* demişlerdir. (Bu, İmam Ahmed'in de görüşüdür). Şafiiler'den Kadı Hüseyin de bu fikre katılmıştır. Yine Şafiiler'den El-Hitabi, El-Mutevelli, El-Rüyani de bu görüşü savunmuşlardır. Nevevi *«Bu tevil de seçilmiş bir görüştür»* demiştir.

İmamlardan bir cemaatin mezhebi; *«İhtiyaçtan dolayı âdet edinmeyecek bir kimse için cem caizdir»* şeklindedir. Bu aynı zamanda İbn Sirin'in, İmam Malik'in talebelerinden Eşheb'in de görüşüdür. El-Hattabi, İmam Şafii'nin arkadaşlarından olan büyük Kaffali Şaşi'den aynı görüşü hikâye etmektedir. Bu durum Ebu İshak El-Muruzi'den, hadis alimlerinden bir cemaatten de rivayet edilmiş ve İbn'ul-Munzir de bu görüşü tercih etmiştir. İbn Abbas'tan gelenin zahiri de bu görüşü desteklemektedir. Müslim rivayet ediyor ki İbn Abbas: *«Allah'ın Rasûlü öğle, ikindi, akşam ve yatsıyı Medine'de korkusuz ve yağmursuz bir vakitte cemetti»* dediğinde kendisinden şu soruldu: *«Niçin bunu yaptı?»* İbn Abbas cevap olarak: *«Ümmetimden herhangi bir kimseyi zorluğa sokmamak için»* dedi ve fakat hastalık ile benzeri nedenleri saymadı.

Tüm bunlardan anlaşılıyor ki Tirmizi'nin kitabının sonunda *«Benim kitabımda ümmetin kendisiyle amel etmeyi ittifakla terkettikleri bir hadis yoktur. Ancak İbn Abbas'ın «Medine'de Rasûlullah korku olmaksızın ve yağmursuz bir vakitte namazı cemetti»*

hadisiyle «Dördüncü defada içki içeni öldürdü» hadisi vardır» demiş olması, onun konuyu dağıtmamasından ileri gelmektedir. Tirmizi'nin ikinci hadis hakkında söyledikleri doğrudur. Çünkü hadis alimleri mensuh olduğunu açıkça söylemişlerdir». (1)

NİÇİN SABAH NAMAZINA KUR'AN DENMİŞTİR?

«Ve Kur'an'el-Fecri» ibaresi meftuh (üstünlü) okunmuş ,daha önce geçen *«salat»* kelimesi üzerine atfedilmiştir. Yani *«Sabah namazını da kıl»*. Bu yorum Ferra tarafından yapılmıştır. Zeccac'a göre *«sabah namazının kılınmasına dikkat et»* demektir.

Bu ayette şayan-ı dikkat bir nokta vardır. Cenab-ı Hak *«sabah namazı»* yerine Kur'an kelimesini kullanmıştır. Başka namazlar için bu tabir kullanılmamıştır. Çünkü sabah namazının en büyük kısmını Kur'an teşkil etmektedir. Zira sabah namazındaki okuma hem açık hem de uzundur. Nitekim bu durum meşhur ve malûmdur. Medine ehli sabah namazında imamın arkasındaki insanlara zarar vermeyecek kadar okumayı uzatıyordu. Mufassal sureler denilen surelerden iki tanesini sabah namazında okurlardı. Bu şekildeki okuma hususunda sabah namazını takip eden namazla öğle ile cuma namazlarıdır. Akşam namazında az okumak, ikindi ve yatsıda ise orta bir uzunlukta okumak gerekir. Bazı alimlere göre ikindide de akşam namazı gibi kısaltıp hafifletmek daha evlâdır.

Sahih-i Müslim ve diğer hadis kitaplarında hafif okunması sünnet olan namazlarda uzun okumak, uzun okunması sünnet olan namazlarda da hafif okumak gibi yer alan rivayetler vardır. Meselâ, Hz. Peygamber sabah namazında *«felâk»* ve *«nas»* surele-

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 15, sh: 133-134

rini okumuştur. Akşam namazında ise A'raf, Murselât, Tur surelerini okumuştur. Bunlar uzun uzun devam edilmiş şeyler değildir. Hz. Peygamber bunlarla amel etmeyi terketmiştir.

Hz. Peygamber, yatsı namazında kavminin önünde imam olup birinci rekâtta Bakara Suresi'ni açık okuyan Muaz Hazretleri'ne *«Niçin böyle yaptın?»* diye taanda bulunmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber, imam olacak kimselere *«Cemaatin önünde hafif kıldırınız»* emrini vermiştir.

İMAM NAMAZI KILDIRMALIDIR

Bir hadiste *«Ey insanlar! Sizin içinizde ürkütücüler vardır. Sizden hanginiz imam olursa hafif namaz kıldırsın. Muhakkak ki cemaatin içinde küçükler, yaşlılar, hastalar, sakatlar, zayıflar, ihtiyaç sahipleri vardır!»* buyurulmuştur. Başka bir hadiste *«Herhangi biriniz tek başına namaz kılarsa dilediği kadar namazı uzatabilir»* buyurulmuştur. Bütün bunlar sahih hadislerde varid olmuşlardır.

NAMAZDA OKUMAK

Kur'an-ı Kerim'in *«ve Kur'an'el-Fecri»* (sabah namazını da kıl) tabiri delâlet eder ki kıraatsız hiçbir namaz olmaz. Nitekim dikkat edilirse burada *«namaz»*a Cenab-ı Hak *«Kur'an»* demiştir. Ayetin sonundaki *«çünkü sabah namazı şahitlidir»* cümlesine gelince, Tirmizi, Ebu Hureyre'den, o da Allah'ın Rasûlü'nden bu ayet hakkında şunu nakletmektedir: *«Gece ile gündüz melekleri orada o namazı seyreder»*. Bu hadis *«hasen ve sahihtir»* denildi. (Ali b. Mısır, A'meşten, o da Ebu Salih'ten, o da Ebu Hureyre'den, o da Ebu Said'den, o da Rasûlullah'tan bunu rivayet etmişlerdir).

Buhari, Ebu Hureyre tarikiyle Rasûlullah'tan şu hadisi rivayet eder: *«Cemaatla kılınan namazın fazileti tek kılınandan yirmibeş derece daha üstündür. Gece ile gündüz melekleri sabah namazında biraraya gelirler».* Ebu Hureyre bu hadisi naklettikten sonra *«Fecr Kur'an'ını da kıl. Kesinlikle Fecr Kur'an'ı şahitlidir»* ayetini okudu. Bunun için sabah namazı erken kılınır. Sabah namazını erken kılmayan bir kimsenin namazında sadece meleklerin bir grubu bulunur. Ve bu mânâdan ötürü İmam Malik ve İmam Şafii; *«Sabah namazında alaca ışık daha efdaldir»* demişlerdir. Ebu Hanife *«En efdali, alaca ışık zamanından başlayıp, ortalık iyice ağarıncaya kadar devam etmektir»* diyor. Eğer alaca ışık vaktine erişilmez ise o vakit ortalığın iyice aydınlanması tağlisten (sabah namazını, ortalık karanlık iken kılmak) daha evladır. Fakat bu Rasûlü Ekrem'in tağlis üzerinde devam etmesine aykırı düşmektedir. Ayrıca gece melekleri böyle bir sabah namazında bulunmazlar.

Bazı alimler Rasûlullah'ın *«Gece ile gündüz melekleri sabah namazında buluşurlar»* sözüyle sabah namazının ne gece ne de gündüz namazlarından olmadığına dair delil getirmişlerdir. Ben derim ki: Bu tür delile binaen ikindi namazı da o vakit ne gece, ne de gündüz namazından sayılır. Çünkü Rasûlullah'tan gelen ve Ebu Hureyre tarafından rivayet edilen sahih bir hadiste: *«Melekler sizin hakkınızda sıra ile birbirlerini takip ederler. Bir kısmı gece, bir kısmı da gündüz melekleridir. İkindi ile sabah namazlarında biraraya gelirler»* buyurulmuştur. Halbuki ikindi namazının gündüz namazlarından olması kesindir. Sabahın da geceden olması böylece kesindir, demişlerdir. Fakat bu görüş yanlıştır. Sabah namazı da ikindi namazı gibi gündüzden sayılır. Çünkü sabah namazında, oruçlu bir insan sahur yiyemez ve «sabahta işlemeye-

ceğim» diye yemin eden bir kimse işi orada işlerse keffaret gerekir. Bu açık bir durumdur. (1)

Alusi tefsirinde şöyle demektedir: *«Madem bu ayet sabah namazında okumanın vacib olduğuna nassen delâlet ediyor, o halde başka namazlarda okumanın sabit olması da kıyasen vardır»* Alusi bu meseleyi görüşünü müdafaa etmek sadedinde uzattıkça uzatmış ve sahih haberlerin sabah namazında isfarın (sabah namazının ortalık aydınlanırken kılınması) sünnet olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir. Tıpkı Tirmizi'nin şu *«hasen ve sahihtir»* dediği hadis gibi:

«Sabah namazını aydınlık zamanında kılınız. Çünkü o ecir için daha büyüktür». Ve devamla sahih bir senedle İbrahim'den rivayet edilmiştir ki Rasûlullah'ın ashabı sabah namazının aydınlık zamanında kılınması hususunda biraraya gelmeleri gibi hiçbir şey için biraraya gelmemişlerdir. Rasûlullah'ın yaptığının hilâfına hareket etmek, onların yüce şanına aykırı düşer.

Sahiheyn'de İbn Mesud'tan şöyle rivayet ediliyor: *«Rasûlullah'ın hiçbir namazı vaktinde kıldığını görmedim. Ancak akşam ve yatsıyı cem ile kıldı ve o gün sabah namazını da vaktinden evvel kıldı. Halbuki bu kıldığı vakit fecirden sonraydı».* Nitekim Buhari'nin lâfzı bunu ifade etmektedir. O halde *«vaktinden önce kıldı»* ifadesinden maksat, yani sabah namazını âdet ederek kıldığı vakitten evvel kıldı demektir. Gerçek şudur ki Hz. Peygamber tağlisi âdet edinmemiştir. Ancak o gün vakfeyi uzatmak için tağlisi işledi. Biz de cemi sabahında tağlisin sünnet olduğunu söylüyoruz. Cemi sabahından herhalde Muzdelife sabahı kastedilmektedir. Çünkü Muzdelife'de akşam ve yatsının vaktinde namaz cem-u tehirle kılınır.

(1) Kurtubi, Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 10, sh: 306-307

Alusi, «Hz. Aişe'nin; *«Rasûl-ü Ekrem sabah namazını tağlis zamanında kılar, kadınlar da başörtülerini başlarına ve sırtlarına attıkları halde Rasûlullah'ın namazına katılırlar, sonra evlerine dönerlerdi. Hiç kimse karanlıktan ötürü onları tanımazdı»* şeklindeki rivayetini bazı arkadaşlarımız câmi içindeki karanlığa yorumlamıştır. Fakat bu yorum mümkün değildir. Zira cami içindeki karanlıktan ötürü yolda hiç kimsenin onları tanımaması mânâsız bir şey olur» diyor. (1)

HANGİ MELEKLER SABAH NAMAZINDA BİRARAYA GELİRLER?

Alusi'ye göre, sabah namazında biraraya gelen melekler ketebe ve hafaza melekleridir. Yani insanoğlunun yaptıklarını yazan ve onu koruyan meleklerdir. Gündüz melekleri iniyorlar, gece melekleri de göklere çıkıyorlar. İki grup sabah vaktinde biraraya gelirler. Bunun tam tersine bir de ikindi vaktinde biraraya gelirler. Nitekim bu durum rivayetlerde varid olmuştur. Acaba bugün de, yarın da aynı taife mi biraraya geliyor, yoksa her gün ayrı taifeler mi? Ki bu taife bir defa yeryüzüne gelir, artık bir daha da gelmez. Bu husus alimler arasında ihtilaf konusudur.

Bazıları *«Sabah namazının şahitli oluşundan maksat, namaz kılanların çoğu âdet olarak sabah namazında biraraya gelirler» demektir»* demişlerdir. *«Sabah namazında cemaatin çok olması gereklidir»* veya *«orada kudretin delilleri hazır bulunur; meselâ karanlığın yerini ziya, uykunun yerini uyanıklık alır»* diyenler de olmuştur. İmam Fahreddin Razi bu tevilleri ortaya attıktan sonra, *«İşte Cenab-ı Hakk'ın «Kesinlikle sabah namazı şahitlidir» ayetinin maksadı budur.»* diyor. (2)

(1) Alusi, Ruh'ul-Meanî, cilt: 15, sh: 135-137

(2) Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 5, sh: 632-633.

«Muhakkak ki sabah namazı şahitlidir» cümlesi sabah namazı emrini tergib ve teşvik eden bir cümledir. Çünkü kul o zaman bazı melekleri uğurlamakta ve bazılarını da karşılamaktadır. Öyleyse en güzel halde olması gerekir. Gidenler ondan o hal ile bahsetsinler, gelenler de sevinsinler.

TEHECCÜD NAMAZI

(79) *«Gecenin bir kısmında...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Görüldüğü gibi bu ayette iki konu işlenmektedir. Birincisi, gecenin teheccüd isimli namazı, ikincisi de Makam-ı Mahmud.. Yani gecenin bir kısmında kalk ve Kur'an ile teheccüd namazını kıl. Cenab-ı Hak bu ayette kulunu daha önce de ifade ettiğimiz gibi gece namazına teşvik ediyor. Yani gece namazını sakın kaçırma demek istiyor. Ayetin metnindeki *«Tehecced»* fiili hem uyku mânâsını hem de uyanıklık mânâsını ifade eden *«H-c-d»* kökünden gelmektedir. Burada teheccüdden maksat uykudan sonra uyanmak demektir. Bu vakitte kılınan namaza teheccüd ismi verilmesi, insanın bu namaz için uyanmasıdır. Öyleyse bu ayette teheccüdden maksat, uykudan namaz için kalkmak demektir. El-Esved, Alkame, Abdurrahman b. Esved ve diğerleri böyle demişlerdir.

İsmail b. İshak, El-Kadı, El-Haccac b. Amr adlı sahabenin hadisinden rivayet ediyor ki bu zat: *«Herhangi biriniz akşamdan kalkıp da sabaha kadar namaz kılarsa teheccüd namazını kıldığını mı sanıyor? Teheccüd uykudan kalkıp namaz kılmak, sonra uykudan sonra namaz kılmak, sonra uykudan sonra namaz kılmaktır. Allah'ın Rasûlü de böyle yapardı»* demiştir.

Mücahid *«Bu ayetin metnindeki «Nafiletenleke» tabiri senin için bir keramet demektir»* dedi.

Alimler Rasûlü Ekrem'e bu namazın tahsis edilmesi hususunda değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Bazı görüşlere göre, gece namazı Rasûlullah'a farz idi. Çünkü Cenab-ı Hak *«Senin için bir nafiledir»* buyuruyor. Yani senin için beş vakit farzdan fazla bir farzdır buyurmaktadır, dediler. Fakat bu tevil iki noktadan ötürü uzak bir tevildir:

a) Farza nafile denilmez. Böyle denildiği takdirde o kelimenin hakiki değil mecazî mânâsı kastedilmiş olur. Oysa hakikate imkânı olduğu takdirde mecaza gitmek iyi değildir.

b) Hz. Peygamberin *«Beş vakit namazdır, Allah onları kulları üzerine farz kılmıştır»* sözü buna mânidir. Çünkü Rasûlü Ekrem de kullardan birisidir ve O'na da beş vakit namaz farz kılınmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in *«Onlar beştir. Fakat elli yerine geçer. Benim katımda söz değiştirilmez»* hadisi vardır. Bu hadis beş vakitten fazla namaz olmadığını kesinlikle ifade etmektedir. Öyleyse nasıl beş vakit namazdan fazla Rasûlullah'a farzedilmiş bir namazdır denilebilir? Her ne kadar Cenab-ı Peygamber: *«Üç şey vardır ki bana farzdır, ümmetim için nafiledir: Gece ibadeti, vitr namazı ve misvak kullanmak»* buyurmuşsa da bu hadisin tevilinde *«gece namazı»* başlangıçta bütün müslümanlara vacib idi. Sonra vaciblik/farzlık sıfatı kaldırıldı. Gece ibadeti farzdan sonra nafileye dönüştürüldü denilmektedir. Nitekim Aişe validemiz bunu beyan buyurmuştur. (Bu bahis inşaallah El-Muzemmil Suresi'nde mufassal olarak anlatılacaktır.)

Bu ikinci yoruma göre nafileyi emretmek nedbî bir emirdir. Hitab Hz. Peygamber'edir. Çünkü Hz. Peygamber için geçmiş ve gelecek zellelerin hepsi affolunmuştur. Öyleyse Rasûl-u Ekrem

farz olmayan bir şey yaparsa bu onun derecelerinin artırılışı, ümmet yaparsa bu onların günahlarının keffareti ve farzdaki eksikliklerinin kapatılması demektir.

Evet, bu yorumu Mücahid ve seleften (tabiinden) olan diğer tefsir alimleri yapmışlardır.

Bazıları da *«Ayetteki nafile kelimesi atiyye ,Allah'ın vergisi, ikramı mânâsındadır»* dediler. Çünkü kul, Cenab-ı Hakk'ın kendisini ibadet etmeye muvaffak kılmasından daha üstün bir nimete mazhar olmamıştır.

MAKAM-I MAHMUD

«Makam-ı Mahmud» hususunda dört görüş belirtilmiştir:

1 — Bu, en sahih görüştür. Makam-ı Mahmud'dan maksat Kıyamet Günü'nde insanlara şefaat etme makamıdır. Bunu Huzeyfe b. Yeman adlı ve Rasûlullah'ın sırlarına vakıf olan sahabi naklet-miştir.

Sahih-i Buhari'de İbn Ömer'den şu nakledilmektedir:

«Halk Kıyamet Günü'nde grup grup olur. Her grup peygamberinin arkasına takılır ve: «Ey peygamberimiz, bize şefaat et» der. Böylece bu dilek hiç kimse tarafından yerine getirilmez, ta ki Hz. Muhammed Mustafa'ya mesele intikal ettirilinceye kadar. İşte o günde Cenab-ı Hak onu Mahmud Makamı'na gönderir».

Tirmizi, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet ediyor:

«Bu ayet hakkında Cenab-ı Peygamber'e. *«Makam-ı Mahmud*

ne demektir?» diye soruldu. Hz. Peygamber de; *«Şefaattir»* buyurdu.

ŞEFAAT MESELESİ

Nakkaş, *«Hz. Peygamber'in üç şefaati vardır:*

1 — Genel şefaattır.

2 — Cennete girebilmek için gerekli olan şefaattır.

3 — Büyük günah sahipleri için olan şefaattir» demiştir.

İbn Atiyye şöyle demiştir: *«Meşhur olan şudur ki Rasûlullah'ın sadece iki şefaati vardır: Birincisi genel şefaattir. İkincisi de günahkâr müminleri cehennemden çıkarmak için olan şefaattir. Bu ikinci şefaat diğer peygamberler tarafından da yapılır. Hatta alimler de bu şefaati yaparlar».*

Kadı Ebu'l-Fadl İyad ise şöyle söylemiştir: «Bizim peygamberimizin Kıyamet Günü'nde beş şefaati vardır:

a) Genel Şefaat.

b) Bir kavmi hesaba çekilmeksizin cennete göndermek için edilen şefaat.

c) Günahlarından ötürü cehenneme mustehak olmuş bu ümmetin ehli tevhidden olan bir kavmi için edilen şefaattir. Peygamber onlar için şefaat edecektir ve Cenab-ı Hakk'ın dilediği kimselere de şefaat edecek ve onlar cennete gideceklerdir. İşte bid'atçı, Haricî ve Mutezile'nin inkâr ettiği şefaat budur. Bu şefaati tah-

sin (beğenmek) ve takbih (beğenmemek) üzerine bina edilmiş aklî istihkaktan ibaret olan fasık asılları üzerine bunu bina etmiş, menetmişlerdir.

d) Rasûlullah'ın cehenneme giren günahkârlara şefaat etmesidir. Evet, Rasûlullah'ın, diğer peygamberlerin, melek ve diğer müminlerin şefaat etmesiyle günahkârlar cehennemden çıkarılır.

e) Cennette cennet ehlinin derecelerinin artırılması için edilen şefaattir. İşte bu beşinci şefaati Mutezile ilk şefaati inkâr etmedikleri gibi inkâr etmiyor.

Kadı İyad, *«Selef Cenab-ı Hak'tan Peygamber'in şefaatini çokça ister ve istemesi için de halkı teşvik ederdi»* demiştir. Binaenaleyh, *«Allah'tan peygamberin şefaati istenilmez. Çünkü o ancak günahkârlar içindir»* diyenin sözüne bakılamaz, buna iltifat edilmez. Çünkü o daha önce dediğimiz gibi sadece azabı hafifletmek ve dereceleri artırmak içindir. Her akıl sahibinin kusurlu ve Allah'ın affına muhtaç olduğu hususu ise gerçek bir durumdur. Amelinin önemsenmemesi de muhtemeldir. Helâk olanlardan olmasından da korkar. Şefaati istemeyi kerih görene mağfiret ve rahmeti istememek de gerekir. Çünkü mağfiret ve rahmet de günah sahipleri içindir. Bütün bunlar selef ve halefin duasından anlaşılan duruma ters düşmektedir. Zira Buhari, Cabir bin Abdullah'tan rivayet ediyor ki Rasûl-ü Ekrem:

«Kim o ezanı işittiği zaman: «Ey bu tam davetin sahibi, kılınan namazın sahibi Muhammed'e vesileyi ihsan eyle. O'nu va'dettiğin Makam-ı Mahmud'a gönder» derse onun için şefaatim gerekli olur» buyurmuştur.

2 — Makam-ı Mahmud'dan maksat Rasûlullah'a Kıyamet Günü'nde hamd bayrağının veya sancağının verilmesi demektir. Bu

ikinci görüşle birincisi arasında terslik yoktur. Çünkü Rasûlullah'ın elinde hamd sancağı olduğu halde şefaat edebilir. Tirmizi, Ebu Said el-Hudri'den şöyle rivayet ediyor: Hz. Peygamber; *«Ben Ademoğlu'nun Kıyamet Günü'nde efendisiyim .Bununla böbürlenmem. Benim elimdedir hamd sancağı, onunla böbürlenmem. O gün Adem dahil hiçbir peygamber yoktur ki benim bayrağımın altında olmasın»* buyurmuştur.

3 — Bu görüşü Taberi bir gruptan nakletmiştir. O grubun içinde büyük tefsir alimi Mücahid de vardır. Bu grup der ki: *«Makam-ı Mahmud ,Cenab-ı Hakk'ın, Muhammed'i kürsi üzerinde oturtmasıdır».*

Bu grup ayrıca bir de hadis nakletmektedir.

Taberi bunun mümkün olabileceği hususunun uzak olduğunu tesbite çalışmaktadır. Fakat onun bu tesbiti gayet uzaktır. Fakat bununla beraber rivayet edilmesi münker değildir. Çünkü ölüm onu tevil etmektedir.

Nakkaş, Ebu Davud es-Sicistani'den bu zatın şöyle dediğini nakletmektedir: *«Bu hadisi kim inkâr ederse, o bizim katımızda itham edilmiştir. Ve bu hadisi tevili mümkün olduğu halde inkâr edeni ilim ehli bu ithamla zikredegelmişlerdir.»*

Ebu Amr der ki: «Bu grubun içinde bulunan büyük tefsir alimi Mücahid her ne kadar Kur'an'ı tevil edecek imamlardan birisi ise de onun ilim ehli katında terkedilmiş iki görüşü vardır. Birisi budur, ikincisi de Cenab-ı Hakk'ın *«O günde bazı yüzler pırıl pırıl parlıyorlar, Rablerine bakıyorlar»* ayetinin tevilini ihtiva eden görüşüdür. Zira bu zat, ayetteki *«Naziretun»* kelimesinin *«bakış»* mânâsına gelen *«Nazar»* kökünden değil, *«belki onlar sevabı bek-*

lerler» yani *«intizar»*dandır, demiştir. Onun bu görüşü de terkedilmiştir.» (1)

4 — Rasûl-ü Ekrem'in şefaatiyle kişileri ateşten çıkarmaktır. Cabir bin Abdullah bunu söylemiş ve Müslim de sahihinde zikretmiştir.

Alimler *«gece namazı, yani teheccüdün Makam-ı Mahmud'a sebep olmadığı hususunda»* iki görüş ileri sürmüşlerdir:

a) Cenab-ı Hak onun fiilinden dilediğini faziletine sebep kılar. Bazen hikmetini bildirir, bazen de bildirmez.

b) Gece ibadetinde Allah ile halvet olmak, halkla değil Allah ile münacaat yapmak mânâsı vardır. İşte bu halvet ile münacaat, Rasûlullah'a verilen Makam-ı Mahmud'dur. Halk bu makamda, dereceleri itibariyle, değişik mertebelerdedir. Onların en yüce derecelisi Hz. Muhammed'dir. Çünkü ona verilen, hiçbir kimseye verilmez. Hiç kimsenin şefaat etmediği noktada o şefaat eder.

Ayette *«umulur»* mânâsına gelen *«Asa»* kelimesi Cenab-ı Hak'tan gelirse vücub mânâsını ifade eder. *«Umulur ki Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a gönderir,»* yani *«kesinlikle gönderecektir»* demektir.

Taberi, Ebu Hureyre'den şunu rivayet ediyor:

«Allah'ın Rasûlü; *«Makam-ı Mahmud ümmetim için şefaat ettiğim makamdır»* buyurmuştur. Binaenaleyh ayetteki *«Makam»* kelimesi *«insanın büyük işler görmek için bulunduğu yer»* demektir. Tıpkı padişahların huzurundaki makamlar gibi.

(1) Kurtubi, Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 10, sh: 309-310 vd.

(80) *«De ki: Ey Rabbim, beni...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Said Havva *«El-Esas fi't Tefsir»* adlı eserinde *«Rasûlullah'a hicret emri verildiği zaman bu ayet nazil oldu»* der. Yani bütün durumlarında ,her giriş ve çıkışında, her emrinde ve her zaman beni girdireceğin yere doğruluk girişi ile girdir, beni doğruluk çıkışıyla çıkar, demektir.

Bu ayetin tefsirinde şu görüşler ileri sürülmüştür:

1 — Beni doğru bir ölümle öldür. Kıyamet Günü'nde doğru bir haşirle haşreyle.

2 — Beni emredilenlere girdir. Yasaklardan çıkar.

3 — Beni müşrikler arasından çıkar, emniyet yerine girdir. (Yani müşriklerin o andaki merkezi olan Mekke'den çıkar, ensarın yeri olan Medine'ye gönder).

4 — Beni şereflendirdiğin peygamberlik emrine doğrulukla girdir. Ondan beni doğruluk çıkarmasıyla öldürdüğün zaman çıkar.

5 — Beni doğru bir girişle, öldürdüğün zaman kabre girdir. Haşre gönderdiğin zaman da doğru bir çıkışla çıkar.

6 — Beni nereye girdirirsen doğrulukla girdir ve aynı yerden doğrulukla çıkar. (Yani girerken bir yüzle, çıkarken başka bir yüzle beni çıkarma. Çünkü ikiyüzlü kişinin senin katında kıymeti yoktur).

7 — Bütün seferlerimde, amellerimde ve kaderlerimde beni doğrulukla girdir ve doğrulukla çıkar.

8 — Hz. Peygamber'in burada Hira Mağarası'na girmesi ve çıkması kastedilmektedir.

9 — Cennete girmesi ile Mekke'den çıkarılması kastedilmektedir.

10 — Namaza girmesiyle ondan çıkması kastedilmektedir.

11 — Tevhidin denizlerine dalması ve tevhidin marifetine yararlı delillerle çıkarılması kastedilmektedir.

12 — Eserlere girmesi ve biricik Allah'ın marifetinde düşüncelere dalması kastediliyor.

Bu hususta başka görüşler de vardır. Bütün bu görüşler birtakım rivayetlere dayanmaktadır. Meselâ üçüncü tefsir Tirmizi'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu hadise dayanmaktadır:*«Allah'ın Râsulü Mekke'deydi. Hicret etmesi emri verildi ve bu ayet nazil oldu»*. (Bu hadisin hasen ve sahih olduğunu da Tirmizi söylemektedir.)

Dahhak, *«Bu ayet, Rasûlullah'ın Mekke'den çıkması ve Fetih Günü'nde emniyet içerisinde yine oraya girmesi mânâsını ifade ediyor»* demiştir.

Ebu Said, «Rasûl-ü Ekrem, Tebük'ten döndüğü zaman münafıklar: (İbn Übey); *«Kesinlikle en aziz olanınız Medine'den en zelil olanınızı çıkaracaktır»* dediler. Bunun üzerine bu ayet geldi. Yani *«Beni aziz olarak Medine'ye sok ve aziz olarak Mekke'yi fethetmeye gönder»* demektir.

Ayetin metninde geçmekte olan «*Mudhal*» ile «*Muhrec*» mimli mastarlardır, ithal ve ihrac (sokmak ve çıkarmak) mânâsını ifade ederler.

Hasan Basri, Ebu'l-Aliye ve Nasr bin Asım, «*Medhal*» ve «*Mahrec*» tarzında okumuşlardır ki bu da girmek ve çıkmak mânâsını ifade eder. Yani birisi dört harfli, diğeri de üç harfli fiildendir. Mânâ ise aynıdır.

Ayetin sonunda gelen «*Sultan*» ile «*Nasir*» kelimeleri Eş-Şa'bi ve İkrime'ye göre *sabit olan hüccet* demektir. Yani «*Sultan*»; «*hüccet*» ve «*delil*», «*Nasir*» ise «*sabit olmuş*» demektir.

Hasan Basri, «*bu terimlerden, aziz olmak, yardıma kavuşmak ve dininin bütün dinlere galib gelmesi kastedilmektedir*» demiştir.

YERYÜZÜNDEKİ DEVLETLERİN PEYGAMBER'E VADEDİLMESİ

Yine, Hasan Basri der ki: «*Cenab-ı Hak, Peygamberine, Fars ve Bizans imparatorlarının ve diğer yeryüzü devletlerinin mülklerini alıp vermeyi va'detmiştir*».

Bazıları «*Bu terimlerden maksat hadler ve ahkâm kapsayan kitap demektir*» dediler. Yani «*Bana bu hudutları ve ahkâmı kapsayan bir kitap ver*» anlamına gelir.

Hasan Basri «*Bu terimlerle kâfirlere kılıçla, münafıklara da hadleri ikame etmek suretiyle galip gelmesi kastedilmektedir*» diyor.

Bazıları, *«sultanen nasıra istemesi Mekke'nin fethidir»* diyorlar. Yani *«katından bana Mekke'yi fethetmeyi mümkün kıl».*

Bazılarına göre *«Sultan»* terimi burada saltanat sahiplerinden birisi demektir. Sanki Hz. Peygamber Allah'ın dinine yardım edecek bir kralın devrinde olmasını Allah'tan istemektedir. Bazı kimseler bu yorumun Beyhaki'nin Delail'de ve Hakim'in Katade'den rivayet ettiği şu hadise dayandığını söylemişlerdir: *«Cenab-ı Hak onu Mekke'den doğru bir çıkarışla çıkardı, Medine'ye doğru bir girişle girdirdi. Ve Allah'ın Peygamberi bildi ki bu emre tek başına güç yetiremez. Ancak bir sultanla bu emri yerine getirebilir. Böylece Allah'ın Kitabı'na, Allah'ın tayin ettiği cezalara ve farzlara yardımcı olacak bir sultan istedi. Çünkü sultan Allah'tan gelen bir izzettir. Cenab-ı Hak onu kullarına takdim eder. Eğer o sultan olmasa kullar birbirlerini ezer, kuvvetliler zayıfları yutar.»*

Fakat bu yorumlar tartışmalıdır.

HZ. PEYGAMBER PUTLARA HANGİ AYETİ OKUYUP İŞARET ETTİ?

(81) *«De ki: Hak geldi, bâtıl yıkılıp gitti...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Buhari ve Tirmizi İbn Mesut'tan şöyle rivayet ederler: *«Rasûlullah, Mekke'yi fethettiği sene Mekke'ye girdi, Kâbe'nin etrafında 360 dikili put vardı. Rasûlullah elindeki âsâ ile onlara vurdukça bu ayeti okuyordu. Bazen de «hak geldi, bâtıl artık ortaya çıkmaz/geri gelmez»* şeklinde söylüyordu».

Alimler; *«360 putun dikilmesinin nedeni şuydu: Onlar her gün*

bir puta tapıyorlardı. Senenin günleri kadar put dikmişlerdi. Fakat putların en büyüklerine sadece iki gün taparlardı» derler.

Bazı tefsirciler, *«Bu putlar yere demirlenmişlerdi. Fakat Rasûl-ü Ekrem bastonunu onların yüzüne dayadığında sırt üstü yere düşerlerdi veya ensesine dayadığında yıkılıverirlerdi. Ve o zaman Rasûlullah bu ayeti okurdu»* şeklinde yorum getirmişlerdir.

Hz. Peygamber, hiçbir put ayakta kalmayacak şekilde hepsinin kırılmasını emir buyurdu ve bu emir yerine getirildi. Bu ayet müşriklere galebe çalındığı zaman onların bütün diktiklerinin kırılması gerektiğine delildir. Ve aynı ayette bâtılın aletlerinin de kırılmasının delili vardır.

İbn'ul-Munzir, *«Ağaçtan ve benzeri maddelerden edinilen bütün şekiller put mânâsınadır. Yasaklanan levhden başka bir şeye yaramayan her şey de aynı mânâya girer»* der. Bunların hiçbirisinin satışı da caiz değildir. Ancak altından, bakırdan, gümüşten ve demirden yapılan putlar eritildikten sonra külçe olarak satılabilirler.

Bu ayet malî cezalar hususunda temel esasları teşkil eder. Tabii Rasûl-ü Ekrem'in kadın sahibi tarafından lânetlenen deve hususundaki sözü de hatırlanmalıdır: *«O deveyi bırakın, çünkü o lânetlenmiştir»*. Böylece Hz. Peygamber, devenin sahibi olan hanımı eğitmek için onun mülkiyetini deveden kaldırdı. Deveye yaptığı bedduadan dolayı bu ceza ona tatbik edilmiştir. Nitekim Hz. Ömer su ile karıştırılan sütü dökmüştür. Ayetteki *«Hak»* ile maksat İslâm dinidir veya Kur'an'dır veya bu yoldaki cihaddır. Bâtıldan maksat şirktir veya şeytandır. Bu yorum Mücahid'e aittir. Fakat kelimeyi genelleştirmek daha evlâdır.

«Bâtıl zail oldu» demek,, *«iptal edildi»* demektir. Zaten bâ-

tılın baki kalması bahis konusu değildir. Hak ise sabit olur demektir.

KUR'AN MÜMİNLERE ŞİFA MIDIR?

(82) *«Biz Kur'an'da müminlere şifa ve...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Beyzavi, *«Bu ayetteki «min» edatı beyan içindir. Çünkü Kur'an'ın tamamı şifadır. Bir kısmı şifadır, bir kısmı değildir, şeklinde bir şey olmaz»* der.

Yani Kur'an denilen bu cinste dalâlet ve cehaletten insanı kurtaran, ihtilaflı meseleleri halleden, çözülmesi zor olan her düğümü açan ve her şüpheye ilaç olan, hayret ve şaşkınlık içerisindekilere hidayet rehberi dini indirdik!

Alimler Kur'an'ın şifa olması hususunda iki görüş belirtmişlerdir:

1) Kur'an kalblere şifadır. Çünkü cehaleti giderir, şek ve şüpheleri söker, atar. Ve kalbin üzerini kaplayan cehalet perdesini yırtar ve böylece kalp mucizeleri anlamaya, Allah'ın varlığına delâlet eden emirleri keşfetmeye başlar, manen şifaya kavuşur.

2) Kur'an zahiri hastalıklar için şifadır demek olur. Zira hadis imamları Ebu Said el-Hudri'den şöyle rivayet ederler: Rasûlullah bizi bir askeri birlik içerisinde otuz süvari olarak gönderdi. Biz Araplardan bir kavmin yanında konakladık. Bize ikramda bulunmalarını istedik. Bize bir şey vermediler. O esnada o kabilenin önderi ya yılan veya akreb tarafından sokuldu. Bize gelip

akreb ısırmasını dua veya efsunla giderecek bir kişinin içimizde olup olmadığını sordular. Ben: *«Vardır, fakat bize ücret vermezseniz bunu yapmam»* dedim. Onlar; *«Size otuz koyun verelim»* dediler. Ben adamın üzerinde Fatiha Suresi'ni yedi defa okudum. Adam sağlığına kavuştu. Bize ikramda bulundular ve otuz koyunu da verdiler. Biz yemeği yedik. Fakat arkadaşlarımız koyunlardan almayı ve yemeyi kabul etmediler. Ta ki Rasûlullah'a vardık, durumu arzettik: *«Fatiha'nın efsun ve dua olduğunu nerden biliyorsun?»* dedi. Ben de: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bu benim kalbime atılan bir şeydir»* dedim. Hz. Peygamber: *«O koyunlardan yeyin, bize de yedirin»* buyurdu. Bu hadisi bütün hadis kitabları naklet-mektedir. Bu hususu Kurtubi, tefsirinde uzun uzadıya izah etmektedir. Kurtubi, Kur'an ile Allah'ın isimleriyle, varid olan dualarla efsun yapmayı ve kâğıtlara yazıp çocukların üstüne takmayı muska veya okuyup parmaklara üflemek suretiyle efsun yapmayı caiz görmekte ve delillerini de zikretmektedir. (1)

«Müminler için rahmettir»; yani onların üzüntülerini giderir, ayıplarını tertemiz kılar ve günahlarına keffaret olur. Ayrıca onu tilavette kendileri için sevap vardır. Nitekim Tirmizi, Abdullah b. Mesut'tan şöyle rivayet ediyor: *«Allah'ın Rasûlü: «Kim Allah'ın Kitabı'ndan bir harf okursa, o harften ötürü ona bir hasene vardır. Hasene de on mislidir. Ben elif-lâm-mim bir harftir demiyorum. Belki elif bir harftir, lâm başka bir harftir ve mim de başka bir harftir» buyurdu.* (Tirmizi bunu naklettikten sonra *«Bu hadis hasen, sahih ve garibtir»* demiştir).

Zalimler Kur'an'ı yalanladıklarından dolayı Kur'an ancak onların helâklerini artırır. Bu noktadan hareket ederek Katade der

(1) Kurtubi, Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 10, sh: 316 vd.

ki: *«Kur'an ile oturan bir kimse ya fazlalıkla veya eksiklikle kalkar»*. O, bunu söyledikten sonra yukarıdaki ayeti okudu. Bu ayetin benzeri *«De ki: O iman edenler için hidayet ve şifadır. İman etmeyenlere gelince, onların kulaklarında ağırlık vardır ve Kur'an onlar üzerinde bir körlüktür»* ayetidir.

Bazıları ayeti *«Kur'an farz ve hükümlerde getirdiği açıklık dolayısıyla şifadır»* tarzında yorumlamıştır.

Kur'an'ın her ayeti ya müstakilen veya müdahale etmek suretiyle şifa getirir. Yine her ayet, ya müstakiller veya dolaylı yollardan başka bir yönden rahmet ayeti olur. Nitekim Kur'an'ın tamamının şifa ve rahmet olduğu gibi. Binaenaleyh müminin Kur'an'dan feyz almasını bildiği ve bu maksatla okuduğu ve dinlediği için Kur'an ayetleri kendisine şifa ve rahmet vesilesidir. Buna karşılık hastanın ilaçtan yararlanmak istemeyişi onun hastalığını artırdığı gibi zalimin Kur'an'dan uzak durması da onun hüsranını artırır.

NANKÖRLÜĞÜN ÇİRKİNLİĞİ

(83) *«İnsana nimet verdiğimiz...»*

Bu Ayetin Tefsiri

*«İnsan»*dan maksat ya bütün insanlardır ki onların bir kısmı böyle yaptıkları için bu hüküm sıhhatli olur. Veya Rasûlullah'ın düşmanlarından olan Velid bin Muğire kastedilmektedir.

Yani insanlara sıhhat, zenginlik ve benzerlerini nimet olarak verdiğimize zikrimizden sanki hiç muhtaç değillermiş gibi yüz çevirirler. Ve taatimizden omuz silkerek geçip-giderler.

Ayetin metnindeki *«Nea»* fiili uzaklık mânâsına gelen *«Nei»* kökündendir. Ve bir önceki *«A'rede»* fiiline tekid olur. *«Omuzunu silkmek»* gurur ve kibirden ibaret de olabilir. Çünkü müstekbirler böyle yaparlar.

Ayetin metnindeki *«canib»* kelimesinden nefis de (zat) irade edilmiş olabilir. O vakit *«O nefsini ibadetimizden uzak tutar»* demek olur. Hastalık, fakirlik veya bir felaketten ibaret olan bir şer kendisine dokunduğunda bizim rahmetimizden şiddetle ümitsiz olur. Çünkü genişlik zamanında bize karşı güzel muamelede bulunmamıştır ki bizim faziletimizi sıkıntılı anında istesin.

Cenab-ı Hak bu ayette nimetleri kendi nefsine, şerri de dokunmaya nisbet etmiştir. Bu husus işaret ediyor ki hayr bizzat kastedilmektedir. Fakat şer böyle değildir. Çünkü hayrı mutlak kerem, geniş rahmet gerektirmektedir. Hz. Peygamber'in *«Ey Rabbim, hayr senin iki elindedir. Şer sana ait değildir»* şeklindeki duası da buna işarettir.

HERKES MİZACINA GÖRE Mİ AMEL EDER?

(84) *«De ki: Herkes kendi mizacına uygun...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Cenab-ı Hak, Kur'an'ın mümine ve kâfire nisbeten halini, kâfirin nimet ve şer hallerindeki durumunu zikrettikten sonra *«niçin böyledir?»* sualine cevap olacak ayeti getirmek suretiyle şöyle buyurdu: *«Mümin, kâfir, yüzünü çeviren, yönelen, ümitli ve ümitsizden her birisi mizacı üzerinde iş yapar».*

Ayetin metnindeki *«Şakile»* kelimesi *«misl» ve «benzer»* mânâ-

sını ifade eden «*şekil*»den alınmıştır. Yani herkes mezhebi, yolu, benzeri ne ise onun üzerine iş yapar, (Bu tefsir Ferra ve Zeccac' tan rivayet edilmiştir). Allame Zemahşeri ve diğer tefsir alimlerinden bazıları da bunu tercih etmişlerdir. Çünkü Cenab-ı Hak bu ayetin sonunda «*Sizi değişik şekillerde vareden Rabiniz yol bakımından kimin hidayette olduğunu, kimin yolunun daha açık olduğunu iyi bilir*» buyurmuştur.

Tefsir alimlerinden Mücahid, «*Şakile*» kelimesini (mealde verdiğimiz gibi) mizac ve tabiat mânâsıyla yorumlamıştır. Yani bağlandığı, durdurulduğu mizac ve tabiatı üzerinde iş görür. Çünkü tabiatın insan üzerindeki hükmü açıktır. Tabiat insanı zaptu rapt altına alır. (Bu yorum İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.)

Bazıları ayetin metnindeki «*Şakile*» kelimesini âdetle tefsir etmiştir. Nitekim bir darbı meselde «*Onların âdetleri onları zaptu rapt altına alıcıdır*» diye varid olmuştur.

İbn Zeyd, «*Şakile*» kelimesini din kelimesiyle tefsir etmiştir. Umulur ki *din* burada hâl mânâsını ifade etmektedir, Çünkü dinin mânâlarından birisi de hâl demektir.

İmam Fahreddin Razi şöyle demiştir: «*Burada herkes nefsinin cevherine benzer ve ruhunun istediği şeylere uygun şekilde iş yapar hususu kastedilebilir. Eğer onun nefsi şerefli, hür, tahir, ulvi bir nefisse, ondan faziletli işler çıkar. Eğer bulanık, düşük, habis, zulmanî ve süflî bir nefis ise ondan hasis ve pis fiiller meydana gelir. Nitekim Cenab-ı Hak bir ayetinde bu iki kısma işaret ederek şöyle buyurmuştur: «İyi toprak Rabbının izniyle bitki verir. Çorak toprak ise kavruk bitki yetiştirir. Şükredecek millet için böylece ayetleri yerli yerinde açıklarız*» (A'raf : 58).

Burada şöyle bir itiraz yapılamaz: Fiillerin pis veya güzel ol-

ması madem ki nefsin pislik ve güzelliğine bağlıdır ve bunlar da tabii emirlerdir, o halde insanın burada herhangi bir seçeneği bahis konusu değildir. Dolayısıyla niçin Cenab-ı Hak birisinden dolayı insanı över, diğerinden dolayı yerer, birisinden dolayı ceza, birisinden dolayı da sevap verir? Evet, böyle itiraz edilmez. Çünkü, bu zatî bir emirden dolayıdır. Bu zatî emir de nefsin haddi zatında güzel istidadı ve kötü istidadıdır. Nefis ancak ezeldeki istidadından ötürü cezalandırılır. Hâl diliyle talebinden dolayı muaheze edilir veya övülür. Meşhur olan şudur ki bu istidad, Allah tarafından böyle kılınmış değildir. Ancak onun varlığı kılınmıştır. O esasında ne ise ona mutabık bir şekilde ortaya çıkar. Nitekim hadiste *«Amel edin. Herkes niçin yaradılmışsa ona muvaffak olur. Kim hayrı bulursa Allah'a hamdetsin. Kim hayrdan başkasını bulursa sakın nefsinden başkasını kınamasın»* buyurulmuştur.

Sadreddin Şirazi gibi bazı İslâm felsefecilerine göre insanın aslî fıtratı hasebiyle o Allah'a itaat etmekten başkasını istemez. Günahı istemesi garip arızalardan ötürüdür. Ki bu garip arızalar hastalık ve tabii halden çıkış durumlarının yerine geçmektedirler. Binaenaleyh nefislerin masiyete meyletmesi hasta bir kimsenin çamur yemeğe meyletmesi gibidir. Hikmet ilminde sabit olmuştur ki tabiat garip hadisten ötürü hastanın cisminde özel bir mizaç meydana getirir ki ona hastalık denir. Öyleyse hastalık garip arızın vasıtasıyla tabiattan olur. Nitekim sıhhat te böyledir. Hadis-i Kudsi'de Cenab-ı Hak: *«Ben bütün kullarımı bâtıldan hakka yönelik olarak yarattım. Kesinlikle onlara şeytanlar geldi ve onları dinlerinden uzaklaştırdılar»* buyurmaktadır.

HER ÇOCUK İSLÂM FITRATI ÜZERİNDE DOĞAR

Bir hadiste ise, *«Her çocuk İslâm fıtratı üzerinde doğar. Sonra anne ve babası onu yahudi, hıristiyan veya mecusi yaparlar»* buyurulmuştur. Bu şeytanlar insanlardan veya cinlerden olan şey-

tanlardan olabilirler. Veya şeytanlar o garip arızalardan kinayedir. İnsanda eğer şeytanın dokunması oluşmazsa insan Allah'a isyan etmez ve fıtrat üzere baki kalır. Fakat şeytan onlara dokundu, aslî fıtratlarını fesadata götürdü. Onlar da fıtratlarının esasına ters düşecek birtakım şeyler istediler. Nefislerini ve üzerinde yaratılmış oldukları fıtratlarını böylece unutmuş oldular. Ve bunun için de onlara Allah'ın ayetlerini tebliğ edecek peygamberlerin gelmesine ihtiyaç duyuldu. Ta ki Allah'a vermiş oldukları ahdi hatırlatacak, namaz, oruç, zekât, sıla-i rahim gibi kaide ve kuralları yeniden onlara getirsinler. Ki onlar böylece aslî fıtratlarına dönmüş olsunlar.

Hz. Ebu Bekir'den gelen bir rivayette «*Ben Kur'an'da bundan daha fazla ümit verici bir ayet bulamadım. Kula en uygun düşeni ancak isyandır, Rabbe en uygun düşeni de ançak affetmek ve gufrandır*» buyurulmuştur. Hz. Ebu Bekir bu sözü aralarında Kur'an'ı müzakere ederken söylemiştir.

Hz. Ömer «*Ben günahı affedici, tevbeyi kabul ediciyim*» cümlelerini kapsayan ayetlerden daha ümit verici bir ayeti Kur'an'da *görmedim. Bu ayet evvelâ gufranı, sonra tevbenin kabulünü getirmektedir*» demiştir.

Hz. Osman da «*Ben Kur'an'da «Benim kuluma haber ver ki ben, evet benim gafur ve rahim olan» ayetinden daha ümit verici bir ayet görmedim*» demiştir.

Hz. Ali ise «*Ben Kur'an'da «Ey nefisleri üzerinde israfa kaçan kullarım!» hitabını kapsayan ayetten daha ümit verici bir ayet görmedim*» demiştir.

HZ. PEYGAMBER'İN RUH HAKKINDAKİ BİLGİSİ

(85) *«Sana ruh hakkında sorarlar. De ki...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Acaba bu ayette bahsedilen ruh insanî bedenin direği mesabesinde bulunan, hayatının başlangıç noktasını teşkil eden ve hiç kimsenin inkâr etmesine imkân olmayan ve emirlerin en incelerinden bulunan ve herkes tarafından bilinmesi arzu edilen ve akıl sahiplerinin etrafında durmadan dolaşıp durdukları ve zihinlerin kavramaktan aciz olduğu ve ancak vahy ile bilinen ruh mudur? Yoksa *«melekler ile ruh o gecede inerler»* ayetinde bahsi geçen *«ruh»* mudur? İbn Kayyım, ikincisine kaildir. Der ki: *«Meleklerle beraber Kıyamet Günü'nde kaim olan ruhtur. Çünkü onlar Rasulû Ekrem'den ancak vahy ile bilinebilen bir emri sordular. İşte o da insanların bilmediği ve Allah katında olan ruhtur. Ademoğulları'nın ruhlarına gelince, onlar gaybten değildirler».*

«El-Buhur'uz-Zahir» adlı eserde *«İbn Kayyım'ın bu görüşü selefin ekserisinin hatta tamamının görüşüdür»* denilmektedir. Fakat hakikat şudur ki müfessirlerin çoğu *«Buradaki ruhtan maksat bedenin kıvamı olan ruhtur»* kanaatindedirler. Nitekim Ebu Hayyan *«El-Bahr»*da bunun üzerinde durmuştur. İbn Kayyım'ın iddia ettiği görüş de selefin bir kısmından rivayet edilmektedir.

Abd bin Humeyd ve Ebu Şeyh, İbn Abbas'tan: *«Ruh Allah'ın mahlûklarından bir mahlûk kitlesidir. Onların suretleri Ademoğulları'nın sureti üzeredir. Gökten her inen melekle beraber bu ruh iniyor»* şeklinde rivayet etmiştir. İbn Abbas bundan sonra *«Hatırla o günü ki ruh ve melekler kaim olurlar»* ayetini okumuştur.

Ebu Şeyh ve başkası Ata tarikiyle İbn Abbas'tan şöyle rivayet

ettiler: *«Burada sorulan ruh, bir melektir. Onbin kanadı vardır. O kanatların ikisi doğu ile batı arasındaki mesafeyi kapatacak derecede büyüktür. Bin yüzü vardır. Her yüzün bir dili, iki gözü, iki kulağı vardır. Bütün bunlarla Kıyamet'e kadar Allah'ı tesbih eder».*

Yine Ebu Şeyh Hz. Ali'den rivayet eder: *«Hz. Ali bu ruh hakkında şunu söyledi: «O, meleklerden bir melektir. Onun yetmiş bin yüzü vardır. Her yüzü için yetmiş bin dili vardır. Her dili için yetmiş bin lûgat vardır. Bütün o lûgatlarla Cenab-ı Hakk'ı tesbih eder. Allah her tesbihinden bir melek yaratır. O, Kıyamet'e kadar diğer meleklerle beraber uçup durur».*

Fakat buna şu şekilde itiraz edilmiştir: Hz. Ali'den böyle bir rivayetin gelişi sahih değildir. İmam Fahreddin Razi de buna itiraz edenler arasındadır.

İbn'ul-Enbari *«Ezdad»* kitabında Mücahid'den rivayet ediyor: *«Ruh meleklerden bir gruptur. Sizler, bizler melekleri göremediğimiz gibi onlar da bunu görmezler».*

Ebu Şeyh ,Selman'dan şöyle rivayet etti:

«İnsanlar ve cinler on parçadır. İnsan bir parça, cin dokuz parçadır. Melek ve cinler de on parçadır. Cin, o on parçadan biridir. Melekler dokuz parçadır. Melekler ve ruh da on parçadır. Melekler o an parçanın birisini, ruh da dokuzunu teşkil eder. Ruh ile mukarribun melekleri on parçadırlar. Ruh o on parçanın birisini, mukarribun ise dokuz parçasını teşkil eder...

Hasan Basri ve Katade *«Ruh, Cebrail'dir»* demişlerdir. Cebrail'e başka bir ayette de *«ruh»* ismi verilmiştir. Meselâ Cenab-ı Hak: *«Emin ruh senin kalbine onu indirdi»* buyurmaktadır. Onun

burada nasıl indiği ve Rasûlullah'a vahyi nasıl ilka ettiği keyfiyeti sorulmaktadır.

Bazılarına göre *«Ruh»*, *«Kur'an»* demektir. Zira şu ayette: *«Böylece sana emrimizden bir ruhu vahyettik»* buyurulmakta ve Kur'an'a *«ruh»* denilmektedir.

Bazıları da ruhu başka şekillerde yorumlamışlardır. Hz. Peygamber'den ruhu soranlar yahudilerdir. Zira Müslim ve Buhari ve başka hadis alimlerinin İbn Mesut'tan rivayet ettiğine göre, o şöyle anlatmıştır:

«Ben Peygamber'le Medine'nin harabeleri arasında yürüyordum. Rasûl-ü Ekrem bir hurma dalına yaslandı. Yahudilerin bir grubu yanından geçti. Onlar birbirlerine *«Muhammed'den ruhu sorun»*, bazıları da *«sormayın»* dediler. Sonunda Rasûlullah'a: *«Ey Muhammed, ruh nedir?»* diye sordular. Rasûlullah; elindeki hurma dalına dayanarak kalakaldı. Zannettim ki Rasûlullah'a vahy gelmektedir. Vahy geldiğinde, bu ayeti okudu».

Bazıları *«Buradaki zamir Kureyş müşriklerine racidir»* der. İmam Ahmed, Nesei, Tirmizi, Hakim, İbn Hibban ve bir cemaat İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Kureyşliler yahudilere: *«Bize bir şey verin ki bu kişiden soralım»* dediler. Yahudiler de onlara: *«Gidin ondan ruhu sorun»* dediler. Ve onlar gelerek Rasûlullah'tan ruhu sordular ve bu ayet nazil oldu. Siyer'de İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Kureyşliler, Nadr bin Hars'ı ve Ukbe b. Muayt'ı Medine'deki yahudi alimlerine göndererek: *«Gidin, Muhammed'in durumunu o alimlerden sorun. Çünkü onlar kitap ehlidir. Onların katında bizim katımızda olmayan bilgiler vardır»* dediler. Bu iki elçi Medine'ye vararak yahudi alimlerine sordular. Onlar da kendilerine: *«Gidin, Muhammed'den Ashab-ı Kehf'i, Zülkarneyn'i ve Ruh'u sorun. Eğer bu suallerin hepsine ce-*

vap verir veya vermezse ,iki takdirde de peygamber değildir. Eğer bazılarının cevabını verir, bazılarının vermezse o peygamberdir» dediler. Bunun üzerine Kureyşliler Rasûlullah'a gelerek ruhu sordular. Rasûl-ü Ekrem iki meseleyi yani Ashab-ı Kehf ile Zülkarneyn meselesini onlara izah etti. Fakat ruh meselesini müphem bıraktı. Zira bu durum Tevrat'ta da açıklanmamıştır. Ayet bu tevile binaen daha önceki ayetler ile beraber Mekke döneminde nazil olmuş oluyor. Sahihayn'ın haberine binaen ise Medine döneminde nazil olmuştur. Bazıları bu iki görüşü birleştirerek *«Ayet iki defa nazil olmuştur»* der.

«De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir» cümlesindeki *«min»* edatı tebîziye edatıdır. Yani bir parçayı, bir kısmı ifade eden bir edattır. Bazıları da *«min, beyaniyedir»* demişlerdir. Emir, *«şan»* mânâsındadır. Yani ruh, Cenab-ı Hakk'ın bilgisini zatına tahsis buyurduğu konulardandır, gizli sırlardandır. Beşer akılları onu idrakten acizdir.

«Size ilimden az bir şey verilmiştir»; onunla ruhu çözemezsiniz. Ruhun ne olduğunu sormamanız gerekir. Onun açıklamasını Allah'ın emrine havale etmelisiniz.

İbn İshak ve İbn Cerir, Ata bin Yesar'dan şöyle rivayet ederler:

«Bu ayet Mekke'de nazil oldu. Rasûlullah Medine'ye hicret ettiğinde yahudi alimleri Peygamber'e gelip: *«Ey Muhammed! Bizim kulağımıza geldiğine göre sen «Size ilimden az bir şey verilmiştir» diyormuşsun. Sen bizi mi kastediyorsun yoksa kavmin olan Kureyşi mi? Yani bu «az ilim» bize mi Kureyş'e mi verilmiştir?»* dediler. Rasûl-ü Ekrem: *«Hepinizi kastediyorum»* buyurdu. Yahudi alimleri: *«Sen bize Tevrat'ın verildiğini okuyorsun. Tevrat'ta her şeyin açıklaması vardır. Bu nasıl olur?»* dediler. Bunun

üzerine Hz. Peygamber: *«O Allah'ın ilminde azdır. Fakat Cenab-ı Hak size öyle bir miktar vermiştir ki onunla amel ederseniz size yararlı olacaktır»* buyurdu. Bunun üzerine Cenab-ı Hak: *«Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsalar kesinlikle Allah dinleyici ve görücüdür»* cümlesine kadar ayeti indirdi.

Sanki Hz. Peygamber *«Her şeyin açıklayıcısıdır»* diye ayette varid olan cümleden maksadın, dini emirlerin her şeyini açıklayıcı olduğuna işaret edilmiştir. Şüphe yoktur ki dini emirler Allah'ın malûmatına nisbet edilirse en az birşeydirler, azın da azıdırlar. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın malûmatının nihayeti yoktur.

Nesei, İbn Hibban, Tirmizi ve Hakim şöyle bir rivayette bulunmaktadırlar: Yahudiler bu ayet nazil olduğu zaman:

«Bize çok ilim verilmiştir. Bize Tevrat verilmiştir. Tevrat kime verilmişse ona çok hayr verilmiştir» dediler Cenab-ı Hak bunun üzerine: *«Eğer deniz Allah'ın kelimeleri için mürekkep olsa»* diye başlayan ayeti nazil etti».

Bunda tenakuzun olmadığı açık bir husustur. Çünkü çokluk ve azlık izafî emirlerdir. Bir şey vardır ki üstündekilere oranla az, alttakilere oranla çoktur. Tevrat'taki hükümler de Allah'ın ilmindeki hükümlere nisbet edilirse azdır, başka bir emre göre ise çoktur.

Başka bir rivayette İbn Merduveyh, İkrime'den naklen şöyle demiştir:

«Hz. Peygamber bunu söylediği zaman yahudiler: *«Bu hitap bize mahsustur»* dediler. Hz. Peygamber: *«Biz de siz de bu hitabın muhatablarıyız»* dedi. Onlar: *«Senin durumun amma da hayret vericidir. Bir saat önce «Kime hikmet verilmişse ona hayrı kesir*

verilmiştir» diyorsun, bir saat sonra da bunu diyorsun» diyerek itiraz ettiler. Bunun üzerine Cenab-ı Hak bu ayeti gönderdi.

İbn'ul-Munzir ve İbn Cerir'in rivayet ettiklerine göre İbn Cüreyc, bu hitabın bütün insanları kapsayacak şekilde genel olduğunu savunmuştur. Bu hususta nass sayılan son hadis için El İraki *«sahih değildir»* demiştir. Birinci hadisin halini de Allah daha iyi bilir.

Birçok alimin görüşüne göre ruhun Allah'ın emrinden olmasının mânâsı, insanî cisim gibi herhangi bir maddeden, bir asıldan doğmamış, herhangi bir maddeden oluşmamış, tekvini emirle meydana gelmiş olmasıdır. Binaenaleyh emirden maksat onlardan biri olan *«Kûn»* emridir ve sual de ruhun hakikatindendir. Cenab-ı Hakk'ın verdiği cevap da icmalidir ve hulasası şudur: Ruh, yeryüzü âlemindendir. Maddesiz olarak meydana gelmiştir. Halk âleminden değildir.

Bu cevap hakim bir üslubtandır. Tıpkı Hz. Musa'nın Firavun'un *«Âlemlerin Rabbi de neymiş?»* şeklindeki sualine verdiği cevap gibidir. Bu cevap işaret eder ki ruhun hakikati beşer idrakinin kapsayamadığı konulardandır. Ruhtan ancak icmali bir miktar bilinebilir. O da Cenab-ı Hakk'ın *«Size ilimden ancak az bir şey verilmiştir»* istisnasına dahildir. Yani bu ilmi de duyular yoluyla elde ediyorsunuz. Çünkü nazari marifetleri düşünmek ancak çok kere cüz'iyatları ihsas etmekten meydana gelir. Bunun için denilmiştir ki *«Kim herhangi bir duyusunu kaybederse kesinlikle o bir ilmi de kaybetmiştir»*.

Umulur ki eşyanın çoğu mahsus olmadığından veya bir mâni hissedilmesine engel teşkil ettiğinden ötürü his ile idrak edilmez. Onun tarif edilmesi için his ile herhangi bir şey, arazlarından da

herhangi bir şey idrak edilmez. Böyle olduktan sonra fikir, arizlerinden zafiyata intikal edemez, hakikate de vakıf olamaz.

El Keşf'te şöyle denilmiştir: *«Ruhun bilinmesinin yolu perdenin kalp gözlerinden kaldırılmasıyla mümkündür. Bu da Allah'ın kelâmından alınan cevherleri sürmek suretiyle olur. Ruh bu sürmeyi sürenlerin katında en açık bir şekilde görülmektedir. Dünya işleriyle meşgul olanların katında da gizlinin en gizlisidir».*

Keşf'in bu açıklaması İbn Ebi Hatim'in Abdullah bin Bureyde'den rivayet ettiği şu hadise ters düşmektedir: *«Hz. Peygamber'in ruhu kabzedildiği zaman o ruhun ne olduğunu bilmiyordu.»*

Muhtemelen Abdullah b. Bureyde şunu iddia etmektedir: Ruhun bilinmesi mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) bilinmesi mümkün olan her şeyi bildikten sonra vefat etmiştir. Nitekim İmam Ahmed'in rivayet ettiği şu hadiste buna delâlet vardır. Bu hadis için Tirmizi *«sahih bir hadistir»* diyor. Hadisin durumu Buhari'den de sorulmuş, o da *«hasen ve sahih bir hadistir»* demiştir. Hadis Hz. Muaz'dan gelmektedir. Allah'ın Rasûlü: *«Geceleyin kalkıp Cenab-ı Hakk'ın takdir buyurduğu kadar namaz kıldım. Namazın içinde uykum geldi. Ta ki bana ağırlık basıncaya kadar. Baktım Rabbim Azze ve Celle en güzel bir surette tecelli ederek buyurdu: «Ey Muhammed! En yüce cemaat hangi konuda müzakere etmektedir?». Ben: «Ey Rabbim! Bilemiyorum», dedim. Cenab-ı Hak: «En yüce meclis hangi konuda müzakere ve münakaşa etmektedir?» buyurdu. Ben: «Ey Rabbim, bilmem» cevabını verdim. Yine «Ey Muhammed! En yüce meclis hangi konuda müzakere etmektedir?» diye sordu ve ben yine: «Ey Rabbim! Bilemiyorum» dedim. Baktım ki Rabbim elini iki küreklerimin arasına koydu. Öyle ki onun parmaklarının serinliğini göğsümün*

arasında hissettim. Benim için her şey tecelli etti ve her şeyi bildim.». (1)

Bu hadisi Buhari Şarihi Hafız İbn Receb El-Hanbeli mustakil bir risalede açıklamıştır. (Bu risale matbudur.)

RUH HAKKINDA NELER SORULABİLİR?

İmam Fahreddin Razî dedi ki: *«Ruh'tan sormak birçok yönden olur. Cenab-ı Hakk'ın «Senden ruhu soracaklardır» ayetinde ancak o yönlerin birisine delâlet eden mânâ vardır. Ancak o zikredilen cevap iki veche uygundur:*

a) Birincisi, bu ruhun mahiyeti sorulmuştur.

b) İkincisi, ruhun kadim veya hadis olup olmadığı sorulmuştur.

Birincisine cevabın hulasası şudur: Ruh basit bir cevherdir. Mücerreddir. Allah'ın emriyle ve oluşturmasıyla peydah olmuştur. Onun tasviri ceset için hayatı ifade eder. Onun özel hakikatini bilmemek onun olmamasını gerektirmez. Çünkü çok şeylerin hakikatleri meçhuldür: Ama meçhul olmaları o şeylerin çokluğunu gerektirmez. Ve Cenab-ı Hakk'ın «Size ilimden ancak az bir şey verilmiştir» ayeti de buna işaret etmektedir.

İkinci suale binaen cevabın hulasası şudur: Ruh hadistir. Cenab-ı Hakk'ın fiili, tekvini ve icadıyla var olmuştur. Ve Cenab-ı Hakk'ın «size ilimden ancak az bir şey verilmiştir» ayeti de hadis

(1) Bu hadis, muteşabihtir. Hz. Peygamber'in burada kasdı ne ise öyle inanırız. Allah her türlü eksiklikten beridir.

olduğuna hüccettir. Yani ruhlar fetretin başlangıç noktasında ilimler ve irfanlardan hâlidirler. Sonra onlarda ilim ve irfan oluşur. Onlar durmadan bir hâlden diğer bir hâle geçerler. Bir hâlden diğer bir hâle geçiş de sonradan var olmanın işaret ve delillerindendir.

Bu ayet insan için ruhun mahiyetini kavramanın imkânsız ve karmaşık olduğunu ifade etmektedir. Nitekim ruhun mahiyeti problemi asırlardır insanlığı en çok düşündüren konulardan birisi olmasına rağmen hâlen meseleyi halledecek bir çözüm getirilmemiştir. Öyle görülüyor ki bundan sonra da getirilmeyecektir. Nitekim artık pek çok mütefekkirin aynı kanaate varmış olması da bu konuda Kur'an-ı Kerim'in haklılığını teyid etmektedir».

İbn Kesir «*Ruh*» hakkında birçok kitabın yazıldığını ifade ettikten sonra bu hususta en güzel kitabın Hafız İbn Mende'nin «*er-Ruh*» adlı kitabı olduğunu söylemekte ve bunu tavsiye etmektedir.

KUR'AN KALPLERDEN SİLİNECEK Mİ?

(86) «*Andolsun ki dilersek sana vahyettiğimizi...*»

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Mesud «*Ahir zamanda Şam tarafında kırmızı bir rüzgâr esecek ve hiçbir kişinin mushafında ve kalbinde bir ayet bırakmayacaktır*» dedikten sonra «*Andolsun ki dilersek sana vahyettiğimizi gerçekten ortadan kaldırırız. Sonra bu durumda bize karşı hiç koruyucu da bulamazsın*» ayetini okudu.

Görüldüğü gibi Cenab-ı Hak önce Kur'an'ın indirilmesini ilâ-

hi bir nimet olarak ileri sürmekte sonra da Kur'an'ı ibka etmesini nimet olarak gözler önüne sermektedir.

Tefsir alimlerinden bir gruba göre, ikinci takdire binaen ayet, Kur'an'ın ibka edilmeyeceğine delâlet eder. O zaman sadece indirilmesiyle minnet etmesi bahis konusu olur. Bu ayet Kur'an'ı göğüslerden, mushaftan silip götürme meşiyetinin sabit olmadığını neshedilmek suretiyle geri getirenin de sebebinin sadece rahmet olduğunu, bu da eğer Kur'an'ı geri getirme meşiyeti tahakkuk ederse böyle olduğunu açıkça ifade eder. Fakat az önce naklettiğimiz İbn Mesud'un haberi gibi birçok haberler, Kıyamet'ten önce Kur'an'ın Allah tarafından geri götürülmesini ifade etmektedirler.

Beyhaki, Hakim ve İbn Mace'nin kuvvetli bir senedle Zulfe' den rivayet ettiklerine göre, Allah'ın Rasûlü şöyle buyurur: *«İslâm, elbisenin kenarları eskiyip yok olduğu gibi yok olacaktır. Öyle ki sadaka, ibadet, oruç nedir bilinmeyecektir. Bir gecede Allah'ın Kitabı üzerine silgi vurulacak ve yeryüzünde Allah'ın Kitabı'ndan bir tek ayet dahi kalmayacaktır. İhtiyar kişiler ile ihtiyar kadınlar: «Biz ecdadımıza yetiştik. Lâ ilâheillallah kelimesini söylerlerdi. Biz de onu deriz» diyeceklerdir».*

İbn Merduveyh, İbn Abbas ve İbn Ömer'den şunları rivayet ediyor: Allah'ın Rasûlü hutbe okuyarak şöyle buyurdu:

«Ey insanlar! Allah'ın Kitabı'yla beraber yazmakta olduğunuz kulağıma gelen şu kitaplar nelerdir? Yakındır ki Cenab-ı Hak Kitabı için öfkelensin. Bir günde onu silsin, herhangi bir kalpte, herhangi bir sahifede ondan bir harf dahi bırakmasın. Hepsini götürsün». Bunun üzerine Hz. Peygamber'den soruldu: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Mümin erkeklerle mümin kadınlar o zaman ne olacaklardır?»* Hz. Peygamber cevap olarak şöyle buyurdular: *«Allah*

kimin için hayrı murad ederse onun kalbinde Lâ ilâheillallah'ı bırakacaktır».

İbn Ebi Hatim ve Hakim, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet ediyorlar: *«Allah'ın Kitabı üzerinden ilâhî bir sünger geçirilecektir. Kitap göğe kaldırılacaktır. Yeryüzünde Kur'an'dan, Tevrat'tan, İncil'den bir tek ayet kalmayacaktır. Erkeklerin kalplerinden çekilip alınacaktır. Onlar dalâlet içerisinde sabahladıklarında neyin kimde olduğunu bilemeyeceklerdir».* (Hakim, bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.)

Eğer bu ayet Kur'an'ın Allah tarafından kaldırılacağına delâlet ederse bu ayetle bu naklettiğimiz hadisler ve benzerleri arasında herhangi bir terslik bahis konusu olmaz. Eğer Kur'an'ın ibka edilmesine delâlet ederse o zaman terslik apaçık görülmektedir. Ancak şöyle denirse terslik kalkar:

«Kur'an'ın ibka edilmesi onun Kıyamet'e kadar devam etmesine delâlet etmez. Onu Kıyamet'in yakını olan bir zamana kadar ibka etmek kâfidir».

إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ قُل لَّئِنِ
اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ
بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ
فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ۖ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ
إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا
مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ
وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ
كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ
قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ ۖ
وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهُ ۗ
قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ
أَن يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَن قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا
رَّسُولًا ﴿٩٤﴾ قُل لَّوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ
لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا
بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

87 — Ancak Rabbinin rahmeti (sayesinde Kur'an bâki kalmıştır). Kuşkusuz O'nun, senin üzerindeki fazlı çok büyüktür!

88 — De ki: «Andolsun bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin biraraya gelip, birbirlerine destek olsalar da onun bir benzerini getiremezler».

89 — Andolsun ki biz Kur'an'da insanlara her türlü misali değişik şekillerde anlattık. Buna rağmen insanların çoğu inkârda direttiler.

90 — Dediler ki: «Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayız».

91 — «Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı, içlerinden gürül gürül ırmaklar fışkırtmalısın».

92 — «Yahut iddia ettiğin gibi üzerimize göğü parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri karşımıza (söylediklerinin doğruluğuna dair şahit) getirmelisin».

93 — «Ya da altından bir evin olmalı veya göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir Kitab indirmediğin sürece, senin göğe de çıktığına asla inanmayız». De ki: «Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece beşer olan bir rasûl değil miyim?».

94 — Kendilerine hidayet rehberi geldiğinde insanların iman etmelerini hep, «Allah peygamber olarak bir insanı mı gönderdi?» demeleri engellemiştir.

95 — De ki: «Eğer yeryüzünde uslu uslu gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik».

96 — De ki: «Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah kâfidir. Kuşkusuz ki o kullarını bilen ve görendir.

(87) *«Ancak Rabbinin rahmeti...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani, ancak Rabbin sana rahmet ederse, onun rahmeti sana yetişirse onu sana geri getirir!

Bazı tefsir alimlerine göre buradaki istisna, istisnaî munkatıdır. Ayetin mânâsı *«Lâkin Rabbinden gelen bir rahmet Kur'an'ı durdurmuş ve bir daha gerisin geriye dönmesine mani olmuştur»* şeklindedir. Ayet bu şekilde mânâlandırıldığı takdirde Kur'an'ın inişi nasıl Allah'tan insanlara bir lütuf ise, Kur'an'ın mahfuz kalması da aynen öyle insanlar için bir lütuftur.

Eğer *«Kur'an Allah'ın kelâmıdır. O nasıl gider?»* diye sorulacak olursa denilir ki: *«Mushaflarda yazılan kısımlar silinecek, göğüste hıfzedilen ayetler unutulacaktır»* tarzında giderilir.

Abdullah b. Mesud *«Kur'an'ı, kaldırılmazdan önce okuyun»* demiş; *«Çünkü Kıyamet kopmazdan önce Kur'an kaldırılacaktır»* diye ilave etmiştir. Bunun üzerine biri: *«Evet bu mushaflar için anlaşılır bir husustur ve fakat insanların göğsünde hıfzedilenler nasıl kalkacaktır?»* diye sordu. Büyük sahabe şu cevabı verdi: *«Bir gece onun üzerine sünger çekilecek ve göğüslerde olan da kaldırılacak, hafız olanlar sabahladıklarında hıfzlarında hiçbir*

şeyin bulunmadığını görecekler. Ve mushaflarda da hiçbir şey bulamayacaklar, sonra şiirlere dalacaklardır?»

Allah'ın, Hz. Peygamber için büyük lütfu ilim ve Kur'anı onun yanında bırakmasıyla ve onu Adem evlatlarının efendisi ve peygamberlerinin sonuncusu kılmasıyla ve kendisine Makam-ı Mah mud'u vermesiyledir.

KUR'AN'LA MUA'RİZE EDİLİR Mİ?

(88) *«De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetin sebebi nüzulü, müşriklerin *«Eğer dilersek bu Kur'an'ın bir benzerini biz de söyleriz»* demeleridir. Cenab-ı Hak onları bu ayeti göndermek suretiyle yalanladı. Binaenaleyh Kur'an nazmında, telifinde, gaybten vermekte olduğu haberler hususunda mucizdir. Belâgatın en yüce tabakalarında bulunmaktadır. İnsanların sözüne benzemez. Çünkü Yaradan'ın kelâmıdır ve kendisi mahlûk (yani yaradılmış) değildir. Eğer mahlûk olsaydı onlar onun bir benzerini getirebilirlerdi.

(89) *«Andolsun ki biz Kur'an'da...»*

Bu Ayetin Tefsiri

*«Her türlü misal»*den maksat, garipliği ve güzelliği bakımından darb-ı mesele benzeyen her türlü mânânın bu Kur'an'da tekrarlanmış olmasıdır ki insanlar anlasınlar. Veya ibretler, hüküm-

ler, va'd, vaid, kıssalar ve başka yönlerden her mânâ Kur'an'da insanlar bilsinler diye tekrarlanmıştır. Fakat insanların çoğu yine de inkâra devam etti, yine de kabul etmedi ve daha önceki küfürlerinde devam ede gittiler.

MÜŞRİKLERİN AKIL ALMAZ TEKLİFLERİ

(90-91) *«Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Bu ayetin sebebi nüzulü konusunda müfessirler şunları söyler:

İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre, Utbe b. Rebia, kardeşi Şeybe b. Rebia, Ebu Sufyan, Nadr b. Hars, Ebu'l Buhteri b. Hişam, Esved b. Abdulmuttalib, Zem'a b. Esved, Velid b. Muğire, Ebu Cehil, Abdullah b. Ebi Umeyye, Umeyye b. Halef, As b. Vail, Nebih b. El Haccac, kardeşi Munebbih b. Haccac, güneşin batışından sonra Kâbe'nin arkasında toplandılar. Bir kısmı diğerine *«Muhammed'e bir haber gönderin, gelsin, onunla konuşun. Onunla münakaşa yapın ki onun hakkında daha sonra mazur sayılasınız»* dedi. Bunun üzerine onlar: *«Ey Muhammed, senin kavminin eşrafı biraraya gelmiş, seninle konuşmak istiyor ve sana bir elçi gönderiyorlar»* dediler. Rasûl-ü Ekrem süratle onlara doğru geldi. Zannediyordu ki onlar kendi durumu hakkında bir hakikat görmüşlerdir. Rasûlullah onların iman etmesini çok istiyordu. Yanlarında oturduğu zaman şöyle dediler:

MEKKELİ KAFİRLERİN HZ. MUHAMMED'E SÖYLEDİKLERİ

«Ey Muhammed! Biz senin hakkında diğer insanlar katında mazur sayılalım diye seni çağırdık. Allah'a yemin ederiz ki Araplardan senin kavminin içerisine soktuğundan daha felaketli bir şeyi kavmine sokan hiçbir kimseyi tanımıyoruz. Sen âbâ ve ecdadımıza küfrettin. Dinimizi ayıpladın. Akıllarımızı sefahatle itham ettin. Mabudlara küfrettin. Toplumu parçaladın. Seninle bizim aramızda hiçbir çirkin şey kalmadı ki getirmemiş olasın. Eğer sen bu konuşmanla ve peygamber olduğunu söylemenle bir servet peşindeysen, hepimiz sana mallarımızdan servetçe bizden daha zengin olmanı sağlayacak kadar veririz. Eğer şeref istiyorsan seni başımıza reis tayin ederiz. Eğer mülk istiyorsan seni başımıza kral tayin edelim. Eğer bu, sana bir cinnin dokunması sonucu ise, onu tek başına reddetmeye gücün yetmiyorsa bütün mallarımızı tıb ve tedavi hususunda senin için sarfedelim ve seni ondan kurtaralım ve senin hususunda mazeret sahibi olalım».

Bu teklifler karşısında Hz. Peygamber şöyle dedi:

«Sizin dedikleriniz bende yoktur. Size getirdiğimi mallarınızı talep etmek, sizin en şerefliniz, kralınız olmak için getirmedim. Lâkin Cenab-ı Hak onunla beni size peygamber olarak gönderdi. Benim üzerime bir Kitap indirdi. Size müjde verici ve uyarıcı olmamı bana emretti. Ben de Rabbimin risaletini (emrini size tebliğ ettim Size nasihatta bulundum. Eğer bunu kabul ederseniz o dünya ve Ahiret'te sizin nasibiniz ve paynızdır. Eğer reddederseniz Allah'ın emrine, Allah benimle sizin aranızda hükmedinceye kadar sabredeceğim».

Bunun üzerine Kureyşliler söz aldı ve şöyle dediler:

«Ey Muhammed! Eğer sana arzettiklerimizi kabul etmiyorsan kesinlikle bilirsin ki memleket- yönünden bizden daha dar, maişet yönünden bizden daha zorda olan hiçbir kimse yoktur. O halde seni bize peygamber olarak gönderen Rabbinden talepte bulun ki dünyayı bize daraltan bu dağları uzaklaştırsın, memleketimizi düzlük yapsın. Memleketimizin içinde gürül gürül akan nehirler kılsın. Tıpkı Şam ve Irak nehirleri gibi olsun. Bize daha önce ölmüş olan âbâ ve ecdadımızı göndersin. Onların içerisinde Kusay b. Kilab isimli atamız da bulunsun. Çünkü o doğru söyleyen bir liderdi. Ona senin dediklerinin hak mı bâtıl mı olduğunu soracağız. Eğer o senin dediklerini tasdik ederse biz de seni tasdik edeceğiz!»

Bunun üzerine Rasûlullah söz aldı:

«Ben bununla peygamber olarak gönderilmemişimdir. Size neyle peygamber olarak gönderildiğimi tebliğ ettim. Eğer kabul ederseniz o sizin nasibinizdir. Eğer reddederseniz Allah'ın emrine sabır göstereceğim».

Yine Kureyşliler söz aldılar:

«Eğer bu dediklerimizi yapmıyorsan o halde Rabbinden bizim için bir melek göndermesini ve o meleğin seni tasdik etmesini iste. Ve Rabbinden senin için bahçeler, köşkler, altın ve gümüş hazineleri iste ki onlarla davanı yürütesin. Çünkü sen de bizim gibi çarşı ve pazarlarda maişetini temin etmek için çalışıyorsun».

Bunun üzerine yine Rasûlullah söz alarak şöyle dedi:

«Bununla da peygamber olarak gönderilmedim. Lâkin Cenab-ı Hak beni müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi». Kureyşliler yine söz aldılar ve;

«O halde, iddia ettiğin gibi, Rabbin dilediğini yaparsa göğü bizim üzerimize parça parça düşür» dediler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber:

«O, Allah'ın yed-i kudretinde olan bir iştir. Dilerse yapar ,bunu sizin başınıza getirir» buyurdu.

İçlerinden biri:

«Sen Allah ve melekleri önümüze getirmedikçe sana iman etmeyeceğiz» dedi.

Onlar bunu söyledikten sonra Hz. Peygamber meclislerini terketti. Onunla beraber olan halası Atike'nin oğlu Abdullah b. Ebi Ümeyye de meclisi terketti ve şöyle dedi:

«Ey Muhammed! Kavmin sana söyleyeceğini söyledi ama sen kabul etmedin. Sonra kendileri için, Allah'ın katındaki mertebeni bilmeleri maksadıyla birtakım şeyler istediler, bunu da yapmadın. Sonra kendilerini korkutmakta olduğun azabın acelece gelmesini senden istediler bunu da yapmadın. Allah'a yemin ederim, sen göğe doğru yükselip gideceğin bir merdiven edinmedikçe ve göğe varıncaya kadar ben sana bakıp orada beraberinde bir menşur nüshasını ve senin lehinde şahitlik yapacak bir grup meleği görmedikçe sana iman etmeyeceğim. Allah'a yemin ederim, eğer bunu yapacak olsan bile zannetmem ki yine seni tasdik edeyim».

Bu sert ve katı davranışlarla karşılaşan Hz. Peygamber üzgün olarak evine döndü. Kavminin Allah'ın vahdetinden ne derece uzak olduğu hususu onu üzüntüye garketmişti. Bunun üzerine

Cenab-ı Hak bu ayeti 93. ayetin (daha önce) işaret edilen bölümüne kadar indirdi.

«Yerden bize pınarlar fışkırtmadıkça» dedikleri yer Mekke arazisidir.

KAFİRLERİN VADEDİLEN AZABI ACELECE İSTEMELERİ

(92) *«Yahut iddia ettiğin gibi üzerimize...»*

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Abbas'ın tefsirine göre *«Kabilen»* kelimesi kefil demektir. Yani, Allah ve melekleri bize kefil getirmedikçe sana iman etmeyiz!

Bazı müfessirlere göre *«Kabilen»* kelimesi meşhur *«kabile»* kelimesinin çoğuludur. Yani, meleklerin sınıflarını kabile kabile senin dediklerinin doğruluğuna dair şahitlik etmek üzere getirmedikçe sana iman etmeyiz!

Bazılarına göre, *«Kabilen»* kelimesinin mânâsı, biz onları karşımızda görmedikçe gözümüzle görmedikçe sana iman etmeyeceğiz demektir.

(93) *«Ya da altından bir evin olmalı...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Zuhruf» kelimesi esasında süs mânâsını ifade eder. Fakat burada altın veya altın ve gümüş mânâsında kullanılmıştır.

Onların arasında Rasûlullah'ın bir numaralı düşmanı Abdullah b. Ebi Ümeyye özellikle şöyle demişti:

«Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına asla inanmayacağız!»

Onların bu akıl almaz istekleri karşısında kalan Rasûl-ü Ekrem onların bu durumlarından hayret etmek kabilinden *«Subhane Rabbi»* buyurmuştur. Bu kelime Arap lûgatında bazan taaccub ve hayret için kullanılır. Veya mânâsı *«Allah'ı; gelmekten veya hükmünüzün altına girmesinden veya kudrette herhangi bir şerik ve ortağı olduğunu kabul etmekten tenzih ediyorum»* demektir. Bu söz Hz. Peygamber'in:

«Ben ancak diğer peygamberler gibi size gönderilmiş bir beşerim. Benden önceki peygamberler de sadece Allah'ın kendilerine vermiş olduğu mucizelerle kavimlerine geliyordu. Mucizelerin durumu peygamberlerin elinde değildir. O, Allah'ın elindedir. Eğer Allah sizin isteklerinizi vermek istiyorsa bunu yapar. Lâkin Cenab-ı Hak insanların istemelerine göre mucize göndermez. Ben de bir beşerim. Sizin istekleriniz benim gücüm dahilinde değildir» demesiyle tamamlamıştır.

Cenab-ı Hak, Rasûl-ü Ekrem'e bütün bu isteklerin hiçbirisine ihtiyaç bırakmayacak şekilde ayet ve mucizeler vermiştir. (Kur'an gibi, Ay'ın parçalanması, suyun parmaklarının arasından fışkırması ve benzeri diğer mucizeler gibi). Bunlar, onların istediklerinden daha basit şeyler değildir. Hatta onların istediği şeylerden büyüktürler. Fakat Kureyş kâfirleri inatçıydı. Delil istemekteki gayeleri Peygamber'e iman değildi. Bunun için Cenab-ı Hak suallerini başlarına vurarak reddetti.

(94) *«Kendilerine hidayet rehberi geldiğinde...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Hidayetin gelmesinden maksat vahyin gelmesidir. Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman etmelerine tek mâni göğüslerinde kıvrılıp durmakta olan şu şüphedir: *«Allah nasıl bir beşeri peygamber olarak gönderir?»*

Bu şüphenin nedeni şuydu: Kâfirler, Allah'ın Rasûlü'ne: *«Hiçbir zaman sana iman etmeyiz. Çünkü sen bir beşersin. Niçin Cenab-ı Hak bize peygamber olarak bir melek göndermedi?»*

(95) *«De ki: Eğer yeryüzünde uslu uslu gezip...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani yeryüzünü kendisine vatan edinen ve orada daimi olarak kalan melekler olsaydı, o zaman gökten onlara elçi olarak bir melek gönderirdik. Çünkü melek onların cinsinden olurdu ve cins cinse daha fazla meyledicidir.

İnkârcıların peygambere iman etmemelerinin sebeplerinden birisi de peygamberin bir beşer (kendileri gibi bir insan) olmasıydı. Halbuki onlar peygamberin insanüstü bir varlık olması gerektiğini savunuyorlardı. Bu yüzden Cenab-ı Hakk'ın peygamberi insanların kendi cinslerinden göndermesindeki hikmeti kavrayamıyorlardı. Cenab-ı Hak onların bu iddialarına karşılık olarak, bu ayeti indirmiştir.

RASÛLULLAH'IN ALLAH TARAFINDAN DELİL GETİRMEYE İRŞAD EDİLMESİ

(96) *«De ki: Benimle sizin aranızda...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Cenab-ı Hak bu ayette peygamberini kavmine karşı hüccet ve delil getirmeye irşad etmektedir. Yani, Cenab-ı Hak benim de sizin de şahidinizdir. Size getirdiklerimi de bilendir. Eğer O'na iftira atsam en şiddetli bir şekilde benden intikam alır. Nitekim başka bir ayette:

«Eğer o bizim adımıza birtakım sözler uydursaydı kesinlikle şah damarını koparırdık» buyurulmuştur.

وَمَنْ يَّهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۚ وَمَنْ يُّضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ
اَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِهٖ ۭ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰي وُجُوْهِهِمْ
عُمْيًا وَّبُكْمًا وَّصُمًّا ۭ مَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ۭ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنٰهُمْ
سَعِيْرًا ۝ ذٰلِكَ جَزَاۗؤُهُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاٰيٰتِنَا وَقَالُوْٓا ءَاِذَا
كُنَّا عِظَامًا وَّرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًا ۝ اَوَلَمْ
يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓي اَنْ يَّخْلُقَ
مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيْهِ ۭ فَاَبَى الظّٰلِمُوْنَ اِلَّا كُفُوْرًا ۝
قُلْ لَّوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُوْنَ خَزَاۗىِٕنَ رَحْمَةِ رَبِّيْٓ اِذًا لَّاَمْسَكْتُمْ
خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِ ۭ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُوْرًا ۝ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا
مُوْسٰي تِسْعَ اٰيٰتٍۢ بَيِّنٰتٍ فَسْـَٔـلْ بَنِيْٓ اِسْرَاۗءِيْلَ اِذْ جَاۗءَهُمْ
فَقَالَ لَهٗ فِرْعَوْنُ اِنِّىْ لَاَظُنُّكَ يٰمُوْسٰى مَسْحُوْرًا ۝ قَالَ لَقَدْ
عَلِمْتَ مَآ اَنْزَلَ هٰٓؤُلَاۗءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضِ بَصَاۗىِٕرَ ۚ وَاِنِّىْ لَاَظُنُّكَ يٰفِرْعَوْنُ مَثْبُوْرًا ۝ فَاَرَادَ اَنْ يَّسْتَفِزَّهُمْ
مِّنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنٰهُ وَمَنْ مَّعَهٗ جَمِيْعًا ۝ وَقُلْنَا مِنْۢ بَعْدِهٖ لِبَنِيْٓ
اِسْرَاۗءِيْلَ اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا جَاۗءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيْفًا ۝

97 — Allah kime hidayet ederse, işte hidayeti bulan O'dur, Kimi de saptırırsa, artık onlara Allah'tan başka asla dost olacak kimseler bulamazsın. Kıyamet Günü'nde onları, kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzüstü haşrederiz. Onların varacağı yer cehennemdir. Ateş yavaşladıkça, onun alevini onlar için artırırız.

98 — Cezaları işte budur. Çünkü onlar ayetlerimizi inkâr etmişler ve «Bizler bir kemik yığını ve kokuşmuş toprak olunca yeni bir yaratılışla diriltilmiş olacağız öyle mi?» demişlerdir.

99 — Görmüyorlar mı ki gökleri ve yeri yaratan Allah, onların benzerini yaratmaya da kâdirdir. Allah onlar için, kendisinde hiçbir şüphenin olmadığı bir süre takdir etmiştir. Ama zalimler inkârda direttiler!

100 — De ki: «Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsanoğlu pek de cimridir».

101 — Andolsun ki biz Musa'ya apaçık dokuz ayet vermiştik. Şimdi İsrailoğulları'na sor: Musa kendilerine geldiğinde Firavun O'na: Ey Musa! Senin büyülenmiş olduğunu sanıyorum» demişti.

102 — (Musa) dedi ki: «Pekâlâ biliyorsun ki, tüm bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi. Ey Firavun! Şüphesiz ki seni hakikaten mahvolmuş görüyorum».

103 — Böylece Firavun onları o yerden (Mısır'dan) çıkarmak istedi. Bu yüzden biz de onu ve mahiyetindekilerin hepsini boğduk.

104 — O'nun ardından İsrailoğulları'na: «O topraklarda oturun. Ahiret vakti gelince hepinizi toplayıp biraraya getireceğiz» dedik

(97) *«Allah kime hidayet ederse...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Allah kimi hakka hidayet ederse, o hakka (veya her maksuda) varır. Kim de çirkin istidadından ötürü, dalâlete düşerse, onlar için Allah'tan başka onları hak yola (veya dünyevî ve uhrevî hedeflerine götürecek yollara ya da azaptan kurtulma yollarına) hidayet edecek yardımcılar bulamazsın. Yani onların hiçbirisinin Allah'tan başka isteklerine kendilerini ulaştıracak yardımcıları yoktur.

Onlar Kıyamet Günü'nde kabirlerinden kalktıkları zaman yüzleri üstünde (yani yüzükoyun) haşredileceklerdir ve onlar yüzleri üzerinde yürüyeceklerdir. Nitekim Müslim ve Buhari ile diğer hadis alimlerinin Enes'ten rivayet ettiği şu hadis de buna delâlet eder:

«Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanlar yüzleri üzerinde nasıl haşrolunurlar?»

Cevap:

«Onları ayakları üzerinde yürüten yüzleri üzerinde de yürütmeye kâdirdir».

Hadisteki sualden maksat bu kâfir denilen grubun nasıl yüzleri üzerine haşrolunacağıdır. Oysa kâfir olmayanlar da başka bir şekil üzerinde haşrolunurlar. Ebu Davud, Tirmizi, İbn Cerir, Ebu Hureyre'den şöyle bir hadis rivayet ederler.

Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

«İnsanlar Kıyamet Günü'nde üç sınıf olarak hâşre gelirler. Bir grup normal bir şekilde yürüyerek, bir grup binici olarak, bir grup da yüzleri üzerinde yürüyerek gelir.»

Denildi ki:

«Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar nasıl yüzleri üzerinde yürürler?»

Rasûlullah cevap olarak şöyle buyurdu:

«Onları ayakları üstünde yürüten yüzleri üzerinde de yürütmeye kâdirdir. Onlar her engebeli yere ve her dikene yüzleriyle basarak gelirler. (Tirmizi bu hadisin Hasen olduğunu söylemiştir.)

Veya onlar yüzleri üzerinde çekilerek haşre gelirler. Yani melekler onları yüzüstü çeker, haşre getirir. Nitekim başka bir ayette: *«Hatırla o günü ki onlar yüzleri üzerinde ateşe çekilirler»* buyurulmuştur. Bu hususa İmam Ahmed, Nesei ve Hakim'in Ebu Zer'den rivayet ettikleri ve Hakim tarafından sahih olduğu söylenilen şu hadis de delâlet eder:

«Ebu Zer, *«Onları Kıyamet Günü'nde yüzleri üzerinde, haşredeceğiz»* ayetini okudu şöyle dedi:

«Doğru söyleyen ve Allah tarafından doğrulanan Hz. Muhammed bana şunları söyledi:

İNSANLAR HAŞRDA KAÇ GRUP OLACAKTIR?

«İnsanlar Kıyamet Günü'nde üç grup halinde haşredileceklerdir:

a) Bir grup binici ve bindiricidir.

b) Bir grup yürür ve koşar.

c) Bir grup vardır ki melekler onları yüzleri üstünde, yüzükoyun çekerek götürürler».

Yine Ahmed, Nesei, Tirmizi, Muaviye b. Hayde'den şöyle rivayet etmişlerdir:

«Allah'ın Rasûlü: *«Kesinlikle siz yaya, binici ve yüzlerinizin üzerinde yürüyerek haşrolunacaksınız»* buyurdu. (Tirmizi bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.)

Bu hadisleri cem ve telif etme imkânı olmadığı takdirde en güveniliri Müslim ve Buhari'nin rivayet ettikleri hadistir:

«Hatırla o günü ki onlar ateşe yüzleri üzerine çekilirler» ayeti ikinci görüşe delil olmaz. Çünkü Kur'an'ın bir kısmı diğerini tefsir eder. Bu ayet onların ateşe girdikten sonraki hallerine aittir, haşr hallerine değil. Bu hadislerdeki durum ise ateşe girmezden önceye, yani haşr hallerine aittir ki ikisi ayrı ayrı noktaları belirtirler.

Ebu Hayyan'a göre onların körlük, sağırlık ve dilsizlikleri hakiki körlük, sağırlık ve dilsizliktir. Fakat bu haşrın başlangıç noktasında olur. Sonra Cenab-ı Hak onlara gözlerini, dillerini, kulaklarını geri verir. Onlar cehennemi görürler, onun şahlanışını dinlerler. Ve Cenab-ı Hakk'ın onlardan bahsettiği konuları Allah huzurunda konuşurlar.

Bazan haşr olundukları anda da Cenab-ı Hak dillerini mühürler, azaları konuşur. Veyahut da şiddetli hayret ve dehşetten dilleri durur, kulakları sağırlaşır. Fakat Cenab-ı Hak bu durumları izale eder. Veya ayetin mânâsı *«Onlar kendilerini sevindirecek bir şey göremezler, dinleyemezler ve yararlı bir delili de konuşamazlar»* şeklindedir (İbn Cerir ve İbn Ebi Hatim, bu görüşü İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu, aynı zamanda Hasan Basri'den de rivayet edilmiştir).

Böylece onların söyledikleri, dinledikleri yok sayılmıştır. Çünkü bunlarda hiçbir yarar bulunmamaktadır.

«Onların varacağı yer cehennemdir. Ateşi yavaşladıkça onun alevini onlar için artırırız» cümlesinin mânâsı ve açıklaması şöyledir:

Onların derilerini ve etlerini yemek suretiyle cehennem alevleri sakinleştiğinde, yakacağı bir şey kalmadığında ateşini arttırırız. Yani onların eski deri, et, kemik ve diğer nesnelerini iade ederiz. Ateş yeniden alevlenir.

İbn Cerir, İbn Münzir ve başkaları İbn Abbas'tan şunu rivayet etmişlerdir:

«Kâfirler cehennemin kömür ve odunu mesabesindedir. Cehennem onları yaktığı zaman bir şey kalmaz. Cehennem köz ha-

line gelir. İşte bu cehennemin sükûnete kavuşması demektir. Onlara yeni bir yaradılış verildiğinde (yani et, kemik ve derileri iade edildiğinde) ateş yeniden gürlemeye başlar. Bu da onların «haşr yoktur» demelerinin cezasıdır ve zaman zaman tekrar edilmektedir ki onun delilini dünyada görmedikleri için burada görsünler».

Fakat bu yoruma şu şekilde itiraz edilmiştir: «Cenab-ı Hak başka bir ayette *«Derileri pörsüdükçe onlara o derilerin gayrisini veririz»* buyurmuştur. Bu ayet delâlet eder ki ateş o derileri kaynatmaktan öteye geçmez, onları yok etmez.»

Cevap olarak deriz ki: «Derilerinden başka bir deriyi tebdil etmek, eski derilerin yakılması ve yok olmasıyla ve yeni derinin yaratılmasıyla olur. Sanki Cenab-ı Hak *«Onların derileri pörsüdükçe onları yakar, yok eder, kendilerine o derileri yeniden yaratırız»* demek istemiştir.

Haffaci, *«Mümkündür ki derileri bazen pörsümüş olur, yanar. Bazen de yok olur. Veya derilerin pörsümesi bir kavim hakkında, yok edilmesi de başka bir kavim hakkındadır»* demiştir.

(98) *«Cezaları işte budur...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayette *«İşte. budur»* şeklinde meallendirdiğimiz *«Zalike»* kelimesi daha önceki ayetten anlaşılan azap kelimesine veya bütün söylenenlere (yani yüzleri üzerine, kör, sağır ve dilsiz olarak haşredilmelerine ve diğerlerine) racidir. Yani azap veya bu tarzda haşr, ayetlerimizi inkâr ettiklerinden ötürü onlara tatbik edilmiştir. Yani bu cezanın sebebi ayetlerimizi inkârlarıdır.

«Ayetler» ile ya Kur'an'î ayetler ya da kâinatın her parçasın-

dan ibaret olan afakî ayetler kastolunmaktadır. Onlar haşrın sıhhatine açıkça delâlet ederler. Veya Rasûlullah'ın getirdiklerine mutlak bir şekilde delâlet eden ayetler de olabilir. O zaman hem Kur'anî hem de afakî ayetler bu genel kapsama girmiş olurlar.

Onlar haşrı şiddetle inkâr ederek şöyle dediler: *«Bizler bir kemik yığını ve kokuşmuş toprak olunca yeni bir yaradılışla diriltilmiş olacağız öyle mi?»*

«Rufat» kelimesi Rağıp el-İsfehanî'nin Müfredat'ında beyan ettiğine göre samanın kırılmış ve parçalanmış ufak parçaları demektir. Burada çürümüş topraklar ile parçalanmış, dağılmış, yerinden kopmuş toprak kastedilmektedir.

(99) *«Görmüyorlar mı ki gökleri ve yeri yaratan...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Görmüyorlar mı ki» yani düşünmüyorlar mı bu kocaman cisimleri yaratan Allah onların benzerlerini yaratmaya kâdirdir? Yani bu göklerin ve yerin yaratıcısı onları ikinci kez diriltmeye nasıl kâdir olamaz? Halbuki ikinci kez diriltmek daha kolaydır.

Bazı müdekkiklere göre *«Misl»* kelimesi *«senin benzerin cimrilik yapmaz»* sözündeki *«misl»* gibidir. Yani Allah onları yaratmaya kâdirdir!

*«Yaratmak»*tan maksat, onları hayatlarına iade etmektir. Nitekim Cenab-ı Hak *«Yeni bir yaradılışla»* tabirini daha önce kullanmıştır. (Fakat bu tefsir biraz uzaklıktan hâli değildir.)

Bazıları da ibareye; *«Allah kendisini birleyen. kudret ve hikmetinin kemâlini itiraf eden ve bu tür fasid şüpheleri bırakan*

başka kulları yaratmaya kâdirdir» şeklinde mânâ vermişlerdir. Delil olarak *«Yeni bir mahlûku getirir»* ayetiyle *«Başka bir kavmi sizin yerinize getirir»* ayetini göstermişlerdir. (Fakat bu tür tefsir de ayetin siyakına uygun düşmemektedir.)

Ayetin zahirinden anlaşılıyor ki, kâfirler, Kıyamet Günü'nde parçalanmış bedenlerinin, çürümüş kemiklerinin yeniden telif edilmesini, yeniden hayata kavuşturulmasını, dünyada olduğu gibi yeniden olmasını inkâr etmektedirler. *«Biz yeni bir yaradılışla mı haşrolacağız?»* şeklindeki sözleri de bunu göstermektedir. Cenab-ı Hak da burhanî bir yolla bunu ispat etmek suretiyle onların bu iddialarını çürütmüştür.

Aslî parçalar (yâni fıtratın birinci basamağında oluşan parçalar) yeniden biraraya getirilecek ve kendilerine ruh üflenecektir. Bu parçalar, bu fikri savunanların katında başka bir kimsenin bedenine parça olmaktan korunmaktadırlar.

Fakat bu görüşü destekleyenler ehli sünnetten az bir gruptur. Amidî *«denilmiştir»* ifadesiyle zayıf olduğuna işaret ederek, bu görüşü hikâye ediyor. Fahreddin Razi bu görüşü destekleyerek der ki: *«Ehli sünnetin çoğuna göre Cenab-ı Hak zatları tamamen yok eder, sonra iade eder ve doğrusu da budur»*. Zerkeşî de böyle demiştir.

Lukanî *«Bu ehli sünnetten ,cisimler üzerinde fena ve ademin sıhhatli olduğuna kail olan Mutezile'nin görüşüdür»* dedi.

Ehli sünnetin bu grubu ile Mutezile, bu cisimler üzerine gelen fena ve yokluk acaba bir zıddın oluşmasıyla mı yoksa bir şartın yok olmasıyla mı veyahut da bu neden olmaksızın başka bir sebeble mi olduğu noktalarında ihtilaf etmişlerdir. En sonuncu görüşe ehli sünnetten El-Kadı, Mutezile'den de Ebu'l-Huzeyl kail

olmuşlardır. İkisi de *«Cenab-ı Hak neyin yok edilmesini isterse onu yok eder. Tıpkı neyin varedilmesini istediği zaman onu var-ettiği gibi»* demişlerdir. Ebu'l-Huzeyl'in görüşüne göre Allah bir şeye *«yok ol»* diyor, o da yok oluyor. Nitekim *«ol»* dediği zaman oluverdiği gibi. Mutezile'nin cumhuru ise birinci görüştedirler. Onlar *«cevherin fâni olması onun bir zıddıyla oluşmasıdır ki o da fenadır»* derler.

Bazı kimseler *«kuyruk sokumu tabir edilen kemik fani olmaz. Bedenin ondan başka diğer parçaları fâni olurlarsa da o daimidir»* dediler. Çünkü Müslim ve Buhari'de şu hadis yer almaktadır:

«İnsandan hiçbir şey yoktur ki çürümesin. Ancak bir tek kemik müstesnadır. O da kuyruk sokumu kemiğidir. Kıyamet Günü'nde halk ondan yeniden yaratılacak, halkedilecektir».

Müslim'in bir rivayetinde de *«Ademoğlu'nun her şeyini toprak yiyecektir. Ancak kuyruk sokumunu yiyemez. İnsan ondan yaratıldı ve ondan yeniden terkib edilecektir»* denilmektedir.

El Muzeni'nin tashihine göre kuyruk sokumu kemiği de fenaya gider. Muzeni, Müslim ve Buhari'deki hadisleri şu şekilde tevil etmektedir: *«Hadisten maksat insanoğlunun her parçasının toprakla yok olacağıdır. Toprak onun yok olmasının sebebi olur. Ancak kuyruk sokumu müstesnadır. Çünkü Cenab-ı Hak ölüm meleğini ölüm meleği olmaksızın öldürdüğü gibi onu da toprak olmaksızın yok eder».*

Müslim'in hadisindeki *«terkib»*ten maksat Kıyamet Günü'nde onu iade ettikten sonraki terkibtir. Binaenaleyh bu hadisler kuyruk sokumunun baki kalacağı hususunda nass değildirler. El Muzeni'ye bu tevilde İbn Kuteybe de katılmıştır. Fakat haberlerin

zahirleri kuyruk sokumunun mutlak bir şekilde yok olmayacağına delâlet ederler. Bazı alimler ise bu iki görüşten hangisinin daha doğru olduğu hususunda tereddüt etmişlerdir. Sa'd *«Bu alimlerin yaptığı, hakkın tâ kendisidir»* dedi. (Bu, İmam-ı Harameyn'in seçtiği bir görüştür.)

KIYAMET'TE İADE EDİLEN PARÇALAR

El-Mevakıf şerhinde Seyyid Şerif Cürcani *«Acaba Allah bedenin parçalarını yok ettikten sonra mı iade eder, yoksa onları parçalar ve onlarda yeni terkib ve telifi yaptıktan sonra mı iade eder? Hak şudur ki bu hususta herhangi bir şey sabit olmamıştır. Öyleyse burada «yok» veya «var» şeklinde bir kesinlik getirilemez. Çünkü iki tarafın da delili yoktur»* demiştir.

Hüccet'ul-İslâm Gazali, El-İktisad kitabında şöyle der: «Eğer *«Acaba cevherler ve arazlar yok olur mu? Sonra ikisi birden iade edilir mi? Veya cevherler değil de sadece arazlar mı yok olur? Sonra sadece arazlar mı varedilir?»* diye sorarsan cevap olarak deriz ki: Bunların hepsi mümkündür. Halk şudur ki şeriatta bu mümkün olan iki emirden birisini tayin edecek kesin bir emir mevcut değildir.»

Bazı alimler de *«Hak iki emrin birden olmasıdır. Yani yok olanın aynısını, parçalananın arazlarını Cenab-ı Hak iade edecektir»* demişlerdir ve bu görüş de güzeldir.

Allah'ın insanlar için içinde şüphe olmayan, tayin ettiği eceldden maksat onların iade edilmesi ve haşredilmesi zamanıdır veya ölüm zamanlarıdır. Çünkü herkes için ölümü yönünden bir zaman vardır, ona mahsustur. Bazen ecel *«ölüm»* mânâsında da kullanılmıştır. Bunun nedeni şu olsa gerek: Ecel hayat müddeti ile

hayat müddetinin en son noktası olan zaman mânâsına kullanılır. Ecel de bu en son noktanın komşusu olduğu için mecazen ölüm mânâsında kullanılmıştır.

«O zamanda herhangi bir şüphe yoktur» ile kastedilen düşünen bir kimseye böyle bir şüphe ve inkâr hiç de yakışmaz demektir.

El-Keşf'te ayetin mânâsı için *«Akıl deliliyle Cenab-ı Hak onları iade etmeye kâdirdir. Ve o iadeye de belli bir zaman kılmış ki o zaman için herhangi bir şüphe yoktur, kesinlikle olacaktır»* denilmektedir. Yani haşr haddi zatında mümkün olduğu ve Peygamber'in haberiyle de vacib olduğu için artık bunu inkâr etmenin herhangi bir fayda ve mânâsı yoktur. Eğer ecelden maksat onların iade edildiği Kıyamet Günü ise bu, ayetten açıkça bilinmekte ve zahir de bunu desteklemektedir. Eğer ecel *«ölüm»* mânâsında ise onda şüphe etmemenin nedeni şudur: Onlar ölümün mümkün olduğunu biliyorlar. Kesinlikle öleceklerini ve bu dünyadan ayrılacaklarını bilirler. Ve bilirler ki onlar için bir ceza vardır. Boşuboşuna yaratılmamışlardır ve başıboş bırakılmayacaklardır. Madem bunları biliyorlar, niçin inkâra kalkışıyorlar?

Ayetleri inkâr eden zalimler inkârcılıkta ayak diretip durdular. Dediklerinden şaşmadılar. Boşuboşuna, mânâsız bir şekilde inat ve ısrar ettiler.

(100) *«De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Rahmet» kelimesi nimetler mânâsınadır. Yani bütün mahlûkata hesapsız verilecek kadar bolca akıtılan ilâhî nimetlerin ha-

zineleri sizin mülkünüzde olsaydı infak etme korkusundan onları tutardınız.

«*Tutmak*»tan maksat cimriliktir. Çünkü insanın cimriliği tutmaktan ibarettir. Yani tutmayı işleyecektiniz, cimrilik yapacaktınız!

«*İnfak etmek korkusu*»ndan maksat fakirlik korkusudur. Nitekim İbn Cerir ve İbn'ul-Munzir bu tefsiri İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. Bu tefsirin benzeri Katade'den de rivayet edildiği gibi Rağıb el-İsfehanî de Müfredat'ın da bu tefsiri benimsemiştir. Zira Araplar arasında «*falan infak etti*» tabiri fakirlik yerine kullanılır.

Ebu Ubeyde, enfake, emlaka, ademe ve asreme kelimelerinin hepsinin aynı mânâyı ifade ettiklerini, yani fakirlik anlamına geldiklerini söylemiştir.

Bazı tefsir alimlerine göre «*infak*» burada malı sarfetmek mânâsınadır. Fakat ayette bir takdir vardır. Yani infak etmenin neticesinde gelen korku sizi infak etmekten alıkoyuyor! Bu ayet cimriliğin vasfını en yüksek bir şekilde sergilemektedir. Öyle bir yükseklikte sergiliyor ki insanın fehmi oraya bile karışamaz. Çünkü sonsuz olan ilâhî nimetler hazinesini mülklerine geçirmiş olsalar ve o hazinelerde kimse onlara ortak olmasa dahi fakirlik korkusundan, evet sadece fakirlik korkusundan ötürü onlar infaktan çekineceklerdir. Ayeti şu şiirle birlikte düşünelim:

«*Eğer senin evinin arazisi, sana evinin almayacağı kadar iğneyi yerden bitirmiş olsaydı ve Hz. Yusuf yırtılmış gömleğini dikmek için gelip senden bir iğneyi geri vermek kaydıyla isteseydi, sen bunu yine yapmazdın*».

Birçok alime göre hitap burada geneldir ve insanların hepsinin böyle olduğunu iktiza eder. Halbuki bazı insanlar ihtiyaçları olduğu halde başkasını nefsine tercih ederek cömertlikte bulunmuşlardır. Bu yoruma (veya bu tenkide) şu cevap veriliyor:

«Bu, hakiki cömerd olan Allah'a nisbeten böyledir. Zira insanoğlu ya cimridir veya infak edicidir. İnfak etmek ancak akıllı insan için belli bir hedef varsa olur. Malî, manevî hedefler gibi. Ve bir hedeften ötürü verilen de mubazele olmaz mubadele olur. Veya deriz ki: Bu cimrilik meselesi çoğunluğa göre konulmuştur. Yani insanların çoğu cimridir. Cimri olmayanlar sanki hiç yokmuş gibidirler.»

«İnsanoğlu da pek cimridir» cümlesi cimrilik hususunda mübalağadır. Ayetin sonundaki *«Katur»* kelimesi nafaka azlığı mânâsına gelen *«Katr»* kökünden gelir. Bu tam israfın karşılığıdır. İsraf da katur da dinen yerilmiştirler ve çirkindirler.

Ayetteki *«insan»* kelimesinden maksat insan cinsidir. İnsan cinsi cimrilik üzere yaratılmıştır. Çünkü onun temeli ihtiyaç veya ihsandır.

Bu ayetin bir önceki ayetle bağlantısı şu şekildedir:

«Mekkeliler Rasûl-ü Ekrem'den çeşme ve nehirler istediler ki gıdaları, nafakaları çoğalsın. Bunun üzerine Cenab-ı Hak *«Eğer onlar Allah'ın nimet hazinelerini elde etmiş olsalar dahi yine cimrilik yapacaklar ,yine katılık göstereceklerdir. Hiç kimseye yarar vermeyeceklerdir»* diye buyurmuştur. Ayet onların çirkinliklerini ortaya koymaktadır. Onların cimriliğin doruk noktasında olduğunu ifade etmektedir. Onların peygamberden istedikleri, inat için istenen şeylerdir. Veya ayet *«onların sıfatları işte budur. On-*

ların isteklerini onlara vermekte hiçbir faide yoktur» şeklinde de anlaşılabilir.

HZ. MUSA'YA VERİLEN DOKUZ MÛCİZE

(101-102) *«Andolsun ki biz Musa'ya apaçık dokuz ayet...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Cenab-ı Hak, Kureyş'in Rasûlullah'a karşı gösterdiği inat ve ısrarları hikâye ettikten sonra Peygamberini teselli için Hz. Musa ile Firavun arasında cereyan eden hadiseyi ortaya koyarak, bu ayeti indirdi. Bu ayetin siyakı ve bu ayet gibi ayetlerin de zahir lerine göre, bu dokuz ayetten maksat ,Hz. Musa'nın peygamberliğine ve Allah katından getirdiği vahyin doğruluğuna apaçık delâlet eden dokuz delildir. Allah'ın Hz. Musa'ya dokuzdan daha fazla delil verdiği öne sürülerek itiraz edilemez. Çünkü bir adedi zikretmek suretiyle tahsis etmek *«o adetten fazlası yoktur»* demek değildir. Ancak bu dokuz delilin tayininde tefsir alimleri ihtilaf etmiştir.

Bazılarına göre bu dokuz delilden maksat şunlardır: Hz. Musa'nın asası, yağan kan, yağan kurbağalar, sonra yağan kehle ve bitler, hayvanların ölümü, ateş gibi dolunun yakıcı ateşle beraber gökten inmesi —ki neye dokunduysa onu helâk etmiştir— çekirge ordusunun gönderilmesi, karanlık, genel (yani bütün insanlarla bütün hayvanatı kapsayan) ölüm.

Abdurrezzak, Said b. Mensur, İbn Cüreyc, İbn'ul-Munzir ve İbn Ebi Hatim değişik yollardan İbn Abbas'tan rivayet ederler ki bu dokuz delil şunlardır: Asa, el, tufan, çekirge, bit, kurbağa, kan, kıtlıklar, meyvelerin azalması.

Bunun benzeri Mücahid, Şa'bi, Katade ve İkrime'den de rivayet edilmiştir. Fakat *«kıtlık seneleri»*yle *«ürünlerin azalması»* nın bir olduğu Hasan Basri'den rivayet edilmiştir.

«Lakin biz Firavun'u senelerce ve ürünlerin azlığıyla yakaladık» tarzındaki ayet bu rivayeti cerhetmektedir. Çünkü ayetin zahirinden anlaşılıyor ki *«kıtlık seneleri»* ayrı, *«ürünlerin azalması»* ayrı bir olaydır. Aksi takdirde atıf caiz olmazdı. Senelerin kıtlığı onların vadi ve dağlarındaki kıtlıklar, ürün azlığı ise ziraatlerinde ve bahçelerindeki azlık şeklinde yorumlanmaktadır. İbn Cerir ve İbn Ebi Hatim başka bir rivayette İbn Abbas'tan şunu rivayet ediyorlar: *«Bu dokuz ayetten maksat Hz. Musa'nın cebinden beyaz olarak çıkardığı eli, onun dili, asası, kendisi ve beraberindekiler için yarılan deniz, tufan, çekirge, kehle, kurbağalar ve kandır.»*

Keşşaf'ta Allame Zemahşeri, İbn Abbas'tan rivayet eder ki: *«Bu dokuz ayet şunlardır: Asa, el, çekirge, bit, kurbağalar, kan, taş, deniz ve Beni İsrail üzerine bırakmak için göğe kaldırılan Tur Dağı».*

Fakat Zemahşeri'ye şu şekilde itiraz edilmiştir. Taş ile Tur Dağı, Hz Musa'nın Firavun'a götürdüğü mucizelerden değildir. Halbuki Cenab-ı Hak bu ayette *«Dokuz ayetle Firavun ve kavmine gitti»* diyor. Cenab-ı Hak bu surede de, *«Pekâlâ biliyorsun ki bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi»* buyurmaktadır. Bu ayette *«Bunlar»* diye tercüme edilen *«Haulai»* kelimesi Hz. Musa'ya verilen ayetlere işaret ediyor. Bu açık dokuz ayetin bir kısmı Firavun'a gösterilmek üzere verilen dokuz ayetten olmayabilir. Zira bahsi geçen ayette bütün bu mucizelerin Firavun ve kavmine verildiğine dair bir şey yoktur. İşaret ise ister istemez o ayetlerin bir kısmına racidir. Çünkü ayetlerin tamamı ancak tedric yoluyla meydana gelmişlerdir. Meselâ

denizin yarılması Firavun'a meydan okumak için değildir. Aksine helâk olmaları geldiği anda olmuştur.

Fakat bunlar zoraki yorumlardır.

İmam Ahmed başta olmak üzere birçok kimseler, Saffan bin Assal'dan şu hadisi rivayet ettiler:

«İki yahudiden biri, diğerine: *«Peygamber'e gidelim de ondan soralım»* dedi. Böylece Hz. Peygamber'in huzuruna gelip: *«Andolsun biz Musa'ya pek açık dokuz ayet verdik»* ayetinin mânâsını sordular. Hz. Peygamber *«Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın, zina etmeyin, hak haricinde Allah'ın haram kıldığı bir nefsi öldürmeyin, hırsızlık, sihirbazlık yapmayın, faiz yemeyin. Herhangi bir suçsuzu devlete ihbar edip de öldürtmeyin, evli ve namuslu kadınlara iftira etmeyin ve savaştan kaçmayın demektir»* buyurdular.

Hadisin başka bir rivayetinde Hz. Peygamber, *«Ey yahudiler, özel olarak size de cumartesi günü hududu aşmamanız tavsiyesi yapılıyor»* demiştir. Bunun üzerine iki yahudi Rasûlullah'ın elini ve ayağını öperek: *«Senin peygamber olduğuna biz şehadet ederiz»* dediler.

İşte bu noktadan hareket ederek bazıları *«Ayetlerden maksat ahkâmdır»* dediler.

Haffacî şunu söyledi: *«Ayetlerden maksadın zikredilen ahkâmın olması en doğru tefsirdir».*

«Ahkâm'a ayet denilmesinin nedeni, ahkâmın onları yerine getirenin saadetine, yerine getirmeyenin de şekavetine alâmet olmasından ileri gelmektedir.»

«Beni İsrail'den sor» cümlesindeki hitap zahire göre Rasûl-ü Ekrem'edir. Sual da meşhur mânâda kullanılmıştır. Ancak cumhur *«Bu hitap Hz. Musa'yadır. Sual de ya talep mânâsında veya meşhur mânâsındadır»* demiştir. Çünkü Rasûl-ü Ekrem; (İmam Ahmed, İbn'ul-Munzir İbn Cerir ve başkasının İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre) kelimeyi *«Fel'el»* yerine *«Fesele»* (sordu) şeklinde mazi fiili olarak okumuştur. Bu kanaat delâlet eder ki sual soran Hz. Musa'dır. Oyleyse *«Fes'el»* tarzında emir olarak okunduğunda hıtap Hz. Peygamber'e olmaz, bu Hz. Musa'ya yöneliktir. Ki iki kıraat arasında çelişki olmasın. Yani *«Beni İsrail'i Firavun'dan iste. Seninle gelsinler»* veya Firavun'a; *«Benimle beraber Israiloğulları'nı gönder de»* demektir. Veya *«İsrailoğulları'ndan Firavun'a karşı seni desteklemelerini iste. Kalplerinin ve ellerinin seninle beraber olmasını talep et»* veya *«onlardan dinlerinin hâlini sor. Acaba o din üzerinde sabit midirler yoksa Kur'an'a yeniden tabi olmuşlar mıdır?»*

«Firavn ona dedi» cümlesindeki zamir de yukarıdaki hitabın bizim peygamberimize değil de Hz. Musa'ya ait olduğunu desteklemektedir. Aksi takdirde Kur'an'ın nazmında -hâşâ- ahenksizlik lâzım gelir.

«Onlara geldi» cümlesinin başındaki *«iz»* kelimesi daha önce ayetin metninde geçen *«ateyna»* fiiline veya mukadder olan ve *«hatırla»* mânâsını ifade eden *«Uzkur»* fiiline bağlıdır. Yani *«Ey Muhammed! Hatırla o zamanı ki Musa peygamber olarak onlara Allah'ın emrini tebliğ etmek üzere geldi ve Firavun Musa'ya: «Kesinlikle ben seni büyülenmiş sanıyorum Ey Musa!» dedi».*

Ayetin sonundaki *«meshuren»* kelimesi sihre uğramışsın, aklın karışmış, bunun için konuşman doğru dürüst değil ki bu şekilde iddialarda bulunuyorsun demektir. Bu tıpkı Cenab-ı Hakk'ın şu ayeti gibidir:

«Kesinlikle sizin peygamberiniz —ki size gönderilmiştir— muhakkak ki delidir».

Ferra ve Taberi *«Ayetin sonunda gelen «Meshuren» kelimesi ism-i faildir. Yani sahir, sihirbaz mânâsındadır»* dediler. Eğer Hz. Musa'ya verilen dokuz ayeti mucizelerle tefsir edersek Taberi ile Ferra'nın yukarıdaki yorumu makama daha uygun olur. Çünkü Hz. Musa asasını attığı zaman yılan olurdu. Bu, zahirde her ne kadar mucize ise de sihir gibi, sihirbazlık şeklinde görülürdü.

Firavun'un bu sözüne karşı Hz. Musa: *«And olsun, ey Firavun! Biliyorsun ki şu dokuz ayeti (veya bir kısmını) ancak göklerin ve yerin Rabbi göndermiştir»* der.

Ayetin hülâsası şudur: Ey Firavun! Sen bu mucizelerin Allah'tan olduğunu biliyorsun. Çünkü Allah'tan başkası bu mucizelere güç yetiremez. Bu bilgin iktiza eder ki ben sihre uğramadım, sihirbaz değilim. Konuşmalarım karışık değildir. Fakat riyaset sevgisinin rububiyet unvanına taarruz etmesi seni inada sevketmektedir.

Hz. Musa onu kınamak ve caydırmak için kendisine böyle hitap etmiştir. Yani bu, işi iyi bilen bir kimsenin işidir veya bu iş senin bileceğin kadar açıktır. Yoksa Hz. Musa, Firavun'un ilminden haber vermek veya onun ilmini bildiğini belirtmek kastında değildir.

Hz. Ali ve Zeyd b. Ali'nin *«Alimte»* yerine *«Alimtu»* okudukları rivayet ediliyor. Bu kıraate binaen Hz. Musa *«Ben bu dokuz ayeti (veya bir kısmını) göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini biliyorum ve ben iddia ettiğin gibi ne büyülenmişim, ne de büyücüyüm»* demiş olmaktadır.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Ali şöyle demiştir: *«Allah'a yemin ederim, Allah'ın düşmanı Firavun bu işi bilmiyordu. Bu işi bilen, Hz. Musa'nın kendisi idi».*

Fakat Ebu Hayyan *«El-Bahr»* adlı tefsirinde bu rivayeti zayıf sayarak şöyle demiştir: *«Bu rivayet sahih değildir. Zira bunu Hz. Ali'den rivayet eden kişi (Külsüm el-Muradî) meçhuldür. İlim şehrinin kapısı nasıl böyle diyebilir? Halbuki bilginin Firavun'a nisbet edilmesinin nedeni apaçık ortadadır».*

İmam Suyuti, Ed-Durr'ul-Mensur adlı tefsirinde Said b. Mansur, İbn'ul-Munzir, İbn Ebi Hatim'den şöyle naklediyor:

«Bunlar Hz. Ali'den rivayet ederler ki, Hz. Ali yukarıda bahsi geçen fiili «Alimtu» şeklinde okumuştur».

İmam Suyuti bunu söyledikten sonra itirazî bir kayıt koymamaktadır. Muhtemelen bunların rivayetlerini de Külsüm el-Muradî nakletmiştir. Allah hakıkati daha iyi bilir. (1)

«Ey Firavun! Şüphesiz ki seni hakikaten mahfolmuş görüyorum». Bu cümlenin sonunda gelen *«Mesburen»* kelimesi *«helâk olmuş»* mânâsını ifade eder. (Nitekim bu görüş Hasan Basri ve Mücahid'den rivayet edilmiştir.)

Bazıları *«helâk edicilik»*le tefsir etmişlerdir. Ferra'dan gelen bir rivayete göre *«hayrdan yüz çevirmiş, şerde ısrar eden bir kimse olarak görüyorum»* mânâsını ifade etmektedir. Tasti'nin İbn Abbas'tan *«mel'un», «hayırdan hapsedilmiş»* tarzındaki rivayeti de bu mânâya gelmektedir.

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 15, sh: 184-185

İbn Merduveyh Meymun b. Mehran tarikiyle bunun tefsirini İbn Abbas'tan *«aklı eksik»* tarzında nakletmiştir.

Dahhak'ın *«sihre uğramış, büyülenmiş»* şeklindeki tefsiri de bu mânâya gelir. Yani Firavun daha önce Hz. Musa'ya nasıl *«sen büyülenmişsin»* demişse Hz. Musa da aynı kelimelerle kendisine karşılık vermiş ama lâfız değişmiştir.

İbn Ebi Dünya'nın Enes İbn Malik'ten rivayet ettiğine göre, Enes'e *«Mesburen»* kelimesinin mânâsı sorulur. O da *«muhalif demektir»* der. Sonra da şöyle söyler: *«Peygamberler lânet etmekten, küfretmekten münezzehtirler».*

Bu bir mecazdır. *«Aklı eksik»* sözü de mecazdır. Hakiki mânâ ortada varken mecazi mânâyı seçmek için herhangi bir neden de yoktur.

Bazılarına göre, *«Mesburen»* kelimesinin helâk olucu ve benzeri şekilde tefsir edilmesi sertlik ifade ettiği için bu yorum *«Ona yumuşak söz söyleyin»* ayetine ters düşmektedir.

Ebu Hayyan cevap olarak şöyle der:

«Hz. Musa, *«Şüphesiz ki biz onun bize saldırmasından korkuyoruz»* dediği gibi daha önce Firavun'un kendilerinin başına kötülük getirmesinden de endişeliydi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak ona yumuşak söz söylemesini emretti. Ne zaman ki Cenab-ı Hak kendisine «korkma» dedi ve O artık Allah'ın himayesine güvendi işte o zaman kükremiş bir arslan gibi Firavun'a hücuma başladı. Daha önce söylemediklerini bundan sonra Firavun'un yüzüne haykırdı. Hülasa olarak diyebiliriz ki birinci tefsir en uygun olanıdır ve Hz. Musa'nın *«zannediyorum»* sözüne de bu yorum daha uygun düşmektedir. Cenab-ı Hak, emri ile Hz. Musa'nın

zannını Firavun'un zannına vurdu. Ve iki zan arasında aslında uzun bir mesafe vardı. Çünkü Firavun'un zannı apaçık bir iftiraydı. Hz. Musa'nın zannı ise yakin anlamına gelen bir özellik taşıyordu.

(103) *«Böylece Firavun onları o yerden...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayette bahsedilen *«yer»*den maksat Mısır'dır. Çünkü onlar o zaman Mısır'da bulunuyorlardı.

Ayetten *«öldürmek suretiyle bütün yeryüzünden çıkarmak»* mânâsı da anlaşılabilir. Yani onları öldürmek, soykırıma uğratmak istiyordu. Bunun üzerine mesele tam aksine döndü. Yani hilesinin tam zıddı kendi başına geldi. O, soykırımına uğradı. Kavmiyle beraber denizin derinliklerine gömüldü ve gitti.

Eğer *«yer»*den Mısır arazisi kastediliyorsa o onları Mısır'dan çıkarmak istedi, demektir. Fakat kendisi helâk edilmek suretiyle daha şiddetli bir tarzda Mısır'dan çıkmış oldu.

(104) *«Onun ardından İsrailoğulları'na...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani, Musa'nın diliyle Firavun'dan veya onun kavmiyle birlikte helâkinden sonra İsrailoğulları'na şunu söyledik: *«O arazide (yani Mısır'da) oturun!»*

Bu terkib delâlet eder ki İsrailoğulları Mısır'dan çıktıktan sonra tekrar buraya dönmüşlerdir. Firavun ile askerleri onları takib etmiş ve neticede boğulmuşlardır.

Eğer bu husus sabit değilse İsrailoğulları'ndan maksat onların zürriyetleridir. Yani Firavun'un Mısır'dan kovmak veya soykırımı suretiyle dünyadan uzaklaştırmak istediği kimselerin evlâtlarıdır.

Tefsir alimlerinden birçoğu *«Buradaki 'iskân arazisi'nden maksat mukaddes arazi, yani Şam'dır»* dediler.

Ayetteki *«Ahiret»*ten maksat, ölüm veya hayat veya Kıyamet veya Ahiret Günü'dür. Yani bu tefsirlerin hangisi olursa olsun burada *«kıyametin kopması»* kastedilmektedir.

Ayetin sonundaki *«Lefifen»* kelimesi çeşitli kabilelerden oluşan, biraraya getirilen bir cemaat demektir. Bu kelime çoğul isimdir ve tekili yoktur. Masdar da olabilir; yani, az ve çoğu kapsamak demektir.

İbn Abbas *«Lefifen»* kelimesini *«hepinizin»* mânâsına gelen *«cemi'an»* kelimesiyle tefsir etmiştir. Lefifen kelimesi nasıl yorumlanırsa yorumlansın, gramer bakımından *«bikum»* kelimesindeki muhatab zamirinin hâlidir. Yani *«karışık olduğunuz halde sizi getiririz»*.

Bazılarına göre, *«Bikum»* kelimesindeki hitap zamiri tağlib içindir. Yani *«sadece sizi değil, sizi de gaibleri de veya onları da sizi de birbirinize katarak getiririz!»*

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنٰهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ ؕ وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَّنَذِيْرًا ﴿١٠٥﴾
وَقُرْاٰنًا فَرَقْنٰهُ لِتَقْرَاَهٗ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَّنَزَّلْنٰهُ تَنْزِيْلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ
اٰمِنُوْا بِهٖۤ اَوْ لَا تُؤْمِنُوْا ؕ اِنَّ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖۤ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ
يَخِرُّوْنَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَّيَقُوْلُوْنَ سُبْحٰنَ رَبِّنَآ اِنْ كَانَ
وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُوْلًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّوْنَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُوْنَ وَيَزِيْدُهُمْ خُشُوْعًا ﴿١٠٩﴾
قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ ؕ اَيًّا مَّا تَدْعُوْا فَلَهُ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى ۚ
وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيْلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَّلَمْ يَكُنْ لَّهٗ شَرِيْكٌ فِي
الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَّهٗ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيْرًا ﴿١١١﴾

105 — Kur'an'ı ancak hak ile indirdik ve o da hak ile indi. Seni de ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.

106 — Onu bir Kur'an olarak insanlara peyderpey okuyasın diye bölüm bölüm ayırdık. Biz onu kısım kısım indirdik.

107 — De ki: «Siz ister ona inanın, ister inanmayın. Şu bir gerçektir ki ondan önce kendilerine ilim verilenlere o (Kur'an) okununca, onlar derhal çeneleri (yüzleri) üstüne secdeye kapanırlar».

108 — Ve derler ki: «Rabbimiz! Seni tesbih ederiz. Rabbimizin va'di yerine getirilir».

109 — Ağlayarak çeneleri (yüzleri) üstüne yere kapanırlar. O (Kur'an) onların korkusunu (saygısını) artırır.

110 — De ki: «İster Allah, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırsanız, yine en güzel isimler O'nundur». Namazında açıktan okuma, sesini fazla da kısma, ikisi arasında bir yol tut!

111 — De ki: «Çocuk edinmeyen, hakimiyette ortağı olmayan, acizlikten dolayı bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a hamdolsun». Ve O'nu yücelttikçe yücelt!

(105) *«Kur'an'ı ancak hak ile indirdik...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet daha önce bahsedilen mucizelere bağlı bir ayettir. *«Enzelnahu»* fiilinin bitişiğinde gelen zamir Kur'an'a racidir. *«Hak»* kelimesinin tekrar edilmesinin nedeni şu olabilir: Birinci terkibin mânâsı *«Biz onun indirilmesini hak ve hikmet ile vacib kıldık»* demektir. İkincisinin mânâsı ise *«İçinde hak olduğu halde o da indi»* demektir. Tıpkı *«kişi elbisesiyle çıktı»*, yani *«elbisesi sırtında olduğu halde çıktı»* demek gibidir.

Bazı alimlere göre *«Bi'l Hakkı»* ibaresinin başındaki *«bi»* edatı, birincisinde *«beraber»* demek olan *«mea»* mânâsınadır. Yani *«Kur'an'ı hak ile beraber indirdik»*. Ve *«Kur'an hakkın üzerine indi»*. Yani Hz. Muhammed'e indi demektir.

Bazı müfessirlere göre ayetin mânâsı şöyle de olabilir: *«Kur'an'ın inmesini hak ile takdir buyurduk ve o da o şekilde indi»*

Beyzavî bu ayeti şu şekilde yorumlar: *«Biz Kur'an'ın indirilmesini gerektiren hak ile multebis olduğu halde indirdik. Kur'an ancak kapsadığı hakka bürünerek indi»*.

Bazıları da *«Biz onu gökten kontrol eden meleklerin mahiyetinde mahfuz olarak, korunarak indirdik ve Hz .Muhammed'e*

ancak o meleklerin koruması altında indi. Şeytanların onda herhangi bir karıştırması bahis konusu değildir» şeklinde mânâ vermişlerdir. Umulur ki Cenab-ı Hak burada bâtılın Kur'an'a karışmamasını hem emrin başında hem de sonunda irade buyurmuştur.

«Seni de, ancak sana itaat edene sevap müjdesini verici, isyan edeni de ceza ile korkutucu olarak gönderdik»; yani sen sadece müjde ve uyarma ile görevlisin. Senin Kur'an'a kişisel bir dahlin olamaz. (1)

Bazıları; *«Birinci haktan maksat, Kur'an'ın indirilmesini iktiza eden hikmeti ilâhiyedir. İkincisinden de Kur'an'ın kapsamakta olduğu akideler, ahkâmlar ve benzerleridir»* demişlerdir.

Ebu Süleyman ed-Dimeşkî, *«Birinci hak tevhiddir. İkinci hak ise Allah'ın va'd ve tehdidi ,emir ve yasağıdır»* dedi.

Kur'an Allah tarafından indirildiği halde de indiği halde de korunmaktadır ve ondan sonra da Allah tarafından korunur. Ne önünden ne de arkasından ona bâtıl karışamaz.

Taberi'ye göre ikinci cümle mânâ bakımından birinci cümlenin tekididir. Ve Cenab-ı Hak bu ayetin son cümlesinde Rasûl-ü Ekrem'in vazifesini kesin bir şekilde ifade buyurmaktadır: *«Müjdeci ve korkutucu...»* Yani, kâfirleri hidayet etmek, onları dine zorla sokmak senin vazifen değildir. Muhtemeldir ki son cümle Kur'an'ın hak olduğunu tesbit ettikten sonra Rasûl-ü Ekrem'in peygamberliğinin tahkiki için olsun.

(1) Kadı Beyzavi, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 4, sh: 77

KUR'AN CEBRAİL'E NE KADAR ZAMANDA İNDİ?

(106) *«Onu bir Kur'an olarak insanlara...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetin başındaki *«Kur'an»* kelimesi mukadder olan *«Ferrekna»* fiilinin mefhumudur. Yani *«onu Kur'an olarak bölüm bölüm, ayet ayet, sure sure böldük, ayırdık»* demektir.

Bazı müfessirler, *«Onun ayetlerini ayırdık demek, emir, yasak, hüküm, ahkâm, vaz-u nasihatlar, darb-ı mesel, kıssalar, gaybın olmuş ve olacak haberleri arasında böldük demektir»* dediler.

İbn Ebi Hatim ve İbn'ul-Enbari, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyorlar: *«Cenab-ı Hak, Kur'an'ı def'aten, katından, Levh-i Mahfuz'dan birinci gökteki meleklerin yanına gönderdi. Kiramen Kâtibin melekleri de onu yirmi gecede bölüm bölüm Hz. Cebrail'e indirdiler. Hz. Cebrail de yirmi senede bölüm bölüm Hz. Muhammed'e indirdi».*

Bir rivayette ise *«Kur'an'ı Cenab-ı Hak, Kadir Gecesi'nde Ramazan'da indirmiştir. Dünyaya en yakın gökte, Beyt'ul-İzzet'te onu yerleştirmiştir. Sonra yirmi senede (başka bir rivayette 23, başka bir rivayette de 25 senede) bölüm bölüm onu Hz. Muhammed'e indirmiştir»* denilmiştir. Buradaki sene ihtilafı Ebu Hayyan'ın El Bahr'da beyan ettiğine göre Rasûlullah'ın yaşındaki ihtilafa binaendir.

İbn Dureys, Katade'den, o da Hasan Basri'den şöyle rivayet ediyor: *«Cenab-ı Hak, Kur'an'ı Hz. Muhammed'e 18 sene zarfın-*

da indirmiştir. Sekiz senesi Mekke, on senesi de Hicret'ten sonraki döneme aittir».

İbn Atiyye bu rivayete şu şekilde itiraz etmiştir: *«Bu, karışık bir sözdür. Hasan Basri'den geldiği kesin belli değildir»*

Bir rivayete göre Kur'an'ın başlangıç ve sonu arasında yirmiüç senelik bir zaman vardır. Denildiğine göre Cebrail, beş ayet beş ayet şeklinde getiriyordu. Böylece Kur'an kemâle erdi. Nitekim Beyhaki *«Şuab»*da Hz. Ömer'den şöyle rivayet ediyor:*«Kur'an'ı beşer ayet, beşer ayet öğrenin. Çünkü Cebrail, Kur'an'ı beşer beşer ayetler halinde Rasûl-ü Ekrem'e getirmiştir».*

İbn Asakir, Ebu Nadre tarikiyle şöyle rivayet ediyor:

«Ebu Said el-Hudri bize Kur'an'ı sabahları beş, akşamları da beş ayet olmak üzere öğretirdi. O Cebrail'in Kur'an'ı beşer beşer ayetler olarak indirdiğini de bize söylerdi» diyor. Yani çoğu kez beşer beşer ayet demek isteniyor. Zira sahih görüşlere göre Cebrail beşten fazla da, daha az da ayetler getirmiştir.

«İnsanlara yavaş yavaş okuyasın diye onu bölümlere ayırdık»; çünkü yavaş yavaş okumak hıfzetmeye daha kolay gelir, anlamaya daha da yardımcı olur. (Nitekim bu durum İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.)

Bazı müfessirlere göre ayetin metnindeki *«Muks»* kelimesi, uzun müddet demektir. Yani *«Onu uzun bir müddette peyderpey okuyasın diye sana indirdik».*

Kur'an'ın inişi hadise ve maslahatlara göre olmuştur.

KUR'AN, HİÇ KİMSENİN KENDİSİNE İMAN ETMESİNE MUHTAÇ DEĞİLDİR

(107) *«De ki: Siz ister ona inanın, ister...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Kur'an'a iman etmeniz veya etmemeniz eşittir. Çünkü imanınız Kur'an'ı kemal bakımından artırmaz, imansızlığınız da ona bir eksiklik getirmez. Kur'an inmezden önce gelen kitapları okuyan, vahyin hakikatlerini bilen, peygamberliğin işaretlerinden anlayan, hakkı bâtıldan bâtılı haktan ayırdetmeye gücü yeten alimler, Kur'an okunduğu zaman çeneleri (yüzleri) üzerine secdeye kapanırlar.

«Yehirrune» fiili süratle düşüş mânâsını ifade eden *«Hurur»* kökünden gelir. *«Ezkan»* kelimesi ise *«Zakkin»* kelimesinin çoğuludur ve çene kemiklerinin bitiştiği nokta demektir. Bu kelime *«çene»* mânâsını ifade ettiği gibi bazen *«yüz»* için de kullanılır.

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre, sanki bu ayette *«onlar süratle yüzleri üzerine düşüp secdeye kapanırlar»* denilmektedir. Bunu Allah'ın emrini tazim etmek veya o kitaplarda senin göndermenle ilgili olan ilâhî va'dlerin yerine getirilmesi için yaparlar.

Ayetin zahirine bakılırsa bu alimlerin düşüşleri ve secdeye kapanmaları gerçekten olmuştur. Fakat bazı müfessirler *«Böyle bir şey fiiliyat sahasında olmamış, ancak ayetten maksat onlar dinlediklerine itaat ederler, ona tam mânâsıyla baş eğerler demektir»* demişlerdir. Böylece kelâm istiare şeklinde varid olmuştur.

Allame Zemahşeri «Çeneler üzerine düşerler» cümlesini *«yüzleri üzerine düşerler»* şeklinde tefsir etmiştir. Bu tefsiri yaptıktan sonra *«Çeneler üzerine tabirinin kullanılması secde edenin yere ilk temas eden azasının çenesi olmasındandır»* demiştir. Fakat Zemahşeri'nin bu yorumunda nazar vardır. Çünkü secde edenin yerle ilk temas eden uzvu, alın ve burnudur.

Zemahşeri bu itiraza şu cevabı vermiştir:

«Kişi secde etmeye başladığı zaman onun yüzünün yere en yakın olan yeri çenesidir». Bu ayet o alimlerin saygıda doruk noktasına çıktıklarını ortaya koymaktadır.

El-Feraid sahibi *«Bunlar alın ve burunlarını o kadar güzelce yere yapıştırırlar ki sanki çeneleri yere temas eder»* demiştir ve bu da güzel bir görüştür.

Zahire bakıldığında bu bölüm de *«kul»* (De ki) emrinin kapsamına girmektedir. Yani *«ister iman ediniz ister etmeyiniz»* cümlesinden anlaşılan mânânın da nedenini teşkil etmektedir. Cenab-ı Hak *«Siz iman etmezseniz buna perva edilmez. Çünkü sizden daha hayırlı olanlar en güzel bir şekilde inanmıştır»* demek istiyor. Rasûlullah'a teselli vermek üzere bu neden getirilmiştir Sanki Hz. Peygamber'e *«alimlerin imanıyla teselli ol, cahillerin imanından ötürü üzülme. Onların iman ve garezlerine perva etme»* denilmektedir.

İbn Atiyye, *«İster iman edin ister etmeyin»* cümlesinin tehdit için geldiğini söyler. Buna göre ayetin mânâsı: *«İki emirden dilediğinizi yapınız. Siz ne gibi bir mükâfata veya cezaya çarptırılacağınızı ileride göreceksiniz»* şeklindedir. Allah bunları söyledikten sonra onlara nasihat olsun diye Ehl-i Kitab'tan misal getiriyor; yani insanlar sizin küfürde oluşunuz gibi değildirler. Tevrat,

İncil, Zebur ve Allah'tan gelen diğer kitapların kendilerine verildiği kimseler, bu kitaplar onlara okunduğunda korkuyor ve iman ediyorlardı. Fakat İbn Atiyye'nin bu yorumu uzak bir yorumdur. Ancak birtakım mecazlar vasıtasıyla bu mânâ meydana gelebilir.

(108) *«Ve derler ki: Rabbimiz! Seni...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani o alimler secdelerinde veya her yerde *«Biz Rabbimizi va'dini yerine getirmemekten tenzih ederiz»* veya *«kâfirlerin peygamberleri yalanlamak suretiyle yaptıklarından korkarız. Rabbimizin va'di mutlaka yerine getirilecektir»* demektedirler.

ALLAH KORKUSUNDAN AĞLAMAK

(109) *«Ağlayarak çeneleri (yüzleri) üstüne...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Görüldüğü gibi Cenab-ı Hak *«çeneler»* yani yüzler üzerine secdeye kapanma durumunu tekrar etmiştir. Daha önceki ayette geçtiği halde bu ayette de tekrar bu noktaya değinildi. Çünkü daha önceki secdeye kapanış sebebiyle buradaki *«Secdeye kapandılar»* ifadesinin sebebi bir değildir. Birincisi, Allah'ın emrini tazim veya va'dini yerine getirdiğinden dolayı ona teşekkür nedeniyle olmuştur. İkincisi ise Kur'an'ın onlara yapmış olduğu etkiden olmuştur. Yani onlar Allah korkusu sebebiyle ağlayarak secdeye kapanırlar. Secde halindeki ağlamak, korkmaktan ileri geliyor. Korku ise düşünceden ve düşüncenin zaman zaman yenilenmesinden meydana geldiği için Cenab-ı Hak yenilemeyi ifade eden

fiilî cümleyi burada kullanmıştır. Allah korkusundan ağlamanın medhu senası hakkında birçok haberler gelmiştir. Meselâ Hakim-i Tirmizi'nin Nadr bin Said'den rivayet ettiğine göre Allah'ın Rasûlü: «*Eğer bir ümmetin içinde bir kul Allah korkusundan ağlarsa kesinlikle Cenab-ı Hak o kulun ağlaması sebebiyle, o ümmeti cehennemden kurtarır. Hiçbir amel yoktur ki onun bir tartısı ve sevabı olmasın. Ancak Allah korkusundan olan damla müstesnadır. O damla ateşten meydana gelen birçok denizi söndürür. Allah korkusundan hiçbir göz yoktur ki su dolsun da Allah onu ateşe haram kılmasın. Eğer o damla yanağı üzerine akarsa o yanak üzerine hiçbir zaman zillet ve meskenet toprağı konmayacaktır*» buyurmuştur.

Yine Hakim-i Tirmizi, İbn Abbas tarikiyle şöyle rivayet ediyor:

«Allah'ın Rasûlü'nden dinledik: «*İki göz vardır, ateş onlara dokunmaz: 1 — Allah korkusundan ağlayan göz, 2 — Geceleyin Allah yolunda nöbet bekleyen, uykusuz göz*».

Hakim-i Tirmizi, Nesei ve Müslim, Ebu Hureyre'den, o da Allah'ın Rasûlü'nden rivayet ediyor:

«*Allah korkusundan ağlayan bir kişi sağılmış süt, geldiği memeye girmeden ateşe girmeyecektir. Bir kul üzerinde Allah yolunda üzerini kaplayan gubar (toz) ile cehennem dumanı biraraya gelmez*».

Nesei, «*Bir kulun iki burun deliğine Allah yolundaki bir toprak ile cehennem dumanı girmez*» diye rivayet etmiştir.

Müslim ise, «*Hiçbir zaman*» mânâsını ifade eden «*ebeden*» kelimesini hadise eklemiştir.

Evet, alimler için en uygun durum Allah korkusundan ağlamaktır. Çünkü İbn Cerir, İbn'ul-Munzir ve başkaları Abdul A'la et-Teymi'den şöyle rivayet ediyorlar:

«Kime kendisini ağlatmayan ilim verilmişse ona yararlı olmayan ilim verilmiştir desek daha uygundur. Çünkü Cenab-ı Hak ilim ehlini 'yüzüstü secdeye kapanır, ağlarlar' şeklinde vasıflandırmıştır» .

Kur'an, ilim ehlinin Kur'an'ı dinlemek suretiyle korku ve saygısını artırır. Çüknü onların ilimlerini ve Allah emri hususundaki yakinlerini artırır, katlarında bulunan delillere yenilerini katar.

EN GÜZEL İSİMLER ALLAH'INDIR. BİRİ DİĞERİNDEN ÜSTÜN OLABİLİR

(110) *«De ki: İster Allah, ister Rahman...»*

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Merduveyh ve İbn Cerir, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmektedirler:

«Rasûl-ü Ekrem, Mekke'de bir gün Cenab-ı Hakk'a niyaz ederek şunları söyledi: «Ya Allah, ya Rahman!». Bunu işiten müşrikler: «Şu (hâşâ) yolunu şaşırmışa bakınız. Bize iki ilâh çağırmayı yasaklıyor, halbuki kendisi iki ilâh çağırmaktadır» dediler ve bu ayet bunun üzerine nazil oldu».

Dahhak der ki:

«Kitab ehli Allah'ın peygamberine: *«Sen Rahman kelimesini*

çok az kullanıyorsun. Halbuki Cenab-ı Hak, Tevrat'ta bu ismi çokça kullanmıştır» dediklerinden ötürü bu ayet nazil oldu.»

Birinci görüşe göre iki kelime eşittirler. İkisi de Cenab-ı Hakk'ın zatından ibarettir. İtibarları değişik olsa dahi mesele değişmez. Tevhid ancak mabud olan zat içindir. Bu ayet daha sonra gelecek olan *«Hamd o Allah'a olsun ki çocuk edinmemiştir. Mülkte onun ortağı yoktur»* ayetine uygun düşmektedir. İkinci görüşe binaen, ayetten maksat, kullanmanın güzelliğinde maksada varmanın iyiliğinde eşitlik vardır. Çünkü ehli kitab Rahman'ın daha güzel olduğunu anlamışlardır. Çünkü o Allah katında daha sevimlidir; zira kitaplarında bu daha çok zikredilmiştir.

Tevrat'ta Rahman kelimesinin çokça zikredilmesinin nedeni sanki şudur: Hz. Musa, rivayetlerden de anlaşıldığına göre öfkeli bir zattı. Cenab-ı Hak Rahman kelimesini çokça zikretti ki ümmetine merhametinin artmasıyla muamele etsin. Çünkü peygamberler Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanırlar.

Ayetteki *«En güzel isimler onundur»* cümlesi şartın cevabı yerine gelmiştir. Hakikatte şu şartın nedeni ve talilidir. Sanki kelâmın aslı şöyledir: *«Siz hangi isimle Allah'ı çağırırsanız o güzeldir. Çünkü en güzel isimler Allah'ındır. Bu iki isim de o güzel isimlerdendir».*

(Aynı ayetin mefhumu daha önce A'raf Suresi'nin 180. ayetinde geçtiği için oraya bakılabilir).

İsimleri *«en güzellik»*le vasıflandırmanın nedeni onların kemal sıfatlarının tamamını derleyen mânâya delâlet etmelerindendir. Yahudilerden rivayet edilen haberin zahirinden anlaşılıyor ki onlar da Cenab-ı Hakk'ın diğer isimlerinin güzelliğini inkâr etmiyorlardı. Onlar ancak *«Rahman Allah katında en sevimli, en büyük*

ve en şerefli isimdir. Çünkü Cenab-ı Hak onu Tevrat'ta çokça zikretmiştir» diyorlardı. Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin şeref bakımından değişik oluşları görüşüne müslümanlar da katılmaktadırlar. Ve Hz. Peygamber'in bazı isimler için *«bu en büyüktür»* demesi de buna delâlet eder.

Rivayete göre Allah'ın Rasûlü: *«Allah'ın en büyük ismi şu iki ayettedir»* buyurmuştur:

«O öyle Allah'tır ki ondan başka mabud yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O esirgeyen ve çok acıyandır.» (Haşr 22)

«Elif, Lâm, Mim. Allah ki ondan başka mabud yoktur. Daima diri ve yaratıklarını koruyup yönetendir.» (Al-i İmran: 1-2)

DOKSAN DOKUZ İSMİN EN BÜYÜĞÜ ALLAH'DIR

Hüccet'ül-İslâm Gazali *«El-Maksad'ul-Esna»* adlı kitabının başında der ki:

«Allah'ın doksandokuz isminin en büyüğü Allah kelimesidir. Çünkü bu kelime ilâhî sıfatların tamamını derleyen zata delâlet eder. Allah'ın diğer isimleri ise ancak bir mânâya; O'nun ilmine, kudretine, fiiline ve başka sıfatlarına delâlet eder. «Allah» kelimesi isimlerin en güzelidir. Zira Cenab-ı Hak'tan başkasına ne hakiki ne de mecazî olarak bu kelime isim olarak verilmemiştir. Diğer isimlere gelince, bazen Allah'tan başkası da onlarla isimlendirilebilir. Mesela Kadir, Alim, Rahim gibi. Cenab-ı Hakk'ın Rahman ismiyle de kendisinden başkası isimlenmemiştir. İşte Rahman bu yönden Allah kelimesine yakındır. Her ne kadar Rahman kesinlikle Rahmet kelimesinden muştak ise de yine bu yönden Allah

kelimesine yakındır. Bunun için Cenab-ı Hak bu ayette: «De ki ister Allah'ı ister Rahman'ı çağırın» demiştir».

Gazali *«El-Maksad'ul-Esna»* adlı kitabının sonunda şöyle demiştir: *«Eğer doksandokuz ismi sayan bir kimseye niçin cennete girme özelliği verilmiştir? Halbuki hepsi Allah'ın isimleridir»* denilecek olursa, cevap olarak deriz ki: İsimlerin celâl, şeref bakımından mânâları değişik ve farklı oldukları için faziletleri de farklı olur. Binaenaleyh o isimlerden doksandokuz isim Allah'ın celalini haber veren çeşitli mânâları derlemektedir ki onlardan başkası sözü geçen mânâları derlemez. Ve bu manalar şerefin artışıyla tahsis olunmuştur».

İmam Fahreddin Razi bu ayetin tefsirinde: *«Bu iki ismin (yani Allah ile Rahman'ın) zikirle tahsis edilmeleri onların diğer isimlerden daha şerefli olduklarına delâlet eder. Allah kelimesinin Rahman kelimesinden önce getirilmesi de «Allah isimlerin en büyüğüdür» şeklindeki sözüne delil olur»* demiştir.

Cevap olarak deriz ki: Allah'ın zulmü yaratması zalimlikle sıfatlanmasını gerektirmez. Çünkü zulüm Allah'ın sıfatı değildir. Allah'ın onun yaradanı olması ondan bir sıfatının muştak olduğunu göstermez. Aksi takdirde Allah uzunluğun, kısalığın, siyahlık ve beyazlığın da yaradanıdır. Bu kelimelerden de Allah'a birer sıfat vermek gerekirdi. Çünkü Cenab-ı Hak bütün bunları yaratmıştır. Cenab-ı Hakk'a *«çirkinin yaradanı»* demek uygun değildir. Zira Allah'a karşı edebli olmak gerekir. Ancak *«her şeyin halikidir»* denir. Esma-i Hüsna'dan olan *«El-Halik»* kelimesi burada kastolunmuştur. Falan şeyin haliki değil.

Bu ayet, denildiğine göre hıfz ve koruma ayetlerindendir. Nitekim Beyhaki *«Delâil»*de Nehşel b. Said tarikiyle Dahhak'tan, o

da İbn Abbas'tan rivayet eder ki Allah'ın Rasûlü bu ayet hakkında: «*Bu ayet hırsızlıktan emandır*» buyurmuştur.

Muhacirlerden bir kişi bu ayeti yatağına girdiği zaman okudu. O gece evine bir hırsız girdi. Evde ne varsa hepsini topladı ve yüklendi. Kişi de henüz uykuya dalmamıştı. Hırsız kapıya varınca onun kilitli olduğunu gördü. Böylece çaldığı malları bırakarak kapıyı açtı. Bu defa kapının tekrar kapatıldığını gördü. Böylece ev sahibi güldü ve «*Ben evimi korudum*» dedi.

«*Namazında yüksek sesle okuma. Sesini fazla da kısma. İkisinin arası bir yol tut!*»

İmam Ahmed ,Buhari, Müslim, Tirmizi, Nesei ve İbn Hibban, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyorlar:

«Allah'ın Rasûlü Mekke'de gizlice ibadet ettiği bir dönemde bu ayet inmiştir. Hz. Peygamber ashabın önünde namaz kıldırdığı zaman sesli bir şekilde Kur'an okurdu. Müşrikler peygamberin sesini işittiklerinde Kur'an'a, onu indirene ve getirene küfrederlerdi. Böylece Cenab-ı Hak, peygamberine «*namazdaki kıraatı sesli okuma ki müşrikler onu dinleyip Kur'an'a küfretmesin. Ve arkadaşlarının işitmeyeceği kadar da gizli okuma. O zaman onlara Kur'an'ı dinletmemiş olursun. Onlar dinlesinler de onu senden alsınlar. Bu ikisi arasında bir yol edin*» diye buyurdu.

Ayetin zahiri delâlet eder ki «*salat*» kelimesinden maksat namazdaki kıraattır. Zira kıraat namazın parçalarından birisidir. Zahire göre besmele ve besmeleden başka diğer ayetlerin kıraatıdır. Bazı haberlerin zahiri bu kıraatın sadece besmeleye tahsis olunduğunu izah ederler. Meselâ İbn Ebi Şeybe «*Musannaf*»ında Said'den şöyle rivayet ediyor: «*Rasûl-ü Ekrem, başlangıçta besmeleyi sesli okurdu*».

Müseyleme el-Kezzab da kendisini «*Rahman*» ismiyle isimlendirmişti. Müşrikler Rasûl-ü Ekrem'in besmele okuduğunu işittiklerinde: «*Bu, Yemame'nin mabudu olan Müseyleme'yi zikretti*» derlerdi. Sonra besmeleye karşılık olarak ıslık çalarlar, el çırparlar ve kuş sesleri çıkarırlardı. Bunun üzerine Cenab-ı Hak bu ayeti inzal buyurdu.

GECELEYİN DE SESLİ OKUMAK GEREKİR Mİ?

İbn Ebi Hatim, Rebi'den rivayet ediyor:

«Ebu Bekir Sıddık geceleyin namaz kıldığında çok sessiz bir şekilde hareket ederdi. Hz. Ömer de gece namazlarında sesini çok yükseltiyordu. Hz. Ömer: «*Ey Eba Bekir! Keşke sesini biraz yükseltsen*» dedi. Hz. Ebu Bekir de: «*Keşke sen de sesini biraz alçaltsan*» dedi. Böylece ikisi Rasûlullah'a gelip ona durumu arzettiler. Cenab-ı Hak bunun üzerine bu ayeti indirdi. Hz. Peygamber onlara: «*Ey Eba Bekir! Sesini biraz yükselt. Ey Ömer sen de biraz alçalt*» buyurdu.

Başka bir rivayette Rasûl-ü Ekrem, Hz. Ebu Bekir'den sordu: «*Niçin sessiz okuyorsun?*» Hz. Ebu Bekir de cevap olarak şöyle dedi:

«*Rabbime münacaat ediyorum. Rabbim benim ihtiyacımı zaten biliyor. (Yani sesli okumaya hacet yoktur)*» dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e; «*Sen niçin sesli okuyorsun?*» diye sordu. Hz. Ömer de şu cevabı verdi: «*Sesli okumakla şeytanı kendimden uzaklaştırırım. Uyuklayanı uyandırırım*».

Evet, İbn Ebi Hatim, İbn Abbas'tan şunları rivayet ediyor:

«Bu ayetin mânâsı, *«Bütün namazında sesli okuma. Bütün namazında sessiz de okuma. Bunun ikisi arasında bir yol edin»* demektir. Meselâ bazı namazlarda sesli oku: Akşam ve yatsı gibi. Bazılarında da gizli oku: Öğle ve ikindi gibi».

Bazılarına göre bu ayetteki, kıraatla tefsir ettiğimiz *«Salat»* kelimesi *«dua»* mânâsınadır. Nitekim Müslim, Buhari ve diğer muhaddisler Aişe validemizden şöyle rivayet ettiler. *«Bu ayet dua hususunda nazil olmuştur»*. Yani duanı fazla sesli de fazla sessiz de yapma. (Bunun benzerini İbn Ebi Şeybe, Mücahid'den de rivayet etmiştir.)

İbn Cerir, İbn'ul-Munzir ve bir cemaatin İbn Abbas'tan yapmış oldukları rivayete göre, müslümanlar *«Yarabbi! Bana merhamet et»* ifadesini sesli söylerlerdi.

Abdullah b. Şeddat'tan rivayet ediliyor ki Beni Temim kabilesinden bazı göçebeler, Rasûlullah selâm verdiği zaman sesli olarak *«Ey Allah'ım! Bize deve ve çocuk ver»* diye dua ediyorlardı. Bu ayet bunun üzerine nazil oldu.

Ayetteki *«Vela Tuhafit»* fiili gizli konuşulan, konuşandan başkasının işitmediği kelâm mânâsına gelen *«Muhaffefe»* kökünden geliyor. İşte bu noktadan hareketle İbn Mesud: *«İki kulağı, sözünü işiten bir kimse gizli konuşmamış, gizli okumamıştır»* demiştir. (Bu durumu İbn Ebi Şeybe ve İbn Cerir de rivayet ediyorlar).

Cenab-ı Hak *«sesli»* ile *«gizli»* arasındaki ortanca emri *«yol»* şeklinde tabir etmiştir. Çünkü bu öyle bir emirdir ki yönelenler ona yönelir, uyanlar da ona uyarlar ve bu da onları matlubuna vardırır. Tıpkı yol gibi.

Abdullah b. Şehir ile Ebu Küllabe'den gelen bir rivayete göre emirlerin en hayırlısı ortancalarıdır. Bu ayet tefsircilerin çoğunun kelâmından anlaşıldığına göre muhkemdir. Bazıları *«neshedilmiştir»* demişler ve delil olarak İbn Merduveyh ve İbn Ebi Hatim'in İbn Abbas'tan rivayet ettikleri şu hadisi göstermişlerdir: *«Rasûl-ü Ekrem, Mekke'de ne sesli ne de pek gizli olmaksızın ortanca bir halde okumakla emrolundu. Medine'ye hicret ettiğinde de bu durum ortadan kalktı».*

Bazı müfessirlere göre bu ayet, *«Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin. Çünkü o haddi aşanları sevmez»* ayetiyle neshedilmiştir.

İZZET AYETİ

(111) *«De ki: Çocuk edinmeyen...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetin *«De ki: Hamd o Allah'a ki çocuk edinmemiştir»* cümlesi yahudi, hıristiyan ve Beni Müleyh arapları aleyhinde bir ilâhî reddiyedir. Çünkü yahudiler *«Üzeyr Allah'ın oğludur»*, hıristiyanlar *«Mesih Allah'ın oğludur»*, Beni Müleyh de *«Melekler Allah'ın kızlarıdır»* derlerdi. Cenab-ı Hak onların sözlerinden yücedir.

Çocuk edinmenin nefyedilmesi, evlat edinmenin de nefyine delâlet eder. Yani Cenab-ı Hakk'ın ne sulbünden gelen evladı, ne de öz evladı vardır. Nitekim İhlas Suresi'nde *«Doğurmadı»* buyurulmaktadır.

«Hakimiyette ortağı bulnmayan» cümlesi müşriklerin rubu-

biyette şirk koşan putperestlerin aleyhinde bir reddiyedir. Ve aynı zamanda uluhiyetteki ortaklığı nefyetmekten de kinaye olmak suretiyle putperestler aleyhinde bir reddiye olur.

«Acizlikten dolayı bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan»; yani Cenab-ı Hakk'ın (hâşâ) zelil olması nedeniyle onu bu durumdan kurtaracak bir yardımcısı da yoktur. Çünkü izzetini kendi korur, kendi zatıyla bütün kâinatın hakkından gelebilir.

«Onu büyük bir tekbir ile tekbir et». Elinden geldiği kadar onu ulula. Tekbir kelimesi Arapların tazim ve iclâl mânâsında kullandıkları en beliğ bir lâfızdır. Cenab-ı Hak daha önceki hakikatleri sergiledikten sonra tekbir emrini verdi ve nekra bir mastar getirmek suretiyle fiili tekid etti. Böylece ibarelerin onu ululamaya kâfi gelmediğine, beşerî kuvvetin böyle bir vazifeyi hakkıyla yerine getirmesine elverişli olmadığına işaret buyurdu. Evet, kul, tenzih ve temcidde ne kadar ileri giderse gitsin, ibadet ve hamd hususunda ne kadar çalışırsa çalışsın, ne denli çaba gösterirse göstersin ancak kusurun bataklıklarında, acizliğin itiraf sahasında, zillet ayaklarıyla durmuş sayılır. Birçok kimse *«Rasûl-ü Ekrem, Abdulmuttalib oğullarından olan küçük çocuklara bu ayeti yedi defa tekrarlardı»* demiştir. Hz. Peygamber, (İmam Ahmed ve Tabarani'nin Muaz'dan rivayet etiklerine göre) bu ayete *«izzet ayeti»* demiştir. Ebu Ya'la ve İbn Seni, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet ediyorlar:

HASTALIK VE FAKİRLİĞİ KALDIRAN DUA

«Rasûlullah ile beraber çıktık. Elim onun mübarek elinin arasındaydı. Üstü başı pejmürde bir kişinin yanına vardık. Hz. Peygamber: *«Seni niçin bu durumda görüyorum? Niçin böyle perişansın?»* diye sordu. Çocuk: *«Hastalık ve zarar beni bu hale ge-*

tirdi» deyince Rasûl-ü Ekrem buyurdu: *«Sana bazı kelimeler öğreteyim ki senden hastalık ve zararı gidersin: «Ölümsüz olan diri zata tevekkül ederim».* Bunu söyledikten sonra 111. ayeti sonuna kadar okudu.

Hz. Peygamber başka bir zaman o çocuğu görünce halinin güzelleşmiş olduğuna şahit oldu. *«Durum ne oldu?»* diye sorunca çocuk: *«Bana öğrettiğin o kelimeleri durmadan tekrar ediyorum ve onların yüzü suyu hürmetine bu hale geldim»* dedi.»

İbn Ebi Dünya *«Kitab-ul Farac»*ında, Beyhaki *«Esma ve Sıfat»*ında İsmail bin Ebi Hudeyk'ten rivayet ediyorlar:

«Allah'ın Rasûlü:

«Herhangi bir üzüntüm olduğu zaman Cebrail bana görünür ve «Ey Muhammed! «ölümsüz olan diriye tevekkül ettim» de ve 111. ayeti sonuna kadar oku» der.»

İbn Salih ve Deylemi rivayet ederler ki, Rasûl-ü Ekrem kızı Fatıma'ya şöyle demiştir: «Yatağına girdiğin zaman şunları söyle: *«Kâfi olan Allah'a hamdolsun. En yüce olan Allah'ı ortaktan tenzih ederim. Allah bana kâfidir. Allah neyi dilerse onu icra eder. Allah kendisine yalvaranların duasını kabul eder. Cenab-ı Hak'tan kaçıp sığınacak bir yer yoktur. Allah'ın ötesinde iltica edecek bir nokta bahis konusu değildir. Sizin de bizim de Rabbimiz olan Allah'a tevekkül et. Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki onun nasiyesi Allah'ın yed-i kudretinden olmasın. Kesinlikle Rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir»* ve sonra 111. ayeti de sonuna kadar oku, dedi. Hz. Peygamber şöyle devam etti: *«Uyku anında bu ayeti okuyan herhangi bir müslüman okuduktan sonra uyursa şeytanlar ve vahşi hayvanlar arasında uyusa da onlar zarar veremezler».*

İSRA SURESİ'NİN SONU

KEHF SÛRESİ

Sûre: 18

GİRİŞ

İbn Merduveyh ve Beyhaki'nin İbn Abbas'tan merfu olarak rivayet ettikleri bir hadiste bu sureye Tevrat'ta *«el-Haile»* ismi verildiği bildirilmektedir. Çünkü bu sure okuyucusu ile ateş arasında perde olur. Beyhaki *«Bu hadis münkerdir»* demiştir.

Meşhura göre bu surenin bütün ayetleri Mekke döneminde nazil olmuştur. Ed-Danî de bu görüşü desteklemektedir. İbn Abbas ve İbn Zübeyr'den de bu görüş rivayet edilmiştir.

Bazıları da *«Bu sure def'aten inen surelerdendir»* demişlerdir. Çünkü Deylemi *«Müsned'ül-Firdevs»* adlı kitabında Enes kanalıyla Rasûlullah'tan şöyle rivayet ediyor: *«Kehf Suresi def'aten, beraberinde yetmişbin melek olduğu halde indi».*

Başka bir rivayet de İbn Abbas'tan geliyor:
«Bu sure Mekke döneminde nazil olmuş, ancak surenin 28. ayeti Medine'de nazil olmuştur». (Bu görüş Katade'den de rivayet edilmiştir).

Mukatil: *«Bu sure, başlangıcından «curuzan» kelimesine kadar ve «Şüphesiz ki iman ederler» diye başlayan ayetin sonuna kadar Medine döneminde nazil olmuştur».*

Bu sure Basralılar'ın sayımına göre yüzonbir ayettir. Kûfe-

liler'in sayımına göre ise 110 ayettir. Şamlılar'ın sayımına göre 106, Hicazlılar'a göre de 105 ayettir. Kelimeleri, Hazin'in tesbitine göre 1577, Tenvir'ul-Mikbas'a göre 1576'dır. Harfleri Hazin'e göre 6360, Tenvir'ul-Mikbas'ın tesbitine göre ise 6460'dır.

İbn Merduveyh, İbn Ömer'den merfu olarak şöyle rivayet ediyor:

«Kim cuma günü Kehf Suresi'ni okursa onun ayaklarından, göklere kadar yükselen bir nur doğar. Kıyamet'e kadar onun için ışık yapar. Ve iki cuma arasında olan günahları da affolunur».

Ebu Said el-Hudri'den gelen bir rivayet:

«Kim Kehf Suresi'ni cuma günü okursa onunla Beyt-i Atik (Kâbe)'in arasını nurlandıracak şekilde bir nur kendisine ihsan edilir».

Ebu Ubeyde ve Beyhaki'nin Ummu Musa tarikiyle rivayet ettiğine göre, Hz. Hasan her gece Kehf Suresi'ni okurdu.

İbn Merduveyh, Abdullah bin Muğaffel'den merfu olarak şöyle rivayet ediyor: *«O ev ki orada Kehf Suresi okunur, o gece o eve şeytan giremez».*

Kehf Suresi'nin cuma günü ve akşamı okunmasının sünnet olduğuna imamlardan birçoğu kâil olmuşlardır. Ve hatta onu tekrar tekrar okumanın mendub olduğunu da ilave etmişlerdir.

İmam Ahmed, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesei ve İbn Hibban, Ebu Derda kanalıyla Rasûlullah'tan şöyle rivayet ederler: *«Kim Kehf Suresi'nin başlangıcından on ayet hıfzederse o Deccal'in fitnesinden korunmuş olur».*

Başka bir rivayette (ki Ahmed, Müslim, Nesei, İbn Hibban rivayet etmişlerdir); *«Kim Kehf Suresi'nin son ayetini okursa Deccal fitnesinden korunmuş olur»* denilmektedir.

Dikkat edilirse birinci hadiste *«başından on ayet ezberlemek»* söz konusu iken, ikinci hadiste *«sonundan on ayet okumak»* söz-konusudur. İkisi birden yapılırsa daha da kesinleşir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا لِّيُنذِرَ
بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا
حَسَنًا ﴿٢﴾ مَّاكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾

MEÂL

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

1 — Hamd O Allah'a mahsustur ki kuluna Kitab'ı indirdi ve onda hiçbir eğrilik (tenakuz) kılmadı!

2 — Dosdoğru (bir Kitap kıldı). Ki kendi katından şiddetli bir azap ile uyarsın. Salih amel işleyen müminlere kendileri için güzel bir ecir bulunduğunu müjdelesin.

3 — Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır.

4 — «Allah çocuk edindi» diyenleri de uyarsın.

(1) *«Hamd O Allah'a mahsustur ki...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetteki *«kul»*dan maksat Hz. Muhammed Mustafa'dır. *«Kitap»*tan maksat ya Kur'an'ın tamamıdır; (ayetin iniş zamanında Kur'an tamam olmadığı halde o anda mevcut olan kısım tağlib edilmiş, yani hepsi varmış gibi kabul edilmiştir) veya burada kitap, o zamana kadar inen kısımlarının hepsinden ibarettir. Rasûl-ü Ekrem'e *«kul»* denilmesi ve *«Allah»* zamirine izafesi (yani *«Allah'ın kulu»* denilmesi) peygamberin büyüklüğüne işarettir. Ve bir de Hz. Peygamber'e indirilen kitabın büyüklüğüne işaret vardır. Ayrıca Hz. Peygamber'in Allah'ın kulu olmasının gerekliliği hıristiyanların iddia ettikleri gibi bir peygamberin Allah'ın oğlu olmasının gerekmediği noktasına işaret edilmektedir.

«Onda hiçbir eğrilik kılmadı»; yani Kitap için i'rab cihetinten gelen lâfız karışıklığı, fesahata muhalefet, mânâ tenakuzu, hak olmayan meseleleri kapsamak durumu veya Allah'tan başkasına çağıracak durumlardan hiçbirisini bu kitaba koymadı.

Ayetin metninde geçmekte olan *«ivac»* kelimesi inhiraf etmek, doğruluktan sapmak demektir. Cenab-ı Hakk'ın kitabı kulunun üzerine indirmesi ve kitapta herhangi bir eğrilik kılmaması onun hamde mustehak olmasının nedenidir.

(2-4) *«Dosdoğru (bir Kitap kıldı) ki...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

İbn'ul Munzir'in Dahhak'tan rivayet ettiğine göre bu ayetin başındaki *«Kayyimen»* kelimesi mustakim, doğru mânâsını ifade etmektedir. Bu mânâ aynen İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Bu tabirden önceki *«onda bir eğrilik kılmadı»* cümlesi Kur'an'ın lâfzında ve mânâsında da herhangi bir halelin, eksikliğin olmadığını ifade ediyor. *«Kayyimen»* tabiri ise Kur'an'ın muktedir olduğunu yani kapsadığı tekliflerin ne ifrat ne de tefrit getirmediğini ve böylece kullara zor gelmediğini veya kulları başka bir kitaba muhtaç bırakmadığını ifade ediyor. Nitekim Cenab-ı Hak başka bir ayette: *«Biz Kitap'ta hiçbir şeyi ihmal etmedik»* buyurmuştur. Bu niteliğinden dolayı Kur'an, Allah katından inen en son kitaptır ve peygamberlerin en sonuncusuna inmiştir.

Ferra, *«Kayyimen kelimesi diğer semavi kitaplar üzerinde onların sıhhatli olduklarına dair şahittir demektir»* dedi.

Ebu Müslim, *«Kayyimen kelimesi; kulların maslahatlarını düzene sokar ve onlara kefil ve onlara onu açıklamaya zemin olur. Çünkü dünya ve Ahiret hayatını tanzim edecek hükümleri kapsar demektir»* dedi.

Kayyim kelimesi bu iki yoruma göre te'kid değil tesistir. Sanki şöyle deniliyor: Onu haddi zatında doğru ve başkasını doğrulayıcı veya eksikliklerden uzak, faziletlerle süslenmiş bir kitap olarak kıldı. Veya nefsinde kâmil olduğu gibi başkasını da kemale erdiren bir kitap kıldı.

Ayetin başındaki *«Kayyimen»* kelimesi mukadder bir fiilin mef'uludur. Yani *«Onu kayyim kıldı»* demek olur.

Ayetteki *«liyunzire»* fiilinin başındaki *«lâm»* harfi daha önce geçmekte olan *«enzele»* fiiline bağlıdır. Yani kitabı iman etmeyenleri korkutmak için indirdi.

«Be'sen şediden» kelimesinden maksat, Ahiret azabıdır. Bazı tefsir alimleri; *«Dünyadaki azap da bu terime dahil olabilir»* demişlerdir.

«Bu kitap Allah katından indirilmiştir» cümlesindeki *«Ledun»* kelimesi *«yanındadır»* mânâsını ifade eden *«inde»* mânâsına gelmektedir. Nitekim bu durum büyük tefsir alimi Katade'den rivayet edilmiştir. Rağıb el-İsfehanî *«El-Müfredat»*ında *«Ledun kelimesi inde kelimesinden daha özeldir»* demiştir. Çünkü *«Ledun»* başlangıcın nihayetine delâlet eder. Fakat bazı yerlerde *«inde»* mânâsında da kullanılır.

Kitabın iniş hikmetlerinden birisi de salih amellerde bulunan ve kitabı tasdik eden müminlere müjde vermektir. Onlara iman ve salih amel karşılığı olarak *«güzel ecir vardır»* müjdesini getirmektedir.

Süddi ve bazı muhaddislere göre *«Güzel ecir»*den maksat cenettir. Zira cennette daimi olan bitmez tükenmez nimetler ve ayrıca büyük sevap vardır.

*«Güzel ecir»*den maksadın *«cennet»* olduğuna şu üçüncü ayetin zahiri de delâlet etmektedir: *«Orada ebedî olarak kalıcı olduklarını müjdelesin»;* yani o ecirde daimidirler. Onun içinde durmalarının bir sonu yoktur. Artık ebedden oradadırlar. Bu ayetlerde Cenab-ı Hak önce *«Kur'an'ın inişinin nedeni kâfirleri korkutmaktır»* demiş, sonra da *«Müminlere müjde vermektir»* sebebini eklemiştir. Bunu kâfirlerin halinin korkunçluğunu, küfür ve delâlet neticesinin çok kötü olduğunu sergilemek için dördüncü ayette yeniden tekrar etmiştir.

مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ وَّلَا لِاٰبَآئِهِمْ ۭ كَبُرَتْ كَلِمَةً
تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ ۭ اِنْ يَّقُوْلُوْنَ اِلَّا كَذِبًا ۝٥ فَلَعَلَّكَ
بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلٰٓي اٰثَارِهِمْ اِنْ لَّمْ يُؤْمِنُوْا بِهٰذَا الْحَدِيْثِ اَسَفًا ۝٦
اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَي الْاَرْضِ زِيْنَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ۝٧
وَاِنَّا لَجٰعِلُوْنَ مَا عَلَيْهَا صَعِيْدًا جُرُزًا ۝٨ اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ
اَصْحٰبَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيْمِ كَانُوْا مِنْ اٰيٰتِنَا عَجَبًا ۝٩ اِذْ اَوَى
الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوْا رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ
رَحْمَةً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ۝١٠ فَضَرَبْنَا عَلٰٓي
اٰذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِيْنَ عَدَدًا ۝١١ ثُمَّ بَعَثْنٰهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ
الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوْٓا اَمَدًا ۝١٢ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ
نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ ۭ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوْا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنٰهُمْ هُدًى ۝١٣
وَّرَبَطْنَا عَلٰي قُلُوْبِهِمْ اِذْ قَامُوْا فَقَالُوْا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضِ لَنْ نَّدْعُوَا مِنْ دُوْنِهٖٓ اِلٰهًا لَّقَدْ قُلْنَآ اِذًا شَطَطًا
۝١٤ هٰٓؤُلَاۗءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِهٖٓ اٰلِهَةً ۭ لَوْلَا يَاْتُوْنَ عَلَيْهِمْ
بِسُلْطٰنٍۢ بَيِّنٍ ۭ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَي اللّٰهِ كَذِبًا ۝١٥

5 — Ne onların ne de atalarının bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından ne büyük söz çıkıyor. Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar.

6 — Bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa, arkalarından üzüntüden neredeyse kendini harab edeceksin.

7 — Biz insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi ona bir ziynet kıldık.

8 — Bununla birlikte, biz mutlaka oradaki her şeyi (sonunda) kupkuru bir toprak yapacağız.

9 — Yoksa sen, Kehf ve Rakîm ehlini, bizim ibrete şayan ayetlerimizden mi sandın?

10 — (Zikret o zamanı) ki, o gençler mağaraya sığınmışlar ve «Ey Rabbimiz! Bize katından rahmet ver ve bize şu (içinde bulunduğumuz) durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla» demişlerdi.

11 — Bunun üzerine biz de mağarada nice yıllar onların kulaklarını kapadık.

12 — Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları süreyi daha iyi hesap edeceğini görmek için onları uyandırdık.

13 — Onların başından geçenleri gerçek olarak sana anlatıyoruz. Onlar Rablerine gerçekten iman etmiş bir grup gençti. Biz de onların hidayetini artırmıştık.

14 — Onların kalplerini sağlamlaştırdık. (Zikret o zamanı) ki (Kral'ın karşısında) kalkıp-demişlerdi ki; «Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. Biz O'ndan başkasını ilâh olarak çağırmayız. Aksi takdirde haktan uzak bir söz söylemiş oluruz».

15 — «Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka ilâh edindiler. Bari onlar hakkında açık bir delil getirseler. Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim vardır?

(5) *«Ne onların ne de atalarının...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Bihi» zamiri, onların *«Allah çocuk edindi»* şeklindeki sözlerine racidir. Yani bu sözler hususunda ne onların ne de atalarının herhangi bir bilgileri bahis konusu değildir. Gelişigüzel, hiç düşünmeksizin konuşuyorlar.

Bu zamirin *«dediler»*den anlaşılan söze raci olması da mümkündür. Yani bu söz hakkında ne onların ne de atalarının herhangi bir bilgisi yoktur. Böyle bir sözü düşünmeden söylüyorlar. Onlar Allah için neyin mümkün, neyin mümteni olduğunu da bilmezler.

Taberi *«Bu zamir, Cenab-ı Hakk'a racidir. Yani onlar da ataları da Allah için mümkün ve mümteni olanı bilmezler»* demiştir.

«Keburet» fiilinin faili onların küfür hakkındaki bu sözleridir. Yani ağızlarından çıkan bu sözler çok korkunç ve dehşet vericidir. Böyle bir sözün ağızlarından çıkması cüretlerinin çok büyük olduğuna delâlet eder.

Bazı kıraatlarda *«Kelimeten»*, *«Kelimetun»* şeklinde merfu

okunmuştur. Bu takdirde *«Keburet»* fiilinin faili olmuş olur. Fakat mensub okunması mübalağa ve tekidi kuvvetlendirir.

«Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar»; yani bu durumda ancak yalan/asılsız bir söz söylemektedirler ki bu sözün asla ve kat'a doğrulukla bir ilgisi yoktur.

İmam Razi, tefsirinde şöyle demektedir: *«Şu üç grup, Allah'a, O'nun çocuk edindiği şeklinde bir isnadda bulunmuşlardır: Arap müşrikleri; «Allah melekleri kız edindi»,hıristiyanlar «Hz. İsa Allah'ın oğludur», yahudiler de «Üzeyr Allah'ın oğludur» diyorlardı».*

(6) *«Bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Bâhi'un» kelimesi *«öldüren, helâk eden»* demektir. (İlk yorum, Mücahid, Süddi, İbn Cerir ve İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.)

Ebu Hayyan, bu kelimenin, üzüntüsünün şiddetinden kendisini öldüren zat anlamına geldiğini söylemiştir.

«Arkalarından»; yani onlar imandan yüz çevirip uzaklaştıktan sonra, nerdeyse kendini helâk edeceksin!

İbn Merduveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyor:

«Utbe bin Rebia, Şeybe bin Rebia, Ebu Cehil bin Hişam, Nadr bin as, Ümeyye bin Halef, As bin Vail, Esved bin Muttalib ve Ebu'l-Buhteri adlı müşrikler ile Kureyş'in bazı büyükleri birarya toplandılar ve (daha önce kararlaştırdıkları gibi) Rasûlullah'ı

çağırıp konuştular. Hz. Peygamber kavminden olan bu kişilerin kendisine muhalefet ettiklerini ve nasihatlarını dinlemediklerini görünce çok üzüldü. İşte onun bu üzüntüsünü gidermek maksadıyla Cenab-ı Hak mezkur ayeti indirdi.»

Böylece ayetin sebeb-i nüzulü meseleyi, «*onların küfr üzere ölmelerinden sonra meydana gelen üzüntü*» şeklinde açıklayan yorumun doğruluğunu teyid etmektedir.

«*El-Hadis*» (Söz) kelimesi ile Kur'an kastedilmektedir. Nitekim daha önce de surenin başında geçen el-kitap ile Kur'an'ın kastedildiğini söylemiştik.

KUR'AN'IN HARF VE KELİMELERİ HADİS MİDİR?

Eş'ariler ile bazı sünni alimlere göre, «*el-Hadis*» kelimesi Kur'an lafızlarının hadis olduğuna delâlet eder. Zira bu kimseler Kur'an'ın harf ve kelimelerinin hadis olduğuna kâildirler. Kur'an'ın mânâsı ise, Allah'ın kadim sıfatıdır. (Bu bahis daha önce birkaç yerde geçmişti).

Ayetin sonunda gelen «*Esefen*» kelimesi «*Bâhi'un*» kelimesine mef'ulunleh olur. Yani müteessir ve müteessif olduğun için nerdeyse kendini öldüreceksin!

«*Esef*», Zeccac'ın tefsirine göre aşırı hüzün ve öfke demektir. Ragıb el-İsfehani «*Müfredat*»ında; «*Esef, hüzün ile öfkenin birarada olmasına denir*» diyor. Bazen bunların her birine de denilir. «*Esef*»*in* asıl mânâsı intikam hissinin kabarmasından ötürü kalpte kanın galeyana gelmesi demektir. Bu, kuvvet bakımından daha zayıf birine karşı olursa büyür ve öfkeye dönüşür. Daha

zorlu bir kişiye karşı olursa üzüntüye dönüşür. Nitekim İbn Abbas'a hüzün ve gazabın ne demek olduğu kendisine sorulduğunda: «*Onların çıkış noktaları birdir, fakat lâfızları değişiktir. Kim kendisinden daha zayıf olana karşı mücadeleye girişirse, bu hüzün onu öfke ve gazap haline getirir. Fakat daha güçlüye karşı mücadele ederse bu kendisinde hüzne yol açar*» demiştir.

«*Lealle*» burada ya terecci, (ricat etmek, ummak) ya tama' (hırsla istemek, açgözlülük) veya işfak (şefkat etmek) mânâsınadır. Yani, Ey Rasûlüm! Sen öyle bir hale gelmişsin ki onların iman etmeyişlerinden ötürü meydana gelen üzüntün nedeniyle insanlar senin hakkında, «*Kendisini öldürecek*» korkusunu yaşamaktadır.

El-Askerî «*Lealle burada nehyin yerine konulmuştur. Adeta Cenab-ı Hak tarafından Rasûlullah'a: «Sakın kendini öldürme» denilmiştir*» demektedir.

Bazı müfessirler «*lealle burada istifham yerine konulmuştur*» demektedirler.

İbn Atiyye «*Bu istifham, istifham-ı inkârîdir. Yani sakın böyle olma, kendini helâk etme*» demiştir.

«*Lealle*»nin istifham için geldiğini Kûfeliler söylemişlerdir. Fakat en açık mânâya göre, «*Lealle*» burada işfak içindir ve olacaktan endişe etmek mânâsınadır. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a) teselli edilerek, üzüntüyü terke teşvik olunmaktadır.

(7) «*Biz insanların hangisinin daha...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetteki «*ma*» edatı akıl sahibi olmayan bütün varlıkları kapsamaktadır. Yani akıl sahipleri müstesna, yeryüzündeki her şeyi, (hayvanlar, bitkiler, madenler) yeryüzü için ziynet kılmışızdır. Yeryüzü onlarla süslenir. Bu aynı zamanda yeryüzünde yaşayanların ziynetlerini de kapsamaktadır.

Her şeyin ziyneti hakikat nokta-i nazarından bakıldığında yeryüzünde yaşayan kimselerin ziynetidir. Bazıları «*Burada yeryüzündeki ağaç ve nehirler kastedilmiştir*» demişlerdir. Bazıları da «*Bitkiler kastedilmiştir. Çünkü onlarda değişik renkli ve yararlı çiçekler vardır*»; bazıları «*Şekilleri, yararları ve fiilleri değişik olan canlıları kastedilmiştir*»; bazıları ise «*Altın, gümüş, kalay, bakır, yakut, inci, mercan, elmas ve benzeri diğer kıymetli taşlar kastedilmiştir*»; bazıları «*Yeşiller, sular, nimetler, elbiseler, meyveler kastedilmiştir*» der. Bütün bu görüşlerin dayandıkları delilleri bulmak çok zordur.

Bazıları «*burada «ma» edatı akıl sahiplerini de kapsamaktadır. Ondan maksat ise erkeklerdir*» demişlerdir. (Nitekim bu görüş İbn Ebi Hatim tarafından İbn Cübeyr, Hasan Basri ve bir rivayete göre de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.)

Ebu Nasr Secezi'nin «*El-İbane*» adlı eserinde İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre «*burada alimler kastedilmiştir.*» Yani yeryüzünde bulunan alimleri yeryüzüne süs kıldık! Halbuki malûmdur ki «*ma*» edatı zikredilenleri ifade etmektedir. Akıl sahiplerine şamil kılınması ise cidden uzak bir tevildir. Bu büyük tefsir alimleri muhtemelen tağlib yoluyla «*ma*» edatından akıl sahiplerini de, başkalarını kastetmişlerdir.

İşte Beyzavi'nin «*En evlası mükelleflerin «ma» edatının kapsamına girmemesidir .Çünkü yeryüzündekiler hakikatte yeryüzünün süsü değil, yer ehlinin süsüdürler. Bu da onları denemek*

maksadıyla olmuştur. Binaenaleyh süs kendisinde olan süsten hariç olur» şeklindeki sözünün hikmeti böylece bilinmiş olur! *«Onları denemek için»* ifadesindeki zamir yeryüzünde yaşayan bütün mükelleflere racidir. *«Nebluve»* fiili denemek ve tecrübe mânâsında olan *«İbtila»* kökünden gelir Cenab-ı Hak için *«denemek»*, onlara deneyenin muamelesini yapmak demektir. Yoksa Cenabı- Hak külliyatı da cüziyatı da ezelde bilmektedir.

EHLİ-SÜNNETİN REDDETTİĞİ SÖZ

Hişam bin Hakem'in *«Allah hakikati ancak var olduktan sonra bilir. Tâ ki fiilin veya terkin üzerindeki kudretinin yokluğu lâzım gelmesin»* şeklindeki iddiası cehaletinden neşet etmiştir. Ehli sünnet alimleri bu iddiayı şiddetle reddetmişlerdir. (Bu konuda kelâm kitaplarına müracaat edilebilir.)

Amelin güzelliği; dünyanın ziyneti hususunda bu dünya ve onun ziynetlerine aldanmamak, dünya hâlini engin bir şekilde düşünmek, onu Yaratan'ın marifetine vasıta yapmak, şeriatın izin verdiği tarzda ondan istifade etmek, haklarını eda etmek, ondan elde ettiklerine şükretmek, onu şehevî ve fasid hedeflere vesile etmemek, kâfirler ve bâtıl arzuları peşinde koşanlar gibi davranmamak hususundaki zühddür. Güzel amelin mertebeleri değişiktir. İnsanın zühdü ne kadar kuvvetli olursa amelleri de o denli güzel olur.

İbn Ömer, Rasûl-ü Ekrem'den *«Ameli daha güzel olan»*ın ne anlama geldiğini sorduğunda Hz. Peygamber: *«Aklı en güzel olan, Allah'ın haramlarından en fazla kaçınan ve Allah'ın taatinde devamlı olandır»* demiştir. (İbn Cerir, İbn Ebi Hatim, Hakim.)

İbn Ebi Hatim, Hasan Basri'den şöyle rivayet ediyor: *«Amel*

yönünden en güzel olanlar dünyayı terk yönünden en şiddetli davrananlardır.» (Bunun benzeri Süfyan Sevri'den de rivayet edilmiştir.)

Bazılarına göre amelce en güzel olan zahid olup dünyadan bir yolcunun azığı kadarına kanaat eden kişi demektir. Bunun ötesinde olan ise güzeldir. Yani dünyanın helâlinden çok elde edip onu gereken yerlere sarfedenin de ameli güzeldir. Onu helâl, haram demeden toplayıp arzuları yolunda sarfeden bir kimsenin ameli ise çirkindir.

(8) *«Bununla birlikte biz...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani dünyanın ömrü sona erdiği zaman yeryüzünde bulunan ve yer için süs olan her şeyi bitkisiz ve çorak bir toprağa dönüştüreceğiz. *«Said»* kelimesi toprak demektir. *«Cüruz»* kelimesi de bitkisiz ve çorak anlamındadır.

Ragıb el-İsfehanî, Müfredat'ında *«Said yeryüzü demektir»* der. Ebu Ubeyde'ye göre düzgün yer anlamındadır. (Bunun benzeri Süddi'den de rivayet edilmiştir.)

Zeccac, Said kelimesinin anlamının *«Bitkisiz yol»* olduğunu söylemiştir. İbn Ebi Hatim *«Cüruz, harabe yer demektir»* demişse de, harabenin cüruz mânâsına gelmesi hakikî değil ancak mecazî olabilir.

«Biz mutlak oradaki her şeyi (sonunda) kupkuru bir toprak yapacağız» cümlesi, Rasûlullah'ın üzülmemesi için ileri sürülen nedenin tamamlayıcısıdır.

Yani; *«Ey Habibim! Kavminin Kur'an'ı yalanlamalarından ötürü üzülme.Çünkü biz yeryüzündeki eşyayı orada süs kıldık ki onunla amellerini deneyelim ve ona göre kendilerini cezalandıralım. Biz kesinlikle onu yakında yok edecek ve amellere karşılık ceza vereceğiz».*

Bu ayetin Rasûlullah'ı teskin edici olduğunu söyleyenler de bu mânâyı kastetmektedirler. Sanki Hz. Peygamber'e: *«Üzülme, biz senin adına onlardan intikam alacağız»* denilmiştir.

ASHAB-I KEHF VE ASHAB-I RAKÎM

(9-10) *«Yoksa sen Kehf ve Rakîm...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Bu ayetteki hitap Rasûlü Ekrem'edir. Fakat başkası kastedilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber Allah'ın kudretinin idrakinde olduğu için Ashab-ı Kehf hadisesi onu dehşete düşürecek denli bir olay değildi.

Ayetin mânâsı; *«Bunların kıssaları her ne kadar harikulade ise de bizim diğer ayetlerimize nisbet edildikleri takdirde hiç de acaip ve garip gelmezler»* şeklindedir. Yani onların yaşamaları, uzun bir zaman uyumaları, bizim kudret ve ulûhiyetimize delâlet eden deliller cümlesindendir.

Ayetin metnindeki *«el-Kehf»* bir dağdaki geniş oyuk demektir. Geniş olmadığı takdirde ona mağara denir. İbn Ebi Hatim *«Derenin içindeki mağara»*, Mücahid *«İki dağ arasındaki geçit»* anlamına gelir demişlerdir.

RAKİM NE DEMEKTİR?

Enes ve Şa'bi'nin rivayetine göre *«Rakîm»*, onların köpeklerinin ismidir (İbn Cübeyr'den de aynı rivayet gelmiştir). Ümeyye bin Ebi Salt'ın *«Orada komşu olarak ancak rakîm ve bir de avları vardı. Kavm de mağarada uykuya dalmışlardı»* şiiri de rakîmin köpek mânâsına geldiğini gösterir.

İbn'ul-Munzir'in İbn Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, rakîm, taştan yapılmış bir levhadır. Orada Ashab-ı Kehf'in kıssası ve ahvali yazılıdır. Sonra o taş mağaranın kapısına bırakılmıştır.

Bazıları da *«Rakîm taştan yapılmış bir levhadır. Üzerinde Ashab-ı Kehf'in isimleri yazılmıştır ve o taş şehrin suruna konulmuştur»* derler (Bu görüş aynı zamanda Süddi'den de rivayet edilmiştir).

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre rakîm, onların beraberinde bulunan bir kitaptır. O kitapta onların amel etmekte oldukları Hz. İsa'nın dini ve şeriati yazılıdır.

Rakîm kelimesi Arapça bir lâfızdır. Faildir, meful mânâsını ifade eder. Yani merkum (yazılmış) anlamındadır.

İbn Cerir ve İbn Ebi Hatim, El-Ufi'den, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyor: *«Rakîm, Filistin yakınlarında «ile» şehrine yakın bir vâdi adıdır. Kehf (mağara) o vadide bulunmaktadır».*

İbn Ebi Hatim ve İbn Cerir İbn Abbas'tan şunu rivayet etmişlerdir: *«Ben rakimin ne olduğunu bilmiyordum. Kâb'ul-Ahbar'dan onun mânâsını sordum: «O gençlerin çıkmış olduğu köyün ismidir» dedi».*

Bütün bu tefsirlere göre Ashab-ı Kehf ile Ashab-ı Rakîm aynı grubun adı olmuş oluyor. Bazı müfessirler de *«Rakîm Ashabı, Ashab-ı Kehf'ten başkadır»* demişlerdir.

Buhari, Müslim, Nesei ve İbn'ul-Munzir, İbn Ömer'den şöyle rivayet ederler: «Allah'ın Rasûlü buyurdular: *«Sizden önceki ümmetlerden üç kişi yürüyordu. Ansızın yağmura yakalandılar ve onlar da hemen bir mağaraya sığındılar. Mağara kapısı onların üzerine kapandı. İçlerinden biri: «Allah'a yemin ederim, sizi buradan ancak doğruluk kurtarabilir. Öyleyse sizden her kişi doğru yapmış olduğu bir işi söyleyip Allah'a dua etsin» dedi. Bunun üzerine aralarından biri «Ey Allahım! Biliyorsun ki benim bir ırgatım vardı. Günlüğü bir ölçek pirinç idi. Hakkı olan pirinci benden almadan gitti. Ben o ölçek pirinci ektim. Onunla bir sığır veya bir sığır sürüsü satın aldım. Sonra o bana gelerek bir ölçek olan ücretini istedi. Ona: «Şu sığırlara git, onları sür götür» dedim. O bana: «Benim sende sadece bir ölçek pirinç hakkım var» dedi. Bunun üzerine: «Git, bu sığırları sür götür. Onlar senin bu pirincinden satın alınmıştır» dedim. Kişi o sığırları sürüp götürdü. Ya Rabbi! Eğer bunu senin korkundan yapmış olduğumu biliyorsan bu taşı mağaranın kapısından uzaklaştır» dedi. Bu dua üzerine taş oradan biraz uzaklaştı. Bu sefer ikincisi: «Ey Rabbim! Biliyorsun ki benim ihtiyar bir anne ve babam vardı. Yaşlıydılar. Onlara her gece koyunlarımın sütünü getiriyor ve içiriyordum. Bir gece geç kaldım. Geldiğimde onların uyuduğunu gördüm. Çoluk çocuğum ve aile efradım açlıktan feryad ediyorlardı. Onlara anne-babama içirmezden önce bir şey vermiyordum. Anne - babamı uyandırmaktan çekindim. Onların süt için zillete düşmelerini de istemedim. Böylece fecr doğuncaya kadar onların uyanmasını bekledim. Eğer bunu senin korkundan yaptığımı biliyorsan bu taşı bizden uzaklaştır» dedi ve böylece taş biraz daha uzaklaştı. Gökyüzünü görmeye başladılar. En sonunda üçüncüsü; «Ey Allahım! Biliyorsun ki benim bir amca kızım vardı. Benim katımda insanların en sevimlisiydi. Onu zinaya davet et-*

tim. Bana: «Ancak yüz dinar verirsen bu iş olur» dedi. Yüz dinar kazanmak için çalıştım ve elde ettim. Ona yüz dinarı getirip verdim. O da kendisini bana teslim etmeyi kabul etti. Tam bu işe tevessül edecektim ki bana: «Allah'tan kork! Şu mührü ancak hakkıyla boz» deyince kalktım ve o yüz dinarı da kendisine bıraktım. Eğer bunu senin korkundan yapmış olduğumu biliyorsan bize mağara kapısını aç» dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak mağaranın kapısını açtı, onlar da oradan çıktılar». (Bunun benzeri İbn Abbas, Enes ve Numan bin Beşir'den de rivayet edilmiştir. Bütün bu sahabeler hadisi Rasûl-ü Ekrem'e kadar refedip götürürler).

Bu hadise göre rakîm, dağdaki bir mağaraya denir. Bazıları *«Mağaranın kapısını kapatan taş demektir»* bazıları da *«dağ mânâsınadır»* demişlerdir. Onun burada zikredilmesi başlarından geçene işaret etmek içindir. Bu hadis gösterir ki Cenab-ı Hak hayr ve şer işleyen hiç kimsenin amelini zayi etmez. Fakat burada kastolunan Ashab-ı Rakîm'in meselesi değildir. Burada asıl anlatılmak istenen Ashab-ı Kehf kıssasıdır.

Fakat bu görüşün ayetin siyakından uzak olduğu gizli değildir. Böyle bir görüşü kabul etmemizi gerektiren sahih hadisler de yoktur.

«Gençler»den maksat Ashab-ı Kehf'tir. Rivayet ediliyor ki onlar Rum eşrafının evladlarından genç kimselerdi. Boyunlarında altından yapılmış gerdanlıklar vardı. Ve omuzlarında saç örgüleri bulunuyordu. Onların Ashab-ı Kehf ismini almaları mağaraya sığınmalarından ileri gelmiştir.

«Ey Rabbimiz! Katından bize bir rahmet ver» dediler. Yani rahmet hazinelerinden bir rahmet olan mağfiret, rızık ve düşmanlardan eminliği bize ihsan et.

İbn Abbas'ın rivayetine göre Dakyanos isimli bir kral Rum şehirlerinden olan Efsus (Afşin veya Tarsus) şehrini istilâ etti. Bu, Hz. İsa'nın zamanından sonraydı. Halka putlara tapmasını emretti. Orada yedi genç vardı. Allah'a gizlice ibadet ederlerdi. Durumları krala ihbar edildi. Onlar da kraldan korktukları için geceleyin kaçtılar.

MAĞARANIN ÖNÜNE ÇEKİLEN DUVAR NE ZAMAN YAPILDI?

Beraberinde köpek olan bir çobanın yanından geçtiler. Köpek de onların arkasına takılarak gitti. Mağaraya sığındılar. Kral onları mağara kapısına kadar takip etti. Onların mağaraya girdiklerine dair izleri gördü. Fakat çıktıklarına dair herhangi bir ize rastlamadı. Böylece kralın askerleri mağaraya girdiler. Cenab-ı Hak onların gözlerini kör etti. Hiçbir şey göremediler. Kral *«Mağara kapısını duvarla kapatın ki orada açlık ve susuzluktan ölsünler»* diye emretti.

Mücahid, İbn Abbas'tan rivayet ediyor ki: *«Bu gençler putlara tapan bir kralın dinindeydiler. Putlara kurban kesen bu kral Allah'ı inkâr ediyordu. Şehirliler de bu hususta ona uymuşlardı. Bu gençlere Hz. İsa'nın havarilerinin (veya daha önceki müslüman milletlerin) bazıları tarafından hidayet işaretleri geldi. Allah'a iman ettiler. Basiret gözleriyle halkın yaptıklarının çirkinliğini gördüler. Dine yapışıp Allah'a ibadet ettiler. Durumları krala ihbar edildi. «Bunlar senin dininden ayrılmışlardır» denildi. «Mabudlarını hiçe sayarlar, o mabudları inkâr ederler» diye de ilave edildi. Kral onları yanına çağırarak dinine tabi olmalarını ve mabudlarına kurban kesmelerini emretti. «Eğer bu emrimden ayrılırsanız sizi öldürürüm» diye tehditte bulundu. Onlar da (rivayete göre): «Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir» dediler. (İkinci bir rivayete göre) Kral onlara: «Siz daha gençsiniz.*

Sizin aklınız bu işlere ermez. Ben sizin hakkınızda acele hüküm vermem. Size mühlet veriyorum. Evlerinize gidin, düşünün, sonra bana gelin» dedi ve kendilerine bir zaman tayin etti. Kral bu zaman arasında yolculuğa çıktı. O gençler de dinleri uğruna kaçmayı planladı. İçlerinden birisi: «Ben filan dağda bir mağara biliyorum, babam koyunlarını oraya götürürdü. Oraya gidip gizlenelim. Ta ki Allah bize bir yol açıncaya kadar» dedi. Halk panayıra çıkmıştı. Onlar da gidip halkla beraber panayıra çıkar gibi yaptılar. Sonra at üzerinde top oynamaya başlayarak, topu o dağa doğru götürdüler ve böylece kurtuldular».

DİN İÇİN HİCRET EDİLİR Mİ?

Bu ayet insanoğlunun dini için aile efradını, çoluk çocuğunu, yakınlarını, dostlarını, vatanını ve bütün mallarını bırakıp hicret edebileceğini açıkça ifade etmektedir. Rasûl-ü Ekrem ve Ashabı dinlerini koruyabilmek için yurtlarını terketmişlerdir. Hz. Peygamber (daha önce Nahl Suresi'nin tefsiri sırasında söylediğimiz gibi) mağaraya çekilmiştir. Nitekim Tevbe Suresi'nde bu husus kesinlikle belirtilmiştir. Müslümanlar vatanlarını, topraklarını, çocuklarını, akraba ve kardeşlerini bırakmışlar ve hicret etmişlerdir. Kâfirlerden, onların fitnelerinden dinlerini sağlam bırakmak ümidiyle bu hicrete kalkmışlardır. Kimi müslümanlar dağlara kaçmış, kimileri mağaralara sığınmıştır. Halktan hicret ederek Hâlık ile başbaşa kalmışlardır. Zalimin elinden (başka çare kalmadıkça) kaçmak, peygamberlerin ve Allah'ın dostlarının sünnetlerindendir. Allah'ın Rasûlü uzleti diğer şeylerden üstün tutmuştur. Alimlerden bir cemaat da fitnenin zahir olduğu bir devrede, halkın fesada girdiği bir zamanda bunu üstün bulmaktadır. Cenab-ı Hak bunu *«Mağara'ya sığının»* emriyle kesin olarak ifade etmektedir. Halktan uzak yaşamak bazen dağlarda, ma-

ğaralarda, derelerde, bazen deniz sahillerinde ve hudud boylarında bazen de evlerde olur. Nitekim bir rivayette şöyle denilmektedir: *«Fitne olduğu zaman yerini gizle ve dilini tut»*. Alimlerden bir grup *«Uzlet, şerden ve şerrin ehlinden kalben ve amelen uzak yaşamak demektir. Velev ki sen onların arasında olsan dahi»* demiştir.

Beğavi, İbn Ömer kanalıyla Rasûl-ü Ekrem'den şöyle rivayet eder: *«O müslüman ki halkla karışıp onların eziyetlerine karşı sabır gösterir; o, halka karışmayan ve eziyetlerine sabır göstermeyen müslümandan daha üstündür»*.

(11) *«Bunun üzerine biz de...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu durum Cenab-ı Hakk'ın onlara uykuyu musallat kılmasından ibarettir. Ve bu ibare Kur'an'ın fasih ibarelerindendir ki Araplar böyle bir ibare getirmekten aciz olduklarını itiraf etmişlerdir.

Zeccac'a göre bu ibarenin mânâsı: *«Onları dinlemekten menettik. Çünkü uykuda olan bir insan ses duyarsa uyanır»* şeklindedir.

İbn Abbas'a göre, bu ifade *«Onların kulakları üzerine uykuyu vurduk»* demektir. Yani seslerin kulaklara varma yollarını tıkadık.

Bazı müfessirler *«Onların kulaklarının üzerine vurduk ifadesinden maksat; onların dualarını kabul ettik, kavimlerinin şerlerinden onları uzak tuttuk ve onları uykuya daldırdık demektir»* demişlerdir.

Burada kulaklar özellikle zikredilmiştir. Çünkü uykunun fesadına sebep olan âzâ odur. Uykuda olan bir kimsenin uyanması çoğu kez kulak yoluyla olur.

Ayetin sonundaki «*Adeden*» kelimesi bir önceki «*sinîn*» kelimesinin sıfatıdır. Yani sayılı senleleri onların kulakları üzerine vurduk. Bundan çokluk kastedilmektedir. Yani birçok seneleri onların kulakları üzerine vurduk. Azlık sayıya muhtaç değildir; çünkü bilinmektedir.

Ebu Ubeyde, «*Adeden*» kelimesinin mukadder bir fiilin mefulu olduğunu söylemiştir. Bir gruba göre, Cenab-ı Hak o senelerin sayısını daha sonra, «*onlar mağaralarında 309 sene durdular*» mealindeki ayetle beyan etmiştir.

(12) «*Sonra da iki gruptan hangisinin...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Yani uykularından sonra onları (gönderdik) uyandırdık. Nitekim ölümden sonra diriltilen (veya uykudan kaldırılan kişiye) «*gönderilmiş*» denilir. Çünkü o daha önce gönderilmekten ve tasarruftan menedilmiş bir haldeydi. Diriltmek veya uyandırmak suretiyle o «*gönderilmiş*» sayılır.

«*İki gruptan*» birisi Ashab-ı Kehf'tir. İkinci grup ise Ashab-ı Kehf zamanında diriltilmiş olan şehir sakinleridir. Çünkü Ashab-ı Kehf'in kayıp olduğu devreye ait tarih onlarca biliniyordu. Yani bu iki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık. (Bu tefsir Cumhur'un tefsiridir.)

Tefsir alimlerinden bir kısmı, «*Bu iki grup, kâfirlerden iki*

gruptu. Ashab-ı Kehf'in müddeti hakkında ihtilafa girmişlerdir» der. Bir kısmı ise *«Bu iki grup, müslümanlardan iki gruptur»* demişlerdir.

«Ahsa» fiil-i mazidir. *«Emeden»* kelimesi onun mef'ulunbihi olur. Yani iki gruptan hangisinin o uzun müddet orada kalışlarını daha mazbut sayacağını bilmek için onları uyandırdık.

(13) *«Onların başından geçenleri gerçek olarak sana...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetin metninde geçmekte olan *«Fityetun»* kelimesi iman ve vicdan sahibi gençler anlamındadır. Onlar vasıtasız olarak iman ettikleri için Allah onları kahramanlıkla vasıflandırmıştır. Ehli lisan *«Fütuvvetin başı imandır»* demişlerdir. Cüneyd Bağdadi: *«Fütuvvet, cömertçe vermek, eziyet yapmamak, şikayeti terketmektir»* demiştir.

«Biz de onların hidayetini artırmıştık»; yani Allah'a giden yolda salih amel işleyebilmeleri için kendilerine kolaylıklar ihsan ettik. Halktan uzaklaşmak, dünya hususunda isteksiz davranmaları için onlara imkânlar sağladık.

Bir görüşe göre, Ashab-ı Kehf'in kıssası Araplar tarafından biliniyordu.

İbn Ebi Şeybe, İbn'ul-Munzir ve İbn Ebi Hatim'in İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre Ashab-ı Kehf bir kralın memleketinde idiler. Bu kral putperestliği yayıyordu. Bunu görünce o şehirden çıktılar. Aralarında biraraya geleceklerine dair hiçbir söz de yoktu. Böylece Cenab-ı Hak onları birbirleri ile karşılaş-

tırdı. Karşılıklı sordular: «*Sen nereye gitmek istiyorsun?*» Birisi diğerinden korktuğu halde sonunda birbirlerinden söz aldılar ve birbirlerine haber verdiler. Böylece bir noktada birleştiler ve «*Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir*» dedikten sonra gittiler, mağaraya girdiler. Cenab-ı Hak onların kulaklarının üzerine mühür vurdu. Onlar engin ve derin bir uykuya daldılar. Ailelerinden ayrıldıkları için her yerde arandılar, fakat bir türlü bulunamadılar. Mesele krala götürüldü. Kral, «*Bu grubun başına gelenler ileriki zamanlarda anlaşılacaktır. Bir grup insan çıkmış, nereye gittikleri belli değil. Ne bir cinayet işlemişler ne de herhangi bir suç*» dedi ve kalay ve bakırdan olan bir levha istedi. İsimlerini o levhaya yazdı. Sonra onu hazinesine attı. Sonra onların hadisesi Kur'an'ın belirttiği gibi oldu.

Ebu Hayyan tefsirinde, «*Ashab-ı Kehf'in nasıl biraraya geldiği, nasıl çıktıkları hakkında herhangi bir sahih hadis gelmemiştir. Ancak Cenab-ı Hakk'ın Kur'an'da onların haberinden verdiği kadarı bilinmektedir*» der.

Birçok rivayette şöyle anlatılmaktadır; «*Kral onların mağaraya sığındıklarını biliyordu. Fakat hiç kimse mağaraya girmeyi beceremedi. Çünkü her kim mağaraya girmek istediğinde dehşet ve korku içerisinde geri dönüyordu. Kral'a dediler ki: «Sen bunları dışarı çıkarırsan öldürmeyecek misin?». «Evet» dedi. «O halde» dediler: «Mağaranın kapısını duvarla ördür. Kendileri içeride susuzluktan ve açlıktan ölsünler».*

Bu görüş tasvip edildi ve böyle yapıldı.

(14) «Onların kalplerini sağlamlaştırdık...»

Bu Ayetin Tefsiri

Yani kalplerini sabırla kuvvetlendirdik. Vatanlarından ayrılmaları, aile efradlarını terketmeleri, nimetlerden ve arkadaşlarından uzaklaşmaları onları zaafa düşürmedi. Kralın korkusu da onlara dehşet vermedi. Kâfirlerin çokluğu kalplerine menfi yönden bir etki yapmadı.

«Kâmû»; yani onlar azimle Allah'a yönelmek hususunda insanlara karşı gelerek, kıyam ettiler. Dinlerini izhar etmek için ortaya çıktılar.

İbn'ul-Munzir ve İbn Hatim'in rivayet ettiğine göre onlar şehirden çıktılar. Aralarında herhangi bir söz olmadığı halde bir noktada biraraya geldiler. İçlerinden biri ayağa kalkarak: *«Ben bir şey hissediyorum ki onu hiç kimsenin hissettiğini zannetmiyorum»* dedi. Onlar: *«Ne hissediyorsun?»* diye sorunca, o: *«Ben, Rabbimin göklerin ve yerin Rabbi olduğu gerçeğini hissediyorum»* dedi. Onlar da: *«Biz de böyle hissediyoruz»* dediler. Böylece hepsi birden: *«Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. Hiçbir zaman ondan başka bir ilâh çağırmayacağız»* dediler.

Onlar *«Bizim Rabbimiz gökler ve yerin Rabbidir»* demekle rububiyetin *«hiçbir zaman ondan başka bir ilâh tanımayacağız»* sözleriyle de uluhiyetin birliğine işaret etmişlerdir. Ancak müşrikler de *«Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir»* derler, fakat *«Ondan başka bir ilâh çağırmayacağız»* demezler. Nitekim Kur'an bu durumu şöyle ifade etmektedir:

MÜŞRİKLER ALLAH'A İNANIYORLAR MIYDI?

«Eğer onlara (putperestlere): «Yerler ve gökleri kim yarattı?» diye sorsan, «Allah yarattı» derler». Yine Cenab-ı Hak müşrikler-

den hikâye ederek şöyle buyuruyor: «Onlar; *«Biz bu putlarımıza bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz» derler».*

Bir rivayette müşriklerin: *«Senin hizmetindeyiz. Senin şerikin yoktur. Ancak bir tek ortağın var, o da senin içindir. Onu da, onun mülkünde olanı da sen mülk edinmişsin»* dedikleri bildirilmiştir.

«Biz ondan başkasını ilâh olarak çağırmayız. Aksi takdirde haktan uzak bir söz söylemiş oluruz»; Ebu'l-Beka; *«Ayetteki «şetaten» kelimesi «Kulna» fiilinin mefuludur»* der. Katade bu kelime için yalan anlamını tercih ederken, İbn Zeyd *«Şetat hata etmek demektir»* der. Süddi *«Şetat»* kelimesini zulmetmek şeklinde tefsir etmiştir.

Bütün bu tefsirler kelimenin gereği icabı yapılmış yorumlardır. Zira *«şetat»*ın esas mânâsı (daha önce söylediğimiz gibi) haktan uzak, ifrata kaçan söz demektir. Haktan uzak olan bir söz yalan olur, hata olur, zulm olur. Yani böyle bir söz bu mânâları gerektirir.

Bu cümledeki *«lâm»* harfi kasemin cevabıdır. Yani *«Allah'a yemin ederiz ki eğer biz Allah'tan başka bir ilâh çağırırsak haktan uzak olan ve ifrada kaçan bir söz söylemiş oluruz!»*

Allah'tan başka bir ilâhı çağırmak, ona ibadet etmek, haktan uzak bir söz söylemeyi şu noktadan ötürü gerektirir: *«Mabudun uluhiyetini ikrar ve itiraf etmek, ona sığınmak, ibadet kapsamı içine girer».*

Bu ayet Ashab-ı Kehf'in putlara ibadete davet edildiklerini ve putlara tapmadıklarından dolayı da kınanmış olduklarını or-

taya koymaktadır. Nitekim onların kralın huzuruna götürülmeleri de buna açıkça delâlet eder!

(15) *«Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka...»*

Bu Ayetin Tefsiri

*«Allah'tan başka mabudlar edinmek»*ten maksad putları elleriyle yapmaları (yontarak meydana getirmeleri) sonra da onlara tapmalarıdır. Bu ayette *«edinme»*yi *«yapmak»* şeklinde tefsir etmek, Ebu Hayyan'ın zikrettiği iki ihtimalden birisine binaendir. İkinci ihtimal, *«Allah'tan başka mabudlar kılmış»;* yani başkası tarafından yapılan veya diğer müşriklerden tevarüs eden mabudlara tapmış olmalarıdır.

Cenab-ı Hak burada sadece onların Allah'tan başka mabud edinmelerini haber veriyor değildir. Aynı zamanda bu haberde inkâr mânâsı da vardır. Yani böyle yapmaları ne yazıktır! Niçin bu felaketi irtikâb etmişlerdir? Niçin bu mabudları ilâh edinmelerinin doğru olduğuna dair açıkça iddialarını ispat eden bir delil getirmiyorlar? Zira din ancak delil ve hüccet sayesinde edinilir.

Bu ayeti celile ile mabudiyetine, uluhiyetine delâlet eden bir delil bulunmayan bir nesnenin mabud olmasının mümkün olmadığının, merdud olduğunun delili vardır.

«Allah'a iftira eden kimseden daha zalim kim vardır?» Yani Allah'a ortaklık nisbet eden kişiden daha zalim kimse yoktur yeryüzünde. Bu sözün Ashab-ı Kehf'in kralın huzurunda, onu susturmak ve aciz bırakmak için söyledikleri bir söz olması muhtemeldir.

Ashab-ı Kehf, kralın *«Tapın!»* dediği putlara ibadetten, kendilerini teberri etmek için bu sözü yerli yerinde kullanmışlardır. Bu sözü kendi aralarında söylemiş de olabilirler.

وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوْهُمْ وَمَا يَعْبُدُوْنَ اِلَّا اللّٰهَ فَاْوٗٓا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ
لَكُمْ رَبُّكُمْ مِّنْ رَّحْمَتِهٖ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِّنْ اَمْرِكُمْ
مِّرْفَقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَّزٰوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِيْنِ
وَاِذَا غَرَبَتْ تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِيْ فَجْوَةٍ مِّنْهُ
ذٰلِكَ مِنْ اٰيٰتِ اللّٰهِ ۗ مَنْ يَّهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۚ وَمَنْ يُّضْلِلْ
فَلَنْ تَجِدَ لَهٗ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَّهُمْ
رُقُوْدٌ ۚ وَّنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِيْنِ وَذَاتَ الشِّمَالِ ۖ وَكَلْبُهُمْ
بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيْدِ ۗ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ
فِرَارًا وَّلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾ وَكَذٰلِكَ بَعَثْنٰهُمْ لِيَتَسَآءَلُوْا
بَيْنَهُمْ ۗ قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ۗ قَالُوْا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ
يَوْمٍ ۗ قَالُوْا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوْٓا اَحَدَكُمْ
بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدِيْنَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَآ اَزْكٰى طَعَامًا
فَلْيَاْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ
اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَّظْهَرُوْا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوْكُمْ
اَوْ يُعِيْدُوْكُمْ فِيْ مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوْٓا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾

16 — (İçlerinden biri): «Madem ki siz onlardan ve Allah'ın dışında taptıkları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının ki Rabbiniz size rahmetini yaysın ve sizin için işinizde kolaylık sağlasın» (dedi).

17 — Güneşi, doğduğu zaman mağaralarının sağına eğilirken, battığı zaman da sol taraftan onları keser geçerken görürsün. Onlar mağaranın geniş bir köşesinde idiler. İşte bu Allah'ın ayetlerindendir. Allah kimé hidayet ederse, o doğru yola ulaşmıştır, kimi de hidayetten mahrum bırakırsa, artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın.

18 — Onlar uykuda oldukları halde, sen onları uyanık sanırsın. Onları (oldukları yerde) sağa-sola çevirirız. Köpekleri de (mağaranın) girişinde kollarını uzatmış yatıyordu. Eğer onları görseydin, dönüp kaçardın ve gördüklerinden dolayı için korku dolardı.

19 — Böylece, kendi aralarında birbirlerine sorsunlar diye, onları uyandırdık. İçlerinden biri, «Ne kadar (uyuya) kaldınız?» dedi. (Diğerleri): «Bir gün veya günün bir parçası kadar» dediler. (Sonra) «Rabbiniz kaldığınız müddeti daha iyi bilir. Şimdi siz içinizden birini şu gümüş para ile şehre gönderin de baksın, hangi yiyecek daha temiz ise ondan size erzak getirsin; fakat çok dikkatli davransın ve sakın sizi kimseye belli etmesin» dediler.

20 — «Çünkü onlar farkınıza varırlarsa sizi taşlamak suretiyle öldürürler veya kendi dinlerine döndürürler ki işte o zaman ebediyen iflah olmazsınız».

(16) *«(İçlerinden biri): Madem ki siz...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu söz Ashab-ı Kehf arasında söylenen bir sözdür. Yani bazıları diğerlerine; *«Madem ki siz onlardan ve onların Allah'ın dışında tapmakta oldukları vardıklarından uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının...»* demiştir.

«İ'tezele» fiili bedenen veya kalben sakınmak, uzaklaşmak demektir. İki mânâ da burada kastedilebilir. Yani siz onlardan veya onların tapmakta oldukları mabudlarından uzaklaştınız. Sadece Allah'a kulluk ediyorsunuz! Veya onlardan veya onların ibadetinden uzaklaştınız ve sadece Allah'ın ibadetine sarılıyorsunuz. O halde mağaraya sığının; yani onlardan veya onların taptıklarından uzaklaştığınız zaman size imkân verilecek bir yerde Allah'a ihlasla ibadet edin!

Bazıları da *«Madem ki siz inanç bakımından onlardan uzaklaştınız o halde bedenen de onlardan uzaklaşın ve Rabbinize serbestçe ibadet edin»* şeklinde bir mânâ vermişlerdir. Veya, *«Madem ki bedenen onlardan uzaklaşmayı irade ettiniz o halde bunu yerine getirin ve mağaraya sığınıp Rabbinize ibadet edin!»*

Rabbiniz bundan ötürü dünya ve Ahiret'te sizin için rahmetini yayacak ve size imkânları genişletecektir. Sizin dininiz uğ-

rundaki hicretinizi, tam mânâsıyla Allah'a yönelme ameliyenizi sizin için kolaylaştıracaktır. Size yararlanacağınız bir ortam meydana getirecektir.

Ayetin zahirine bakılırsa onlar bu sözlerini Allah'ın lütfuna olan güvenlerinden ve pırıl pırıl parlayan inançlarından ötürü söylemişlerdir. Çünkü bunlar Allah'ı tanıyan alim kimselerdi.

Tabarani ve İbn'ul-Munzir, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmektedirler: *«Allah, peygamber olarak gönderdiği bir insanı mutlaka genç göndermiş ve herhangi bir alime de ilmi, genç olduğu halde vermiştir».*

Ashab-ı Kehf'in bu sözü, asırlarında yaşayan bir peygamberin tebliği sonucunda bilmeleri mümkündür. İçlerinden birinin peygamber olması ve Allah'ın vahyi dolayısıyla, bunu arkadaşlarına söylemesi de mümkündür. Tabii bütün bunlar birer ihtimaldir ve böyle olduğuna dair elimizde kesin bir delil yoktur.

Bu ayet, diyar-ı küfürde ve küfür kelimesini açıkça söylemek suretiyle oturmanın mümkün olduğu bir zamanda, dinin selâmeti ve oturmanın kerahati sebebiyle hicret etmenin daha doğru olduğuna delâlet eder.

(17) *«Güneşi, doğduğu zaman...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet onların mağaraya sığındıktan sonraki hallerini açıklamaktadır. Buradaki hitap Allah'ın Rasûlü'ne veya muhatap olabilecek herkesedir. Rasûl-ü Ekrem fiilen bu durumu görmüş değildir. Belki Cenab-ı Hak şöyle demek istemektedir: *«O mağara öyle bir haldedir ki eğer onu görseydin doğduğu zaman güneşin*

mağaranın sağına meylettiğine, batarken de sol taraftan onlara durmaksızın dokunup battığına muttali olurdun.»

Ayetin metnindeki *«Tezaveru»* fiili *«zevr»* (veya *«zuver»)* kökünden alınmıştır ve meyletmek demektir. Bazıları *«Bu, tabii bir meyildir»* demişse de tefsir alimlerinin çoğu *«meylin mutlak olduğuna»* kâildirler. Yalana da *«zur»* denilmiştir. Çünkü o hakikatten meyledip, ona uygun düşmemektedir. *«Zur»* kelimesi aynı zamanda *«put»* mânâsına da gelmektedir.

«Fecve» kelimesi *«geniş saha»* demektir. Yani onlar mağaranın geniş bir bölümünde oldukları halde güneş doğduğu zaman mağaranın sağına, battığı zaman da soluna meyledip onların üzerine doğrudan doğmamaktadır. Yani, onlar öyle bir durumdadırlar ki güneş hiçbir zaman onlara isabet etmez ki kendilerine rahatsızlık versin. Onlar mağaranın ortasında olduklarından ötürü de hava alırlar ve mağaranın kokuşan havası ve güneşin harareti onlara rahatsızlık vermez. Bunun nedeni şudur: Mağaranın kapısı (Abdullah bin Müslim ve İbn Atiyye'nin dediği gibi), Benat'ün-Neaş adlı yıldızlara karşıdır, doğu ve batının onun hizasına en yakın noktaları yengeç burcunun baş doğusu ile baş batısıdır. Güneşin medarı onun medarı olduğu zaman mağaraya doğru meylettiği halde onun sağ tarafına mukabil olarak doğar, bu da batı tarafına gelen kısımdır. Batarken de sol tarafına muvazi olarak batar ve böylece güneş ışınları mağaranın yanlarına vurarak, onun sıkıcı havasını ortadan kaldırır. Havayı mutedil bir hale getirir ve bedenlerine eziyet vermemek, elbiselerini çürütmemek için de onların üzerinde doğmazdı. Mağara kapısının batı tarafına meylinin daha fazla olması ve bunun için de güneşin mağaranın üzerine, sağa ve sola kayarak doğması ihtimal dahilindedir.

Zeccac; *«Onların çürümemesi Benta'ün-Neaş'a karşı düşüş-*

lerinden, güneşin zikredilen şekilde doğmasından ötürü değildir. Aksine Cenab-ı Hak yed-i kudretiyle güneşi onlara isabet etmeyecek bir şekilde harikulade ve onlara bir lütuf olarak tanzim etmiştir» diyor. Çünkü bu durumları gayet gariptir. Sanki Cenab-ı Hak güneşe *«Sağ ve sollarından olmak üzere onlardan uzaklaş ve onların üzerinde dolaşıp durma»* demektedir. Bununla beraber onlar mağaranın geniş bir alanındadırlar ve güneşi onlara dokunmaktan menetmiştir. Zeccac; *«Bu durum Allah'ın ayetlerindendir» cümlesi de benim bu sözlerimin delilidir»* diye ilave etmektedir.

Birinci yoruma göre, güneşin onlara bu şekilde dokunmaması elbiselerinin çürümemesi, bedenlerinin kokuşmaması Cenab-ı Hakk'ın kudretine delâlet etmez. Fakat ikinci yoruma göre bunun, Allah'ın kudretinin kemâline ve tevhid ehlinin kerametine delâleti gök ortasındaki güneşten daha belirgindir. Bu ayetteki durum (denildiği gibi), mağaranın kapısı üzerlerine kapatılmazdan öncedir.

Ebu Ali'ye göre ayetin metnindeki *«Takridu»* fiili, güneşin onlara ışığından vermesi, sonra süratle onların üzerinden kayıp, verdiği ışığı geri almasıdır. Öyle ki güneş tıpkı makas gibidir. Sahibi onunla bir iş görür, sonra geri alır. Ebu Ali'ye göre iki cümlenin mânâsı şudur: *«Güneş, sabahleyin onların mağaralarından kayar, akşamleyin hafif bir şekilde kendilerine isabet ederek geçip gider».*

Tefsir alimlerinin çoğu güneşin onlara hiç isabet etmediği hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat onlara niçin isabet etmemiş olduğu hususunda ihtilaf vardır. Nitekim bu görüşleri daha önce zikretmiştik.

«Allah kime hidayet ederse»; yani kimi hakka iletirse, kim

sevdiğine ve razı olduğuna muvaffak kılarsa; *«O doğru yola ulaşmıştır, yani o dünya ve Ahiret'te en büyük nasibi almış kimsedir».*

Ayetin bu cümlesi, Ashab-ı Kehf'in medhu senâsı, onların hedeflerine vardığına dair bir şehadet ve onların ummakta oldukları rahmete ve yararlı hizmetlere hazırlanmak şeklindeki emellerinin tahakkuku anlamındadır. Bu cümleden maksat, bu mucizelerin benzerlerinin çokluğuna dikkati çekmek de olabilir. Fakat bu tür mucizelerle dilekleri kabul olunanlar Allah'ın, bu mucizeleri düşünmeye, onlara ibret gözüyle bakmaya muvaffak ettiği kimselerdir. Bu bakımdan ayetin başındaki *«men»* kelimesi ya Ashab-ı Kehf olan o genç gruba racidir veya onlar ile başkalarına da işaret eder. Bu aynı zamanda Ashab-ı Kehf'in de medhu senâsı demektir.

«Allah kimi de hidayetten mahrum bırakırsa, artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın». Velev ki dünyayı karış karış gezsen, tetkik etsen dahi. Çünkü böyle bir yardımcının bulunması muhaldir. Yoksa *«Vardır da sen onu bulamazsın, mümkündür de sen ona erişemezsin»* demek değildir.

(18) *«Onlar uykuda oldukları halde...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayeti celilede hazf ve takdir vardır. Yani eğer onları görürsen onları böyle zannedersin. Ayetin metnindeki *«Eykazen»* kelimesi uyanıklık mânâsına gelen *«yekız»* kelimesinin çoğuludur. Böyle sanılmasının nedeni onların bakan bir kimsenin nezdinde gözlerinin açık oluşundandır. Nitekim bunu birçok müfessir söylemiştir.

İbn Atiyye der ki: *«Bakan kimsenin onları böyle sanması*

onlar üzerindeki korunmanın şiddetinden ve az bozulmaktan ileri gelir».

Zeccac: «*Onların böyle sanmasının nedeni, onların çokça sağa-sola çevrilmelerindendir*» demiş ve ayrıca görülen birtakım deliller de getirmiştir. Ancak «*onlar uykuda oldukları halde*» şeklindeki cümle Zeccac'ın yorumuna uygun düşmemektedir.

Onları uykuda iken çokça sağa ve sola çeviriyoruz ki toprak, onların bedenlerini ve elbiselerini yemesin. Bu yorum Said bin Mensur ve İbn'ul-Munzir tarafından İbn Cübeyr'den rivayet edilmiştir. Fakat bu yorum da uzak bir yorum şeklinde değerlendirilmiştir. Fahreddin Razi, «*Bu yorum acaip bir şeydir. Çünkü onları o kadar uzun müddet diri bırakmaya kâdir olan Allah, evirip çevirmeksizin de onların bedenlerini korumaya kâdirdir*» demiştir. Fakat Fahreddin Razi'ye bazı müfessirler şöyle cevap vermişlerdir: «*Allah'ın hikmeti onların bedenlerinin adi ve normal yollardan korunmasını iktiza etmiştir. Ama bunun niçin böyle olduğunu bilemeyiz*».

Bazı müfessirler; «*Onların sağa-sola evirip-çevirilmeleri, daha önceki adetlerini korumak içindir. Ve bu adetlerini korumak da onların durumuyla Cenab-ı Hakk'ın ne denli ilgilendiğini göstermek içindir*» demişlerdir.

Bazı müfessirler ise, «*Burada Cenab-ı Hakk'ın onların üzerindeki kudretinin azametini izhar ihtimali de vardır. Çünkü Cenab-ı Hak onlarda ağır uyku ile aynı uyku halinde çokça evirip-çevirmeyi biraraya getirmiştir. Halbuki ağır uykuda çokça evirip çevirme yoktur*» demişlerdir. Fakat bu tevil de uzaktır.

Onların evirip-çevrilme vakitlerinde alimler ihtilaf etmişler-

dir. İbn Ebi Hatim, İbn Merduveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: *«Onlar altı ayda bir defa evirilip çeviriliyorlardı».* (Başka muhaddisler de bunun benzerini Ebu İyad'dan rivayet etmişlerdir.)

Bazıları da *«Bu çevrilmeler yılda bir kez oluyordu. Bu da Aşura günündeydi»* demişlerdir.

İbn'ul-Munzir, İbn Ebi Hatim, Mücahid'den şöyle rivayet ederler: *«Bu evirip çevirme üçyüz seneye eklenen dokuz senede olmuştur. Diğer üçyüz senede olmamıştır».*

İbn Ebi Hatim, Katade'den rivayet ediyor ki *«Bu evirip çevirme onların birinci uykularında, yani üçyüz sene zarfında olmuştur. Onlar her sene bir defa evirilip-çeviriliyorlardı. İkinci uykularında yani dokuz senelik ek zamanda böyle bir şey olmamıştır».*

Fahreddin Razi; *«Bu takdirler aklen tesbit edilemeyen şeylerdir. Kur'an'ın lâfzı da buna delâlet etmez. Üstelik bu hususta sahih bir haber yoktur»* diye itiraz etmiştir. Binaenaleyh ayetin zahiri bu evirmenin çokça olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenab-ı Hak burada yenilenen bir devamlılığa delâlet eden muzari fiilini kullanmıştır. Bu cümlede onların uyanık kimselere çok benzediğine işaret vardır. O kadar ki onlara bakan kendilerini uyanıkmış gibi telakki etmektedir.

«Köpekleri de (mağaranın) girişinde kollarını uzatmış yatıyordu». Ayetin zahirine bakılırsa köpekten maksat bizim bildiğimiz hayvandır. Onun birçok isimleri vardır. Hatta Celâleddin Suyuti o isimler hakkında bir risale yazmıştır.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre bu, Ashab-ı Kehf'in yanından geçip gittikleri bir çobana aitti. Çoban onların dinine gir-

di. Onlarla beraber gitti. Köpek de kendilerini arkalarından takip etti.

Ubeyd bin Umeyr, «*Bu köpek onlardan birisinin av köpeğiydi*» derken, bazı kimseler de, «*Bu köpek onların koyunlarını koruyan köpekti*» diyor.

Bu ayet, dinimizde korunmak için, koyun için köpek edinmenin caiz olduğuna, bu hususta herhangi bir beis bulunmadığına delâlet eder. Ama korunma maksadı olmaksızın ve çoban köpeği dışında köpek edinmek yasaklanmıştır. Zira Buhari, İbn Ömer' den şöyle rivayet ediyor: «*Kim av ve çoban köpeği dışında bir köpek edinirse her gün onun amelinden iki kırat (veya «bir kırat») eksilir!*»

Köpeğin rengi konusunda da ihtilaf vardır. Bazı rivayetlere göre sarımtırak idi. Bazı rivayetler kırmızı renkli olduğuna, bazıları da katran renginde olduğuna işaret eder.

İbn Ebi Hatim'in Hasan Basri'den rivayet ettiğine göre ismi Kıtmir'dir. Mücahid'den gelen bir rivayete göre Katmur, bazılarına göre Reyyan, bazılarına göre Sevr'dir. Bazıları da başka isimler ileri sürmüşlerdir.

Ayetin metninde geçen «*Vesîd*» kelimesi kapı yeri, mağaranın giriş noktası demektir. Yoksa orada bizim bildiğimiz şekilde bir kapı yoktur.

İbn'ul-Munzir İbn Cübeyr'den rivayet eder ki «*Vesid toprak demektir*» şeklinde rivayet ediyorsa da bu tefsir makbul değildir. Çünkü lûgat kitaplarında lâfzın böyle bir mânâya geldiğine dair herhangi bir kayıt yoktur.

Köpeğin kapıda beklemesi, onlarla beraber bulunmamasının hikmeti konusunda şu zikredilmiştir: İçinde köpek olan bir eve melekler girmezler. Meleklerin mağaraya girip çıkmaları için köpek mağarada değil de, kapıda beklemiştir.

Bazıları da «*Köpek, daha önce de işaret edildiği gibi, bekçilik yaptığından dolayı orada bulunmuştur*» demişlerdir. Nitekim İbn'ul-Munzir, İbn Cüreyc'ten rivayet eder ki köpek mağara kapısını korumak için orada ellerini yayarak duruyordu. Ashab-ı Kehf sağ taraflarına döndürüldüklerinde o da sağ kulağı üzerine yatar, onlar sola döndürüldüğünde bu sefer sol kulağı üzerine yatardı. Yani onlar gibi uyurdu. Zahir olan budur. Fakat İbn Ebi Hatim, Abdullah bin Humeyd el-Mekki'den şöyle rivayet ediyor: «*Cenab-ı Hak köpeğin kendi ellerini yalamasıyla onun rızkını vermiştir*». Bu rivayetten anlaşılıyor ki onlar uykuya daldıkları gibi köpek uykuya dalmamıştır.

«*Eğer onları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerinden dolayı için korku dolardı*». Bu hitap ayetle karşı karşıya gelen herkesedir. Aynı zamanda Rasûl-ü Ekrem'e de böyle hitap edilmesi caizdir. Onların bu durumları uyandıktan ve elçilerini şehre gönderdikten sonra meydana gelmiştir. Bu korkuyu gerektiren sebep Cenab-ı Hakk'ın onlara verdiği heybet ve korkudur.

Bazı tefsir alimleri; «*Cenab-ı Hak onların hâl ve heyetlerini hiç bozmamıştır ve bu açık bir mucizedir*» demişlerdir.

İbn Ebi Şeybe ve İbn'ul-Munzir, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyorlar:

«Biz Muaviye ile beraber Rum diyarına doğru Medik Savaşı'na çıktık. Ashab-ı Kehf'in mağarasının yanından geçtik. Muaviye: «*Keşke onlar bize gösterilseydi de kendilerine baksaydık*» de-

yince ben; *«Onlara bakamazsın. Çünkü Cenab-ı Hak senden daha hayırlı olan bir kimseyi (yani Hz. Peygamber'i) ondan menederek şöyle buyurmuştur: «Eğer onları görseydin, dönüp kaçardın ve gördüklerinden dolayı kesinlikle onlardan yüz çevirirdin, için korku dolardı»* dedim. Muaviye: *«Onların halini bilmeden gitmem»* dedi ve bazı kimseleri vazifelendirerek kendilerine: *«Gidin, mağaraya bakın»* diye emretti. Onlar gittiler. Mağaraya girdiklerinde Cenab-ı Hak bir rüzgâr gönderdi. Onları mağaradan silip süpürdü».

Bazı kimseler; *«Muaviye'nin İbn Abbas'ın sözüne göre hareket etmemesinin nedeni, onların daha önceki durumlarının bozulmuş olduğuna kanaat getirmiş olmasıdır. Veya mümkün olduğu kadar onların haline muttali olmak istiyordu»* demişlerdir. (1)

İbn Abbas onların bugüne kadar kaldıklarını kabul etmemektedir. Nitekim Abdurrezzak ile İbn Ebi Hatim, İkrime'den ve İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyorlar:

«İbn Abbas, Habib b. Mesleme ile beraber savaşa gitti. Orada kemikler görüldü. Bir kişi: «Bu, Ashab-ı Kehf'in kemikleridir» deyince İbn Abbas: «Onların kemikleri üçyüz seneden daha önce çürümüştür» dedi.»

Bu rivayetleri kaydeden Alusi şöyle diyor: *«Kalbin meylettiği husus, onların bugün olmamalarıdır. Eğer var iseler de Cenab-ı Hakk'ın işaret ettiği hâl üzerinde değildirler».*

Ayetteki hitap herhangi bir muayyen kişiye değildir. Aksine

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 15, sh: 227-228

ayetten maksat, onların o vakitte o halde olduklarını haber vermektir.

İbn Merduveyh'in İbn Abbas'tan: *«Allah'ın Rasûlü buyurdu ki, Ashab'ı Kehf, Mehdi'nin yardımcılarıdır»* diye rivayet ettiği hadise gelince, bu hadis sahihse, onların bugün o hal üzerinde mevcut olduklarına delâlet etmez ve Rasûl-ü Ekrem, *«o hitap geneldir»* dediğimiz takdirde o hitabın muhatapları arasına girmez. Çünkü o Ashab-ı Kehf mucizesinden daha büyük olan göklerin ve yerin melekûtuna muttali olmuştur.

(19-20) *«Böylece kendi aralarında birbirlerine sorsunlar diye...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Birçok tefsir alimi *«Liyetesaelu»* fiilinin başındaki *«lam»*ın akibet harfi olduğunu söylemiştir. Yani onların uyandırılmalarının neticesi birbirlerinden sormalarıdır. Haffaci, bu yorumu destekleyerek; *«Cenab-ı Hakk'ın fiilinden maksat ,kudretinin kemalini izhar etmektir. Yoksa sadece onların birbirlerinden sormaları değildir»* demiştir.

Onların en yaşlısı olan Mekselmine (veya nafakalarının naziri olan Yemliha) onlardan kaç gün uykuda kaldıklarını sordu. Bu sualin sebebi onların durumlarının mutad bir duruma biraz muhalif olduğunu görmesidir. Veya kazaya kalmış namazlarını gözetmesiydi.

Birçok tefsir aliminin söylediği gibi *«ev»* (veya) edatı burada şek içindir. Yani bir gün mü yoksa bir günün bir parçası mı bundan şüphe ediyoruz! Ne kadar kaldığımızı kesinlikle bilmiyoruz. Acaba bir gün kadar mı yoksa bir günün bir miktarı kadar mı bunu tam anlamıyla bilemiyoruz. Onların böyle söylemeleri uyku

sersemliğinin henüz üzerlerinden geçmemiş olması, basiretlerinden tamamen uzaklaşmamış olmasıydı. Onlar bunu söylediklerinde henüz emarelere bakmış değillerdi.

Bu noktada şüphe yoktur. İsterse onların uykudan uyanmaları topluca olsun, isterse bazıları gündüz bazıları da gece uyanmış olsun, mesele değişmez. Meşhur rivayete göre onların uykuları kuşluk zamanı, uyanmaları ise günün son saatlerinde gerçekleşmiştir. Bazı tefsirciler onların içinde uykuya daldıkları günde mi yoksa ondan sonraki günde mi uyandıklarını bilmediklerini söylemişlerdir.

Fakat bu yoruma şöyle itiraz edilmiştir: Böyle bir durumda onlar günün bir parçasında, bir günde ve bir parçada tereddüt etmiş oluyorlar. Bu noktadan hareket eden bir kimse *«ev»* edatının burada *«idrab»* (yüz çevirme) için olduğunu söylemiştir. Bunun nedeni şuydu: Onlar günün son saatinde uyandıkları zaman, mağaranın ortasında bulunuyorlardı. Henüz uyku sersemiydiler. Dikkat etmezden önce sözleri şöyledir: *«Bir gün kaldık...»* sonra güneşin henüz batmadığını görünce bu sefer: *«Bir gün veya günün bir parçası kadar»* demişlerdir.

Ebu Hayyan: *«Ev edatı burada tafsil içindir»* demiştir. Yani onların bir kısmı *«biz bir gün kaldık»*, başka bir kısmı da *«biz günün bir parçası kadar kaldık»* demişlerdir ve her grubun bu sözü zann-ı galibe binaendir. Dolayısıyla burada yalan sözkonusu değildir.

«Ev» edatının tafsil için olduğu hususu neredeyse insanın aklına gelmeyecek bir ihtimaldir. Üstelik bu emrin zann-ı galibe binaen olmasına da ihtiyaç yoktur. Zira *«ev»* tafsil için olmasa da onlar: *«Kesinlikle biz durduğumuz miktarı tahkik etmedik»* demek istemişlerdir.

Onlardan bir grup ya ilhamla veya istidlal ederek *«Rabbiniz kaldığınız müddeti daha iyi bilir (Yani siz kaldığınız müddeti bilmezsiniz, ancak Allah bilir)»* dedi.

«Şimdi siz içinizden birini şu gümüş para ile şehre gönderin» cümlesinde *«ehad»* kelimesi kullanılmış ancak *«vahid»* kelimesi kullanılmamıştır. Çünkü *«vahid»* tabiri kullanılsaydı *«Başınızdakini gönderin»* mânâsı vehmedilebilirdi. Zira çoğu kez *«kavmin vahidi geldi»* (yani başları geldi) denir.

«Verik» kelimesi sikkeli veya sikkesiz gümüş demektir. Bunun gümüş mânâsına geldiğini Arfece hadisi ispat etmektedir. Zira Arfece'nin burnu savaşta kesildiğinde Verik'ten bir burun edinmişti. O kokunca bu sefer altından bir burun edinmiştir. İşte zahire göre *«Verik»* burada altının karşılığı olan gümüştür.

Ayetin bu cümlesi evinden çıkan bir kimsenin yol azığı edinmesinin doğru olduğuna delildir. Ve böyle bir azık edinme Allah'a tevekküle ters düşmemektedir. Nitekim hadis-i şerifte *«Evvela devenin dizini bağla ,sonra Allah'a tevekkül et»* denilmektedir. Bazı alimler *«Havassın tevekkül etmesi onların sebepleri tamamen terketmeleri demektir»* demişlerdir. Saâd bin Ebi Vakkas ve Ebu Müslim el Hulani'nin askerleriyle deniz üzerinde yürümeleri ve Hz. Ömer'in emriyle Temimî Dari'nin içinden ateş çıkan mağaraya girmesi gibi olaylar bu kabilden, yani havassın tevekkülündendir.

İmam Ahmed, İshak ve diğer imamlardan bazıları *«Azıksız çöllere dalmanın caiz olduğuna»* kesin hüküm getirmişlerdir. Yakini ve tevekkülü kuvvetli olan bir kimse için tedavi olmamanın ve maişet için çalışmayı terketmenin de caiz olduğuna delil getirmişlerdir.

İmam Ahmed, *«Tevekkül, insanlardan ümitsiz olmak süre-*

tiyle sağa sola bakmayı kesmek demektir» demiş ve bunun delili olarak Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını göstermiştir: Hz İbrahim ateşe atıldığında Cebrail onun karşısına dikilir: *«Bir ihtiyacın var mı»* diye sorar. Hz. İbrahim: *«Benim kimseye ihtiyacım yok»* diye cevap verir.

Bazı fâzıl kimselerin kelâmından anlaşıldığına göre sebepleri terketmek sadece sûfiler nezdinde havas tevekkülünün yolu değildir. Bunu sûfilerden başkaları da söylemişlerdir.

Onların kastettikleri şehir, kaçtıkları şehirdir. Bazı müfessirlere göre şu anda bu şehrin ismi bizim bildiğimiz Mersin'e bağlı Tarsus'tur. Zira Ashab-ı Kehf'in mağarası en meşhur görüşe göre oradadır. Onların kaçtıkları gün Tarsus'un ismi Efsus idi. Böylece bu hususlaki iki değişik rivayet arasında uyum sağlanmış olur. (1)

Onların *«Sizden biriniz bu parayı şehre götürsün»* demeleri fazla araştırmaya dalmaktan yüz çevirmelerinden ve kendilerini ilgilendiren konuya yönelmelerinden ötürü söylenmiştir.

«Parayı götüren kişi şehirde kimin helâl yemek sattığına daha fazla dikkat etsin» denilmiştir. Zira o şehrin o halkı o dönemde putlar için kurban keserlerdi. Nitekim Said bin Mansur ve başka müfessirler bunu İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir.

Başka bir rivayette ise *«Halk domuzları keser ve yerlerdi. Bu sözü onun için söylediler»* diye bildirilmiştir.

Dahhak; *«O şehir ahalisinin mallarının çoğu gasp suretiyle*

(1) Son yaptığım tespitlere göre Efsus, Maraş'ın Afşin kazasının adıdır. Belki de Tarsus, Efsus ile karıştırılmıştır.

elde edilmişti. Hangisinin malının temiz olduğuna bu yüzden dikkat etsin» şeklinde bir yorum yapmıştır.

Ayet metnindeki *«Ezka»* fiili *«artan»* mânâsına gelen zekât kelimesinden gelir. Bu da uhrevî ve dünyevî olmak üzere iki kısımdır. Burada manevi artış kastedilmiştir. Çünkü helâli aramakta sevap ve güzel netice vardır.

İbn Said ve Mukatil *«En temizini seçsin, hangisi en temizini satıyor ona baksın, demektir»* dedi.

İkrime: *«Ezka en çok mânâsını ifade eder»* demiştir. Yeman bin Veyan, *«En ucuz mânâsını ifade eder»* derken, Katade: *«Kalite bakımından en güzeli demektir»* demiştir. Katade'nin tefsiri de güzel bir yorumdur.

Bazı müfessirler, *«Ezka kelimesiyle pirinç kastedilmiştir»* demişlerdir. Bazıları *«hurmanın»*, bazıları ise *«kuru üzümün»* kastedildiğini söylemişlerdir. Fakat Ashab-ı Kehf hakkındaki hüsnü zanna göre, onlar helâli araştırmış olmalıdırlar!

Ayetin metnindeki *«Felyenzur»* (baksın) fiili kalp bakışından da gelebilir, normal göz bakışından da.

Bu ayeti celile İslâm'da başkasına vekâlet vermenin caiz olduğuna delâlet etmektedir. Yani, o grup bir kişiyi kendilerine vekil tayin ettiler ve kendilerine yiyecek almak üzere onu şehre gönderdiler. Cenab-ı Hak, bunu onlar için doğru bir hareket olarak kabul ettiğine göre, vekâlete mutlak şekilde izin verilmiş demektir.

İbn'ul-Arabi *«Vekâlet vermek hususunda en kuvvetli ayet budur»* der .Ayrıca İmam Malik'in talebesi el-Kiya'nın dediği gibi, bir cemaatin, paralarını birleştirip onunla beraber bir şey satın

almaları bazıları daha fazla yese dahi beraber yemek yemelerinin caiz olduğunun delili de bu ayette vardır. Fakat fazla yiyen kişinin fazla para koymasında beis yoktur.

«Fakat çok dikkatli davransın»; yani nazik davransın ki alıcı ile satıcı arasında herhangi bir husumet meydana gelmesin ve bu husumet de alıcının tanınmasına sebep olmasın. Veya şehre giriş ve çıkışlarında gayet kurnazca davransın ki kimse sizden haberdar olmasın. Veya aldanmamaya dikkat etsin. Şehir halkından herhangi birinin sizi sezmesine sebep olabilecek bir fiilden de kaçınsın.

İmam Fahreddin Razi'ye göre ibare; *«Herhangi bir kimseye sizden haber vermesin»* anlamını taşımaktadır. Çünkü onlar eğer yerinizi bilirler, sizden haberdar olurlarsa sizi öldürürler. Yani sizden istediklerini yapmadığınız, onların dinlerine girmediğiniz veya kendi dininizi terketmediğiniz takdirde sizi öldürürler.

O devirde taşla recmetmek adeti mühim bir hususta topluma ters düşen bir kimseye tatbik edilirdi. Çünkü bu kalpleri daha rahat ettirir ve herkes buna katılırdı.

El-Haccac'a göre recmden maksat sözle recmetmektir, yani size söverler demektir. Bu da gurur sahibi kimseler için öldürülmekten daha tesirlidir.

Veya sizi dinlerine sokmaya zorlayacaklar ve istemeye istemeye sizi o dine sokacaklardır. İşte o zaman ebediyyen iflah olmazsınız. Yani hakikatten zoraki şekilde dahi olsa o dine girerseniz artık ne dünya ne de Ahiret hayrını elde edemezsiniz.

Bu hükümler arasındaki bağlantı şöyledir: İnsanın küfre zorlanması bazen şeytanın onu güzel göstermesine sebep olur. Ve böylece o küfür üzerinde devamlılık sağlanmış olur. İşte bu

tefsirle, şu itiraz nazar-ı itibardan düşer: *«Zorla küfrünü açığa vurup da kalbinde imanını gizleyen bir kimse affolunan kimselerden sayıldığına göre nasıl olur da ayetin son cümlesinde «eğer sizi küfre sokarlarsa ebediyyen iflah olmazsınız» denilmiştir?»*

Beyzavi, Hazin, Nesefi, Taberi, Fahreddin Razi ve Celaleyn'in muhaşşileri olan Cemel ve Savi gibi birçok tefsirlerde şu nokta kaydedilmektedir: Şehre gönderilen adam elindeki parayı harcamak için dışarı çıkınca şehir halkı paranın üzerinde Kral Dekyanos'un resmini görür ve adamın bir hazine bulduğunu sanarak onu o devrin hükümdarına götürürler. Aradan uzun zaman geçmiştir ve bu hükümdar hıristiyan dinindeki tevhid akidesine bağlıdır. Genç adam Kral'a başlarından geçeni anlatır. Hep birlikte mağaraya giderler ve gencin anlattıklarının doğruluğunu hayretler içinde görürler. Yeniden dirilmenin imkânını ispatlayan bu müşahededen sonra, Allah bu gençlerin ruhlarını almak suretiyle onları ebediyet uykusuna daldırır.

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوْٓا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَّاَنَّ
السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيْهَا ۚ اِذْ يَتَنَازَعُوْنَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ
فَقَالُوا ابْنُوْا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا ۗ رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ ۗ قَالَ الَّذِيْنَ غَلَبُوْا عَلٰٓى
اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَّسْجِدًا ﴿٢١﴾ سَيَقُوْلُوْنَ ثَلٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ ۚ
وَيَقُوْلُوْنَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ ۚ
وَيَقُوْلُوْنَ سَبْعَةٌ وَّثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ۗ قُلْ رَّبِّيْٓ اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ
مَّا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلِيْلٌ ۗ فَلَا تُمَارِ فِيْهِمْ اِلَّا مِرَآءً ظَاهِرًا ۖ وَّلَا
تَسْتَفْتِ فِيْهِمْ مِّنْهُمْ اَحَدًا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُوْلَنَّ لِشَايْءٍ اِنِّيْ
فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ ۗ وَاذْكُرْ
رَّبَّكَ اِذَا نَسِيْتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَّهْدِيَنِ رَبِّيْ لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا
رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوْا فِيْ كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِيْنَ
وَازْدَادُوْا تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوْا ۚ لَهٗ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۖ
اَبْصِرْ بِهٖ وَاَسْمِعْ ۗ مَا لَهُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا يُشْرِكُ فِيْ
حُكْمِهٖٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾ وَاتْلُ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ
رَبِّكَ ۚ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمٰتِهٖ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُوْنِهٖ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾

21 — Allah'ın va'dinin hak olduğunu ve Kıyamet'in geleceğinde hiçbir şüphe bulunmadığını bilsinler diye insanları onlardan haberdar kıldık. (Zikret o zamanı) ki, onlar kendi aralarında (bu gençlerin durumunu) tartışıyorlardı. «Onların üzerine bir bina yapın» dediler. Rableri onların durumlarını daha iyi bilir. Onların durumuna galip gelenler ise; «Bizler onların üstüne mutlaka bir mescid yapacağız» dediler.

22 — (Bazı kimseler): «Onlar üçtür, dördüncüleri köpekleridir» diyecekler. (Bazıları da): «Onlar beştir, altıncıları köpekleridir» diyecekler. Bunlar gaybı taşlamaktır. (Bazıları ise): «Onlar yedidir, sekizincileri köpekleridir» diyecekler. De ki: «Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır». O halde onlar hakkında, (sana bildirilen) açık deliller dışında bir münakaşaya girme ve onlar hakkında hiç kimseden bir şey sorma.

23 — Hiçbir şey için «Bunu yarın yapacağım» deme!

24 — Ancak, «Allah dilerse (yaparım)» (de). Bunu unuttuğun takdirde Rabbini an ve, «Umarım ki Rabbim, beni bundan daha yakın olan bir yola iletir» de!

25 — Onlar mağaralarında üçyüz yıl kaldılar. Buna dokuz yıl daha ilave etmişlerdir.

26 — De ki: «Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gaybı (bilgisi) O'na aittir. O ne güzel görendir, o ne güzel işitendir! Onların Allah'tan başka bir dostu da yoktur. O, hükümranlığına kimseyi ortak kılmaz.

27 — Rabbinin Kitabı'ndan sana vahyedileni oku! O'nun kelimelerini değiştirebilecek kimse yoktur. O'ndan başka sığınak da bulamazsın!

21 — «Allah'ın va'dinin hak olduğunu...»

Bu Ayetin Tefsiri

Yani onları uykuya daldırdığımızı ve 309 sene sonra uykudan uyandırdığımızı bilsinler diye insanları onlara muttali kıldık. Böylelikle Allah'ın va'dinin hak olduğunu ve Kıyamet'in oluşunda şek ve şüphe bulunmadığını bilsinler. Burada onlara muttali olan insanlar ile ya bütün insanlar veya onların hemşehrileri kastedilmektedir.

«Bilsinler» fiilindeki zamir onlara muttali kılınan insanlara racidir. Halk onların acaip ahvalini gördüğü için Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilmiştir. Allah'ın va'dinden maksat, ölümden sonra diriltmek ve haşre gönderme va'didir. Bu vaadden maksat Allah'ın bütün vaadleri de olabilir. İster haşr hakkında, isterse başka şeyler hakkında değişmez.

«Hak»tır; yani doğrudur. Orada herhangi bir muhalefet bahis konusu değildir. Veya sabittir, gelecekte mutlaka olacaktır. Çünkü onların uzun ve normale muhalif uykuları, 309 sene sonra uyanmaları tıpkı ölüm ile haşre göndermek gibidir.

«Saat» kelimesi Kıyamet, yani insanların haşre gönderildiği vakit demektir.

«Onda şüphe yoktur»; yani onun oluşunun mümkün olduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Çünkü 309 sene sonra insanları uyandırıp normal hale getiren zâta, ölüleri yeniden diriltmek hiç de ağır bir şey olamaz.

«Zikret o zamanı ki onlar aralarında (Ashab-ı Kehf'in durumunu) münakaşa ediyorlardı», veya kendi aralarında Ashab-ı Kehf'in durumunu münakaşa ettiği zaman insanları (veya onların hemşehrilerini) kendilerine muttali kıldık! Ki bundan ötürü aralarındaki ihtilaf ortadan kaldırılmış olsun ve hak meydana çıksın.

*«Ashab-ı Kehf'in durumu»*ndan maksat uykudan uyandırılmalarıdır. Emr'in (durumun) onlara izafe edilmesi onların durumuna Cenab-ı Hakk'ın vermiş olduğu ihtimama binaendir. Ayrıca hakiki hâllerine vakıf olunsun diye izafet yapılmıştır.

İSLÂM'DA YENİDEN DİRİLME MESELESİ

Haşr hususunda insanlar iki gruba ayrılmıştır: *«Vardır»* diyenler, *«yoktur»* diyenler.. Bazı kimseler *«Sadece ruhlar haşre gönderilir, cesetler gönderilmez»* demiş, bazıları da *«Ruh ile ceset beraber gönderilir»* demişlerdir. Bu ikincisi müslümanlar nezdinde doğru olan görüştür.

Rivayete göre Cenab-ı Hak, Ashab-ı Kehf'i ağır bir uykuya daldırıp, onların üzerinde uzun bir zaman geçip de, bırakıp mağaraya kaçtıkları yaşıtlarından kimse kalmadıktan sonra müslüman bir kral onların ülkesine hakim olur. O kralın vatandaşları haşr hakkında ihtilafa düşerler. Bu durum krala gayet ağır gelir. O da yünden elbise giyerek kum üzerine oturduktan sonra Cenab-ı Hakk'a şöyle yalvarır: *«Ey Rabbim! Şunların ihtilafını görüyorsun. Onlara haşrın durumunu açıklayıcı bir mucize gön-*

der». Böylece Cenab-ı Hak bir çobanı musahhar kılar, O, koyunlarıyla beraber yağmurdan kaçarak mağaranın, Dakyanos tarafından kapatılan kapısını yavaş yavaş açmaya çalışır ve bu işi başarır. Koyunlarını mağaraya sokar. Ertesi gün Ashab-ı Kehf derin uykusundan uyanır. Bir kişiyi kendilerine yemek satın almak üzere şehre gönderirler. O kişi çarşıya girer ve fakat gördüğü insanları tanımaz. Ancak yolları tanır ve şehirde imanın var olduğunu müşahade eder. Dikkatlice yürür. Bir kişiye vararak kendisinden yemek satın alır. Kişi elindeki gümüş paraya bakınca, onu tanıyamaz. Çünkü o para Dakyanos zamanındaki paradır. *«Sen bir hazine bulmuşsun»* diye iddia ederek, *«Ya o hazineyi bana gösterirsin veya seni krala gösteririm»* der. Ashab-ı Kehf'ten olan kişi: *«Bu kralın sikkesindeki kişi, sizin kralınız filanca değil midir?»* deyince bakkal: *«Hayır, o değildir. Bizim kralımızın ismi Yendosis'tir»* der. Böylece halk başlarına toplanıp, onu krala götürürler. O çok korkmuştur. Kral ona durumunu sorunca, o da hikâyeyi tamamen arzeder. Kral da bir grup gencin çıkıp Dakyanos zamanında kaybolduklarını işitmişti. Şehrin ileri gelenlerini çağırır. O ileri gelenlerden birisinin yanında Ashab-ı Kehf'in isim ve soy kütükleri vardı. O Ashab-ı Kehf'ten olan gence sorar ve o da ona haber verince, Kral'a *«Bu adam doğru söylüyor»* der. sonra Kral; *«Ey halk, bu bir mucizedir. Allah sizin için bu mucizeyi gönderdi»* diyerek, halkıyla beraber, (O kişi de beraberlerinde olduğu halde) çıkarlar. Kral onları görünce boyunlarına sarılır. Çok sevinir. Onların oturduklarını, yüzlerinin pırıl pırıl parladığını görür. Öyleki elbiseleri hiç çürümemiştir. Onlar kralla konuşarak Dakyanos'tan gördükleri zulmü kendisine anlatırlar. Onlar kralın huzurunda iken ona: *«Seni Allah'a emanet ediyoruz. Allah'ın selâm ve rahmeti üzerine olsun. Allah seni ve krallığını korusun, seni insan ve cinnin şerrinden Allah'a ısmarlıyoruz»* diyerek, yeniden uykularına dönerler. Allah da onların canlarını alır. Kral, elbiselerini onlara kefen yapar. Her birinin altın bir

tabuta konulmasını ister. Ancak Ashab-ı Kehf geceleyin kralın rüyasına girerek, «*Sen bize altından tabut yapmak istiyorsun. Bunu yapma. Bizi mağaramızda bırak, biz topraktan yaratılmışız ,tekrar oraya dönüyoruz*» derler. Böylece kral onları saçtan yapılmış tabutlara koyar ve mağaranın kapısında bir mescid inşa ettirir.

Başka bir rivayete göre, Ashab-ı Kehf'ten olan genci, o satıcı kralın huzuruna götürdüğünde, Kral: «*Sen kimsin?*» diye sorar. O da: «*Ben bu şehir halkından bir kişiyim. Biz birkaç günden beri yoktuk*» der, sonra evini söyler. Hiç kimsenin tanımadığı bazı akrabalarını haber verir. Fakat kral bir grup gencin çıktıklarını ve kaybolduklarını işitmişti. İsimlerinin bir levha üzerinde yazılı olduğunu ve bunun devlet hazinesinde saklandığını da biliyordu. Levhayı istetti. İsimlerine baktı. Gördü ki bu kişi o isimlerden birisidir.

O genç Kral'a: «*Bunlar benim arkadaşlarımdır*» deyince kral, etbaıyla beraber genci de yanlarına alarak mağaranın kapısına gelirler. Genç, krala: «*Bırakın önce ben arkadaşlarımın yanına gideyim. Onlara müjde vereyim. Çünkü onlar sizi benimle beraber görürlerse korkarlar*» der. Böylece genç, mağaraya girip arkadaşlarına müjde verdikten sonra Cenab-ı Hak onların ruhlarını kabzeder. Kral ve beraberindekiler bir türlü onların cesetlerini bulamazlar. Onların üzerine bir mescid bina ederler. Onların Ashab-ı Kehf'in hallerine vakıf olmaları bu gencin anlattıklarından ileri geliyordu. Onun doğruluğuna itimat etmişlerdi. İşte «*Onları muttali kıldık*» ifadesiyle kastedilen budur.

«*Onların emri*»ndeki zamir Ashab-ı Kehf'e racidir. «*Emir*» den maksat onların durumu ve muttali olunmazdan önceki halleridir. Yani biz halkı, Ashab-ı Kehf üzerine, aralarında onların durumlarını müzakere ettikleri bir dönemde muttali kıldık. Halkın onların durumlarını yazılan hikâyelerden ve babadan oğula nak-

ledilen rivayetlerden öğrenmiş olmaları muhtemeldir. Fakat onların diri olup olmadıklarını bilmiyorlardı.

«Onların üzerine bir bina yapın, dediler», yani halk Ashab-ı Kehf'in bulundukları mağaranın kapısında bir bina yapılmasını istediler. Bu ifadedeki *«Bünyan»* kelimesi Ragıb el-İsfehanî'nin ifade ettiğine göre cemi olmayan tekil bir kelimedir. Onlar mağaranın kapısında bir bina yapılmasını, kimse onların cenazelerine dokunmasın diye talep ettiler.

«Rableri onların durumlarını daha iyi bilir» sözü Ashab-ı Kehf'e muttali olup da kendi aralarında münakaşa edenlerin sözleri olabilir. Sanki onlar Ashab-ı Kehf'in durumunu müzakere ettiler, soy ve sopları hakkında konuştular, durumlarını araştırdılar ve uykuda ne kadar kaldıklarını incelediler. Bütün bunların hakikatine kesinlikle vakıf olmadıkları zaman da gaybın alimi olan Allah'a bu ilmi havale ettiler.

Bu cümle aynı zamanda Cenab-ı Hakk'ın kelâmından da olabilir. Bu da onların durumuna dalanların sözlerini reddetmek için varid olmuş olabilir. Bunların Ashab-ı Kehf zamanındakiler veya Rasûl-ü Ekrem dönemindeki ehli kitap olması farketmez.

«Onların durumuna galip gelenler: «Bizler onların üzerine mutlaka bir mescid yapacağız» dediler».

Zemahşeri; *«Onların durumuna galip gelenler» sözüyle Ashab-ı Kehf'e muttali kılınan kimseler kastedilmiş olabilir»* diyor. *«Emirleri»*nden maksat dinlerinin emridir ki o da haşr meselesidir. Ve muhtemelen zamir Ashab-ı Kehf'e racidir. O zaman ayetin mânâsı *«zikret o zamanı ki halk aralarında haşr hususundaki durumlarını (veya Ashab-ı Kehf'in durumunu) müzakere ediyor, onların kıssaları hakkında konuşuyorlardı. Allah'ın onlara gösterdiği ayet konusunda beyanda bulunuyorlardı»* şeklinde anlaşı-

lır. Veya onlar öldükleri zaman emirlerinin tedbirini aralarında müzakere edip onların yerlerini nasıl gizleyecekleri, onlara varan yolları nasıl kapatacakları hususunu görüşüyorlardı.

Birçok müfessirin kelâmından anlaşıldığına göre bu iki grup ta (yani, *«onlar üzerinde bir bina inşa edin»* diyenlerle *«kesinlikle biz onların üzerine bir mescid yapacağız»* diyenler) onlara hürmet için böyle söylemişlerdi.

Abdurrezzak ve İbn Ebi Hatim'in Katade'den rivayet ettiğine göre, *«Onların emirlerine galip gelenlerden maksat idarecilerdir»*. Nitekim *«Biz onlar üzerine bir mescid edineceğiz»* demeleri de onların idareci olduklarını gösterir. Çünkü idareciler böyle fiilleri kendi nefislerine nisbet ederler.

*«Onların emirlerine galip gelme»*nin mânâsı bir emri irade ettiklerinde o emrin yapılması kendilerine zor gelmeyen kişiler demektir. Onların istekleriyle kendileri arasına hiç kimse giremez!

Buradaki mescidden Hz. Muhammed'in ümmetine ait olan bugünkü mescidler kastedilmemektedir. Çünkü o mescid, o günkü müslümanların mabedi anlamındadır. Daha önce de zikredildiği gibi onlar hıristiyandı. Ayetin zahirine bakılırsa bu mescid, içinde isteyen kimse Allah'a ibadet etsin diye inşa edilmiştir. Ebu Hatim, Süddi'den şöyle rivayet ediyor: *«Kral: «Allah'a yemin ederim, ben şu salih kulların yanında bir mescid inşa edeceğim ve ölünceye kadar da bu mescidde Allah'a kulluk ve ibadet edeceğim» dedi»*.

Hasan Basri'den gelen bir rivayet: *«Kral bir mescid bina etti ki Ashab-ı Kehf uyandıklarında orada namaz kılsınlar»* şeklindedir. Ancak Hasan Basri'nin bu rivayeti onların ölmedikleri, daha önce olduğu gibi uyudukları kanaatine binaendir. Nitekim ba-

zı tefsir alimleri de böyle demişlerdir. Hatta bazıları *«Onlar Mehdi gelinceye kadar ölmezler ve Mehdi'nin yardımcıları olacaklardır»* demişlerdir. Alusi bu görüşlere itibar edilemeyeceğini ve bunların hurafe iddialar olduğunu söylemektedir. (1)

SALİH KİŞİLERİN KABİRLERİ ÜZERİNE BİNALAR KURMANIN VEYA MESCİDLER YAPMANIN HÜKMÜ

Bazı alimler *«Bu ayet salihlerin kabirleri üzerinde binalar yapmaya, o kabirler üzerinde mescidlerin inşasına ve oralarda namaz kılmaya cevaz verir»* demişlerdir. Bunu söyleyenler arasında Beyzavi'nin meşhur haşiyesi Eş-Şehab'ın sahibi Haffaci de vardır. Fakat Alusî bu sözün batıl, atıl, fasid ve kasid bir söz olduğunu söyleyerek şu rivayeti ilave ediyor:

«İmam Ahmed, Ebu Davud, Tirmizi, Nesei ve İbn Mace, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: «Allah'ın Rasûlü buyurdular: *«Kabirleri ziyaret eden kadınlara, kabirler üzerine mescid edinenlere ve o mescidlerde mumlar yakanlara Allah lânet etmiştir».*

Hz. Peygamber, başka bir hadisinde *«Dikkat edilsin, sizden önceki ümmetlerden bazıları peygamberlerinin kabirlerini mescid ediniyorlardı. Kesinlikle ben sizi böyle yapmaktan nehyediyorum»* diye buyurmuştur. (Müslim).

İmam Ahmed, Usame'den, Müslim, Buhari, Nesei, Hz. Aişe' den ve Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet ediyorlar: *«Cenab-ı Hak yahudi ve hıristiyanlara lanet etti. Çünkü onlar peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz ettiler».*

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 15, sh: 236-237

İmam Ahmed, Müslim, Buhari ve Nesei'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber: «*Sizden önceki ümmetlerin arasında salih bir kişi öldüğü zaman onun kabri üzerinde bir mescid bina ederlerdi ve o mescidde çeşitli put resimleri yaparlardı. Onlar Kıyamet Günü'nde mahlûkatın en şeriridirler*» buyurmuştur.

İmam Ahmed ve Tabarani şöyle rivayet ediyorlar: «*İnsanların en şeriri diri oldukları halde Kıyamet'in kendilerine yetiştiği kimselerdir. Bir de kabirleri mescid edinenlerdir*».

Abdurrezzak «*El-Musannef*»inde: «*Benim ümmetimin en şerir ve en pis olan grubu kabirleri mescid ittihaz edenlerdir*» diye rivayet ediyor.

Yine Abdurrezzak «*El Musannef*»inde, «*İsrailoğulları kabirleri mescidler edindiler ve bundan ötürü de Allah onlara lanet etti*» diye rivayet eder.

KABİR ÜZERİNE MESCİD YAPMAK

İbn Hacer, «*Ez-Zevacir*» adlı kitabında der ki: «*Bazı Şafii alimleri kabirler üzerinde mescid edinmeyi ve kabirlere doğru durarak namaz kılmayı, kabirlere, Kâbe'ye, Rüknü Yamani'ye ve Hacer'ul-Esved'e el sürüldüğü gibi el sürmeyi, kabirlerin etrafında Kâbe'deki tavaf gibi dönmeyi ve benzerlerini büyük günahlardan kabul etmişlerdir*», diyor.

Kabri mescid edinmenin böyle tehlikeli olması hususu apaçıktır. Çünkü Hz. Peygamber böyle yapana lânet etmiş ve salihlerin kabirleri üzerine mescid bina edenleri, Kıyamet Günü'nde Allah'ın katında en şerir insanlar olarak belirtmiştir. Bu, bizi sakındırmak hususunda büyük bir uyarıdır. Kabri mescid edinme-

nin mânâsı kabrin üzerinde durarak veya kabre yönelerek namaz kılmaktır.

Bu hüküm, halk tarafından büyük bilinen bir peygamber ve ya velinin kabri hakkında geçerlidir. Nitekim *«Onların içinde salih bir kişi olduğu zaman onun kabrinin üzerinde mescid yaparlardı»* şeklindeki rivâyet de buna işaret ediyor. Bundan dolayı Hanefîler, peygamberlerin ve evliyaların kabrine teberrük niyetiyle durup namaz kılmanın haram olduğunu söylemişlerdir. Yani dikkat edilirse Hanefîler iki şart ileri sürmektedirler: Birisi, kabir sahibi büyük bir insan olacaktır ve ona durup namaz kılmak kastedilecektir. Ondan bereket ummak, onu birtakım fiilleriyle tazim etmek de onun üzerinde namaz kılmak demektir. Böyle bir durumun büyük günah olduğu hadislerden açıkça anlaşılmaktadır. Sanki kabir üzerinde çıra yakmak gibi kabre yapılan her tazim buna kıyas edilmiştir. Bazı hadislerde kabirlerin üzerinde mum veya lamba gibi bir şeyi yakana lânet edildiği açıkça belirtilmiştir. Hanefi alimlerinden *«Bu mekruhtur»* diyenlere göre, eğer tazim, kabir sahibinden bereket niyetiyle olmazsa mekruhtur. Yok eğer bu niyet varsa haramdır. (1)

Hanefîlerden bazıları *«Kabir üzerinde, kabir sahibinden bereket beklemek niyetiyle namaz kılmak, Allah ve Rasûlü'ne karşı koymaktır. Cenab-ı Hak'kın izin vermediği bir dini yeniden ortaya çıkarmaktır»* demişlerdir. Nitekim böyle bir şey icmaen yasaklanmıştır. Zira haramların en büyüğü ve en büyük şirk sebebi kabirlerin yanında namaz kılmak, kabirleri mescid edinmek ve kabirler üzerine binalar kurmaktır. Böyle binaları süratle yıkmak ve kabirler üzerindeki kubbeleri yok etmek vacibtir. Zira bu tür mescidler Mescid-i Dirar'dan daha zararlıdır. Zira bu tür mescidler Allah Rasûlü'ne karşı gelme temeli üzerine bina edilmiştir.

(1) Alusî, Ruh'ul-Meani, cilt: 15, sh: 236-237

Çünkü Rasûl-ü Ekrem böyle bir namazı, böyle bir mescidi yasaklamıştır ve yükselen kabirlerin yıkılmasını emretmiştir. Kabirlerin üzerindeki kandiller, çıralar, kaldırılması vacip olan şeylerdir ve böyle bir şeyi vakfetmek, sıhhatli değildir.

VAKF OLAN MEZARLIKTA KUBBE YAPMAK

İmam Nevevi'nin El Minhac'ı ile aynı kitabın İbn Hacer tarafından yapılan şerhinde şu hükümler yer almaktadır: *«Kabri kireçlemek, üzerinde, hariminde veya harimi haricinde vakf olmayan kabristanda kubbeler inşa etmek mekruhtur. Ancak kabrin eşilmesinden veya bir hayvanın kabri açmasından veya bir selin kabri yıkmasından korkulduğu takdirde, özel mülklerde böyle bir şey yapılabilir. Fakat vakıf yerlerinde fisebilillah mezarlıklarda böyle bir şey yapmak haramdır. Kabir üzerine yazı yazmak da mekruhtur. Çünkü bu üç meselede açıkça nehy vardır. İsterse o yazı kabir sahibinin ismi olsun, isterse başka bir şey olsun. Onun yanıbaşında veya başka bir yerde bir levha yazıp koymak da bu hüküm dahilindedir».* Evzai, *«Kur'an'ın oraya yazılması haramdır»* demiştir. Çünkü Kur'an böyle bir durumda ya ayaklarla çiğnenmek veya ikinci kez orada bir defin bahis konusu olursa ve yağmur yağarsa ölülerin irini ile necis olmak ihtimaliyle karşı karşıyadır. Uzun seneler tanınması için üzerinde isim yazmak mendubtur. Hele peygamber ve salihlerin kabri olursa. Çünkü bu müstehap olan ilam kabilindendir. Bir de Hakim, nehyi rivayet etmiş ve *«Bugün amel bunun üzerinde değildir»* demiştir. Çünkü müslümanların imamları doğudan batıya kadar kabirleri üzerine yazı yazdırmışlardır. Öyleyse bu bir ameldir. Halef bunu seleften almıştır. Fakat bu külli kaidenin yasaklanmış olmasıyla Hakim'in bu görüşü reddedilir. Faraza, böyle bir külli kaidenin varlığı kabul edilirse onların kabirleri üzerinde ve vakıf mezarlıklarda kubbeler yapılması yazı yazmaktan daha fazladır. Nitekim Bu Mekke, Medine, Mısır ve benzeri yerlerde

görülmektedir. Halbuki alimler böyle kubbelerin yapılmasının Peygamber tarafından yasaklandığını biliyorlardı. Öyleyse bunların üzerindeki yazılar da böyledir. Eğer *«Bu bir fiili icmadır ve fiili icma da hüccettir. Nitekim bunu sarahaten söylemişlerdir»* dersen cevap olarak deriz ki: Bunun fiili icma olması memnudur. Belki bu sadece ekseri bir icmadır. Zira böyle bir icma bunu menetmeye taraftar olan alimlerden bile nakledilmemiştir. Bunu fiil-i icma farzedelim. Zahir olduğuna göre onun delil olma yeri ancak zamanların salahı bahis konusu ise olur. Halbuki böyle bir zaman çoktan geçmiş gitmiştir.

Eğer daha önce söylediğimiz ihtiyaçlardan birisi olmaksızın kabir inşa edilir veya fisebîlillah olarak bir kabristanda kubbe yapılır ya da içinde ölüleri defnettikleri (veya bu iş için vakfedilen) arazilerde kubbe yapılırsa, vücuben bu kubbelerin yıkılması gerekir. Çünkü haramdır. Üstelik böyle bir durum diğer müslümanlar için zorluk getirmiştir. Bununla beraber ölü çürür gider, bina ise daimdir ve halk da orada defnedilmekten mahrum olur.

Acaba mezarın etrafında dört taş koymak, murabba bir şekil meydana getirmek, kabri çevirmek ve etrafını çimento ile birbirine bitiştirmek bina olarak sayılır mı veya örfen bina denilmediği için sayılmaz mı? Kuvvetli olan görüş birincisidir. Yani bina olarak sayılır. Çünkü binanın yıktırılma sebebi diğer müslümanların o bölgeden istifade etmekten mahrum olmasıydı. Bu da aynı mânâyı taşımaktadır.

Bir grup alim Mısır'ın meşhur Karafe mezarlığındaki bütün binaların yıkılmasına, hatta İmam Şafii'nin türbesinin de yıkılmasına fetva vermiştir. O kubbeyi hükümdarlardan bazıları İmam Şafii'nin mezarı üzerinde yapmışlardı. Herkes, bir kargaşadan korkmadığı takdirde bu binaların yıkılmasıyla vazifelidir. Fakat ida-

reci, İbn İfa'nın *«es-Sulh»* isimli kitabında söylediğine göre bunları kaldırmak mecburiyetindedir.

Sahih-i Müslim'de Ebu'l Heyyacil Esedi'den şöyle rivayet ediliyor:

«Hz. Ali bana, *«Rasûlullah'ın beni vazifelendirdiği bir görevle seni vazifelendiriyorum. Hiçbir şekli bırakmayacak, hepsini yıkacaksın. Bina edilmiş hiçbir kabir bırakmayacak, hepsini düzelteceksin»* dedi.»

İbn'ul-Hemam, Feth'ul-Kadir'inde *«Hz. Ali'nin bu sözü ancak yüksek ve güzel binalarla kabirleri bina etmekten ibaret olan işlemlere yorumlanır. Böyle bir işlem varsa bu geçerlidir»* diyor.

Hadisler, hadislere tabi olan insaflı alimlerin kelâmları, selefi salihinden bu hususta gelen uyarılar sayılmayacak kadar çoktur.

Kabirler üzerinde yapılan kubbe ve mescidlerin bizden önceki ümmetlerin şeriatlarından olduğu açıkça bilinmektedir, denilerek şunlar öne sürülemez: Rasûl-ü Ekrem: *«Kim bir namazı uyuyarak veya unutarak bırakırsa onu kaza etsin»* dedikten sonra *«Beni hatırladığın zaman namazı ikame et»* ayetini delil getirmiştir. Halbuki bu ayet Hz. Musa'ya söylenmiştir. Bundan anlaşılıyor ki bizden öncekilerin şeriatından delil getirme yetkisi bizim için de geçerlidir. Ayrıca İmam Muhammed suyu nöbetleşe taksim etmenin caiz olduğuna, *«o deve için belli bir günün suyu vardı»* ayetini delil getirmiştir. Bir de *«su onların aralarında taksim edilmiştir»* ayetiyle istidlâl etmiştir. Ebu Yusuf, *«Onlar üzerine yazdık«* ayetiyle kısasın erkek ile kadın arasında cereyan ettiğine dair delil getirmiştir. Kerhî, hür ile kölenin, müslüman ile zımmi arasında kısas olduğunu İsrailoğulları hakkında inen ayetlerden istidlal etmiştir.

Evet, böyle denilemez. Çünkü öncekilerin şeriatında bize gerekli olan bizim şeriatımızda da vardır. Mutlaka bizden öncekilerin şeriatının bizim şeriatımız olduğuna dair bir hüküm yoktur. Bilâkis Allah onu inkâr etmeksizin bize bildirirse o zaman bizim şeriatımız olur. Hz. Peygamber'in inkârı da Allah'ın inkârı gibidir. Allah Rasûlü'nden kabirler üzerinde mescid inşa edenlere lânet edildiği bildirilmiştir. Bizde, bizden öncekilerin şeriatlarında zikredilenlerin olması da memnudur. Kabirler üzerinde mescid inşası daha öncekilerin şeriatlarında nasıl olabilir? Halbuki Rasûl-ü Ekrem, yahudi ve hıristiyanlara, peygamberlerinin kabirleri üzerinde mescid edindiklerinden ötürü lânet etmiştir. Bu ayet-i celile, Ebu Yusuf veya İmam Muhammed veya Rasûl-ü Ekrem tarafından hüküm ittihaz edilen ayetler gibi değildir. Bu ayette Ashab-ı Kehf hakkında konuşan bir grup insandan söz edilmekte, onların böyle bir şeye hazırlıklı oldukları sergilenmektedir. Bu onlara bir övgü olsun diye zikredilmemiştir. Hatta bu hususta onlara uyulması hususunda da herhangi bir teşvik sözkonusu değildir. Onların fiillerine güvenin az olduğunu takviye eden delillerden birisi de tefsir alimlerinin *«Bunlardan maksat idarecilerdir, sultanlardır»* demeleridir. Nitekim bu durum Katade'den rivayet edilmiştir. Bu hükme binaen birisi şöyle itiraz edebilir:

«Birinci taife mümindi. Kabirler üzerinde mescid inşasının meşru olmadığını biliyorlardı. Onlar mağara kapısının yanında mescid bina edilmesini ve mağaranın kapatılmasını teklif ettiler. Fakat onların teklifi kabul edilmedi. Hatta onların bu şekildeki teklifleri yöneticilerini kızdırdı ve onlar *«Biz onların üstünde bir mescid bina edeceğiz»* şeklinde yemin ettiler. Birinci taife Ashab-ı Kehf'in cenazelerinin defnine işaret etmediler. Halbuki o zamanda da zahire göre meşhur olan defindir. Nitekim bizim katımızda da ölüler hususundaki yaygın uygulama defindir. Çünkü onlar Ashab-ı Kehf'in öldüklerini kesin olarak bilmiyorlardı. Bu hususu kesin olarak bilememelerinin nedeni mağaranın içerisine

girmeye kâdir olamamalarıydı. Çünkü Cenab-ı Hak, Ashab-ı Kehf'e korkutucu bir heybet vermişti. Nitekim bu durumu Abdurrezzak ve İbn'ul-Munzir, Vehb bin Münebbih'ten nakletmektedirler. İşte bunun için birinci taife *«onların Rableri onları daha iyi bilir»* demişlerdir».

Eğer ikinci grup hakkında hüsnüzan ile düşünmek gerekirse şöyle denebilir: Onların ölüler üzerinde mescid edinmeleri, faili lanetlenmiş ve yasaklanmış olan bugünkü kabirler üzerinde mescid edinmek gibi değildi. Onlar sadece o ölülerin yanında veya mağaralarına yakın bir yerde mescid inşa etmek istemişlerdi. Hatta Süddi'den nakledilen rivayette *«mağaranın yanında mescid yaptılar»* ibaresi vardır. Vehb bin Münebbih'ten de böyle gelmiştir.

Böyle bir mescid inşası mahzurlu değildir. Çünkü nihayet buna *«Ashab-ı Kehf Mescidi»* denmesi mescidin onların içinde bulundukları mağaranın yanında inşa edilmesinden ileri geliyor. Tıpkı Hz. Peygamber'in kabri şerifinin yanında bina edilen mescide *«Mescid-i Nebevi»* denilmesi gibi.

Kısacası zerre kadar aklı olan bir kişi sahih haberlerin ve sarih rivayetlerin hilafına hareket etmemeli, bu ayetten yapılan istidlâllere güvenmemelidir. Çünkü böyle bir istidlâl sapıklığın ve akılsızlığın en son noktasıdır.

Alusi diyor ki: «Ben salihlerin kabri üzerinde yapılan binalar, kubbeler gördüm. Cahiller kireç ve kiremitlerle onları inşa etmişler, kandiller takmışlardı. Üstelik o mezarlıklarda durup namaz kılmayı, onların etrafında tavaf etmeyi, onlara el sürmeyi ve onların yanında özel vakitlerde toplanmayı helâl sayan bazı cahil kişiler vardı. Ki bu ayeti delil olarak kullanıyorlardı. Ayrıca bazı rivayetlerde *«Onlar için her senenin belli bir gününü bayram yaptı»*, *«Onları saç tabutlara koydu»* şeklindeki rivayetlerle

istidlâl ediyorlar. Bir kısmını diğerine kıyas ediyorlar. Halbuki bütün bunlar Allah ve Rasûlü'ne karşı meydan okumaktır. Allah'ın izin vermediği bir fiili yapmaktır.

Bu meseledeki hakikati bilmek hususunda Ashab'ın, Rasûlullah'ın kabrine karşı davranışları veya Rasûlullah'ın kabrini ziyaret ederken yaptıkları şeyler kâfi bir delildir. Oysa Rasûlullah'ın kabri şerifi yeryüzünde en üstün kabirdir, hatta Arş'tan da efdaldir. Rasûlullah'ın kabrinde sahabîlerin yaptıklarıyla, sair yerlerde yapılanlar hakkında ciddi bir şekilde düşünülmelidir.

ASHAB-I KEHF KAÇ KİŞİ İDİ?

(22) *«(Bazı kimseler): Onlar üçtür ,dördüncüleri...»*

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Atiyye'nin ifadesine göre buradaki *«Diyecekler»* ifadesi Rasûlullah'ın asrında yaşayan ve Rasûlullah ile zaman zaman münakaşaya girişen yahudilere racidir. Hasan Basri ve diğer tabiin tefsircilerinin *«Ashab-ı Kehf, Hz. Musa'dan önce idi»* şeklindeki sözleri de bu zamirin yahudilere raci olması hususunu tekid etmektedir. Çünkü bu söz yahudilerin az da olsa Ashab-ı Kehf hakkında malûmat sahibi olduklarına delâlet eder. Fakat bu görüş Ashab-ı Kehf'in zikredilmesini gerektirir.

Ayetin zahirine bakılırsa, bu olmayan bir hadiseyi haber vermektir. Sanki Cenab-ı Hak burada: *«Ey Peygamberim, sen onlara Ashab-ı Kehf kıssasını zikrettiğin zaman (veya onlar Ashab-ı Kehf'in kaç kişi olduklarını sordukları zaman) onlar «onlar üç şahıstır, dördüncüleri köpekleriydi» diyeceklerdir»* demektedir.

«Üçtürler», yani üç şahıstırlar. Dördüncü şahıs ise köpekleri-

dir .Ve diyeceklerdir: *«Beş şahıstırlar, altıncıları köpekleridir».* Bütün bunlar kendilerinden gayb olan bir haberi ortaya atmaktır. Bu haber hakkında onların herhangi bir malûmatları bahis konusu değildir. Bunu zanna binaen söylemektedirler.

«Resmen» kelimesi esasında herhangi bir hedefe atılıp da işabet etmeyen taşlar demektir. Fakat burada mülahazasız, ilimsiz söylenen sözler mânâsında kullanılmıştır.

Onlar *«Ashab-ı Kehf yedi kişiydi. Sekizincileri köpekleriydi»* diyecekler. Bu cümlede gramer bakımından ince bir nokta vardır. *«Vesâminuhum»* lâfzının başındaki *«vav»* sıfat ile mevsuf arasına getirilmiş bir vavdır. Buna gramerde *«bitiştiren»* mânâsında *«nusuki vav'ı»* denilir. Bu *«vav»* delâlet eder ki bu sabit ve istikrarlı bir sözdür ve bu sözü söyleyen bir ilme dayanarak, kendisinin kesinlikle bildiği bir konuyu ifade etmiştir. Bu sözü söyleyenler uluorta konuşmamışlar, fakat daha önceki sözü söyleyenler böyle yapmışlardır.

Bunun delili şudur: Cenab-ı Hak diğer iki sözün ardından *«Recmen bi'l-Gayb»* tabirini getirdiği halde bu sözden sonra böyle bir tabir kullanılmamıştır. Aksine bu sözden sonra: *«De ki: Benim Rabbim onların sayısını daha iyi bilir»* cümlesi vardır.

«Onların sayısını ancak çok az kimse bilir» cümlesi de delâlet eder ki onların sayılarını bilenler de vardır. Fakat azınlıktadırlar. Nitekim İbn Abbas'ın kelâmı böyle bir mânâya delâlet etmektedir. Zira rivayete göre İbn Abbas *«Vav düştüğü zaman sayı düşmüştür»* demiştir. Yani vavlı gelen sayıdan sonra artık herhangi bir sayı yoktur. Yani onların sayısı yedi şahıstır, köpekleriyle sekiz olmaktadır ki bu durum kesindir.

Ata: *«Ashab-ı Kehf'in sayısını bilen az bir grup vardır ve onlar da ehli kitaptandır»* demiştir.

Bazı tefsirciler *«İnsanlık âleminden bir gruptur»* demişlerdir. Nitekim Tabarani'nin *«Evsat»* adlı kitabında sahih bir senedle İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu hadis de bu son yorumu tekid etmektedir: *«Ben o azlardanım»;* yani İbn Abbas *«Ben de onların sayısını biliyorum»* demek istiyor ki kendisi ehli kitaptan değildir. Bu hadisi İbn Abbas'tan çeşitli yollardan birçok muhaddis rivayet etmişlerdir. Ayrıca bunun benzerini İbn Ebi Hatim, İbn Mesud'tan da rivayet etmiştir: İbn Mesud, *«Ben de onların sayısını bilen az kişilerden birisiyim»* demiştir.

Bazıları da *«Bu az kişiler meleklerdir»* demiştir. Yani *«az sayıda melek onların sayısını biliyor»* demişlerdir. Fakat bu yorum hiçkimse tarafından uygun görülmemiştir.

Bazı müfessirler; *«Üç yerin zamirleri de Rasûlullah'ın döneminde Ashab-ı Kehf'in kıssalarını konuşan ehli kitap ve müslümanlara racidir. Fakat bütün ehli kitap ve bütün müslümanlar bunu söylemiştir diye bir şey söz konusu değildir»* demişlerdir. Aksine onların bir kısmı bunu söylemiştir: Binaenaleyh birinci söz yahudilerindir. Nitekim İbn Ebi Hatim bunu Süddi'den böyle rivayet ediyor. Başka bir görüşe göre birinci söz Necran Araplarından bir hıristiyan önder olan Seyyid'e aittir. Bu zat, Yakubî mezhebindendi ve Rasûlullah'a gelen Necran heyetine dahildi. Ashab-ı Kehf bahsi orada geçti. O da Ashab-ı Kehf hususunda *«Onlar üç şahıstır. Dördüncüleri köpekleridir»* şeklinde konuştu. Burada Cenab-ı Hak bir kişi konuşmuş olduğu halde *«diyeceklerdir»* şeklinde çoğul ifade kullanmıştır. Çünkü onunla beraber olan diğer hıristiyanlar da ona tâbi idiler.

İkinci söz, Süddi'den gelen rivayete göre hıristiyanlara aittir. Bazıları *«hıristiyan papazlarından olan el-Akib bunu söyledi ve bu zat nasturiye mezhebinden idi»* demişlerdir.

Üçüncü söz bazı müslümanlara aittir. Cenab-ı Hak bu sözler

söylenmezden önce müslümanlara hakkı telkin etmiş ve onları hakka irşad etmiştir. Ve müslümanın söylediği hakkın ta kendisidir. İşte bu yoruma göre o az bilenlerden maksat, Allah'ın bu alâmet ve mucizelerle irşad ettiği fertlerdir.

Bazı müfessirler: *«İbn Abbas olsun, diğer müslümanlar olsun bunu vahy yoluyla bilmişlerdir. Çünkü Rasûl-ü Ekrem onlara Allah'ın vahyinden aldığını söylemiştir»* derler. Fakat bu yorum reddedilmiştir. Çünkü böyle bir durum olsaydı eğer, bu husus İbn Abbas'tan gizli kalmazdı ve İbn Abbas o azlardan birisi olduğuna dair delil getirmeye mecbur kalmazdı.

Fakat bu itiraza şöyle cevap verilebilir: İbn Abbas'ın az bir cemaatla böyle bir vahye muttali olmasına hiçbir mâni yoktur. Rasûl-ü Ekrem'in bütün söylediklerine bütün sahabilerin vakıf olması da bahis konusu değildir. Nice haberler vardır ki şer'i bir hükmü içermekte oldukları halde onları bir veya birkaç sahabi Rasûlullah'tan nakletmiştir. Acaba haberler böyle ise kıssalar meselesi nasıl olur?

ASHAB-I KEHF'İN İSİMLERİ

El-Bahr; *«Ashab-ı Kehf'in isimleri Araplar tarafından bilinmeyen isimlerdir. Herhangi bir şekil ve nokta ile zabtedilmeleri de bahis konusu değildir. Onların bilindiğine dair gelen senet de zayıftır»* demektedir.

ASHAB-I KEHF İÇİN UYDURULANLAR

Ashab-ı Kehf hakkında birçok özellikler zikretmişler ve büyücüler onları birtakım tılsım ve büyülerde kullanmaya çalışmışlardır. Nitekim Nisaburi, İbn Abbas'tan şöyle naklediyor: *«Ashab-ı*

Kehf'in isimleri; istemek, kaçmak, ateşi söndürmek için elverişlidirler. Bir parça çaputa yazılacaklar, ateşin ortasına atılacak ve ateş sönecektir. Çocukların ağlamaması için yazılır, beşikteki yastıklarının altına konur, böylece şifa bulurlar. Ziraat için bir kâğıt üzerine yazılır, bir ağaca, ziraatın ortasında dikilmiş bir ağaca asılır ve faydası görülür .Cinsi ilişki için asılır. Üçlü sıtma için yazılır. Baş ağrısını gidermek, zengin olmak, mertebe sahibi olmak, hükümdarların huzuruna girerek muvaffak olmak için yazılır. Çocuk doğurmakta zorluk çeken kadınlar için yazılır, sol apışına bağlanır. Malın hıfzedilmesi ,denizde sağlam yolculuk yapılması ve ölümden kurtulmak için yazılır».

Halbuki, İbn Abbas'tan ve selefi salihinden böyle bir rivayet sahih olarak sureti katiyede gelmemiştir. Bu, meşayihin deyimleriyle süsleyip, kadınlardan ve akılsızlardan para devşirmek isteyenlerin uydurduğu iftiralardır. Ancak; «*Kadınlardan ve akılsızlardan para devşirmek, bu isimlerin özelliklerindendir. Denenmiştir ve sıhhatlidir*» diyebiliriz. (1)

Böyle bir rivayet İbn Abbas'tan gelmemiştir. Bu, sadece birtakım uyanıkların para devşirmek için akılsızları ve kadınları kandırmak maksadıyla söyledikleri uydurmalardır. Ancak onlar bu tür insanlardan para devşirebilirler ve bu tür insanları kandırabilirler.

«*Ey Rasûlüm! Onlarla bu hususta herhangi bir münakaşaya girme*»; yani bu meseleye dalanların yanlışlarını da, doğrularını da görsen onlarla münakaşa etme. Ancak derinlemesine olmayan ve vahyin açıklayıcı noktalarına temas eden bir münakaşa yapa-

(1) Alusi, Ruh'ul - Meani, cilt: 15, sh: 246 - 247

bilirsin. Fakat bu münakaşa onları bütünüyle cehaletle itham etmeksizin olmalıdır. Çünkü içlerinde söyledikleri hususlarda isabet edenler de vardır. Velev ki az da olsa. Onların cahillerine karşı şiddetli konuşmalar olmasın. Çünkü bu şekilde konuşmak güzel ahlâka ters düşer. Sen güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiş bir peygamberi zişansın.

ASHAB-I KEHF HAKKINDA MÜCADELEDEN KAÇINMAK

İbn Zeyd *«Zahir olan mira, kişinin hasımlara «Sizin bildiğiniz gibi değildir» demesidir»* demiştir. Maverdi *«Açık miradan maksat zahir bir delile dayanan mücadele demektir»* diyor. İbn' ul-Enbari: *«Haberin hakikatini yüzdeyüz bilen bir alimin, bilmeyenlerle mücadele etmesidir»* diyor. İbn Bahr *«Açık miradan maksat halkın gözle gördüğü bir mücadeledir»* derken, Tibrizi *«hasmın delilini çürüten mücadeledir»* demiştir.

«Onlar (Ashab-ı Kehf) hakkında münakaşa edenlerin hiçbirisinden bir fetva isteme. Zira sana vermiş olduğumuz fetva seni onlardan fetva istemekten müstağni kılmaktadır». Durum bu olduktan sonra onlardan fetva istemen kendileriyle alay etmek demek olur ki bu da güzel ahlâka ters düşmektedir.

Bazı alimlere göre ayetin mânâsı, *«Ashab-ı Kehf hususunda onlara müracaatta bulunma. Üçüncü sözü de onlardan geldiği için değil, vahiyle geldiği için tasdik et»* demektir.

Bazı alimlere göre bunun mânâsı şudur: *«Madem ki birinci ve ikinci sözü söyleyenlerin cehaletini bildin, o halde onlarla, Ashab-ı Kehf hususunda zahiri bir cidalden başkasına girişme»*. Yani vahyin sana bildirdiği kadarını söyle. Ne birinci ne de ikinci gruptan herhangi bir fetva isteme. Çünkü sana gelen vahiy, sana

yeter. Bununla beraber, onların bu hususta herhangi bir bilgileri yoktur!

Fakat bu yorum ayetin zahirine muhalif düşmektedir.

HER SÖZÜN ARKASINDA İNŞALLAH DEMEK

(23) *«Hiçbir şey için «Bunu yarın yapacağım»...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani yapmayı arzu ettiğin hiçbir şey için *«Ben bu şeyi yarın yapacağım veya gelecekte yapacağım»* deme. *«Ancak Allah dilerse yaparım»* de!

Bu ayeti celile Kureyşlilerin *«Ruh nedir?»*, *«Ashab-ı Kehf kaç kişidir?»*, *«Zülkarneyn kimdir?»* diye sorduklarında Hz. Peygamber'in onlara *«Yarın size haber veririm»* diyerek *«İnşaallah»*ı söylemeyi unuttuğu bir dönemde nazil olmuştur. Bir rivayete göre vahiy onbeş gün gecikmiştir. (Bu rivayet İbn İshak'tan gelmektedir). Diğer bir rivayette *«Üç gün»*, başka bir rivayette ise *«kırk gün»* geciktiği ifade edilmiştir. Bu, Hz. Peygamber'e çok ağır gelmişti. Kureyşliler de Hz. Peygamber'i *«yalancılık»*la itham etmişlerdi.

(24) *«Ancak Allah dilerse yaparım!..»*

Bu Ayetin Tefsiri

Muhakkik alimlere göre bu istisna 23. ayette geçen nehye bağlanmaktadır. *«İnşaallah»a* istisna demek, lûgat ve isti'malde sabit olmuştur. Nitekim Seyrafi *«Şerh'ul-Kitap»*ta bunu söylemektedir. Ragıb el-İsfehani, Müfredat'ında *«İstisna, önceden geç-*

miş, bir genel tabirin gerektirdiği bir şeyi uzaklaştırmak demektir» diyor. Meselâ kişi *«Karım boştur, ancak Allah dilerse»* derse *«karım boştur»* ibaresinin gerektirdiğini *«istisna»* denilen *«inşaallah»* kaldırır. Hadis-i şerifte *«Kim bir şeye dair yemin ettikten sonra inşaallah derse o kişi istisna yapmıştır»* buyurulmaktadır.

«Unuttuğun zaman Rabbini zikret»; yani bu hususta herhangi bir nisyana maruz kalırsan, sonra da *«inşaallah»* demediğini hatırlarsan bu kelimeyi söyle! İsterse bu ara kısa, isterse uzun olsun, farketmez.

İbn Cerir, Taberi ve İbn'ul-Munzir, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: *«Bir sene sonra dahi yapılsa, bu istisna olur»* buyurmuştur. Bu, Ehli Beyt'in de rivayetidir. Aynı zamanda İmam Ahmed de bunu rivayet etmiştir.

İbn'ul-Munzir, İbn Cübeyr'den şöyle rivayet ediyor: *«Yemin edip istisnayı unutan kimse bir aya kadar istisna yapabilir».*

İbn Ebi Hatim, Amr bin Dinar tarikiyle Ata'dan şöyle rivayet ediyor: *«Kim bir yemin ederse bir devenin sağıp bitirilmesine kadar istisna edebilir. (Yani istisna yetkisi vardır).»*

Tavus, *«Yemin ettiği meclisten kalkmadıkça kişinin istisna yetkisi vardır»* der.

İbn Ebi Hatim, İbrahim'den şöyle rivayet ediyor: *«Konuşma içinde bulundukça kişinin istisna hakkı vardır. Konuşmayı bitirdikten sonra ise istisna hakkı kalkmış olur».*

Hikâye edildiğine göre, Halife Mansur'un kulağına Ebu Hanife'nin bu hususta İbn Abbas'a muhalefet ettiği haberi gelir. Halife, Ebu Hanife'yi azarlamak maksadıyla huzuruna çağırır ve meseleyi açar. Ebu Hanife ona: *«Eğer İbn Abbas'ın görüşü kabul*

edilirse sen zarar edersin. Çünkü sen yemin verdirmek suretiyle halktan biat aldın. Adamlar senin yanından ayrıldıktan sonra «inşaallah» diyerek o biattan çıkar ve sana karşı gelirlerse bunu ister misin?» der. Mansur, Ebu Hanife'nin bu yorumunu güzel bularak meseleyi kapatır.

İLGİNÇ BİR MESELE

Bu hususta ilginç bir hikâye daha anlatırlar: Endülüs alimlerinden biri, Bağdad alimlerini görmek ister. Onların ilimlerinin hangi noktaya ulaştığını müşahede etmek hevesine düşer. O sebeple onlarla biraraya gelmek maksadıyla Endülüs'ten Bağdad'a ulaşır. Kerh kapısından Bağdad'a girdiğinde önünde iki kişi görür. Bu adamlar başlarında bulunan tabaklar içinde bakla satmaktadır. Biri arkadaşına şöyle der: *«Ey arkadaşım! Ben İbn Abbas'a hayret ediyorum. Nasıl olur da istisnanın faslını caiz görür ve «Ahkâmda bu tesir etmez» der? Eğer durum böyle olsaydı Cenab-ı Hak, Hz. Eyyüb'e istisnayı emrederdi ki yemininde keffarete maruz kalmasın. Çünkü istisnayı ona emretmek meşakkat yönünden Cenab-ı Hakk'ın onu irşad ettiği şu noktadan daha kolaydır: «Eline bir deste sap al. Böylece onunla vur ve andını bozma...»* (Sa'd 44). *Halbuki Hz. Eyyüb'ün yemini ile Allah'ın kendisine emrettiği arasında bir seneden fazla geçmemiştir».* Bunun üzerine Endülüs'ten gelen alim memleketine döndü. Gördükleri ona kâfi gelmişti. Endülüs'te kendisine *«Bağdad alimlerini nasıl gördün?»* diye sorulunca cevap olarak: *«Başının üstünde yollarda bakla satan bir Bağdadlıyı gördüm. İlmi öyle bir noktaya gelmişti ki İbn Abbas'a itiraz edebildi. Acaba kendilerini ilim hizmetine adayan medrese ehli nasıldır?»* dedi.

Bu hikâyenin bir aslı olup olmadığını Allah bilir. Fakat şu açık bir husustur ki bir bakla satıcısının İbn Abbas gibi ümmetin deniz misali bir alimine itiraz etmesi pek makul değildir. Üstelik

ayetin zahiri de İbn Abbas'ın yorumuna uygundur. Aksi takdirde *«Hatırladığın zaman Allah'ı an»* demenin mânâsı kalmaz.

Bazıları *«Bu, Rasûl-ü Ekrem'in özelliklerindendir. Rasûl-ü Ekrem uzun bir zaman sonra da, hatırladığında, istisna edebilir, başkası değil»* demişlerdir. Nitekim İbn Ebi Hatim, İbn Merduveyh ve Tabarani'nin (Kebir'de) muttasıl bir senetle rivayet ettiklerine göre İbn Abbas ayet hususunda şunları söylemiştir: *«İstisnayı unuttuğun zaman hatırladığında istisna yap»*. İbn Abbas sonra şöyle dedi: *«Bu, Rasûlullah'ın bir özelliğidir. Hiçbirimiz yeminden sonra istisna etmeye yetkili değiliz»*.

Bazıları da *«Gerek ayette olsun gerek hadiste, bu istisna geçmiş sözden vehmedilen bir hükmü ortadan kaldırmak için değildir. Aksine karinesi bulunan bir mukadderden istisnadır. Ayette takdir şöyledir: «Ne zaman Allah'ın zikrini unutursan onu hatırladığın zaman zikreyle inşaallah»*. Hadiste takdir ise şöyledir: «Bugünden sonra artık meşiyeti unutmayacağım ve *«inşaallah»ı da terketmeyeceğim»* veya *«Bundan sonra ,herhangi bir şeyi yapacağım dediğimde inşaallahı söyleyeceğim»*.

Dikkat edilirse bu yorum ayetin zahirinden uzak bir yorumdur.

Bazı kimselere göre ayet şöyle anlaşılabilir: *«İstiğfarı unuttuğun zaman Rabbini tesbihle, zikreyle»*. Böylece burada (istisnanın terkinin; tevbeyi ve istiğfarı gerektiren günahlardandır ilhamıyla) istiğfara ve istisnaya teşvik vardır.

Bazılarına göre ayetin mânâsı: *«Allah'ın sana emrettiklerinin bazılarını terkettiğin zaman Rabbini ve O'nun azabını zikreyle ki onu yeniden elde etmek için seni teşvik etsin»* şeklindedir. *«Unut-*

*ma»*yı *«terk»* ile yorumlamak mecazî bir mânâ olur, aralarında müsebbebiyet ilişkisi vardır.

«De ki: Umarım ki Rabbim beni bundan daha yakın olan bir yola iletir»; yani beni Ashab-ı Kehf'in haberinden, peygamberliğime delâlet etmek bakımından daha yakın ve daha açık mucize ve delillere irşad eder. Zeccac *«Ayette tevil bu şekildedir ve Cenab-ı Hak da peygamberinin bu isteğini vermiştir»* diyor. Meselâ Rasûl-ü Ekrem'in zamanından çok uzak dönemlerde yaşayan peygamberlerin kıssaları, onların zamanlarında meydana gelen hadiseler ve Kıyamet'e kadar geçecek zaman içinde vuku bulacak hadiseler gibi, Ashab-ı Kehf'in haberinden peygamberliğine daha fazla ve daha açık bir şekilde delâlet eden nice mucizeler vermiştir.

Cübbai'ye göre bu cümle *«Rabbini an»* cümlesine bağlıdır. Yani herhangi bir şeyi unuttuğun zaman sana onu hatırlatsın diye Rabbini an. Eğer onu buna rağmen hatırlatmazsa de ki: Umarım ki Rabbim, unutmuş olduğumdan hayır ve yarar bakımından daha yakınına beni hidayet eder.

İbn'ul-Enbarî'ye göre ayetin mânâsı: *«Umulur ki Rabbim bana suallerinizin cevabını bildirir ve belirttiğiniz zaman gelmezden önce tarafından bana hayır ve doğruya gitmeyi nasip eder»* şeklindedir.

Beyhaki, Mutemer bin Süleyman tarikiyle şöyle rivayet eder: *«Babamdan dinledim. O da Kûfe ehlinden birisinden naklediyordu: İnsan istisnayı unuttuğu zaman onun tevbesi «Umulur ki Rabbim halkı irşad etmek bakımından beni bundan daha yakın olana muvaffak kılar» ayetini okumaktır.»*

Ebu Hayyan büyük müfessir Muhammed el-Kûfî'den bunu hi-

kâye etmiştir. Bu ikinci hikâyedeki kişi Mutemer bin Süleyman'ın bahsettiği kişi olabilir. Fakat bu söz, delilsiz bir yorumdur.

ASHAB-I KEHF, KAÇ SENE UYKUDA KALDI?

(25) *«Onlar mağaralarında üçyüz yıl kaldılar...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani diri olarak uyumak suretiyle 300 sene kaldılar ve dokuz seneyi de buna eklediler. Bu cümle daha önce geçen 11. ayetin açıklayıcısıdır. Bu yorumu birçok tefsir alimi kabul etmiştir.

El Keşf'te müellif: *«Eğer 25. ayet daha öncekinin açıklayıcısı ise 26. ayetteki; «De ki: Allah onların ne kadar kaldıklarını daha iyi bilir»* cümlesi onları ağır uykuya daldıran müddetin takriri için olur. Sanki şöyle denilmektedir; *«De ki: Allah onların ne kadar kaldıklarını daha iyi bilir».* Ve bilmiştir de. Allah'ın bildiği, etrafında şek ve şüphenin dolaşmadığı doğrunun ta kendisidir.

Bu takriri cümlenin tehir edilmesinin faydası Rasûlullah'ın dönemindeki yahudilerin onların mağarada kaldıkları müddet hususunda ihtilaf etmeleridir. Evvelâ şahısları hakkında ihtilaf etmişler, sonra mağarada ne kadar kaldıklarında ayrılığa düşmüşlerdir. İşte ilk ihtilafın sonunda nasıl *«Benim Rabbim onların sayılarını daha iyi bilir»* cümlesi gelmişse, burada da *«Onların ne kadar kaldıklarını Rabbim daha iyi bilir»* cümlesi getirilmiştir. Ayrıca cümlenin, bu meselenin de Rasûlullah'a bildirilen en gaybî meselelerden birisi olduğuna delâlet yönü de vardır, ki bu da Rasûlullah'ın mucizesi olur. Eğer Cenab-ı Hak *«Onların kulakları üzerine sayılı seneler vurduk»* dedikten sonra bu cümleyi onun arkasından getirseydi bu delâlet, bu cümlede bahis konusu olmazdı. Acaba Cenab-ı Hak niçin 309 sene demedi de *«üçyüz sene durdu-*

lar» dedikten sonra ona *«dokuz sene»*yi ekledi? Halbuki birinci tabir daha kısa ve daha açıktır.

Cevap olarak denilmiştir ki: Kur'an'ın bu tabiri üçyüz senenin ehli kitaba göre olduğunu gösterir. Çünkü onların katında sene güneş senesi olarak hesap edilir. Bu da Arap hesabıyla (yani aya göre) 309 sene eder.

Bazıları Hz. Ali'den bu görüşü nakletmişlerdir. Fakat bu görüşe ayet lâfzının delâlet etmesi zahir değildir. Üstelik İmam Fahreddin Razi'nin dediği gibi bu müneccimlerin hesabına da uymaz. Çünkü güneş senesi onların katında 365 gün, 5 saat, 49 dakikadır. Nitekim bu durumu İlhanî Rasathanesi böyle tesbit etmiştir. Ay senesi ise 354 gün, 8 saat, 48 dakikadır. Böylece iki hesap arasındaki fazlalık 11 gün, 20 saat, 1 dakika olur. Bir senenin fazlalığı bu kadar olunca aradaki fazlalık 1187 gün 13 saat 4 dakika olur ki bu da 3 sene 24 gün 11 saat 16 dakika eder. Böylece üçyüz senenin fazlalığı 9 sene, 73 gün, 9 saat, 48 dakika olur. Bundan ötürü, *«Hz. Ali'den bu rivayet sabit olmamıştır»* denilmiştir.

Haffaci, Beyzavi haşiyesi Şehab'ta; *«Burada delâletin nedeni açıktır. Çünkü ayetin mânâsı: «Onlar ehli kitap hesabı üzerine 300 sene kalmışlardır. Kavmin ise bu meseleyi ehli kitaptan öğrenmiştir. Ve senden soru soran kavmin hesabına göre de dokuz yılı artırmıştır»* şeklindedir. Zahirden uzaklaşarak ibareye bu şekilde mânâ verilmesi bunu iş'ar etmektedir. *«Aradaki fazlalık dokuz senedir»* sözü ise yaklaşıktır. Çünkü fazla günler altı ay bile teşkil etmiyorlar. Belki dört ayı bile teşkil etmezler. Onun için o farklılığa önem verilmemiştir. Aradaki fazlalığın dokuz sene olması takribidir. Ve güneş ile ay senelerinin miktarı hakkında söylenen sözler tarzında gelmiştir.

Tayyibi; *«Ayetteki kısa ibareden bu uzun ibareye udul edilme-*

sinin nedeni şudur: Onlar 300 seneyi doldurduklarında uyanma zamanına yaklaştılar. Sonra dokuz sene daha uykuda kalmalarına karar verildi» diyor.

EHL-İ KİTAB'IN ASHAB-I KEHF HAKKINDAKİ İHTİLAFI

Kitap ehlinin onların sayılarında olduğu gibi uykuda kalış zamanında da ihtilaf etmeleri mümkündür. Bu bakımdan *«onlar 300 sene durdular, dokuz yıl da ilave ettiler»* ibaresi bu ihtilafı kaldırmak ve hakkı açıklamak için gelmiştir. Böylece *«Dokuz yıl da ilave ettiler»* cümlesi bu ihtimali takrir etmek ve kaldırmak içindir. Tıpkı Cenab-ı Hakk'ın şu ayeti gibi: *«Nuh onların aralarında bin sene kaldı. Ancak elli sene müstesna».*

Bazıları; *«Onlar azıcık uyandıktan sonra tekraren eski hallerine döndürüldüler. Bunun için de ayette «onlar dokuzu artırdılar» ibaresi konulmuştur»* demişlerdir. Bu yorumu İbn Hatim'in daha önce Katade'den naklettiği rivayet desteklemektedir.

İbn Ebi Şeybe, İbn Cerir, İbn'ul-Munzir ve İbn Ebi Hatim, Dahhak'tan şöyle rivayet ediyorlar: *«Onlar mağaralarında 300 sene kaldılar» ibaresi indiği zaman Allah Rasûlü'ne, bunun 300 gün mü, ay mı, yıl mı olduğu sorulmuştur. Bunun üzerine Cenab-ı Hak «sinin» kelimesini indirerek onların yıl olduğunu beyan etmiştir».*

(26) *«De ki: Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetteki *«Göklerin ve yerin gaybı O'nundur»* cümlesi delâlet eder ki; gök ve yerde gayb olan her şey, gök ve yer ehlinin

gizli hallerinin hepsi onun yed-i kudretinde ve mülkiyetindedir. Yani bütün bunlar ilmen Allah'ındır. Bu cümle Cenab-ı Hakk'ın bütün varlıkları bilmesinin sübutunu gerektirir. Çünkü gizliyi bilen gizli olmayanı zaten bilir.

«Ebsir bihi» ve *«Esmi»* fiilleri taaccub fiilleridir. Yani Cenab-ı Hakk'ın görmesi de işitmesi de şayanı hayrettir. O'nun görmesi ve işitmesi büyük bir iştir.

Bu sigalarda beyan edilen Cenab-ı Hakk'ın görmesi ve işitmesi durumu, gören ve işitenlerin üzerinde bulundukları durumdan hariçtir. Çünkü lâtif-kesif, küçük-büyük, açık-gizli, sır-âlem O'nun nezdinde birdir. Yer ehlinin de göklerin ehlinin de Allah'tan başka bir yöneticisi ve dostu yoktur. Cenab-ı Hak, hükmünde hiç kimseyi ortak yapmaz. Hiç kimsenin Allah'ın hükmünde müdahalesi bahis konusu değildir. Bazı müfessirlere göre *«onların»* şeklindeki zamir, gök ve yerin sakinlerine değil. Ashab-ı Kehf'e racidir. Yani Ashab-ı Kehf için Allah'tan başka bir dost, emirlerini tedbir eden bir yönetici yoktur. Onlar üzerindeki hükümlerde de Cenab-ı Hak mahlûkatından hiç kimseyi kendisine ortak yapmaz.

İbn Atiyye'nin tefsirine göre zamir peygambere düşmanlık yapan kâfirlere racidir. Hz. Peygamber'e düşmanlık güden kâfirler için Allah'tan başka bir yönetici, bir dost, bir yardımcı yoktur. Mezkûr ayet aynı zamanda bu yoruma binaen tehdid ifade etmektedir.

Bazı müfessirler, zayıf olmakla beraber, *«Bu zamir yer ve göklerdeki mümin kimselere racidir»* demişlerdir. Yani yer ve göklerde olan müminler Allah'tan başka bir dost edinmezler!

Bazıları da *«Bu zamir Ashab-ı Kehf'in mağarada kaldıkları müddet hususunda ihtilafa düşenlere racidir»* demişlerdir. Yani

o ihtilafa düşenlerin Allah'tan başka herhangi bir dostları yoktur. Onlar Cenab-ı Hak güç vermezse hiçbir şeyi çözmeye kâdir değildirler. O halde Allah onlara bildirmeden Ashab-ı Kehf'in mağarada kaç sene kaldıklarını nasıl bilirler?

Bu yorumlar ayetin zahirine, hatta konunun ruhuna pek uygun düşmemektedir.

(27) *«Rabbinin kitabından sana vahyedileni...»*

Bu Ayet'in Tefsiri

Bu ayetin bir öncekiyle ilgisi şudur: Cenab-ı Hak, Ashab-ı Kehf'in kıssasını zikrettiğinde bu kıssalar Rasûl-ü Ekrem'e nisbetle gaybi emirler olduğundan Kur'an'ın bu kıssayı kapsaması onun vahy olduğuna delâlet etmiştir. Kur'an'ın mucizlik yönleri sadece bu kıssayı kapsamıyorsa da, onun bu yönden de muciz olduğunu göstermiştir. Cenab-ı Hak, Peygamberi'ne Kur'an'ı sık sık okumasını tavsiye etmiştir. Çünkü ayetin başındaki *«Vetlu»* emri, *«Tilavet»* kökünden gelir ve okumak mânâsınadır. Yani Kur'an'ı ashabına veya tüm insanlık âlemine okumaya devam et. *«Bu Kur'an'dan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir»* diyenlerin sözlerine kıymet verme!

Bazı tefsir alimlerine göre, *«Vetlu»* emrinin ittiba mânâsını ifade eden *«Tıluv»* kelimesinden gelmesi de mümkündür. Yani sana vahyedilene tabi ol, onunla amel et!

Bazı kimselere göre bu ayetin daha önceki ayetlerle bağlantısının nedeni şudur: Ashab-ı Kehf hususunda Cenab-ı Hak engin ve derin bir cidale girilmemesini tavsiye ederek, bunu yasakladıktan ve hiç kimseden onların durumunu açıklamasını istememesini söyledikten sonra, onların durumuyla ilgili olarak kendisine vahyedileni sık sık okumasını emretti. Sanki Cenab-ı Hak tarafın-

dan şöyle denilmektedir: Onların durumuyla ilgili olarak sana vahyedileni oku, artık başka bir şeye ihtiyaç duyma. Ve Kur'an' da mevcut olanın fazlasına dalma.

Veya sana gelen vahye tabi ol. Bu konuda hasımlarla derin tartışmalara girme ve hiç kimseden de fetva isteme!

Bu yorumlara göre, bu ayet daha önceki yasaklara bağlıdır. Vahyedilenden maksat da Ashab-ı Kehf'in kıssasının açıklamasını içeren ayetlerdir.

Bazı müfessirler, 27. ayetin, *«Allah onların mağarada ne kadar kaldıklarını daha iyi bilir»* ayetine bağlı olduğunu söylemişlerdir. Yani onlara de ki: Allah onların ne kadar kaldıklarını daha iyi bilir. Ve onlara sadece Cenab-ı Hakk'ın bu hususta haber verdiklerini oku! Bu yoruma göre, vahyedilenden maksat bu haberleri içeren ayetlerdir. Görüldüğü gibi bu yorum daha önceki yorumdan daha uzak görünmektedir. Nitekim Alusi *«Bu yoruma iltifat etmenin uygun olmadığını»* söylemiştir. O halde en uygun ve en güvenilir husus, vahyedilenden maksadın gerek bu kıssa, gerekse diğer hüküm ve kıssalar olsun, onları içeren bütün ayetler olmasıdır.

KUR'AN'DA TEBDİL YOKTUR

«Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek yoktur», yani hiç kimse O'nun kelimelerini değiştirmeye ve bozmaya kâdir değildir. Buna ancak Cenab-ı Hak kâdirdir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın kudreti her şeyi ihata etmiştir. O dilediğini siler, dilediğini sabit bırakır.

Bu ayetten anlaşılıyor ki, Nahl Suresi'nin 101. ayetine dayanarak, *«Kur'an'da tebdil vardır»* diyenin sözü reddedilir. Çün-

kü ayetin zahirine bakıldığında burada *«Kelimeler»*in umumi olduğu görülür. Haberler ve diğer konuların hepsi kelimelerin kapsamına girer. İşte bu noktadan hareketle Tabersi; *«Cenab-ı Hakk'ın haber verdiğini değiştiren, emrini bozan kimse olamaz. Ayetten muzaf düşürülmüştür. Yani kelimelerin hükmünü değiştiren yoktur»* demiştir. Fakat bilinmektedir ki Kur'an'daki haberler neshi kabul etmezler. Yani haber olarak, kıssa olarak Kur'an'da gelen ayetler nesh edilmezler. Binaenaleyh irade bununla bağlanmaz ki kudret onunla bağlanmış olsun.

Bazıları; *«Bu ayet ve bundan önceki ayetin konusu Ashab-ı Kehf'in haberleriyle ilgili olduğundan dolayı «Kelimeler»den maksat haberlerdir»* demişlerdir. Bu yoruma göre, olumsuz nekranın tahsisine ihtiyaç yoktur. Çünkü haberde nesh olamaz.

Bazı kimselere göre bu ayetteki, *«kelimeler»* Cenab-ı Hakk'ın tevhid ehli olan kullarına va'dettikleridir. Sanki Allah tarafından şöyle denilmiştir: *«Ey Habibim! Sana vahyolunanı oku. İnatçı kâfirlere perva etme. Çünkü o tevhid ehline verilmesi gereken va'dleri içermektedir. Bu va'di değiştirebilecek kimse yoktur. Sen vahyi oku, başkasına perva etme. Kesinlikle Allah sana ve senin ashabına yardımcıdır»*. Bu yorum da, her ne kadar sonraki uygunluğu daha fazla ise de ayetin nazmından biraz uzaktır.

*«Kelimatihi»*deki zamir, Mecma'ul-Beyan'dan anlaşıldığına göre *«Kitab»*a racidir. Yani *«Kitab'ın kelimelerini değiştirecek yoktur»*.

Cenab-ı Hakk'a raci olması da mümkündür. Bu takdirde *«Allah'ın kelimelerini değiştirecek yoktur»* demek olur. Allah'tan başka bir sığınak da bulamazsın!

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ
يُرِيْدُوْنَ وَجْهَهٗ وَلَا تَعْدُ عَيْنٰكَ عَنْهُمْ تُرِيْدُ زِيْنَةَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهٗ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰىهُ
وَكَانَ اَمْرُهٗ فُرُطًا ﴿٢٨﴾ وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكُمْ فَمَنْ شَآءَ فَلْيُؤْمِنْ
وَّمَنْ شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ۚ اِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِيْنَ نَارًا ۙ اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ۭ
وَاِنْ يَّسْتَغِيْثُوْا يُغَاثُوْا بِمَآءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِى الْوُجُوْهَ ۭ بِئْسَ الشَّرَابُ ۭ
وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ اِنَّا لَا نُضِيْعُ
اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ اُولٰۗىِٕكَ لَهُمْ جَنّٰتُ عَدْنٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهِمُ
الْاَنْهٰرُ يُحَلَّوْنَ فِيْهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَّيَلْبَسُوْنَ ثِيَابًا
خُضْرًا مِّنْ سُنْدُسٍ وَّاِسْتَبْرَقٍ مُّتَّكِـــِٕيْنَ فِيْهَا عَلَي
الْاَرَاۗىِٕكِ ۭ نِعْمَ الثَّوَابُ ۭ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَّثَلًا
رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ اَعْنَابٍ وَّحَفَفْنٰهُمَا
بِنَخْلٍ وَّجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ
تَظْلِمْ مِّنْهُ شَيْـــًٔا ۙ وَّفَجَّرْنَا خِلٰلَهُمَا نَهَرًا ۙ ﴿٣٣﴾ وَّكَانَ لَهٗ ثَمَرٌ ۚ فَقَالَ
لِصَاحِبِهٖ وَهُوَ يُحَاوِرُهٗٓ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَّاَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾

28 — Nefsini sabah-akşam Rabbini sırf rızasını dileyerek çağıranlarla birlikte sabret(tir). Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olan kimseye itaat etme!

29 — De ki: «Hak, Rabbinizdendir. Öyleyse dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz zalimlere öyle ateş hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) imdat isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile onlara cevap verilir. O ne fena bir içecek ve ne kötü dayanacak bir yerdir.

30 — Kuşkusuz ki biz iman edip de güzel davranışlarda bulunanların; güzel ameller yapanların ecrini zayi etmeyiz!

31 — Onlar, içlerinde ırmaklar akan Adn Cennetleri kendilerine verilenlerdir. Orada tahtlar üzerinde kurularak, altın bileziklerle bezenirler. İnce ve kalın ipekliden yeşil elbiseler giyerek koltuklara yaslanırlar. Bu ne güzel sevap ve ne güzel dayanaktır!

32 — Onlara şu iki adamı misâl olarak anlat: Onlardan birine iki üzüm bağı verdik. Her ikisinin de etrafını hurmalarla donattık, aralarında da ekinler bitirdik.

33 — İki bağ da yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştı. İkisinin arasında bir de ırmak fışkırtmıştık.

34 — Onun başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken O'na; «Ben servetçe senden daha zenginim. Adam sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm» dedi.

(28) *«Nefsini sabah akşam...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Allâme Şevkâni bu ayetin nüzul sebebini şöyle ifade ediyor:

«İbn Merduveyh ve Beyhaki, Selmani Farisi'den rivayet ediyor: Müellefet'ul-Külub'dan olan Uyeyne bin Bedr ve Akra bin Habis Allah'ın Rasûlü'ne gelerek: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer meclisin başına gidip oturur, şu kişiler ile onların cübbelerinden gelen kokulardan uzaklaşırsan seninle konuşur, seninle oturur ve sözlerini dinlerdik»* dediler. (O kişiler ile Selmani Farisî, Ebu Zer Gifari ve diğer fakir müslümanları kastediyorlardı. Zira bu insanların sırtlarında yünden yapılmış cübbeler vardı). İşte bunun üzerine Cenab-ı Hak bu ayeti, *«Kesinlikle biz zalimler için bir ateş hazırladık»* cümlesine kadar indirdi».

Ebu Şeyh, Selman'dan yaptığı rivayete şunu da eklemektedir:

«Bu ayet indikten sonra Rasûl-ü Ekrem kalkıp o fakirleri aradı. Onları mescidin sonunda Allah'ı zikreder halde buldu. Bu manzarayı gören Hz. Peygamber şöyle buyurdu: «Hamd o Allah'a mahsustur ki beni öldürmezden önce ümmetimden olan bazı kişilerle

beraber nefsimi sabretmeye alıştırmamı emretti. Benim diriliğim de ölümüm de sizinle beraberdir».

Yani daimi bir şekilde Rablerine ibadet eden kimselerin sohbetinde tut nefsini. O sohbet içerisinde nefsini sabit kıl! Ayetteki *«sabah-akşam»* tabiri süreklilik bildirir. Zira bu tabir Arap lisanında süreklilik için kullanılır. Tıpkı *«Zeyd'in hem karnına hem de sırtına vuruldu»* cümlesindeki karın ve sırtın bütün bedenden kinaye olması gibi.

Bazı müfessirlere göre, *«sabah ve akşam»* tabiri hakikî mânâda kullanılmıştır. Bütün vakitleri kapsayıcı şekilde onlardan mânâ irade ediliyor değildir. Yani onlar sabah ve akşam, günün iki tarafında da Rablerini zikrederler! *«Sabah ve akşam»* tahsisen zikredilmiştir. Çünkü bu vakitler insanların gaflette olduğu ve meşgul bulundukları zamanlardır. Bu ibadetten maksat ya Cenab-ı Hakk'ın zikridir, —ki bu husus Muğire tarikiyle İbrahim'den nakledilmiştir—; ya da Kur'an okumaktır, —ki bu da Ubeydullah bin Abdullah Adiy bin Heyyar'dan rivayet edilmiştir—.

Hakim Tirmizi, İbn Cübeyr'den rivayet ettiğine göre bu ibadetten maksat haram ve helali ayırdetmek suretiyle çalışmaktır.

İbn Ömer ve Mücahid *«Bu ibadetten maksat beş vakit namazda bulunmaktır»* demişlerdir.

Katade ise *«Sabah ve ikindi namazında bulunmaktır»* demiştir. İkinci görüş en kuvvetli olanıdır.

«Rablerini sabah ve akşam çağıranlar» ile kastedilen sahabilerin fakirleridir. Onlar Suheyb, Selman, İbn Mesud, Bilâl ve benzerleridir. Kureyş kâfirleri (Umeyye bin Halef gibileri, ki bunlar Mekke'nin ileri gelenleri idi) Rasûl-ü Ekrem'e: *«Bunları meclisinden uzaklaştırırsan seninle gelip otururuz. Çünkü bunla-*

rın cübbelerinden gelen koku bizi rahatsız ediyor» dediler ve bunun üzerine bu ayet indi.

Bu sözü Rasûl-ü Ekrem'e Umeyye bin Halef gibi Mekkeliler söylemişlerse ayet Mekkî'dir. Eğer daha önce naklettiğimiz rivayetteki gibi Uyeyne bin Bedr, Akra bin Hasib gibi kişiler söylemişlerse ayet Medenî'dir.

Ebu Hayyan *«Birinci görüş daha sahihtir. Çünkü bu surenin tamamı Mekke'de nazil olmuştur»* diyor.

Fakat ravilerin çoğunun sözü ikinci ihtimali (yani Medine'de nazil olduğu hususunu) teyid etmektedir. İşte bu teyide binaen bu ayetler surenin hükmünden istisna edilmişlerdir. Niçin onlarla beraber nefsini tutması Rasûl-ü Ekrem'e emrediliyor? Çünkü onlar sabah/akşam Rablerine ibadet ediyorlardı.

Bu ayet El-Bahr'da yer aldığına göre, En'am Suresi'ndeki *«Rablerini sabah ve akşam çağıranları kovma»* ayetinden daha beliğdir. Onlar bu ibadetleriyle Allah'ın rızasını talep ederler, riya ve şöhret için bunu yapmazlardı.

Ayetin metnindeki *«Vechehu»* kelimesi Allah rızası demektir. Nitekim İmam Süheyli; *«Vech kelimesi Allah'a giden zamire izafe edilmiştir. Onda rıza, taat ve Allah katında hoş karşılanan ibadetler kastedilir. Zira bir kimse, kendisinden razı olduğu kimseye yüzünü çevirir. Öfkelenirse yine ondan yüzünü çevirir»* demiştir.

Bazı müfessirlere göre burada yüz mânâsına gelen *«vecih»* ten maksat Cenab-ı Hakk'ın zatıdır. Bazıları da *«Yüz»* kelimesinin burada *«teveccüh (yönelmek)»* mânâsında olduğunu söylemişlerdir. Bu takdirde ayetin mânâsı *«Onlar Cenab-ı Hakk'a teveccüh*

etmeyi kastederler ve O'na yaklaşmayı dilerler» şeklindedir. Fakat birinci yorum daha güzeldir.

«Gözünü onlardan çevirme»; yani onları perişan hallerinden ötürü hakir görme! Bu, onları hakir görmeyi yasaklayan bir cümledir. Onlar gibi olmayan zenginlerle ve dünya ehliyle oturmayı talep etme.

ZİKİR GAFLETİ KALDIRIR MI?

«Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız kimseye, (fakirleri meclisinden uzaklaştırmak suretiyle) itaat etme!» Bunların kalbini Cenab-ı Hak zikrinden gafil kılmıştır. Çünkü kalplerinde zikir istidadı tamamen yok olmuştur. *«Kalpleri Allah'ın zikrinden gafil kılınanlar»,* fakirleri meclisinden uzaklaştırmasını Rasûlullah'tan talep edenlerdir.

*«Zikir»*den maksat ya bizim bildiğimiz zikirdir veya Kur'an-ı Kerim'dir.

Bu ayet-i celile *«İnsanların fiillerini yaratan Allah'tır»* diyen ehli sünnetin mezhebini açıkça ortaya koymaktadır. Mutezile, ayeti, *«Onları hidayetten mahrum kılmak suretiyle kalplerini gafil kıldık»* şeklinde tevil eder.

Bazı kimseler ayetin mânâsının *«onların kalbinin gafil olduğunu tesadüfen gördük»* şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu tevil çürüktür. Zira tesadüfen görmek ilimsizliği ve daha önce mevcut olan bir cehaleti gerektirir. Yani daha önce bundan haberdar değilmiş de Cenab-ı Hak (hâşâ) ansızın bunu görmüştür. Böyle bir yorum böyle bir mânâyı ortaya çıkarır ki Allah bizi korusun.

Bazıları da *«Onların kalbini gafil kıldık»dan maksat onları gaflete nisbet etmek demektir»* demişlerdir.

Hevâlarına tâbi olana itaat etme, şehvetleri aramak hususunda hevaların arkasından gidenlere uyma!

Dinin takrir edilen kaidelerinden birisi de büyük mefsedeti ortadan kaldırmak için daha küçük mefseded yapılabilir kaidesidir. Dolayısıyla burada *«fakir sahabeleri meclisten uzaklaştırmak suretiyle onlara itiraz eden kâfirleri imana getirmek bahis konusu iken niçin bu yapılmamıştır?»* şeklindeki sorunun cevabı şudur:

Cenab-ı Hak bu kâfirlerin hakiki bir imanla iman etmeyeceklerini biliyordu. Hatta yine biliyordu ki iman ederlerse bu zahiri bir iman olacaktır. Böyle bir iman ise o fakirleri sohbetten mahrum etmeyi gerektirmez. Bunun için Cenab-ı Hak Rasûlullah'a kâfirlere uymamasını emretmiştir.

Hevasına tâbi olanın imanı terketmek hususundaki vaziyeti ihtimam edilmesi gereken bir durumu önemsememektir. Bu bakımdan onun durumu ifrat ve israftır. Mukatil *«Furuten»* kelimesini israfla tefsir etmiştir.

(29) *«De ki: Hak Rabbinizdendir...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani kalplerini zikrimizden gafil kıldığımız kişilere ve hevâi nefsi peşinde koşanlara de ki: *«Bana gelen şu vahy hakkın tâ kendisidir ve Rabbinizden gelmiştir. Binaenaleyh dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun. Ne iman Allah'ı zengin eder, ne de kâfirlik ona bir noksanlık getirir».*

Bu, tehdit dolu bir cümledir ve müslümanları kovması durumunda Rasûlullah'a tâbi olmalarının mühim olmadığını, peygamberin bu durumdan müstağni olduğunu belirtmektedir.

Bu ayette geçmekte olan «*Hak*» ile kastedilen Mukatil'den gelen rivayete göre Kur'an'dır. Dahhak «*Tevhid'dir*» diyor. Kirmani «*Kur'an ile İslâm'dır*» derken, Mekki, «*Tevfik ile mahrumiyettir*» diyor. Yani «*De ki: Tevfik de mahrumiyet de Allah katından gelir. Allah dilediğini hidayete muvaffak kılar ve o iman eder. Dilediğini de hidayetten mahrum bırakır ve o da kâfir olur. Bu durumların hiçbirisi benim elimde değildir, hepsi Cenab-ı Hakk'ın katındandır*». Fakat biraz dikkatle bakınca bunun uygun bir tefsir olmadığı ortaya çıkar.

KUL FİİLİNİN YARATICISI MIDIR?

Mutezile'ye göre bu ayet kulun fiillerinde müstakil olduğunu ve fiillerinin mucidi olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü burada imanın ve küfrün tahakkuku Allah'ın mutlak meşiyetine bağlanmıştır. Zira şart olan bir cümle ceza olan bir cümlenin tam bir illetidir. Bu bakımdan ayet, kişinin küfür ve imanı icad etmekte müstakil olduğunu ortaya koyar. Binaenaleyh hiçbir fiille diğerleri arasında fark yoktur. Öyleyse insan bütün fiillerinin mucididir.

Buna cevap olarak ehli sünnet şöyle der: Eğer kulun meşiyeti (dilemesi), fiilleri meydana getirir şeklinde farz edilse de yine maksat tamamlanmaz. Zira akıl da nakil de kulun meşiyetinin Allah'ın meşiyetine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Akla gelince, eğer kulun meşiyeti Allah'ın meşiyetine bağlı olmazsa devir (veya teselsül) lazım gelir. Nakle gelince, Cenab-ı Hak «*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz*» buyuruyor. İşte bu, kulun meşiyetinin Allah'ın meşiyetine bağlı olmasıyla beraber kulun meşiye-

tinde müstakil olmadığını gösterir. Sabit oldu ki kul hem mecburdur ve hem de muhtardır. (Bu, Eş'arilerin mezhebidir.)

Süddi, bu ayetin «*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz*» ayetiyle neshedildiğini söylemiştir. Muhtemelen Süddi bu sözüyle, zikredilen ayetten ilk anda insanın zihnine gelen hususun kastedilmediğini söylemek istemiştir. Aksi takdirde bu, bâtıl bir söz olur.

«*Biz zalimler için bir ateş hazırladık*» cümlesindeki «*zalimler*»den maksat, Allah'tan gelen hakkı inkâr eden kâfirlerdir. Kâfirlere «*zalim*» denilmesinin nedeni şu noktaya dikkatleri çekmek içindir: Küfrü dilemek, imana rağmen onu seçmek haddi aşmaktır. Bir şeyi esas yerine koymamaktır ki bu da zulümdür.

Bu cümle «*Dileyen iman etsin, dileyen de kâfir olsun*» cümlesinin nedenidir. «*Ateş*»ten maksat büyük ve acaip bir ateştir. O ateşin duvarları onları kaplamıştır. Ayetin metninde geçmekte olan «*Suradık*» kelimesi —ki biz onu duvar ile tercüme ettik— aslında «*çadırlar*» demektir. Öyle ki burada zalimleri kapsayan ve her tarafa yayılan ateşin alevleri, bir çadıra benzetilmiştir.

Bazı müfessirlere göre «*Suradık*» kelimesi, çadırın etrafında, çadıra varmamak için kazılmış olan çukur demektir.

Bazıları da bu kelimenin yükselen ve eşyayı kaplayan duman olduğunu söylemiştir.

Katade'den gelen rivayete göre bu kelime hem dumana hem de aleve denir.

İbn Cerir'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre «*Suradık*» kelimesi ateşten meydana gelen duvar demektir.

Kelbi *«Suradık kelimesi bir boyundur, ateşten çıkar ve kâfirleri kapsar»* demiştir.

OKYANUSLAR ATEŞ Mİ OLACAKLAR?

Maverdi *«Suradık'tan maksat dünyayı kapsayan okyanustur. Kıyamet Günü'nde bu ateş olur, kâfirleri kapsar»* der. Maverdi bu tefsiri, İmam Ahmed'in, Buhari'nin, İbn Ebi Hatim'in ve Beyhaki'nin, Ya'la bin Ümeyye'den rivayet ettikleri şu hadisten almaktadır: *«Kesinlikle deniz cehennemdendir»* diyen Rasûl-ü Ekrem daha sonra *«Onları Suradık'ları kapsar...»* ayetini okudu.

Rağıb el-İsfehani, Müfredat'ta *«Suradık kelimesi Farsçadır, Arapçalaştırılmıştır»* diyor.

Eğer onlar susuzluktan feryad edip, su isterlerse onlara *«Mühil»* gibi bir su verilir. İbn Cerir ve başka müfessirlerin İbn Abbas ile İbn Cübeyr'den rivayet ettiklerine göre *«Mühil»* ,zeytin yağı tortusu gibi kalın bir sudur. Bu konuda merfu bir hadis vardır. İmam Ahmed, Tirmizi, İbn Hibban, Hakim ve Beyhaki, Ebu Said el-Hudri'den şöyle rivayet ediyorlar. *«Mühil, zeytinin bulanıklısı gibidir. Ve insanoğluna yaklaştırıldığı zaman insanın yüzü paramparça olur, onun içerisine dökülür».*

Birçok kimse de bu kelimenin yeryüzündeki madenlerden eritilen ve su haline getirilen nesne olduğunu söylemiştir.

Tabarani, İbn'ul-Munzir ve İbn Cerir, İbn Mesud'tan şöyle rivayet ediyorlar. İbn Mesud'tan *«Mühil»*in *mânâsı nedir?»* diye sorulduğunda o; *«Bana biraz altın ile gümüş getirin»* dedi. İstedikleri getirildi. Onlar eridikten sonra *«İşte cehennem ehlinin içkisine en benzeyen şey budur. O içkinin rengi gök rengindendir. An-*

cak cehennem ehlinin içkisi bu altın ve gümüş eriyiğinden hararet bakımından daha şiddetlidir» diye buyurdu.

«Vücuh» kelimesi *«yüz»* mânâsına gelen *«vech»*in çoğuludur. Burada insanın hakiki yüzü kastedilmiştir. Bazı kimseler *«Burada bütün beden kastedilmektedir»* demişlerse de bu zayıftır.

Ayetin sonundaki *«Murtefekan»* kelimesi dayanak mânâsına gelen irtifak kökünden alınmıştır. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre murtefak *«konak»*, *«menzil»* demektir. (Bu tefsiri İbn Ebi Hatim, Katade'den de rivayet etmiştir).

İbn Ata'nın *«İstikrar* yeri» (durak) şeklindeki ifadesi de bu mânâya gelir. El-Utbi'nin *«meclis demektir»* sözü de aynı mânâya gelir.

(30-31) *«Kuşkusuz ki iman edip de güzel davranışlarda...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Bu ayette Cenab-ı Hak, güzel amellerde bulunan kullarına teminat vermektedir. Zira Cenab-ı Hak *«Biz güzel davrananların ecrini zayi etmeyiz»* demektedir. *«Onların amellerini zayi etmeyeceğiz»* sözü Cenab-ı Hakk'ın mümin kullarına vermiş olduğu ilâhî bir teminattır.

Ayetin birinci cümlesi imana teşvik etmenin nedenidir. Niçin iman etsinler? Çünkü iman eden ve salih amelde bulunanların ecri zayi edilmeyecektir.

Birinci *«inne»*nin haberi *«inna»* ile başlayan ikinci cümlenin tamamıdır. Ayetin takdiri *«Kesinlikle iman eden ve salih amellerde bulunanlardan olan güzel amelli kimselerin ecrini zayi etmeyiz»* oluyor. Şu itiraz burada geçerli değildir: *«Madem ki iman*

edip salih amel işleyenlerden amel yönünden güzel davrananların ecri zayi olmaz, denilmiştir, o halde amel yönünden güzel olmayanlar da var demektir ki bundan onların ecri zayi oluyor anlamı çıkar».

Evet, bu itiraz yapılmaz. Çünkü ayetin metnindeki «*Min*» kelimesi tümü değil de bir parçayı ifade ettiği takdirde durum böyledir. Halbuki burada böyle bir mânânın kesinliği bahis konusu değildir. Çünkü «*Min*» kelimesi beyaniye olabilir.

Bazı tefsir alimleri, ayetin başındaki «*inne*»nin haberinin «*İşte onlar var ya, onlar için Adn Cennetleri vardır*» cümlesi olduğunu söylemişlerdir ve en uygun olanı da budur. Aradaki cümle bir ara cümlesidir. Bu takdirde ayetin mânâsı şu olur: «*O kimseler ki iman ve salih amel sıfatıyla niteleniyorlar, onlar için ikame cennetleri vardır*». Zira Adn kelimesi ikame ve istikrar mânânâsı taşımaktadır. Cevherlerin bulunduğu yerlere «*maden*» denilmesi orada cevherlerin istikrar etmesindendir.

ADN CENNETİ

İbn Mesud'tan gelen bir rivayete göre «*Adn*», cennetlerden biridir ve cennetlerin göbeği sayılır. Ayette «*Adn Cennetleri*» şeklinde tabir edilmiş olması onun çok geniş olmasıdır. Sanki onun her köşesi ayrı bir cennettir. Onlar emin oldukları, cennet köşklerinde bulundukları halde altlarında nehirler akar. Cennetlerde onlara altın bilezikler takılır.

«*Esâvir*» kelimesi «*esvire*» veya «*sivar*»ın cemidir ve «*bilezik*» demektir. Bu kelime esasında Arapçadır. Fakat Rağıb, Müfredat'ta «*destivare kelimesinin Arapçalaştırılmışıdır*» der.

İbn Merduveyh'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a)

şöyle buyurmuştur: *«Eğer cennet ehlinden bir kişi ortaya çıkar, kolundaki bilezikler görünürse, güneş diğer yıldızların ışığını kaybettiği gibi ışığını kaybeder».*

Tabarani ve Beyhaki'nin Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre; *«Ziynet bakımından cennet ehlinin en düşüğünün üzerindeki süsler bütün ehli dünyanın ziynetleriyle tartılsa, Allah'ın Ahiret'te ehli cennete verdiği ziynet bütün ehli dünyanın ziynetinden daha üstün olur».*

Bu hadisteki *«üstün olur»* tabirinden maksat ya kıymet bakımından veya parlaklık ve süs vermek bakımından üstün olur, demektir.

«Onlar yeşil elbiseler giyerler», zira yeşil, renklerin en güzelidir. Diğer renklere göre nefis daha fazla yeşille açılır. Bazı rivayetlerde yeşil rengin göz nurunu artırdığı bildirilmektedir. Denildi *ki «Üç şey vardır ki insandan hüznü götürür. Birincisi su, ikincisi yeşillik, üçüncüsü güzel yüz».*

Zahire bakılırsa cennet ehlinin elbiseleri sadece yeşil değildir. Zira cennette onlar için nefislerin çektiği ve gözlerin hoşuna gidecek her şey vardır.

«Sundus» kelimesi El-Cevaluki'ye göre Farsça bir kelimedir, sonradan Arapçalaştırılmıştır. Mânâsı *«ince ipekli»* demektir. Kamus'ta, *«sundus»* kelimesi *«dibacın incesi»* anlamındadır. Kesinlikle Farsça'dan Arapçalaştırılmış olduğu söylenir. Leys; *«Ne lûgatçiler ne de tefsir alimleri bu kelimenin Arapçalaştırılmış olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Fakat İmam Şafii Sundus'un Arapçalaştırılmış bir kelime olduğu fikrine karşı çıkmıştır»* der.»

Şeydele adlı alim *«Bu kelime Hinduca'dır. Dibacın incesi demektir»* demiştir.

«İstebrak» kelimesinin tefsiri, İbn Cerir, Katade ve İkrime'den gelen bir rivayete göre *«ipeklinin kalını»* demektir. İbn Bahr, *«istebrak altınla işlenmiş ipeklidir»* derken, Kamus sahibi *«kalın ipeklidir», «altınla işlenmiş ipeklidir», «çok kalın ibrişim elbisedir»* demiştir. Tefsir alimlerinin çoğu ile lûgatçilerin çoğu, birinci mânâyı desteklemektedirler. Bu kelime İbn Ebi Hatim'in Dahhak'tan rivayet ettiğine göre Farsça *«istebreh»* kelimesinin Arapçalaştırılmışıdır. Mânâsı kalın nesne demektir. Meşhur olan şudur ki Farsça'da kalın eşyaya *«istebr»* yani *«halsiz»* denir.

İbn Kuteybe *«Bu, Rumca bir kelimedir, Arapçalaştırılmıştır»* diyor. İbn Dureys ise *«Kelime Süryanice'dir, Arapçalaştırılmıştır»* demiştir. Bazılarının iddiasına göre bu kelime Arapça'da da, Farsça'da da, *«kalın ve güzel ipekli»* demektir. Burada Arap ile Fars dili aynı kelimede ittifak etmişlerdir. El-Ezheri de bu son iddiayı kabul etmektedir.

Bu ayette hem *«Sundus»* hem de *«İstebrak»* kelimesinin getirilmesi işaret eder ki bu kavm için cennette ne isterlerse vardır. İki kelimenin nekra oluşu da tazim içindir.

CENNETLİKLERİN ELBİSELERİ

Tayalisi, Buhari ve Nesei, İbn Ömer'den şöyle rivayet ederler:

«Bir kişi: «Ey Allah'ın Rasûlü! Cennet ehlinin elbiselerinden haber ver. Acaba onlar yaratılırlar mı yoksa örgü ile mi meydana getirilirler?» diye sordu. Hz. Peygamber: *«Cennet elbiseleri cennet meyvelerinin çiçekleridir»* diye buyurdu.

Cenab-ı Hak süs ve takıları elbiseden önce zikretti. Çünkü ta-

kılar nefisler için elbiseden daha önce gelirler ve nefisçe daha büyük ve sevimlidirler.

Ayetin metnindeki «*Eraik*» kelimesi «*Erike*»nin cem'idir. Erike, üzerinde «*gelin evi*» tabir edilen nesnenin bulunduğu taht demektir. Eğer tahtın üzerinde «*gelin evi*» yoksa ona «*erike*» denilmez.

Beyhaki, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyor:

«*Erike, bir tahtın üzerindeki gelin evidir. Ona erike denilmesinin nedeni yerde olmasından, bilinen arak ağacından elde edilmesinden veya ikamet yeri olmasındandır*».

Eraik kelimesinin mânâsı ne olursa olsun ayet burada onların nimetler içerisinde yüzdüklerinden, müreffeh bir hayat yaşadıklarından kinayedir. Çünkü gelin evlerindeki tahtlara kurulanlar ancak zengin ve müreffeh yaşayan insanlardır. Rivayetler açıkça onların tahtlara dayandıklarını, nimetler içerisinde yüzdüklerini ifade etmektedir.

(32-33) «*Onlara şu iki adamı misal olarak anlat...*»

Bu Ayetlerin Tefsiri

Yani Rablerini sabah ve akşam durmadan çağıran müminlere ve onların meclisten kovulmasını isteyen kâfirlere bu iki kişinin halini misal olarak anlat.

İki kişiden ya mukadder (yani mevcut olmayan) iki kişi kastedilmektedir ki darb-ı mesel onların varlığını gerektirmez veya mevcut olan iki kişi söz konusudur. En güvenilir tefsir de budur.

Bazılarına göre, onlar İsrailoğulları'ndan iki kardeşti. Birisi kâfirdi ve ismi Fertus veya Kıtfir'di. İkincisi ise (İbn Abbas'a göre) Yehuza'ydı ve mümindi. Mukatil diyor ki *«Müminin ismi Yemliha idi»*.

İbn Abbas'tan gelen diğer bir tefsire göre bunların ikisi de İsrailoğulları'nın krallarından birisinin oğullarıydı. Birisi malını Allah yolunda sarfetmişti. Diğeri de kâfir oldu. Dünya ziyneti ve mallarının artışıyla meşgul oldu. Rivayete göre bunların ikisi de demirci idiler ve çok mal kazandılar. Diğer bir rivayete göre ise onlar babalarından 8.000 altın miras aldılar. Onu paylaştılar. Kâfir olan kendi payına düşen altınla, bin altın ödeyerek arazi satın aldı. Mümin ise *«Yarabbi, ben bin altını senin yolunda tasadduk ediyorum ve cennette senden bir arazi isterim»* dedi ve bin altını tasadduk etti. Sonra kâfir bin altınla bir ev yaptı. Mümin, *«Yarabbi, ben cennette senden bir evi bin altınla satın alıyorum»* diyerek bin altın sadaka verdi. Sonra kâfir bin altınla bir kadın aldı. Mümin ise *«Yarabbi, bin altını cennetteki hûri için mehir kılıyorum»* diyerek bin altını sadaka olarak dağıttı. Sonra kâfir geri kalan bin altınla hizmetkâr ve ev eşyası aldı. Mümin, *«Ey Allahım! Ben senden bin altınla cennetteki vildan-ı muhalledini satın alıyorum»* diyerek sadaka verdi. Sonra mümin muhtaç duruma düştü. Kâfir kardeşinin yolunda oturdu. Kardeşi haşmet ve azametle onun yanından geçti. Kardeşinden istekte bulununca onu kovdu ve malını sadaka verdiği için onu kınadı.

Allah bunun hakikatini daha iyi bilir. Ancak bunun güvenilir bir rivayet olmadığı anlaşılmaktadır.

Bazıları bu iki kişinin Beni Mahzum kabilesinden iki kardeş olduğunu söylemiştir. Birisi kâfirdi ve ismi Esved bin Esed idi. Birisi de Ebu Seleme Abdullah bin Abd'il-Esed idi.

Mümin ve kâfir gruplar için burların misal verilmesinden maksat, halleri bakımından değildir. Yani, mümin Ahiret'te şöyle olacaktır, kâfir ise böyle olacaktır yönünden değildir. Aksine kâfir Allah'ın nimeti içerisinde yüzdüğü halde O'na isyan etmesi, mümin fakirlik zahmetlerini çektiği halde Allah'a itaat etmesi yönünden misâldir. Yani nimetle beraber isyan, fakirlikle beraber taat yönünden iki kişi bu iki grup için misaldirler.

«O iki kişiden birine iki üzüm bağı verdik» denilmektedir. Ancak Cenab-ı Hak bu bağların hangi memlekette olduklarını tayin buyurmamıştır. Çünkü böyle bir tayinde pek fazla bir fayda yoktur.

Allah Teâlâ, o iki bostanın üzümlerden müteşekkil olduğunu ifade etmektedir. Zira bostan üzümlerden değil de üzüm ağaçlarından meydana gelir.

«O iki bostanı hurma ağaçlarıyla çevirmiştik»; yani ikisinin kenarlarında da hurma ağaçları vardı ve onlar takviye edilmekteydi.

«O iki bostan arasında ekinler kıldık», ki orada hem ürünler hem de meyveler meydana gelsin ve o iki bostan güzel bir durumda bulunsun! O iki bostan da meyvelerini tam verdiler ve meyveler yenebilecek kıvama geldi. Bostanlar meyvelerini hiç eksiltmediler.

«Bu iki bahçe arasında bir nehir fışkırttık», ki onların su almaları devam etsin ve su vasıtasıyla onların renkleri daha güzelleşsin.

Yahya bin Ebu Amir Eş-Şeybani der ki: *«Bu nehir Ebi Farras» diye anılan malûm nehirdir».*

Bu nehir, İbn Ebi Hatim'e göre, Remle'nin meşhur bir nehridir.

(34) *«Onun başka geliri de vardı...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetteki *«onun»* zamiri iki bahçenin sahiplerine gitmektir. Yani o iki bahçe sahibinin başka çeşit malları da vardı. Evet, bu ayetin metnindeki *«semer»* kelimesi her ne kadar mânâ bakımından meyve demekse de burada kendisinden malın nevîleri kastedilmektedir.

O kâfir, mümin arkadaşıyla karşılıklı konuşurken ona dedi ki: *«Ben mal bakımından senden daha zenginim. Yardımcılar yönünden de senden daha üstünüm».*

Ayetin metnindeki *«Neferen»* kelimesi asker, yardımcı demektir. Bazıları *«erkek çocuklar demektir»* dediler. (Katade ve Mukatil'den rivayet edilmiştir). Bu tefsir 39. ayetteki *«Eğer malca ve evlatça beni kendinden güçsüz görüyorsan şunu bil ki...»* cümlesiyle teyid edilmektedir. *«Erkek evlad»*ların tahsis edilmesi baba ile beraber ailenin maslahat ve yardımına koşma vazifesinin onlara ait oluşundandır.

Bazı müfessirler, *«Neferen»* kelimesinin aşiret mânâsında olduğunu söylemişlerdir. Çünkü aşiret, kendisinden olan kişinin yardımına koşar.

وَدَخَلَ جَنَّتَهٗ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ ۚ قَالَ مَآ اَظُنُّ اَنْ تَبِيْدَ هٰذِهٖٓ
اَبَدًا ۙ ﴿٣٥﴾ وَّمَآ اَظُنُّ السَّاعَةَ قَآئِمَةً ۙ وَّلَئِنْ رُّدِدْتُّ اِلٰى رَبِّيْ
لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهٗ صَاحِبُهٗ وَهُوَ يُحَاوِرُهٗٓ اَكَفَرْتَ
بِالَّذِيْ خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰىكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾
لٰكِنَّا۠ هُوَ اللّٰهُ رَبِّيْ وَلَآ اُشْرِكُ بِرَبِّيْٓ اَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَآ اِذْ
دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ اللّٰهُ ۙ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ ۚ اِنْ تَرَنِ
اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَّوَلَدًا ۚ ﴿٣٩﴾ فَعَسٰى رَبِّيْٓ اَنْ يُّؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ
وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَآءِ فَتُصْبِحَ صَعِيْدًا زَلَقًا ۙ ﴿٤٠﴾ اَوْ يُصْبِحَ
مَآؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيْعَ لَهٗ طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَاُحِيْطَ بِثَمَرِهٖ فَاَصْبَحَ
يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَآ اَنْفَقَ فِيْهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوْشِهَا وَيَقُوْلُ
يٰلَيْتَنِيْ لَمْ اُشْرِكْ بِرَبِّيْٓ اَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَّهٗ فِئَةٌ يَّنْصُرُوْنَهٗ
مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ ۚ هُوَ
خَيْرٌ ثَوَابًا وَّخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَّثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
كَمَآءٍ اَنْزَلْنٰهُ مِنَ السَّمَآءِ فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ
هَشِيْمًا تَذْرُوْهُ الرِّيٰحُ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

35 — «Kendi nefsine zulmederek bağına girdi ve «Bu bağın hiçbir zaman yok olacağını sanmıyorum».

36 — «Kıyamet'in kopacağını da sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülecek olursam, şüphesiz bundan daha hayırlı bir sonuç bulurum» dedi.

37 — Kendisiyle karşılıklı konuştuğu arkadaşı ona; «Sen, seni topraktan, sonra nutfeden yaratan ve bundan sonra da seni bir «adam» biçimine sokan Allah'ı inkâr mı ettin?».

38 — «Lâkin ben: O Allah benim Rabbimdir ve Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam».

39 — «Bağına girdiğin zaman «Mâşaallah, kuvvet yalnız Allah'ındır» deseydin ya. Eğer beni mal ve evlat varlığı bakımından kendinden daha güçsüz görüyorsan...».

40 — «Umulur ki Rabbim bana senin bağından daha hayırlısını verir. Senin bağının üzerine gökyüzünden bir afet gönderir de bağın kaygan bir toprak oluverir».

41 — «Veya onun suyu dibe çekilir de, onu bir daha arayıp bulamazsın» dedi.

42 — Derken onun ürünleri kuşatılıp yok edildi. Böylece bağ için yaptığı masraflardan dolayı ellerini oğuşturup kaldı. O bağın çardakları yere çökmüştü. O da (bu olanlardan sonra) şöyle diyordu: «Keşke ben Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım».

43 — Allah'tan başka kendisine yardım edebilecek bir topluluk yoktur. O, kendi kendisine de yardım edemedi.

44 — İşte burada yardımcılık ve dostluk, hak olan Allah'a mahsustur. O, sevab bakımından da, netice bakımından da daha hayırlıdır.

45 — Onlara dünya hayatının örneğini açıkla. (Dünya hayatı) gökten indirdiğimiz bir su gibidir. Bu su sayesinde yeryüzünün bitkileri birbirine karıştı. Arkasından rüzgârların savurduğu çer-çöp haline geldi. Allah her şey üzerinde muktedirdir.

(35) *«Kendisine zulmedici olarak bağına girdi...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Cenab-ı Hak burada *«bağına girdi»* diyor, *«iki bağına girdi»* demiyor. Çünkü iki bağa aynı zamanda girmek mümkün değildir.

İbn Ebi Hatim, Süddi'den şöyle rivayet ediyor. Süddi, *«Onlardan birisine iki bağ kıldık»* ayetinin tefsirinde, *«cennet kelimesi bostan demektir. O kişinin bir tek bostanı vardı ve tek çeperli idi. Fakat bostanın arasından bir nehir aktığı için Cenab-ı Hak «ona iki bostan verdik» demiştir»* dedi.

Bu ayetin siyakından ve karşılıklı konuşmalardan anlaşılıyor ki o zalim, arkadaşıyla beraber bostana girmiştir.

«O, nefsine zulmedicidir»; yani küfürden ötürü nefsini helâke arzetmiş, ebedî azaba maruz bırakmıştır.

«Bu bostanın hiçbir zaman yok olacağını sanmam» dedi»; yani hayat boyunca bu böyle devam edecektir. Burada *«ebeden»* kelimesiyle hayat boyu kastedilmiştir. Zira *«ebed»* tabiri bazen uzun zamana ıtlak olunur. Yoksa *«ebeden»* burada sonsuz hayat mânâsında kullanılmış değildir.

O kişi, bu sözü Kıyamet'i inkâr ettiğinden ve cehaletinden ötü-

rü ağaçlar yok olsa da onun nev'inin devam edeceği kanaatine vardığından dolayı söylemiştir.

Bazı tefsircilere göre o kişi, «*Bağ ebediyen yok olmayacaktır*» demek istemiştir. Tıpkı felsefecilerin «*felekler ebediyyen yok olmayacaktır*» demeleri gibi. Sanki dünya sevgisi ve dünyaya imrenmesi onun aklını başından almış, ona bu sözü söyletmiştir. Aksi takdirde aklı olan bir kimse böyle bir söz söylemez, fazileti az olan bir kişi dahi böyle bir kanaate razı olmaz.

Ayet hangi şekilde açıklanmış olursa olsun, o bu sözü, arkadaşının «*bu kâinatın hepsi yok olacaktır, fanidir, senin bahçelerin de yok olacaktır, bunlarla mağrur olma, salih amellerde bulun, Allah'tan kork*» demesine karşı söylemiştir.

(36) «*Kıyamet'in kopacağını da sanmıyorum...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Yani gelecekte Kıyamet'in kopacağına inanmıyorum demek istiyor. Şayet böyle bir şey olur ve senin iddian tahakkuk ederse, kesinlikle ben bundan daha hayırlı bir sonucu Rabbimin katında bulurum!

Ayetin sonundaki «*Munkaleb*» kelimesi dönüş noktası, herhangi bir şeyin sonucu demektir. Acaba kişinin bu ümit ve yalan yemininin kaynağı nedir? Bunun kaynağı şudur: O, Cenab-ı Hakk'ın, kendisine bu bağları müstehak olduğu için, zatının kıymetine binaen ve Allah katında çok şerefli olduğu kanaatini taşıdığı için verdiği fikrindeydi. İşte bundan dolayı bu sözü sarfetmiştir.

Fakat o kişi bunun kendisi için bir aldatmacadan ibaret olduğunu bilmiyordu.

(37) *«Kendisiyle konuşan arkadaşı...»*

Bu Ayetin Tefsiri

O zalim kişinin topraktan yaratılması, onun ve bütün insanların aslı olan Hz. Adem'in topraktan yaratılması zımnında söylenmektedir. Çünkü her insan Hz. Adem'in yaradılışından bir nasip almaktadır. Zira Adem'in fıtratı sadece kendi nefsine ait değildi. Belki onun fıtratı bütün insanların fıtratını içeren bir numune idi. Öyleyse kişiye *«Allah seni topraktan yarattı»* denmesi, asıl itibariyle gerçek bir sözdür.

«Sonra seni nutfeden (yani meni damlasından) yarattı». Binaenaleyh halkedilen şey birdir, fakat mebdei muteaddittir. Mesela toprak ilk asıl maddedir, sonra meni, sonra kan pıhtısı, sonra et çiğnemi ve sonra bunu takip eden safhalar..

O halde *«Rabbin seni topraktan yarattı»* cümlesinin mânâsı şudur: *«Allah Adem'i topraktan yaratmıştır. Adem de senin esasındır».* Bu bakımdan yoruma ihtiyaç kalmaksızın doğrudan *«İnsan topraktan yaratıldı»* denilebilir.

«Sonra seni bir insan yaptı»; yani seni erkek olarak çeşitli devrelerden geçirdikten sonra mükemmel kıldı. Ayetin metnindeki *«Sevvake»* fiili tasviye kökünden geliyor. Tasviye peyderpey bir şeyi kemâle erdirmek demektir. Bazen bu fiil yaratmak ve icat mânâsında da kullanılır. Nitekim bir ayette, *«nefse ve nefsi tesviye edene (yani yaratana) yemin ederim»* buyurulmuştur. Bu anlam, yaratma ve icat mânâlarıyla beraber gelirse —bu ayette olduğu gibi— *«seni en mütekâmil bir şekilde yarattı»* demek olur. Muhtemelen o kişi hakkı inkâr ettiğinden veya haşr hakkında şüphe içinde olduğundan dolayı arkadaşı kendisini küfre nisbet etmiştir. Zira haşrı inkâr, Allah'ın kudreti konusunda şüpheye düşmektir ki, bu, küfrün ta kendisidir. Serveti ile gururlanan kişinin Ahiret'i

inkâr ettiği hususu 36. ayetten anlaşılmaktadır. 37. ayette ise bu kişi *«kâfirlik»* le itham edilmektedir. Çünkü, (bütün tefsirlerde de ifade edildiği gibi) Ahiret'i inkâr etmek bir bakıma Allah'ı inkârdan ileri gelir. Zira Ahiret'in imkânsızlığını savunmak, Allah'ın gücünün sonsuzluğundan şüphe etmenin bir sonucudur. Nitekim bu kişiye yaradılışın safhaları hatırlatılmak suretiyle, kuvvet ve kudret sahibi olan Allah'ın, Kıyamet'i gerçekleştirmek gücünde olduğu hususu ispatlanmak istenmiştir. Bazı müfessirlere göre o kimse müşrikti. Nitekim arkadaşının *«Ben Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmam»* cümlesi ile *«Keşke Rabbime hiç kimseyi ortak koşmasaydım»* cümlesi bunu tariz etmektedir. Bu zâlim ve kâfir kişinin *«Eğer Rabbime döndürülürsem»* cümlesi onun müşrik olması hususunu ortadan kaldıramaz. Çünkü bu cümleyi arkadaşının iddiasına göre söylemiştir. Yani senin iddia ettiğin gibi eğer ben Rabbime döndürülürsem, bana bundan daha güzel bir bağ verilir.

Bütün bunlarla beraber Allah'ın rububiyetini kabul etmek şirkin yokluğunu gerektirmez. Çünkü puta tapanların çoğu Cenab-ı Hakk'ın rububiyetini kabul ederler. Fakat aynı zamanda şirk içindedirler.

(38) *«Fakat O Allah benim Rabbimdir...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani o zalimin arkadaşı kendisine: *«Sen Allah'ı inkâr ediyorsun. Fakat ben mümin ve muvahhidim»* demek istemiştir.

Bu ayeti celile çok büyük bir zikri kapsamaktadır. Nitekim İbn Ebi Hatim, Esma binti Umeys'ten şöyle rivayet etmektedir: *«Allah'ın Rasûlü bana birkaç kelime öğretti. Ben üzüntü anlarımda onları okuyorum. O kelimeler de şudur: «Allah benim Rabbimdir, hiçbir şeyi ona ortak koşmam».*

(39) *«Bağına girdiğinde...»*

Bu Ayetin Tefsiri

O müslüman (Yemliha), kâfir arkadaşını böyle söylemeye teşvik etmekte ve bu sözü terkettiği için de kendisini kınamaktadır. Yani bahçeye girdiğin zaman niçin *«Allah neyi dilerse o olacaktır»* veya *«Emir Allah'ın dilediğidir»* demedin?

Bu ayet umuma delâlet eder. Yani ister mahlûkatın fiilleri olsun, isterse herhangi bir şey, dünya ve kâinatta cereyan eden her olay Allah dilediği zaman olur, dilemediği zaman da olmaz. Evet, bu sözle Yemliha, kâfir arkadaşını bu bağın ve orada bulunan her şeyin Allah'ın meşiyetiyle olduğuna, Allah dilerse onu daimi bir şekilde bırakacağına, dilerse de helâk edeceğine inanmaya teşvik ediyor.

Mutezile'den bazıları *«Ayet sadece Cenab-ı Hakk'ın yapmayı deruhte ettiği konular hususundadır. Kulların fiilini kapsamıyor»* demişlerse de bu görüş gayet zayıftır ve haktan sapmadır.

«Kuvvet ancak Allah'ındır». Bunu söyleyip de niçin kendi acizliğini itiraf etmedin? Yani niçin bu zenginliklerin, sana sadece Allah tarafından verildiğini, senin güç ve kuvvetinin mahsulü olmadığını, gücünün de sana Allah tarafından verildiğini itiraf etmiyorsun? Bu ayeti celile, daha önce de söylediğimiz gibi, çok kıymetli bir zikri kapsamaktadır. Nitekim İmam Ahmed, Ebu Hureyre tarikiyle Allah Rasûlü'nden şöyle rivayet etmektedir.

«Allah'ın Rasûlü bana dedi ki: *«Seni cennetin arş altındaki hazinelerinden birine muttali kılayım mı?»* Ben de: *«Evet, Ey Allah'ın Rasûlü!»* dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber bana: *«Şunları söyle: Kuvvet ancak Allah'ındır».»*

Amr bin Meymun der ki: «Ben Ebu Hüreyre'ye: *«Yoksa bu, lahavle vela kuvvete illa billah mıdır?»* diye sordum. O: *«Hayır, bu Kehf Suresi'ndeki La kuvvete illa billah cümlesidir»* diye cevap verdi.»

İbn Ebi Hatim, Amr bin Mürre'den şöyle rivayet ediyor: *«Duaların en üstünlerinden birisi de kişinin Mâşaallah demesidir».*

Ebu Ya'la ve İbn Merduveyh, Enes'ten şöyle rivayet ediyorlar:

«Allah'ın Rasûlü: gerek aile efradında, gerek malda, gerekse evladda olsun, Allah herhangi bir kuluna bir nimet verdiğinde o kul «Mâşaallah la kuvvete illa billah» (Allah'ın dilediği olur, kuvvet ancak Allah'tan gelir) derse Cenab-ı Hak ondan ölümü gelinceye kadar, her afeti uzaklaştırır» dedi ve bu ayeti okudu».

EVE GİRERKEN OKUNACAK DUA

İbn Ebi Hatim, Mutarrif'ten şöyle rivayet ediyor:

«İmam Malik evine girdiğinde Mâşaallah diyordu. Ben kendisine: *«Niçin bu kelimeyi kullanıyorsun?»* diye sordum. *«Sen Cenab-ı Hakk'ın «Bağına girdiğin zaman, Mâşaallah (Kuvvet yalnız Allah'ındır) deseydin ya» ayetini dinlemedin mi?»* dedi.»

Ibn'ul-Arabi'den nakledildiğine göre İmam Malik bu ayeti evine giren her müslüman için içindeki zikrin söylenmesinin müstehap olduğuna delil olarak göstermiştir.

Bazı rivayetlerden anlaşıldığına göre kişi bu sözü, kendisine ait olsun veya olmasın hoşuna giden bir şeyi gördüğünde söyleme-

lidir. Kişi bu sözü tekrarladığı zaman, hoşuna gitmiş olan o şeye nazar değmez.

(40) *«Rabbim bana senin bağından daha...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet 39. ayette geçmekte olan şart cümlesinin cevabıdır. Yani beni kendinden mal ve evlad yönünden daha az görüyorsan, (şunu iyi bil ki) Rabbim senin bağından daha hayırlısını bana ihsan edebilir. Yani beni kendinden daha fakir görüyorsan, ben Cenab-ı Hakk'ın sende olan zenginlikle bende olan fakirliği değiştirmesini, imanımdan ötürü bana senin bağından daha hayırlı olan bağı vermesini ve küfründen ötürü bu nimetleri senden almasını ve senin bağını yok etmesini umuyorum!

Bazı tefsir alimleri *«Bu o kişiye Ahiret'te verilecektir»* derken, bazıları da ifadeyi *«hem dünyada hem de Ahiret'te verilecektir»* şeklinde yorumlamışlardır. Fakat o kişinin sözüne bakılırsa, bu dünyada olacaktır. Nitekim ikinci cümlede *«Senin bağının üzerine gökten bir azabı gönderir»* buyurulmaktadır. (İbn Cerir, İbn Abbas'tan böyle nakletmiştir.)

Nafi bin Ezrak, İbn Abbas'a: *«Husban kelimesinin ne demek olduğunu bana haber verir misin?* dedi. İbn Abbas: *«O bir ateştir»* dedi ve ardından bununla ilgili olarak Hasan bin Sabit'in bir şiirini okudu.

İbn Ebi Şeybe ve İbn Hatim'in Dahhak'tan rivayet ettikleri de aynı anlamdadır.

Zemahşeri; *«Bu kelime Butlan, Gufran kelimeleri gibi mastardır. Hesap mânâsını ifade eder. Burada kastedilen, hesap edilen, takdir edilendir»* diyor. Yani Cenab-ı Hakk'ın takdir bu-

yurduğu onun harab olmasına dair olan hüküm ona isabet edecektir. Zemahşeri, «*Husban*»ın, «*Husbanet*»in çoğulu olup, bunun ok ve yıldırım gibi fırlatılan şey demek olduğunu ve onunla yıldırımların kastedilebileceğini de nakletmektedir. Bazı müfessirler ise «*Daha genel bir mânâ taşımaktadır*» demişlerdir.

«*Said*» kelimesi toprak demektir. «*Zelekan*» kelimesi ise «*yürürken kaymak*» anlamına gelir. Yani o bitkisiz bir toprak oluverecektir. (Bu yorum Hasan Basri'ye aittir). İbn Ebi Hatim, Süddi'den de aynı tevili nakletmektedir. Bazıları da «*Zelak kelimesi baş traşından kinayedir. Burada teşbih vardır*» derler. Yani o bahçe kupkuru bir toprağa yani içinde ne ağaç, ne bitki hiçbir şey bitirmeyen yere dönüverecektir. Tıpkı traş olmuş başta, hiçbir şey kalmadığı gibi.

Mücahid ayeti «*O bağ korkunç bir kuma dönüşür*» şeklinde yorumlamıştır.

(41) «*Yahut onun suyu...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetin metnindeki «*Gavren*» kelimesi ismi faildir ve yere batan su demektir .Yani onun suyu dehşetli bir şekilde yere batacaktır. O tersine giden suyu hiçbir şey bir daha yeryüzüne çıkaramaz.

İmanlı kişi kâfir arkadaşının bağının ya semavî veya arzî bir afetle yok olup gideceğini ummaktadır. Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre mal hususuna değinildiği gibi evlad hususuna da değinmek gerekiyordu denilebilir. Yani o müslüman niçin; «*Umulur ki Cenab-ı Hak senin çocuğundan daha hayırlısını bana verir ve senin çocuklarına da bir bela isabet eder, hepsi de helâk olur*» dememiştir? Cevap olarak deriz ki: Çocuk hususuna işaret edilmeme-

sinin nedeni kâfir kişinin kalbini tamamen mal sevgisine kaptırmış olmasındandır. Onun bağına gelen bir felaket ve onun müslüman arkadaşına verilecek daha hayırlı bir bağ, kendisini azaba düçar etmek hususunda kâfi gelebilir.

Bazıları da «*Onun çocukları herhangi bir günah işlemiş değildirler ki müslüman onlar aleyhinde bedduada bulunsun?*» demişlerdir. Fakat bu noktaya şöyle bir itiraz yapılabilir: Peygamberlerden bazıları hem kâfirlerin hem de çocuklarının aleyhinde bedduada bulunmuşlardır. Meselâ Hz. Nuh: «*Ya Rabbi! Kâfirlerden yeryüzünde bir tek ferdi bırakma*» şeklinde beddua etmiştir. Fakat cevap olarak deriz ki: Bu beddua bu kabilden değildir.

Bazılarına göre, çocuğun verilmesi hususunda mümin kişi bir temennide bulunmamıştır. Çünkü bu kâfirin bağından daha hayırlısı ona cennette verilecektir. Bu Ahiret'te vuku bulacaktır. Ahiret ise çocuk verilme yeri değildir. Çünkü Ahiret'te üreme sona ermiş olacaktır.

(42-43) «*Derken onun ürünleri kuşatılıp yok edildi...*»

Bu Ayetlerin Tefsiri

Yani onun iki bağı içindeki malları helâk oldu.

Ayetin başındaki «*Uhite*» fiili her taraftan düşmanın ihata etmesi demektir ve aynı fiil istila ve galebe mânâsında her helâk çeşidi için de kullanılmıştır. Bu helâkin gece olduğu muhakkaktır. Çünkü Cenab-ı Hak «*Bağı için yaptığı masraflardan ötürü ellerini oğuşturup sabahladı*» demektedir.

«*Uruş*» kelimesi «*arş*»ın çoğuludur. Burada üzüm asmalarını yüklemek üzere dikilen direkler kastedilmektedir. Bağın direkler üzerinde düşmesi direklerin düşmesinden öncedir. Muhtemelen

azap o bağı hiçbir şeyin üzerinde durmayıp kaybolduğu bir toprağa dönüştürmüştür. Burada Cenab-ı Hak o bağlardaki üzüm ağaçlarının haline temas etmiş ve fakat onun etrafındaki hurmalıklara ve içlerindeki ekinlerin haline değinmemiştir. Çünkü burada bizzat üzümler kastolunmaktadır. Hurma ile ekinler ise onun tamamlayıcılarıdır. Veya bu üzüm bağlarının helâk olması orada bulunan hurma ve ekinlerin helâk olmasına gerek bırakmamıştır. Çünkü onlar direklere dayandığı halde helâk olduğuna göre, diğerlerinin de onların akibetine uğradığı muhakkaktır. Veya bağa yapılan masrafın çoğu üzüm ağaçlarına sarfedildiği için sadece onlar zikredilmiştir. Ayrıca bu cümle *«Cenab-ı Hak onun üzerine bir ateş gönderdi, onu yaktı ve onun suyunu yere batırdı»* şeklindeki rivayetleri de iptal eder.

Kişinin *«Keşke ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmamış olsaydım»* cümlesi onun arkadaşı tarafından yapılan vaz-u nasihatleri hatırlamasına delâlet ettiği gibi, bu felaketin yalnızca şirk koşmasından ileri geldiğini de hatırlamış olmasına delâlet eder. Bu cümle aynı zamanda kişinin pişman olduğuna, şirkten tevbe ettiğine, tecdidi imanda bulunduğuna da değinmiş olma ihtimalini taşımaktadır. Çünkü daha önceki şirkinden ötürü pişman olması tecdidi iman demektir. Onun şirkten pişman olması, hali hazırda iman ettiğini de işar eder. Sanki O *«şu anda Allah'a iman ettim, keşke bu imanım daha önce olsaydı»* demektedir. Fakat küfürden sadece pişmanlık duymak imanı gerektirmez. Ancak günahtan pişmanlık bir daha günaha dönmemek azmi varsa bazen tevbe yerine geçer. Kâfir burada küfründen dolayı değil ancak iki bağının helâki sebebiyle pişman olmuştur. Ayet, gelecek cümlelerle onun tevbe etmediğine ve haşri inkâr ettiğine delâlet etmektedir. Bu kişinin tevbesi, felaket geldikten sonra yapıldığı için kabul edilmemiştir. Çünkü bu tevbe ümitsizlik anındaki bir tevbedir. Ümitsizlik anındaki iman ise kabul edilmez. Ancak bu tür bir cevap aslında makul değildir. Zira en azından malının helâk olduğunu gördükten sonra iman etmiştir.

Bunların o kâfirin Kıyamet Günü'nde söyleyeceği sözler olduğu belirtilmiştir. Eğer bu yorum doğru ise onun imanının kabul edilmediği açıktır. Çünkü Ahiret'te iman tecdidinin hiçbir fayda sağlamayacağı açıktır.

«Fietun» kelimesi aşiret, cemaat demektir. Yani onu Allah'ın azabından koruyacak bir aşireti yoktur. Daha önce iftihar ettiği hizmetçi ve çocukların devri de sona ermiştir.

(44) *«İşte bu durumda velâyet sadece...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Buradaki zamir ile o felaketin geldiği yer ve felaketin geliş durumu kastolunmaktadır. Yani böyle bir durumda yardım ancak Allah'tan gelir. O'ndan başka hiç kimse buna güç yetiremez. Bu cümle *«Allah'tan başka kendisine yardım edecek bir topluluk yoktu»* cümlesinin tekididir.

Ayet meyninde geçen *«velâye»* kelimesi yardım mânâsınadır. Cenab-ı Hak dostları için sevap yönünden de netice yönünden de hayrdır. Ebu Hayyan'ın El-Bahr'da söylediğine göre, oradaki zamir Ahiret yurduna racidir. Yani Ahiret yurdunda yardım, hak olan Cenab-ı Hakk'a mahsustur. Ayetin son cümlesi de bu mânâyı desteklemektedir. Bu ayet o zaman tıpkı *«Mülk bugün kimindir? Mülk tek ve kahhar olan Allah'a mahsustur»* ayeti gibi olur.

(45) *«Onlara dünya hayatının bir örneğini...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani süratle zeval bulan parlak ve nurlu hususlarda dünyaya benzeyen şeyleri onlara hatırlat! Ki onlar dünyaya aldanmasınlar, Ahiret'ten yüz çevirmesinler.

«Gökten indirdiğimiz bir su gibidir» cümlesi darb-ı meselin açıklamasına başlamaktır. Yani dünya gökten indirdiğimiz bir su gibidir. O sudan ötürü yeryüzünün bitkileri birbirlerine girecek şekilde gürleşmişlerdir. Çünkü su kendilerine bolca verilmiştir. Veya o su yeryüzü bitkilerine girdi, onları bolca suladı ve bundan sonra da onlar pırıl pırıl parlayacak şekilde topraktan fışkırdılar. Sonunda da birbirine giren bitkiler parladıktan sonra çer-çöpe dönüştüler. Paramparça edilen bir kuru ot haline getirildiler.

«Heşimen» kelimesi *«heşime»*nin çoğuludur, *«parçalanan, çer-çöp haline dönüşen bitkiler»* demektir. *«Esbaha»* fiili de *«oldu»* mânâsına gelmektedir. Binaenaleyh bu fiil bu hadisenin geceleyin yapıldığına delâlet etmez. Bazıları da *«Delâlet eder; çünkü gökten gelen bütün afetlerin ekserisi geceleyin vuku bulur»* demişlerdir. Fakat bu ikinci yoruma, *«bitkilerin çer-çöpe dönüşmesi semavi bir afetten ileri geliyor»* şeklinde delil teşkil edebilecek bir kayıt yoktur. Aksine burada yeşillikten sonraki hâl kastedilmektedir. Çünkü tabii olarak bitkiler kurur, sonra da paramparça olurlar.

«O bitkiyi rüzgârlar paramparça eder» cümlesindeki *«Tezruhu»* fiili Ebu Ubeyde'ye göre *«parçalar»* demektir. Ahfeş'e göre *«yükseltip-götürmek»* mânâsınadır. İbn Kisan ise *«Onları sağdan sola getirip-götürmek mânâsınadır»* demiştir.

«Allah her şey üzerinde muktedirdir», yani kâmil kudrete sahiptir. Dilerse onları meydana getirir, dilerse yok eder.

Cenab-ı Hak 45. ayette benzetme yoluyla dünya hayatının geçiciliğini, ibret nazarıyla bakan insanın bir bitkide dahi kendi hayatının başlama, gelişme ve tükenip son bulma safhalarını açık bir şekilde görebileceğini belirtmiştir.

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۖ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ
ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴿٤٦﴾ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ
بَارِزَةً ۙ وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا عَلَىٰ رَبِّكَ
صَفًّا ۖ لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ
نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ
مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً
وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا ۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا ۗ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ
أَحَدًا ﴿٤٩﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ
فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ۖ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ ۖ
أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ
عَدُوٌّ ۖ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا
﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ
فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ
فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

46 — Mal ve oğullar dünya hayatının ziynetidir. Bâki kalacak olan salih ameller ise Rabbinin nezdinde hem sevap bakımından hem de ümit etmek bakımından daha hayırlıdır.

47 — (Zikret) o günü ki dağları yürütürüz ve yeryüzünü de dümdüz görürsün. Hiçbirini bırakmaksızın, hepsini mahşerde toplamışızdır.

48 — Hepsi dizi dizi Rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır. Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz. Size va'dedilenlerin tahakkuk edeceği bir zaman tayin etmediğimizi sanmıştınız değil mi?

49 — Kitap (ortaya) konulmuştur. Suçluların onda (yazılı) olanlardan korktuklarını görürsün; «Vay halimize! Bu nasıl kitapmış ki küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp döküyor» derler. Böylece yaptıklarını karşılarında hazır bulmuşlardır. Rabbin hiçkimseye zulmetmez!

50 — (Zikret o zamanı) ki meleklere; «Adem'e secde edin» demiştik. İblis hariç, hepsi hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi. Rabbinin emrinden çıktı. Şimdi siz beni bırakıp da İblis'i ve onun soyunu mu dostlar ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanlarınızdır. Zalimler için bu ne kötü bir değiştirmedir?

51 — Ben onları ne göklerin ne yerin ne de kendilerinin yaradılışına şahit tuttum. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinmiş değilim.

52 — (Zikret o günü) ki (Allah müşriklere): «Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiklerinizi çağırın» der. (Kafirler; putları) çağırdılar ama kendilerine cevap vermediler. Biz onların arasına bir uçurum koyduk.

53 — Suçlular ateşi görür görmez, orayı boylayacaklarını iyice anladılar. Fakat ondan kurtuluş yolu da bulamadılar.

(46) *«Mal ve oğullar...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet kâfirlerin iftihar nedeni olan dünya hayatının özellıklerini açıklamaktadır. Evlatlardan önce Cenab-ı Hak malı zikretti. Halbuki insanların çoğunun katında evlat, maldan daha azizdir. Muhtemelen bu takdim, dünya ziyneti ve dünyadaki yardımın malla ilgili olmasından ileri gelmektedir. Yani dünya hayatı, baba ve çocuğa sahip olan herkes için, her vakitte ziynet sayılır. Oğlan çocuklara gelince, onların ziynet sayılmaları ancak babalık mertebesine erişen kimselere nisbetledir. Ayrıca mal insanın yaşaması için gereklidir. Çocuklar ise nev'in yaşamasını sağlarlar. Mal ihtiyacı çocuk ihtiyacından daha mühimdir. Çünkü mal, çocuk olmaksızın ziynet olur, fakat çocuk mal olmaksızın ziynet olmaz. Nitekim malı olmayan bir kişi evladları ne kadar çoksa o kadar sıkıntıya düşer.

«Ziynet» kelimesi mastardır. İnsana süs olan her şeye ziynet denilir. Masterın bu konuda kullanılması mübalağa ifade eder. Ziynetin dünya hayatına izafe edilmesi ise, onun özelliğini ifade içindir. Yani, onların iftihar nedeni olan mal ve çocuklar dünya hayatında süs olarak kullanılan bir şeydir. Dünyanın süratle zail olduğu bilindi, izmihlalin yakın olduğu kesinleşti. O halde bu geçici dünya hayatının vasıflarından olan bir şeyin daha önce zail ola-

cağı tabiidir. Sanki şöyle denilmiştir: *«Mal ve çocuklar dünya hayatının süsüdür. Dünya hayatının süsü olan her şey süratle zail olup gider. Neticede mal ve çocuklar da zayi olup gideceklerdir».*

*«Baki olan salih ameller»*in tefsiri hakkında Said bin Mansur, Ahmed, Ebu Ya'la, İbn Cerir, İbn Ebi Hatim, İbn Merduveyh ve Hakim, Ebi Said el-Hudri'den, o da Allah'ın Rasûlü'nden şu hadisi rivayet ediyorlar: *«Baki kalan salih amelleri çokça elde etmeye çalışın».*

Sahabilerden biri: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bu baki kalan salih amellerle ne kastedilmektedir?»* diye sorunca Hz. Peygamber cevap olarak: *«Tekbir, tehlil (Lâilâheillâllah), tesbih (Subhanallah), tahmid (Elhamdulillah), (La havle velâ kuvvete illâ billah) kastedilmektedir»* dedi».

Tabarani ve İbn Şahin *«Terğib»*te ve İbn Merduveyh, Ebu Derda'dan, o da Allah'ın Rasûlü'nden şöyle rivayet ediyor:

«Allah ortaklar edinmekten münezzehtir. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka mabud yoktur. Allah her şeyden daha yücedir. Günahlardan dönüş, ibadete yöneliş ancak Allah'ın kudretiyle olur». İşte bu kelimeler *«baki kalan salih ameller»* demektir. Bu kelimeler ağaç yaprağını düşürdüğü gibi insanoğlunun yanlışlıklarını siler götürürler. Bu kelimeler cennetin hazinelerindendir».

İbn Abbas, *«el-Bakiyat'us-Salihat»ın* bütün güzel ameller olduğunu söylemiştir. (İbn Merduveyh, İbn'ul-Munzir, İbn Ebi Hatim).

Hasan Basri ve İbn Ata'dan gelen rivayete göre, baki kalan salih ameller ile maksat salih niyetlerdir.

Taberi ve bazı müfessirler İbn Abbas'tan son gelen hadisi ter-

cih etmişlerdir. Çünkü ibare bütün güzel amellerle tefsir edilirse bu hususta söylenen bütün mânâları kapsamış olur.

«Rabbinin katında»; yani Ahiret'te bazılarına göre *«Rabbinin katında»*nın mânâsı *«Rabbinin hükmünde»* demektir.

DAĞLARIN SÖKÜLMESİ

(47) *«(Zikret) o günü ki...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani dağları yerlerinden söküp bulutlar gibi havada yürüttüğümüz günü zikret! Nitekim şu ayet de bu mânâyı desteklemektedir: *«Dağları görürsün de onları (yere) saplanmış sanırsın. Halbuki o dağlar bulutlar gibi yürümektedirler»* (Neml: 88).

Bazı müfessirler *«Dağları yürütmekten maksat onları yayılmış bir toz haline getirdikten sonra parçalarını yürütmek demektir»* demişlerdir. Yani, *«Zikret o günü ki biz dağları yürütür ve paramparça ederiz»*. Bu ayet tıpkı şu ayet gibi olur: *«Dağlar muhakkak parçalanır ve yayılmış bir toza dönüşür»*. Dağları yayılmış toza çevirmek ve onu uçurtup götürmek, onları yerlerinden söktükten sonra olur. Nitekim mudekkiklerden bazıları ayetlerden şu mânâyı çıkarmışlardır: Dağlar evvelâ yeryüzünden sökülürler, semada yürütülürler. Sonra da düşer, korkunç bir yığın haline gelirler. Sonra da yayılmış toz zerreciklerine dönüşürler.

Bu ayetlerden maksat müşrikleri korkutmaktır.

«Yeryüzünü de dümdüz görürsün»; çünkü o apaçık ortadadır. Dağların altındaki yerin ortaya çıkması malûm bir husustur. Çünkü dağlar yürütüldükten sonra orası düz kalır. Dağlar gittikten

sonra yeryüzü apaçık ortaya çıkar. Veya dağ, deniz, meskenler, ağaçlar, her şey onun yüzünden silinip götürüldüğünden dolayı arz apaçık görülür.

«Yerin görünmesi yer ehlinin görünmesinden kinayedir» diyenler de vardır. Yani yer, adeta ölen insanlara gebedir ve bütün bunları kusup ortaya dökecektir.

«Onları haşrettik»; yani onları kabirlerinden çıkardıktan sonra biraraya topladık.

Allame Zemahşeri, Keşşaf'ta şunları söyler: *«İnsanların haşredilmesi dağları yürütmezden ve yeryüzünün tamamı ortaya çıkmazdan öncedir ki insanlar bu korkunç hadiseleri gözleriyle görebilsinler».* Sanki ayette şöyle denilmektedir: Onları, dağların yürütülmesinden, yerin açık saçık ortaya çıkmasından önce haşrettik!

Fakat Allame Zemahşeri'nin bu fikrine şöyle itiraz edilmiştir: Bazı ayet ve hadislerde bildirildiğine göre dağların yürütülerek yerin apaçık ortaya çıkması, birinci defa sûra üfürülüşle nizâm-ı âlemin bozulduğu anda olacaktır. Üzerine atfedilen hükümler ise sûrun ikinci üfürülüşü anında bulacaktır. Bu bakımdan ayeti *«Biz dağları yürütmezden önce onları haşrettik»* mânâsına hamletmek uygun değildir ki bu ayet diğer ayetlere muhalif düşmesin.

«Onlardan hiçbir ferdi bırakmaksızın, hepsini mahşerde toplamışızdır» ifadesindeki, *«Nugadir»* fiili *«gadara»* kökünden gelmektedir ve *«terketmek»* anlamındadır.

(48) *«Hepsi dizi dizi Rabbinin huzuruna...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Onların Allah'ın huzuruna arzedilmeleri, Rablerinin onlar hakkında vermiş olduğu hüküm üzerine arzedilmeleri demektir.

İbn Mindeh *«tevhid»* bahsinde Muaz bin Cebel'den şöyle rivayet ediyor: «Allah'ın Rasûlü buyurdu: *«Kıyamet Günü'nde Cenab-ı Hak şöyle nida eder: «Ey Kullarım! Ben Allah'ım! Benden başka mabud yoktur ve ben merhametlilerin en merhametlisi, hakimlerin en hakimiyim. Hesap edenlerin en süratlisiyim. Hüccet ve delilleri hazırlayın. Cevabı kolaylaştırın. Şüphesiz siz kesinlikle hesaba çekileceksiniz. Ey Meleklerim! Kullarımı hesap için ayak parmaklarının baş uçları üzerinde dizi dizi bir duruma getirin».*

Sahih bir hadiste şöyle varid olmuştur: *«Cenab-ı Hak geçmiş ve geleceklerin hepsini bir yerde, saflar halinde biraraya getirecektir. Öyle biraraya geleceklerdir ki çağıranın sesi işitilecek, bakanın gözü onları görecektir».*

Bazı müfessirlere göre, her ümmet ve her zümre ayrı saflar teşkil edeceklerdir.

«Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz» cümlesindeki hitap haşrı inkâr eden kâfirleredir. Yani onlara böyle denilecektir. Yani ilk başta sizi yarattığımız gibi bizim huzurumuza yalınayak, çıplak bir halde veya beraberinizde iftihar etmenize vesile olacak mal ve yardımcılar bulunmaksızın geldiniz. Nitekim başka bir ayette: *«Andolsun, siz bizim huzurumuza tek tek geldiniz. Tıpkı sizi ilk yarattığımız gibi. Size nimet olarak verdiklerimizi arkanızda bıraktınız»* buyurulmuştur.

«Oysa size va'dedilenlerin tahakkuk edeceği bir zaman tayin etmediğimizi sanmıştınız değil mi?» cümlesi ise bir kelâmdan diğer bir kelâma geçiştir. Onları azarlamak, kınamak, kulaklarını çınlatmak için getirilmiş bir cümledir. Bu ayetin metnindeki *«Meviden»* kelimesi ism-i zamandır. Yani dünyada sizin hakkınızdaki

haşr ve haşre tabi olan konuların tahakkuk edeceği bir vakti tayin etmediğimizi iddia ettiniz!

(49) *«Kitap (ortaya) konmuştur...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetin başındaki *«Vudia»* fiili 48. ayetin başındaki *«Uridu»* fiiline atıftır. Ve bu da, vakit zikredilmekle müşriklerin sakınmaları kastedilen o korkunç durumlar kategorisine girmektedir. Mazi fiilinin burada kullanılması takrire delâlet etmesi içindir. *«Kitap»*tan maksat amellerin yazıldığı kitaptır. Kitab'ın başındaki *«el»* takısı istiğrak içindir. Yani bütün mahlûkların amellerinin yazılı olduğu kitaplar ortaya konur. *«Ortaya koymak»*tan maksat da ya her kitabın sahibinin sol veya sağ eline verilmesidir veya her kitabın mizana konulmasıdır. Burada o kitapları meleklerin ortaya koymaları da kastedilmiş olabilir. Böylece mükelleflerin o kitapların içerikleriyle hesaba çekileceğeri anlaşılır. İşte bu yoruma göre, *«Kitap»*tan maksat bir tek *«Kitap»*tır. Yani melekler amel sahifelerinin hepsini bir kitaba naklederler ve o kitabı ortaya koyarlar ki ona göre hesap görülsün. (Bu yorum ile ilgili olarak herhangi bir rivayete rastlanmamıştır).

İmam Gazali bu yorumu kesin bir şekilde vermektedir. Zahire bakılırsa Gazali ve benzeri alimler bu yorumu, bir rivayete dayanarak öne sürmüş olmalıdırlar. Çünkü böyle bir yorum sadece şahsi fikir olarak ortaya konulmaz.

«Sen mücrimleri görürsün», yani bütün mücrimleri, haşri inkâr eden kâfirler de dahil bütün suçluları görürsün ki Kitap'da yazılı günahlardan ötürü tirtir korkmaktadırlar. Çünkü haklarında gerçekleşecek olan hesap artık kesindir. Kitapların içeriğine vakıf olduktan sonra *«vay halimize!»* derler. Bu nida helâklar arasından kendilerine mahsus olan helâki çağırmaktır. Çünkü *«Veyl»*

kelimesi helâk demektir. Onu çağırmak, yönelmesi istenilen bir şahsa onu benzetmek kabilinden olur. Sanki kişi «ey *helâk, yönel, bana gel. Senin zamanındır bu*» demektedir. Bu cümlede Kıyamet Günü'nde mücrimler için helâktan başka bir arkadaş olmadığına işaret edilmektedir. Bu sebeble onlar helâkin gelmesini talep ediyorlar ki helâk olsunlar da elem verici azabı görmesinler.

Bazılarına göre burada onların yanında hazır olanların çağırılması kastedilmiştir. Sanki şöyle deniliyor: «*Ey bizim yanımızda hazır olanlar! Bizim helâkimize dikkat edin*».

«*Bu kitaba ne oluyor ki küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp döküyor*» cümlesindeki istifham burada hayret ve taaccübten kinayedir. Mücrimler o Kitab'ın durumundan hayrete düşerler. Kitab'ın her şeyi sayması onları kapsamasından kinayedir.

İbn Cübeyr'in rivayetine göre «*küçük*»ten maksat namahrem olan kadının elini sıkmak, onu öpmek gibi çirkin hareketler, «*Büyük*»ten maksat ise fiilen zina etmektir.

İbn Ebi Dünya ve İbn Ebi Hatim İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyorlar: «*Büyük günahtan maksat müminlerle istihza etmek kabilinden kahkaha ile gülmektir*». İbn Merduveyh'in İbn Abbas'tan rivayet ettiği «*Küçük*»ten tebessüm, «*büyük*»ten de gülmek kastedilmiştir» şeklindeki yorum birinci yoruma hamledilir. Yani müminlerle alay ederek tebessüm etmek küçük, alay etmek ve kahkaha ile gülmek de büyük günahtır. Bu rivayetlerden anlaşılıyor ki insanların durumuna gülmek günahtır.

Abdullah bin Zem'a'dan gelen bir rivayet şöyledir:

«*Rasûlullah'ı dinledim. İnsandan sesli olarak çıkan gaz sebe-*

biyle gülme hakkında «Herhangi birinizin yaptıklarından olan bir şey için niçin gülüyorsunuz?» diye buyurdu».

Ebu Hayyan, El-Bahr'da *«Küçük günah, büyükten önce zikredilmiştir ki ona önem verilsin»* demiştir.

İbn Ebi Hatim'in rivayet ettiğine göre Katade bu ayet hakkında şöyle demiştir: *«Mücrimler sizin de dinlediğiniz gibi kitabın küçük ve büyük günahları saymasından şikâyet ediyorlar. Hiç kimse zulümden şikâyet etmiyor. Bu yüzden zulümlerin küçüklerinden sakının. Çünkü onlar da sahiplerinin üzerine birikir ve sonunda onu helâk ederler».*

ALLAH ZULMETMEZ

«Rabbin hiç kimseye zulmetmez»; yani işlemediği herhangi bir şeyden dolayı ona ceza tatbik etmez. O kimse ister mücrimlerden olsun, isterse başka kimselerden olsun farketmez. Cenab-ı Hak sevap ve ceza hakkında çizmiş olduğu çizgiyi geçmez. Gerçi bu çizginin yanında durmak Allah'a vacib değilse de adeti budur, onu ihlal etmez. Yani Cenab-ı Hak, itaat edeni sevap sahibi kılıp, onun sevabını artıracağını; âsi kimseyi de cürmü ne kadarsa o şekilde azaba düçar edip, azabını artırmayacağını va'detmiştir ve bu va'd mutlaka yerine gelecektir. Yine aynı şekilde Allah Teâlâ, şirkin dışında dilediği kimseyi affedebileceğini ve dilediği kimseye azap vermeyeceğini va'detmiştir. Binaenaleyh Cenab-ı Hak çizmiş olduğu hududu geçmez. Sünnet-i ilâhiyesinin cari olduğu noktaya muhalefet etmez. Hiç kimseye işlemediği bir şeyden ötürü azap vermez, işlediğinin de sevabını eksiltmez. Yeter ki bu işledikleri Cenab-ı Hakk'ın emrettiği ve razı olduğu şeylerden olsun.

«Allah mücrim bir kimsenin (yasağı işlediğinden ötürü) cezasını artırmaz». Bu hususu, bütün müslümanlar ittifakla kabul

etmiştir. Ancak *«Cenab-ı Hak hiç kimseye zulmetmez»* cümlesinin sem'î bir delil ile mi yoksa aklî bir hüccetle mi sabit olduğu hususunda ihtilaf vardır. Ehli sünnet *«sem'î delilledir»*, Mutezile *«Aklî delilledir»* demiştir. Yine Allah'ın çizdiği hududu aşmasının Allah için hakikaten zulüm olup olmayacağı hususunda da ihtilaf edilmiştir. Haffacî, *«Zahire göre bu hakiki bir zulümdür»* demiştir. Haffacî'nin bu yorumuna göre, kastedilen Allah Teâlâ'nın kullarından sadır olduğunda zulüm sayılan bir şeyi yapmayacağıdır. Böyle bir fiil kullardan sadır olursa bu zulüm olur, eğer Cenab-ı Hakk'tan sadır olursa zulüm olmaz. Çünkü Cenab-ı Hak mülkün sahibidir. Mülkünde dilediği şekilde tasarruf eder. Onun hakkında zulüm isnadı asla bahis konusu değildir ve düşünülmez. Ehli sünnete göre durum böyledir. Cumhura göre de bu en meşhur görüştür.

HZ. ADEM'E YAPILAN SECDE

(50) *«(Zikret o zamanı) ki meleklere...»*

Bu Ayetin Tefsiri

*«Melekler»*den maksat bütün meleklerdir. Nitekim ayetin zahiri de bunu gerektirmektedir. Sufîlerden bazı kimseler Muheymin meleklerini istisna etmişlerdir. Diğer bir grup da göklerdeki bütün melekleri istisna etmiş ve *«sadece yerde görevli meleklerdir»* demişlerdir. Adem'e yapılan secde *«ibadet secdesi»* değildir. İkram ve büyütme secdesidir. Veya *«Adem'e secde edin»*den maksat onun yoluna yönelip Allah'a secde edin ,demektir. (Bu hususdaki tafsilat Bakara Suresi'nde geçmektedir.)

Bütün melekler Allah'ın emrini yerine getirmek maksadıyla Adem'e secde etmişlerdir. Ancak İblis secde edenlerden olmamıştır. O secde etmekten imtina etti (Yani secde etmedi).

«İblis cinlerdendir» cümlesi muste'nifedir. İblis'in niçin secde etmediğinin nedenini ortaya koyar. Yani *«O lânetlik, secde edenlerden olmadı, çünkü cinlerdendir».* Bu ayet açıkça İblis'in meleklerden olmadığına delâlet etmektedir. O meleklerle beraberdi ve onların sayılarına dahildi. Fakat kendisi onlardan değildi. Nitekim İbn Cerir, Said bin Mesud'dan şöyle rivayet ediyor: *«Melekler cinlerle savaşıyorlardı. İblis'i esir ettiler. O zaman küçüktü. Meleklerle beraber oldu. Böylece onlarla beraber secde emrine muhatab oldu.»* (Bu rivayetin benzeri Şehr bin Havşat'tan da gelmiştir. Ve bu, birçok alimin görüşüdür). Hasan Basri, İbn'ul-Munzir ve İbn Ebi Hatim'in kendisinden yaptıkları rivayete göre *«İblis'in meleklerden olduğunu iddia eden bazı kavimleri Allah kahretsin. Halbuki Cenab-ı Hak «İblis cinlerdendi» diyor»* demiştir.

İbn Cerir ve İbn'ul-Enbari *«El-Ezdad»*da, *Ebu Şeyh «El-Azame»*de, Hasan Basri'den şunu rivayet ediyorlar: *«İblis göz açıp kapayıncaya kadarlık bir zaman bile meleklerden olmamıştır. Hz. Adem insanların aslı olduğu gibi o da cinnin aslıdır».*

Hasan Basri'den gelen bu rivayet delâlet eder ki İblis'ten önce cin yoktu. Tıpkı Adem'den önce insanın olmadığı gibi. Fakat bu rivayetin sahih oluşu hususunda kalp rahat etmemektedir. Cemaatin *«İblis'ten önce cin vardı»* sözünün daha sahih olduğu düşüncesi akla gelmektedir. Ancak o cinler helâk oldular. Onların soylarından ise İblis'ten başkası kalmadı. Binaenaleyh cin ve şeytanların hepsi bugün İblis'in zürriyetindendirler. İblis cinler arasında Hz. Nuh'un insanlar arasındaki makamı gibi makama sahiptir. Yani nasıl ki Hz. Nuh, ikinci Adem sayılıyorsa İblis de ikinci cin sayılır.

Bazı kimselere göre, İblis meleklerdendir ve cin de meleklerden bir kabilenin adıdır. (Bu görüşü İbn Cerir, İbn'ul-Münzir, Ebu Şeyh ve Beyhaki İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir).

İbn Abbas'tan gelen diğer bir rivayete göre, *«İblis meleklerin*

eşrafındandı. Kabile bakımından en üstünlerindendi. Cennetlerin hâziniydi. Sema-i dünyada saltanatı vardı. Rum ve Fars denizinin birleştiği nokta olan Mecma'ul-Bahreyn onundu. O bu noktalardan kendisinde azamet olduğunu vehmetti ve bütün gök ehlinden daha şerefli olduğunu sandı. Onun nefsine kibir girdi. Bu kibri Allah'tan başka hiç kimse bilmiyordu. Ne zaman ki ona Adem'e secde etmesi emri verildi, o zaman nefsindeki kibri açığa vurdu ve Cenab-ı Hak onu Kıyamet'e kadar lânetledi».

Katade'nin İbn-i Abbas'tan rivayet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur: *«Eğer İblis meleklerden olmasaydı secde etmekle emrolunmazdı».* (Fakat bu itiraza daha önce işaret ettiğimiz gibi cevap verilir). İbn Cübeyr de buna kail olmuştur.

Bir cemaat İbn Cübeyr'den şunu rivayet etmişlerdir: *«Ayetteki el-cinn, meleklerden bir kabiledir. Onlar durmadan cennet ziynetlerini (Kıyamet kopuncaya kadar) yapıp hazırlamaktadırlar».*

Ayetin metnindeki *«Fesaka»* fiili *«çıktı»* demektir. *«Rabbinin emri»* ile kastedilen Allah'ın taatidir. Nitekim Ferra bunu ifade etmiştir. Yani, İblis, Rabbinin taatinden dışarı çıktı.

Ebu Ubeyde, *«fesaka fiilinin terk mânâsına geldiğini görmedik. Kur'an'ın nüzulünden sonra Araplar bunu terk mânâsında kullandı»* demiş ve Müberred de bu hususta ona uymuştur.

Emrin taat mânâsına geldiği de görülmemiştir. Muhtemelen Ferra'nın tevili, mânânın hulâsasının açıklamasıdır.

Yani meleklere verilen emrin hilafına davranmasından ötürü İblis fasık ve kâfir olmuştur.

Cenab-ı Hak, aralarındaki eski düşmanlığı hatırlatmak sure-

tiyle insanları İblis'ten sakındırmak için «*Şimdi siz beni bırakıp da İblis ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz?*» diye buyurmuştur.

İBLİS'İN SOYU

«*İblis'in soyu*»ndan maksat çocuklarıdır. Böylece ayet İblis'in çocukları olduğuna delâlet eder ki tefsir alimlerinden bir cemaat böyle söylemiştir.

İbn Zeyd'den rivayet edildiğine göre, Cenab-ı Hak İblis'e: «*Ben Adem için bir zürriyet yarattığımda onun bir benzerini de senin için yaratacağım*» buyurdu. Binaenaleyh Adem'e her gelen evlatla beraber, bir şeytan da doğup dünyaya gelmektedir.

Katade: «*Şeytan evlenir, ürer. Tıpkı insanların ürediği gibi*» demiştir. El-Bahr'da Ebu Hayyan; «*Dahhak, A'mes ve Şa'bi de böyle demişlerdir*» diyor.

Bazı müfessirlere göre İblis'in evlatları yoktur. Ayetteki zürriyetten maksat ona tabi olan ins ve cin şeytanlarıdır. Onlara zürriyet denilmesi İblis'in evlatlarına benzemeleri sebebiyledir.

Bazıları da «*Onun hem evlatları hem de etbaları vardır*» demiştir ve bu yorum hakikate daha yakındır. Bazı haberlere göre, Hz. Nuh'a, Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya ve bizim peygamberimize iman eden İblis evlatları vardır. Mesela bizim peygamberimizin şeytanının ismi «*Hamme*» idi ve Rasûlullah'a teslim olmuştu. Diriyi ölüden çıkaran Allah ortaktan münezzeh ve yücedir.

İblis'in çocuklarının dünyaya nasıl doğup geldikleri bize gerekli değildir. Zira bizim nezdimizde nice keyfiyeti meçhul eşya

vardır. Rivayet sahih ise keyfiyeti meçhulumuz olan şeylerden biri olsa da onun evlatlarının olduğunu kabul ederiz.

İblis'in melek olmadığını ileri süren kimseler bu ayetin zahirini kendisine delil getirir. Çünkü bu ayetin zahirinden anlaşıldığına göre, İblis'in zürriyeti (evlatları) vardır. Halbuki meleklerin evlatları yoktur. İblis'in melek olduğunu savunanlar şöyle bir cevap verebilirler: Eğer buradaki *«zürriyet»* kelimesi evlât mânâsında ise İblis'in evlatları, İblis Allah'a karşı isyan edip mesholunduktan sonra dünyaya gelmişlerdir. Zaten bu devrede İblis melekiyet sıfatından çıkmıştı. Böylece onun evlatları olmuştur. Nitekim isyandan önce onun evlatları olduğuna dair herhangi bir delil yoktur.

Böylece bu ayetin, İblis'in meleklerden olmadığına delâlet ettiğinin mutlakiyet taşımadığı anlaşılmaktadır. (1)

(51) *«Ben onları ne göklerin, ne yerin yaradılışına...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani İblis ile zürriyetini ne göklerin ne de yerin yaradılışında hazır bulundurmadım. Çünkü hem gökler hem de yer İblis ile soyunun yaradılışından önce meydana getirilmiştir. Hatta onların bir kısmını diğer kısmının yaradılışında da hazır bulundurmadım!

«Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinmiş değilim»; yani şeytan ve zürriyeti yoldan çıkaranlar, saptıranlardır. Onları yardımcı edinmiş değilim.

Ayetin metnindeki *«Aduden»* kelimesi esasta insanın pazuları

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 15, sh: 294-295

mânâsını ifade eder. Fakat el gibi yardımcı olarak kullanılır. Burada bu kelimeyle yardımcı mânâsı kastedilmektedir.

Bu ayet kâfirlerin akıllarının karışık ve görüşlerinin de çok zayıf olduğunu ilan etmektedir. Çünkü onlar çocuklar için bile kapalı olmayan bu apaçık hususu bir türlü anlayamamaktadırlar.

Fahreddin Razi iki zamirin şeytanlara raci olduğunu naklettikten sonra, en yakın olan bu iki zamirin de Rasul-ü Ekrem'e: *«Eğer bu fakirleri meclisinden uzaklaştırmazsan sana iman etmeyiz»* diyen kâfirlere raci olduğunu söylüyor. Tekid edilen görüş şudur: Zamirin, zikredilenlerden kendisine en yakın hangisi ise ona gitmesi vaciptir. Bu ayete en yakın, şeytan ile soyu değil o kâfirlerdir. Çünkü *«zalimler için ne kötü bedeldir»* cümlesindeki zalimler o kâfirlerden kinayedir.

KÂFİRDEN NEREDE YARDIM İSTENİR?

Ayetin bu son cümlesi, kâfirlerle cihad gibi dini emirlerde kâfirlerden yardım istemenin uygun olmadığına delâlet eder. Dünya emirlerinde kâfirlerden yardım istemeye gelince, bunda herhangi bir beis yoktur. İsterse kenefleri silmek gibi kötü bir durumda onlardan yardım istensin, isterse diğer meselelerde, farketmez. Nitekim minberleri, mihrabları yapmakta, terzilik ve benzeri işlerde onlardan yardım istenebilir.

(52) *«(Zikret o günü) ki (Allah müşriklere): Benim...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Cenab-ı Hak kâfirlere onları aciz bırakmak maksadıyla *«size şefaat etmeleri için dünyada benim ortaklarım olduğunu iddia et-*

tiğiniz kimseleri çağırın» diyor. Kâfirler, taptıkları putların Allah'ın ortakları oldukları kanaatinde idiler.

Cenab-ı Hak burada İblis ve zürriyetini kastediyor olabilir. Yani, Allah'a ortaktır diye takdim ettiğiniz İblis ve zürriyetini çağırın ki size yardım etsinler.

Burada *«Allah'a ortak koştuklarınız»* dan maksat Allah'tan başka tapılan her şey de olabilir. Bu ilâhî emir üzerine kâfirler yardım maksadıyla dünyada tapmakta oldukları putları, tağutları çağırırlar. Fakat bu putlar kâfirlere herhangi bir cevap veremezler ve herhangi bir yardımda bulunamazlar. Çünkü böyle bir imkâna sahip değildirler.

Cenab-ı Hak, putların o gün de yardım imkânına sahip olmadıkları apaçık olmasına rağmen burada onu zikretmek suretiyle kâfirlerle alay etmektedir. Yani, onlar ahmaklıkta öyle bir raddeye gelmişlerdir ki sarahatten başka bir şeyden anlamazlar!

«Biz onların arasına bir uçurum koyduk»; yani çağıranlarla çağrılmış olanlar arasına bir helâk olma noktası kıldık. Çağıranlar da çağırılanlar da o ateşte ortaktırlar.

İbn Ömer, Enes ve Mücahid'den gelen rivayete göre, ayetin metninde yer alan *«Mevbıken»* kelimesi, cehennemde bir vâdinin adıdır. O vadi cehennem ehlinin kan ve irinleriyle dolup taşacaktır. Yani, *«Biz putlara tapanlar ile putlar arasında böyle bir kan ve irin deresi kıldık».*

İkrime; *«Mevbık cehennemde bir nehirdir. Bu nehirden ateş akar. O nehrin iki tarafında da simsiyah katırlar kadar büyük yılanlar vardır. O yılanlar onları kurtarmak maksadıyla nehre hücum ettiklerinde onlar ateşe dalıp o yılanlardan kurtulmak isterler»* demiştir.

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre *«Mevbık»* helâk yeridir. (Bu, aynı zamanda Mücahid ve diğer tabiin müfessirlerinden de rivayet edilmiştir).

Hasan Basri *«Mevbık»* kelimesini düşmanlık olarak tefsir etmiştir.

(53) *«Suçlular ateşi görür görmez...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetin tefsirinde, Ahmed, İbn Cerir ve Hakim Ebu Said el-Hudrî'den, şu hadisi rivayet ediyorlar: *«Kâfir kırk senelik bir mesafeden bakarak cehennemi görür. Ve cehennemi gören mücrimler zannederler ki cehennemle karışacaklar»*, yani karışacaklarını bilirler. Burada *«zan»* bilgi mânâsınadır. Nitekim Abdurrezzak ve müfessirlerden bir cemaat zannın bilgi mânâsına geldiğini Katade'den rivayet etmişlerdir. Kâfirlerin hâlinden de zaten bu anlaşılır. Cenab-ı Hak *«Mücrimler ateşi gördükten sonra ateşe karışacaklarını zannediyorlar»* diyor. Yani kesinlikle biliyorlar demektir.

Kâfirler ortaklarından imdat istiyorlar, fakat ortakları onlara herhangi bir cevap vermiyorlar. Ortaklar ile tapanlar arasında mevbık vardır. Bütün bunlardan *«zan»*nın burada *«ilim»* mânâsına geldiği anlaşılmış olur.

Bazıları da *«Zan burada sanmak mânâsını ifade eder»* demiştir. Yani mücrimler ateşi görmelerine rağmen kesinlikle o ateşe gireceklerini sanmıyorlar. Çünkü onlar daha Allah'ın rahmetinden ümit kesmiş değildirler. Ateşe girmeden önce Allah'ın rahmetini ummaktadırlar.

Bazı müfessirler; *«Onlar ateşi uzaktan gördüklerinde zanne-*

derler ki ateş derhal onları kapsayacaktır. Buna binaen ateşe girmeleri kesinlikle onların malûmudur. Fakat ateşi gördükleri noktada ateşin onları kapacağı zannedilmektedir» diyorlar.

Ayetin sonundaki «*Masrifen*» kelimesi ya ismi mekândır veya ismi zamandır. Yani onlar sığınacakları bir yer bulamıyorlar veya bir yere sığınacak kadar bir zaman bulamıyorlar.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ۭ وَكَانَ الْاِنْسَانُ
اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُّؤْمِنُوْٓا اِذْ جَاۗءَهُمُ
الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوْا رَبَّهُمْ اِلَّآ اَنْ تَاْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلِيْنَ اَوْ
يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِيْنَ اِلَّا مُبَشِّرِيْنَ
وَمُنْذِرِيْنَ ۚ وَيُجَادِلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوْا بِهِ
الْحَقَّ وَاتَّخَذُوْٓا اٰيٰتِيْ وَمَآ اُنْذِرُوْا هُزُوًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيٰتِ رَبِّهٖ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدٰهُ ۭ
اِنَّا جَعَلْنَا عَلٰي قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ
اٰذَانِهِمْ وَقْرًا ۭ وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَّهْتَدُوْٓا
اِذًا اَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُوْرُ ذُو الرَّحْمَةِ ۭ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ
بِمَا كَسَبُوْا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ ۭ بَلْ لَّهُمْ مَّوْعِدٌ لَّنْ يَّجِدُوْا
مِنْ دُوْنِهٖ مَوْىِٕلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُوْا
وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَّوْعِدًا ﴿٥٩﴾ وَاِذْ قَالَ مُوْسٰى لِفَتٰىهُ لَآ اَبْرَحُ
حَتّٰٓى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ
بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوْتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيْلَهٗ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾

54 — Andolsun ki biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misâli sayıp dökmüşüzdür. Fakat insan her şeyden daha çok cedelcidir.

55 — Kendilerine hidayet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rablerinden bağışlanma istemekten alıkoyan şey sadece öncekilerin başına gelenlerin kendi (baş)larına da gelmesi(ni) veya azabın kendilerini karşılarcasına gelmesi(ni beklemeleridir).

56 — Biz peygamberleri sadece müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise hakkı bâtıl ile geçersiz kılmak için mücadele verirler. Onlar ayetlerimi ve uyarıldıkları şeyleri alaya almışlardır.

57 — Kendisi Rabbinin ayetleriyle uyarılıp da ondan yüzçeviren ve kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zalim kim vardır? Biz onların kalplerine bunu anlamalarına engel olan bir perde, kulaklarına da bir ağırlık koyduk. Onları hidayete çağırsan da onlar sonsuza dek hidayete gelmezler.

58 — Senin Rabbin bağışı bol ve merhamet sahibidir. Eğer yaptıkları yüzünden onları muaheze edecek olsaydı onlara azabı çarçabuk verirdi. Fakat kendileri için va'dedilen bir zaman vardır. Artık onun dışında asla bir sığınak bulamayacaklardır.

59 — İşte o ülkeler (halkı) zulmettikleri zaman onları helâk ettik. Onları helâk etmek için de bir zaman tayin etmiştik.

60 — (Zikret o zamanı) ki Musa genç yardımcısına: «İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar gideceğim veya senelerce yürüyeceğim» demişti.

61 — Böylece ikisi iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını unuttular. (Balık) denizde yolunu tuttu.

(54) *«Andolsun ki biz bu Kur'an'da...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Yani biz insanlar için din ve dünya ihtiyaçlarının tamamını Kur'an'da değişik ifadelerle açıklamışızdır. Bunu, uyarılsınlar, Allah'a dönsünler, ibret alsınlar, haramlardan sakınsınlar diye yapmışızdır. Fakat insanların çoğu bunu kabul etmedi. Sapıklık ve inatlarından vazgeçmedi. Bu sapıklık ve inadın nedeni, insanoğlunun cedele her şeyden daha çok düşkün oluşudur. Yani insan yaradılış itibarıyla çok fazla cedelcidir. Hak'ka dönmez. Nasihata pek kulak vermez.

Bu ayette ümmetlerin peygamberlerine karşı geldikleri ve peygamberlerin Allah katından getirdiklerini inkâr ettikleri açıklanmaktadır. Nitekim Cenab-ı Hak başka bir ayette, kâfirlerin; *«O ancak sizin gibi bir beşerdir. Sizin yediğinizden yer içtiğinizden içer»* dediğini zikrediyor. Hûlasa insanın cedeli her şeyden daha fazladır. Çünkü Cenab-ı Hak insana çok geniş imkânlar ve kurnazlıklar ihsan etmiştir. Muaraza kuvveti çok kabarıktır. Çok istekleri vardır. Eğer hayr yoluna gelirse meleklerin mertebesine kadar yükselir. Eğer şeytanın vesveselerine kulak verirse en alçak derekeye kadar iner. Dilediğini yapar. Artık önünde ne din, ne de elinde aklın dizgini vardır. Azimetin doğruluğu da kendisinden tamamen kaybolmuştur.

(55) *«Kendilerine hidayet geldiğinde...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayette geçmekte olan *«sünnet»* kelimesi dipten silip götüren azap ile helâk mânâsınadır. *«Kubulen»* kelimesi de çeşitler ve renkler demektir. Yani bu müşrikleri Allah'a iman etmekten, onlara açık deliller geldiği halde, alıkoyan tek sebep onların inatlarıdır. O inatlar onları bu iki noktadan birisini istemeğe sürüklemiştir. Ya temellerini kasteden bir azabın kendilerine gelmesini veya birbirini takip eden azabın çeşitlerini dünyada getirmesini peygamberden istiyorlardı.

Nitekim birinci noktada: *«Ey Allahım, eğer bu (Kur'an) hakkın tâ kendisi ise ve senin katından gelmişse bizim üzerimize göklerden taş yağdır. Veya bize elem verici bir azap indir»*. İkincisinde *«Ey kendisine zikr indirilen peygamber, eğer doğrulardan isen niçin bize melekler getirmiyorsun?»* demişlerdi.

YÜCE PEYGAMBERLERİN VAZİFESİ

(56) *«Biz peygamberleri sadece müjdeciler ve uyarıcılar...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani biz peygamberleri sadece ehli imanı, Allah ve Rasûlü'nü tasdik edenlere Ahiret'teki bol sevap müjdesini vermek için, kâfirlere de ebedi hayatlarının yıkılacağı ve azabın çeşitlerine düçar olacakları korkusunu vermek için gönderiyoruz. Biz peygamberleri, zalimler tahammül edemeyecekleri hadiseleri onlardan istesinler de onlar da o hadiseleri meydana getirsinler diye göndermiyoruz.

Kâfirler hakkı ortadan kaldırmak için mücadele ederler. Mesela müşrikler Rasûl-ü Ekrem'e: *«İlk zamanlarda giden gençlerden bize haber ver. Onların durumları nedir? Yer küresinin doğularına ve batılarına varan kişiden bize haber ver. Ruhtan bize haber ver»* dediler ve bunlara benzer hakkı ortadan kaldırmak için nice teklifler ileri sürdüler. Esasen bunlar bu soruları din veya dünya hususunda bir hakikati tesbit için yöneltmiyorlardı. Peygamberi susturmak için bu bâtıllarla hakkı ortadan kaldırmak istiyorlardı.

Hûlasa peygamberler bâtıl ile mücadeleye tutuşsunlar, bâtıl ile onların dedikleri söndürülsün diye gönderilmemişlerdir. Onlar müjde vermek ve korkutmak için gönderilmişlerdir: *«Siz benim peygamberimin size getirdiği hakkı bâtıl ile çürütmeye çalışıyorsunuz».*

«Onlar benim ayetlerimi ve uyarıldıkları şeyleri (ilâhî emirleri) alaya aldılar»; yani onlara indirilen Kur'an'ı ve o Kur'an'da getirilen delilleri alaya aldılar. Mesela *«Bunlar daha öncekilerin hurafeleridir. Muhammed bunları yazmıştır»* dediler. *«Bu hurafeler sabah ve akşam onun üzerine okunur»* ve *«Eğer istesek onun benzerini biz de söyleriz»* iddiasında bulundular.

(57) *«Kendisine Rabbinin ayetleriyle...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Allah'ın ayetleriyle ikaz edildiği halde o ayetlerden yüz çeviren, onları düşünmeyen, onlardan ibret almayan ve daha önce işlemiş olduğu küfür ve isyanının neticelerini düşünmeyen kimseden daha zalimi yoktur. Böyle bir kişi daha önceki küfür ve isyanının neticelerini düşünmediği için Rabbine dönmemiştir.

Bu yüz çevirme ve unutkanlığın nedeni, *«Biz onların kalpleri*

üzerine o ayetleri anlamasınlar diye perdeler gerdik ve kulaklarına da onları dinlemesinler diye ağırlık koyduk» gerçeğidir. Yani onlara varacak bir hayr yoktur. Binaenaleyh o kalp ve kulaklar, okunduğunda hiç bir ayeti düşünecek tarzda anlamak ve dinlemek kabiliyetinde değildirler. Bunun nedeni de onların hakikati kabul etme istidadını kaybetmiş olmalarıdır. Bu keyfiyet kendilerinden gelen çirkin fiil ve sözlerle kirlenmeleri sebebiyle olmuştur.

«Onları hidayete çağırsan bile onlar sonsuza dek hidayete gelmezler»; yani Ey Muhammed! Onları dine çağırsan bile onlar hiçbir zaman imana gelmezler! Bu ayet Cenab-ı Hakk'ın iman etmeyeceklerini bildiği bazı kimseler hakkında inmiştir. Bu ayetin metnindeki *«Huda»* kelimesi Hazin'e göre *«din»,* Nesefi'ye göre *«iman»,* İbn Abbas'a göre *«tevhid»* demektir. Hepsi netice itibariyle aynı noktada birleşmektedirler.

Bu ayet Allah tarafından iman etmeyecekleri kesinlik kazanan kimseler için inmiştir. Yoksa bu ayet va'z ve irşadı kaldırıcı değildir.

Beyzavi, *«Ne tahkiki ne de taklidi iman ederler. Çünkü onlar gelen ayetlerin mânâsını hakkıyla anlamakta ve hakkıyla dinlememektedirler»* diyor.

(58) *«Senin Rabbin bağışı bol ve merhamet sahibidir...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetin başındaki *«Rabbuke»* kelimesi mubtedadır. *«El-Gafur»* kelimesi de onun haberidir. *«Zu'r-Rahme»* kelimesi de ikinci haberdir.

Fahreddin Razî, *«Cenab-ı Hak bu ayette mağfireti mübalağa lâfzıyla zikrettiği halde rahmeti bu şekilde zikretmemiştir. Bu-*

nun nedeni şudur: Mağfiret zarar vermeyi terketmek demektir. Rahmet ise yarar ulaştırmak demektir. Allah'ın kudreti birincisine taalluk eder. Çünkü o sonsuz zararları terketmektir. İkincisine taalluk etmez; çünkü sonsuz bir şeyi yapmak muhaldir» diyor.

Nisaburi, *«Fahreddin Razi'nin bu görüşü, eğer nakil müsaade ederse ince bir farktır»* diyor ve şöyle devam ediyor: *«Rahmet sahibi tabiri de mübalağadan hali değildir. Yani «gafur» kelimesinde mübalağa olduğu gibi «Zu'r-Rahme» kelimesinde de mübalağa vardır. Kur'an-ı Kerim'de «Gafur, Rahim» tabirleri iki yönden de mübalağalı olarak çokça varid olmuştur. Kudretin mütenahi olmayan bir şeyin terkine bağlanmasında nazar vardır. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın bütün mukadderatı mutenahidir. İster metruk, isterse başkası olsun».*

Nisaburi'ye de itiraz edilmektedir. Bu itirazlar neticesinde Fahreddin Razi'nin haklı olduğu açıklığa kavuşur. Ayrıntı için Alusi'nin tefsirine bakılabilir. (Ruh'ul-Meani, cilt: 15, sh: 304-305)

«Eğer kazandıklarının yüzünden onları muaheze edecek olsaydı onlara azabı çarçabuk verirdi» cümlesindeki *«Onların kazandıkları»* ile kastedilen işledikleridir. Yani işlemiş oldukları günahlardan ötürü —ki bunların içinde bâtıl ile mücadele edip hakkı silme isteyişleri de dahildir— Rabbin onları azaplandırmaya kalkışsaydı, onlara çarçabuk azabı tatbik etmesi gerekirdi. Çünkü onların amelleri bunu iktiza etmektedir.

«Fakat onlar için bir mev'id vardır» ifadesindeki *«mev'id»* kelimesi ya ismi zaman veya ismi mekândır. İsmi zaman ise Bedir Günü veya Kıyamet Günü kastedilmektedir. İsmi mekân ise, cehennem kastedilmektedir. Sanki Allah tarafından şöyle deniliyor: *«Onlar ansızın azaba düçar edilmeyeceklerdir. Fakat onlar için va'dedilen bir zaman (veya mekân) vardır. Bundan başka sığınacak yer de bulamayacaklardır».*

Bu ayetin sonunda gelen *«Mev'ilen»* kelimesi Ferra'ya göre kurtuluş yeri, İbn Kuteybe'ye göre ise sığınak demektir. Fakat bu iki mânâ da aynı noktaya çıkmaktadır. *«Sığınak»*la tefsir edilmesi İbn Abbas'tan gelen rivayete dayanmaktadır. *«Koruyan yer»*le ilgili tefsiri Mücahid'den, *«kurtuluş yeri»* şeklindeki tefsiri ise Dahhak'tan gelmiştir.

Ebu'l-Beka *«Bu kelime ismi zaman da, ismi mekân da olabilir»* diyor.

«Ondan başka» zamiri, ya o va'dedilen zamana veya azaba racidir. Yani azapdan başka onların bir sığınacak yerleri yoktur veya o va'dedilen zamandan gayri sığınacakları yoktur. Onların asla ve kat'a kurtuluşları bahis konusu değildir. Çünkü sığınakları azap olduktan sonra nasıl kurtulacak, nasıl halas bulacaklardır?

(59) *«İşte o ülkeler...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ülkelerden Ad, Semud ve Lut kavmi ile benzerleri kastedilmektedir.

«Zulmettikleri zaman onları helâk ettik»; yani onları helâk etmek için de muayyen bir zaman kıldık. O zaman ne bir saat ileri alınabilir, ne de bir saat geri götürülebilir.

BURADA İMRAN'IN OĞLU MUSA KASTEDİLDİ

(60) *«(Zikret o zamanı) ki Musa genç yardımcısına...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Burada İsrailoğulları'nın peygamberi olan Hz. Musa bin İm-

ran kastedilmektedir. Zira Müslim, Buhari, Tirmizi, Nesei ve muhaddislerden bir cemaat Said bin Cübeyr tarıkıyle şu rivayeti naklediyorlar: İbn Abbas'a, *«Nufa el-Bukali (ki Ka'b'ul-Ahbar'ın oğludur) Hızır'la biraraya gelen Musa'nın İsrailoğulları'nın meşhur peygamberi Hz. Musa olmadığını söylüyor»* dediğimde, İbn Abbas; *«Allah'ın düşmanı yalan söylüyor»* dedikten sonra uzun bir hadis zikretti. (O hadiste bu Musa'nın İsrailoğulları'nın peygamberi Hz. Musa olduğuna dair kesin ifadeler kullanmıştır).

Hızır'ın arkadaşı olan Hz. Musa'nın Musa bin İmran olmadığını yahudiler de iddia etmektedirler. Muhaddislerden ve tarihçilerden yahudilerin bu iddiasına katılanlar vardır. Onlara göre buradaki Musa bin Nisa bin Yusuf bin Yakub'tur. Bazıları da *«Musa bin Efraim bin Yusuf»*tur demişlerdir. Buna *«ilk Musa»* derler.

Yahudiler, *«Peygamber olan bir kişi, peygamber olmayan başka bir kişiden bilgi almaz. Bu sebeple Hızır'dan öğrenen bu Musa, Hz. Musa değildir»* diyorlar. Fakat onlara şöyle cevap veriyorlar: *«Eğer Hızır'ı peygamber kabul edersek, bu, bir peygamberin diğer bir peygamberden öğrenmesidir».*

Fakat yahudiler bunu kabul etseler dahi (Hızır'ın peygamberliğini teslim etseler de) Hızır'dan öğrenenin Musa bin İmran olmadığını kesinlikle savunurlar. Zira peygamberleri olan Musa'nın, Hızır'dan üstün olmasına rağmen, ondan bilgi almasını nefisleri bir türlü kabul etmez. Çünkü Hızır *«nebi»*, hatta *«rasûl»* olsa bile Hz. Musa'nın derecesine varmamıştır.

Bazı mudekkiklere göre yahudiler bunun Musa bin İmran olmadığını sadece bu sebepten dolayı değil Hz. Musa'nın Mısır'dan çıktıktan sonra kavmi ile beraber Tıh çölüne girmesi ve çölde vefat etmesi dolayısıyla da kabul etmemektedirler. Onun kavmi vefatından sonra çölden çıktılar. Oysa bu Kur'an'da zikredilen kıssa Hz. Musa'nın Tıh'dan çıkmasını gerektirir. Çünkü Hz. Musa Mısır'da

iken, böyle bir hadisenin cereyan etmediğinde ittifak vardır. Yine bu hadise Hz. Musa'nın birkaç gün kendilerinden ayrılmış olmasını gerektirir. Eğer Hz. Musa birkaç gün kaybolsaydı İsrailoğulları'ndan Musa ile beraber olanlar bunu bilirlerdi. Eğer bu bilinseydi kesinlikle nakledilirdi. Çünkü nakli gerektiren garip bir durumu kapsamaktadır. Madem ki nakil yoktur, öyleyse böyle bir hadise de yoktur.

Cevap olarak deriz ki: Hz. Musa'nın Hızır'dan üstün olması, Hızır'dan birtakım şeyleri öğrenmesine aklen mâni değildir. Zira nice allame vardır ki kendisinden küçük olan alimden istifade eder. Zira bazen üst olanda bulunmayan bir özellik daha aşağıda bulunan bir zatta mevcut olabilir. Ayrıca bu hadisenin olması nakledilmesini gerektirmez. Belki de Cenab-ı Hak bir hikmetten ötürü bu hadiseyi gizlemiştir. Hadise Hz. Musa ile Beni İsrail, Firavun'a galip geldikten ve Kıbtiler'in helâkinden sonra orada istikrar bulmasını müteakip meydana gelmiştir. Öyleyse olayın Mısır'da meydana gelmediğine dair icma olduğu hususu yanlıştır. Yahudiler Kıbtiler'in helâkinden sonra Mısır'da durmadıklarını iddia ederler. Müslümanların çoğu da bu görüştedir. O zaman cevap olarak denilir ki: Hz. Musa'nın çölden çıkmadığı hususu kabul edilemez. Ve bu hadisenin cereyanı için Hz. Musa'nın birkaç gün kaybolması da gerekmez. Belki bu, harikulade bir şekilde cereyan etmiş bir hadisedir. Tıpkı onların kırk sene çölde dolaşıp durmaları, dağın üzerlerine kaldırılması ve diğer mucizeler gibi.

Mümkündür ki Hz. Musa çölden çıkmıştır ve birkaç gün kendilerinden kaybolmuş ve fakat Hz. Musa'nın bu durum için gittiğini bilememişlerdir. Belki de Hz. Musa'nın ibâdet niyetiyle gittiğini sanıyorlardı. Hz. Musa da onlara bu durumu söylememiştir. Çünkü onların anlayışının kısır olduğunu biliyordu. Böylece *«onlara bu durumu söylersem bunu anlamazlar ve onların katında değerim düşer»* diye düşündü. Zira onlar Hz. Musa'ya daha önce

«Onların olduğu gibi bize de bir mabud edin. Bize Allah'ı açıkça göster» demişlerdi. Aynı zamanda Hz. Musa yanındaki gence de bunu söylememeyi tavsiye etmiştir. Mümkündür ki Musa kaybolduktan sonra onlar kaybolduğunun hakikatini bilmiş olsunlar. Fakat diğer nesillere bu husus intikal etmemiştir. Zira burada Hz. Musa'nın kadr ve kıymetini düşürecek birtakım hususlar vardır. Binaenaleyh hadiseyi nakledenler azala azala sonunda Buhtunnasr zamanında helâk olup gittiler. Tıpkı Tevrat'ı hıfzedenlerin çoğunun helâk olduğu gibi. Onlardan az bir grubun, Rasûl-ü Ekrem devrine kadar ulaştıkları ve fakat müslümanları şüpheye sokmak için bu hadiseyi gizlemiş oldukları da ihtimal dahilindedir. Hûlasa ehl-i kitabın *«böyle bir hadise yoktur»* demesine kulak asılmamalıdır. Çünkü bu hadise aklen de mümkündür. Üstelik Cenab-ı Hak Kur'an'da, O'nun Rasûlü de hadislerde bu olaya temas ettikten sonra işin içinde zerre kadar şek ve şüphe kalmamıştır.

Yahudilerin bu inkârı ile hıristiyanların Hz. İsa'nın beşikte konuşmasını inkâr etmeleri birbirine yakın bir tavırdır. Ona da Cenab-ı Hakk'ın ayeti nazil olduktan sonra iltifat edilmez. Bu bakımdan Allah'ın Kitabı'na sarılıp, vesveseleri bırakmak gerekir.

Hz. Musa'nın genç arkadaşı Yuşa bin Nun bin Efraim bin Yusuf'tur. Bu zat Hz. Musa'ya hizmet eder ve ondan bir şeyler öğrenirdi. Bu sebeple kendisine *«Hz. Musa'nın genç arkadaşı»* denilmiştir. Araplar *«Genç»* mânâsına gelen *«feta»* kelimesini hizmetkârlar için kullanırlar. Çünkü hizmetkârların çoğu genç olur. Rivayetlere göre bu zat Hz. Musa'nın kızkardeşinin oğlu (yeğeni) dir. Bazıları da *«Bu zat Yuşa değil onun kardeşidir»* demişlerdir. Fakat yahudiler Yuşa'nın kardeşi olmadığını ileri sürmektedirler. Bazıları *«Gençten maksat kölesidir»* demişlerdir. Zira köleye *«Fe ta»* denilmesinin delili şu hadistir: *«Sizden herhangi biriniz «benim abdim», «benim cariyem» demesin, «benim fetam desin».*

MECMA'UL-BAHREYN'DEN KASD OLUNAN NEDİR?

Ayet metninde geçmekte olan *«Mecma»* kelimesi birleşme (cem olma) yeri demektir. *«İki Deniz»*den maksat Fars Denizi olarak Basra Körfezi, Rum Denizi olarak da Akdeniz'dir. Onların *«birleştiği nokta»* ise doğu tarafına düşen noktadır. Umulur ki ayetten maksat, onların birleşmesinin yakınlaştığı bir mekân olsun. Aksi takdirde onlar ancak Hind Okyanusu'nda birleşirler. Ebu Hayyan, burası için *«Şam Sahrası'na düşen taraftır»* demiştir. Muhammed bin Kâb-ul Kurezi'nin dahil olduğu bir gruba göre bu iki denizin birleşme noktası Tanca yanındadır. Yani Sebte Boğazı'dır.

Ubey'den gelen rivayete göre ise, bu birleşme noktası Afrika' dadır.

Bazıları, *«tuzlu ve tatlı denizlerdir ki mağrib tarafında yeşil adada birleşiyorlar»* demişlerdir.

Bazıları da *«Bu iki deniz Hz. Musa ile Hz. Hızır'dan kinayedir. Çünkü onların ikisi de ilim denizidirler. Onların birleşme noktalarından maksat buluştukları yerdir»* demişlerdir. Fakat bu sûfi meşrebli bir tevildir. Ayetin siyakı bu tevili uzaklaştırır. (1)

HUKUB, KAÇ SENELİK BİR ZAMANDIR?

Ayet metnindeki *«Hukuben»* kelimesi İbn Abbas ve lûgatçıların bir cemaatinden rivayet edildiğine göre *«zaman»* mânâsına gelir. İbn Ömer'in Ebu Hureyre'den gelen rivayetine göre *«seksen senelik bir zaman»* demektir. Hasan Basri *«Yetmiş senelik bir za-*

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 15, sh: 312

mandır», Ferra da *«Bir senelik bir zamandır ve bu kelime Kureyş lûgatinde vardır»* demektedir. Ebu Hayyan ise *«Seneler demektir»* diyor.

HZ. MUSA'DAN DAHA ALİM OLAN KUL KİMDİR?

Hz. Musa'nın bu yolculuğa çıkmasının nedeni, Buhari, Müslim ve başka muhaddislerin İbn Abbas ve Ubey bin Kâb'tan rivayet ettikleri hadiste bildirilmektedir.

«Hz. Musa İsrailoğulları'na vaz-u nasihat ediyordu. Bu esnada kendisine insanların en aliminin kim olduğu soruldu. O da cevap olarak *«benim»* dedi. Böylece ilmi Allah'a havale etmemesinden ötürü Cenab-ı Hak ona hitap ederek şu vahyi gönderdi: *«Benim bir kulum vardır. İki denizin birleştiği noktadadır. O senden daha alimdir.»*.

İbn Abbas'ın naklettiği bir rivayette Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur: «İsrailoğulları'nın Peygamberi olan Hz. Musa Rabbinden: *«Ey Rabbim! Eğer kullarının arasında benden daha alim bir kimse varsa onu bana göster»* diye niyazda bulunur. Cenab-ı Hak da: *«Evet, kullarım arasında senden daha alimi vardır»* der. Sonra o alimin yerini Hz. Musa'ya bildirerek, onunla buluşması için Hz. Musa'ya izin verir.»

Haberlerin delâlet ettiğine göre Hz. Musa'nın kendisini bulması yönünden irşad edildiği kişi Hz. Musa'dan daha alimdi. Kur-an'da *«Kullarımızdan bir kul»* diye anılan ve Hz. Musa ile karşılaşan kişinin ismi hususunda alimlerin ihtilafı vardır. Peygamber mi, nebi veya rasûl veya veli mi olup olmadığı hususunda da ihtilaf edilmiştir. Zamanı hususunda ve şu anda ölü mü veya diri mi olduğu noktasında da ihtilaf vardır.

İsmine gelince alimler «*İsmi Hızır'dır*» demişlerdir. Bazıları «*Belya bin Melkan*» bazıları «*Elyesa*», bazıları «*İlyas*», bazıları «*Meleklerden bir melek*» demişlerdir. Babası hususunda da ihtilaf vardır. Bazıları «*Adem'in öz oğludur*», bazıları «*Firavun'un oğludur*», bazıları «*El-İs'in oğludur*», bazıları da «*Kelya'nın oğludur*» demişlerdir. Fakat cumhura göre onun ismi Belya bin Melkan' dır ve Hızır da onun lâkabıdır. O, nebidir. cumhurdan bazıları rasûl olduğunu, bazıları da veli olduğunu ileri sürmüşlerdir ki ekseriyet bu görüşü desteklemektedir.

Bugün ölü mü diri mi olduğu şeklindeki ihtilâfa gelince, Buhari onun şu anda diri olduğu görüşünü inkâr etmiştir. Sahih-i Müslim'de Allah'ın Rasûlü, ölümünden önce: «*Bugün nefes alan hiçbir şahıs yoktur ki onun yaşı yüz seneyi bulsun da hâlâ diri olsun*» buyurmuştur.

İmam Buhari'ye Hızır'ın diri olup olmadığı sorulduğunda o: «*Senden önce de hiçbir beşere ebedi hayat vermedik*» (Enbiya : 34) ayetini okumuştur.

Hızır'ın durumu Şeyhulislâm İbn Teymiye'ye sorulduğunda cevap olarak: «*Eğer Hızır diri olsaydı Rasûlullah'a gelip onun huzurunda diz çöküp öğrenmesi ve onunla beraber cihada katılması vacip olurdu*» demiştir.

İbrahim el-Harbi'den Hızır'ın yaşayıp yaşamadığı hususu sorulmuş ve cevap olarak: «*Kim bir gayb üzerine işi havale ederse o, o hususta insaflı davranmamıştır. Bu hadiseyi insanlar arasına, şeytan soktu*» demiştir.

El-Bahr'da Şerafeddin Ebi Abdullah Muhammed bin Ebu'l-Fadl'ıl-Mersi'den nakledildiğine göre Hızır ölmüştür.

İbn'ul -Cevzi Hızır'ın öldüğünü Ali bin Musa Er-Rıza'dan nakletmektedir.

Bazı müfessirler Hızır ile Makedonyalı İskender'in teyzezade olduklarını ve aynı zamanda Hızır'ın Makedonyalı İskender'in vezirliğini yaptığını söylerler. Fakat bu cahilane bir sözdür. Çünkü Makedonyalı İskender, Hz. Musa'dan bin seneden daha fazla bir zaman sonra gelmiştir. Hızır onun teyzezadesi nasıl olur ve nasıl Hz. Musa'nın muasırı bulunabilir?

Kur'an-ı Kerim'de bu isim varid olmamıştır. Eğer Buhari, hadisinde, bu isim varid olmasaydı bu ismin sahibinin varlığına bile inanmazdım.(1)

MERAĞİ HIZIR İÇİN NE SÖYLEDİ?

Meraği'nin tefsirinde *«Hızır'ın peygamberliğini iddia edenler şu delilleri ileri sürmüşlerdir»* denilerek bu deliller şöyle sıralanmaktadır:

1) *«Katımızdan ona bir rahmet verdik»* ayetindeki rahmet, peygamberliktir. Çünkü Cenab-ı Hak, peygamberliği, başka bir ayette: *«Onlar Rabbinin rahmetini mi taksim ediyorlar»* tarzında *«rahmet»* ile ifade etmiştir.

2) *«O'na katımızdan bir ilim öğrettik»*. Bu ayet iktiza eder ki Cenab-ı Hak, mürşidin irşadı olmaksızın Hızır'ı eğitmiştir. Böyle olan bir kişi peygamberdir.

3) Hz. Musa, Hızır'a: *«Bana öğretmen şartıyla sana tabi ola-*

(1) Abdulvehhab Neccar, Kısas'ul-Enbiya, sh: 296

bilir miyim?» demiştir. Bir peygamber, peygamber olmayandan bilgi almaz.

4) Hızır, *«Bunu ben kendiliğimden işlemedim»* demiştir. Yani Allah'tan gelen bir vahye dayanarak işlediğini söyledi ki bu da peygamberliğinin delilidir.

Fakat bütün bu delillere ayrı ayrı cevaplar verilmiştir. Ehli sünnetin ekserisi Hızır'ın *«veli»* olduğu hususunda karar kılmıştır.

Merağî, *«iki denizin birleştiği nokta»* hakkında şunları söylüyor:

«1 — Bu nokta Hind Okyanusu ile Kızıldeniz'in el-Mendeb derbendinde birleştiği noktadır.

2 — Akdeniz ile Atlas Okyanusu'nun Tanca önünde, Cebelitarık Boğazı'nda birleştikleri noktadır. (1).»

Elmalılı şöyle diyor: «Sahra'dan maksat Kudsi Şerif'teki sahradır. Akdeniz ancak Suveyş Kanalı'yla Hind Okyanusu'na katılır. Bahri Faris, Bahri Muhit'in bir koludur. Azerbaycan'ın arkasından başlayan Fars arazisinden, şimalden cenube doğru gider. *«Bahreyn»* kelimesi *«Bahr»*ın tesniyesidir. Veya Hind Okyanusu sahilinde Basra ile Umman arasında birçok beldeyi kapsayan bir kıtanın adıdır. Böylece Mecma'ul-Bahreyn'den maksat, Bahreyn kıtasının toplu yeri ve makarrı demektir. Bu mânâ daha açıktır ve Septe Boğazı'ndan daha yakındır. Uzak bir ihtimal değildir ki daha önce Medyen'e giden Musa bu sefer Bahreyn'e bir seyahat yapmış olsun. Ancak tefsir alimleri bu ihtimale temas etmemiş olma-

(1) Merağî, Tefsir, cilt: 15, sh: 173

ları sebebiyle nakil yönünden teyid edici kuvvet bulunamıyor. Nitekim İstanbul Boğazı hakkındaki şayia da böyledir. Müfessirînin bu mânâyı kale almamalarının sebebi bundan sonraki ayette tesniye zamiriyle *«Mecmea Beynihima»* buyurulmuş olmasıdır. Zira ismi has olana müfred zamiri gelirdi. Bununla beraber tesniye zamirini Musa ile genç arkadaşına gönderenler de vardır». (1)

BALIK MUCİZESİ

(61) *«Böylece ikisi iki denizin birleştiği yere varınca...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Musa ile genç arkadaşı yürümeye başladılar ve iki denizin birleştiği noktaya doğru ilerlediler. Ne zaman ki o noktaya vardılar, o zaman balıklarını unuttular. Balıktan maksat matluba varmanın nişanesi olan balıktır. Çünkü sahih bir rivayette varid olduğuna göre Allah Teâlâ Hz. Musa'ya: *«İki denizin birleştiği noktada senden daha alim bir kulum vardır»* dediğinde Hz. Musa: *«Yarab, ben iki denizin birleştiği noktayı nasıl bulayım?»* diye sorar. Cenab-ı Hak: *«Beraberinde bir balık al. Onu bir sepete koy. O nerede kaybolursa işte orası iki denizin birleştiği noktadır»* diye buyurur. Bunun üzerine Hz. Musa bir balık edinir ve onu bir seleye koyar. Sonra genç arkadaşı beraberinde olduğu halde yola çıkarlar. Sahra'ya geldiklerinde —bu taş iki denizin birleşme noktasındaydı— başlarını yere koyup uykuya dalarlar. Seledeki balık sıçrayarak atlar ve denize düşer.

Zahire bakılırsa burada unutkanlık hem Hz. Musa'ya hem de genç arkadaşına nisbet edilmiştir. *«Balıklarını unuttular»*, yani

(1) Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, cilt: 5, sh: 3256, vd.

onun halini unuttular. Ancak Hz. Musa'nın unutma hâli ayrı, gencin unutma hali de ayrı bir durumdur. Hz. Musa balığın selede olup olmadığı hususunu unutmuştu. Yuşa da onun denize girdiğini haber vermeyi unuttu. Tabii bu görüş, Hz. Yuşa'nın *«onun canlandığını müşahede ettiği»* gerçeğine binaendir. Burada sahih bir haber vardır. Müslim ve Buhari ile bazı muhaddislerin rivayet ettikleri bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

«Cenab-ı Hak ,Hz. Musa'ya: *«Ölü bir balık edin. O nerede canlanırsa işte o kulum da oradadır»* dedi. Hz. Musa bu balığı edindi. Bir seleye koydu. Genç arkadaşına: *«Sana herhangi bir teklifim yok. Ancak balık seleden ayrıldığı yerde beni haberdar edeceksin»* dedi. O da: *«Bu çok büyük bir teklif değildir» dedi ve kabul* etti. Onlar taşın gölgesinde iken balık canlandı, sıçrayıp denize düştü. Hz. Musa uyuyordu. Genç arkadaşı (Hz. Yuşa) onu uyandırmadı. Uyandığı zaman durumu kendisine bildirmeyi kararlaştırdı. Fakat Hz. Musa uyandığı zaman da haber vermeyi unuttu.»

Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste şöyle denilmektedir:

«Cenab-ı Hak, Hz. Musa'ya *«Onun alameti şudur: Tuzlanmış bir balık alacaksın. Onu nerede kaybedersen işte o oradadır»* dedi. Hz. Musa da bu işi yaptı. Sahra'ya vardıklarında Hz. Musa onu aramaya koyuldu. Balığı taşın üstüne koydu. Balık sıçradı ve denize girdi. Genç: *«Allah'ın Peygamberi ne zaman gelirse bu haberi ona vereceğim»* dedi ve şeytan ona bu işi unutturdu».

Bu balığın dirilmesinin sebebi, İbn Abbas'a göre şöyledir: *«O taşın yanında bir hayat suyu vardı. O sudan kim içerse daimi olarak hayatta kalır, herhangi bir ölü o suya yaklaştırılırsa derhal dirilirdi. İşte o sudan balığa dokundu ve balık dirildi».*

Diğer bir rivayete göre, Yuşa (aleyhisselam) o sudan abdest

aldı. Abdest suyundan birkaç damla balığın üzerine düştü ve balık dirildi.

Bazı rivayetlere göre, balığa su dokunmamıştır. Ancak sudan gelen serinlik ona dokunmuştur. O da Allah'ın izniyle dirilmiştir.

«Herhangi bir şeye dokunursa o dirilir», «ondan balığa bir şey isabet etmiştir» şeklindeki rivayetlerin hepsi Sahih-i Buhari'de, El-Kehf Suresi'yle ilgili olan tefsir bölümünde zikredilmişlerdir. Fakat Sahih-i Buhari'de *«Kim o sudan içerse daimi bir şekilde hayatta kalır»* ibaresi yoktur. Eğer böyle bir durum bahis konusu olsaydı, Hz. Yuşa'nın da daima diri kalması gerekirdi. Çünkü o sudan abdest almıştı.

Müslim, Buhari, Tirmizi, Nesei ve bazı muhaddislerin hadislerinde *«Cenab-ı Hak su akıntısını tuttu. Su, balığın üzerinde bir kubbe haline geldi ve balık bulunduğu yerde durdu»* denilmektedir.

İbn Cerir ve İbn Ebi Hatim, El-Ufi tarikiyle İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyorlar: *«O balık denizin hangi yerine dokunduysa, orası taş olacak şekilde kurudu».*

İşte bu ve daha önceki nakledilenler harikûlade işlerdendir. Cenab-ı Hak peygamberlerinden dilediğine, dostlarından seçtiklerine bunları ihsan eder.

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰىهُ اٰتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدْ لَقِيْنَا مِنْ سَفَرِنَا
هٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اَرَءَيْتَ اِذْ اَوَيْنَآ اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنِّيْ نَسِيْتُ
الْحُوْتَ ۖ وَمَآ اَنْسٰنِيْهُ اِلَّا الشَّيْطٰنُ اَنْ اَذْكُرَهٗ ۚ وَاتَّخَذَ سَبِيْلَهٗ
فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ ۚ فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا
قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ اٰتَيْنٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا
وَعَلَّمْنٰهُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهٗ مُوْسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ
تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيْعَ مَعِيَ
صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِيْٓ
اِنْ شَآءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَّلَآ اَعْصِيْ لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَاِنِ اتَّبَعْتَنِيْ فَلَا
تَسْـَٔلْنِيْ عَنْ شَيْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَا ۖ
حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِي السَّفِيْنَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَا ۚ
لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا اِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيْعَ مَعِيَ
صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِيْ بِمَا نَسِيْتُ وَلَا تُرْهِقْنِيْ مِنْ اَمْرِيْ
عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَا ۖ حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلٰمًا فَقَتَلَهٗ ۙ قَالَ اَقَتَلْتَ
نَفْسًا زَكِيَّةًۢ بِغَيْرِ نَفْسٍ ۭ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُّكْرًا ﴿٧٤﴾

62 — (Varacakları yeri) geçip gittiklerinde (Musa), yardımcısına; «Kuşluk yemeğimizi getir bize. Andolsun şu yolculuğumuzda gerçekten yorulduk» dedi.

63 — (Yardımcısı): «Gördün mü? Kayaya sığındığımızda balığı unuttum. Onu hatırlamamı, bana şeytan unutturdu. O (balık) şaşılacak bir şekilde yolunu tutup-gitti» dedi.

64 — (Musa): «İşte aradığımız o idi ya!» dedi. Hemen ikisi de izlerinin üzerine geri döndüler.

65 — Derken, kullarımızdan bir kul buldular. Biz ona katımızdan bir rahmet ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.

66 — Musa ona dedi ki: «Doğru yol olarak sana öğretilenden bana bir bilgi öğretmen için, sana tâbi olabilir miyim?»

67 — (O da): «Sen benimle birlikte olmaya sabredemezsin» dedi.

68 — «Hakikatini kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin ki?»

69 — (Musa): «İnşaallah beni sabreder bulacaksın. Emrine karşı gelmem» dedi.

70 — (O salih kul): «Eğer bana tâbi olacaksan, ben sana bilgi verene kadar bana hiçbir şey sorma» dedi.

71 — Böylece ikisi yürüdüler. Nihayet bir gemiye bindiler ve o kimse gemiyi deldi. (Musa): «Yolcuları boğmak için mi onu deldin? Andolsun sen korkunç bir iş yaptın» dedi.

72 — (O salih kul): «Ben sana, benimle birlikte olmaya sabredemezsin demedim mi?» dedi.

73 — (Musa): «Unuttuğum bir şeyden dolayı beni muaheze etme. Bu yaptığımdan dolayı bana güçlük çıkarma» dedi.

74 — Yine yürüdüler: Nihâyet bir erkek çocuğa rastladılar ve (o kul) o çocuğu hemen öldürdü. (Musa): «Tertemiz bir canı, bir cana karşılık olmaksızın mı öldürdün? Andolsun sen çirkin bir iş yaptın» dedi.

(62-63) *«(Varacakları yeri) geçip gittiklerinde...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Sahih bir haberde varid olduğuna göre Hz. Musa ile yanındaki genç o günün kalan kısmıyla, o gece tamamen yürüdüler. Ertesi gün ortalık aydınlanınca Hz. Musa acıkmış olduğunu hissetti ve işte o zaman gence: *«Kahvaltılarımızı getir. Zira bu seferimizden ötürü yorgun düştük»* dedi.

Ayet metnindeki *«Gadacna»* günün evvelinde yenilen yemek demektir. Burada balık kastedilmektedir. Çünkü Hz. Yuşa'nın cevabının zahirinden bu anlaşılır. Yani Hz. Musa bütün bu sefer boyunca bitkin düştük demek istiyor. Ancak bu yolculuğun bir kısmı itibariyledir ki o da ism-i işaretle belirtilen sahradan bu sözün söylendiği noktaya kadar olan kısımdır. Nitekim sahih bir hadiste Allah'ın Rasûlü:

«Musa emredilen noktayı geçmedikçe, onlara yorgunluk dokunmadı» buyurmuştur.

Zikredildiğine göre ayetin hûlasasından ve betahsis zikredilmesinden anlaşılıyor ki Hz. Musa diğer yolculuklarında yorulmamıştır. Bu emredilen noktayı geçtikten sonraki acıkma ve yorulmanın oluşmasındaki hikmet, balığı hatırlaması ve dolayısıyla mahbubuyla biraraya geleceği noktaya geri dönüp gitmesidir.

Hz. Musa'nın yardımcısı: *«Gördün mü? Biz taşın yanında otururken balığı unuttum»* dedi. Hz. Yuşa'nın böyle bir ifade kullanmasının nedeni unutulmayacak derecede büyük hadiselerden olan müşahedesini (buna rağmen) unutmuş olmasıdır. Oysa o balığın yok olması hedefin bulunmasının nişanesi idi. Ayetin zahirinden anlaşılan şudur ki buradaki unutma hakiki unutmadır. Binaenaleyh bu balığın kendisine değil onun hatırlanmasına bağlıdır.

Unutmanın burada kaybolmaktan kinaye olması da mümkündür. O zaman unutma, balığın kendisine bağlanmış oluyor. Fakat tefsir alimlerinin çoğu birinci yorumu benimsemektedir. Yani balığın durumunu sana söylemeyi ve onda gördüğüm acaiplikleri haber vermeyi unuttum. Bunu bana şeytan unutturdu.

Hz. Yuşa'nın şeytan tarafından gelmiş olduğunu ifade ettiği unutkanlık şudur: Şeytan onu aile efradı hakkında vesveseye düşürmüş, vatanından ayrılması bahsinde kalbine vesveseler sokmuş ve bu vesveseler de Cenab-ı Hakk'ın takdiriyle unutmaya sebep olmuştur. Aksi takdirde o hâl unutulacak durumlardan değildir.

Bazı alimler: *«Yuşa, Hz. Musa'dan çok büyük mucizeler gördüğünden, artık balığın canlanıp denize atlaması mucizesi için onu vesveselerden uzaklaştıracak bir sebep yoktu. Bundan ötürü bu olayı unutmuştur»* demektedirler.

«O balık şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti» cümlesi tefsir alimlerinin çoğunun ifade ettiklerine göre Hz. Yuşa'nın kelâmındandır. Ve *«Ben balığı unuttum»* cümlesinin mütemmimidir. Burada da onun durumunu başka bir yönden haber vermek söz konusudur. Bu iki cümle arasında gelen cümleler itirazî cümlelerdir. Özür noktasına önem vermek için getirilmiştir.

(64) *«(Musa): İşte aradığımız o idi ya! dedi...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani bizim aradığımız oydu. Çünkü balığın canlanması bizim hedefe varmamızın nişanesi idi. Derken ikisi gerisin geriye döndüler ve izlerini peyderpey takip ettiler. Sonunda balığın yanında canlanıp denize atıldığı kayaya vardılar ve orada kullarımızdan bir kul buldular.

O KULA VERİLEN RAHMETTEN NE KASTEDİLMEKTEDİR?

«Ona katımızdan bir rahmet verdik».

Ayetin metnindeki rahmet kelimesi hakkında şu görüşler gelmiştir:

a) Helâl rızık ve geniş maişet,

b) Halktan uzak yaşamak ve halka muhtaç olmamak,

c) Bünye sağlamlığıyla birlikte uzun yaşamak,

d) Cumhura göre rahmet burada vahy ve peygamberlik mânâsınadır. Zira Kur'an'ın birçok ayetinde rahmet bu mânâda kullanılmıştır.

«Rahmet, vahy ve nübüvvet mânâsınadır» diyenler Hızır'ın nebi olduğunu savunmaktadırlar. Hızır hakkında üç görüş vardır:

1 — Nebi'dir, Rasûl değildir.

2 — Rasûl'dür.

3 — Velî'dir.

Kuşeyrî ve bir cemaat veli olduğu hususunda ısrar etmişlerdir. Fakat cumhurun görüşüne göre nebîdir ve bu görüşü rivayetler takviye etmektedir.

Kadı Ebu Ya'la Hızır'ın hayatta olmadığına dair şu delilleri ileri sürmüştür:

1 — Hızır'ın hayatta olduğunu söyleyenler onun Adem'in öz oğlu olduğunu ileri sürüyorlar. Oysa Hızır'ın Adem'in öz oğlu olduğu hususu iki yönden fasittir.

a) En azından altıbin şene yaşamış olması gerekir. Veya daha fazla... Böyle bir ömrün beşer için uzak bir ihtimal olduğu, herkesin malûmudur.

b) Eğer Hızır'ın, Adem'in öz veya dördüncü evladı olduğunu iddia edenlerin sözleri gerçek olsaydı o korkunç bir iskelete sahip olacaktı. Upuzun ve çok enli bir iskelet... Çünkü Sahihi Müslim ve Buhari'de Ebu Hureyre kanalıyla Rasûlullah'tan şöyle bir hadis nakledilmektedir. *«Adem yaratıldığı zaman uzunluğu 60 zira' idi. Adem'den bugüne kadar insanların boyu durmadan küçülmüştür».*

«Ben Hızır'ı gördüm» diyenlerden hiç birisi onu bu korkunç heybet üzerinde gördüğünü söylememiştir.

2 — Eğer Hızır, Hz. Nuh'tan önce hayatta olsaydı kesinlikle onunla beraber gemiye binmesi gerekiyordu. Oysa hiç kimse bunu nakletmemiştir.

3 — Alimler, Hz. Nuh gemiden çıktığı zaman beraberinde gemide olanların hepsinin vefat ettiğini, onun öz soyundan başka kimsenin kalmadığını söylemişlerdir. Bunun delili de *«Biz onun zürriyetini baki kalanların tâ kendisi kıldık»* ayetidir.

4 — Eğer Adem'in zamanından Kıyamet'in kopmasına kadar bir kişinin hayatta kalması hususu doğru olsaydı, bu en büyük mucize ve en büyük, en acaib hadiselerden olurdu. O zaman Kur'an'da birçok yerde bu zikredilirdi. Çünkü bunlar Allah'ın rububiyetini tesbit eden ayetlerdendir. Cenab-ı Hak Kur'an'da Hz. Nuh'un 950 sene yaşadığını haber vermiş ve bunu bir mucize olarak ortaya koymuştur. Nasıl olur da Hz. Nuh'tan yüzbinlerce yıl daha çok yaşayan bir kimsenin yaşından Kur'an bahsetmez?

5 — *«Hızır hayattadır»* demek, ilimsiz olarak Allah adına bir hüküm çıkarmaktır. Böyle bir davranış Kur'an nassıyla haramdır. Eğer onun yaşadığı sabit olsaydı Kur'an veya Sünnet veya icma-i ümmet buna delâlet ederdi. İşte Allah'ın kitabı ortada. Hızır'ın hayatına dair hangi ayet vardır? İşte Rasûlullah'ın hadisleri. Hergangi bir yönden buna delâlet eden hadis nerededir? İşte ümetin alimleri. Onlar ne zaman Hızır'ın hayatta olduğunda ittifak etmişlerdir?

6 — Hızır'ın hayatta olduğuna dair deliller birtakım hikâyelerdir. Kişi bu hikâyeleri haber veriyor ve Hızır'ı gördüğünü söylüyor. Allah rızası için, acaba Hızır'ı gören kişinin katında, onun Hızır olduğuna dair bir alâmet var mıdır? *«Hızır'ı gördüm»* diye iddia edenlerin çoğu görülen şahsın *«Ben Hızır»*ım sözüne aldanmaktadırlar. Halbuki herhangi bir kişinin tasdiki ancak Allah'tan gelen bir delille caiz olabilir. Acaba Hızır'ı gören böyle bir delile sahip midir? *«Ben Hızır'ım»* diyen kimsenin doğru veya yalancı olduğu nasıl bilinecektir?

Hızır, Allah'ın kelimi olan Hz. Musa'dan ayrıldı, onunla ar-

kadaşlık yapmaya razı olmadı ve *«İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır»* dedi. Acaba ululazim peygamberlerden olan Hz. Musa gibi zatla arkadaşlık yapmaya razı olmayan Hızır, şeriatı garradan çıkmış, ne cumalara, ne cemaatlara ne de herhangi bir ilim meclisine uğramayan cahil âbidlerle mi biraraya gelmektedir? Halbuki bunların her birisi *«Hızır bana geldi, Hızır bana vasiyet etti»* diyorlar. Acaba Hz. Musa'dan ayrılan Hızır bir cahilin sohbetine nasıl tahammül eder? Olsa olsa bu, Allah'ın dergâhından kovulmuş şeytandır. Yarab, seni tenzih ediyoruz. *«Ben Hızır'la konuştum, Hızır'la görüştüm, Hızır bana geldi»* demek büyük bir iftiradır.

8 — Ümmet şu noktada icma etmiştir: *«Ben Hızır'ım»* diyen kişi *«Ben Rasûlullah'tan şunu şunu dinledim»* dese onun hadisine iltifat edilmez ve dinde onun naklettiği hadis de hüccet olamaz. *«Hızır hayattadır»* diyen bir kişi şu itirazlardan kurtulamaz: Ya diyecektir ki *«Hızır Peygamber'e gelmedi, ona biat etmedi»* veya diyecektir ki *«Peygamber Hızır'a peygamber olarak gönderilmemiştir»*. Böyle demek ise küfür anlamına gelir.

9 — Eğer Hızır hayatta olsaydı onun kâfirlere karşı cihad etmesi, Allah yolunda nöbet beklemesi, harp safında bulunması, Cuma ve cemaate katılması, ümmetin cahillerini irşad etmesi, onun vahşiler arasında, çöllerde ve dağlarda gezmesinden çok üstün olurdu: (1)

«HIZIR DİRİDİR» DİYENLERİN DELİLİ

«Hızır diridir» diyenlerin elindeki hadisler:

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 15, sh: 320-321

1 — Darekutni *«El İfrat»*ta, İbn Asakir ise Dahhak'tan ve İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyor:

«Hızır Adem'in öz oğludur. Cenab-ı Hak onun ecelini uzatmıştır. O Deccal'i yalanlayacağı noktaya kadar yaşayacaktır».

2 — İbn Asakir, İbn İshak'tan şöyle rivayet ediyor:

«Bizim arkadaşlarımızın naklettiklerine göre, Adem vefat edeceği zaman çocuklarını biraraya topladı ve onlara: «Ey evlatlarım, Cenab-ı Hak kesinlikle yeryüzüne azap indirecektir. Benim cesedim sizinle beraber mağarada kalsın. Ne zaman indiniz, beni gönderin ve Şam arazisinde defnedin» dedi.» Adem'in cesedi çocuklarıyla beraberdi. Cenab-ı Hak, Nuh'u peygamber olarak gönderdiği zaman o, cesedi yanına aldı. Cenab-ı Hak tufanı yeryüzüne gönderdiği zaman yeryüzü sulara garkoldu. Hz. Nuh üç çocuğuna cesedi emredilen mağaraya götürüp defnetmelerini söyledi. Çocuklar: «Yeryüzü vahşet içerisindedir. Ünsiyet verilecek hiç kimse yok. Ve biz yolu da bulamayız. Fırsat ver ki insanlar emin olup çoğalıncaya kadar bekletelim» dediler. Nuh onlara: «Adem, Allah'ın katında kendisini defneden kişinin Kıyamet'e kadar diri kalması için niyazda bulunmuştur.» dedi. Buna rağmen Adem'in cesedi Hızır gelinceye kadar durdu. Adem'i defneden Hızır'dır ve bundan dolayı da Cenab-ı Hak onu dilediği kadar yaşatacaktır».

3 — Bu konuda üçüncü hadis, Hatib oğlu Asakir'in Hz. Aliden rivayet ettiğidir: *«Bir ara Kâbe'yi ziyaret ediyordum. Baktım ki birisi Kâbe'nin perdesine tutunmuş: «Ey, herhangi bir söz kendisini başka bir sözü dinlemekten alıkoymayan! Ey dileklerin çokluğu kendisini yanlışlığa sevketmeyen! Ey ısrar edercesine isteyenlerin isteklerinden aciz olmayan Allahım! Affının serinliğini, rahmetinin tadını bana tattır»* diyordu. Hz. Ali'ye *«Ey Allah'ın kulu, bu konuşmayı tekrar et»* dedim. O bana; *«Sen bunu dinle-*

din mi?» diye sorunca, cevap olarak: *«Evet, dinledim»* dedim. O, cevap olarak: *«Hızır'ın nefsini yedi kudretinde bulunduran Allah'a yemin ederim, bu sözü farz namazdan sonra söyleyen bir kişinin bütün günahları affolunur. Velev ki günahları Aliç Çölü' nün kum daneleri, yağmurun daneleri, ağaç yaprakları kadar bol olsun»* dedi.»

«Hızır'ın nefsini yed-i kudretinde bulunduran Allah'a yemin ederim» cümlesi onun Hızır olduğunu ifade eder.

4 — Hayatta olduğuna dair dördüncü delil Salebi'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu hadistir: «Hz. Ali der ki: *«Rasûl-ü Ekrem vefat ettiği zaman onun techiz ve tekfinine başladık. Halk dışarı çıktı. Ev tenhalaştı. Rasûlullah'ı teneşirin üzerine koyduğumda baktım, sesi gaibten gelen birisi, evin köşesinden yüksek sesle: «Sakın Muhammed'i yıkamayın. Zira o tahir ve tahurdur» dedi. Bu sözden dolayı benim kalbime şek düştü ve dedim ki: «Azap olasıca, sen kimsin? Oysa Allah'ın peygamberi bize ölüleri techiz etmeyi emretmiştir. Yıkanmak onun sünnet-i seniyyesidir». Bunun üzerine gür bir ses şöyle dedi: «Muhammed'i yıkayın. Çünkü gaybdan ilk gelen söz melûn İblis'in sözüydü. Muhammed'in yıkanmış olarak kabrine girmesine hased etti».*

Bunun üzerine ben: «Allah sana hayrı versin. Birincisinin İblis olduğunu bana haber verdin. Acaba sen kimsin?» dedim? O bana: «Ben Hızır'ım. Hz. Muhammed'in cenazesinde hazır bulunmak üzere geldim» dedi.»

5 — Beşinci delil İbn Asakir'in rivayet ettiği şu haberdir: *«İlyas ile Hızır Ramazan aylarında oruçlarını Beytulmukaddes'te tutarlar. Her sene hacca giderler. Zemzemden bir içiş içerler ki, gelecek seneye kadar onlara kâfi gelir»*

6 — Altıncı delil, İbn Asakir, Ukaylî ve Darekutni'nin İbn

Abbas'tan rivayet ettikleri şu rivayettir: *«Hızır ile İlyas her sene hacda biraraya gelirler. Birbirlerinin başını traş ederler ve şu kelimeleri diyerek ayrılırlar: «Allah'ın ismiyle. Allah ne dilerse o olur. Hayrı insanlara Allah sevkeder. Allah ne dilerse o olur. Günahtan dönüş, ibadetlere yöneliş ancak Allah'ın kudretiyledir».*

7 — Yedinci delili, İbn Asakir, Muhammed bin el-Munkedir'den rivayet ediyor:

«Hz. Ömer bir cenazenin namazını kıldırıyordu. O anda arkasından (gaybten) bir ses geldi ve: *«Ne olursun, bizi de bekle!»* dedi. Hz. Ömer de, sesin sahibi gelip birinci safta duruncaya kadar bekledi. O zaman tekbir aldı. Halk da tekbir alıyordu. O gaybdan gelen ses şunları söyledi:*«Yarab, eğer bu kuluna azap verirsen o çok zaman sana isyan etmiştir. Eğer onu affedersen o senin rahmetine muhtaçtır».*

Bunun üzerine Hz. Ömer ve arkadaşları o kişiye baktılar. Ölü defnedildikten ve toprağı düzeltildikten sonra o ses şunları söyledi: *«Ey kabrin sahibi! Eğer falcı veya zulmederek vergi toplayan, hainlik yaparak devlet hazinesine bakan veya suistimalde bulunan kâtip veya vazifesini kötüye kullanan zabıta memuru değilsen cennet senin olsun».*

Hz. Ömer: *«Onu tutun da namazını ve konuşmasını soralım. Bunu kimden rivayet ediyor?»* dedi. Bunun üzerine o kişi kayboldu. Onun ayak izine baktılar. Bir zira' kadardı. Hz. Ömer: *«İşte bu bize Peygamber'in haber verdiği kişidir»* dedi.»

Eğer bu kimse Peygamber'in haber verdiği Hızır'sa bu rivayet Hızır'ın varlığına delâlet eder. Daha nice rivayetler zikretmişlerdir. Onların zikrettiklerinin çoğu Hızır'ın bugün diri olduğuna delâlet etmez. Ancak Rasûl-ü Ekrem'in döneminde hayatta ol-

duğuna delâlet eder. O zaman hayatta olması, bugün de hayatta olmasını gerektirmez.

Alusi bunları naklettikten sonra şunu söylüyor:

«Tabiînden ve sufîlerden Hızır'la biraraya geldiklerine ve Hızır'dan her asırda ilim aldıklarına dair gelen hikâye ve rivayetler sayılamayacak kadar çoktur».

İki tarafın birbirlerine verdikleri cevapları uzun uzadıya nakleden Alusi netice olarak şunları söylüyor:

«Meşayihin Hızır'ın diri olduğu hususunda ittifak ettikleri kabul edilmez. Çünkü Şeyh Sadreddin bin İshak Konevi; «Tebsiret'ul-Mubtedi ve Tezkiretul Muntehi» adlı tefsirinde «Hızır'ın varlığı misâl âlemindedir» diyor.»

Hızır'ı gördüklerini iddia edenler arasında sahih olan şudur: Hızır'ın alâmetlerinden birisi sağ elinin baş parmağının kemiksiz oluşudur. Gözlerinden birisinin bebeği civa gibi durmadan dönmektedir. Fakat bunların Hz. Hızır'ın alâmeti oldukları hangi delille sabittir? *«De ki: Eğer doğru iseniz delilinizi getiriniz».*

İLM-İ LEDUNNİ

(65) *«Derken kullarımızdan bir kul...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Biz ona öyle bir ilim öğretmiştik ki o ilmin künhüne bizden başkası vakıf olamaz. Onun kıymetini ancak biz takdir ederiz. Bu da gayb ilmi ile gizli ilimlerin esrarıdır.

Cenab-ı Hak bu ayette *«katımızdan»* demektedir. Çünkü ilim Cenab-ı Hakk'ın zatî sıfatlarının hasıdır. Kelâmcılar *«İlim bir şeye bağlanmadıktan sonra irade ona bağlanmaz. İrade bağlanmadıktan sonra kudret de ona bağlanmaz. Binaenaleyh şey evvela bilinir, sonra irade edilir. Böylece kudret ona bağlanır ve şey meydana gelir»* demişlerdir.

«Bizim katımızdan» tabirinden ve ayet metninde bu tabirin *«ilim»* kelimesinden önce zikredilişinden anlaşılıyor ki ledunni ilim Cenab-ı Hakk'ın özelliğidir. Sanki ayette Allah tarafından şöyle denilmektedir: *«Bize mahsus olan, ancak bizim tevfikimizle bilinen bir ilmi ona öğrettik.»*

Ayette *«vermek»* mânâsını ifade eden *«Ateyna»* fiili yerine *«öğrettik»* demek olan *«Allemna»* fiili kullanılmıştır ki bu, ilmin büyüklüğüne işaret içindir. Bu talim muhtemeldir ki meleğin dilinden işitilen vahy yoluyla olsun. Bu, zahiri vahyin birinci kısmı olur. Tıpkı Peygamberimiz'e gaybi haberler hususunda Kur'an'da vahyedilenler gibi. Ve muhtemeldir ki bu vahiy açıklamaksızın meleğin işaretiyle oluşur. Bu da vahyin ikinci kısmıdır ve bu kısma hadiste varid olduğu gibi *«nefes»* denilmektedir. İlham, bazı ibarelerden anlaşıldığına göre, bu kısımdandır. İlham için ilham meleği diye bir melek tesbit ediyorlar. Bu ilhamın hem peygamberlere hem de velilere geldiği icmaen sabittir. Onların gaybi emirlere muttali olmaları için çeşitli yollar vardır. Hepsi iç alemin tertemiz yapılmasından neşet etmektedir. Bu ayet onların katında ledunni ilmin ispatında bir temeldir. *«Ledunni ilim»* denildiği gibi *«hakikât ilmi»*, *«bâtın ilmi»* de denilir. Fakat bazı alimler, ledunnî ilme böyle demeye razı olmamışlardır. Abdülvahab Şarani *«İlimlerin kaynağı»* beyanında şunları ifade etmektedir: *«Kavmin konusu olan tasavvuf ilminin kaynağı Kitap ve sünnetle amel etmenin neticesidir. Kim bildiğiyle amel ederse on-*

ların konuştuklarıyla konuşur ve onların dediklerinin tamamı onun yanındakilerin bir kısmı olur. Çünkü kul, Allah ile olan edeb babında terakki ettikçe onun konuşması anlayışlara ince gelir.

İşte fakihleri ve ehli hicabtan olan benzerlerini «sofiye ilmi» ne «bâtın ilmi» demeye iten bu noktadır. Halbuki sofiye ilmi, bâtın değildir. Zira bâtın ancak Allah'ın ilmidir. Mahlûkatın öğrenmiş olduğu her şey türleri değişik olmasına rağmen zahir ilimdendir. Çünkü bu ilim halka zahir olmuştur, halk da bunu anlamış, öğrenmiştir.»

Şarani her ne kadar bu iddiada ise de hakikat şudur: Sufilerin ilmine *«bâtın ilmi»* demek bir ıstılahtır. Ve bu ıstılah doğrudur. Bunun üzerinde herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Bu ilme *«bâtın ilmi»* denmesinin sebebi insanların çoğuna açık olmaması, onun oluşturulmasının kudsi bir kuvvete bağlı olmasıdır. Fikri mukaddimelerle oluşmaz. Bununla beraber her ilme batın ve zahir sıfatı verilebilir. Yani bir ilim, o ilmi bilmeyene nisbetle *«bâtın»*, bilene nisbetle *«zahir»*dir.. Bu tıpkı evfak ilmine *«tılsım»* ve cifr ilmine *«garib ilim»* denildiği gibi. Çünkü bunun mevcudu azdır ve bunu bilen de azdır.

Bazıları *«Bâtın ilim ile hakikat ilmi, zahir ve şeriat ilminin ahkâmına terstir»* diyor. Bu iddia bâtıldır, mânâsızdır, fasık bir tasavvurdur ve geçersizdir.

HIZIR'LA GÖRÜŞEN MUSA KİMDİR?

(66) *«Musa ona dedi ki...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Hz. Musa'nın, öğretmesi şartıyla Hızır'a tâbi olması hususun-

da bir izin istenilir. Bu durum ayetin metnindeki *«ala»* kelimesinden anlaşılır. Çünkü usûl alimlerine göre bu kelime bazen öyle bir mânâda kullanılır ki *«ala»*nın arkasında gelen hüküm önünde geçen hükmün şartıdır. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *«Onlar sana şirk koşmamak üzere biat ederler»*. Yani şirkin yokluğu şartıyla biat ederler.

Ala'nın şart mânâsında olması fakihler katında hakikat menzilindedir.

Bazı alimler; *«Hz. Musa ulu'l-azm bir peygamberdir. Bir peygamberin zamanındaki bütün insanlardan daha alim olması gerekir. Nasıl olur da başkasından ilim öğrenir?»* demişlerdir. İşte bu noktadan hareketle El-Bukali ve benzerleri *«Bu İmran'ın oğlu ve İsrailoğulları'nın peygamberi olan Hz. Musa değildir»* demişlerdir.

Onlara cevap olarak denilir ki: Peygamber inanç meselelerinde ve şeriatıyla ilgili konularda zamanındaki bütün insanlardan daha alimdir. Fakat bu her sahada geçerli değildir. İşte bunun içindir ki Peygamberimiz: *«Siz dünyanızın işlerini benden daha iyi bilirsiniz»* buyurmuşlardır. Binaenaleyh peygamberin gaybi ilimleri başkasından öğrenmesi onun mertebesinin düşmesine sebep olmaz. Zira bu gaybi ilim ve esrarının başkasıyla ilgisi yoktur. Hele o gaybi ilimler ve gizli esrarları öğreten Hızır gibi bir peygamber veya başka bir rasûl ise hiç zararlı değildir. Bunun bir benzeri de müctehid bir alimin (Şafii, Ebu Hanife gibi), cifr ilmini müctehid olmayan bir kimseden öğrenmesi gibidir. Bu, hiç te müctehidin mertebesine zarar vermez. *«Zarar verir»* demek haksız bir karşı çıkış olur.

Alusi, Ruh'ul-Meani'de bunları kaydettikten sonra şöyle diyor: *«Benim meylettiğim şudur: Hz. Musa da hakikat ve bâtın (veya ledunni ilim) denilen ilme vakıftı. Ancak bunlara Hızır da-*

ha fazla vakıftı. Hızır da şeriat ilmine —ki buna da zahir ilim deniliyor— vakıftı. Fakat Musa ondan daha fazla bu ilme vakıftı. Binaenaleyh her birisi arkadaşından bir ilim bahsinde daha alimdir».

Hadislerde «*Hızır Hz. Musa'dan daha alimdi*» şeklinde gelen haberler«*her yönden daha alimdi*» mânâsında değildir. Yani, bazı ilimlerde daha bilgiliydi demektir. Zira iki şeyden birinin diğerinden başka bir yönden daha üstün olması mümkündür. «*Hz. Musa'nın nezdindeki ilim Hızır'ın nezdinde yoktur*» hükmünün delili Buhari, Müslim, Tirmizi ve Nesei'nin İbn Abbas'tan merfu olarak rivayet ettikleri şu hadistir:

«Hızır, Hz. Musa'ya: «*Ben Allah'ın ilminden bir ilme vakıfım ki onu bana Allah öğretmiştir. Sen bunu bilmezsin. Sen de Allah'ın ilminden diğer bir ilme vakıfsın ki Allah onu sana öğretmiştir, onu da ben bilmiyorum*» dedi.

Cenab-ı Hakk'ın Hz. Musa'ya (daha önceki hadislerde belirttiği gibi), «*Benim bir kulum vardır, Mecma'ul-Bahreyn'de durur. O senden daha alimdir*» demesi «*bazı ilimlerde bu böyledir*» demektir.Bütün ilimlerde olması halinde bu rivayetlerle Buhari' nin yukarıdaki rivayeti çelişmiş olur.

(67) «*(O kul): Sen benimle birlikte olmaya...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Bu sözü, Hz. Musa'ya Hızır söylemiştir. Yani istenildiği gibi Hz. Musa'nın kendisiyle beraber sabretmekte güç yetiremeyeceğini ifade ediyor. Doğrudan «*sen benimle sabredemezsin*» demeyerek «*Benimle sabretmeye güç yetiremezsin*» demiştir. Çünkü «*güç yetirmek*» fiilin çıkış noktasıdır. Güç yetirmek yok oldu mu fiil de yok olur. Ayet metnindeki «*sabren*» kelimesi nekradır

ve aynı zamanda nefy siyakındadır. Bu, umumu ifade etmek içindir. Yani sabrın herhangi bir şeyine benimle güç yetiremezsin. Sabrın ne azına, ne çoğuna ve diğer şekillerine güç yetiremezsin.

(68) *«Hakikatini kavrayamadığın...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet ilân ediyor ki Hızır, maksadı gizli olan, zahire göre çirkin düşen birtakım meselelere vakıftır. Hz. Musa gibi bir şeriat sahibinin o meseleleri kendisinden görmesi halinde sıkılmaması, sabırsızlık göstermemesi mümkün değildir. Sanki Hızır, Hz. Musa'nın hiddetini ve kardeşi Harun'un yakasına yapışacak derecede şeriat konusunda gayretli olduğunu da biliyordu.

Bu ayetle, (Fahreddin Razi'nin de ifade buyurduğu gibi), güç yetirmenin fiilden önce hasıl olmadığına delil getirmişlerdir. Ve demişlerdir ki, güç yetirme, fiilden önce olsaydı, o zaman güç yetirme sabrın meydana gelmesinden önce oluşan sabr üzerinde olacaktı. Böylece onu nefyetmek yalan olmuş olurdu ki bu da bâtıldır. Binaenaleyh güç yetirmenin fiilden önce olmaması böylece gerekli olmaktadır.

Cübbai cevap olarak şunları söylemiştir: *«Ayetteki sözden maksat «sabretmek sana ağır gelecektir» demektir. Nitekim «falan adam falanı görmeye, onunla birlikte oturmaya güç yetiremiyor» deriz. Yani onunla oturmak, onu görmek kendisine ağır gelmektedir».*

İmam Fahreddin Razi, *«Bu, ayetin zahirinden sapmaktır»* şeklinde Cübbai'ye itirazda bulunmuş ve bahsi geçen delilini başka delillerle desteklemiştir. Fakat insafla bakıldığında İmam Fahreddin Razi'nin delil olarak getirdikleri bu konuya açıkça delâlet etmemektedirler. Çünkü maksat burada sabrın yok olmasıdır.

Tabii bu da sabrın temelini teşkil eden *«güç yetirme»*nin yok olmasıyla meydana gelir. Bu durum, ister güç yetirme sabırdan önce, isterse beraberinde olsun, meydana gelen bir durumdur. Sonra *«istitaa (güç yetirme) fiilden öncedir»* diye hükmetmek sadece Mutezile'ye mahsus değildir. Şeyh İbrahim Gürani'nin kelâmından anlaşıldığına göre selefin mezhebi de böyledir. (1)

(69) *«(Musa): İnşaallah beni...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Hz. Musa, Hızır'a; *«Allah dilerse, seninle beraber sabırlı olacağımı, sana herhangi bir itirazda bulunmayacağımı ve herhangi bir hususta sana isyan etmeyeceğimi görürsün»* diyor. Yani *«Beni sabredici olarak göreceksin»*. Eğer meşietin zikredilmesi, *(«Allah dilerse»* denmesi) tâlik için ise şüphe yoktur ki Hz. Musa'nın va'dettiği iş tahakkuk etmemiştir. Ancak *«Hz. Musa'ya dine muhalefet etti»* denilemez. Eğer, *«İnşaallah»* kelimesinin zikri sadece teberrüken söylenmiş ise, o zaman deriz ki; *«va'detmek»* tehdid etmek gibi inşaî bir cümledir. Doğruluk ve yalan ihtimalini aynı anda taşımamaktadır. Veya deriz ki: Bu, makam karinesiyle bilinen diğer bir kayıt ile kayıtlıdır ki, sanki Hz. Musa *«İstersem sana isyan etmem, sabrederim»* demiştir. Eğer biz bunun inşaî değil haberi bir cümle olduğunu ve kayıt niyeti üzerinde bulunmadığını söylersek müşkülât açıkça görünmüş oluyor. Çünkü sabır göstermemek ve isyan etmek bu takdirde yalan olur. Böyle bir şey de peygamberlik makamına uygun değildir. Çünkü peygamberlikteki ismet sıfatına ters düşmektedir.

Cevap olarak deriz ki: Hz. Musa'dan çıkan bu söz, ikinci ve

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 15, sh: 333-335

üçüncü defalarda (birincide olduğu gibi) unutkanlıkla olmuştur. Unutkanlıkla olursa peygamberlik makamına bir zarar getirmez. Çünkü, unutkanlık özürdür.

Fakat şöyle bir itiraz vardır: İkinci ve üçüncü defalarda unutkanlığı kabul etmiyoruz. Zira bu İbn Hacer'in Buhari şerhinde *«Birinci defa Hz. Musa tarafından unutkanlıkla olmuştur. İkinci defa şarttır. Üçüncü defa da kasten olmuştur»* şeklinde tesbit edilmiştir.

Başka bir rivayette ise *«ikincisi kast, üçüncüsü ayrılıştır»* diye kaydedilmiştir.

Bazıları şöyle de diyebilir: Hz. Musa'nın kendisinden peygamberlik makamına zarar getirecek bir şey çıkmamıştır. Çünkü birinci defadaki muhalefeti affedilmiştir. Artık birinci defa olduktan sonra ikinci ve üçüncü defalarda muhalefet yoktur.

Fakat bu görüş üzerinde düşünmek gerekir. Kuşeyri: *«Hz. Musa kendisinden iki şey va'detti: Sabır va'detti ve bununla beraber «Allah dilerse» ibaresini getirdi. Böylece Hızır'ın fiiline sabır gösterdi. İkinci va'di ile, ona isyan etmeyeceğini belirtti. Ama bu ikinci va'di mutlak zikretti. 'Allah dilerse' ile kayıtlamadı. Binaenaleyh ona isyan etti; zira o «benden sorma» demişti. Böylece Hz. Musa ondan sordu ve «inşaallah»ı da belirtmedi. Dolayısıyla burada muhalefet Hz. Musa'dan sadır olmamıştır. Sadece mutlak olarak söylediğinde muhalefet vardır»* demiştir.

(70) *«(O kul): Eğer bana tâbi olacaksan...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Hızır, Hz. Musa'ya, cereyan eden hadiselerden sonra kendisine tabi olma iznini bu sözle vermiş oldu. Tabii bu da Hz. Mu-

sa'nın sabredeceğini, itaat edeceğini va'detmesinden sonra olmuştur.

«Bana hiçbir şey için soru sorma.»; yani fiillerimden gördüğün hiçbir şey için soru dahi sorma. Münakaşa ve itirazı zaten kabul etmiyorum. Soru dahi sorma. Ta ki ben o yaptığımın açıklamasına başlayıncaya kadar.

Ayetteki *«Hatta»* kelimesi gaye içindir. Bu gaye kelâmdan anlaşılanın son hudududur. Sanki Hızır tarafından deniliyor ki: *«Yaptıklarım için kalben itirazım olsun ki onu sana açıklayayım»*.

Bu kelime burada ebediyyet mânâsını da ifade edebilir. Yani hiçbir zaman bana herhangi bir şey sorma. Ta ki kendiliğimden sana ona dair haber vereyim. Haber verildikten sonra zaten sual sormak uygun değildir.

«Hatta» kelimesi burada ister birinci isterse ikinci mânâ için olsun, Hızır'dan gelen her fiilin bir hikmeti olduğunu ve kesinlikle güzel bir sonucu bulunduğunu ortaya koymaktadır.

HZ. YUŞA ONLARDAN AYRILDI MI?

(71-72) *«Böylece ikisi yürüdüler...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Bu ayetten anlaşılıyor ki Hz. Yuşa, ayrılmıştır. Yürüyenler Hz. Musa ile Hızır'dır. Hz. Yuşa, Hz. Musa'nın tâbii olmak durumundaydı. Sanki yokmuş gibi kabul edilmiştir. Bazıları da *«Hz. Musa, Yuşa'yı, Hızır'la buluştuktan sonra İsrailoğulları'na gönderdi»* demişlerdir.

Buhari, Müslim ve bazı muhaddisler merfu olarak İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyorlar:

«Hızır'la Hz. Musa deniz sahilinde yürümeye başladılar. Yanlarından bir gemi geçti. Gemicilere: «Bizi de alın» dediler. Gemiciler Hızır'ı tanıdılar ve onları ücretsiz olarak gemiye aldılar»

Ebu Hatim'in Rebi bin Enes'ten rivayet ettiğine göre, gemide olanlar ikisinin hırsız olduklarını zannettiler. Çünkü bulundukları yer korkunçtu. Onları gemiye almak istemediler. Yalnız yaşlı bir kişi: *«Bunlar yüzlerinde nur olan kişilerdir. Kesinlikle onları gemiye alacağım»* dedi ve aldı.

Bindikleri gemi (bazı rivayetlere göre) yeni ve kuvvetli bir tekneydi. Daha önce ondan daha güzel bir gemi yanlarından geçmemişti. Sahih rivayetlerden geldiğine göre bu gemi küçük gemilerdendi. Bir sahilden diğerine insanları götürüp getiriyorlardı. Ebu Hatim'in rivayetine göre bu gemi ile sefer yapıyorlardı.

Sahih hadislere göre Hz. Musa ile Hızır gemiye bindiklerinde bir serçe gelerek geminin kenarına kondu. Sonra gagasıyla su aldı. Bunun üzerine Hızır, Hz. Musa'ya: *«Benim ve senin ilmin, Allah'ın ilminden, ancak bu serçenin denizden eksilttiği miktar kadar eksiltmiştir»* dedi.

Onlar gemiye bindikten sonra Hızır keserle geminin tahtalarından birisini kaldırdı. Hz. Musa, Hızır'a: *«Onlar bizi parasız aldılar. Sen de onların gemilerini deldin. Gemide bulunanları boğmak mı istiyorsun?»* diyerek itirazda bulundu.

Ayetin zahirinden anlaşılıyor ki gemide kalanlar Hz. Hızır'ın yaptıklarını görmemişlerdi. Aksi takdirde ona bu imkânı vermezlerdi. (Aliyyulkâri bunu kesin olarak ifade etmiştir).

İbn'ul-Munzir ile İbn Ebi Hatim, Ebu'l Aliye'den ve Hammad

bin Zeyd tarikiyle Şuayb bin Haccab'tan şöyle rivayet ediyorlar: *«Hızır öyle bir kuldu ki onu ancak Cenab-ı Hakk'ın istediği kimse görebilirdi. O bu işi yaparken onu Hz. Musa'dan başkası görmedi. Eğer yolcular onu görseydiler kesinlikle mâni olurlardı. Çocuğu öldürürken de Hz. Musa'dan başka onu gören olmamıştır»* (Bu rivayet merfu bir hadis değildir. Allah sıhhatini daha iyi bilir.)

«And olsun, sen korkunç bir iş yaptın» cümlesindeki *«imren»* kelimesi, *«korkunç bir felaket»* demektir. Esasında çokluk sigası kullanılmıştır. Zira İbn Cerir'in de ifade ettiği gibi Araplar sanatın sırrında felaketleri çoklukla nitelendirirlerdi.

(73) *«(Musa): Unuttuğum bir şeyden dolayı...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu söz tavsiyeyi unuttuğundan dolayı Hz. Musa'nın beliğ bir şekilde özür belirtmesidir. Sanki onun bu işi unuttuğu Hızır'ın nezdinde mutlak sabittir. Yani onu kendi başına ifade etmesine de ihtiyaç yoktu. Ancak o bundan dolayı kınanmamasını Hızır'dan talep etmişti. Hz. Musa, unutması sebebiyle Hızır'dan kendisini kınamamasını istedi. Çünkü kâmil insan da bazen unutkanlıkla muaheze edilebilir. Bu muaheze unutmaya yol açan az önemsemeden ötürü meydana gelir. Aksi takdirde unutmakla muaheze etmek haklı olmaz. Çüknü unutmak insanın kudreti dahilinde olan bir şey değildir.

(74) *«Böylece ikisi yürüdüler...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Hz. Hızır, Hz. Musa'nın özrünü kabul etti ve ikisi gemiden çıkarak sahilde yürüdüler.

Bir rivayete göre ikisi bir köyden geçtiler. Bu yolculukları genç bir çocuğa rastlayıncaya kadar devam etti. (Buhari *«Bu çocuğun ismi Ceysu veya Haysu'dur»* demiştir). Sahih rivayetlere göre bu çocuk diğer çocuklarla beraber oynuyordu. On kişi kadardılar. İçlerinde ondan daha güzel, elbisesi daha temiz olanı yoktu. Hızır onu yakaladı ve öldürdü. (Buhari'nin rivayetinde *«Hızır onun başını gövdesinden kopardı»* denilmiştir).

Ayetin zahirine bakılırsa çocuk bâliğ değildi. Çünkü *«gulam»* tabiri bâliğ olmayanlar için kullanılır. Cumhur da bu görüştedir.

Bazı kimseler *«Bu çocuk bâliğ bir gençti»* demiştir. Nitekim, İbn Ebi Hatim, Said Bin Abdulaziz'den rivayet ediyor ki bu çocuk yirmi yaşındaydı. Araplar 20 yaşındaki delikanlılar için de *«gulam»* tabirini kullanırlar. *«Gulam»* tabirinin aslında bâliğ olanlar için kullanılması daha doğrudur. Çünkü *«gulam»* tabiri *«şehvetin şiddeti»* mânâsına gelen ihtilam kökünden alınmıştır. Bu da ancak bâliğ olanlarda bahis konusudur. Küçük çocuğa *«gulam»* denilmesi mecazidir. Ama ilk görüşte olanları şu ifade desteklemektedir: *«Tertemiz bir canı, bir cana karşılık olmaksızın öldürdün.»*

Baliğ bir kimsenin günahtan arınmış olması az görülmüş bir şeydir. Nitekim İbn Cübeyr'in merfu olarak rivayet ettiğine göre, İbn Abbas *«Zekiyyeten»* kelimesini *«küçük»* ile tefsir etmiştir. Yani küçük bir canı, bir cana karşılık olmaksızın öldürdün!

İmam Nevevi ve Kirmani'ye göre, burada maksat, Hz. Musa'nın onu haksız olarak öldürdüğüna dikkati çekmektir. Ancak Hz. Musa kısas hakkını betahsis zikretti. Çünkü katl makamına en uygun düşeni budur. Veya onların şeriatında çocuk için de kısas vardı. Nitekim Beyhaki'nin Kitab'ul-Marife'de belirttiği gi-

bi hadis alimleri «*Bizim şeriatımızda da hicretten önce çocuk için kısas vardı*» demişlerdir.

Sübki, «*Uhud Savaşı'ndan önce vardı, sonra nesholundu*» demiştir.

İbn Merduveyh'in Ubey b. Ka'b'tan rivayet ettiğine göre, Hızır o çocuğu öldürdüğü zaman Hz. Musa şiddetli bir şekilde bağırarak, «*Günahtan arınmış ve cinayet işlememiş olan bir kimseyi mi öldürdün?*» demiştir.

Fahreddin Razi, «*Münker, akılların inkâr, nefislerin nefret ettiği şeydir*» demiştir.

Ayetin sonundaki «*nukren*» kelimesi daha önceki ayetin sonundaki «*imren*» kelimesinden kötüleme hususunda daha beliğdir.

Rağıb, Müfredat'ında «*Münker felaket demektir. «İmren» ise bilinmeyen, zor şey demektir*» der. Bu mübalağa ifade ettiği için ifadeyi «*Daha önce yaptığından daha çirkin olan bir şeyi mi yaptın?*» şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَّكَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيْعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ
عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصٰحِبْنِيْ ۚ قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَّدُنِّيْ عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَانْطَلَقَا ۫
حَتّٰٓى اِذَآ اَتَيَآ اَهْلَ قَرْيَةِ ِۨاسْتَطْعَمَآ اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ يُّضَيِّفُوْهُمَا
فَوَجَدَا فِيْهَا جِدَارًا يُّرِيْدُ اَنْ يَّنْقَضَّ فَاَقَامَهٗ ۭ قَالَ لَوْ شِئْتَ
لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِيْ وَبَيْنِكَ ۚ سَاُنَبِّئُكَ
بِتَاْوِيْلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّفِيْنَةُ فَكَانَتْ
لِمَسٰكِيْنَ يَعْمَلُوْنَ فِي الْبَحْرِ فَاَرَدْتُّ اَنْ اَعِيْبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُمْ مَّلِكٌ يَّاْخُذُ
كُلَّ سَفِيْنَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَاَمَّا الْغُلٰمُ فَكَانَ اَبَوٰهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِيْنَآ
اَنْ يُّرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَّكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَاَرَدْنَآ اَنْ يُّبْدِلَهُمَا
رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكٰوةً وَّاَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ
لِغُلٰمَيْنِ يَتِيْمَيْنِ فِي الْمَدِيْنَةِ وَكَانَ تَحْتَهٗ كَنْزٌ لَّهُمَا
وَكَانَ اَبُوْهُمَا صَالِحًا ۚ فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَّبْلُغَآ اَشُدَّهُمَا
وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا ۖ رَحْمَةً مِّنْ رَّبِّكَ ۚ وَمَا فَعَلْتُهٗ عَنْ اَمْرِيْ ۭ ذٰلِكَ
تَاْوِيْلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾ وَيَسْـَٔلُوْنَكَ
عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ ۭ قُلْ سَاَتْلُوْا عَلَيْكُمْ مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾

75 — (O salih kul): «Ben sana benimle birlikte olmaya sabredemezsin demedim mi?» dedi.

76 — (Musa): «Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık benimle arkadaşlık etme. (O takdirde) benim tarafımdan sana bir özür ulaşmıştır» dedi.

77 — İkisi yine yürüdü. Nihayet bir kasaba halkına varıp onlardan yiyecek istediler. (Fakat kasaba halkı) onları misafir edinmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. (Salih kul) onu hemen doğrulttu. (Musa): «İsteseydin, elbette buna karşılık bir ücret alırdın» dedi.

78 — (Salih kul): «İşte bu seninle benim aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana sabredemediğin şeylerin yorumunu (içyüzünü) haber vereceğim» dedi.

79 — «O gemi, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu yapmak istedim; zira onların ilerisinde her sağlam gemiye el koyan bir kral vardı.

80 — «Erkek çocuğa» gelince, onun anne ve babası mümin kimselerdi. Bundan ötürü onları azgınlık ve küfrün sarmasından korktuk.

81 — «Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin.

82 — «Duvar ise, şehirde iki erkek yetimindi. Duvarın altında onlara ait bir hazine vardı. Babaları ise salih bir kimseydi. Rabbin istedi ki o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rablerinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendimden yapmadım. İşte hakkında sabredemediğin şeylerin yorumu (içyüzü) budur».

83 — (Ey Muhammed!) Sana Zul-Karneyn hakkında soruyorlar. De ki: «Size ondan bir zikr okuyacağım».

(75) *«(O salih kul): Ben sana...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet 16. cüzün birinci ayetidir. Bu ayetin aynısı 72. ayette geçmişti. Ancak bu ayette fazladan *«leke»* kelimesi getirilmiştir. Bunun sebebi Hz. Musa'nın onu uyarmaktan çekinmeyerek ikinci kez burukluk ve infial göstermesinden dolayı, tavsiyeyi terkedip az sabır göstermesidir.

(76) *«(Musa): Eğer bundan sonra...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Hz. Musa; *«Eğer bu sualden sonra senin yapacağın acaipliklerden birisinin durumunu sorarsam sakın benimle arkadaşlık yapma»* der. Hz. Musa'nın *«Benimle arkadaşlık yapma»* demekten maksadı *«Benden ayrılmaya kesinlikle karar ver»* demektir. Yoksa, *«Bundan sonra sana soru sorarsam arkadaşlığımı terkedebilirsin»* demek istememiştir. Yani *«istersen terkedersin»* demek istemiştir. Yani istersen terkedersin istersen etmezsin, dememiştir. Kesinlikle terket. Zira bana karşı bir özür elde etmiş olursun.

İmam Nevevi'ye göre ayetin son cümlesinin mânâsı şudur: *«Sen öyle bir noktaya varmış olursun ki ondan ötürü benden ay-*

rılmakta mazeret sahibi sayılırsın. Çünkü defalarca sana muhalefet ettim».

Allah'ın Rasûlü'nden sahih olarak şu rivayet nakledilmiştir: *«Allah'ın rahmeti bizim ve Musa'nın üzerine olsun, eğer arkadaşının yaptıklarına sabretseydi birçok acaiplikler görecekti. Fakat onu arkadaşından gayreti alıkoydu ve o da bu sözü söyledi».*

(77) *«İkisi yine yürüdüler...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayette bahsedilen kasaba hususunda çeşitli yorum ve tefsirler nakledilmektedir. Cumhurun görüşüne göre o kasaba Antakya'dır. (Bu görüşü Sa'lebi İbn Abbas'tan rivayet etmiştir).

İbn Hacer, bu hususta ki ihtilafın tıpkı *«Mecma'ul-Bahreyn»* in tayinindeki ihtilaf gibi olduğunu ve rivayetlerin hiç birine güvenilemeyeceğini söylemiştir.

Hadiste *«Onlar cimri bir köy halkına vardılar ve orada oturanlardan yemek istediler»* denilmektedir.

Hızır o köyün fesada girmesi uygun olmasına rağmen orada herhangi bir menfi hareket yapmadı. Sadece taat için orada ıslahata başladı. Çirkin kişilerin yaptıklarına perva etmedi.

Bazıları, *«Ayette iki kez zikredilen «ehl» kelimesi aynıdır. Çünkü bir kelime ma'rife olarak tekrarlanırsa ondan ilk kelimenin aynısı kastedilir»* demişlerdir. Bazıları da bu kaide daimi olmadığı için bu görüşe itiraz etmişlerdir. Çünkü *«birinci ehli»*den maksat köylülerin bir kısmıdır. Zira köye giren kimse ilk bakışta bütün köylüleri göremez. Nitekim rivayete göre Hz. Musa ile

Hızır'ın o kasabaya girme zamanı güneş batmazdan önceydi. *«İkinci ehl»*den de bütün köylüler kastedilmiştir. Çünkü rivayet olunduğuna göre Hz. Musa ile Hızır köyün bütün meclislerini tek tek gezmişler, onlardan yemek istemişlerdir. Eğer *ikinci ehl* yerine, zamir getirilseydi onların bütün köylülerden değil de bazılarından yemek istemiş oldukları anlaşılırdı. Belki de sadece erginlik çağına varan erkeklerden yemek istemişlerdir. Zira Ebu Hureyre'den gelen bir rivayette *«Erkeklerden yemek istedikten sonra bir kadın onlara «berire» denilen bir yemek yedirdi. Bunun için o kasabanın hanımlarına dua, erkeklerine de lânet okudular»* denilmiştir (Rivayetin doğru olup olmadığını Allah bilir). İşte bundan ötürü ayette ikinci kez ehl kelimesi tekrarlanmış, onun yerine zamir getirilmemiştir. Bu görüşün benzeri İmam Şafii'nin *Er-risale* adlı kitabında da nakledilmektedir.

«Bunun üzerine kasaba halkı onları misafir etmekten kaçındılar» cümlesine gelince, bu cümle onların yemek istemelerinin şeklini açıklamaktadır. Yani onlar doğrudan *«bize yemek, ekmek ve su verin»* demediler. Bunu *«Bizi misafir edin. Biz garibiz»* şeklinde söylemişlerdir. Zira *«O kasaba ehlinden yemek istediler»»* cümlesinin zahirine bakılırsa burada *«onlara yemek yedirmekten kaçındılar»* tabirini kullanmak gerekiyordu. Bu tabirin kullanılmayıp, *«onları misafir etmekten kaçındılar»* tabirinin kullanılmasından anlaşılıyor ki, yemek istemeleri doğrudan olmamıştır. Ayrıca *«Kasabalılar onlara yemek yedirmekten kaçındılar»* tabiri de kullanılmamıştır. Zira cömert bir insan dahi bazen yemek isteyenleri reddedebilir. Buna rağmen garip bir kimseyi misafir etmemek kadar kınanmaz.

Zeyneddin Muhsinî der ki: *«Cenab-ı Hak yemek istemeyi Hz. Musa ile Hızır'a, misafir edilmeyi de o kasaba halkına tahsis etti Çünkü yemek talebinde bulunmak, isteyenin vazifesidir. Misafir*

elmek de istenilenin görevidir. Örf bunu iktiza eder. Nitekim mukim bir kimse misafiri evine götürür, ona yemek yedirir».

Rivayete göre Hz. Musa ile Hızır maili inhidam (yıkılmak üzere) olan duvarın altına, geceleyin sığındılar. Çünkü başka bir sığınak yoktu. Geceler gayet soğuktu. Duvar da yolun kenarındaydı. Hz. Hızır eliyle duvarı düzeltti. (Bu husus İbn Abbas ve İbn Cübeyr'den rivayet edilmiştir). Kurtubi: *«Bu sahih bir rivayettir. Çünkü peygamberlerin haline en uygun olanı budur»* demiştir.

Bazıları, *«Bu, sahih bir rivayet olamaz. Çünkü Hz. Musa, Hızır'a: «isteseydin bunun karşılığında ücret alırdın» demiştir. Böyle bir elleme ile duvarın düzeltilmesi ücreti gerektirmez»* şeklinde itiraz etmişlerdir. Fakat itirazları şu şekilde reddedilmektedir: Hedef yerini bulduktan sonra ister el vurma şeklinde isterse başka şekillerde olsun, insan o hedefe varmak için gereken ücrete müstehak olur.

Bazıları, *«Hz. Hızır duvarın önüne bir direk vurmak suretiyle onu düzeltti»* demişlerdir. Mukatil, *«Kireçle onu yaptı»* diyor. Bazıları da *«Evvela duvarı yıktı, sonra yeniden yaptı»* dediler.

İbn'ul-Enbari *«El Mesahif»*te Ubey bin Kâb kanalıyla Rasûlullah'tan şöyle rivayet ediyor: *«Hz. Peygamber bir zaman bu ayeti: «Onlar o kasabada maili inhidam bir duvar buldular. Hızır onu yıktı, sonra da oturup inşa etti» şeklinde okuyordu».*

Bu duvarın yüksekliği Nevevi'nin Vehb bin Münebbih'ten rivayet ettiğine göre 100 zira' idi. Es-Sefini'nin tefsir alimi Sa'lebi'den rivayet ettiğine göre duvarın alanı 100x100 zira' idi. Tabii bu, o kasabanın ölçüsüne göreydi. Uzunluğu 500 zira', genişliği de 50 zira'ydı. Halk korku ile onun altından geçip gidiyordu.

Hz. Musa, Hızır'ı tahrik ederek yaptığına karşılık almak ve alınanla geçimlerini sağlamak kabilinden şöyle sordu: *«Dileseydin buna karşı mutlaka bir ücret alırdın».*

Bazıları, *«Hz. Musa bu sözü teşvik için değil, onun bu işi yapmasının fuzuli olduğunu belirtmek ve kendisinden istenilmeyen ve faydası da tam olmayan bir işle meşgul olmasının gereksizliğini beyan için söylemiştir»* dediler.

Hz. Musa, köylüler tarafından mahrum edildiklerini, üzerlerinde bir şey bulunmadığını, ihtiyaçlarının da şiddetli olduğunu ve zahirde onun malayani ile meşgul olduğunu görünce sabredememiş ve bu şekilde itirazda bulunmuştur.

(78) *«(O salih kul): İşte bu seninle benim aramızın...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Hz. Musa'nın (birinci ve ikinci değil) üçüncü itirazı ayrılma sebebi olmuştur. Çünkü birinci ve ikinci itirazın zahiri şeriata aykırı idi. Bu nedenle Hz. Musa orada özür sahibi sayılmıştı. Fakat burada öyle değildir. Çünkü kötü bir insana iyilik yapmak kınanmaz, aksine övülür.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, Hz. Musa'nın gemi ve erkek çocuk hakkındaki sözleri Allah rızası içindi. Bu üçüncü meseledeki sözleri ise nefsiydi. Dünya talebi içindi. Bu sebeple üçüncüsü daha basit bir hata olduğu halde, ayrılık sebebi sayılmıştır. (Kuşeyri de bunun benzerini hikâye etmektedir. Fakat bu rivayetin İbn Abbas'tan geldiği hususu sahih olmayabilir).

İbn Ebi Dünya, Beyhaki ve İbn Asakir'in Ebu Abdullah el-Malati (veya Maltiyyi)den rivayet ettiklerine göre, Hızır, Hz. Musa'dan ayrılmak istediğinde, Hz. Musa, Hızır'a *«Bana tavsiyede*

bulun» dedi. Hızır: *«Daima menfaat verici ol, zarar verici olma. Daima güler yüzlü ol, öfkeli olma. Mücadeleden sakın. İhtiyacın olmaksızın bir yere gitme. Hiçbir kişiyi yaptığı suçtan ötürü ayıplama. Ey İmran'ın oğlu, kendi hatan için ağla»* dedi.

İbn Ebi Hatim ve İbn Asakir, Yusuf bin Esbab'tan şöyle rivayet ediyorlar: Hızır, Hz. Musa'ya ayrılmak istediği zaman şöyle dedi: *«Ey Musa! Amel etmek için ilim öğren. Onu halka nakletmek için öğrenme».* Hz. Musa da Hızır'a : *«Bana dua et!»* dedi. Hızır ona: *«Allah sana taatini kolaylaştırsın»* diye dua etti. (Bu haberlerin sahih olup olmadığını Allah daha iyi bilir.)

«Şimdi sana hakkında sabredemediğin şeylerin tevilini haber vereceğim» cümlesinde geçen *«Tevil»* kelimesi, esasında, bir şeyi son varacağı noktaya çevirmek demektir. Yani bir şeyin sonucu demektir. Nitekim burada bir şeyin sonucu haber verilmektedir, yorumu değil.

Ayet metnindeki *«ma»* edatı Hızır'dan sadır olan fiillerdir. Onlar da gemiyi delmek, erkek çocuğunu öldürmek, maili inhidam olan bir duvarı düzeltmektir. Bunlar kısaca, gemiyi gâsıb bir kraldan kurtarmak, müslüman anne ve babayı şerir bir evladın şerrinden kurtarıp ondan daha üstününü kendilerine vermek, iki yetime ait hazineleri büyüdükten sonra çıkarmak sebebiyle yapılmıştır.

(79) *«O gemi, denizde çalışan...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani delmiş olduğum gemiye gelince o, zalimler karşısında güçsüz ve zayıf olan bazı kimselere aittir.

Bazıları *«Bu gemi o fakirlerin gerçek malıydı»* derken, bazı-

ları da *«Esas malları değildi. Onlara borç olarak verilmişti»* demişlerdir. Fakat bu ikinci yorum zahirin hilafınadır, delilsiz kabul edilmez.

«Miskin» kelimesi en meşhur tefsire göre hiçbir şeyi olmayan kişi demektir. Gemisi olanlara, miskin demek uzak bir ihtimal olur. Fakat burada kendilerine merhamet kasdıyla miskin denilmiştir.

Onlar o gemiyi denizde çalıştırıyor, onunla geçiniyorlardı. Ben o gemiyi delmek suretiyle ayıplı yapmak istedim ki önlerinde bulunan kral onu gasbederek ellerinden almasın. Yoksa gemide bulunanları öldürmek istemiş değilim.

Ayet metnindeki *«Verae»* kelimesi hem ön, hem arka mânâsına kullanılır. Onların önünde bir kral vardı veya kendilerini arkadan takip etmekte olan bir kral bulunuyordu. Kur'an-ı Kerim'de bu kelime çokça zikredilmektedir. Lûgat alimlerine göre bu kelime ihtilafsız *«ön»* mânâsına gelmektedir. Ancak *«arka»* veya diğer mânâlara geldiği hususunda ihtilaf vardır. Çoğu *«ön, bunun hakiki mânâsıdır»* demişlerdir. Bazılarına göre bu kelime zıd anlamlı kelimelerdendir.

Ayetin zahiri delâlet eder ki Hz. Musa daha önce bu hareketin tevilini bilmemiştir. Bu nedenle Rebi'den gelen şu rivayetin telifinde müşkülat vardır: Hızır gemiyi delerek, onu zalim kralın elinden kurtarınca gemi sahiplerine yönelerek: *«Geminizi delmemin sebebi size daha hayırlısını irade etmemden ileri geliyor»* dedi ve onlar da onun bu fikrini sevinerek kabul ettiler. Sonra gemilerini eskisi gibi, yepyeni bir şekilde onlara geri verdi.

Bu rivayete bakılırsa Hızır onları gemiyi delme hususunun neye dayanmakta olduğuna vakıf kılmıştır. Hz. Musa da o zaman oradaydı. Oysa bu ayete bakıldığında Hz. Musa'nın geminin

delinme sebebini bilmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu habere güven duyulmaz. *«Belki bu hadise olduğu zaman Hz. Musa orada değildi»* şeklindeki yorum ise asılsızdır.

(80) *«Erkek çocuğuna gelince...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani, Hızır'ın öldürdüğü erkek çocuğa gelince, onun anne ve babası mümindi. El-İtkan'da yazıldığına göre babasının adı Kazır, annesinin adı ise Sehva idi. İbn Abbas'ın kıraatında ve Ubey' in mushafında ayet, *«Erkek çocuğa gelince o kâfirdi. Fakat anne ve babası mümindi»* şeklindedir. Yedi kıraatın mânâsı da böyle olmasına rağmen, onlarda *«O kâfirdi»* ibaresi yoktur. Bu sadece metinden anlaşılmaktadır.

«O erkek çocuğu bâliğ idi» diyen kimseler bu kıraatı delil olarak göstermişlerdir. Çünkü küçük çocuk hakiki olarak ne küfürle ne de imanla sıfatlanmaz. İmam Nevevi onların bu görüşlerine iki şekilde cevap vermiştir:

a) O kıraat şazzdır, delil olmaz.

b) Ona *«erkek çocuk»* mânâsına gelen *«gulam»* denilmiştir. Çünkü o, eğer yaşarsa erkek çocuk olarak bulûğa erecektir.

«Bundan ötürü onları azgınlık ve küfrün sarmasından korktuk»; yani anne ve baba evlât sevgisine kapılarak ona tâbi olacaklardır. (Bu yorumu İbn Cübeyr rivayet etmiştir).

Veya onların imanlarını kirletmesinden korktuk. Evvela kirletecek, sonra tamamen götürmeye sebep olacaktır.

Buhari şarihlerinden bazıları *«korktuk»* mânâsına gelen *«Ha-*

şeyna» fiilini «*ilim*»le tefsir etmişlerdir. Yani onun bâliğ olduğunda anne ve babasını küfre davet edeceğini, onların da ona icabet edip, kendisini çok sevdiklerinden ötürü onun dinine gireceğini bildik.

Bazı müfessirlere göre ayetin mânâsı; «*onlara saldırmasından; onların nimetlerini inkâr etmesinden, varlığının sebebi olduklarını unutmasından ve kötülük yapmasından korktuk*» şeklindedir.

Bazı müfessirler de; «*Onun, onların imanıyla tuğyan ve küfrü birleştirip aynı evde iki mümin ile bir kâfirin birarada yaşamasından korktuk*» şeklinde ayete mânâ vermişlerdir.

Bazı rivayetlerde şöyle varid olmuştur: «*O erkek çocuk ifsad ediciydi*». Bazı rivayetlerde ise; «*yol kesiyor, anne ve babasına yemin ederek «ben bunu yapmadım» diyordu. Onlar da bu yeminlere göre onun yapmadığına dair yemin ederek, onu kendisini takip edenlerden koruyorlardı*» şeklindedir.

«*Bâliğ idi*» diyenler bu rivayeti de delil göstermişlerdir. «*Küçüktü*» diyenler ise «*Bu rivayeti sahih değildir*» diyorlar. Nitekim doğrusu da budur.

Bu söz Cenab-ı Hakk'a mı, Hızır'a mı aittir? Zahire göre bu söz, Hızır'a aittir ve Hz. Musa'ya cevap teşkil etmektedir.

(81) «*Böylece istedik ki Rableri...*»

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Abbas'ın tefsirine göre ayetin metnindeki «*zekât*» kelimesi din demektir. Bu lâzımla tefsir etmektir. Müfessirlerin ço-

ğu bu kelimenin günahlardan ve düşük ahlâktan tertemiz olmak mânâsına geldiğini söylemişlerdir

«Rab» kelimesinin burada kullanılması ve anne ile babaya izafesi, Rablerinin onlara, o öldürülen çocuktan daha hayırlısını, iman, günahlardan temizlik ve iyilik bakımından daha hayırlısını vereceğini gösterir.

«Ruhmen» kelimesi *«rahmet»* demektir. Zira her iki kelime de mastar olarak bu mânâda kullanılmaktadır. Yani Allah, onlara rahmet etmek, onlara iyi davranmak bakımından daha ya kınını kendilerine vermek istedi.

İbn Ebi Şeybe, İbn'ul-Munzir ve İbn Ebi Hatim, Atiyye'den şöyle rivayet ederler: *«Ayetin mânâsı; anne ile babanın kendilerine verilecek evladı, daha önceki evlatlarından daha fazla sevecekleri ve ona karşı daha merhametli olacakları şeklindedir».*

Bu mânâya binaen ayetten maksat şudur: Anne ve babanın katında sonradan verilen çocuk, öldürülenden daha sevimli olur. Bu da ya güzel ahlâk veya fizyonomi bakımından veya hem ahlâken hem de fizik bakımından daha güzel olmasından ileri gelmektedir.

İbn'ul-Munzir ve İbn Ebi Hatim'in İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre *«O erkek çocuk yerine, Cenab-ı Hak onlara bir kız verdi ve o kız da bir peygamber doğurdu».*

Sa'lebi; *«Bu kız Hz. Yunus bin Metta'ya yetişti. Peygamberlerden birisi onunla evlendi ve o bir peygamber doğurdu. Allah o peygamberin eliyle bir ümmeti hidayete erdirdi»* demektedir.

İbn'ul-Munzir'in Yusuf bin Ömer'den rivayet ettiğine göre bu kız iki peygamber doğurmuştur.

Bazıları; *«Cenab-ı Hak bu anne ile babaya, kendileri gibi mümin bir evladı, o öldürülen evlad yerine verdi»* demişlerdir.

(82) *«Duvar ise, şehirde iki yetimindi...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu iki çocuğun isimleri bir rivayete göre Esrem ve Serin'di. Yetim ve küçüktüler. Babaları ölmüştü. Zira insanların yetimliği babanın ölümüyledir. Hadisi şerifte *«Bâliğ olduktan sonra yetimlik bahis konusu değildir»* diye varid olmuştur.

İbn Atiyye; *«Muhtemel ki bu iki çocuk bâliğdi. Fakat bâliğ olmayan çocuğa ıtlak olunan «gulam» kelimesi onlara şefkat için kullanılmıştır»* demişse de İbn Atiyye'nin bu tevili biraz uzaktır.

*«Bu şehir»*den maksat, daha önce bahsedilen yerdir Burada *«şehir»* mânâsına gelen *«el-Medine»* kelimesi kullanılmıştır. Bu, onun içinde yaşayan iki yetime verilen önemden dolayı şehre verilen önemi belirtmek içindir. Zira o iki çocuk o şehirli idiler ve babaları salih bir insandı.

Ayet metnindeki *«Kenz»* kelimesi yere gömülmüş altın ve gümüş para, hazine demektir (Nitekim Buhari *«Tarih»*inde, Tirmizi ve Hakim, böyle rivayet etmişlerdir).

İkrime de *«Kenz»*in toprağın altına gömülmüş altın ve gümüş para olduğunu söylemiştir.

«Burada hazineyi meydana getiren kişi «salihlik»le vasıflandırılmıştır. Oysa hazine kuranlar hakkında gelen yerici rivayetler buna ters düşmektedirler» denirse, biz de, cevap olarak deriz ki: Yerilen hazine hukuken çıkartılmayan hazinedir. Şer'an çı-

kartılmış hazineye yerilmiş mânâda hazine denilmez. Nitekim *«Zekatı verilmeyen her mal hazinedir»* sözü de buna işaret etmektedir. Zira Hz. Peygamber burada hazinenin lûgat mânâsını değil şer'i ahkâmını beyan etmektedir. Çünkü peygamber lûgavî mefhumları belirtmek için gönderilmemiştir.

«Hazine ister Şer'an çıkarılmış olsun, ister olmasın haramdır; çünkü istifçilik haramdır» diyen kimseye *«Hazinenin helâl olması, bizden önceki ümmetlerin şeriatında vardı»* denir. Delil olarak da Tabaranî'nin Ebu Derda'dan naklettiği bu ayetle ilgili şu rivayet ileri sürülür: *«Onlar için hazineler helâl ganimetler haram kılındı. Bizim için ganimetler helâl, hazineler (yani parayı tedavülden çekmek istif etmek) haram kılındı»* (Abdurrezzak, İbn'ul-Munzir ve İbn Ebi Hatim, Katade'den bunun benzerini rivayet etmişlerdir).

Sakın hiç kimse *«hazine niçin bizden önceki ümmetlere helâl, bize haram kılınıyor?»* demesin. Çünkü Cenab-ı Hak dilediğini helâl, dilediğini haram kılar. Bunlar sünnetler ve farzlardır. Bir ümmete helâl, bir ümmete de haram kılınırlar.

Hakim, İbn Abbas'tan sahih olduğunu söyleyerek şunu naklediyor: *«O hazine altın ve gümüş değildi. Sadece ilim sahifeleriydi»* (Bunun benzeri İbn Cübeyr'den de rivayet edilmiştir).

«Onların babaları salih bir kişiydi» ibaresindeki *«Baba»* kelimesinden zahire göre öz kastedildiği anlaşılıyor.

İbn Ebi Şeybe, Ahmet, İbn Ebi Hatim, Hayseme'den şöyle rivayet etmişlerdir: Hz. İsa buyurdu ki:

«Mümin bir kişinin soyuna cennet olsun. Sonra yine cennet olsun. Onun arkasından nasıl korunurlar?» (Hayseme bunları naklettikten sonra bu ayeti okudu).

Abd bin Humeyd, İbn'ul-Münzir, Vehb'den şöyle rivayet ediyorlar: *«Cenab-ı Hak salih bir kulun yüzü suyu hürmetine kabilesini insanların şerrinden korur».*

Hz. Hasan bazı Haricilerle tartışırken onlardan birine; *«Kur'an'da bahsi geçen iki çocuğun malını Allah ne adına korudu?»* diye sorunca, o Haricî: *«Babalarının salih olması yüzü suyu hürmetine korudu»* dedi. Bunun üzerine Hz. Hasan dedi ki: *«Benim babam ve dedem ondan daha hayırlıdır».* O zaman, Haricî; *«Allah bize sizin hasmınızı mağlub edecek bir kavim olduğunuzu haber vermiştir»* dedi ve tartışmadan vazgeçti.

Bu kişinin salihliği hakkında bildirilenlere göre, halk, emanetlerini onun yanına bırakıyor o da onları olduğu gibi sahiplerine teslim ediyordu. Bazıları, bu kişinin seyyah olduğunu söylemişlerdir.

Rabbin (yani senin işlerini tedbir eden, senin işlerine sahip bulunan yüce Allah), o iki yetimin erginlik çağına ermelerini ve hazinelerini o duvarın altından çıkarmalarını istedi. Eğer ben duvarı düzeltmeseydim duvar yıkılacak ve hazine duvarın altından çıkacaktı. Fakat onlar henüz hazinelerini koruyup, ondan yararlanabilmeye muktedir değillerdi.

Tefsirciler derler ki: İki yetim de duvarın altında hazine bulunduğunu bilmiyordu. Bir vasileri vardı ve o bu işi biliyordu. Fakat o da ortada yoktu. Duvar da yıkılmaya yüz tutmuştu. Eğer yıkılsaydı hazine zayi olacaktı. Onun için Hızır duvarı yeniden inşa etti.

Rabbim bunu bir rahmet olarak istedi. Yani böyle irade etmesinin nedeni onlara merhamet buyurmasıdır.

«Ben onu kendimden (yani kendi görüşüme göre) yapma-

dım. İşte bu söylediklerim, ortaya koyduğum neticeler, hakkın da sabredemediğin şeylerin tevili ve yorumudur.»

60. ayetten 82. ayete kadar gelen bu bölüm Hz. Musa ile Hızır hadisesini içermektedir ve burada bitmiştir.

(83) *«(Ey Muhammed!) Sana Zu'l-karneyn hakkında. .»*

Bu Ayetin Tefsiri

Meşhur tefsire göre bu suali Rasûlullah'a Kureyşliler sormuşlardır. Tabii yahudilerin teşvikiyle ve imtihan maksadıyla..

Bazı müfessirler *«Yahudiler sormuşlardır»* derler ve bu görüşü Süddi'den de bu şekilde rivayet ederler. Rivayetlerin çoğu *«Bu ayet bu sorudan sonra inmiştir»* şeklinde gelmektedir. Binaenaleyh burada istikbal sigasının kullanılması sadece geçmişteki bir olayın muhatapların gözlerinin önüne getirilmesi içindir.

Bazıları *«İstikbal sigasının kullanılması onların bu sualde ısrar etmeleri sebebiyledir»* demişlerdir. Bazı rivayetler, *«Bu, ayetin sualden önce nazil olduğuna delâlet eder»* şeklinde gelmiştir. Mesela Ukbe bin Amr'dan gelen bir rivayete göre, kitap ehlinden bir grup sahife ve kitaplar getirerek dediler ki: *«Bize Rasûlullah'tan izin al da yanına gidelim».* Ben Hz. Peygamber'e gittim. Onların geldiklerini ve durumlarını haber verdim. Hz. Peygamber: *«Onların benimle ne ilgileri var? Onlar bana, benim bilmediklerimi soruyorlar. Ben ancak bir kulum. Rabbimin bana bildirdiğinden başkasını bilmem»* dedi. Sonra da: *«Bana su getir de abdest alayım»* dedi. Suyu getirdim, abdest aldı. Sonra evindeki mescide girdi. İki rekât namaz kıldı. Namazdan kalktığında yüzünde sevinç vardı. Bana dedi ki: *«Git onları getir. Kapıda sahabilerden kim varsa onları da içeriye davet et».* Onları içeri gö-

türdüm. Rasûl-ü Ekrem kendilerini gördüğünde: *«Eğer isterseniz bana soracaklarınızı size haber vereyim, isterseniz siz söyleyiniz»* dedi. Onlar, Rasûlullah'a: *«Sen bize haber ver»* dediler.

Cumhur birinci görüştedir. Çünkü rivayetin sıhhatı kesinlikle sabit olmamıştır.

ZÜ'L-KARNEYN KİMDİR?

Zü'l-karneyn konusunda ihtilaf edilmiştir.

Zü'l-karneyn *«iki boynuz sahibi»* demektir ve bu kişi hakkında çeşitli rivayetler gelmiştir:

1) O, Allah tarafından yeryüzüne gönderilen ve her şeyden kendisine bilgi verilen bir melektir (Bu Cübeyr bin Mufeyr'den rivayet edilmiştir).

2) O salih bir kuldur. Cenab-ı Hak ona yeryüzünün hükümranlığını vermiştir. İlim ve hikmet ihsan etmiştir. Onu halkın gözünde heybetli kılmıştır. Fakat kim olduğunu bilmiyoruz.

Ona Zü'l-karneyn (iki boynuzlu) denmesinin nedenleri de şudur:

a) O insanları Allah'a davet etmiştir. Onun sağ tarafına, (sağ boynuzuna) vurulmuş, ölmüştür. Sonra Allah onu yeniden diriltmiş, tekrar insanları Allah'a davet etmiştir. Bu sefer sol tarafına vurularak öldürülmüştür. Allah onu tekrar göndermiş ve böylece iki boynuzlu lakabını almıştır. Ve yeryüzü onun hakimiyetine verilmiştir.

b) Onun vaktinde iki nesil inkıraza uğradığı için kendisine *«iki boynuzlu»* denmiştir.

c) Başındaki miğfer bakırdandı ve çift boynuzluydu (Bu Vehb bin Münebbih'ten rivayet edilmiştir).

d) Başında iki örgü gibi iki boynuz vardı. Bunları kapatmak için ilk sarık saran odur (Bu rivayet Ubey bin Ya'la'dan gelmiştir).

e) Tacının iki boynuzu vardı.

f) O dünyanın iki boynuzunu, (yani doğusunu-batısını) gezdiği için bu ismi almıştır (Bu merfu bir hadiste varid olmuştur).

g) İki saç örgüsü vardı. (Bunu Katade ve Yunus bin Ubeyd rivayet etmiştir).

ğ) Kendisine Nur ve Zulmet musahhar kılınmıştır. Yola çıktığında önünde nur (yani ışık), arkasında karanlık uzardı. Arkasından kimse kendisine yetişemez ve önünden kimse kaçamazdı.

h) O, nur ile zulmetli yere girdi.

i) Uykusunda güneşe yükseldiğini ve güneşi iki boynuzundan tuttuğunu gördü.

j) Belki yiğitliğinden ötürü kendisine bu lâkab verilmiştir. Sanki boynuzlarıyla diğer insanları toslardı. Nitekim Ezdeşir Behmen de *«iki uzun elli»* lâkabını bu sebeple almıştır. Çünkü emri istediği noktaya kadar uzanırdı.

Bu görüşlerin her birisine göre bir veya birkaç rivayet belirtilmekteyse de bunlar arasında sahih denebilecekler hemen hemen pek azdır.

3) O, Feridun (veya Efridun) bin Esfiyan bin Cemşid'dir. Fars krallarının beşincisidir. Adil ve Allah'a itaat eden bir hükümdardı.

«Suver'il-Eklam» adlı eserinde Ebu Zeydi Belhi, *«O vahiyle takviye edilmişti»* diyor. Yani kendisine peygamberlik verilmişti. Diğer tarihlerin hemen hemen hepsinde *«Yeryüzünün hakimiyetini hemen hemen elde ettiği; Ayraç, Selem ve Tor isimli üç oğlu arasında yeryüzünü taksim ettiği, Ayraç'a Irak, Hind ve Hicaz'ı verip, onu veliahd (taht sahibi) kıldığı, Selem'e Mısır, Rum ve Mağrib memleketlerini, Tor adlı oğluna da Çin, Türk ve doğuyu verdiği, her birisi için hükmedebileceği birer kanun koyup, onlara (o üç kanuna) «siyaset» ismini verdiği»* belirtilir.

Bu kişiye Zü'l-karneyn (iki boynuzlu) denmesi, dünyanın iki tarafını mülküne geçirmesi veya saltanatının uzun sürmesi sebebiyledir. Nitekim, *«Ravdat'us-Safa»* adlı eserde *«beşyüz sene»* hükmettiği zikredilmektedir.

Secaat ve kahramanlığı diğer kralları mağlup ettiği için, bunun nişanesi olarak kendisine bu ismin verildiği de söylenmiştir. Tarihçiler, bu kişinin şark ve garba sefer yapmadığını, ancak bütün memleketleri kendi hükmüne sokanın Gavah el-İsfahani adlı, Dahhakî Mari'nin saltanatını yıkan bir *«haddad»* olduğunu ve onun ölümüne kadar ordularının başında kaldığını söylerler.

4) O Yunan'lı İskender'dir.

İbn'ul-Kesir, *«İskender, Filis'in oğludur»* der ve atalarını Hz. İbrahim'e kadar sayar. Payitahtı Makedonya'ydı. İbn Zeyd'

in *«Onun payitahtı Mısır'dı»* demesi yanlıştır. Küçük Dara'yı mağlub eden Makedonyalı İskender'dir. Fars memleketini tamamen elde etti. Onun doğumu Büyük Dara'nın saltanatının 13. yılına tesadüf etmektedir. Hatta bazıları *«Bu Makedonyalı İskender, Büyük Dara'nın oğludur»* şeklinde iddiada bulunmuşlardır. Bu iddiaya göre Büyük Dara, Filokos'un kızıyla evlenmiş, onunla gerdeğe girdiğinde kendisinden pis bir koku geldiğini hissetmiş, bu sebeple kadını babasının evine göndermiştir. O da İskender' den hamile kalmıştır. Doğduktan sonra İskender, babası Filikos' un himayesinde büyüdüğü için kendisine nisbet edilmiştir.

İskender'in Büyük Dara'nın oğlu olduğuna dair delil olarak şunlar ileri sürülmektedir: İskender, Küçük Dara'yı mağlup ettiğinde, Küçük Dara son nefesini vermekteyken ona yetişti. Başını kollarına bırakarak: *«Ey kardeşim, bana seni bu hâle kimin getirdiğini söyle ki intikamını ondan alayım»* dedi. Fakat bu iddia bâtıl ve asılsızdır. Böyle bir hadise olsa bile *«Ey kardeşim»* sözü bir hükümdarın diğer bir hükümdara ikramı kabilindendir.

İskender'e *«Zü'l-karneyn»* denilmiştir. Çünkü yeryüzünün iki tarafını işgal etmiştir veya şecaatinin nişanesi olarak böyle bir lâkab almıştır.

Bu görüşü savunanlar tarafından bu salih kişinin bütün yeryüzünün hakimiyetini elde ettiğine değinen Kur'an ayetleri delil gösterilmiştir. Böyle bir kralın zikrinin daimi bir şekilde olması, gündemde tutulması gerekir. Tarih kitaplarında bu hadde kadar mülk ve hakimiyeti varan kral, ancak Makedonyalı İskender' dir. Çünkü babası öldüğünde mağrib krallarının tamamını yendi ve hepsini kahretti. Yeşil Deniz'e vardıktan sonra Mısır'a döndü. El-İskenderiye kasabasını inşa etti. Sonra Şam'a girdi. İsrail'e yöneldi Kudüs'e vardı. Kudüs'ün mezbahında kurban kesti. Sonra Azerbaycan'a yöneldi. Kafkasya'daki Demirkapı'ya vardı.

Iraklılar'ın tamamı onun hükmüne girdi. Kıptî ve Berberîlerin hepsi onun hakimiyetini kabul ettiler. Dara'yı istila etti, Hindistan ve Çin'e seferler düzenledi. En uzak milletlerle savaşlar yaptı ve Horasan'a dönünce birçok şehir bina etti. Irak'a vardı, Zur şehrinde hastalandı ve burada öldü. Bazıları da ölümü hakkında başka şeyler söylemişlerdir. Onu altından yapılmış bir tabuta koydular, İskenderiye'ye götürdüler. 32 sene yaşadı. Krallık müddeti 12 senedir. Bazıları *«36 sene yaşadı, 16 sene hakimiyeti vardır»* demişlerdir.

Kur'an'la sabit olduğuna göre, Zü'l-karneyn dünyanın en büyük bölümünü elde etmiştir. Tarihle de böyle bir hükümdarın Makedonyalı İskender olduğu sabit olmuştur. O halde Zü'l-karneyn'den maksat kesinlikle İskender'dir. İmam Fahreddin Razi bunu böyle zikretmiştir. (1)

Fakat bu görüşte kuvvetli bir şüphe vardır: Makedonyalı İskender Aristo'nun talebesidir. Aristo Atina'da bulunuyordu. Babası onu Aristo'ya teslim etti. O beş sene Aristo'nun yanında kaldı. Felsefeyi ondan öğrendi ve felsefede mahir bir insan olarak ortaya çıktı ve Aristo'nun ekolü üzerindeydi. Bu nedenle Cenab-ı Hakk'ın onu Kur'an'da tazim etmesi Aristo'nun ekolünün hak olmasını gerektirir. Oysa bu mezhebin hak olmasına imkân yoktur.

Bu itiraza şöyle cevap verilebilir:

Onun her hususta Aristo'nun ekolü üzerinde olması gerekmez. Zira bir şahsın talebeliğini yapmak, her hususta ona uy-

(1) Fahreddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 5, sh: 750

mak gibi bir durum ortaya çıkarmaz. Nitekim, İmam Ebu Hanife'nin talebeleri birçok hususlarda hocalarına muhalefet etmişlerdir. İskender'in de Aristo'ya küfrü gerektiren hususlarda muhalefet etmiş olması mümkündür. Kudüs mezbahında kurban kesmesi hukemanın ileri sürdükleri her şeye kâni olmadığına delâlet eder.

Fakat bu cevap uzak bir ihtimal şeklinde değerlendirilmiştir. Meşhur odur ki İskender, hukemanın dediklerinin aynısına hükmediyordu. Mezbahada kurban kesmesine gelince, bu olay kesinlikle sabit değildir. Bunun delil olması, zayıf bir ihtimaldir.

Bazıları da *«İskender'in o devirde Aristo ekolüne bağlanması küfrünü gerektirmez. Çünkü o, Allah'ı bilir, onu tazim eder, ondan başkasına tapmazdı»* demişlerdir. Nitekim Şehristani'nin şu nakli de buna delâlet eder: *«İskender'i tazim bakımından secde etmek hususunda filozoflar birleştikleri zaman, İskender onlara «yaradandan başkasına secde etmek caiz değildir»* dedi. İskender'e bir peygamber de gelmemişti. Çünkü o Hz. İsa'nın doğuşundan 300 sene önceydi. Peygamber o dönemde İsrailoğulları'ndan geliyordu ve onlara gönderiliyordu. İskender ise İsrailoğulları'ndan değildi. Şu halde İskender'in hükmü, fetret ehlinin hükmü gibidir (yani iki peygamber arasındaki zamanda yaşayanların hükmü gibidir ki bunlar bazı hakaik ehline göre mesul değildirler. Nitekim Cenab-ı Hak: *«Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap verici değiliz»* buyurmaktadır.) Bu cevabı kabul etsek dahi şüphe tamamen ortadan kalkmaz. Çünkü Cenab-ı Hak fetret ehline ait hükümlerle hükmeden bir kimseyi Kur'an ayetlerinin delâlet ettiği tarzda tazim etmez.

Tarihlerde sabit olan şudur ki, Makedonyalı İskender'in yanında Aristo vezir (yani başbakan) mesabesindeydi. Mühim hususlarda onunla istişare ediyor, onun fikriyle iş yapıyordu. O tarihlerde İskender'in Hızır'la biraraya geldiği zikredilmemiştir.

Onu vezir edinmesi de bahis konusu değildir. Oysa Zü'l-karneyn' in Hızır'ı vezir edindiği sabittir.

5) İskender Rumî'dir. Yunanlı İskender'den çok evvel dünyaya gelmiştir. Ona *«En büyük Zü'l-karneyn»* denilmektedir. Adı Merzuban bin Merdebe'dir ve Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan gelmektedir. Siyah benizli bir kişiydi. Bazıları isminin Abdullah bin Dahhak olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise onun isminin Musab bin Abdullah bin Kaynun bin Mansur bin Abdullah bin Ezd bin Avn bin Zeyd bin Kehlan ve Seba bin Ya'reb bin Kahtan olduğunu söylemişlerdir.

Bazı müdekkiklere göre Yunanlı İskender ile Rumî İskender, Küçük Dara'yı mağlûp eden kişiye isim olarak verilmiştir. Rum, Süryani ve İran tarihleri, bu İskender'i Rumî'ye nisbet ediyorlar.

Bazı müdekkikler bu tarihi Solonos bin Tabahos adlı Antakya'yı bina eden hükümdara nisbet ederler. İbn Ebi Şükr bunu tashih etmiştir. Ulumbek gibi bazı tarihçiler de rumî tarihi bu iki şahsa nisbet etmekten çekinmişlerdir. Çünkü tearuz eden deliller vardır.

Bazıları *«Geçmiş zamanda krallar arasında iki İskender bulunmamıştır. Sadece Dara'yı mağlûp eden, Fars memleketlerine hakim olan İskender vardır»* demişlerdir. Kur'an'da zikredilen Zü'l-karneyn muhtemelen bu İskender olabilir. Ancak başkası olması da muhtemeldir.

Ekseriyetin ittifak ettiği nokta şudur: Geçmiş krallar arasında iki kişi vardır. Bu iki kişinin arasında ise ikibin senelik bir tarih mevcuttur. Işte ilk İskender, Kur'an'da zikredilen *«Zü'l-karneyn»* lâkabıyla adlandırılmıştır.

Bazıları buna Rumî İskender, bazıları da Yunanî İskender derler. İşte uzun zaman yaşayan ilk İskender budur. Bazı kimselere göre 1600 sene, bazılarına göre 2000 sene yaşamış, bazılarına göre de 3000 sene yaşamıştır. Fakat bu hususta kesinlik ifade eden bir haber yoktur.

6) Ebu Reyhan El-Biruni El-Herevi *«El-Asar'ul-Bakiye An' il-Kurun'ul-Haliye»* adlı kitabında; Zü'l-karneyn'in Şems bin Ubeyr bin Efrikaş el-Himyerî olduğu, onun iktidarının yeryüzünün doğu ve batısına vardığı ve Himyer şairlerinden birisinin şiirlerinde onunla iftihar ettiği yazılıdır. Ebu Reyhan; *«Bu söz hakikate en yakın bir söze benzer. Çünkü «zi» veya «zü» takısını isimlerinin başlarına takanların çoğu Yemenlidir. Onların isimleri «zi» takısından hâli değildir. Mesela Zi'nnad, Zi'nevaz, Zi'nun, Zi'yezen, Zi'geden hep onların kullandığı lâkaplardır»* diyor.

7) Zü'l-karneyn, Şemmere bin Elfikis'tir. Babası Elfikis hakkında şunu söylemiştir: O mağribe (Fas'a) doğru Berber ülkesine savaş açtı. Tanca'ya kadar geldi. Berberîleri, Filistin, Mısır ve sahillerden bugünkü meskenlerine nakletti. İfrikiyye şehrini bina edenin o olduğunu söylüyorlar ve kendi ismini ona vermiştir. 164 sene hükümdarlık yapmıştır. Aynı eserde onun Irak'a, Çin'e doğru gittiği, Semerkand'ı kaleleştirdiği, Zü'l-karneyn lâkabını iki örgüsü olduğundan dolayı aldığı yazılıdır. İbn Kuteybe'nin rivayetine göre 136 sene krallık yapmıştır. Mesudî 53 sene krallık yaptığını söylüyor. Başkaları da 87 sene krallık yaptığını söylüyorlar.

Alusi, Fahreddin Razî ve birçok müfessir Zü'l-karneyn'in Makedonyalı İskender olduğu fikrine meyyaldirler. Müfessir Elmalılı Hamdi Efendi, Makedonyalı İskender olmadığını, onun Sad bin Rayiş olduğunu kaydetmektedir.

Alusi; *«Zü'l-karneyn hakkında gelen bütün görüşler dedikodudan hâli değildir. Onları gördükten, onlara verilen cevapları, itirazları, okuduktan sonra onun İskenderli Felikos olduğunu tercih edersin. Bir iddiaya göre aynı zamanda buna İskenderî Rumî denildiği gibi İskenderî Yunanî de deniliyor. Kendisi Allah'a iman etmişti. İmanında, söz ve fiillerinde küfrü gerektiren hiçbir şey yoktu. Aristo'ya talebe olması da buna mâni değildir. Zira Cebrail'in terbiye ettiği Musa (Karun) kâfir, Firavn'ın terbiye ettiği Musa da peygamber olmuştur»* diyor.

Üstad Ebu'l-Hasan Nedvi *«Teemmulatı fi Suret'il-Kehf»* adlı risalesinde, Zü'l-karneyn'den bahsetmek münasebetiyle Seyyid Kutub'un şunları söylediğini yazmaktadır:

«Nas, Zü'l-karneyn'in şahsiyeti hakkında herhangi bir şey belirtmiyor. Zaman ve mekânı konusunda da herhangi bir açıklama yoktur. Bu, Kur'an'daki kıssaların genel bir üslûbudur. Çünkü maksat, kıssalardan istifade edilmesi gereken ibret dersidir. İbret dersi ise çok kere zaman ve mekân tahdidine ihtiyaç olmaksızın tahakkuk eder. Tedvin edilen tarih bize İskenderî Zü'l-karneyn diye bir kral tanıtmaktadır. Kesin olan şudur ki bu zat Kur'an'da zikredilen Zü'l-karneyn değildir. Binaenaleyh Makedonyalı İskender putperestti. Kur'an'ın bahsettiği İskender ise ehli tevhiddir, Allah'a iman etmiştir. Ahiret'e imanı vardır».

Daha sonra bizim daha önce Ebu Reyhan el-Biruni'den naklettiğimiz haberi naklederek şunu demektedir:

«Mümkündür ki bu görüş doğru olsun. Fakat bunu tetkik etme imkânına sahip değiliz. Şöyle ki: Tedvin edilen tarihte Kur'an'ın bahsettiği Zü'l-karneyn'in hayatıyla ilgili bir nebze bir şey yoktur. Bunun durumu Kur'an'da varid olan diğer kıssaların çoğunun durumu gibidir. Nuh, Hud, Salih kavimleri gibi. Binaenaleyh tarih yakın bir zamanda doğmuştur. Beşeriyetin yaşına kı-

yas edilirse pek yakın sayılır. Bu tedvin tarihinden önce birçok hadiseler meydana gelmiştir ki onlar hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Öyleyse bu konuda tarihten fetva istenilmez. Eğer Tevrat'ta tahrifat olmasaydı, o bu hususta güvenilir bir kaynak olabilirdi. Fakat Tevrat hurafelerle doldurulmuştur. Hem de öyle hurafeler ki hurafe olduklarında zerre kadar şüphe yoktur. Birtakım rivayetlerle doldurulmuştur ki şüphesiz o rivayetler, Hz. Musa'ya Allah tarafından vahyedilen Tevrat'a sonradan eklenmiştir. Böylece Tevrat'ta zikredilen tarihi kıssalar için kesin bir kaynak olamaz. Durum böyle olduktan sonra Kur'an'dan başka kaynak yok demektir. O Kur'an ki tahriften korunmuştur. O, içinde zikredilen tarihi kıssaların tek kaynağıdır. Kur'an'ı tarih önünde muhakeme etmenin caiz olmadığı ise iki sebepten dolayı çok açıktır:

a) Tarih yenidir. Beşeriyetin tarihinde sayılmayacak kadar hadiseler, tedvin edilen tarihten daha önce meydana gelmiştir. Tedvin edilen tarih katında onlar hakkında hiçbir bilgi yoktur. Kur'an bu tür hadiselerden bazılarını rivayet etmektedir.

b) Tarih bu hadiseleri her ne kadar içeriyorsa da o, beşerin eksik eserlerinden biridir. Beşerin diğer amellerine isabet eden kusur, yanlışlık ve tahrifat ona da isabet edebilir. Biz zamanımızda görüyoruz ki bir tek hadise veya bir tek haber çeşitli şekillerde rivayet ediliyor ve kendilerine değişik zaviyelerden bakılarak gerçeğe ters düşecek şekilde açıklanıyor. Oysa bizim zamanımızda araştırma vesileleri bildiğiniz gibi ileri bir noktadadır. İşte tarih bu yığınlardan meydana getiriliyor. Her ne kadar sonradan tetkik ve tahkik ediliyorsa da. Binaenaleyh Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssalar hususunda tarihten fetva isteme. Bu öyle bir kelâmdır ki ne Kur'an'a iman eden, ne de eşit olarak yapılan ilmi araştırmalara inananlar bunu söyleyebilir. O ancak cidaldir».

ZÜL-KARNEYN HAKKINDA EBU'L-KELÂM AZAD'IN GÖRÜŞÜ

Zü'l-karneyn bahsinde Üstad Nedvi *«Bizim muasırlarımız olan bazı fazilet sahipleri —ki onların en meşhurları Mevlânâ Ebu'l-Kelâm Azad'dır, müslüman bir önder ve yazardır. Hind Cumhuriyeti'nde daha önce Maarif Bakanlığı da yapmıştır— Zü'l-karneyn'in Yunanlıların Sayrus, Yahudilerin Horos, Arap tarihçilerinin Keyhüsrev dedikleri kişi olduğuna kail olmuşlardır».*

Üstad Nedvi, kitabının haşiyesinde Ebu'l-Kelâm Azad'ın Zü'l-karneyn hakkındaki görüşünü şöyle hûlasa ediyor:

«Sayrus milattan 559 sene önce ortaya çıktı. Fars'ın iki büyük memleketini birleştirdi. Onlar uzun zamandan beri birbirlerinden ayrılmışlardı. Bu iki yer şimal tarafını teşkil eden ve Arap tarihçileri tarafından *«Mead»* ismini alan ve Midya ile Cenup tarafını teşkil etmekte olan İran'dır. Sayrus bunların ikisini birleştirerek Fars'ın en büyük imparatorluğunu meydana getirdi. Sonra adalet, şefkat, mazlumlara yardım gibi sıfatlara sahip olarak savaşlar yaptı. Karadeniz ile Bacteria arasında bulunan bütün devlet ve ülkeler ona baş eğdiler. Tarihen onun bir defasında Fas, Tunus, Cezayir ve Libya'ya doğru savaşa çıktığı sabittir. Küçük Asya'nın batısına kadar gitti. Başşehri *«Sardis»* olan Lidya devletini fethetti. Sonunda Uzak Batı'da denize ulaştı. Gördü ki deniz dalgalıdır. Güneşin denizde battığı yere baktı. Orada harp gemileri olmadığı için durdu. Garip değildir ki bu zat Akdeniz'in sahillerinden birisine varmıştır ki orası Semernak civarındaymış. Deniz orada bir gölcük gibi görülmekte ve onun gözünde güneş orada adeta çamura batıyormuş gibi gözükmektedir. İşte Kur'an-ı Kerim'in *«tağrubu fi aynin hamietin»* tabiri bunu tasvir etmektedir. İkinci kez doğuya doğru savaşa çıktı. Bu seferinde Nikran, Belh denilen ülkelere kadar gitti. Vahşi hayat yaşayan bütün kabileler ona başeğdiler. Sonra aşılması zor olan

Babil başkentine doğru yöneldi. Beni İsrail'i Buht'un-Nasr'ın tasallutundan, zulmünden, esaret ve zilletten kurtardı. Böylece Yahudilerin kurtarıcısı oldu. Yahudiler onu zikrettiler, övdüler ve daima ondan sual sordular. İşte Tevrat'ta gelen Beni İsrail'in Tevrat'taki haberleri böylece tahakkuk etmiştir.

Üçüncü gazvesi şimal tarafınadır. Hazar Denizi'ni sağına alarak Kafkas Dağları'na kadar gitti. Orada bir büyük dereye rastladı. O dereye Yecuc ve Mecuc giriyor ve o topraklarda yaşıyorlardı. İşte orada Çin Seddi'ni yaptı. Sayrus M. Ö. 529'da vefat etti. 1838'de Astahar harabelerinde tunçtan bir heykel bulundu. Başında koçların boynuzlarına benzer iki boynuz vardır. Boynuzlardan biri Lidya — diğeri de Fars memleketini temsil ediyordu. Bu iki memleketi birleştiren Sayrus'tur. İşte bundan dolayı Zü'l-karneyn ismini almıştır. Çağdaş tarihçiler Sayrus'un keremli, adil, şahsiyetli ve faziletli bir kişi olduğuna şahitlik yaparak (Bu hususta daha geniş bilgiye sahip olmak isteyenler Prof. B. Grundi'nin «*Universal History of The World*» adlı kitabının ikinci cildine baksın). (1)

Hûlasa; Allah ona imkân ve mülk vermiştir. Bütün dünya kralları ona boyun eğmektedirler. Rivayete göre bütün dünyayı baştanbaşa elde eden dört kişi vardır. İkisi mümin, ikisi kâfirdir. Müminler Süleyman bin Davud ile İskender'dir, kâfirler de Nemrud ile Buht'un-Nasr'dır. Bu ümmetten beşinci bir kişi bütün dünyaya hakim olacaktır. Çünkü Cenab-ı Hak onu bütün dinlere galip gelsin diye göndermiştir ki o da Kurtubi'nin zikrettiğine göre Hz. Nebi'dir. (2)

— ONUNCU CİLDİN SONU —

(1) Said Havva, el-Esas fi't-Tefsir, cilt: 6, sh: 3220, vd.

(2) Feth'ul-Beyan, cilt: 6, sh: 446, vd.

İÇİNDEKİLER

İSRÂ SÛRESİ

MEVZU	SAHİFE
İsrâ Sûresi'nin 1-7. ayetlerinin meali	7
Giriş	8
İsrâ ve Mirac	12
Hz. Ebu Bekir'e «Sıddık» lâkabı ne zaman verildi?	16
İsrâ hadisesi hangi yılda ve nerede oldu?	18
İsrâ uyku halinde mi olmuştur?	21
Rasûlullah Burak'a bindi mi?	24
Mirac'ta Rasûlullah'ın binekleri	25
Alimlerin İsrâ ve Mirac hakkındaki görüşleri	27
Mirac hakkındaki diğer bazı görüşler	30
Bir hatırlatma ve öğüt	33
Bir Tetimme	36
Bir fayda	40
Allah'ın cemalini görmek	48
İsrâ Sûresi'nin 8-17. ayetlerinin meâli	65
Müşrik çocukları azap görürler mi?	84
Müslüman çocukları cennette midirler?	88
Fetret ehlinin durumu	92
Bir karn (kuşak) kaç senedir?	99
İsrâ Sûresi'nin 18-27. ayetlerinin meâli	102
Allah'ın kulları genel olarak iki kısımdır	104
Sevap ve mükafatın şartları	105
Amel hangi şartlarda yarar sağlar?	106
Tevhidin ebedî hayattaki rolü	110

MEVZU SAHİFE

Ana ve babaya karşı nasıl davranmalı? ... 113
Allah her şeyi bilir ... 118
Kimlere yardım etmek gerekiyor? ... 119
İsraf ve Tebzir haramdır ... 122
Bu bölüm ile ilgili genel değerlendirmeler ... 124
Evladın, ölümlerinden sonra ebeveynine rahmet okuması vacip midir? ... 124
Babanın evladının malı üzerindeki hakkı ... 125
Büyük günahlar ve ana-babaya karşı gelmenin büyük günahlar arasındaki yeri ... 128
Ana-babanın izni olmadan sefere çıkılır mı? ... 129
Valideynin isteğiyle hanım boşamak gerekli midir? ... 132
İsrâ Sûresi'nin 28-38. ayetlerinin meâli ... 136
Cimrilik yapanın hali nasıldır? ... 140
İslâm'da zina suçu ... 145
Zina livatadan daha kötüdür ... 147
Zinanın çirkin sonuçları ... 149
İslâm'da kısas ... 150
Yetimin hakkı ... 154
Ahidden maksat nedir? ... 155
İslâm'da ölçü ve tartı ... 156
Yalan ve yalancı şahitlik ... 159
Kıyas ve zanla hüküm ... 160
Raksın hükmü ... 168
İsrâ Sûresi'nin 39-49. ayetlerinin meâli ... 170
Hikmette tevhidin rolü ... 171
Ayetlerdeki üslub değişikliğinin nedenleri ... 172
Bütün kâinat Allah'ın nezahetine şahitlik eder mi? ... 180
Taş ve yemeğin tesbihi ... 182
Kurbağayı öldürmek yasaktır ... 184
Göklerin Allah'ı tesbih etmesi ... 186
Rasûlullah okurken müşrikler onu görmezlerdi ... 191

MEVZU — SAHİFE

İsrâ Suresi'nin 50-58. ayetlerinin meâli ... 198
M'imin daima yumuşak konuşmalıdır ... 205
En güzel kelime nedir? ... 206
Peygamberler birbirinden üstün olur mu? ... 209
Zebur'da ahkam var mı? ... 209
Cin müslüman olur mu? ... 215
İsrâ Sûresi'nin 59-66. ayetlerinin meâli ... 220
Semud Kavmi Araplardan mıdır? ... 223
Hz. Salih'e gönderilen deve taştan diri mi çıktı? ... 223
Allah'ın ilmi muhittir ... 225
Acaba Rasûlullah'ın rüyası nedir? ... 226
Kur'an'da lânetlenen ağaç ... 227
Beni-Umeyye ile rüyanın ilgisi nedir? ... 230
Muayyen bir kimseye lânet caiz değildir ... 232
Genel lânet okumak ... 233
Şeytanın va'di gururdur ... 241
Şeytan Allah'ın rahmetini umar mı? ... 244
İsrâ Sûresi'nin 67-75. ayetlerinin meâli ... 248
Allah'ın araz ve cevher zikretmeksizin ispatı ... 251
İnsanın bu âlemdeki özel yeri ... 257
İmam'dan maksat nedir? ... 260
Amel defterleri nasıl dağıtılır? ... 264
Ahiret'te körlük var mı? ... 265
Müşrikler iman etmek için neler istediler? ... 267
Rasûlullah'ı sabit kılan sebep ... 271
İsrâ Sûresi'nin 76-86. ayetlerinin meâli ... 275
Hicret hadisesi ... 276
Allah'ın âdeti değişmez ... 279
Beş vakit namaz ... 280
İlk kılınan namaz hangi namazdır? ... 281
Namazda cem' meselesi ... 284
Sabah namazına niçin Kur'an denmiştir? ... 287

MEVZU	SAHİFE
İmam namazı kıldırmalıdır	288
Namazda okumak	288
Hangi melekler sabah namazında biraraya gelirler?	291
Teheccüd namazı	292
Makam-ı Mahmud	294
Şefaat meselesi	295
Yeryüzündeki devletlerin Peygamber'e vadedilmesi	301
Hz. Peygamber putlara hangi ayeti okuyup işaret etti?	302
Kur'an müminlere şifa mıdır?	304
Nankörlüğün çirkinliği	306
Herkes mizacına göre mi amel eder?	307
Her çocuk İslâm fıtratı üzerinde doğar	309
Hz. Peygamber'in ruh hakkındaki bilgisi	311
Ruh hakkında neler sorulabilir?	318
Kur'an kalplerden silinecek mi?	319
İsrâ Sûresi'nin 87-96. ayetlerinin meâli	323
Kur'an'la maarize edilir mi?	325
Müşriklerin akıl almaz teklifleri	326
Mekkeli kâfirlerin Hz. Muhammed'e söyledikleri	327
Kâfirlerin va'dedilen azabı acelece istemeleri	330
Rasûlullah'ın Allah tarafından delil getirmeye irşad edilmesi	333
İsrâ Sûresi'nin 97-104. ayetlerinin meâli	338
İnsanlar haşrda kaç grup olacaktır?	338
Kıyamet'te iade edilen beden parçaları	344
Hz. Musa'ya verilen dokuz mucize	348
İsra Sûresi'nin 105-111. ayetlerinin meâli	358
Kur'an Cebrail'e ne kadar zamanda indi?	361
Kur'an, hiç kimsenin kendisine iman etmesine muhtaç değildir	363
Allah korkusundan ağlamak	365
En güzel isimler Allah'ındır. Biri diğerinden üstün olabilir	367
Doksandokuz ismin en büyüğü Allah'tır	369

MEVZU **SAHİFE**

Geceleyin de sesli okumak gerekir mi? ... 372
İzzet Ayeti ... 374
Hastalık ve fakirliği kaldıran dua ... 375
İsra Sûresi'nin Sonu ... 376
Kehf Sûresi ... 377
Giriş ... 379
Kehf Sûresi'nin 1-4. ayetlerinin meâli ... 383
Kehf Sûresi'nin 5-15. ayetlerinin meâli ... 388
Kur'an'ın harf ve kelimeleri hadis midir? ... 391
Ehl-i sünnetin reddettiği söz ... 394
Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm ... 396
Rakîm ne demektir? ... 397
Mağaranın önüne çekilen duvar ne zaman yapıldı? ... 400
Din için hicret edilir mi? ... 401
Müşrikler Allah'a inanıyorlar mıydı? ... 406
Kehf Sûresi'nin 16-20. ayetlerinin meâli ... 411
Kehf Sûresi'nin 21-27. ayetlerinin meâli ... 430
İslâm'da yeniden dirilme meselesi ... 432
Salih kişilerin kabirleri üzerine binalar kurmanın veya mescidler yapmanın hükmü ... 437
Kabir üzerine mescid yapmak ... 438
Vakf olan mezarlıkta kubbe yapmak ... 440
Ashab-ı Kehf kaç kişi idi? ... 445
Ashab-ı Kehf'in isimleri ... 448
Ashab-ı Kehf için uydurulanlar ... 448
Ashab-ı Kehf hakkında mücadeleden kaçınmak ... 450
Her sözün arkasından inşaallah demek ... 451
İlginç bir mesele ... 453
Ashab-ı Kehf kaç sene uykuda kaldı? ... 456
Ehl-i Kitab'ın Ashab-ı Kehf hakkındaki ihtilafı ... 458
Kur'an'da tebdil yoktur ... 461
Kehf Sûresi'nin 28-34. ayetlerinin meâli ... 464

MEVZU	SAHİFE
Zikir gafleti kaldırır mı?	468
Kul, fiilinin yaratıcısı mıdır?	470
Okyanuslar ateş mi olacaklar?	472
Adn Cenneti	474
Cennetliklerin elbiseleri	476
Kehf Sûresi'nin 35-45. ayetlerinin meâli	482
Eve girerken okunacak dua	488
Kehf Sûresi'nin 46-53. ayetlerinin meâli	496
Dağların sökülmesi	499
Allah zulmetmez	504
Hz. Adem'e yapılan secde	505
İblis'in soyu	508
Kâfirden nerede yardım istenir?	510
Kehf Sûresi'nin 54-61. ayetlerinin meâli	515
Yüce peygamberlerin vazifesi	517
Burada İmran'ın oğlu Musa kastedildi	521
Mecma'ul-Bahreyn'den kasd olunan nedir?	525
Hukub, kaç senelik bir zamandır?	525
Hz. Musa'dan daha alim olan kul kimdir?	526
Merağı Hızır için ne söyledi?	528
Balık mucizesi	530
Kehf Sûresi'nin 62-74. ayetlerinin meâli	534
O kula verilen rahmetten ne kastedilmektedir?	537
«Hızır diridir» diyenlerin delili	540
İlm-i Ledunnî	544
Hızır'la görüşen Musa kimdir?	546
Hz. Yuşa onlardan ayrıldı mı?	552
Kehf Suresi'nin 75-83. ayetlerinin meâli	558
Zü'l-karneyn kimdir?	573
Zü'l-karneyn hakkında Ebu'l-Kelâm Azad'ın görüşü	583
İçindekiler	585